GERRIT Th. RIETVELD

1888 1964

Het volledige werk

Marijke Küper Ida van Zijl

GERRIT Th. RIETVELD

Marijke Küper Ida van Zijl

GERRIT Th. RIETVELD

1888 1964

Het volledige werk

Centraal Museum Utrecht 1992

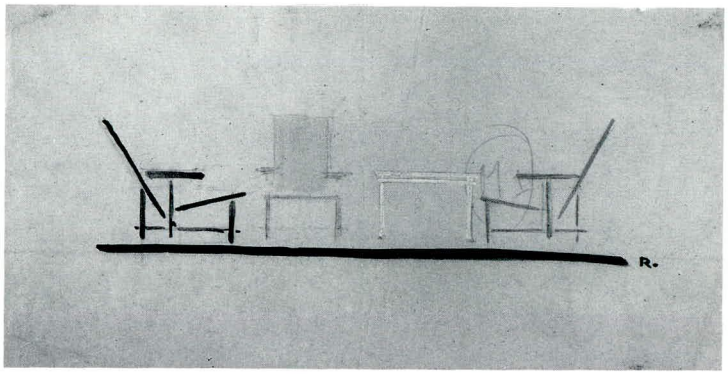

Tekening
potlood, verf op papier
15,1 x 24,9 cm
ca. 1923
RSA

Inhoud

Voorwoord 7

Dankwoord 9

Inleiding 12

Teksten van Gerrit Rietveld
- *Inleiding* 23
- De stoel 27
- Rationele vormgeving 28
- Nieuwe zakelijkheid in de Nederlandsche architectuur 33
- Het interieur 40
- Enige uitspraken over architectuur, gezien als een der plastische kunsten 48
- Architectuur 51

Oeuvrecatalogus
- *Toelichting* 57
- Catalogusnummers 1 t/m 681 59

Biografische gegevens 355

Bibliografie 363

Publikaties van Gerrit Rietveld 380

Registers
- Plaatsnamenregister 382
- Namenregister 383
- Zakenregister 389
- Fotoverantwoording 393

Colofon 395

Voorwoord

In 1917 vestigde Gerrit Rietveld (1888-1964) aan de Van Ostadelaan in Utrecht een meubelmakerij. Het jaar daarop ontstond de voorloper van de nu zo beroemde rood-blauwe stoel. En in 1924, na een tiental kleine verbouwingen en gevelveranderingen, ontwierp hij het nu wereldberoemde Rietveld Schröderhuis. Veel minder bekend is het feit dat Rietveld toen hij in 1964 stierf, een oeuvre achterliet van maar liefst 215 meubelontwerpen, 232 ontwerpen voor gebouwen, en 249 andere ontwerpen. In deze publikatie is dit culturele erfgoed van Rietveld voor het eerst compleet in beeld gebracht.

Welke plaats in de geschiedenis verdient een meubelmaker, ontwerper en architect die doorgaans geassocieerd wordt met een stoel en een huis? Voor Utrecht bleef Rietveld tot op zekere hoogte steeds de timmerman die een huis bouwde. Van de gemeente kreeg hij naast levenslange procedurele tegenwind, welgeteld één openbare opdracht, de fietsenstalling bij het Centraal Station die inmiddels weer is afgebroken. Een jaar voor zijn dood legde men nog een verhoogde autoweg dwars door de tuin van het Rietveld Schröderhuis. Dat het huis toen voor het nageslacht is bewaard, is te danken aan Truus Schröder-Schräder, de opdrachtgeefster, die later ook beschikte dat het pand na haar dood toegankelijk zou blijven. Desondanks liet Rietveld de stad Utrecht dertien huizen en woningprojecten na, en schonk hij het begin van een collectie die vanaf 1995 in een speciale Rietveld-afdeling van het Centraal Museum zal worden geëxposeerd.

In internationaal perspectief is Rietveld een van die grote Nederlandse artistieke talenten die in het interbellum tot ontwikkeling kwamen – in de nadagen van Berlage, in reactie op het bruin en pluche van de jaren tachtig, en temidden van gelijkgezinde kunstenaars en architecten als Mondriaan en Van der Leck, Van 't Hoff en J.J.P. Oud. Vanaf het moment dat Theo van Doesburg in 1919 de nog ongeschilderde versie van Rietvelds rood-blauwe stoel ontdekt, en Rietveld zich aansluit bij de beweging rondom het tijdschrift *De Stijl*, wordt zijn werk een begrip bij de internationale avant-garde. In 1924 vertegenwoordigt zijn huis bij uitstek het gedachtengoed van De Stijl. Zijn huis en meubelen werden

besproken van Moskou tot Madrid, en inspireerden jonge ontwerpers van Utrecht tot Weimar. En Rietveld kon met de ideeën die in het Rietveld Schröderhuis verwezenlijkt werden nog een leven lang toe.

De roem die Rietveld aanvankelijk alleen genoot onder ingewijden, was het begin van een ontwikkeling die nu heeft geleid tot deze retrospectieve tentoonstelling, het eerste grote overzicht sinds zijn tentoonstelling van 1958 in het Centraal Museum. Een tentoonstelling die zijn ontwikkeling toont van begin tot eind, en die de samenhang van Rietvelds meubelen en architectuur tot uitgangspunt heeft gekregen. De eerste tentoonstelling van Rietveld ook die buiten Europa te zien is. In deze publikatie is het complete werk van Rietveld systematisch ontsloten. Dank zij het recent voltooide onderzoek in het Nederlands Architectuurinstituut Rotterdam, dat de archieven beheert van de erven Rietveld en van het bureau Rietveld, Van Dillen en Van Tricht uit de periode 1924-1964, bestaande uit enkele meubelstukken, maquettes, foto's, correspondentie en duizenden tekeningen, en het Centraal Museum Utrecht, waar het Rietveld Schröder Archief zich bevindt, kan gesproken worden van een alomvattende publikatie. Met de 681 beschreven catalogusnummers, en de complete bibliografie en levensbeschrijving, is deze publikatie een onmisbare bouwsteen voor verder onderzoek. Het is ondenkbaar dat de naam Rietveld na het lezen van dit boek alleen nog geassocieerd zal worden met een stoel uit 1918 en een huis van 1924. En de vraag welke positie Rietveld verdient in de geschiedenis, kan hierna gefundeerd worden beantwoord. Maar laat deze gezamenlijke produktie van het Nederlands Architectuurinstituut en het Centraal Museum vooral ook een aanzet zijn voor een zorgvuldig beheer van de roerende en onroerende culturele schat die Rietveld ons heeft nagelaten.

Sjarel Ex
Directeur Centraal Museum Utrecht

Adri Duivesteijn
Directeur Nederlands Architectuurinstituut

Dankwoord

Deze publikatie vormt, samen met de tentoonstelling Gerrit Rietveld 1888-1964, het resultaat van jarenlange collectievorming, collectiebeheer en wetenschappelijk onderzoek.

Tijdens de voorbereidingen van boek en expositie is hulp en assistentie verleend door een groot aantal personen en instellingen. Onze speciale dank gaat uit naar de erven Rietveld, de erven Schröder en het bestuur van de Stichting Rietveld Schröder Huis. Van mevrouw E. Eskes-Rietveld, mevrouw V. Noppen-Rietveld, de heer B. Schröder en de heer G. van de Groenekan ondervonden wij gedurende al die jaren een hartelijke en persoonlijke interesse voor ons werk. Dit gold evenzeer voor mevrouw M. Schröder en mevrouw H. Schröder, die helaas voor de voltooiing van dit werk zijn overleden.

Zeer erkentelijk zijn wij voor de steun en het vertrouwen van de begeleidingscommissie: prof. dr. C. Blotkamp, drs. E. de Jong en prof. dr. P. Singelenberg.

Belangrijke bronnen voor het onderzoek waren de archieven van de erven Rietveld en van het bureau Rietveld, Van Dillen en Van Tricht, beheerd door het Nederlands Architectuurinstituut in Rotterdam, en diverse gemeentelijke archieven. De collecties van het Haags Gemeentemuseum, de Rijksdienst Beeldende Kunst en het Stedelijk Museum Amsterdam leverden onschatbaar materiaal en informatie. Van de genoemde instellingen willen wij graag persoonlijk bedanken: M. Boot, N.D. Cammelbeeck, R. Kras en A. Splinter.

Dank zijn wij ook verschuldigd aan de opdrachtgevers en bewoners van de Rietveld-panden, die bereidwillig hun kennis en documentatie ter beschikking stelden en ons gastvrij ontvingen:
de heer en mevrouw C.T.E. Beljaars, de heer en mevrouw A. van den Berg, de heer en mevrouw C. de Bis, de heer en mevrouw O.F. Bláha, H.P. Boekhout, A.A. Bosschaert, de heer en mevrouw P. Bouhuijs, Erven Brandt Corstius, de heer en mevrouw A. de Bruin, de heer en mevrouw B. Bruins, de heer en mevrouw F. ten Cate, de heer en mevrouw G.W. Corporaal, de heer en mevrouw R.D. van Daalen, de heer en mevrouw H.M. van Dantzig, de heer en mevrouw J.B.A. Dericks, H. van den Doel, de heer en mevrouw J.W. Dorresteijn, L. Engels, de heer en mevrouw P. Erdman,

F.J. Frank, de heer en mevrouw A. Franssen, de heer en mevrouw J.A. Hamburger, de heer en mevrouw W.P. Heere, de heer en mevrouw W.H.M. Heesakkers, de heer en mevrouw A.L. Hulshoff, de heer en mevrouw N. Jansen, de heer en mevrouw A.A. van der Kloes, de heer en mevrouw A.M. Kronenberg, de heer en mevrouw G. Kuiper, de heer en mevrouw J.F. Leijgraaff, de heer en mevrouw G. van der Lienden, D. de Maar, de heer en mevrouw H.B. de Mare, de heer en mevrouw G.J. Mastenbroek, de heer en mevrouw B.J. Max, de heer en mevrouw W.J.G. Mees, de heer en mevrouw M.J. Muller, de heer en mevrouw J. Nijland, de heer en mevrouw S.M. van Ommeren, E.S. van Os-Mulder, P. Pasman, de heer en mevrouw W. Polak, A. Pot-Smit, J.D.J. Pronk, A. Rens, de heer en mevrouw T. Sakkers, Tj. Schmidt, H.J. Scholten, A.W. Schrage-de Bruin, de heer en mevrouw H. Sinasappel, de heer en mevrouw O.A. Singelenberg, C.N.M. Smeulders, E. Statema, H. Tanassuk-van Zaan, J.J. Vegt, de heer en mevrouw O.A.C. Verpaalen, M. Visser en J. van der Heyden, de heer en mevrouw F.J. Zanders.

Daarnaast zijn talloze personen op velerlei gebied behulpzaam geweest bij de realisatie van boek en tentoonstelling. Van degenen die op enigerlei wijze medewerking hebben verleend noemen wij, in alfabetische volgorde:

T. Antonis, K.S. Bakker, F. Becht, J.P. Bedaux, F. de Beer, S.A.C. Begeer, J.W. van Bentum-v.d. Anker, A. van der Berk, A. van Beusekom, F. Bijl de Vroe, C. de Bie, F. Bless, L. Blijenburg, J.E. Boeles, de heer en mevrouw L.E. de Boer, C. Bouwmans, F. Brand, P. Brattinga, Broeder Tom (Ricardushuis), B. Brugman, L. Büller, H. Bunjes, C. Buys, de heer en mevrouw D. de Cecilia, P. Chu-ten Doesschate, W.H. Crouwel, L. Deleu, C. van Dijk, A.A. ten Doesschate, P. Dupuits-Timmer, W. v.d. Elburg-van Waveren, G. Escher, W.M. Feenstra-von Saher, B. Friedman, J. Gabrielse, B. Galis, de heer en mevrouw Th.J.H. Geurtz, L.K. Greulich, G. Groenendijk, E.F. Groosman, J.B. van Grunsven, M. Guépin, J. Haas, A.E.D. Hartmann, H. den Hartog-Dahm, H. Hendriks, C. Hilhorst, P.E. Hoekstra, K. Hofland, H. Hogerdijk, E. van den Hoorn, J.J.W.H. Janssen, A.M. Janssens, M.L. Jousset, S. Kamstra, M. de Keijser, G. Kemme, W.Th. Kloek, de heer en mevrouw M. Kolthoff, Y. Koopmans, V. Koppelmans, de heer en mevrouw G. Kramer, A.A.J. Kramer, de heer en mevrouw H.R. Kraus, A. Krekel, de heer en mevrouw E. van de Laarschot, J. Lagaay Govers, E.J. Lagerweij-Polak, V. de Leeuw, V.A. Limburg, J. Long, C.E. Lottgering-Wind, R. van der Lugt, H.P. de Maat, O. Máčel, J.C. Meulenbelt, M. de Monti-de Leeuw, R. Mühlberger, A. Mulder, C. Nagtegaal, J. Neil Downes, H.F. Nierstrasz-Maronier, de heer en mevrouw H. Nolte, A.C. van Nouhuys-Verrijn Stuart, H. Onrust, G. Oorthuys, J. Oosterhuis, P. van Os, F. den Oudsten, P. Overy, G. Plamondon, H. Plantenga, de heer en mevrouw C. van der Plas, R.A. Plekkringa, T. Quick, de heer en mevrouw J.M. Redelé, E.H.E. Reisel-Muller, P. van Rijn-Rietveld, M. Rijnders, G.H. Rodijk, de heer en mevrouw C.H. Roessingh, P. de Ruiter, T. Saal-Zuurveen,

D. Scheper, L. Schwenke, I. Smit, E. van Straaten, M. Stuy, S. Swane, A.C. Teunissen van Manen, P. Thijs, Ph. van Tijn, J. van Tricht, P. Vöge, M. Volders, W. Wagenaar, E.M. van Wijne-van Wageningen, de heer en mevrouw R. Willemse, W. de Winter, C. Woudenberg.

De tentoonstelling had niet gerealiseerd kunnen worden zonder de genereuze steun van de bruikleengevers:
E. Besnyö, Amsterdam, J. Bons, Amsterdam, the Carnegie Museum of Art, Pittsburgh – Fellows Fund, 1990, Tj. Deelstra, Delft, Galerie Dewindt, Brussel, Gerrit Rietveldacademie, Amsterdam, Haags Gemeentemuseum, 's-Gravenhage, C. Henriques de Castro, Amsterdam, Hogeschool voor Beeldende Kunsten, Arnhem, A.A.J. Kramer, Amsterdam, B. Mulder, Utrecht, de Provincie Utrecht, Rijksdienst Beeldende Kunst, 's-Gravenhage, Rijksmuseum Vincent van Gogh, Amsterdam, Collectie Sanders, Amsterdam, Erven Schelling, Amsterdam, Stedelijk Museum, Amsterdam, Victoria & Albert Museum, Londen, en enkele particuliere collecties.

Sjarel Ex
Directeur Centraal Museum Utrecht

Marijke Küper
Auteur

Ida van Zijl
Plv. directeur/conservator Centraal Museum Utrecht

Rietveld voor de meubelmakerij in de Adriaen van Ostade-laan 25. Foto 1918.

Gerrit Thomas Rietveld
1888-1964

In 1958 verscheen de eerste monografie over Rietveld, geschreven door de Amerikaanse kunsthistoricus Theodore M. Brown, en in hetzelfde jaar werd ook de eerste overzichtstentoonstelling van zijn werk 'Rietveld. Bijdrage tot de vernieuwing der bouwkunst' gehouden in het Centraal Museum in Utrecht. Wie verwacht dat Gerrit Thomas Rietveld, de beroemdste Nederlandse architect van de twintigste eeuw, sindsdien onderwerp van systematisch onderzoek zou worden, vergist zich. De publikatie van Brown bleef tot in de jaren tachtig de belangrijkste informatiebron. Bovendien begon de internationale aandacht voor De Stijl vanaf de jaren zeventig langzaam maar zeker het onafhankelijke karakter van Rietvelds werk te overschaduwen. De overzichtstentoonstelling, die in 1971 in het Stedelijk Museum in Amsterdam werd gehouden, bood daarvoor onvoldoende tegenwicht.

Er ontstond een vertekend Rietveldbeeld, niet alleen bij het grote publiek maar ook bij geïnteresseerden en kenners. In 1980 schreef de Amerikaanse beeldend kunstenaar Scott Burton over de rood-blauwe leunstoel: '...and it soon became the quintessential de Stijl object, the group's icon. It's too famous, actually. Its celebrity is at the expense of our appreciation of Rietveld's whole range.'[1] Het clichématige beeld werd nog versterkt door de internationale Stijl-tentoonstelling van 1982, die in Nederland en de Verenigde Staten, onder de titel 'Visions of Utopia', werd gehouden. In de catalogus werd Rietvelds werk uitsluitend vanuit de optiek van De Stijl belicht. De functionalistische en idealistische uitgangspunten van Rietvelds werk, die vanaf het eerste begin samengingen met zijn esthetische idealen, werden veronachtzaamd. In zijn essay over de meubelen verbindt Martin Filler het werk van Rietveld op associatieve wijze met de opvattingen van Mondriaan en Van Doesburg. Zijn ongeremde enthousiasme voor Rietveld leidt tot de opmerkelijke zin: 'We kunnen ons het niet geregistreerde grote moment in de geschiedenis van de meubelkunst voorstellen, toen Rietveld, na lange tijd peinzend naar de roodblauwe stoel te hebben gekeken zijn hoofd schudde en iets dergelijks zei als: Nee laten we het proberen zonder zijkanten!'[2] De reeds bestaande kennis over Rietvelds ontwikkeling in die periode lijkt hier vergeten en de ongebreidelde lof voor het vroege werk legt

tegelijkertijd een rookgordijn om alles wat na die tijd is ontstaan.

De eerste correctie van het cliché, waarin Rietveld vastgenageld zat aan de rood-blauwe stoel en het Rietveld Schröderhuis, werd in 1982 gemaakt in de bundel *De beginjaren van De Stijl*, onder redactie van Carel Blotkamp. In de bijdrage over Rietveld beschrijft Marijke Küper hoe het contact met De Stijl tot stand is gekomen en welke invloed dit op zijn werk heeft gehad. Het leverde het fundament voor het huidige onderzoek. Eveneens in 1982 verscheen de Rietveldbiografie van Frits Bless.

De overdracht van het Rietveld Schröderhuis en het Rietveld Schröder Archief aan het Centraal Museum in 1987 gaf de aanzet tot een systematische bestudering van Rietvelds leven en werk. In datzelfde jaar ontstond het voornemen een nieuw boek te publiceren in combinatie met een overzichtstentoonstelling, die ook naar het buitenland zou moeten reizen.

Het onderzoek kreeg door de ordening en wetenschappelijke bewerking van het Rietveld Schröder Archief een enorme stimulans. Ook andere bronnen waren inmiddels toegankelijk geworden. Het Nederlands Architectuurinstituut had de archieven van Rietveld, Eskes-Rietveld en het bureau Rietveld, Van Dillen en Van Tricht geïnventariseerd. De collectie in het Centraal Museum was van 34 in 1958 door Rietveld geschonken meubelen en maquettes gegroeid tot circa 150 stuks, waarvan het Rietveld Schröderhuis, dat in 1987 voor het publiek werd opengesteld, het hoogtepunt vormt. In de tweede helft van de jaren tachtig kwam bovendien een groot aantal ontwerpen uit particuliere collecties op de markt. Gelukkig konden de belangrijkste stukken voor Nederland behouden blijven. De nieuwsgierigheid naar het minder bekende werk en de behoefte aan informatie daarover nam door deze gebeurtenissen toe.

De publikaties die in de afgelopen jaren zijn verschenen kwamen daaraan al ten dele tegemoet. Henny Rodijk publiceerde in 1991 een overzicht van de gebouwde particuliere woonhuizen en gelijktijdig met dit boek zal een publikatie over de meubelontwerpen verschijnen, geschreven door Peter Vöge. Deze en andere, kleinere uitgaven behandelen deelgebieden van Rietvelds oeuvre. Een compleet overzicht was nog steeds niet beschikbaar.

Het eerste doel van het onderzoek naar Rietvelds werk was een volledige inventarisatie. Dit hield niet alleen de bestudering van archieven en andere bronnen in, maar ook werden alle nog bestaande gebouwen bezocht en talloze gesprekken met opdrachtgevers en bewoners, familie, vrienden en medewerkers gevoerd. Deze uitgave is hiervan het eerste resultaat. Een tweede publikatie is in voorbereiding, waarin naast een uitgebreide levensbeschrijving een analyse van Rietvelds werk wordt gegeven. Deze oeuvrecatalogus geeft voor het eerst de mogelijkheid elk ontwerp binnen de context van het geheel te zien en te interpreteren. Het karakter

Rietveld Schröderhuis, detail van een ontwerptekening uit 1924; RSA.

ZY AANZICHT

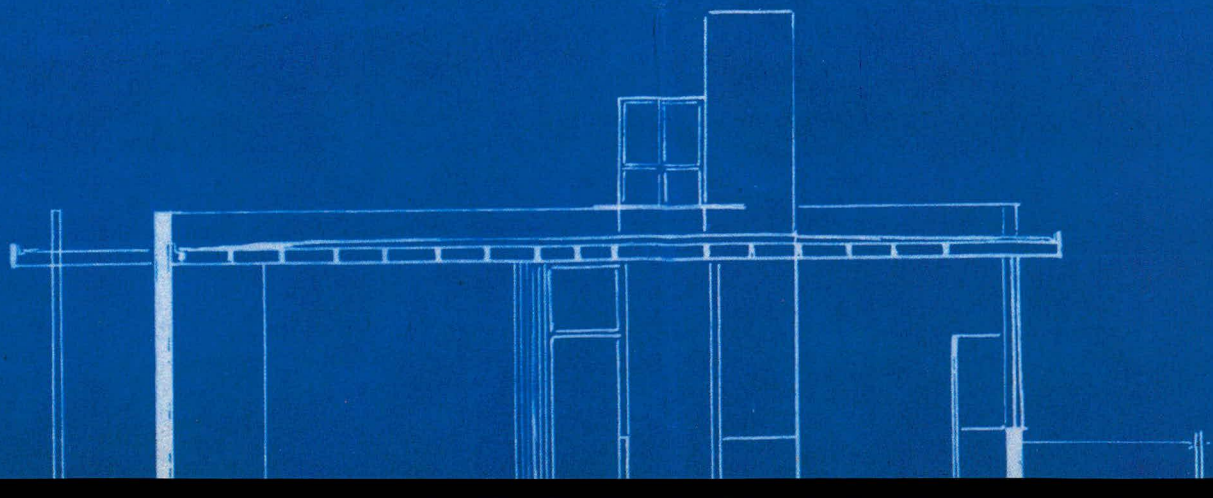

van Rietvelds werk is zo beter te traceren dan in een selectie die de onderlinge samenhang geweld aandoet.

De omvang van Rietvelds oeuvre overtrof alle verwachtingen. In totaal zijn 681 nummers in dit verzameld werk opgenomen, waarvan een groot aantal niet één object beschrijven maar verschillende ontwerpen voor één opdracht of het meubilair en de inrichting van één interieur. Het aantal uitgevoerde ontwerpen is ook veel groter dan werd aangenomen. Meubelen die tot nu toe alleen bekend waren uit tekeningen, bleken nog in particulier bezit te zijn en het is heel goed mogelijk dat na het verschijnen van deze publikatie nog meer boven water komt.

Rietveld heeft bijna tweederde van de twintigste eeuw actief meegemaakt. Het Nieuwe Bouwen is tijdens zijn leven tot bloei gekomen en gedeeltelijk op een dood spoor geraakt. Rietveld was een van de pioniers van deze beweging. Tegelijkertijd is zijn werk puur Hollands: het milieu en de financiële draagkracht van zijn opdrachtgevers, de regelgeving waarmee elke architect noodgedwongen te maken krijgt, de technische beperkingen en de beschikbare materialen waren typisch Nederlands.

Het voornaamste resultaat van het onderzoek is uiteindelijk de verruiming van het inzicht in de essentiële kwaliteiten van Rietveld. Zo blijkt dat hij niet de dogmaticus was waarvoor hij vaak is gehouden. Zijn opvattingen waren over het algemeen heel vrij en veel ruimer dan die van zijn collega's in De Stijl en het Nieuwe Bouwen. Want hoewel hij meestal aan bepaalde stilistische elementen de voorkeur geeft, zoals platte daken, wit gepleisterde muren en rechte lijnen, zijn schuine daken van riet, groen geschilderde planken en gebogen lijnen door hem nooit principieel uitgesloten.

Regelmatig begaf hij zich op terreinen die slechts zijdelings met architectuur en vormgeving te maken hebben. Tijdens zijn opleiding had hij zich de verschillende disciplines van de beeldende kunst eigen gemaakt. Hij tekende, schilderde, had leren modelleren en was vertrouwd met metaalbewerking. Hoewel hij in de tijd dat hij medewerker was van De Stijl in theorie een voorstander was van de samenwerking tussen schilders, beeldhouwers en architecten, hield hij in de praktijk anderen zoveel mogelijk buiten de deur. Tot in detail, zelfs tot en met de belettering van gevels en het briefpapier voor zijn klanten, ontwierp hij alles het liefst zelf. Later zou hij zich ook in zijn publikaties en lezingen uitspreken voor een onafhankelijke ontwikkeling van de verschillende kunsten en het ideaal van de samenwerking naar de verre toekomst verschuiven. Verplicht tot samenwerking met anderen was hij vooral bij tentoonstellingen, manifestaties en inrichtingen van beurzen. Veel van dit werk is niet spectaculair en soms zelfs ronduit teleurstellend. Slechts in de details herkent men Rietveldtrekjes.

Rietveld was consequent in zijn ideeën, in zijn methode en in het doel dat hem voor ogen stond. Al tussen 1915 en 1925 had hij voor zichzelf vastgesteld wat de kernthema's van zijn werk zouden worden: een architectuur en vormgeving die ons de ruimte doen

ervaren, massaproduktie om deze aan iedereen ten goede te laten komen en soberheid om de mens van het overbodige te bevrijden. Het is een gewoonte geworden Rietvelds werk in negatieve zin te definiëren: hij gebruikte geen ornament, geen overbodige vormen, geen degelijke materialen, geen solide constructies.

Rietvelds genialiteit kan echter beter in positieve zin worden gekarakteriseerd. Hij had het vermogen 'met een schone lei' te beginnen, het ongekende en ongedachte vorm te geven en, met het resultaat voor ogen, opnieuw dezelfde vragen te stellen. De veelgeciteerde uitspraak dat architectuur het scheppen van ruimte is, krijgt pas inhoud als men ziet hoe Rietveld door de jaren heen de consequenties van deze stelling heeft beproefd, hoe hij steeds verder ging in het opheffen van de grenzen tussen binnen en buiten, tussen het gebouw en de omgeving en daarbij steeds gebruik maakte van nieuwe technologische ontwikkelingen. Voor hem was de kwaliteit van de ruimte verbonden met 'gaafheid' en 'helderheid', zoals hij in 1958 schreef: '...bij het bouwen moeten we de betrekkelijkheid in het oog houden en de soberheid betrachten, maar hoe we ook bouwen, het zal pas echt realiteit voor ons worden en ons vreugde kunnen geven als het visueel ruimtelijke, dat wij hierbij aan anderen cadeau geven en toch zelf behouden, niet versnippert, maar gaaf, helder en vooral duidelijk is.'[3]

Hierin schuilt de grootste kwaliteit van Rietvelds werk, en alleen binnen de volledigheid komt de uitzonderlijke aandacht die hij aan de ruimte heeft gegeven, optimaal tot zijn recht. De relatief geringe waardering voor zijn villaontwerpen uit de jaren vijftig is waarschijnlijk terug te voeren op het niet kunnen of willen erkennen van dit meest essentiële aspect. Uiterlijk onderscheiden deze huizen zich op het eerste gezicht niet van de na-oorlogse woningen met platte daken, grote ramen en witgepleisterde muren van andere architecten. Maar het subtiele spel van verhoudingen, de zorgvuldig geleide lichtinval, de pastelkleurige en grijsgetinte muren en de sobere afwerking verraden de hand van de meester.

Rietvelds soberheid, zijn behoefte om het overtollige te vermijden, staat in een direct verband met de aandacht voor de ruimtewerking, en komt zowel tot uitdrukking in zijn architectuur als in de simpele meubelen van triplex en vurehout en de materiaalkeuze voor representatieve vertrekken waar linoleum, geschilderd triplex en eenvoudige stoffen voldoende zijn om het architectonisch ideaal, een gave en heldere ruimte, te realiseren.

Het verband tussen de architectuur- en de meubelontwerpen wordt zichtbaar door de chronologische rangschikking. Wat als eerste opvalt zijn de overeenkomsten in de vormen. Kleur, asymmetrie en gebogen lijnen worden op hetzelfde moment op beide terreinen geïntroduceerd. Het materiaalgebruik vertoont eveneens parallellen. Glas en ijzer doen zowel bij de meubelen als bij de architectuur hun intrede in de tweede helft van de jaren twintig. Ook is er een samenhang in de concentratie van de activiteiten.

1927

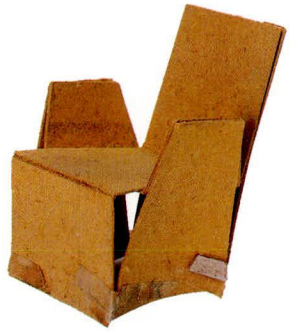

1930/40

1935/40

1935/40

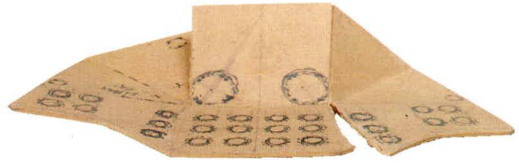

1942

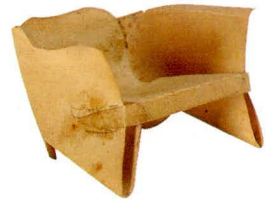

1930/40

Verscheidene stoelmaquettes;
NAi en RSA

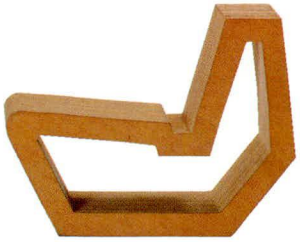

1938

1953

1958

Een groot aantal architectuuropdrachten betekent in praktijk weinig meubelontwerpen of voornamelijk meubelen die direct gekoppeld zijn aan de architectuur.

Van het begin af aan lag aan Rietvelds werk ook een maatschappelijke overtuiging ten grondslag. Zijn preoccupatie met standaardisering en massafabricage hing samen met de wens de nieuwe architectuur en vormgeving aan een zo groot mogelijk publiek ten goede te laten komen. Bovendien zou het industriële produktieproces, naar zijn overtuiging, een einde kunnen maken aan het geestdodende handwerk dat hij uit ervaring zo goed kende. Dit aspect van zijn werk is vrijwel vergeten door het geringe succes dat hij op dit terrein boekte. Zoals vaker bevat het cliché de zuivere waarheid: Rietveld was zijn tijd ver vooruit. Zowel zijn ontwerpen voor stoelen die uit één plaat materiaal zijn gemaakt, als de kernwoningen, waarbij de sanitaire voorzieningen standaard geproduceerd moesten worden, zijn pas veel later door anderen in praktijk gebracht. Op het moment dat Rietveld zijn ideeën lanceerde was de industrie vaak niet in staat ze uit te voeren en de consument nog niet bereid ze te accepteren. Dit overzicht van Rietvelds werk, waarin ook alle niet uitgevoerde architectuurontwerpen en de prototypen van de meubelen zijn opgenomen, laat zien hoe systematisch de mogelijkheden van massaproduktie werden onderzocht en hoe doelmatig en vooruitstrevend Rietvelds oplossingen waren.

Sommige populaire vooronderstellingen blijken niet langer houdbaar te zijn nu het werk als geheel te overzien is. Rietveld was geen eenvoudige meubelmaker die door Van Doesburg werd 'ontdekt'. Hoewel hij geen officiële opleiding tot architect had gevolgd, heeft hij door studie zijn ambachtelijke kennis aangevuld. De technische onvolkomenheden die nu in anekdotes vaak een hoofdrol spelen, zijn eerder een kenmerk van de moderne architectuur waarbij met nieuwe materialen en constructiemethoden werd geëxperimenteerd, dan maatgevend voor Rietvelds vakmanschap.

De Stijl was cruciaal voor Rietvelds ontwikkeling. Maar die ontwikkeling was al veel eerder in gang gezet. Zijn werk is dan ook maar ten dele verwant aan de ideeën en het idioom van De Stijl. Hij heeft als lid van de Congrès Internationaux d'Architecture Moderne en door zijn publikaties theoretisch bijgedragen aan de discussies over architectuur en vormgeving die in de kringen van het Nieuwe Bouwen zo heftig werden gevoerd. Als docent aan verscheidene academies heeft hij een compleet nieuwe generatie architecten en ontwerpers met zijn ideeën vertrouwd gemaakt. Dit blijkt uit het overzicht van zijn biografische gegevens, dat een beeld geeft van zijn maatschappelijke activiteiten, en de lijst van zijn gepubliceerde teksten, waarvan zes integraal zijn opgenomen.

Tijdens zijn leven was Rietveld zeker geen miskend genie. Vooral in de jaren 1925-1935 stond hij nationaal en internationaal volop in de belangstelling. Zijn werk werd in vaktijdschriften serieus en kritisch gevolgd. In de chronologisch geordende biblio-

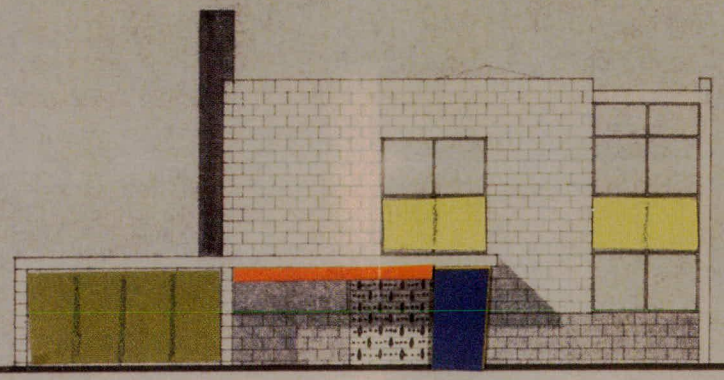

NOORDGEVEL

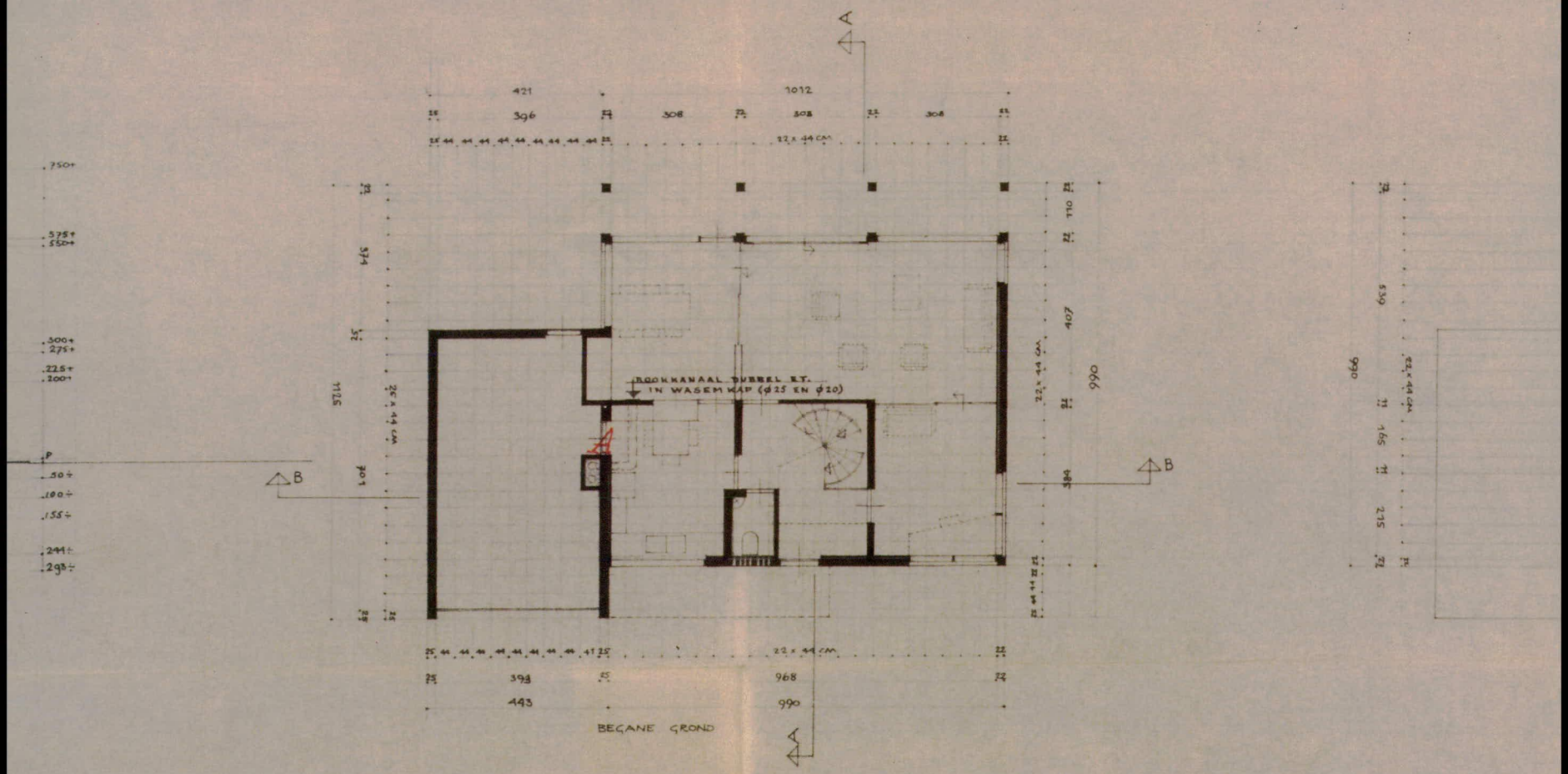

BEGANE GROND

grafie is deze waardering goed zichtbaar. De periode 1935-1945 vormde een cesuur in zijn loopbaan. Op het moment dat hij zijn architectonisch krediet had moeten verzilveren, werd de economische recessie voelbaar, gevolgd door het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog. Toen deze voorbij was en Nederland aan de Wederopbouw begon, moest Rietveld concurreren met een nieuwe generatie architecten. Ondanks zijn uitgesproken opvattingen over de sociale woningbouw, slaagde hij er niet in op dit terrein veel te realiseren. Veel opdrachten zijn bovendien om onnozele redenen niet doorgegaan, zoals in de toelichting bij de catalogusnummers hier en daar uit de doeken wordt gedaan. Pas in de laatste tien jaar van zijn loopbaan kreeg hij opdrachten die in overeenstemming waren met zijn betekenis voor de ontwikkeling van het modernisme. De kritiek op de eentonigheid en voorspelbaarheid van het modernisme die in de jaren zeventig en tachtig ontstond, is mogelijk een van de oorzaken dat zijn latere werk relatief weinig aandacht heeft gekregen.

Het lijkt wel of Rietveld heeft zien aankomen dat de uiterlijke vorm van deze stroming in de twintigste-eeuwse architectuur de experimentele inhoud zou gaan overheersen. In een ongepubliceerd typoscript met 'beschouwingen over architectuur' waarschuwt hij voor: '...een teveel aan waardeloze produkten, teveel aan geluid, teveel aan vormvariaties, teveel aan voorlichting. [...] Dit teveel beinvloedt ook de architectuur. [...] Na de stijlenchaos der negentiende eeuw, zijn er uitingen van eenvoud en soberheid geweest, nu hebben al deze z.g. abstracte en functionele vormen zich honderdvoudig vermenigvuldigd, zodat erger dan de oude lampenwinkel, die vol met elektrische kaarsenkronen uitdaagde om er met een pistool door te schieten, terwijl de moderne lampenetalage om een machinepistool vraagt.'[4]

De bijdrage tot de vernieuwing van de bouwkunst die Rietveld wilde leveren moeten we bij hem opvatten als een permanent proces, dat kan leiden tot een veelvoud van architectonische vormen. Of zoals de inleiding van de catalogus uit 1958 eindigde: 'Verkeerd zou zijn te menen, dat nu eindoplossingen zouden zijn bereikt. De mogelijkheden der techniek en ruimtelijke verhoudingen zijn oneindig.'[5]

Woning Theissing, detail van een ontwerptekening uit 1958; RSA.

Marijke Küper, Ida van Zijl
Utrecht 13 september 1992

[1] Burton 1980.
[2] cat. tent. Amsterdam/Otterlo 1982, 126.
[3] Bless 1982, 239.
[4] RSA, ongepubliceerd manuscript, ca. 1960.
[5] cat. tent. Utrecht 1958, 1.

G. Rietveld

elke ware schepping (of ze in den vorm van uitvinding, gebouw, schilderij, dans of muziek verschijnt) verandert het inzicht, de eischen en de behoeften van den tijd en komt in botsing met nog heerschende eischen en behoeften uit vorige perioden.
een schepping moet dus de plaats **veroveren** in plaats van te beantwoorden aan de geldende eischen en de noodzakelijkheid.

rietveld.

Pagina uit *De Stijl* 7
(1927) 79-84, 46.

Inleiding

Schrijven is een kunst op zichzelf
Gerrit Rietveld 1939

Rietveld staat niet bekend als een architect die zijn werk onderbouwde met theoretische bespiegelingen. Het begin van een van zijn eerste artikelen, in *i10* uit 1927, verklaart veel: 'Om iets te maken is het m.i. volstrekt niet nodig, eerst een verklaring of verantwoording te kunnen geven waarom het juist zó moet zijn; integendeel is de behoefte aan uiting in een vorm gedeeltelijk opgeheven, als men het al in woorden heeft kunnen zeggen. Zelden zal men de werkwijze toetsen aan de uiteenzetting al is die nog zo klaar.'

Het aantal teksten dat Rietveld naliet is veel omvangrijker dan tot nu toe werd aangenomen. Hij heeft een honderdtal publikaties op zijn naam staan. Toen zijn eerste stuk: 'Aanteekening bij een kinderstoel', in het juli-nummer van *De Stijl* van 1919 werd gepubliceerd, was hij 31 jaar oud. Rietveld was op dat moment werkzaam als meubelmaker en nog niet als architect. Het betreffende artikel bevat een verantwoording van de keuze voor een houtverbinding met deuvels.

Rietveld gaf onmiskenbaar de voorkeur aan ontwerpen en bouwen boven schrijven, zoveel is duidelijk, maar hij was wel overtuigd van het belang van publiceren. Het bood de mogelijkheid zijn ideeën onder de aandacht te brengen van een groter publiek dan zijn vrienden en collega's. Zijn eerste publikaties verschenen in *De Stijl* en in *i10*. Het ging hem aanvankelijk niet gemakkelijk af. Uit de briefwisseling tussen Rietveld en J.J.P. Oud, redacteur architectuur van *i10*, blijkt dat de laatste nogal eens moeite had te achterhalen wàt Rietveld precies bedoelde. In zijn pogingen zijn ideeën op de lezer over te brengen, had Rietveld de neiging zijn gedachtengang steeds in andere bewoordingen te herhalen. Bovendien had hij sterk de neiging zijn uitspraken te relativeren. Vaak gebruikte hij bijzinnen waarmee het voorafgaande werd afgezwakt. Hij drukte Oud op het hart zijn teksten vooral niet te gebruiken als Oud het 'kletsen' vond. Rietveld was een beter en boeiender spreker dan schrijver. De stijl van zijn artikelen is die van spreektaal. Zij laten zich het best hardop lezen; de juiste intonatie draagt in grote mate bij tot een beter begrip.

De onderwerpen waarover hij schreef, varieerden van besprekingen van andermans werk tot meer algemene thema's. Eén van de kwesties die Rietveld zijn leven lang heeft beziggehouden is de verhouding tussen schilderkunst, beeldhouwkunst en architectuur. Hij had daarover een zeer uitgesproken mening: alles wat ten koste ging van een heldere waarneming van de ruimte moest worden vermeden; dus ook kleuren en vormen voorzover zij het beeld vertroebelden. De drie kunstvormen moesten zich onafhankelijk van elkaar ontwikkelen voordat zij in één werk geïntegreerd konden worden. In 1928, toen Rietveld voor de eerste maal hierover schreef, was volgens hem de tijd daarvoor niet rijp en in 1964, zo blijkt uit zijn laatste geschriften, ook nog niet.

De keuze van de zes teksten die hieronder zijn afgedrukt beoogt een representatief beeld te geven van de 'publicist' Rietveld en van de onderwerpen die hem boeiden.

Het eerste artikel, 'De stoel', is in 1930 gepubliceerd in het tijdschrift *De werkende vrouw*, dat in datzelfde jaar was opgericht. An Harrenstein-Schräder, de zuster van Truus Schröder-Schräder, was redactrice van het tijdschrift. Het artikel is omkaderd met tekeningetjes van stoelen: middeleeuwse, statige en eenvoudige stoelen, Thonet-stoelen, stoelen van Rietveld zelf, van Marcel Breuer en van Le Corbusier, de eerste achterpootloze stoel – van Mart Stam – en een bureaustoel die Truus Schröder in haar huis had staan en door Rietveld was nagetekend. Het artikel opende met een overigens door Rietveld foutief geciteerde strofe uit het gedicht *Der Aesthet* van Christian Morgenstern:

Wenn ich sitze, will ich nicht
sitzen, wie mein Sitz-Fleisch möchte
sondern wie mein Sitz-Geist sich,
säße er, den Stuhl sich flöchte.

Rietveld voelde zich blijkbaar zo aangesproken door het idee dat de mens niet moet zitten zoals het lichaam wil maar zoals de geestelijke behoefte vereist, dat hij het citaat op plakplaatjes liet drukken. De plaatjes bracht hij in de jaren

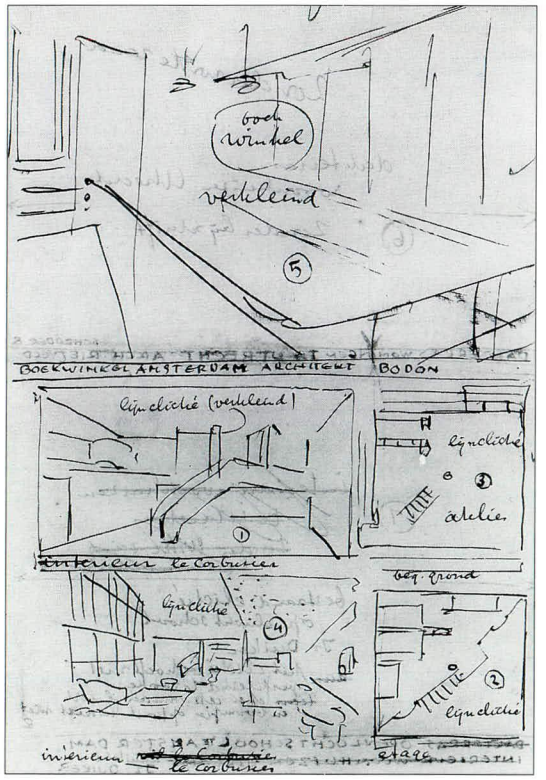

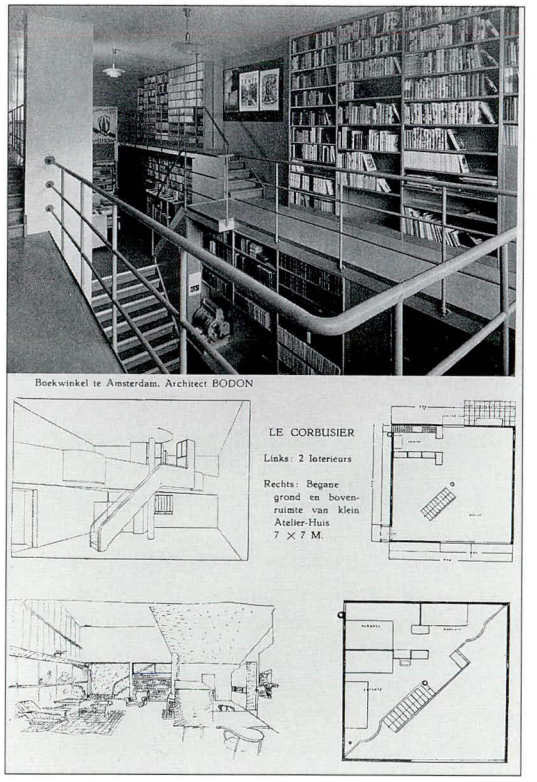

Paginaopmaak voor en pagina uit *De Vrije Bladen* 9 (1932) schrift 7, Nieuwe zakelijkheid in de Nederlandse architectuur.

dertig zo nu en dan onder zijn stoelen aan. Het artikel, een van de weinige die Rietveld schreef over meubelen, gaat uit van het probleem dat voor een stoel nog geen oplossing is gevonden waarin constructie en vorm bevredigend zijn verenigd. Machinale vervaardiging, nieuwe constructies en materialen, concludeert Rietveld, geven de richting aan waarin de oplossing moet worden gezocht.

'Rationele vormgeving' is een lezing gehouden aan het einde van het studiejaar 1952-53 op de Middelbare Technische School voor Bouwkunst/Academie van Beeldende Kunsten in Den Haag. In 1950 startte deze school een cursus Industriële Vormgeving, die op vrijdag en zaterdag plaatsvond. De bedoeling was vormgevers op te leiden die in staat zouden zijn kwaliteitsprodukten te ontwerpen, waarmee Nederland kon concurreren met het buitenland. Rietveld was als docent praktische esthetica en docent vormgeving aan de opleiding verbonden. Tussen 'De stoel' en 'Rationele vormgeving' liggen meer dan twintig jaren. In feite profileert Rietveld zich nog steeds als de rationalistische ontwerper, maar met de nuances en de zelfkritiek van iemand zich al meer dan dertig jaar met het vak bezighoudt.

De tekst 'Nieuwe Zakelijkheid in de Nederlandsche architectuur' verscheen in 1932 in *De Vrije Bladen*. In een brief aan Oud, waarin Rietveld hem om afbeeldingen van zijn werk vraagt als illustraties bij het artikel, schreef hij kort en bondig over de inhoud: 'ik heb zoo'n beetje probeeren op te noemen hoe alles daartoe [tot de nieuwe zakelijkheid M.K.] geleid heeft: welke overgangen er alzoo geweest zijn.' Hij liet Oud weten hem bij name in het artikel te noemen als 'de eerste die de richting zuiver stelde' – word er maar niet kwaad om, voegde Rietveld eraan toe. De vormgeving van de pagina's verzorgde Rietveld zelf. Als illustraties koos hij behalve voor eigen werk, voor gebouwen van J.A. Brinkman en L.C. van der Vlugt, A. Bodon, J. Duiker en J.J.P. Oud; Le Corbusier was de enige buitenlandse architect van wie hij werk afbeeldde: schetsjes van een atelierhuis.

Voor 'Het interieur' is in deze publikatie gebruik gemaakt van een typoscript uit 1947 van een lezing die Rietveld in maart 1948 voor leerlingen van de Academie voor Beeldende Kunsten te Rotterdam hield. In hetzelfde jaar werd de tekst in twee delen gepubliceerd in het *Bouwkundig Weekblad*. In de inleiding gebruikt Rietveld het interieur als metafoor voor een architectonische en stedelijke ordening waarbij hij het Rockefeller Plaza in New York aanhaalt als voorbeeld van het grootste en aangrijpendste interieur dat hij ooit zag: 'een bijna abstracte ruimtebegrenzing'. Vervolgens verloopt de tekst lichtelijk chaotisch, Rietveld dwaalt vaak van het onderwerp af, wat overigens niet erg is: zijn woorden zijn persoonlijk, waardevol en actueel.

'Eenige uitspraken over architectuur, gezien als één der plastische kunsten', dat in 1939 in het zesde nummer van *De 8 en Opbouw* werd gepubliceerd, is representatief voor Rietvelds opvatting over het samengaan van verschillende kunsten. De constatering dat kunst iets anders is dan schoonheid, en de gebruikelijke verwarring tussen deze twee begrippen, vormde eveneens het uitgangspunt van het artikel 'Inzicht' dat Rietveld in 1928 schreef en waarin ook zijn tweede stokpaardje uitgebreid ter sprake kwam; net als in 'Inzicht' benadrukt Rietveld in 'Eenige uitspraken' het belang van de zintuigen voor de ervaring van de werkelijkheid en voor de ontwikkeling van het bewustzijn, maar ook de beperktheid van de zintuigen en het subjectieve karakter van de informatie die zij doorgeven. Het gezichtszintuig onderscheidt hij in de waarnemingen 'kleur zien', 'vormen zien' en 'ruimte zien'. 'M.i.', herhaalt hij in 1939, 'moeten de 3 plastische kunsten volkomen vrij van elkaar zich ontwikkelen'. 'Een gebeeldhouwde trappaal is *kunstnijverheid*', vervolgt hij en mogelijk stond hem de 'Stijl-trappaal' van Robert van 't Hoff voor ogen, 'maar een vrij beeldhouwwerk, b.v. een figuur, waarvan de boven- en achterkant niet minder belangrijk zijn dan de voorkant kan soms in een ruime hal aan de voet van de trap z'n goede omgeving vinden en zonder verzwakking der plastiek, ook architectonisch een functie vervullen'. Rietveld zocht zijn voorbeelden zeer dicht bij huis, geen achterhaalde kunstnijverheid maar een zelfstandige plastiek: bij de beschrijving die hij geeft, dringt zich het beeld op van de hal die hij vier jaar daarvoor had verbouwd voor mevrouw A.H. Hondius-Crone in Bloemendaal. In de hal stond onderaan de trap een klein beeldje van Jozef Cantré. Een poging tot theoretiseren maar zich tegelijkertijd voorbeelden uit de praktijk herinneren die de uitzonderingen vormen, was een dilemma, maar een overkomelijk dilemma. Rietveld liet zich menigmaal ontvallen dat het de kunstenaar eigen was de ene dag het ene te beweren om de volgende dag het tegendeel te maken.

De laatste tekst, 'Architectuur', is een lezing uit 1958, die in 1959 in *De Nieuwe Stem* werd gepubliceerd. Het is een tekst die een blik werpt op het verleden en voorbeelden geeft uit Rietvelds contemporaine werk. Geheel in overeenstemming met zijn levenshouding besloot hij de lezing met: 'Mag ik dan eindigen met U ijver, levensvreugde, eenvoud en soberheid toe te wensen, en een beetje geluk!'

Etiket met een strofe uit
een gedicht van
Christian Morgenstern.
Ca. 1930, RSA.

De stoel

Vele moeilijke constructies werden bevredigend opgelost, kregen haar algemeen geldende vorm; hoe zou het komen, dat een eenvoudige constructie als de stoel nog steeds niet zo afdoende werd opgelost, als bijvoorbeeld een rijwiel of nog eenvoudiger: een lepel?

Zitten is toch een eenvoudige functie.

De poten van een stoel moeten de zitting op een bepaalde hoogte boven de grond houden. Elke beweging bij het zitten geeft aan de constructie een schranking, die veel meer weerstand van de stoel eist dan het dragen zelf. Zo komt het, dat een stoel, die in de praktijk sterk genoeg blijkt te zijn, voor het oog overbodig zwaar en gewichtig schijnt voor een eenvoudige functie als zitten. Het beste bleken constructies van een enigszins buigzaam materiaal, waarvan de weerstand zich versterkt in overeenstemming met de krachten, die er op werken. (Gebogen hout: de Thonetstoel, of gebogen stalen buis.) Het zwakke punt kan dan nog zijn: het beweeglijk worden der verbindingen.

De stoel behoeft geen representatie te zijn van de idee zitten, maar de stoel is als het ware het onderstuk van de zittende mens – het verlengstuk van zijn lenige ruggegraat, daarom is men er zo maar niet mee klaar.

Een stoel moet meer dan een bank mobiel en vrij in de ruimte zijn.

De verschillende wijzen, waarop men zitten kan, zowel als het onbepaalbare van de krachten, die de constructie heeft te weerstaan en bovendien de verschillende gevormdheid van de mensen, die er op plaats zullen nemen, dit alles maakt de stoel van een simpele opgave tot een ingewikkeld geval. Er zijn misschien wel evenveel stoelentypen als mensentypen.

Iedere stoel schijnt een stilering van een levenshouding. Het goedkoopste massastoeltje zowel als de gewichtigste zetel is een wezen geworden in hout, riet, leer, pluche of metaal.

De stoel is bekend doch weinig begrepen.

Een gebruiksvoorwerp, waarvan het gebruik weinig gepreciseerd is.

Een constructie, waarvan de verschijning hoofdzaak schijnt.

Een verschijning, die bruikbaar en constructief bedoeld is.

Iedere stijlperiode bedoelt niet een vormvariatie te geven, maar de eigenlijke enigst mogelijke oplossing te vinden voor constructie en afwerking; een evenwichtig geheel, waarin de praktische eisen van bruikbaarheid in de constructie economisch zijn opgelost.

Daar dit ideaal niet bereikt werd, ontstond de vorm of afwerking om er een ding van te maken uit één stuk.

Iedere periode deed dit verschillend (men kan de zaak van verschillende kanten aanpakken). Zo ontstonden de vele typen.

De vormen en afwerkingen, die steeds weer anders waren, deden zich meer gelden, dan de onderling weinig verschillende constructies.

De vorm werd gaandeweg als het belangrijkste beschouwd en de oplossing van de stoel werd als een vormenkwestie behandeld.

Langzaam bevrijdt ook de stoel zich van zijn ingewikkeld verleden, doordat bij de machinale werkwijze, nieuwe materialen en nieuwe constructieve vindingen belangrijker worden dan vormverschillen.

Als nu bij eenzelfde vinding niet opzettelijk weer allerlei verschillende vormen worden gemaakt, zal de stoel een eenvoudig, handig gebruiksvoorwerp blijven.

Rationele vormgeving

Lezing gehouden bij gelegenheid van de leerjaarbeëindiging der Haagsche Academie en MTS te Den Haag, mei 1953

Vorm voor het machinale produkt; het massaprodukt. Een nieuw vak eigenlijk, een vernieuwde aandacht voor een vak dat al een mensenleeftijd oud is.

Het construeren en vormgeven van een massaprodukt kan men niet scheiden, omdat de maat en vorm van een vinding soms even belangrijk zijn voor het succes, als de idee of de functie van het ding zelf; en omgekeerd is een vorm van een gebruiksding onmogelijk vast te stellen zonder constructie en functie. Toch blijkt het nodig, dat bepaalde technici zich uitsluitend met de vormgeving gaan bezighouden, al zullen ze dit moeten blijven doen in nauw contact met de produktieleiders.

Om tot grondbegrippen te komen voor dit nieuwe vak, dat door zijn uitgebreidheid iedereen aangaat, is het niet genoeg uit te gaan van de menselijke behoefte, zoals deze zou blijken uit de vraag van de verbruiker. Als we denken aan de massa's dingen, die dagelijks in massa worden uitgevoerd, om geen andere reden dan omdat ze verkocht kunnen worden, zonder dat vaststaat in hoeverre ze van nut zijn voor onze samenleving, zullen we niet zonder gewetensbezwaar meewerken de verkoop van al deze dingen nog te stimuleren, door ze nog een zo goed mogelijke vorm te geven; van een rationele vorm kan eigenlijk geen sprake zijn, als het nut van het ding niet redelijk erkend is. We vragen ons dus af:

Wat is het standpunt van waaruit de noodzaak van het ding wordt bepaald?

Is de massaproduktie ervan sociaal-economisch verantwoord?

Wordt door deze produktie iets anders belemmerd, overbodig of onmogelijk gemaakt?

Wat zijn de gevolgen van een algemene distribuering van het produkt?

Zolang al deze vragen niet bevredigend zijn beantwoord voornamelijk bij gebrek aan een algemeen erkend fundamenteel levensinzicht, zolang moet elk van ons op eigen geweten afgaand uitmaken waaraan hij wel en waaraan hij beslist niet wil meewerken.

Nu over de vorm, die naar het voorbeeld van buitenlandse industrieën, nu ook bij ons onder de aandacht is gekomen. Kan een vorm redelijk, dit is door verstandelijke overwegingen, worden bepaald? Een vorm beoordelen we met onze zintuigen, niet met ons verstand; het gevoel en verder in ons geval, omdat het een zichtbare vorm is, het oog.

We zouden kunnen zeggen vormenkennis, een bestudering van de vormentaal, moet aan de vormgeving voorafgaan – dus beoefening van lijnen, vlakken en inhoudsvormen – de combinaties van de eenvoudige grondvormen en de ellipsoïden, het binnen en buiten van een vorm, strakke scherpe vormen, soepele vormen, dan de vormen eigen aan bepaalde materialen enz. enz., vormen eigen aan bepaalde machinale werkwijzen, draaien, frezen, ponsen, persen, boren, gieten, lassen enz.

Ik geef direct toe dat hier vele verstandelijke overwegingen bij te pas komen, maar au fond berust de beoordeling van een vorm op zintuiglijke waarneming; vooral als we nog iets verder gaan en ook de kleurwerking in het resultaat betrekken.

Een vorm wordt van tastbaar ding pas een zichtbaarheid door de belichting, reflectie en absorptie.

Hoe kunnen we dan toch spreken van rationele vormgeving als de functie niet rationeel bepaald is en de vormbeoordeling zintuiglijk is? Omdat de voornaamste factor bij het totstandkomen van het gebruiksvoorwerp in tegenstelling met het handwerk en kunstnijverheidsvoorwerp de machinale bewerking is en deze is binnen het kader der fabriek wel rationeel; en hierop aan te sluiten met de vorm kunnen we rationele vormgeving noemen.

Het is het technisch kunnen, dat het eventueel nut van een voorwerp doet uitgroeien tot een sociaal belang, maar het bepaalt evenzeer de aard der vorm, het werk van de designer is: die vorm te erkennen in de hoofdbewerkingen en deze consequent door te voeren in de onderdelen en in de afwerking. Het heeft lang geduurd eer dit goed begrepen werd en duidelijk geformuleerd.

De juiste houding en werkwijze is altijd zo simpel en kan zo moeilijk geargumenteerd worden, dat vele esthetische en zakelijke, op ander terrein thuis behorende overwegingen gemakkelijk de produktie blijken te kunnen beïnvloeden.

De machine maakte de massa-uitvoering mogelijk, het is dus logisch dat dit technische kunnen de kern en uitgangspunt der rationele vormgeving is.

Tijdens de cursus op deze academie hebben we vooral in het laatste jaar een groot gemis ondervonden aan het technisch apparaat waaruit het te ontwerpen produkt behoorde voort te komen. Door te weinig echt contact met de praktijk bleef de cursus te theoretisch en het kostte de cursisten te veel moeite, tijd en geld om slechts een povere uitvoering van hun ontwerpen te vervaardigen. De technisch geschoolden hadden wel een voorsprong bij de uitvoering, doch voelden het gemis het sterkst. Ook was er te weinig gelegenheid tot experimenteren.

Het is natuurlijk onmogelijk de zeer dure en grote machines die een massaproduktie vereist bij het onderwijs te betrekken, anders dan door relatie te zoeken met grote bedrijven, doch een goede werkplaats met kleinere machines en vakkundige bediening zou eigenlijk op den duur aanwezig moeten zijn, om de ontwerpen niet te doen terugvallen op kunstnijverheidsmethoden.

Als de volleerde cursist zich als designer gaat vestigen, moet hij niet alleen technisch zover zijn als de bestaande industrieën, maar hij moet richting kunnen aangeven ter verbetering en hiervoor moet hij zich zover ingewerkt hebben, dat hij in staat is alle tegenargumenten af te slaan en de juistheid van zijn ontwerp technisch waar te maken.

We moeten goed begrijpen dat door de ontwerpers voor de industrie onze exportmogelijkheden zullen worden bepaald. Onze export kan niet steunen, zoals bijvoorbeeld in de Scandinavische landen op een grote houtproduktie; bij ons is het alleen de kwaliteit en het uiterlijk dat ons een voorsprong kan geven. Dit uiterlijk is jarenlang automatisch vertroebeld, door de export van reeds lang uitgestorven nationale curiositeiten, die in het buitenland een stempel hebben gedrukt op de Nederlandse industrie en die ons, behalve de jarenlange geïsoleerdheid, technisch en esthetisch een grote achterstand gegeven hebben, die zeer moeilijk is in te halen.

Doordat telkens nieuwe vindingen de oude overbodig maken zijn ook de vormgevers genoodzaakt zich telkens te vernieuwen. Hij kan wel veel leren van de grote kunstzinnige voorgangers der kunstnijverheidsperiode, maar hij kan er niet op steunen. Want elke technische vernieuwing maakt veel van het bereikte nutteloos. Bijvoorbeeld: de oude trekbel, kunstig versierd en hangend op gesmede steunen binnenshuis en een rijk gevormde trekker buiten, heeft men in de begintijd der moderne architectuur wel versoberd en verstrakt, zogenaamd gemoderniseerd, maar wat is er van deze vormen overgebleven? Een klein drukknopje en de rest is vrijwel onzichtbaar.

Iets dergelijks gebeurt op lichttechnisch gebied: het meest moderne lichtarmatuur wordt op den duur vervangen door een onzichtbaar opgestelde lichtbron, met als ideaal de zelf lichtende wand, die al op kleine schaal wordt toegepast in Amerika. Ook de zichtbare warmtebronnen en ventilaties worden teruggebracht tot soms een enkel roostertje.

Dit zijn geen voorbeelden om de ontwerper te ontmoedigen of overbodig te verklaren, het is een algemeen voortgaande verruiming – bevrijding van het teveel en het ingewikkelde, afschaffing van overtolligheden; we moeten deze voorbeelden zien als een waarschuwing om toch vooral ook de kleine opgaven te leren beheersen en kleine nuances te onderscheiden. Wat kan bijvoorbeeld de toepassing van de TL-buis niet afschuwelijk gemaakt worden door de wijze van opstelling en de pogingen ze tot een verhandelbaar armatuur te verwerken. Wat niet alleen het strakke effect van de TL-buis verstoort, maar ook een teruggang is.

Ik heb sterk het gevoel, dat jonge mensen de nieuwigheden beter weten te plaatsen dan wij, die ons eerst los hebben moeten werken uit oude tradities (en wat erger was een stijlenmengsel) en al zoveel overgangen en vernieuwingen hebben meegemaakt, dat er allicht ergens iets blijft hangen. Ik voel me tenminste tegenover jonge mensen, die met nieuwe moed het vak gaan leren, erg onzeker. Vroeger wist ik wat moest en wat beslist niet moest, ik wist wat lelijk was en wat mooi en ging naar het mij scheen regelrecht op het doel af. Ik heb zo het gevoel, dat jullie nu degenen zijn die het weten, weten hoe je gekleed wilt zijn en hoe je met elkaar om wilt gaan. Wat accepteren jullie nog van oude waarheden en welke zeden gelden nog voor de jonge mensen en wat werd oude koek?

Van wat er (zelfs door de ouderen) gedaan wordt zijn jullie beter op de hoogte dan ik, die het zelfs moeilijk vind over eigen werk en levensopvatting te praten, want waar zijn de punten van aanraking; wat zijn jullie noden, vreugden en verlangens?

Aan jullie is de toekomst, wacht niet op de ouderen; wij wachten op daden van jullie, maar zien ze nog niet voldoende omdat jullie misschien rekenen in een ander stelsel.

Wij hadden bijvoorbeeld na de tweede wereldoorlog een algemene vernieuwing in de kunst verwacht, zoals dit gebeurde na de eerste. Het schijnt dat de ouderen (ik wil geen Hollanders noemen) zoals Picasso, Moor, Corbusier, Neutra, Miró, Wright en Eames nog altijd wat te betekenen hebben voor jullie; laat hun grootheid jullie niet doen zwijgen; doe regelrecht wat je goeddunkt.

Laat je aan de andere kant niet teleurstellen door de enorme hoeveelheid rommel waaraan de massa nog behoefte schijnt te hebben, om de ruimten op te vullen die wij reeds wisten door te voeren en die ons een gevoel van bevrijding geven, want ze zijn tenslotte niet veel anders dan wij, die ook de dingen buiten ons vak pas accepteren als ze ons vertrouwd geworden zijn; dit mag dan een rem zijn maar het geeft ons tijd tot nadenken.

Zoëven heb ik wel gezegd, dat de industriële vormgeving zo belangrijk was voor onze export, maar ik hoop dat jullie begrepen hebben dat dit zogenaamde nationaal belang voor mij nog geen verantwoording is en geen waardemeter. Het is vrijwel zeker, dat het opwekken van voortdurend nieuwe behoeften niet van algemeen menselijk belang is en zelfs geen vooruitgang mag heten; een ver doorgevoerde versobering lijkt me eerder verstandig. Maar kan een mens überhaupt weten wat

goed is? Bestaat hij niet evenals alles in de natuur krachtens de hem omringende en doordringende oorzaken? Is ons leven iets anders dan enige tijdelijke wijzigingen en stromingen veroorzaakt door aantrekkingen en afstotingen binnen een relatief verband, waarvan we de zin niet eens kunnen weten? Ik gun ieder, die meent een heilzaam aandeel in het wereldgebeuren te kunnen hebben, graag deze illusie. Mijn enige illusie is, dat ik van mijn eigen bestaan bewust ben, d.w.z. dat ik mijn ik met mijn eigen wereldbeeld als vreugde onderga, elke nieuwe ontplooiing ervan vergroot mijn illusie van de realiteit en daarom ben ik blij in een kunstvak terechtgekomen te zijn. Want ons bewustzijn begint bij waarneming, hierbij kan gelukkig nog van geen verkeerde conclusie sprake zijn.

De kunst verscherpt en verruimt onze waarneming en vergroot ons wereldbeeld. Heeft de kunst (in ons geval de plastische kunst) nog iets met architectuur of rationele vormgeving te maken? In de tijd van de nieuwe zakelijkheid heeft men dit dikwijls sterk ontkend, ik heb me dikwijls bezorgd gemaakt over deze onjuiste beweringen, hoewel ik begreep dat men die ontkenning een tijdlang nodig had om los te komen van de kunstmatige kunst van die tijd.

De scheppingsdrang der kunst is m.i. de meest heilzame levensuiting van de mens. Het menselijk *zijn* is afhankelijk van het hebben; ik zag niet lang geleden een film over mogelijk voedseltekort, waarin o.a. werd gewezen op voedselbronnen in de zee; vissen die elkaar verslinden en mensen die vissen vangen, omdat alle groenten en vruchten te weinig zouden zijn ons in leven te houden; zet tegenover het verhaal in deze film een kunstvoorwerp, bijvoorbeeld een schilderij; de waarde hiervan hangt niet af van de maat, ook niet van de hoeveelheid verf, die er aan is verwerkt, maar alleen van de verhouding der kleuren en lijnen ten opzichte van elkaar.

In de kunst is het juist de begrenzing van het kleurvlak, de massa en de begrenzing der onbegrensde ruimte die de realiteit doet ontwikkelen voor onze zinnen, zonder dat er iets van verbruikt wordt, integendeel, hoe meer we ervan meedelen aan anderen des te meer breidt zich ons wereldbeeld uit, mijn enige illusie hierbij is de vreugde van het beleven.

Nu nog iets over de vorm, die één is met de functie. Is deze in de natuur niet altijd vollediger, zuiverder en duidelijker dan in het meest kunstzinnige gebruiksvoorwerp? Vollediger en zuiverder heel zeker wel, maar duidelijker zeker niet, want het ligt in het wezen van onze waarneming de natuurlijke volledigheid te analyseren in tastbaarheid, smaak en reuk, gehoor en zichtbaarheid en we benaderen het natuurlijke intenser en duidelijker (vooral bij eerste aanloop), enkelzinnig dan met volle bezetting der zintuigen; dit is de reden dat een enkele aanduiding van de zich tot één zintuig bepalende kunstenaar, die hiermee als het ware met de vinger ons een bijzonder verschijnsel in de natuur aanwijst, ons duidelijker de werkelijkheid leert zien dan soms jarenlang passief ondergaan. Hij zet de passieve indruk om in actieve waarneming, waardoor we werkelijk één worden met het waargenomene. Ons gehele wereldbeeld is voor ons opgebouwd uit zulke actieve waarnemingen, we voelen ons deel hebben aan de natuur en het kosmisch gebeuren.

Nog iets over het verschil tussen een organisme en een zogenaamd functioneel maaksel, in beide gevallen wordt de functie door de vorm tot zichtbare uitdrukking gebracht.

In het levend organisme is iedere vezel en iedere cel in voortdurende actie tot instandhouding van het voor ons oog afgerond geheel, in tegenstelling tot het materiaal waaruit een constructie of apparaat is samengesteld; dit materiaal behoudt dezelfde chemische samenstelling of het als stoelpoot of als motoras wordt gebruikt. Vormen (zoals we ze kenden van de Jugendstil en zien in de jongste Italiaanse meubelstijl), die zo in elkaar overvloeien, dat ze een gegroeid organisme trachten na te bootsen, zijn hierdoor dan ook leugenachtig, slap en zielig.

Het aardewerk en glaswerk maakt op deze regel een uitzondering; bij goed gevormd aardewerk en glaswerk helpt ieder deeltje mee aan de spanning van het geheel, het benadert in alle eenvoud een versteend organisme. Het verschil is hier, dat bijvoorbeeld de schelp het best tot uiting komt in de omgeving waar deze ontstaat en het glas en de schaal los komt van geboorteplaats en een functie in het interieur moet kunnen handhaven.

Of veel van wat ik zei over rationele vormgeving, ook geldt voor de oudste massaproduktie: het drukwerk, de grafische vakken? Ik kan het niet zeggen, het is te weinig aan ons vak verwant dan dat ik hierover in vakkringen iets durf te beweren.

Ik zie de beeldende zijde van de grafische vakken meer dan elk ander vak verwant aan de schilderkunst, met dit verschil dat de afbeelding ingesteld moet zijn op het *meervoudige* en misschien op korter gebruik.

Van de letterdrukkerij moet door de eeuwenoude ervaring veel te leren zijn voor ieder die zich met massaproduktie bezighoudt:

1. Het systeem der matrijzen.
2. De soepele en snelle combinatiemogelijkheden.
3. Vergevorderde economie van het bedrijf en de slagvaardigheid en hiertegenover de geweldige verkwisting van de verbruiker.

Niettegenstaande de grafische vakken zich het meest op dienstbaarheid instellen, zijn ze m.i. meer dan andere vakken verwant aan de vrije kunsten. De ateliers der vrije kunsten worden wel eens de laboratoria der toegepaste vormgeving genoemd (bijvoorbeeld de meest populaire stoel van de Amerikaanse industrie, de stoel van Eames, die wel een der sprekendste voorbeelden is voor een goed industrieprodukt, heeft sterke verwantschappen met tekeningen van Miró), terwijl omgekeerd bijvoorbeeld Léger in vele ijzerconstructies gegevens en zelfs composities voor zijn schilderijen zag. Beeldhouwers die *weg* zijn van hekwerken zijn er tegenwoordig te veel

om op te noemen en zo staat de rationele vormgeving (die op zijn best een zuiver technische constructie is) toch niet buiten het streven van de meest vrije kunsten.

Met het oog op de titels, die Prof. v.d. Broek en architect Oud kozen voor hun onderwerp, heb ik me zoveel mogelijk buiten de architectuur gehouden in de vaste overtuiging dat zij het verband hiermee voldoende zullen aantonen. Over één kwestie wil ik echter nog mijn mening zeggen, namelijk over de vraag in hoeverre het wenselijk is architectuur uit machinaal vervaardigde onderdelen samen te stellen?

Dat dit kan en dat het erg mooi kan zijn is te zien aan het Leverhouse in New York; al zijn hier nog enige betonnen vloeren, stenen borstweringen en gestucadoorde plafonds aan te zien, het geheel is een gelijkmatige doorvoering van roestvrij staal-profielen en twee soorten glas, wat in één woord prachtig is en dat in geen enkel opzicht minder aanspraak behoeft te maken op de naam: architectuur, of zo men wil: bouwkunst, dan wat we gewend zijn goede architectuur te noemen, veel beter dan het United Nations Building dat minder consequent is doorgevoerd. Dit eerstgenoemde gebouw, voor een groot concern in Amerika gemaakt, bewijst nog niet, dat het voor ons wenselijk is in die richting te gaan werken, we zien in één oogopslag, dat het voor ons onbetaalbaar is het te bouwen en te onderhouden. Ook al zien we hierin een reclamestunt, het is niet geheel voor niets, dat twee poetsers dag in dag uit op een zich over de gehele oppervlakte van het gebouw bewegend balkon, glas en metaal staan te poetsen; en zeker niet *alleen* om hun eigen poetsmiddel te demonstreren.

Hadden wij de woningnood vlugger kunnen te boven komen als we direct na de oorlog begonnen waren woningfabrieken te bouwen? Ik ben er zeker van, omdat er reeds lang voor de oorlog en ook tijdens de oorlog studies genoeg gemaakt zijn. Ikzelf bouwde bijvoorbeeld in 1926 reeds een garage met bovenwoning van geëmailleerde betonplaten van 3 x 1 m op een stalen frame, als eerste proef in drie weken met ongeoefende werklieden; dat mijn romantische opdrachtgever er een dakje op heeft laten maken en het geheel bruin en crème schilderde, omdat hij het niet mooi vond, mag geen bewijs zijn, dat het geen goede architectuur was en oneconomisch was het bij de eerste uitvoering al niet; toch beschouw ik zulke proeven slechts als een zeer voorlopige studie, want zonder een enorme industrie, die in staat is achter elkaar geheel afgewerkte sectoren in zijn geheel op de bouwplaats af te leveren, komt men niet tot een systeem dat onafhankelijk wordt van de weersomstandigheden en het werk op de bouwplaats na de fundering terugbrengt tot niet veel meer dan een soort oplevering aan de bewoner. Ik geef toe, dat half doorgevoerde systeembouw, goed gemaakt met een beetje groen, soms erg slap en eentonig kan zijn, maar geheel erop ingesteld, zie ik er grote architectonische mogelijkheden in.

Wat de oplossing van de woningnood betreft hebben we onze grote kans voorbij laten gaan, het heeft nu geen zin meer; toch zie ik de machinale produktie op den duur het werk op de bouwplaats vervangen, niet alleen uit bittere noodzaak, maar ook uit zuiver architectonische en vakkundige overwegingen; dezelfde overwegingen als bij de industrial designer.

Dit nieuwe vak grijpt dus wel diep in ons leven en verdient aller aandacht.

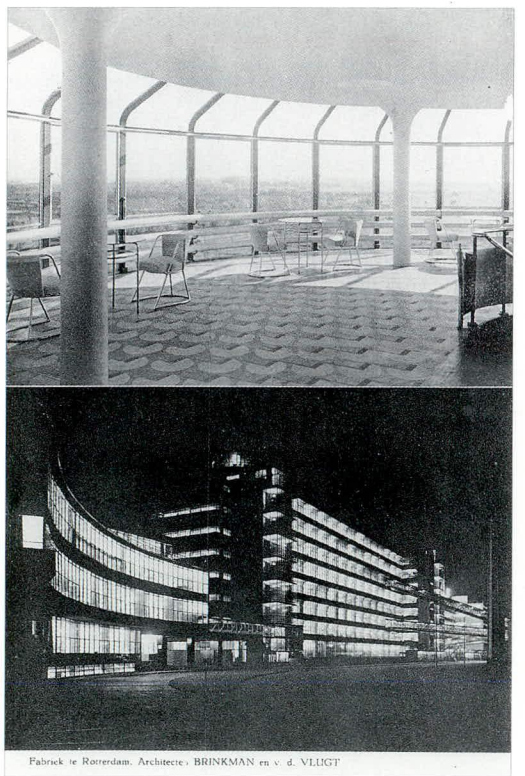

Fabriek te Rotterdam. Architecten BRINKMAN en v. d. VLUGT

Pagina uit *De Vrije Bladen* 9 (1932) schrift 7, Nieuwe zakelijkheid in de Nederlandse architectuur, met afbeelding van de Van Nelle-fabriek, Rotterdam 1926-1930, architecten J.A. Brinkman en L.C. van der Vlugt.

Nieuwe zakelijkheid in de Nederlandse architectuur

Nieuwe zakelijkheid in de Nederlandse architectuur is niet anders dan die in andere landen, daar men ook wel spreekt van internationale architectuur, waarmee dan hetzelfde bedoeld wordt.

De opgave was de Nederlandse architectuur te behandelen, waarbij ik tevens de gelegenheid aangrijp, een ruime blik op het programma der nieuwe architectuur te geven.

Op de jaarlijkse 'Internationale Kongressen für neues Bauen', waarvan de voorzitter een Hollander is, zijn wel typische verschillen naar voren gekomen, die, hoewel ingrijpend, er toch het internationale karakter niet aan ontnemen.

I

Na de periode der stijlimitaties, die hebben geleid tot hoge opvoering van het handwerk, ontstond behoefte aan waarheid. Hier begint de vernieuwing in de architectuur in Holland (Berlage), d.w.z. de vernieuwing, waarop we hebben kunnen voortbouwen.

Reeds eerder waren pogingen tot vernieuwing gedaan, die mislukt waren, doordat ze te vroeg kwamen, zodat noch de vakkennis, noch de behoeften der mensen hier aan toe waren. Zo heeft ook de zogenaamde Jugendstijl zich niet kunnen handhaven. De degelijke vaklieden konden deze vrije begrippen niet zo snel verwerken en de andere architecten en de leken, die inzagen dat het anders moest worden, hebben het werk misschien te speels opgevat om in ernst erkend te kunnen worden. De bloemversieringen, de slappe vormen en lijnen gaven aanleiding tot minachting – alles bij elkaar zeer ten onrechte. We hebben toen kunnen zien en zien het nog, dat we het goede niet in één keer kunnen grijpen en al zouden we het kunnen grijpen, het niet direct ingang vinden kan, maar dat we onszelf en ons vak zover moeten opwerken, om het goede te kunnen aanvaarden en dan moeten we genoeg geduld en uithoudingsvermogen hebben, om af te wachten, of het iets voor onze tijd kan zijn.

De geschiedenis naar de nieuwe zakelijkheid in de architectuur is dan ook in hoofdzaak de geschiedenis van de vernieuwing van de architecten en hun vak zelf. In plaats van naar Barokstijlen, greep men terug naar gezonde stijlperioden. Men imiteerde niet meer, maar vond voorbeelden voor eerlijk gebruik van materialen en monumentale vormen. Verder bestond de eerlijkheid in een laten zien van de constructie. Er is toen hard en goed gewerkt; het was een tijd van bezinning. Vanuit onze bewuste tijd teruggezien, lijkt het resultaat nog erg vormelijk. Men verwachtte ook veel van een uitgesproken levenshouding – er werd erg veel gefilosofeerd. Zelfs de manier waarop men in de architectuur het leven erkende, was vormelijk. Ik bedoel hiermee, dat de vorm van de steenmassa's die men bouwde, toen zo belangrijk was, dat deze vorm alle aandacht in beslag nam, en ook, dat de eerlijkheid, die men toen betrachtte, in hoofdzaak bestond in het weglaten van pleistering en fineer en het laten zien van voegen-naden, verbindingen, sluitnagels, spijkers, blank-ijzer en natuursteen.

De architectuur moest weer brengen de eenheid met de andere plastische kunsten. Wandschildering en beeldhouwwerk werden weer in de architectuur opgenomen. Het samenwerken met andere plastische kunstenaars was geen nieuws; zowel in de periode van de stijlimitaties als in oude stijlen kwam dit geregeld voor. Het feit op zichzelf heeft dan ook niets te maken met de vernieuwing van de architectuur, doch door de wijze, waarop men in deze tijd samenwerkte en door het gehalte der kunstenaars moeten we deze periode beschouwen als het begin, ook van de nieuwe interieurkunst.

De kunstenaars, die eerst geheel vrij werkten (we zullen later zien, dat dit toch weer de enige mogelijkheid zal blijken te zijn), gingen zich tijdelijk aanpassen aan vlak en constructieve indeling van de architectuur. De plastische kunstenaars (beeldhouwers) putten zich uit in het verzinnen van draagmotieven op kolom- en boogeindigingen; reliëfs in het karakter van de natuurstenen onderdelen van de bouw-plastische friesversieringen, ook in tegelvorm, ja zelfs plastieken in baksteen gemetseld. De schilder, die zowel tegel-tableau als kalkschildering maakte, kreeg gehele wanden tot zijn beschikking; het was alles om de uitdrukking van echtheid en waarheid.

Ik herinner me nog een fase van ontwikkeling – een gesprek met een kunstenaar uit die tijd, dat tot resultaat had het inzicht, dat het ornament niet op het ding moest worden aangebracht, doch dat gebouw of voorwerp als het ware één grote organische vorm moest zijn en het ornament een detaillering van het

geheel. Door de dingen een organische vorm te geven, trachtte men ze in het leven te betrekken – dit is op verschillende manieren geprobeerd.

Naast de constructieve stijl ontstond nog een bouwstijl, die iets minder de waarheid, maar iets meer het leven wilde grijpen. Ik bedoel hier de zogenaamde Amsterdamse school, die eigenlijk nu nog niet geheel is opgehouden te bestaan. M.i. had deze richting de grote verdienste iets van de Jugendstijl te willen realiseren. Na de dood van de grote voorganger, architect De Klerk, is men spoedig in plastische vormen terechtgekomen.

Van de werkelijk architectonisch bedoelde ideeën, die door de oude baksteenconstructie de indruk maakten van zware plastische massa's, werden alleen de uiterlijke vormen overgenomen, en als stijl en mode voor die tijd in zwang gebracht; dit heeft veel gevolg gehad; het gaf veel aanleiding tot kunstgrepen voor alle vakken, die zich altijd om de architectuur ontwikkelden. Dat men door het ingrijpen van de schoonheidscommissies in de woningbouw uitsluitend tot gevelarchitectuur kwam (die we nog lang niet te boven zijn), is de schuld van genoemde commissies en zou hun grootste fout niet hebben behoeven te zijn, als ze gezorgd hadden dat deze gevels, behalve als straatwanden, ook passend waren geweest voor goede woontypen.

In die tijd hebben we kunnen zien hoe moeilijk het is, de dingen hun eigen plaats te laten.

Als het eigenlijke van een ding niet onuitroeibaar was, als het met alle krachtsinspanning vervormde huis niet toch nog hier en daar zeer goed bewoonbaar was, zouden we de rechte weg nooit weer gevonden hebben. Men wist toen even goed als nu, dat een huis er was om te bewonen; waarom maakten we ons dan toch zo bezorgd om die vormen? Hoe zijn we toch uit dit vormelijke tot onze nuchtere oplossingen gekomen?

Eerst zijn we sterk beïnvloed door de Amerikaanse architect Lloyd Wright. Ten slotte zijn we teruggegaan tot het eerste a-b-c. Bij kleine dingen is het begonnen. Enkelen hebben de opzettelijk gevormde meubels door eenvoudige kisten vervangen. Wat men in het groot niet kon beheersen en waarvoor men ook geen opdrachten kreeg, is eerst in het klein gedaan. Het meubel en het interieur werden een oefenterrein. U kunt begrijpen, hoeveel mensen het slachtoffer geworden zijn van deze proeven.

Als men lang in eenzelfde stad werkte als architect, was de goede naam haast niet meer te redden. Ik persoonlijk voel me tenminste nog erg schuldig tegenover veel mensen, wier blik in dit opzicht niet groot genoeg was, om te zien dat dit alles als overgang nodig geweest is of die plezier hadden in het geval.

Het is dan ook niet te verwonderen, dat men altijd nog, nu de architectuur allang op een meer bestendige grondslag is gekomen, bang is om het nieuwe te aanvaarden. Als de Hollander één maal leergeld heeft betaald, is in de meeste gevallen zijn houding voor goed bepaald. Gelukkig zijn er altijd mensen, die geheel meeleven en die het mogelijk maken voort te werken. Het is merkwaardig, dat het nieuwe in elk vak niet altijd door de beste vaklieden wordt gevonden, zelfs niet gezocht.

Veel meer hebben in dit opzicht leken-opdrachtgevers gedaan. Zonder het vak en alle moeilijkheden te kennen, hebben ze altijd gecorrigeerd, gekritiseerd en goede richting aangegeven, welke naar het leven leidde.

In architectuur, schilderkunst en beeldhouwkunst is men begonnen het eigen terrein precies af te grenzen. De schilder maakte alleen kleur, geheel vlak en primair. De beeldhouwer begon met een kubus en probeerde langzaam ook de waarde van andere lichamen te leren kennen. Voor de architect bleef de ruimte over – hij probeerde deze te begrenzen op een wijze, waardoor binnen en buiten vergelijkbare ruimten ontstaan. Stijlbeweging. Men zag in, dat het materiaal en de vorm ervan het terrein van de plastiek was, dat het lichtreflecterend oppervlak van de wand het terrein van de schilder was; dat slechts de lege ruimte overbleef voor de architect en dat hem alleen aanging de hoedanigheid hiervan ten opzichte van de erin, erom, erop zich bevindende mens.

Ik maak hier opzettelijk geen melding van de maatschappelijke veranderingen, die geheel parallel met de vernieuwingen van de architectuur plaatsvonden; in de eerste plaats, omdat deze niet als bijkomstigheden behandeld kunnen worden en in de tweede plaats, omdat ik het over architectuur zou hebben en deze geheel vanuit de overwegingen van de architect wil behandelen. Bij deze overwegingen overheerst echter toch altijd de maatschappelijke noodzaak.

Voor de architectuur betekent dit: het overheersen van het algemeen geldende boven het persoonlijke, normalisatie, algemene bebouwingsmogelijkheden, verkeersmogelijkheden, massa-fabricage enz. enz., tenminste voorzover het gemeenschappelijke dingen betreft. Verder is juist de aandacht gevestigd op de vrije ontwikkeling van het persoonlijke, hetgeen later nader besproken wordt. Deze dingen zijn maatschappelijk niet zo spoedig door te voeren, ook al is men van de noodzaak ervan doordrongen.

Ook ons vak, dat een kleine maatschappij op zichzelf is, zit erg vast aan bepaalde werkwijzen, voorschriften, verordeningen, begrippen van betrouwbaarheid en vooral aan de begrensde mogelijkheden van de architecten zelf. Niemand kon de vernieuwing in zijn geheel aan, het bleef altijd bij onderdelen. Het ging boven onze macht als we niet alles tot het oorspronkelijke terugbrachten.

Zowel de schilders, beeldhouwers en architecten hebben hun taak zeer abstract opgevat. De architecten hebben ruimten gemaakt, geheel steriel, niet denkende aan wat er gedaan moest worden. Het woord 'zuiver' drukte het hoogste uit. Men streefde naar haast onbestaanbare zuiverheid; men gebruikte uitsluitend primaire vormen en kleuren, omdat men het andere niet volkomen kon beheersen. Het voornaamste dat men bereikt heeft, is een waardering voor het zolang versmade en

tot armoede veroordeelde begrip 'leeg'. In plaats van het leven te vergemakkelijken, hebben ze alles wat aan het leven herinnerde, weggewerkt. Men zou dit kunnen verklaren door aan te nemen, dat men niet bouwde voor het leven zoals het was, maar meer voor het leven zoals men zich voorstelde dat het moest worden.

Hoewel de ruimten onpraktisch ingericht en moeilijk te bewonen waren en menig offer van de bewoner werd gevergd, hebben ze toch volkomen doel getroffen: in deze ruimten is na veel ontbering gegroeid het waarlijk nieuw ingestelde leven met zijn nieuwe eisen, doordat het door volkomen negatie los werd van de eerst niet te overwinnen conventie.

II

De nieuwe wooneisen te kennen en te bevredigen, dit nieuwe leven vrij en gemakkelijk te maken, zou door de architecten niet zo spoedig als hun taak zijn ingezien, hadden ze niet opengestaan voor de invloed der dadaïsten, die de steriliteit van de kunst, die zover van het leven scheen te staan, hekelden.

In het werk van de dadaïsten vindt men de houding van levendige, geestige mensen, met een helder begrip voor het natuurlijke, logische en eerlijke, die, omdat ze de consequenties van hun inzichten niet zelf dragen, en omdat ze geen oog hebben of willen hebben voor de moeilijkheden, die in de praktijk bij het doorvoeren van het goede in de weg komen en daardoor ook niet van de wijs gebracht worden, zoveel duidelijker de fouten kunnen aantonen.

Het werk van de dadaïsten is natuurlijk niet voor vol aangezien, omdat ze het zich in menig opzicht zo gemakkelijk maakten. Toch is het te prijzen in de jonge kunstenaars van die tijd, dat ze tegen elke prijs hun fouten wilden afleren en tot klaarheid komen.

Ook heeft de intree van de machine veel bijgedragen om de vormenkwestie tot een levenskwestie te maken. De machine, die door het zoeken naar eerlijkheid reeds een kans had gekregen, vond in de nieuwe stijl de rechte, eenvoudige vormen die geschikt waren voor massaproduktie. De techniek die gewend was zich te regelen naar vooropgezette vorm, kon nu eigen vorm, ontstaan uit constructie en fabricage, doen gelden. Nu was de vorm geen hindernis meer. Eindelijk kunnen we ons ten volle op de bewoonbaarheid toeleggen. Een der eersten, die de onopzettelijkheid in de architectuur predikte, was architect Oud. Ik ben er van overtuigd, dat als we eenmaal een juist program voor de werkzaamheden van de zakelijke architecten hebben, het beter is de kunst, in ieder geval voorlopig, met rust te laten. We moeten echter nooit vergeten, dat het gevorderd inzicht nooit zonder de zich steeds bekritiserende en zich vernieuwende kunst tot deze klaarheid zou zijn gekomen. Al is de kunst in de architectuur dus nu overbodig geworden, reken er op, dat ze elke keer als dit nodig zal zijn, een vonkje vernieuwing zal moeten brengen in het anders zo licht tot starheid vervallende systeem.

Tijdens de wereldoorlog hebben wij hier in Holland zeer veel geëxperimenteerd; tegelijkertijd is in Frankrijk door de geniale Le Corbusier veel geschreven en gewerkt om de overleefde romantiek te vervangen door nieuw leven. Hij heeft eerst vele particuliere opdrachten uitgewerkt met een geniale gemakkelijkheid, die ieder verbaasde.

Na de wereldoorlog zijn duizenden Duitse architecten in Holland geweest; de technische Duitser heeft onmiddellijk gezien, dat het zakelijke karakter, dat de nieuwe architectuur kenmerkte, zeer geschikt was voor de opbouw van Duitsland. Wat wij hier graag hadden willen maken, is daar op grote schaal gerealiseerd, niet alleen door particulieren, doch ook door Rijk en gemeenten. Als voorbeeld wil ik slechts noemen de uitbreiding te Frankfort a/d Main, dat als stedebouwkundig werk over de gehele wereld bekend is geworden. Daar voor de realisering van de architectuur veel aan de technische uitvoering gelegen is, werd de Duitse neue Sachlichkeit een voorbeeld voor de gehele wereld, wat m.i. nog nooit voorheen het geval geweest is.

Niet alleen in Holland, maar ook in Oostenrijk en Frankrijk (misschien ook spoedig in Japan en Rusland, die op het ogenblik zeer sterk onder Duitse invloed staan), weet men heel goed, dat het programma der Duitse neue Sachlichkeit veel te eng, te bindend en te weinig vloeiend is.

Het grootste gedeelte voelt men nu reeds aan als technisch fanatisme; een ander gedeelte als een modegril en de rest als echte betere leniging van woningnood (Kleinstwohnung, Centrale Küche, Fernheiszung, Central Wäscherei) en hierdoor ook voor een deel 'befreites wohnen'. Juist dit beste deel is voor ons te veel gebonden aan speciale dingen om ons vrijheid te geven.

In Wenen is thans een grote internationale bouwtentoonstelling van 70 ingerichte woningen. Ongeveer 25 Oostenrijkse architecten en 5 buitenlanders hebben zich daar geheel vrij kunnen uiten. Het is een grote daad in het belang van de nieuwe architectuur, door de Gemeente Wenen en de Oostenrijkse Werkbond gedaan.

Het program van de nieuwe zakelijkheid is: de juiste wooneisen wetenschappelijk te bepalen, de juiste middelen ter isolatie, absorptie, reflectie, doorlating, enz., te kennen, dit alles met de constructie zo mogelijk in één greep te verenigen, en ten slotte de nu nog primitieve werkzaamheden op het bouwterrein te industrialiseren.

Een speciale commissie, die zich in verbinding stelt met hygiënisten, chemici, medici, psychologen, enz., houdt zich bezig met het opsporen van de eisen, die aan een woonruimte moeten worden gesteld.

De industrialisatie is nodig, zowel voor de nieuwe arbeidsverhoudingen (het werk door A. begonnen, moet na enige uren door B. kunnen worden overgenomen) als voor de perfectionering van het werk. Het streven van de nieuwe zakelijkheid is geen streven naar een bepaald doel, geen isme en geen ideaal,

maar het is een zuiver ter zake komen van de architectuur.

De nieuwe zakelijkheid in de architectuur is iets geheel anders dan de bekende maatschappelijke zakelijkheid. Bijvoorbeeld als een modern architect in een huis centrale verwarming en warmwatervoorziening maakt, in plaats van versiering aan gevel en interieur, kan dit nieuwe zakelijkheid betekenen; maar als een opdrachtgever de woonwaarde van een huis wil afmeten aan het aantal radiatoren, wastafels, kasten, enz., is dit misschien wel zakelijk in de gewone zin, doch zeker niet dat, wat wij onder nieuwe zakelijkheid verstaan. Het is zakelijk om waar voor zijn geld te eisen, met nieuwe zakelijkheid is dit ook bedoeld; het heeft echter een gans andere waardebepaling. Het komt er op aan of men zijn leven hiermede drukt of verruimt.

De beschutting die een huis bieden moet, de eigenlijke functie van een woning, is slechts de ongewenste invloeden van de natuur buiten te sluiten en zo volledig mogelijk ontvankelijk te zijn voor de invloeden die men wél wenst.

Vakkennis betekent kort gezegd: op wetenschappelijke wijze vaststellen, 1. wat men niet mag buiten sluiten; 2. welke materialen en constructies noodzakelijk zijn om de aldus geschapen ruimte economisch te begrenzen.

Het gaat niet om steen, glas, ijzer, ook niet om de vorm hiervan, ook niet om monumentaliteit of om schoonheid of indrukwekkende constructies, ook niet om de representatie, d.w.z. om de uitbeelding van een levenshouding, zelfs niet om het eenvoudig naar buiten tonen wat het innerlijk is. Maar het gaat om de maat en de hoedanigheid van de leegte tussen de materialen, *erom* en *erop*. De architectuur, waarvan de uiterlijke vorm door schoonheidsoverwegingen is beïnvloed, werkt nooit architectonisch doch altijd *plastisch*. Ik bedoel hiermede dat dan ook het bedoelde schone niet bereikt wordt, daar de plastiek niet eigen is aan architectuur.

De architectuur, die niet meer is dan het noodzakelijke om de geschapen ruimte te begrenzen, kan schoon, monumentaal en indrukwekkend zijn, doch werkt altijd architectonisch.

III

De zakelijkheid, eigenlijk: noodzakelijkheid, is niet zoals sommigen denken, een soort verarming, een soort versobering, het weglaten van al wat aangenaam zou kunnen zijn.

Dit is een kwestie van ingesteld zijn. Zolang het voor iemand een uit nood of gemakzucht tevreden zijn met minder zou betekenen, zou zo iemand in het geheel niet rijp zijn voor ons streven. Het moet veel eerder een bevrijding betekenen van overtolligheden. Dit is ook de maatschappelijke betekenis. Een soort ruimtelijke hygiëne. Ik zal hier straks nog iets verder op ingaan. Natuurlijk is doorvoering van de nieuwe zakelijke architectuur niet denkbaar zonder zogenaamde stadsarchitectuur, waarbij niet vooropgesteld is, dat de concentratie die wij nu stad noemen, gehandhaafd blijft. Het is onmogelijk een oude stad tot een nieuwe om te werken. Evenals nu een bedrijf economisch georganiseerd wordt, zal de samenleving ook economisch moeten worden geregeld. Alle algemene behoeften zullen collectief moeten worden opgelost, de persoonlijke behoeften die niet te bezwaarlijk voor de samenleving zijn, zullen zoveel mogelijk moeten worden vrijgelaten. Zeer begrijpelijk zal een woning in zo'n georganiseerde stad een heel andere functie hebben dan onze individuele woning. Wanneer de functies zijn vastgesteld, worden de maten, hieruit berekend, heel zeker niet esthetisch bepaald; wat weer niet betekent dat zo'n stad niet erg mooi zal kunnen worden.

Een voorbeeld moge dit even aantonen: Ieder, die iets weet van de wetten, van het perspectief bijvoorbeeld, zal begrijpen, dat elk ding dat op een bepaalde afstand bekeken wordt, zich aan deze wetten onderwerpt, ook al is er onder het maken nooit enige aandacht aan geschonken. Een straat, een weg, een brug, een boomgaard, kortom alles, zal bij beschouwing precies voldoen aan de met moeite gevonden perspectivische wetten. Natuurlijk zal dit bij het ene voorbeeld beter uitkomen dan bij het andere. Zo gaat het ook met de schoonheid. Het is de grootste esthetische fout, die men maken kan, als men probeert een ding volgens esthetische wetten tot schoonheid op te bouwen.

We doen beter, het eigenlijke van een ding te leren kennen en dan te waken, dat geen bijkomstigheden de overhand gaan krijgen en de bedoeling in de weg gaan staan.

Het wijst op fouten in de bestaande architectuur, dat een tent en een kamp prettiger kunnen zijn, dan een huis in een straat in een stad. Het is niet altijd omdat men buiten minder werk heeft te doen. Het is er eenvoudiger; wel primitiever, maar dikwijls minder overtollig dan thuis.

De fouten in de architectuur ontstaan soms uit onkunde, doch meestal door misplaatste vakkennis. Architectuur is een degelijk vak, fouten zijn gevaarlijk; veel rekenen, vooral financieel, veel techniek, doch te weinig aandacht voor echte bewoonbaarheid.

Als u in de bouwverordening de hechtheid van muren enz. leest, rijzen u de haren te berge. Zulke muren plaatst men tussen mens en mens, tussen mens en bos en zee en zon. Tussen deze muren heersen afzonderlijke wetten.

Gelukkig valt iedere fout, in de architectuur gemaakt (behalve de constructieve) weer een beetje mee. Nooit zal een onderdeel van een gebouw of een situatie, die we niet geheel doorzien hebben bij het ontwerp, in de uitvoering per geluk goed worden; neen werkelijk, niets kan men vergeten, of het wreekt zich, maar toch altijd is er nog wel iets goeds tegenover te stellen. Zelfs een huis, dat uit geen andere overweging gemaakt werd dan om geld te verdienen, blijkt ten slotte toch nog voor een deel bewoonbaar.

Hier staat natuurlijk tegenover, dat, wat we willen bereiken, ook nooit in zijn geheel tot zijn recht komt, zoals we ons dit hadden voorgesteld, omdat er altijd kleine factoren zijn, niet zozeer in de bouw of de uitvoering, maar factoren in de beoorde-

ling, in de waarde-schatting voor het gebruik, die we voorheen niet kenden en die de volgende keer toch weer anders zijn.

Het thuis-zijn is een vast begrip geworden. Het zich thuis gevoelen een boven alle redenering uitgaand gevoel. Het nieuwe vindt hier meestal alleen een plaats, als van het oude *gewende* niets behoeft geofferd te worden.

Dit maakt een huis ingewikkeld.

De leuze: *befreites wohnen* drukt erg goed uit het doel van de hedendaagse architectuur:
bevrijding van overtollig werk;
bevrijding van overtollige zichtbaarheden.

De uitdrukking *functionele architectuur* sluit bij de uitdrukking *befreites wohnen* aan.

Nog niet allen hebben begrepen, dat niet absoluut zware steenmassa's nodig zijn om een woonruimte of grote werkruimte, bijvoorbeeld een fabriek, te isoleren. Wij zijn zelfs nu nog niet geheel de monumentale periode te boven.

De fabriek van de architecten Brinkman en Van der Vlugt in Rotterdam geldt tot heden als het beste wat als nieuw-zakelijke architectuur in Holland is gemaakt. Het is geen toeval, dat dit bouwwerk is tot stand gekomen met volle medewerking van de opdrachtgevers. Ten eerste zijn alle experimenten daar vervangen door betere fabrikaten, wat natuurlijk veel heeft gekost, doch wat meer zegt: de gehele organisatie van het bedrijf, ook na de ingebruikneming, is in volkomen overeenstemming met de architectuur.

Eigenlijk is het gebouw niet zoals gewoonlijk een éénheid die alles besluit, waarbinnen de onderdelen zich bevinden (de machines, de mensen, enz.), maar het gebouw is slechts een beschutting, een vloer, een dak en een isolatie voor het bedrijf, dat in deze architectuur het belangrijkste blijft. Dit is het mooie, het voornaamste resultaat van deze bouw en juist door deze bescheiden plaats in te nemen, is dit gebouw zo wereldberoemd geworden. Natuurlijk zijn er meer goede voorbeelden aan te wijzen; het hangt niet van de grootte af. Ik nam dit als voorbeeld, omdat het door zijn maat zo duidelijk spreekt.

Het ruimtelijke is het karakteristieke aan architectuur – het eigenlijke. De architectuur moet zo min mogelijk uiterlijke vorm hebben. In tegenstelling met de monumentale architectuur (waarmee ik niet de goede stijlperioden bedoel), die zowel buiten als binnen materiaal en vorm van materiaal is.

De buitenvorm is het karakteristieke aan beeldhouwkunst; plastiek is op zichzelf goed en mooi, doch niet toepasselijk op architectuur.

De grootste verandering, die de architectuur de laatste tijden heeft ondergaan, is de bevrijding, de scheiding, van het plastische. Het plastische omsluit zichzelf. De architectuur wordt omgeving en niets meer. Hierdoor wordt de architectuur wel minder gewichtig, doch veel functioneler en menselijker. Het gebouw is niet meer een ding, dat voor zichzelf bestaat of iets moet vertegenwoordigen, doch is actief op de mens ingesteld en de mens zal ook, om de hoedanigheden ervan te kunnen beleven, actief hiertegenover moeten zijn.

Die architectuur (en dit geldt voornamelijk voor het woonhuis, dat van de mens als levend wezen uitgaat) zal leiden niet alleen tot eigen perfectionering, maar, en hier kom ik terug op die ruimtelijke hygiëne, vooral tot perfectionering van de mens.

Naar aanleiding van deze uitdrukking perfectionering van de mens in tegenstelling tot het streven van menig architect: perfectionering van de architectuur en perfectionering van alle onderdelen, moet ik hier even iets tussen lassen over het wezen van de kunst in het algemeen, hoewel ik reeds zei, dat het beter was de kunst voorlopig niet in de architectuur te betrekken.

De artistieke invloed, die lange tijd de architectuur heeft verdoezeld en de ontwikkeling ervan in de weg gestaan, had met kunst zeer weinig, eigenlijk niets, te maken. Door een verwisseling van de begrippen esthetica en kunst is veel bedorven. Het was meer de invloed van de esthetiek die zich als artisticiteit aandiende.

Esthetica is een nabeschouwing, de beschouwing van iets bestaands. Men kan evengoed de natuur schoon vinden, als de kunst of de techniek. De esthetica ontdekt wetten van noodwendige samenhang der delen. Wanneer iemand iets niet mooi vindt, pleit dit in de regel niet voor zijn aandacht. In alles waar men maar voldoende op ingaat, ontdekt men wel een regelmatigheid. Aan de andere kant is het erg verkeerd te lichtvaardig hierin te zijn. Het is verkeerd om te zeggen: als ik er mijn vreugde aan beleefd heb, heb ik er een teleurstelling voor over. Iets kan overeenkomst hebben met iets anders dat mooi is en stelt dan teleur, omdat het verder hieraan niet beantwoordt. Dit geeft het schone de naam van onwaar te zijn, terwijl het juist de erkenning of de ontdekking van het wetmatige is, d.i. het wetmatige van *het bestaande*; niet de wet volgens welke iets schoons gemaakt wordt.

Er is niets op tegen om iets mooi te vinden, ook niet, als men er genoegen in heeft, om de wetten waarnaar de schoonheid zich schijnt te gedragen, op te sporen, ook niet om hiermee een leer, genaamd esthetica, op te bouwen, doch het is wel erg, om de architectuur hiermee te belemmeren (schoonheidscommissies) en de bewoonbaarheden te verkleinen.

Kunst is iets geheel anders, kunst is een daad.

Kunst in het algemeen is geen genoegen. Kunst is eerder lastig voor een burgerman, dan prettig. *Kunst is heel zeker niet het maken van schoonheid.* Kunst heeft ook geen bovenzinnelijk doel of strekking. Kunst heeft de bedoeling een bepaald zintuig te ontwikkelen, gezond te maken. Kunst is de eenzijdige, doch onmiddellijke ervaring der realiteit, het gewone, eenvoudige, waarvoor we slechts de ogen behoeven te openen (dit is wel een vereiste) of de hand uit te steken. Men zou niet zeggen, dat *dit*, juist *dit*, zo zeldzaam is.

Ik wil proberen precies te zeggen, wat ik hiermee bedoel:

Onze zintuigen zijn de enige contacten tussen ons en hetgeen waar te nemen is.

De tastzin, het gevoel, beschouw ik als het ongespecificeerde zintuig, waarvan ons gehele lichaam de drager is.

De speciale zintuigen zijn het gezicht, het gehoor en de smaak (met de reuk).

Het gezicht bijvoorbeeld is weer in drie zinnen te ontleden, namelijk kleurzin, ruimtezin en vormenzin.

Naarmate deze zinnen meer of minder ontwikkeld zijn, zal ons wezen meer of minder het waarneembare kunnen opnemen en ons bewustzijn zich ontwikkelen, want ook de wijdte van ons denkvermogen is geheel afhankelijk van de ontwikkeling van ons waarnemingsvermogen. *Van de ontwikkeling en de gezondheid dezer zinnen hangt de welstand van ons bestaan af.*

Kleurzin is afhankelijk van de toestand van ons netvlies. Wanneer de voor drie verschillende soorten zenuwtoppen, respectievelijk gevoelig voor de indruk die we rood, geel of blauw noemen, op een strak gespannen netvlies geheel uit elkaar liggen, wordt de kleurgevoeligheid intenser.

Anders is de toestand van het netvlies bij het waarnemen van vormen. Om een voorwerp op groter afstand scherp te kunnen zien, moet ons netvlies zich verder van de ooglens afstellen, dan om een voorwerp, dat dichterbij is, scherp te zien. Om een voorwerp in zijn gehele vorm, wat dichterbij en dat verderaf ligt, gelijktijdig scherp te kunnen zien, moet men zijn netvlies plooien, als het ware in reliëfvorm overeenkomstig het te beschouwen voorwerp; iemand, die dit kan, zal een betere vormenzin ontwikkelen dan iemand die elke vorm slechts bij gedeelten scherp zien kan.

De ruimtezin is meer afhankelijk van de grootte van de gezichtshoek. De meeste mensen zien maar een zeer klein gedeelte van de ruimte tegelijk. Hun oog valt altijd op een detail en een groter leeg vlak werkt onzeker op hen, omdat het gezicht de nodige grenzen mist, om de waarneming te realiseren. Ik meen hieruit te kunnen verklaren de behoefte van veel mensen, om hun interieur zo vol te zetten, en de wand zo vol te hangen, dat nergens leegte overblijft, terwijl anderen een sterke behoefte aan ruimte hebben.

Wanneer nu de gezondheid dezer zinnen (via ons bewustzijn) onze welstand bepaalt, is de kunst in het algemeen hiermee niet alleen verantwoord, doch zeer noodzakelijk, want zij biedt ons de enige kans (zonder schaduwzijden), iets aan ons welzijn te kunnen regelen.

Architectuur als kunst draagt bij tot ontwikkeling van de ruimtezin, d.i. een zeer beperkte (gespecificeerde) bijdrage tot bewustwording, die toch veel invloed kan hebben, omdat we zoveel in de architectuur moeten verkeren.

Sport traint onze spieren *tot juist gerichte bewegingen*. Zo moet de architectuur als kunst, in tegenstelling tot het slechts lijdelijk te ondergane chaotische, een klaar spectrum zijn van uitsluitend actief, juist gerichte (zo mogelijk ongemengde) zinsindrukken.

Het ligt dus niet aan de waarde van de kunst, dat we deze voorlopig buiten de architectuur willen houden, doch het is voornamelijk (behalve natuurlijk de verwarring met de esthetica) het ingesteld moeten zijn, zonder hetwelk de kunst ons niets brengen kan.

Door verkeerde voorlichting en veel verwarrend gepraat over mooi en lelijk, over verheven en mystiek en meer dergelijke nonsens, kunnen velen de eigenlijke waarde van de kunst zelfs nog niet vermoeden.

Ook in de samenleving wordt altijd nog de waarde van iets afgemeten naar de hoeveelheid, de eigenschappen en de kwaliteiten van de dingen zelf; soms nog wel eens naar het genoegen of de bevrediging of het gemak die ze ons kunnen verschaffen, maar bijna nooit (misschien sport en muziek uitgezonderd) aan de gelegenheid die ons geboden wordt, ons zelf eraan te trainen.

IV

Het is duidelijk, dat de ontwikkeling van de architectuur de algemene menselijke ontwikkeling niet veel vooruit kan komen, men kan slechts dat aanvaarden, waar ons bevattingsvermogen aan toe is, of bijna aan toe is en waarop we ingesteld zijn.

Niet de hoeveelheid voedsel bepaalt de groei. Niet de kracht van het geluid bepaalt de muziek. Niet de veelkleurigheid ontwikkelt het kleurgevoel. Alleen dat waarop we ingesteld zijn kunnen we verwerken.

Te weinig kan krachten sparen, teveel breekt af.

De juiste maten en hoedanigheden van het toekomstige woonhuis zullen m.i. niet alleen bepaald worden door maximum bezonning, noch door minima (die financieel of uit gemakzucht gesteld worden), doch vanuit onze levensdrang. Er bestaat een woord in de Prediker, dat niet erg christelijk lijkt: 'Ik heb gemerkt, dat er niets beters is dan zich te verblijden en goed te doen in zijn leven'; deze spreuk klinkt voor mij gelijkluidend als de nieuwe zakelijke architectuur. Noodgedwongen beperking kan en moet zich ontwikkelen tot blijde bevrijding van het overtollige.

De grote massa's die we lijdelijk ondergingen, worden vervangen door kleine nuances, die ons onderscheidingsvermogen verscherpen. Op iemand met weinig ontwikkeld kleurgevoel zal een grote hoeveelheid kleur minder indruk maken dan een kleine nuance op iemand met ontwikkeld kleurgevoel.

We behoeven het niet als verlies te boeken, integendeel, het getuigt van vooruitgang, dat de grote monumentale bouwwerken tot het verleden gaan behoren, en dat we nu aandacht hebben voor kleine praktische woningen. Ook onze meubels zijn geen zware onverzettelijke stukken meer. Ze zijn ook niet meer uitsluitend voor slechts één doel geschikt en vooral niet meer voor bijzondere omstandigheden gemaakt. Ze gaan lang-

zamerhand uit kleine, lichte samenvoegbare onderdelen bestaan, waarmee men een soort frame kan opbouwen zo groot als men wil; een soort draagvlakkenmeubel, dat men kan combineren met open en dichte kastjes, laden, enz.; niet om de welkome variatie van nieuwe materialen, want dan ziet men al spoedig de ingewikkelde houten kraam in verchroomd metaal veranderd – modedingen, hoogstens curiositeiten – maar om een vrije, lichte ononderbroken ruimte te behouden, die ons leven verheldert en tot ontwaking van nieuw leven meewerkt.

Wanneer werkelijk de architectuur iets kan bijdragen tot perfectionering van de mens, en niet alleen tot gemakzucht – en dit zal móeten, anders is ze van generlei nut en zijn al onze bemoeiingen hopeloos – zal ze moeten afzien in de eerste plaats schoon en monumentaal of zelfs goed te willen zijn.

Nog één ding. Laten we er altijd goed aan denken. Het huis voor de mensen, die volgens het heersende begrip wonen willen, is er. We kennen het allen maar al te goed. Hoe hechter en onverwoestbaarder en volledíger we dit maken, hoe beter we het perfectioneren, hoe minder kans er bestaat, dat we dit ooit te boven komen.

Daar we in onze beste momenten beter op een tafel zitten dan op een stoel of in het geheel geen huis, tafel of stoel nodig hebben, zal het huis voor de toekomst (dit is het huis voor de nieuwe generatie) niet geheel het nu nog heersende begrip 'wonen' mogen en kunnen bevredigen.

Het interieur

Als ik met de trein uit Utrecht A. binnenkom, zie ik de minder afgesloten wooneenheden aan de achterzijde van etage-blokken. Het zou veel verbeeldingskracht vergen zich de vreugde van de bewoners van deze etages in te denken; veel gemakkelijker is het de vele zorgen en tobberijen te bedenken die in al deze troosteloze huishoudens zullen voorkomen. 's Morgens loopt al vroeg een groot gedeelte van zo'n etage leeg, door de lange straten naar fabriek, kantoor of winkel. In het centrum van de stad gekomen verzoent men zich met het lot van die etage-bewoners, want men woont tenslotte niet alleen op een etage of in een straat maar men voelt zich ook thuis op het Muntplein, op de grachten en aan het IJ, want men woont in Amsterdam.

En zo benaderen we het begrip interieur; elke ruimte, begrensd door wanden, vormt een bepaald interieur. Of deze ruimte afgedekt is met een lichtafsluitend of doorlatend dak, en of deze ruimte geheel of gedeeltelijk afsluitbaar is en of deze wanden met behang beplakt zijn of dat het stenen gevels van huizen die de ruimte begrenzen zijn, bepaalt alleen het speciale karakter van zo'n interieur. Het feit blijft hetzelfde; Utrecht bijvoorbeeld heeft weer iets anders; het heeft zijn middelpunt.

Behalve enige zeer intieme straatjes en straatverbredingen (pleinen kunnen we ze haast niet noemen) is Utrecht gegroepeerd om de dominerende Domtoren niet in plattegrond maar in aanzicht. Er zijn mensen die zich in Utrecht thuisvoelen als een poes in een mand.

In de meeste [steden] zijn de pleinen als zalen, door wandelgangen verbonden *gemeenschappelijke woonruimten*.

Elk interieur, of het een stationshal, een postkantoor, een museum of een woonruimte is, is deel van de stad, de streek, het land; en hoe sneller het verkeer is, des te groter is de stad, de streek, het land waarin men woont.

Ik heb dit sterk gevoeld in Amerika, waar ieder zich bewoner van een groot land voelt en nu ook geen gelegenheid laat voorbijgaan, zich over een zo groot mogelijk deel van het land te bewegen als in eigen huis, waar men ook geen kamer onbetreden laat.

Het is hierom dat de zogenaamde wijkgedachte me zo beklemt en minstens onbevredigd laat. In de stad houdt het eigen kringetje op en begint het algemene. De gastvrije ruimte waar ieder gelijk is en waarin alle stadsbewoners even thuis zijn.

Het is daarom dat ik de beschouwing over het interieur begin met deze bespiegeling.

Hadden de stedebouwkundigen in het algemeen meer gevoel voor het interieur, er zouden meer steden zijn waar men graag in woont.

Het grootste en aangrijpendste interieur door mensen gemaakt wat ik ooit zag is het Rockefeller Plaza in New York, een pleintje van misschien 200 x 100 m begrensd door de strakke en gave vlakken van drie zeer hoge gebouwen die samen werken als een bijna abstracte ruimtebegrenzing, omdat de hoogte van deze gebouwen overeenkomt met de maat van het pleintje. Denk niet dat het daar somber is; nergens is het zo licht als daar want de enorme vlakken van $\pm$ 15.000 m^2 natuursteen en glas werken als reflectie-vlakken die een natuurverschijnsel nabij komen. Elke lichtverandering door voorbijtrekkende wolken bijvoorbeeld deelt zich mee aan de ruimte en het zijn niet alleen de verlaagde kunstijsbaan, het bronzen monument en de omringende restaurants die de aandacht van honderden stil omhoog kijkende beschouwers trekken, maar het is de pure ruimtewerking. Het is niet schilderachtig als een grachtbeeld in Amsterdam, het is niet te fotograferen of te schetsen, het is alleen met twee ogen te bewonderen.

Nu gaan we terug naar het minder gigantische interieur, het meer gesloten en zo nodig af te sluiten interieur, het kleine plekje waar we schuilen als het regent of te koud of te warm is, waar we de nachten doorbrengen en waar vanuit we ons dagelijks werk beginnen. Onze meer directe en persoonlijke omgeving, waarvan de maten ons eigen zijn en waar we beter dan ergens anders het eigen oordeel over het algemeen en eigen gebeuren hebben.

Na onze beschouwing over het wijder begrip interieur zal het ons duidelijk zijn, dat dat wat we noemen onze *woning* geen grootse ruimte-gewaarwordingen behoeft te geven, als we in een stad wonen, die ons deze reeds in voldoende mate

geeft. In een goed gebouwde stad kan de schaal van zo'n woning dichter liggen bij een grote ruime jas met binnenzakken dan bij het kasteel. Hoe slechter stad, des te groter woning.

Evenmin als een woning in een stad of in een straat, in een wijk of in een streek op zichzelf te beschouwen is, kan men een kamerruimte zien zonder de rest van het huis en zijn omgeving. Het is de relatie der ruimte die aan een kamer betekenis geeft en zo is het weer de relatie en plaatsing ten opzichte van elkaar van de meubelen die deze meer waarde geeft dan hun speciale vorm of uitzonderlijke details.

De belangrijkste waarde van een interieur is gelegen in rust en klaarheid, d.i. een zekere eenvoudigheid of eenduidigheid; toch is deze een resultaat van de samenwerking van vele factoren.

De hoedanigheid der lege ruimte is het resultaat van de verwerking van vele materialen en constructies, maten, lichtinval, kleuren, vochtgehalte, temperatuur, akoestiek enz. Al deze eigenschappen moeten bekeken worden vanuit de bewoner en vanuit de maker.

Achtereenvolgens zullen we het interieur bezien vanuit de *functie* van de woning tegenover de houding van de bewoner. De openheid tegenover de geslotenheid. Materiaal tegenover lege ruimte. Zichtbaarheid van de constructie tegenover ruimtebeelding. Het dagelijks onderhoud tegenover economie en bouwkosten. Het praktische tegenover het schone. De kleur en plastiek in het interieur. De fabricatie – handwerk – machine. Het persoonlijke en het serieprodukt. De industriële vorm. De installatie.

Een interieur is pas goed als het van een uitgesproken houding ten opzichte van deze mogelijkheden getuigt, zonder dat de bewoner voortdurend met al deze problemen wordt geconfronteerd. Het goede bouwwerk en interieur is een duidelijke greep, geen compromis van vele eisen en tegenstellingen.

De gebruikseisen

Elk interieur heeft een bepaalde bestemming. Ook al wordt in bijvoorbeeld een showroom niets gedaan, toch kunnen we spreken van doelmatigheid. Het is niet genoeg dat het te tonen materiaal geborgen wordt; het moet overzichtelijk geplaatst worden.

In een woonruimte moeten vele verschillende werkzaamheden gedaan kunnen worden; sommige meerdere malen op een dag, andere met grote tussenpozen. De indeling der woning sorteert en groepeert deze werkzaamheden en de inrichting vergemakkelijkt en versnelt het sleurwerk.

De vakman, al heeft hij voor vijftig opdrachtgevers gewerkt, kan van de één-en-vijftigste soms nog iets leren; er kunnen speciale eisen zijn – toch moet elk huis geschikt zijn. Het moet algemene waarde hebben.

Verder moeten we rekenen op eventuele veranderingen in de maatschappelijke verhoudingen, zoals het minder voorkomen van huishoudelijke hulp, de mogelijkheid dat bijvoorbeeld zoals in Zweden de vrouw ook een uithuizige werkkring heeft, wat speciale kinderverzorging meebrengt en vereenvoudiging van de woning.

De woning zal in vele opzichten het leven van het gezin vergemakkelijken; toch heeft het gemak zijn grenzen, want een te ingewikkeld woonapparaat eist toezicht en onderhoud en mist dan zijn doel.

Ook van menselijk standpunt uit is het begrip gemak niet alles. Wonen is ook een *werk*woord en veronderstelt een zekere levenslust en het scheppen van een eigen sfeer of juist geen sfeer zoals men het noemen wil, maar dan toch een omgeving die ons past. Zelfs de meest onverschillige op dat terrein en de meest onkundige die zo bezet zijn met eigen bezigheden, dat ze zich in een gemengd overschot van anderen uit het verleden en uit eigen tijd laten opbergen, scheppen zich zelfs met deze negatieve houding een speciale eigen omgeving.

Ook de interieur-architect of architecte stelt een bouwprogramma op en ik kan me voorstellen dat in sommige gevallen dit van betekenis kan zijn ook voor het bouwprogramma van de woning, vooral als het een ontwerp betreft van een massaprodukt.

Het probleem open- of beslotenheid, contact met de natuur of afsluiting van de natuur

De openheid of beslotenheid van een interieur is geen mode of een kwestie van meer of minder modern; het hangt af van de bestemming. Een bibliotheek bijvoorbeeld kan besloten zijn – het geeft concentratie en het maakt veel kastwand mogelijk; dit is een gelukkige combinatie.

De meer besloten ruimte zal ook beter geluid-isolerend zijn. Ook zal veel zonlicht het papier doen verkleuren. Toch moet men niet de conclusie trekken, dat beslotenheid en concentratie altijd bijeenhoren en dat huiselijkheid en kleine ramen parallel gaan; dit zijn al te simplistische betere begrippen. De onmisbaarheid van het zonlicht voor alle leven, zowel van planten als van mensen, heeft de waarde van groter ramen aangetoond. Veel of weinig glas is dus geen kwestie van traditie of moderniteit maar van toepassing naar omstandigheden.

Een groot raam heeft geen effect, als het licht onmiddellijk door een tweede raam weer naar buiten valt, zoals dit zo dikwijls is bij grote hoekramen; pas als er bij of tegenover het raam een reflecterend vlak is dat het licht overbrengt op de verdere delen van het interieur, heeft een raam zin als lichtontvanger.

Het is mij meer dan eens gelukt, om een verbouwing, een kamer die te donker was te verhelderen door een raam dicht te metselen. De kwestie licht en reflectie is primair bij het ontwerpen van een interieur.

Probleem – met materiaal als middel – toch moeten we ruimtescheppend werken

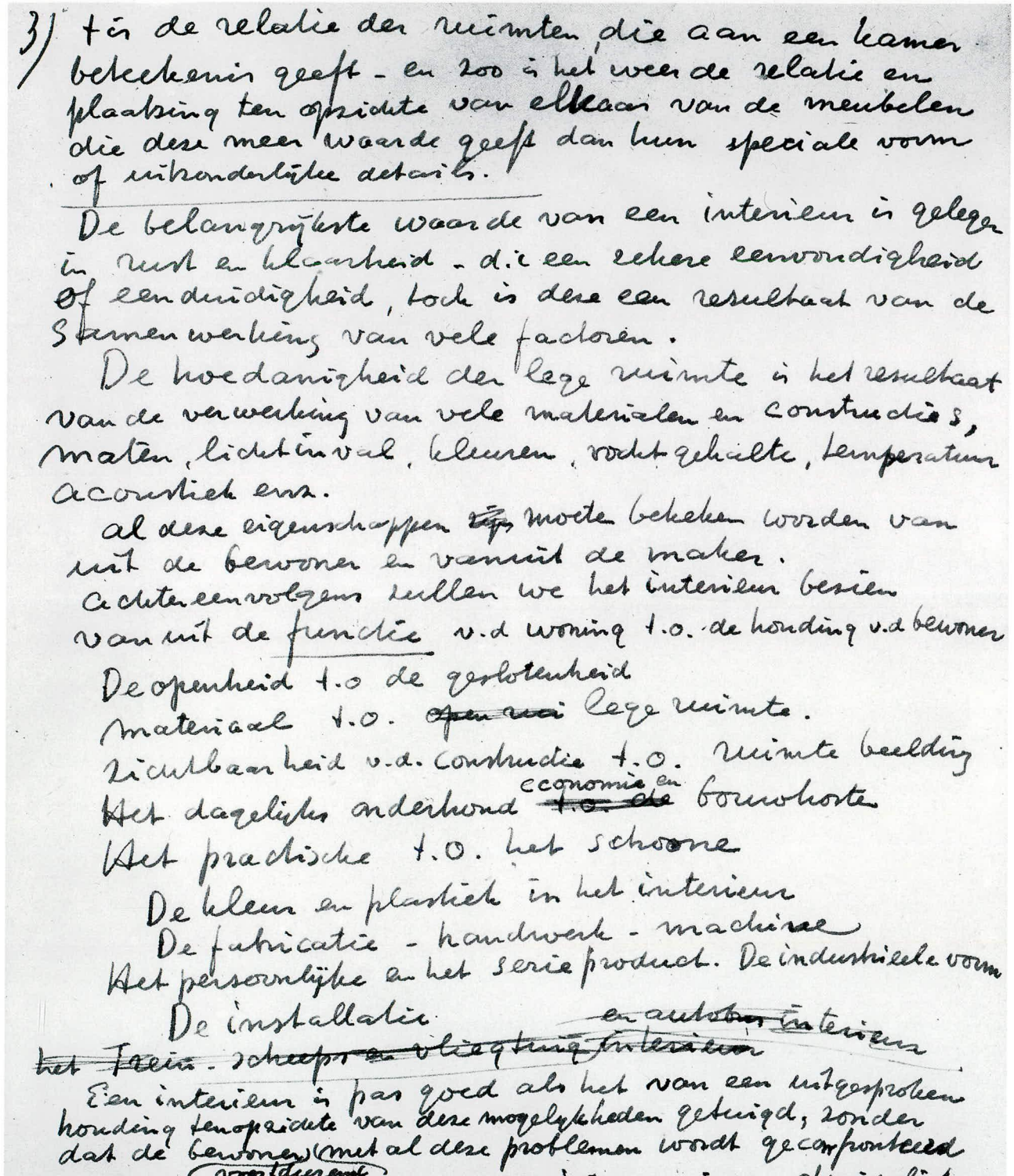

3) t is de relatie der ruimten, die aan een kamer beteekenis geeft - en zoo is het weer de relatie en plaatsing ten opzichte van elkaar van de meubelen die deze meer waarde geeft dan hun speciale vorm of uitzonderlijke details.

De belangrijkste waarde van een interieur is gelegen in rust en klaarheid - d.i. een zekere eenvoudigheid of eenduidigheid, toch is deze een resultaat van de samenwerking van vele factoren.

De hoedanigheid der lege ruimte is het resultaat van de verwerking van vele materialen en constructies, maten, lichtinval, kleuren, vochtgehalte, temperatuur acoustiek enz.

al deze eigenschappen ~~zijn~~ moeten bekeken worden van uit de bewoner en vanuit de maker.

achtereenvolgens zullen we het interieur bezien van uit de functie v.d woning t.o. de houding v.d bewoner

De openheid t.o de geslotenheid

materiaal t.o. ~~open rui~~ lege ruimte.

zichtbaarheid v.d. constructie t.o. ruimte beelding

Het dagelijks onderhoud ~~t.o. de~~ economie en bouwkosten

Het practische t.o. het schoone

De kleur en plastiek in het interieur

De fabricatie - handwerk - machine

Het persoonlijke en het serie product. De industrieele vorm

De installatie

~~het Trein - scheeps en vliegtuig interieur~~ ~~en autobus interieur~~

Een interieur is pas goed als het van een uitgesproken houding ten opzichte van deze mogelijkheden getuigd, zonder dat de bewoner (met al deze problemen wordt geconfronteerd

Het goede ~~interi~~ voortdurend bouwwerk en interieur is een duidelijke greep — geen compromis van vele eischen en tegenstellingen

Pagina uit manuscript *Het interieur*, 1947; RSA.

Als we werken, werken we met materiaal. Duizenden stenen, kubieke meters hout, zware en lichte – sommige doorschijnend, maar de meeste ondoorzichtige vaste stoffen. Al deze stoffen, deze massa's krijgen hun onvermijdelijke vormen. De meeste van deze vormen zijn zichtbaar; sommige worden bedekt, maar alle hebben ze een bepaald plastisch effect, niet alleen, maar ze hebben ook een kleur, de natuurlijke kleur van het materiaal of een beschermende of afwerklaag.

Toch is het de lege ruimte die door deze begrenzingen gerealiseerd moet worden, het is een opgave voor de interieurkunstenaar, de vormen van het materiaal, d.i. de plastiek die uit de architectuur voortkomt, op een secundair plan te houden en de ruimte primair te doen zijn. Onmiddellijk volgt hieruit het probleem zichtbaarheid of het wegwerken van de zogenaamde eerlijkheid.

Constructieve vormen of vormen en kleuren die psychologisch bepaald zijn

Is een deuropening in principe een gat in een wandvlak of is een deur pas een deur als daar is een zwaar kozijn met architraaf en bekroning – geprofileerde aftimmering – de deurstijlen met regels en sluitpennen – de panelen met bossingen – het opgelegde scharnier – de slotplaat – de neuten en de dorpel.

Zowel uit praktische overwegingen als vanuit de kleine afmeting van de ruimte of een behoefte aan eenvoud zal men groeien in de richting van een nieuwe eenvoudige realiteit.

Probleem: kleur – plastiek – afwerklaag – psychologie der kleuren – kleuren als onderscheiding van leidingen en ter oriëntatie – het hebben van schilderijen – plastiek en kunstnijverheidsvoorwerpen

De drie plastische kunsten bepalen samen het karakter van het interieur, elk met eigen middelen. De beeldhouwer bepaalt de vorm van het materiaal en wijst ons op typische verschijningseigenschappen. De schilder wijst ons op kleuren en kleurverhoudingen en op karakteristieke belijnde begrenzingen, en de ruimtekunstenaar schept de omgeving en de in onze tijd passende schaal. Alle drie werken ze van eigen doch verschillende kant uit, naar hetzelfde doel; de grootst mogelijke duidelijkheid is het zichtbare van onze tijd vast te stellen. Wat de muziek doet voor het gehoor doet de plastische kunst voor het oog.

Het probleem op welke wijze de drie plastische kunsten samen zullen gaan in eenzelfde interieur zal al werkende bepaald worden; de wandschildering of het losse schilderij – los geplaatst beeldhouwwerk of inbouw-beeldhouwwerk.

Het is niet van tevoren vast te stellen; als het goed is zullen we het als zodanig erkennen – de kunst laat zich niet maken volgens richtlijnen. Zelfs de architectuur niet. Natuurlijk kan het leerzaam zijn richtlijnen op te stellen; de fout is ze bindend te maken: gezamenlijke besprekingen kunnen zeer verhelderend en aanvurend zijn; de kunstenaar zal zich vrij moeten gevoelen van afspraken of vooropgestelde richtlijnen om spontaan de goede richting te kunnen vinden; geen zucht naar bekoring – geen extra toevoegsels als zogenaamde versiering – geen edele vormen tegenover onedele – geen schoonheidzoekerij – want de duidelijkheid van bestemming is het voornaamste architectonische middel een nieuwe ruimte te realiseren als het gaat om een belevenis van de ruimte, dan blijft het zichtbare voor elke uiting van de plastische kunst primair, dan is de conditie van de lucht, warmte, vocht, ventilatie ook van grote invloed.

Zo ook is de kleur van de reflectievlakken voor de zichtbaarheid der ruimte primair, maar voor het beleven der ruimte is de wijze waarop het geluid gereflecteerd wordt ook belangrijk. Het isolerend vermogen van de wand – de hardheid en de aard van het oppervlak wordt hierdoor van betekenis. Bij zeer hoge of bij zeer lage buitentemperaturen komt men zonder kunstmatige afkoeling of verwarming niet op de gewenste temperatuur, maar in ons gemiddeld klimaat is het mogelijk de materialen zo te kiezen, dat de conditie van lucht en geluid op natuurlijke wijze kan worden geregeld door openen en sluiten van ramen en het opvoeren van de temperatuur. In grote ruimten, zoals bijvoorbeeld theaters en warenhuizen waar veel mensen gelijk komen, moet de luchtcirculatie kunstmatig geregeld worden.

Over de verschillende reeds bestaande systemen en de nog nieuwe mogelijkheden op dit gebied is het laatste woord nog niet gezegd. Het bezwaar is dat bij het niet voldoen van een bepaald verwarmingssysteem niet gemakkelijk op een ander is over te gaan, daar elk systeem haar bepaalde architectonische eisen stelt.

In Amerika vindt men in woonhuizen geen kachels of radiatoren; men verwarmt in de kelder een eenvoudig buizensysteem dat de warme lucht regelrecht in de kamers voert. Bij de onafgesloten indeling van de huizen voldoet dit eenvoudige systeem zeer goed.

Probleem ruimteindeling – verkeer – probleem constructieve eenheid

Heel belangrijk is behalve de plattegrond van het huis de verkeersrichting, aangevend de indeling der kamers, of het een tentoonstellingsruimte of een zitkamer betreft; men moet goed ruimte houden voor het verkeer en de hoofdrustpunten regelmatig en ordelijk plaatsen, rekening houdend met eventueel hoogteverschil der dingen. Onverplaatsbare dingen of meubels moeten of een eenheid vormen met de wand of als secundaire indeling meedoen. Verplaatsbare stukken kunnen het best laag zijn.

Het is duidelijk dat er door het gebruik een soort plattegrond ontstaat in elke interieur, omdat we ons op de vloer bewegen en niet op de wand of tegen het plafond; toch zal deze vloerindeling een voortzetting, een ondersteuning, beter

gezegd: een aanpassing vragen van de wanden en plafond; het is mogelijk de zes vlakken van een ruimte samen te laten rijmen in materiaal, afmeting, indeling en afwerking, kleur en belichting.

Hier kijk op te hebben is een der voornaamste deugden van de interieur-architect. Het maken van maquettes kan hierbij van groot nut zijn een goede dimensionale werking te bereiken.

Wat men ook maakt, een gebouw, een interieur of een meubel, er is altijd een zekere eenheid of consequentie van de constructie die samen met de functie en de driedimensionale werking de vorm en de afwerking bepalen.

Probleem zon, licht en kunstlicht

Tenzij de afdekking van een interieur glas of ander doorschijnend materiaal is, zoals bijvoorbeeld in een tentoonstellingszaal, ontneemt de afdekking het grootste deel van het daglicht. Alleen bij vrijstaande huizen zonder hoge begroeiing er omheen valt morgen- en avondlicht korte tijd ver naar binnen en op het midden van de dag aan één zijde slechts tot op korte afstand van het raam. Het meeste licht moet komen van verlichte wolken of van de reflectie van de omgeving. De noordzijde is niet het slechts bedeeld door de reflectie van de verlichte overzijde. Het spreekt vanzelf dat de wanden van het interieur goede reflectievlakken moeten zijn en goede lichtverstrooiers om voldoende profijt van dit licht te kunnen verwachten.

Bij de vormgeving en inrichting van het interieur moet rekening worden gehouden met het feit dat de avondverlichting meestal niet van dezelfde kant komt als het daglicht. De verschillende mogelijkheden der kunstverlichting zullen een niet te verwaarlozen deel van het vak uitmaken, ook met het oog op de eventuele kleurveranderingen, daar het kunstlicht een minder volledig spectrum bevat dan daglicht. Enige hoofdzaken der kleurentheorie behoren tot de noodzakelijke kennis van de interieur-ontwerper.

Probleem fabricatie gereedschap – handwerk – machinewerk

Bij het ontwerp van elk ding moeten we overwegen hoe het moet worden gemaakt. Van welk materiaal? Welke soort van constructie? Met welke werktuigen of gereedschappen moeten de materialen worden verwerkt?

Het verschil tussen zogenaamd handwerk en machinewerk is geen principieel verschil; het is slechts een gradueel verschil. Men kan geen ijzer met handen bewerken of hout afkorten of kloven met de hand. Men is begonnen met een soort bijl, die beitel werd. Later schaaf = vastgezette beitel die over het hout geschoven werd, en nu schaafmachine die niets anders is dan een ronddraaiende beitel waarlangs het hout geschoven wordt.

Het ontwerp moet in overeenstemming zijn met de gekozen werkwijze, maar zo, dat hoe meer regelrecht de gekozen werkwijze voert tot de ontworpen constructievorm, hoe kunstzinniger het produkt zal zijn. Ik zeg dit in tegenstelling tot de geldende opvatting dat een ding pas kunstzinnig wordt door bijkomstige vormen; bij handwerk is dit precies hetzelfde als bij zogenaamd machinewerk. De goede oude stijlvolle produkten bewijzen dit.

Dan is er nog een belangrijke factor waarmee men rekening moet houden bij het ontwerpen van dingen waartussen we ons dagelijks bewegen, d.i. de herhaling. Het is een groot verschil of een ding één maal uitgevoerd wordt, enige malen of in massavorm. Lange tijd heeft men de vormwaarde van het serieprodukt onderschat. Nu ziet men wel in dat het veel moeilijker is een vorm te vinden die zich handhaaft bij voortdurende herhaling op iedere plaats, dan een vorm voor een speciaal voorkomend geval.

We hopen dat de actie voor de industriële vormgeving in goede handen komt en resultaat zal hebben.

Het persoonlijke behoeft hiermee niet in het gedrang te komen; goede neutrale dingen kunnen door hun toepassing en plaatsing middelen zijn om een persoonlijke omgeving te scheppen. Absoluut verkeerd is het echter van de ontwerper om een persoonlijk cachet te willen geven aan een ding dat gemaakt wordt voor algemeen gebruik; hiermee wordt het onmogelijk voor de gebruiker iets persoonlijks ermee te doen.

Het zijn juist de elementaire vormen, waarmee alle vormuitdrukkingen te verwerkelijken zijn.

Het probleem beschadiging en onderhoud

Er zijn materialen waarmee prachtige effecten te maken zijn, bijvoorbeeld op het gebied van muurbedekking, vloerbedekking of bekleding. Materialen zeer geschikt voor een etalage, maar totaal ongeschikt voor toepassing in een interieur. Zulke materialen, zoals cellofaan, verschillende papiersoorten, ribpapier, gaas, geblazen en gespannen glas, zijn al bedorven als men ze wil schoonmaken. Hiertegenover staan de onverwoestbare materialen zoals natuursteen, brons, ijzer, hardhout, tegels, enz.

De meeste van deze zware materialen vereisen evengoed onderhoud als lichtere materialen, hoofdzakelijk tegen vuil worden; en juist omdat ze er zo sterk uitzien worden ze in het gebruik niet ontzien en ze zullen er wel niet van bederven, maar wel krassen, vlekken en verkleuren aan de oppervlakte. Hiertegen is dan door de schoonmaakster of huisvrouw weinig te doen en moet het vakkundig verholpen worden, zodat het voordeel altijd tegen de grote uitgave opweegt.

Een combinatie van materialen te vinden voor een speciaal interieur, dat door zijn voorkomen voldoende wordt ontzien en dat dan verder niet veel vuil aanneemt of laat zien, zodat men niet voortdurend met stofdoek, schuier en water behoeft te werken om een verzorgde indruk te behouden, is zeer moeilijk te treffen en is lang niet altijd te bereiken met zogenaamde

onverslijtbare materialen. Dit dan nog zo te doen dat met de verzorging van de vloer de wand niet vuil wordt en dat geen vuile randen moeten worden voorkomen door middel van glazen sleutelplaten, geboende lambrizeringen, muurplanken tussen trapleuning en wand, kleedjes op trapportalen, cellofaan over lampekappen, hoesjes over stoelleuningen enz. enz. is zeer moeilijk en eist een sterk ontwikkeld gevoel voor de aard van de materialen.

We moeten er hoe langer hoe meer op rekenen dat we zelf alles moeten onderhouden; niet alleen repareren, maar ook zelf schoonhouden en dan moeten we bij elk ding dat we voor ons gemak of plezier aanbrengen denken: zal ik de moeite op den duur er voor over hebben, of moet ik mijn leven vereenvoudigen, wat natuurlijk evengoed winst als verlies kan betekenen.

De ontwerper moet voor zijn opdrachtgever nooit verder gaan dan het maken van de achtergrond. Het leven van de bewoner in de ruimte die hij schept moet hij vrij laten – niets onnodig vastleggen en ruimte laten voor andere mogelijkheden, als aangegeven zijn door het ontwerp. Er moet voor de bewoner of bewoonster voldoende overblijven om eigen cachet te geven aan het interieur en hierbij behoort ook het dagelijks onderhoud. De materialen moeten zo gekozen zijn dat dit een genoegen is.

Hoe geleidelijker de evolutie van de ontwerper is, des te beter zal hij de opdrachtgever in deze kunnen bevredigen. Is de ontwerper een pionier, dan zal ook de bewoner zich wel eens wat meer moeite moeten getroosten, en niet direct bij het eerste onpraktisch schijnende onderdeel de inrichting veranderen naar eigen gemak. De ontwerper kan dan bij verdere ontwikkeling de juiste manier van afwerken vinden.

Er ligt een grote taak voor de interieur-ontwerpers in het zoeken naar een goede vloerafwerking, die hygiënisch is en toch niet te veel geluid geeft bij het lopen, niet krast en niet te veel voetafdrukken te zien geeft. Een goede wand- en plafondafwerking voor eventueel droge montagebouw zodat de indruk niet die van een kartonnen doos is en de vakken geen hinderlijke verbrokkeling geven, maar als vakken nodig zijn, de maten zo te kiezen dat een rustige achtergrond ontstaat.

De volle aandacht zal in de eerstkomende jaren moeten uitgaan naar de afwerking van de massawoning en ook de interieur-ontwerper zal zich hierbij een invloed moeten verwerven.

Ik zie de ontwikkeling in de richting van een fabriekmatig gemaakte kern, waarin alle technische moeilijkheden verwerkt zijn, als trapportaal, deuren, sanitair, keuken, verwarming, koeling, alle aan- en afvoeren en alle lichtleidingen. De neutrale vertrekken kunnen dan op elke maat naar behoefte worden aangebouwd; en de volle aandacht kan dan worden besteed om deze neutrale ruimten voor het speciale doel af te werken.

Probleem bewegende interieurs in: autobussen, treinen en vliegtuigen

Hier zullen de nieuwe materialen hun belangrijkste toepassing vinden. Aluminium, rubber, cassetstoffering, fiberbakeliet, nylon, speciale glassoorten, montagewerk van industrieel vervaardigde delen.

Het is eigenaardig dat bijvoorbeeld in D-treinen, waar dagelijks massa's mensen zich snel verplaatsen, deurtjes van 50 cm breedte voldoende worden geacht terwijl woonhuisdeuren en -gangen met een minimum van 80 cm bijna onvoldoende schijnen. Het komt me voor dat de vloeiende vormen en gladde materialen hierbij een belangrijke factor zijn.

Bij meer gebruik van zogenaamde droge materialen in de bouw voor fabriekmatig gemaakte huisonderdelen kan m.i. tegelijk met het winnen van woonmogelijkheden nog veel ruimte en bouwtijd gespaard worden, bij trappen, toegangen en installaties.

Veel ervaringen opgedaan door toepassing van nieuwe materialen en constructies en de daaruit volgende nieuwe vorm zullen hun invloed op de nieuwe woning hebben, doch omgekeerd zal er van de bestaande woning niet veel geschikt blijken om in deze bewegende interieurs toe te passen. Volkomen onzinnig is het bijvoorbeeld toepassen van zogenaamde huiselijkheid in deze reisinterieurs, zoals bijvoorbeeld van opgenomen gordijntjes voor raampjes in vliegtuigen en moderne autobussen. Ik zag in een autobus van een der modernste Amerikaanse luchtlijnen prachtige, mooi en gerieflijk schuin geplaatste ramen volkomen verknoeid door symmetrisch ernaast hangende gordijntjes.

Verder zag ik in Zweden iets zeer praktisch, namelijk een kleine verschuiving van twee zitplaatsen naast elkaar, waardoor de ellebogen van de reizigers achter elkaar in plaats van naast elkaar komen.

Meubel – gebruiksvoorwerp – de stoffering

De inrichting van grote publieke ruimten moet van algemene waarde zijn, maar de inrichting van het interieur van de woning is iets zeer persoonlijks. Hoe meer rationele woningbouw we zullen bouwen, des te groter de noodzakelijkheid het individuele in het interieur mogelijk te maken; dit betekent juist niet dat wij deze moeten gaan maken en dit betekent ook niet, dat ieder belast moet blijven met een stelletje meubeltjes en decoratieve voorwerpen waar hij eigenlijk part noch deel aan heeft, maar waaraan hij nu eenmaal zo gewend is, dat hij er zich in is gaan thuis gevoelen (gewoonte is een tweede natuur). Iets anders is het, als iemand bijzondere reden heeft deze dingen om zich heen te houden – het moet niet onmogelijk zijn.

Ons werk is echter de ruimten zo neutraal te houden en de meubelvormen, gebruiksvoorwerpen, zo primair van hoofdvorm te houden, dat alle combinaties mogelijk zijn, zonder de bewoner iets op te dringen; met elke toegevoegde versiering of decoratie doen wij dit wel, beter lijkt het me dat de bewoner

los plastiek- of schilderwerk aanbrengt in zoverre hij hieraan zelf behoefte, tijd en aandacht heeft.

Moet dan een meubel of gebruiksvoorwerp geheel glad of kaal zijn? We zullen hierop iets verder ingaan:

Is een gebruiksvoorwerp te beschouwen als gereedschap, dat enkele functies vergemakkelijkt of veraangenaamt? Dan is het verschil tussen dit en een werktuig waarmee gebruiksvoorwerpen gemaakt worden, alleen dit, dat het werktuig geschikt is om andere dingen te maken en het gebruiksvoorwerp slechts een functie beoogt (vork, scheermesje). Het gereedschap heeft hierdoor meer algemene waarde, maar zijn functie blijft beperkt tot de vakman en vereist oefening. Het gebruiksvoorwerp is meer individueel in het gebruik, maar is voor ieder bestemd en hoe minder oefening er voor het gebruik bij nodig is, hoe beter.

De gedachte dat een heel volk uit eenzelfde model glas drinkt, is groter dan de gedachte dat één persoon plezier heeft van iets bijzonders, of dat ieder een eigen model glas heeft.

Het massaprodukt behoeft echter niet minder mooi te zijn, integendeel men kan meer aandacht besteden aan een model voor 100.000 stuks dan aan één ding.

Natuurlijk kan men een gebruiksvoorwerp als ondergrond of paneel gebruiken voor plastiek- of schilderwerk (vaas, kist, blad enz.), men kan dit doen met oppervlakteverschil, met mat tegenover glans, met doorzichtig tegenover ondoorzichtig, met verschil van materiaal (inlegwerk) enz. Dit is een schilder- of beeldhouwkundige aangelegenheid, geen architectonische, behoort eigenlijk ook niet meer op het terrein van de toegepaste kunst, maar is vrije kunst met vrije beperking van materiaalkeus. Alleen de afwerking die voortkomt uit de aard van de bewerking zal onze volle aandacht hebben voor de massaproduktie.

Zoals door het kloppen van metaal deuken en bulten ontstaan die soms inspireren tot een figuratie – zo kan het draaien ribbels geven, het persen of stampen plooien, het beitelen golving, enz. enz. De machine gaat wel minder schetsmatig naar de bedoelde vorm, maar ook hier blijven soms afwijkingen van de abstracte vorm over, die we niet mogen negeren, we kunnen deze zelfs accepteren, want het heeft slechts in zeer weinige gevallen zin de absoluut perfecte vorm te bereiken zoals bij instrumenten, vooral met het oog op beschadiging en onderhoud, waarvan soms toch nog onderdelen met emaille worden bewerkt. De industriële vormgeving verdraagt echter geen spel – de machinale bewerking zal moeten opleveren de stijl van onze tijd – we staan echter nog aan het eerste begin – het meeste is te verwachten van nieuwe produkten zonder traditie – want de traditie van gebruik, vakmanschap en handel die er op ingesteld is maakt het haast onmogelijk een nieuwe serievorm door te zetten.

Bij weefsels is een kleurverschil en hierdoor een dessin wel gemotiveerd als het voortkomt uit de wijze van weven en uit de soort materiaal van de verschillende draden, de stof kan er in bepaalde opzichten mee winnen, soepelheid – minder kreuken – gewicht enz. De karakteristieke materialen zoals linnen, tentlinnen, katoen en wollen weefsels – tweed, gabardine en dergelijke standaardstoffen – zullen altijd een langer leven hebben dan patronen die altijd weer anders kunnen en zullen worden omdat de variatie der draden veel minder overtuigend is. Bij stoffen voor dameskleding gelden weer andere motieven die niet op ons terrein liggen.

Het karakteristieke van een materiaal uit zich bijna altijd door de zogenaamde produktiefouten of gebreken; deze op de juiste wijze aan te wenden ten nutte van de uiteindelijke vorm verraadt meesterschap.

Ons vak is een oud vak, er zijn vele voorbeelden; we kunnen veel leren van wat reeds gedaan is, vanaf de Egyptenaren tot de periode van de renaissance. Er zijn vele soorten verbindingen, constructies, weefsels, stofferingsmethoden, afwerkmethoden – die altijd hun waarde zullen blijven behouden – er zijn hele rijen van voorwerpen, waartussen de mensen geleefd hebben in de loop der eeuwen; in al deze dingen zijn algemeen geldende waarden te vinden, waarom het goed is ze te kennen.

Laten we er echter altijd om denken, dat elke tijd zijn eigen ritme heeft, die wel verband heeft met vorige tijden, maar toch ook in zekere zin een tegenstelling, een reactie is.

Ieder die een vak grondig wil leren zal zich dus een flinke dosis zogenaamde parate kennis moeten bijbrengen, doch bij alles er aan denken, dat onze tijd zich wil bevrijden van veel, wat voor andere tijden onmisbaar was.

Waar gaat het nu om in het interieur?

Gaat het om de grootst mogelijke bruikbaarheid en het gemak, en bij het woonhuis behalve het gemak de gezelligheid – de rust na de dagtaak? Zeker het slagwoord der zogenaamde nieuwe zakelijkheid, de 'woonmachine', drukte zeer duidelijk uit dat men een huis wenste, dat de dagelijkse behoeften zo snel bevredigde dat men tijd overhield voor studie, rust of ontspanning.

Dit is een zeer belangrijke opgave en de uitdrukking van de Zwitser Gideon 'befreites wohnen' wijst op zeer grote voordelen van het nieuwe interieur. Het spreekt van openheid en verruiming al is het nog een beetje negatief – want de uitdrukking 'befreites wohnen' slaat meer op wat we ontvlucht zijn, dan op wat we bereikt hebben, maar het opent mogelijkheden.

De kunst heeft namelijk nog een geheel andere waarde, ze kan de uitdrukking zijn van bestaande toestanden, ze kan er ook mee breken, evenals inzichten en vindingen kan de kunst een nieuwe tijd voorbereiden. Ze wekt de verlangens er naar – het vuurt aan tot verwerkelijking van de nieuwe verhoudingen.

De kunst is een belangrijke factor tot bestendiging en vernieuwing van het bewuste leven.

De kunst doet dit door de ontwikkeling van het waarnemingsvermogen, elke kunst bepaalt zich in hoofdzaak tot de ontwikkeling van één van onze zintuigen.

De kunsten van het zichtbare, de zogenaamde plastische kunsten, zij ontwikkelen het zien. De architectuur en het interieur bepalen zich tot het ruimtezien – wat nuchter gesproken het zien met twee ogen tegelijk is en een zogenaamd stereoscopisch zien ontwikkelt.

Door het vergroten der ontvankelijkheid verruimt zich ons wereldbeeld, want slechts dat, waarvoor we ontvankelijk zijn, wordt realiteit voor ons.

Door de eenzijdigheid van de kunstenaars vooral in het begin van een nieuwe stijl, wordt op ieder terrein der kunst, door concentratie der aandacht, de ontvankelijkheid vergroot. De schilder wijst ons op ongekende kleurverhoudingen. De beeldhouwer op tot nu toe voorbijgeziene vormen en de ruimtekunstenaar maakt de ruimte niet alleen zichtbaar maar geeft hierdoor schaal aan ons leven (als je iets gekocht hebt).

In de vreugde die ons de vergroting van eigen ontvankelijkheid en hierdoor de verruiming van ons wereldbeeld geeft, herkennen we dat de architectuur haar doel bereikt; dit is het geheim van de ware schoonheid.

In de kunst ligt ook nog een grote wijsheid te vinden, want zij bevredigt verlangens niet door steeds meer te eisen zoals het is bij luxe- en genotmiddelen – maar door minder. Het is duidelijk bijvoorbeeld dat de kunstwaarde van een schilderij niet afhangt van de hoeveelheid verf of de maat van het doek; de kunstwaarde is alleen afhankelijk van de wijze, waarop het de ontvankelijkheid voor kleurverhoudingen ontwikkelen kan.

Zo is de kunstenaar, die dikwijls de minst maatschappelijke van allen genoemd wordt, in wezen de beste econoom – hiermee is elke levende kunst sociaal verantwoord, nog meer dan door haar praktische bruikbaarheid.

Vergeet nooit dat deze economische factor een der grootste waarden is van de kunst en dat hierin de verklaring ligt van het feit dat de echte kunstenaar bezit negeert en macht ontkent.

Ja ik durf nog verder te gaan, dat hierin de kiem ligt voor een vreedzame samenleving.

Zo gezien is ons werk verantwoord in het doel; en dat doel is dus niet het maken van schoonheid, of het maken van luxe, genot, of het bevredigen van gemakzucht, maar in de eerste plaats het aanwakkeren tot ruimtegevoeligheid, door het aanwijzen van nieuwe ruimtewaarden. Bij al wat we doen op interieurgebied, alle parate kennis die we gaan toepassen, elk ding dat we construeren en plaatsen, elke kleur die we aangeven, elk materiaal dat we kiezen bij elk lichtpunt en lichtreflectie-vlak, moet de ruimtewerking primair zijn, want dan blijven we op het terrein, waarop de interieur-architect waardevol kan zijn. Als we nu zien dat er over het algemeen nog weinig verlangen is naar werkelijke vernieuwing van het interieur, ja dat men zelfs met een zeker genoegen constateert dat dit streven gelukkig voorbij is omdat men zich gelukkig voelt in bruin glimmend hout, wat geeft ons dan het recht om voort te gaan op de ingeslagen weg tot verheldering?

Heeft het wel nut iets te maken, waarnaar maar een enkeling vraagt? Het is alleen de vreugde in het telkens opnieuw bereikte dat ons hier antwoord geeft.

...Voor het uitgevonden was, vroeg iemand naar het vuur – misschien heeft men de uitvinder van het vuur wel verbrand en die van het wiel geradbraakt. Maar het was hun vreugde in het bereikte, die hun de zekerheid gaf, dat het ook vreugde zou geven aan de gemeenschap.

Enige uitspraken over architectuur, gezien als een der plastische kunsten

Schrijven is een kunst op zichzelf; filosofie, die de plaats en de betekenis van de architectuur en de andere kunsten in het moderne leven aanwijst, ken ik niet; wel las ik in goede taal veel onduidelijke en onjuiste uitspraken en kritieken over kunst, daarom kan ik niet verzwijgen, hoe ik me als architect de toestand der architectuur voorstel.

Kunstwerken uit het verleden hebben één eigenschap gemeen, waardoor ze direct aanspreken, dit is: *duidelijkheid*. Afstand en verschil in levenshouding kan dit niet verdoezelen. Kunst uit eigen tijd, kritieken en pogingen tot verklaringen zijn meestal onduidelijk.

Verschil in levenshouding en stand dringen zich op de voorgrond. Hoe komt het, dat met de beste bedoelingen zoveel onenigheid blijft bestaan omtrent waardering en inzicht over kunst uit eigen tijd? Omdat men over kunst sprekende elkaar slecht begrijpt; het worden gevoelskwesties.

Kunst uit eigen tijd stoot af, omdat het probeert wakker te maken, en omdat geen associaties gevoeld worden met bekende gevoelens.

Misschien is de grootste fout wel dat men geregeld van *schoonheid* spreekt, als kennelijk *kunst* bedoeld wordt en omgekeerd; en dan schijnt er een geheimzinnige afstand bewaard te worden tussen kunst en zakelijke maatschappelijkheid.

Als men zegt: kunst en schoonheid begint, waar nut ophoudt, vindt iedereen dit aannemelijk, alsof kunst onmaatschappelijk zou moeten zijn, en als men spreekt over geest en ziel, doet iedereen of hij weet waar het over gaat.

In verband met kunst worden dikwijls de volgende woorden gebruikt waarmee men tevreden schijnt te zijn: geestelijke behoefte, cultuur, stijl, representatie van levenshouding, idealisme, droom, geladenheid, magie, ontheffing van het materiële, verlangen des bloeds, begeerte der ziel, zielsverheffing, enz. enz. In al deze woorden ligt wel iets van het karakter van de kunst, doch de klaarheid en duidelijkheid wordt er juist niet mee bereikt.

Misschien zie ik het te eenvoudig in, maar voor mij is een kunstwerk een werk, waardoor we een stukje van de werkelijkheid in blijdschap méé beleven (ik bedoel het meeleven met de beelding, niet met een of ander blij gebeuren, dat afgebeeld wordt) in tegenstelling tot de vele gewaarwordingen, die we geregeld passief ondergaan. Als ik wist, dat men deze eenvoudige uitspraak van mij zou aannemen, zou ik niet verder gaan, want ik vrees, geen man van het woord zijnde, door onduidelijke uitdrukkingen de zaak weer te verknoeien. Ik weet dat het zo ineens niet zal gaan en ik voel me verplicht tot verdere uitleg.

In het rumoer der maatschappij en door sleur worden we meer gewaar (passief), dan we waarnemen (actief).

De geweldige hoeveelheid werk, die iedere dag gedaan wordt, is voor het grootste deel hetzelfde als dat, waardoor de machine verslijt.

We verzamelen meer kennis als *gevolgtrekking* van waarnemingen en herinneringen, dan we bewust worden via directe waarnemingen.

Van welke hoogte of diepte de vonk van ons bewustzijn kwam, weten we niet; wel ervaren we de *blijdschap* der schepping bij de *groei*, en *droefheid* bij de *afname* van ons zijn. Bij iedere actieve waarneming groeit ons bestaan. Bij iedere passieve gewaarwording krimpt ons bestaan.
Ons bestaan zweeft

tussen leven en dood,
tussen hoop en vrees,
tussen liefde en haat,
tussen gezondheid en ziekte,
tussen groeien en verteren,
tussen blijdschap en droefheid.

Elk kunstwerk draagt iets bij tot de activiteit der zinnen, niet omdat de kunstenaar een groter mens is, maar omdat hij, eenzijdig aangelegd zijnde, van natuur wel begrensd of geconcentreerd, maar juist hierdoor op één punt heviger realiseert. Een kunstwerk een schepping te noemen, lijkt mij juist, want het *scheppende* is het wezenlijke van het kunstwerk: groei, blijdschap, liefde, hoop, leven. (Het vertroostende dat hierin is, noemen we, in tegenstelling tot het troosteloos passieve: schoonheid. Verder noemen we ook dingen mooi uit sympathie of als associatie met iets aangenaams.)

Ons waarnemingsvermogen is als volgt te onderscheiden:
Het ongedeelde waarnemingsvermogen heet: gevoel.

Het gehele lichaam is op verschillende plaatsen verschillend gevoelig voor licht, warmte, lucht en prikkels door druk of trilling, in het bijzonder: oog, neus en oor. De eenheid van de ongedeelde gevoelsindrukken noemen we onderbewustzijn. Het weten komt niet tot stand, dan via het prisma der zinnen: horen, zien, ruiken en proeven. Bij dieren zijn enkele zinnen scherper ontwikkeld, doch de samenwerking schijnt minder volledig.

We bepalen ons tot het zien, omdat het hier in het bijzonder gaat over plastische kunst. (Gaarne zou ik door anderen iets meer over andere zintuigen te weten komen.)

Alle waarnemingen en gewaarwordingen worden verenigd tot weten; alle brengen wijziging in onze toestand, hetzij als blijdschap (groei) of droefheid (ondergang) (waarneming van eigen bestaan en groei noemen we herinnering en zelfkennis).

Kleur zien:
ons netvlies onderscheidt rood, geel en blauw
(drie soorten zenuwtoppen).

Vormen zien:
bol, vlak en hol (plooiing netvlies; instelling lens).

Ruimte zien:
in, om en tussen (groothoek lens).

Elk dezer onderscheidingen is een speciaal soort van zien (elke plastische kunstenaar is in een of meer soorten sterker ontwikkeld), het is een kwaliteitsdeling van de activiteit van ons netvlies. Een idee van wat bedoeld wordt met activiteit en specialisatie der zinnen vindt men in de liefde; het voorwerp wordt met meer dan gewone aandacht beschouwd; liefde is blind voor al het andere.

Deze begrenzingen van het zien zijn noodzakelijk voor de onderscheidingen; zo gaat het ook met het zichtbare: onbegrensde ruimte is niet zichtbaar (bestaat eigenlijk niet); de ruimtelijke waarde van een toren bijvoorbeeld is, dat hij plaats bepaalt en hoogtemaat aangeeft; de ruimte om de toren wordt werkelijk.

Licht, dat nergens een reflectievlak ontmoet, verlicht de ruimte niet.

Materiaal is zichtbaar door zijn begrenzing; de grens is de scheiding van materiaal en omgeving. Een kleurvlak zonder grens zou niet als kleur waargenomen worden, want de kleur heeft tegenstelling of aanvulling nodig (door begrenzing) om kleur te zijn; als die er niet is of slechts gedeeltelijk, probeert onze kleurzin deze tegenstelling of aanvulling te maken; of beter gezegd: de omgeving wordt kleur door het begrensde kleurvlak.

Tagore zegt, sprekend over het wezen der kunst: door begrenzing van het onbegrensde wordt de waarheid werkelijkheid. Elk kunstwerk belicht een facetje van de werkelijkheid van de beschouwer, doet ons nieuw beleven de blijdschap van de schepping, de grond van ons bestaan.

Ieder kunstwerkje behoedt voor verval.

De volgende uitspraken zijn gegrond op bovenstaande uitleg:

Het is geen bezwaar in een bouwwerk macht, levenshouding of schoonheid uit te drukken; men moet hierbij echter niet vergeten, dat zulke dingen gelijkstaan met bijvoorbeeld *voorstelling* in het schilderij; het wezenlijke in het bouwen is de wijze waarop de ruimte er *in* en er *om* is begrensd.

Als in een schilderij iets lelijks, haat, angst of droefheid voorgesteld wordt, kan men toch spreken van een mooi schilderij, omdat het de wijze van kleurbegrenzing is, die de waarde van het schilderij bepaalt en niet de voorstelling.

In de reclamekunst wordt het artikel tot iets onontbeerlijks voor ons bestaan aangekondigd; ze moet uit de aard der zaak inslaan, dus meer gewaarwordingen geven dan actieve waarneming; hierdoor is reclamekunst, hoe goed overigens ook als beelding, toch als kunst secundair.

Het is moeilijk woningen te bouwen, waarin men boven de gemakzucht van de bewoner uitkomt.

De activiteit van waarneming in het kunstwerk slaat niet op een soort onstuimigheid van penseelstreek of virtuositeit van lijn of iets dergelijks, ook niet in het dramatische, het komische of epische van het onderwerp; het slaat alleen op de duidelijkheid; de slechts voor één uitleg vatbare wijze waarop de ruimte, de kleur, het materiaal door begrenzing aan ons bestaan is toegevoegd.

Een schilderij kan zogenaamd plastisch zijn of ruimte uitbeelden (Vermeer, melkmeisje), de waarde is niet in de eerste plaats de ruimte-uitbeelding, want deze blijft voorstelling en deze is er in de schilderkunst altijd via kleurbegrenzing.

Evenals in het leven blijft ook in het kunstwerk het eigenlijke, dat we pas waarderen als we er aan toe zijn, dikwijls lang verborgen achter ook belangrijke bijkomstigheden (historische o.a.).

Wij zien alle kleuren, behalve rood, geel en blauw (kleurgevoeligen noemen deze kleuren primair) gemengd, d.w.z. gelijktijdig met twee derde delen onzer kleurzin. In de natuurkunde spreekt men niet van kleuren, maar van licht van bepaalde golflengte; dit geeft veel misverstand tussen kleurgevoeligen en natuurkundigen.

De wand in een interieur heeft architectonisch een geheel andere functie, dan de fond van een schildering; als de schilder de wand respecteert als ruimtebegrenzing is hij zeer onvrij; wanneer hij wel vrij schildert kan hij moeilijk voor de architectonische functie van de wand instaan.

De beeldhouwer heeft het in de architectuur niet veel gemakkelijker.

Plastiek en ruimtebegrenzing worden dikwijls met elkaar verward.

Als plastiek gebruikt wordt als detail of schaalwerking van

architectuur, wordt foutief de nadruk gelegd op de plastische eigenschappen van constructiedelen der architectuur (niet als de plastiek los is aangebracht).

M.i. moeten de drie plastische kunsten volkomen vrij van elkaar zich ontwikkelen.

Een gebeeldhouwde trappaal is *kunstnijverheid*, maar een vrij beeldhouwwerk, bijvoorbeeld een figuur, waarvan de boven- en achterkant niet minder belangrijk zijn dan de voorkant, kan soms in een ruime hal aan de voet van een trap zijn goede omgeving vinden en zonder verzwakking der plastiek, ook architectonisch een functie vervullen (plaats en maat van de ruimte meebepalend).

Architectuur als vrije kunst en zakelijk of functioneel bouwen hebben éénzelfde *doel*, namelijk de *hoedanigheid van de ruimte* (al of niet in het belang van de mens; verdedigingswerken hebben bijvoorbeeld oude steden zo karakteristiek gemaakt). Maatschappelijk doel is hetzelfde in de architectuur, als de voorstelling in het schilderij (ik onderschat deze niet). Bouwen dat niet in de eerste plaats op dit *doel* gericht is, kan nooit door beeldhouwwerk of wandschilderingen *bouwkunst* worden.

Sociale en menselijke eisen zouden evengoed als machtsuitdrukking het doel van de architectuur te buiten kunnen gaan; hiermede zou wel de mens gediend worden, maar niet de architectuur gesterkt.

Er zijn meer opdrachten *niet* dan *wel* aanvaardbaar voor de bouwkunstenaar.

De architect zal de vrije ruimtekunst slechts ter *beïnvloeding* van het nieuwe bouwen kunnen beoefenen; minder abstracte architectuur (gekruid met representatie) heeft het directe voordeel er beter in te gaan, en het nadeel is, dat deze spoedig, ook voor de liefhebbers, veroudert.

Schilderachtige effecten en kleur verzwakken de plastiek; het geluid bij de geluidsfilm leidt de aandacht van het zichtbare af, en het zichtbare verzwakt bij ogenblikken het meeleven met het geluid; het schijnt mij, dat dit de kunstzinnige ontwikkeling van de film zeer zal schaden en geschaad heeft.

Het lijkt mij een grote fout te spreken over hogere of lagere zintuigen (materiële en geestelijke); wel voorziet de smaak (proeven, ruiken) in meer dagelijkse en directe levensbehoeften (eten, ademhalen), terwijl horen en zien lange tijd onbeoefend kunnen blijven zonder dat directe honger, vermoeidheid of ziekte aantoonbaar is (het duurt ook langer eer het gemis is achterhaald), doch dit maakt deze laatste niet minder reëel en zeker niet van zogenaamd hoger orde; elk is op zijn tijd van nut.

Het is nuttig, naast de plastische kunst (de kunst van het zien) ook de muziek en redekunst (de kunsten van het horen) te overdenken. Wat op het ene terrein onduidelijk blijft, komt weleens op het andere tot helderheid.

Ook zijn vergelijkingen te maken tussen smaak en reukzin (hetgeen in de wandeling veel gedaan wordt; men spreekt van smaak als men schoonheidsgevoel bedoelt, doch verder schijnt men zich er voor te schamen, omdat men meent dat dit materieel en van lager orde is).

Lekker heeft overeenkomst met mooi en onsmakelijk met lelijk. Wat de één mooi vindt, vindt de ander soms lelijk. Mooi en lelijk (lekker en niet lekker) zijn niet altijd maatstaven voor goed en slecht.

Oefening der zintuigen is voor het lichaam wat de instelling is voor de motor, terwijl sport doet denken aan het aanlopen ervan.

De architecten van het functionele bouwen willen door hun werk de materiële en geestelijke behoeften van de mens bevredigen; zij bedoelen natuurlijk alleen *die* behoeften, die door bouwen bevredigd kunnen worden, en dan van deze weer de menswaardige behoeften.

Zijn deze voor nu en altijd nauwkeurig als eisen vast te stellen als programma?

Wat kan de architect, die geen mensenkenner bij uitnemendheid is, beter doen, dan de ruimte hiervoor open te houden? Als hij *bouwkunstenaar* is, doet hij dit vanzelf.

Een stijl was een plastische uiting van ideëel karakter in een bepaalde tijd, in een min of meer geïsoleerd land. Door de fotografie en uitbreiding der verkeersmogelijkheden gingen we eerst alle stijlen kennen, zolang tot we alle stijlen vermoord hadden; de abstracte kunst heeft een nieuw a-b-c gebracht. De functionele architectuur is een bevrijde architectuur.

M.i. is het uitgesloten, dat we weer afzonderlijke stijlen voor afzonderlijke landen zullen krijgen; wel een algemene groei in kwaliteit en kunstzin der nog zo kort begonnen klare stijlloosheid.

De kans op modern ornament lijkt me zeer klein, daar de drie plastische kunsten, eindelijk van elkaars overheersing verlost, niet zo gemakkelijk weer aan elkaar zullen pappen.

Krijgen we niettegenstaande, desalniettemin of door culturele verplichtingen toch weer een stijl, dan hebben we deze als reactie te aanvaarden.

Misschien zal het een tijdelijke en hopelijk schone vergissing zijn.

In hoeverre zulke reacties in onze tijd nog nodig zijn, kan een architect niet uitmaken.

Architectuur

Met veel genoegen wil ik het mijne zeggen over wat ik zie in de hedendaagse architectuur, de architectuur die thans de leiding zal moeten nemen. U meent, dat wij hierbij voordeel kunnen trekken uit wat in onze jeugd gebeurde. Ik meen wel, dat onze jeugd van toen en de uwe (van nu) vergelijkbaar zijn. Maar er komt een tijd (je weet nooit wanneer het zover is), dat de ouderen het komende gaan waarderen vanuit toestanden in het verleden; op zijn best een *heden* dat meer verband heeft met het *verleden*, dan met het *komende*. Zo konden wij op onze beurt wel het werk van Berlage waarderen en voortzetten maar hij kon *ons* werk niet waarderen *en had zelfs ernstige bezwaren*. Het beste lijkt me, dat ik maar eens iets vertel van toestanden uit mijn jeugd, hoe ik daar tegenover stond en wat wij meenden te moeten doen, zodat straks, als ik mijn mening over het heden ten beste geef, U kunt zeggen: We weten wie het zegt.

Eerst iets over mezelf: Ik was als kleine jongen een zwak dromertje, dat niets verwonderlijker vond dan dat zo'n brokje leven zich bewust kon zijn van eigen bestaan. Wanneer ik voor het eerst weet kreeg van dat bestaan kan ik me niet herinneren, wat ik logisch vond, daar er bij zo'n eerste ontwaken moeilijk sprake kan zijn van herinnering. Ik was me ook heel vroeg (misschien toen nog meer dan nu) bewust van de betrekkelijkheid van alles wat we waarnemen, waarderen en taxeren. Mijn ouders waren namelijk zo verschillend van aanleg, dat het me altijd voorkwam, dat ze in verschillende werelden leefden, die zo nu en dan bij praktische aangelegenheden in botsing kwamen, zonder dat ze wisten welke pijn ze elkaar deden. Wat mijn moeder het mooiste en beste in het leven vond, vond mijn vader slecht en zondig.

Ik probeerde op mijn manier een objectief oordeel te hebben over de dingen, maar dat was moeilijk! Als ik iets bekeek, bijvoorbeeld een plaatje in de krant, dan zag ik afbeeldingen van mensen en letters, maar ik zag ook stippels van het raster. Ik begreep, dat het niet de bedoeling was dat ik die zag. Er was een bepaalde schaal, waarop ik zo'n plaatje moest zien. Nam ik een vergrootglas, dan zag ik alleen verschillende stippels zonder verdere voorstelling; zou ik door een microscoop kijken, dan zou ik vezels zien, draden en vlekken. Ik wist dat ik een krant moest zien en letters en een voorstelling en ik bepaalde me tot die schaal. Bij zo'n krant was zo'n schaal wel duidelijk, maar er zijn dingen en begrippen, waarbij de schaal waarop je ze moet beleven niet zo duidelijk vast staat, en dan merk je alleen al door de schaal waarop je de dingen ziet, dat er vele werkelijkheden bestaan. Denk er nu nog bij, dat verschillende wezens verschillende zintuigen hebben. Wat is dan de werkelijkheid? De onze of de hunne? Alleen dat, wat onze speciale begrensde waarneming in staat is te zien, te horen, te proeven, en dan op een schaal, die we menselijke schaal zouden kunnen noemen, dat is onze werkelijkheid.

Deze werkelijkheid heeft zich langzamerhand, volgens bepaalde overeenkomsten ontwikkeld uit het eerste ontwaken tot bewustzijn. Stap voor stap hebben we betekenis gegeven aan onze waarnemingen in allerlei combinaties, tot het ons omringende is geworden: één oneindig wereldbeeld.

Het gevoel van de betrekkelijkheid van alle zekerheden heeft mijn jeugd, mijn doen en laten, en ook mijn werken beïnvloed en onbevooroordeeld gehouden; en vooral zonder zekerheden. Als Hegel zegt: 'Over het menselijk bewustzijn kunnen we niet hoog genoeg denken', dan beaam ik dit volkomen maar alleen omdat het *onze* enige bron van bestaansbegrip is; we moeten het er mee doen, al zouden we concluderen, dat ons bewustzijn een illusie is.

Er is nog iets, dat me steeds bezighield en dat is: hoe verloopt de lijn van ontwikkeling van dit bewustzijn? Waar begint het, hoe verloopt het en hoe eindigt het; op welke plaats op die lijn ligt de scheppingsdaad der kunst?

Het is me in de loop der tijden duidelijk geworden, dat alles altijd alles beïnvloedt en dat die beïnvloeding langs vele trappen van ontwikkeling tot onderscheiding voert; onderscheiding van verschillen in de egaliteit van het niets. Iedere stof, ieder ding reageert op de *indruk* of *invloed* die een andere stof of ding er op heeft.

Waar en wanneer dit reageren door de stof, het ding of het organisme weet krijgt van deze invloed, kunnen wij zelfs bij onszelf niet terugdenken, hoe zouden we dan kunnen weten hoe en wanneer andere chemische samenstellingen of organismen hun reacties beginnen te vermoeden?

Wel kunnen we aannemen, dat alles in het heelal leeft zoals wij leven; eerst geheel opgenomen in het algebeuren, langzaam zich tot een speciale samenstelling ontwikkelend, tot het geleidelijk tot onderscheiding van indrukken komt om tenslotte deze gevoelsindrukken te gaan onderscheiden in soorten, zoals licht, geluid en smaak, die blijvende indrukken zijn van dit nieuwe *ik*, indrukken die zich combineren met elkaar en als herinnering bepaalde betekenis krijgen. Ik dacht, dat zo onze bewustwording zichzelf ging vormen door het voortdurend combineren en samensmelten van deze indrukken met de reeds gevestigde herinneringen. Dit proces leek me dat, wat men denken noemde. Bepaalde haltepunten in dit proces kwamen overeen met mijn begrip weten.

Deze haltepunten zijn m.i. nooit eindpunten; bovendien geldt dit weten alleen in betrekking tot onze onderlinge afspraken en erkende begrippen of veronderstellingen. Dit denkvermogen wordt gevoed door telkens nieuwe zintuiglijke indrukken en activiteiten, anders zou het in een kringloop van logica langzaam doodlopen. Dit doodlopen gebeurt tenslotte toch, want het leven is een tijdelijkheid, die (in een speciale vorm) tenslotte eindigt waar het begon: als egaliteit en ongedifferentieerde gevoeligheid in het algebeuren.

Dit alles overwegende, is me al vroeg duidelijk geworden, dat wij *noch* in het eeuwig naar evenwicht zoekend chemisch gebeuren, *noch* binnen de kring van onze bewustwording enige beïnvloeding ten goede of ten kwade kunnen uitoefenen. Hierop is voornamelijk mijn levenshouding gebaseerd.

We waren opgevoed met de plicht het goede te doen en het kwade te laten; het stoffelijke was laag en slecht en het geestelijke (wat ik nooit heb begrepen) was hoog en goed. Toen deze onvervulbare plicht, alles tot geestelijkheid te verheffen, van mijn schouder viel, door het besef, dat al ons doen en laten slechts begeleidende verschijnselen zijn in het grote algebeuren, toen is het leven lichter geworden voor mij. Toen begreep ik, dat (schijn of geen schijn) voor ons niets belangrijker kon zijn dan vreugde in de tijdelijke groei en de tijdelijke bestendiging van de onderscheiding van onszelf en de omgeving. Elke scheppingsdaad ontstaat in het nog net niet bewuste; ze is een telkens opnieuw ontdekken van eigen bestaan – het *ik* en zijn omgeving; een omgeving, die als het tegenovergestelde van het ik als het ware spiegelbeeld is van onszelf, terwijl wij spiegelbeeld van de omgeving zijn *(samen één wereldbeeld vormend)*. Uit egoïstische redenen zullen we onze omgeving en onze naaste liefhebben als onszelf. Er is geen vak, dat er zo op gericht is de ruimtelijke uitbreiding van ons *ik* te realiseren en op menselijke schaal voor ons beleefbaar te maken, als de architectuur, want het medium van de architectuur is de ruimte; daarom mogen we nooit het kunstzinnige element in de bouwkunst verloochenen, ze is de meest directe van alle kunsten. Hier raken we het grondprincipe van de functionele architectuur op een andere wijze, dan vanuit de noodzakelijk en praktisch gedetailleerde opsomming van maatschappelijke en persoonlijke eisen.

Dit wil niet zeggen, dat elk stuk architectuur een kunstwerk moet zijn – misschien is een op de duizend genoeg. Het was zonder opzet, doch eenvoudig eigen behoeften volgend, dat ik me steeds ging bezighouden met ruimtelijke problemen, die ik als levensvoorwaarde onderging; van hieruit moet mijn bescheiden aandeel in de ontwikkeling der architectuur gezien en begrepen worden. Hier was geen vooropgesteld doel of systematisch werken in een bepaalde richting; slechts het aangrijpen van toevallige omstandigheden als zelfbehoud. Dit is een energie verkwistende manier van leven, maar ik weet geen betere. Ik ben me bewust, dat ik met deze uitspraken over mijn levenshouding niets nieuws gezegd heb, of iets dat niet allang door juistere inzichten, ontdekkingen, of ervaringen achterhaald is. Het was eenvoudig de kijk op het leven, van waaruit mijn werk vorm kreeg vóór en tijdens de samenwerking met de andere leden van De Stijl .

U moet niet vergeten, dat al was De Stijl een zuiver kunstzinnige beweging, de architect-leden zich bewust waren van de noodzakelijke vernieuwing van de architectuur door de machine, ten gevolge van de snelle ontwikkeling van wetenschap en techniek. En juist hierom was het nodig de werkwijze grondig te herzien tot op het meest elementaire, zowel in constructie als in ruimtebeelding. Het ging toen namelijk om het volgende: de in zichzelf besloten bouwmassa-architectuur te vervangen door een ruimtelijke architectuur; gerealiseerd door bepalingen en begrenzingen, waarbij de relatie binnen – buiten zoveel als mogelijk beleefbaar werd. We moesten komen tot een nieuwe vormentaal in de architectuur, in ons geval: een nieuwe ruimteschaal; nieuwe letters, nieuwe woorden, nieuwe zinnen.

De waarneming werd geanalyseerd in horen, zien, proeven en ruiken. We bepaalden ons voornamelijk tot het zien, dat we weer onderscheidden in kleuren-zien, vormen-zien en ruimten-zien. Kleuren-zien onderscheidt zich in: rood-zien, geel-zien en blauw-zien. Het vormen-zien onderscheidt zich in: de drie dimensies der massa en het vlak-zien, het bol-zien en hol-zien. Het ruimtelijk zien onderscheidt ook drie dimensies; het onderscheidt binnen van buiten, het geslotene van het opene, het lichte van het donkere. Om de vormen die we maakten volkomen te kunnen beheersen gebruikten we uitsluitend rechthoekige vormen en ruimten, waarbij *binnen* en *buiten* als gelijkwaardigheden tegenover elkaar af te wegen waren. Bij ronde vormen heeft het *binnen* een geheel ander karakter dan het *buiten*; het *buiten* is veel meer buitengesloten en het binnen *ingesloten*. Ook in de kleuren hebben we het toepassen van mengsels lange tijd vermeden, niet omdat we het verkeerd vonden, maar omdat we allerlei gevoelselementen, die verband konden houden met traditionele vormen, in ieder geval voorlopig er buiten wilden houden. We maakten van alles (om het eenvoudig te houden) kisten; kisten van hout, kisten van steen, kisten van staal en glas. In vele gevallen moet dit ook zo zijn: de grootste eenvoud kan het best gecombineerd worden.

De constructie en de ruimtebeelding vroegen soms meer. Ik experimenteerde met een constructief frame, waarvan de eenheden niet *in* elkaar verbonden werden, maar in alle drie richtingen doorliepen. Dit ruimte-bepalende frame wilde ik nu met tweedimensionale vlakken dicht maken. Ik experimenteerde met driedimensionale vlakkencombinaties, combinaties die als het ware voortzettingen waren van het ruimtelijke frame; zo min mogelijk vlakken met gaten, zo veel mogelijk open en dicht als tegenstelling.

Dit probleem is nog steeds niet algemeen tot oplossing gekomen. Als U een beton- of ijzerskelet ziet, hebt U alle verwachtingen voor een goede architectuur – het begrenst de binnenruimte en er is een goede relatie tussen binnen en buiten. Nu worden de wandelementen er in geplaatst en in de meeste gevallen is het architectonisch een teleurstelling. Dit schijnt een taak voor de jonge architectengeneratie – doch honderd om een zullen de oplossingen in heel andere richtingen gevonden worden dan waarin wij die zochten.

Even een voorbeeld van een radicale en moderne oplossing, die ook in geheel andere richting gevonden werd, dan ik me die dacht. Ik zag op de Expo bij het Amerikaanse paviljoen een filmvertoning tegen de wanden van een veelzijdige zaal geheel rondom. Deze projectie werkte geheel ruimtelijk terwijl ieder vlak toch slechts een gewone vlakke projectie bevatte. Jarenlang had ik gezocht naar een systeem voor een stereoscopische film; ik meende dit te moeten bereiken, en wel door twee verschillende projecties, één voor het linkeroog en één voor het rechteroog. De moeilijkheid was, dat elk oog zijn eigen projectie moest zien en niet de andere. Ik zocht dit ruimtelijk op te lossen door twee ruimten boven elkaar, maar het bleef te ingewikkeld voor massavertoning. Het kon ook met gekleurde brillen, prisma's, spiegels, enzovoort, allemaal oplossingen, die onpraktisch waren voor bezichtiging door groot publiek. Hier was niets van dit al. Doodgewone projecties waar je precies in staat als in de werkelijkheid. Het was het oude panorama in beweging gebracht; het was verheugend om te zien, hoe die Amerikanen zonder knutselen of problemen, eenvoudig technisch en radicaal tot een oplossing kwamen.

Zo zal het in veel gevallen ook gaan in de architectuur, de oplossing van een probleem ligt soms geheel ergens anders dan men oorspronkelijk denkt; bovendien is een oplossing voor iedere tijd zeer verschillend. De bouwkunst heeft in de loop der eeuwen vele veranderingen doorgemaakt. Vele opvattingen zijn gehuldigd en weer overleefd. In onze tijd wordt veel over architectuur gepraat – misschien te veel. We zijn een land van overwegingen, terwijl bijna overal elders de nieuwe inzichten en constructies de plaats geleidelijk innemen van de klassieke opvattingen, hebben wij allerlei tussenprobeersels beleefd: zoals de vereniging van gotiek en renaissance door Cuypers of de terugkeer van Berlage naar de eerste echte Europese baksteenbouw, om de stijlchaos van de negentiende eeuw te ontgaan en een gezonde basis te scheppen voor een nieuwe architectuur.

Intussen en daarna zijn er allerlei pogingen gedaan nieuwe vormen te maken, die door hun overeenkomst met zogenaamde organisch gegroeide vormen, groeikracht en levensvatbaarheid moesten uitdrukken. In de natuur zoekt elk organisme voortdurend te voldoen aan wetten, zonder welke bestaanshandhaving onmogelijk is. Zolang een organisme zich handhaaft en groeit is het chemisch-constructief en statisch in een labiel evenwicht temidden van zijn gehele omgeving; daarom is ook al wat leeft en groeit als verschijning zichzelf, en volkomen aan de omgeving aangepast. Wij kunnen veel van de natuur leren, maar het zou getuigen van weinig begrip in de oneindig variërende gecompliceerdheid van de natuur (waarin tenslotte alles leeft en alles door alles wordt beïnvloed), als we zouden proberen bij onze creaties de natuur te imiteren. De Grieken hadden de behoefte de onzichtbare spanningen in de kolommen plastisch uit te drukken door een kleine verdikking naar het midden der hoogte en de onbestendigheid van het evenwicht voor het oog af te leiden door fraai geordende acantusbladen en spiralen. In de renaissance werden deze nadrukkelijkheden tot kracht uitoefenende figuren. In de Jugendstiltijd zijn ook plantenvormen over alle verbindingen heen gebeeldhouwd om de charme en het gemak uit te drukken, waarmee het evenwicht zich handhaaft. Dit heeft met het wezenlijke van het natuurlijke gebeuren niets te maken en ook niet veel met het wezenlijke in de architectuur; maar het wil uitdrukken een soort levensvatbaarheid van het nieuwe. Natuurlijk wist men dat het nieuwe moest komen, de nieuwe stijl die zich wilde bevrijden van tradities. Ook bij de plastische vormen der Amsterdamse school zijn pogingen tot 'natuurlijkheid' gedaan en mislukt, al waren ze als overgang nuttig en zeer interessant. In de tijd van ontwikkeling en popularisering van de natuurwetenschappen gingen deze ideeën niet meer op.

Het zijn de leden van De Stijl geweest die begrepen, dat het ontwikkelen van een nieuwe stijl, d.i.: een zuiver eigentijds uiterlijk van de architectuur, slechts mogelijk was bij een volkomen afzweren van elke imitatie van de zogenaamde levende natuur; en omdat elke oude stijl ongemerkt van elk stuk architectuur, ja zelfs van elk meubel of gebruiksvoorwerp een soort met ons meelevend individu had gemaakt, moest daarom ook elke traditionele vorm en werkwijze worden vermeden. Men denkt wel eens – ten onrechte – dat de nieuwe kunstuitingen en de nieuwe architectuur iets zijn, dat men zus of zo kan doen, of kan doen maar ook kan laten. Zelfs vooraanstaande personen, die in hun eigen vak vooruitstrevendheid noodzakelijk achten, vinden vernieuwingen in architectuur overbodig, rustverstorend, en hebben genoeg aan enkele tijd en moeite besparende technische voordelen. Dit gaat natuurlijk niet op. Wetenschap, techniek en kunst, waaronder niet in het minst de bouwkunst, beïnvloeden elkaar wederzijds; de kunst schept soms onbewust de atmosfeer, waarin wetenschap en

techniek hun waardering vinden en zich ontwikkelen. En de snelle ontwikkeling der wetenschappen brengt nieuwe technische mogelijkheden en gegevens voor het verruimd wereldbeeld van onze tijd (als U het wereldbeeld van Dante vergelijkt met dat van Einstein begrijpt U wat ik bedoel). In ons wereldbeeld neemt de techniek een grote plaats in. De eerste ontwikkeling van technische constructies werd zeer belemmerd doordat men ze alleen als materialistisch en lelijk zag: het is interessant later op te kunnen merken, dat het juist de kunstzinnige bewegingen zijn geweest die hebben geleid tot een zuiver stellen van de technische constructies in hun zakelijke verschijningen. De Stijl deed dit door belangstelling te wekken voor de driedimensionale toepassingen van eenvoudige staalprofielen; en een schilder als Léger deed dit eenvoudig door ze te schilderen en te ontdoen van hun symbolische, verheven of verfijnde bijkomstigheden, waarmee ze in de *loop der tijden gecamoufleerd* waren.

Verder vraag ik me af: wat is urgent in de hedendaagse architectuur? Het is ten eerste de overgang van de samenstelling en vormgeving der bouw*massa* naar de beelding van het ruimtelijke zowel *in* en *om* een gebouw als een plein in een stad en het landschap. Dit bespraken we reeds. Verder is er de constructie, die niet in de eerste plaats monumentaliteit uitdrukt, maar zich visueel gedraagt als de ruimtelijke begrenzing van de functionele ruimte. Dan is er de kwestie van de soberheid: de mens heeft – door zijn gunstige positie in de natuur – de neiging alles aan te wenden ter bevrediging van zijn ontelbare eisen. Ik ben van mening, dat in soberheid een weelde schuilt, die wij nog slecht kennen. Zou het niet nuttig zijn de chaotische produktie van quasi-nuttigheden terug te brengen tot een minimum zodat in onze nu zo overbelaste maatschappij meer energie overblijft, voor het voldoen aan de wezenlijke menselijke verlangens en behoeften? Dit slaat ook op de architectuur van onze tijd.

Ik zou willen waarschuwen tegen de vele zogenaamde moderniteiten van de jonge architectuur (ik bedoel de architectuur der jongeren). Sommige bouwsels zijn samengesteld uit hele series verworvenheden van het nieuwe bouwen: overtolligheden in de vormgeving die vóór alles moeten bewijzen, dat men met een modern bouwsel te doen heeft. Er zijn zoveel voor de hand liggende oplossingen bij het bouwen mogelijk, die nog niemand ooit benut heeft, dat als men persé iets nieuws wil maken, men dit best kan zonder kitsch. Kitsch is een grapje, dat spoedig veroudert. Er zijn maar weinig bouwsels waarbij de eisen, die de functie, het gebruik, het verkeer, de installatie en de ruimtelijke sfeer stellen, en de constructie elkaar geheel overlappen; meestal moeten er keuzen gedaan worden uit meerdere mogelijkheden, die dan samengevat worden in een greep, waarbij alle facetten zoveel mogelijk gelijke kansen krijgen. Zo'n greep bepaalt soms meer het eigentijdse van een bouwwerk dan het gebruik van de allernieuwste materialen en constructies. Het blijkt zelfs mogelijk de uitingsvormen van verouderde levensopvattingen er mee te handhaven of te doen herleven. Wij hebben in onze jeugd geworsteld om los te komen van de vastgeroeste traditie. Nu is er de strijd tegen het quasi-moderne, dat tot een soort decoratief formalisme is uitgegroeid. Hiermee kan men niet verder komen. Dit is gedeeltelijk overdreven enthousiasme voor het moderne en gedeeltelijk onvermogen. Er zijn echter onder de jongeren zoveel volwaardige krachten, dat ik voor de toekomstige architectuur geen zorg heb. Uit de omschrijving van het werk van De Stijl zult U wel begrepen hebben, hoe ik denk over het samengaan der drie plastische kunsten.

Zijn in eindperioden van stijlen alle zichtbaarheden gemengd (in de barok bijvoorbeeld), in beginperioden, vooral in het begin dat we nu beleven, zijn de zichtbaarheden losser van elkaar. Daar is scheiding gekomen tussen architectuur-is-ruimte, kleur-is-schilderkunst en vorm-is-beeldhouwkunst. Het bouw-beeldhouwwerk heeft zich weer ontwikkeld tot vrije kunst. De beschildering der panelen op de wanden en plafonds van de barok zijn bedoeld als ruimtebeelding, en de architectuur was schilderachtig. Nu is de architectuur weer ruimtebeelding en de schilderkunst vrije kleurbeelding. Alle mengingen zijn mogelijk, het zou echter wijzen op *afsluiten* van een periode, die nog in haar allereerste begin is.

Het is vooral niet nodig met dit afzonderlijk naast elkaar werken van de drie plastische kunsten tot een fanatiek uiterste te gaan, want er is geen materiaal zonder kleur, en geen kleur, die niet afhankelijk is van de chemische stof waaruit ze bestaat en geen ruimte is zichtbaar zonder begrenzing, door lichtreflecterende vlakken. Het gaat maar om de helderste aandachtbepaling door niet te veel ineens te willen ervaren; want eigenlijk is ieder kunstwerk een proeve tot bewustwording door het zoeken van wetmatigheden in de natuur door analyseren. Een interieur, waarvan *opening, wand, afdekking* en *vloer* samen een duidelijke begrenzing zijn, een regelbare beschutting en ontvankelijkheid van de omgeving en de natuur, zo'n interieur, waarvan de dichte gedeelten absorberend, reflecterend, samen met de andere functies een goede atmosfeer voor onze dagelijkse handelingen vormen, zo'n interieur zal weinig of geen kleur of plastische toevoeging behoeven. Is een interieur of groepering van interieurs een meer of minder regelmatig gevormde hoeveelheid kubieke meters, dan zal kleur en ingenieuze kunstbelichting veel goed moeten maken, ook al is de installatie nog zo functioneel juist geplaatst. Het negeren van statische wetten heeft het gevolg, dat ze zich handhaven op onvoorziene wijze. Iets dergelijks gebeurt als men de wetmatigheden van het geluid en het zichtbare verwaarloost.

Een van mijn laatste werkjes was juist het interieur van een werkvertrek voor de internationale pers in het nieuwe Unescogebouw in Parijs, meer een toevallig overschotje beschikbaar in het souterrain van de verbindingsgang tussen congresgebouw en administratie, dan een ruimte voor een perskamer. Daar de ruimte juist in de kromming lag ter weerszijden van een

dilatatie-voeg, waren er onregelmatig geplaatste kolommen ten dienste van de bovenbouw in, die erg hinderlijk waren voor de plaatsing van de vele tafels, stoelen, bureaus en kasten, telefoons, vertaalapparaten enzovoort. Om aan zo'n interieur een gezicht te geven, en een aangename werksfeer te bereiken, was, behalve goede vorm en plaatsing der installaties, een soort jongleren met kleuren en lijnen nodig. Dit wordt dan een spel op zichzelf, dat niet veel meer met architectuur te maken heeft, maar dat als handig spel een bekoring hebben kan. In dat geval zou ik nu graag een schilder ingeschakeld hebben, maar ten eerste was er geen geld en ten tweede vind ik dat het voor een schilder onterend is het vuile werk van de architect op te knappen, terwijl hij voor het goede werk maar hoogst zelden in aanmerking komt. De weinige schilders die in het Unesco-gebouw een stukje wand te behandelen gekregen hebben, bleken m.i. zo weinig voor hun taak berekend, dat dit mijn mening over kleur in het interieur niet gewijzigd heeft.

Dan is er nog dit: door de vele communicatiemiddelen, waarover we thans beschikken, wordt de schaal waarop we iets zullen waarderen steeds groter; ook zijn de afstanden die men wil kennen en beleven steeds groter. Het moet van enorme invloed zijn op onze zin voor verhoudingen. Dit wil niet zeggen, dat alles groter, grandiozer moet worden; integendeel, is het niet juist de aandacht vóór en kennis ván het allerkleinste, *de kern van het atoom*, die ons de grootste kracht heeft doen ontwikkelen? Iets dergelijks kan in de architectuur gebeuren.

Verder is een goede eigenschap van het nieuwe bouwen: het vermijden van de zucht naar volledigheid. Elke ruimte is steeds een *deeltje* van het gebouw, en elk gebouw maar een *deeltje* van wijk, stad en omgeving. Dit *deel zijn* houdt in dat het openstaat voor het andere; geen afsluiting dus, maar uitbreidings- en combinatiemogelijkheden. Ik zie in deze architectonische opvatting een parallel met onze maatschappelijke houding van samenwerking, waarbij ook ieder deel is van een groter gebeuren.

Tenslotte nog een enkel woord over een heel gevaarlijk onderwerp vooral voor de jongeren: dat is de kwestie van de populaire genieën en virtuozen in ons vak. De tijd hiervoor is m.i. voorbij. In de catalogus van de tentoonstelling '50 jaar moderne kunst' op de Expo te Brussel, zegt de inleider o.a. 'Het feit dat het Cubisme zijn etica in formules heeft kunnen samenvatten verklaart zijn enorme verspreiding over de wereld, verspreiding die het gevaar meebrengt van een snelle uitputting en een nieuw academisme. De talrijke talenten hebben de zeldzame genieën niet vervangen.' Dit mag voor het Cubisme in de schilderkunst zo zijn maar voor de moderne architectuur, die zich ook snel over de wereld verspreid heeft, geldt deze uitspraak beslist niet. De eigenlijke vernieuwing komt nog, en hierbij zullen gelukkig gekozen teams van jonge talenten de richting zelf bepalen; dan zullen de vele talenten de genieën vervangen.

Er meer over te zeggen zou verwarrend kunnen zijn (wat het misschien toch al is). Mag ik dan eindigen met U ijver, levensvreugde, eenvoud en soberheid toe te wensen, en een beetje geluk!

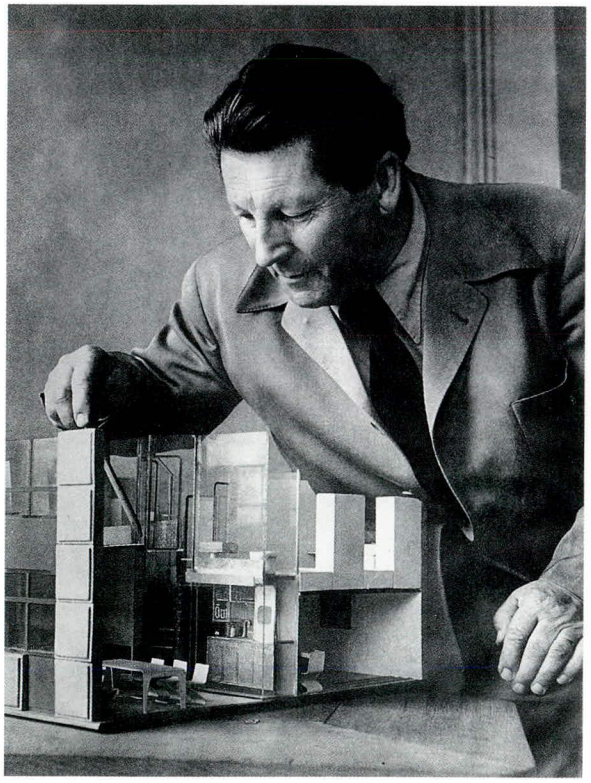

Rietveld met maquette
van kernwoning.
Foto 1941.

Toelichting

Keuze
In de catalogus zijn alle uitgevoerde en niet uitgevoerde architectuurontwerpen opgenomen voor zover meer gegevens beschikbaar waren dan alleen een ontwerptekening, alle uitgevoerde meubelen en andere voorwerpen, alle uitgevoerde zelfstandige typografische ontwerpen en een zeer ruime selectie van de meubelen, de voorwerpen en de typografie waarvan niet bekend is of ze zijn uitgevoerd.

Samenstelling van de catalogusnummers
Een catalogusnummer wordt toegekend aan één samenhangend ontwerp. Dit kan variëren van een uniek object tot een serie ontwerpen. Het catalogusnummer omvat, voor zover bekend:

de omschrijving
Het woord 'ontwerp' is voor de omschrijving geplaatst wanneer het ontwerp niet is uitgevoerd of wanneer niet bekend is of het ontwerp is uitgevoerd.

het adres
Het adres is toegevoegd bij architectuur- en interieurontwerpen.

het materiaal
Bij meubelen en andere voorwerpen worden de materiaalsoorten in het algemeen genoemd. Wanneer het unica betreft zijn de specifieke materialen vermeld. Wanneer het stukken betreft die in meer dan één uitvoering bekend zijn worden de materialen van het afgebeelde object in het fotobijschrift vermeld.

de afmetingen
Bij unica worden de afmetingen vermeld. Bij meubelen en andere voorwerpen die in meer dan één uitvoering bekend zijn worden de afmetingen van het afgebeelde object in het fotobijschrift vermeld.

de datering
Bij architectuurontwerpen geeft een datering van twee jaartallen de tijdsduur van het project aan. Bij de andere ontwerpen wordt hiermee de periode waarbinnen het ontwerp is ontstaan aangegeven. Ca. is toegevoegd wanneer de datering en de tijdsduur van een project onzeker zijn. Er is geen onderscheid gemaakt tussen een exacte datering op basis van bronnen en een datering op basis van wetenschappelijke toeschrijving.

de opdrachtgever
Bij architectuur- en interieurontwerpen wordt de opdrachtgever vermeld. Bij particuliere woonhuizen, die veelal in opdracht van echtparen zijn gebouwd, wordt de naam van de man vermeld.

medeontwerpers en medewerkers
Wanneer een ontwerp in samenwerking met anderen tot stand is gekomen en zij een essentiële inbreng in het ontwerp hebben gehad, wordt hun naam apart vermeld met de aanduiding 'medeontwerper'. Tekenaars en andere medewerkers die geen inbreng hebben gehad in het ontwerp, maar wel een belangrijk aandeel in de realisering worden met 'medewerker' aangeduid. Wanneer de samenwerking zich uitstrekt tot mensen die niet op Rietvelds bureau werkzaam waren, wordt de term 'in samenwerking met' gehanteerd.

Op 1 januari 1961 ging Rietveld met de architecten Joan van Dillen en Johan van Tricht een maatschap aan, waarin zij als een gelijkwaardig driemanschap functioneerden. Alle ontwerpen die na dat moment ontstaan zijn, vallen formeel onder de Maatschap Rietveld, Van Dillen en Van Tricht.

de toestand
Bij de architectuur- en interieurontwerpen wordt, indien hierover gegevens bekend zijn, vermeld of ze gewijzigd, gerestaureerd dan wel verloren gegaan zijn.

de verblijfplaats
Bij unica wordt de verblijfplaats vermeld of, in een enkel geval, de veiling waar het stuk voor het laatst is gesignaleerd. Wanneer bekend is dat een stuk verloren is gegaan wordt dit in de lopende tekst vermeld. Bij meubelontwerpen en andere objecten die in meer dan één uitvoering bekend zijn, wordt de verblijfplaats van het afgebeelde object vermeld. Voor het Nederlands Architectuurinstituut, het Stedelijk Museum

Amsterdam, het Centraal Museum Utrecht en het aldaar ondergebrachte Rietveld Schröder Archief zijn respectievelijk de afkortingen NAi, SMA, CMU en RSA gebruikt.

de toelichting
Een deel van de catalogusnummers is voorzien van een lopende tekst. Hierin wordt uitgebreider ingegaan op de gegevens, de achtergronden, de specifieke kenmerken en de betekenis van een ontwerp. Bij elkaar bestrijken deze teksten vrijwel alle aspecten van Rietvelds oeuvre.

de afbeeldingen
Bij de afbeeldingen is gestreefd naar een zo authentiek mogelijke weergave van het ontwerp. Daarbij is bij voorkeur gebruikt gemaakt van het fotomateriaal in de archieven. In het fotobijschrift wordt slechts die informatie gegeven die afwijkt van de tekst bij het algemene catalogusnummer of die daarin niet wordt vermeld.

Chronologische volgorde van de catalogusnummers
De ontwerpen zijn in chronologische volgorde opgenomen, waarbij het laatste jaartal bepalend is. Binnen een jaar of een periode is er naar gestreefd de ontwerpen in volgorde van ontstaan te plaatsen.

Wanneer deze ordening tot onlogische resultaten leidt zijn uitzonderingen gemaakt. Bijvoorbeeld: het meubilair van het Rietveld Schröderhuis dat vermoedelijk tussen 1924 en 1930 is ontstaan, staat direct achter het Rietveld Schröderhuis vermeld en niet in 1930.

Bronnen
Tenzij anders vermeld zijn de gegevens ontleend aan het Rietveld Schröder Archief in het Centraal Museum Utrecht, en aan het Rietveld-archief en het archief Rietveld, Van Dillen en Van Tricht in het Nederlands Architectuurinstituut in Rotterdam.

Auteurs
Beide auteurs zijn verantwoordelijk voor de opzet van de publikatie. Bij het samenstellen van het catalogusgedeelte is echter uitgegaan van een taakverdeling waarbij Marijke Küper verantwoordelijk is voor de inleiding bij de teksten van Rietveld, de biografische gegevens en de catalogusnummers over architectuur, en Ida van Zijl voor de catalogusnummers over meubelen. De overige catalogusnummers vallen onder de gedeelde verantwoordelijkheid van de auteurs.

1 Tafel en drie stoelen poortgebouw Slot Zuylen

eikehout
tafel 75 x 111 x 94 cm
stoel 83 x 46 x 47 cm
ca. 1906
Slot Zuylen, Oud-Zuilen

Volgens de catalogus bij de eerste overzichtstentoonstelling van Rietvelds werk in 1958 in het Centraal Museum Utrecht stamt dit ameublement uit 1900 en is het Rietvelds eerste ontwerp, uitgevoerd door de meubelmakerij van zijn vader.[1] Het is echter aannemelijk dat de opdracht, gegeven door F.L.S.F. Baron van Tuyll van Serooskerken samenhing met de restauratie van het poortgebouw in 1906.[2] Het meubilair moet derhalve omstreeks 1906 gedateerd worden.

[1] cat. tent. Utrecht 1958, 2.
[2] Van der Goes 1986, 15-32.

2 Interieur vergaderzaal Utrechtse Hypotheekbank
Drift 17, Utrecht

ca. 1906

De Utrechtse Hypotheekbank kocht het pand Drift 17 in 1900. In de daaropvolgende jaren werd het pand verbouwd en het interieur geheel vernieuwd onder leiding van de architect P. Houtzagers. Het meubilair en de betimmering van de vergaderzaal zijn door de werkplaats van Rietvelds vader vervaardigd. De schilderingen boven de deuren werden door Rietveld uitgevoerd. Houtzagers was tevens directeur van de Stedelijke Avondschool voor Kunstindustrieel Onderwijs in Utrecht, waar Rietveld zich in 1904 liet inschrijven en tot september 1908 de lessen volgde.

1906

Interieur poortgebouw Slot Zuylen

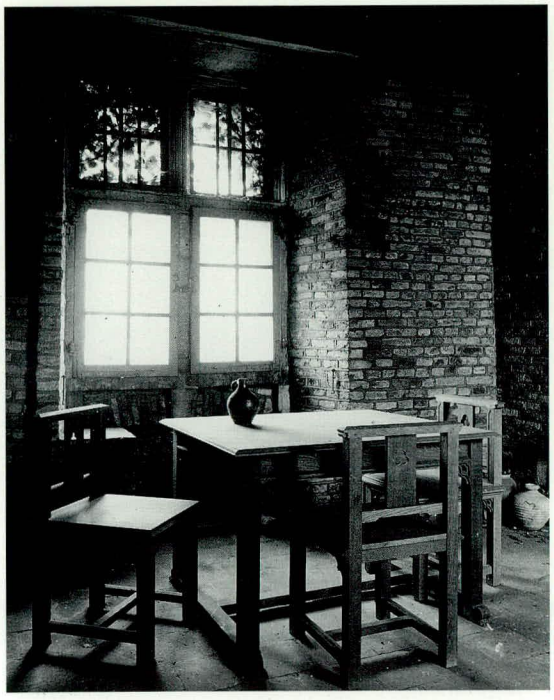

Interieur vergaderzaal Utrechtse Hypotheekbank

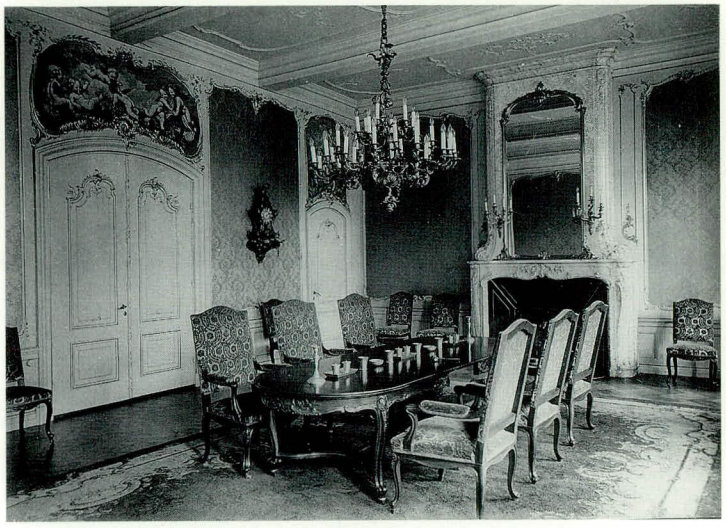

3 Theetafel

hout
ca. 1900-1908

Van Rietvelds eerste overzichtstentoonstelling in 1958 zijn twee vrijwel identieke fotoplakboeken bewaard gebleven. Niet alle objecten op de foto's zijn beschreven in de catalogus.[1] De theetafel, de stoel (nr. 4) en de bijzettafel (nr. 5) stonden bij elkaar in 'Zaal I "Het oude vak" ± 1900 – ± 1908'. De theetafel werd eveneens in 1971 in het Stedelijk Museum in Amsterdam geëxposeerd.[2] De huidige verblijfplaats is onbekend.

[1] cat. tent. Utrecht 1958, 2.
[2] cat. tent. Amsterdam 1971, nr. 2.

4 Stoel

hout
ca. 1900-1908

Dit is vermoedelijk de mahoniehouten stoel uit de catalogus van de overzichtstentoonstelling van 1958 (zie ook nr. 3).

cat. tent. Utrecht 1958, 2, nr. 3.

Zaal I tentoonstelling 'Rietveld. Bijdrage tot de vernieuwing der bouwkunst' CMU 1958

1908

5 Bijzettafel

hout
ca. 1900-1908

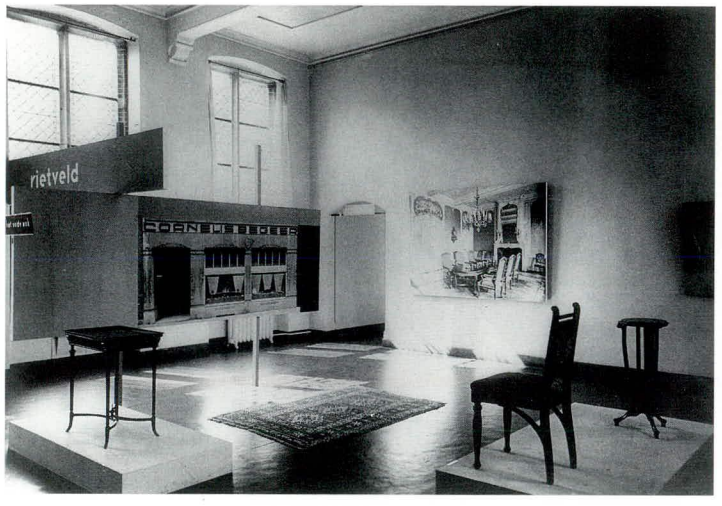

6 Hek

smeedijzer
ca. 1900-1908
opdrachtgever
C.J.A. Begeer

In de catalogus van de overzichtstentoonstelling van 1958 wordt onder catalogusnummer 6 vermeld: 'smeedijzeren hek, oorspronkelijk deel uitmakend van voor Carel Begeer ontworpen showrooms, Oude Gracht 187, Utrecht'.

7 Bankstoeltje

hout, leer
1908

Dit is de eerste stoel waarbij Rietveld het ontwerp terugbracht tot het allernoodzakelijkste: poten, zitting en rug. Hij gebruikte het goedkope vurehout en paste een eenvoudige constructie toe. De rug wordt gevormd door een leren riem, met koperen nagels vastgespijkerd. Op een vroege werktekening van deze stoel in het Rietveld Schröder Archief ontbreekt zelfs de losse leren lap op de zitting. Na 1930 bracht Rietveld enkele veranderingen aan in de dikte van de regels voor de zitting en in de plaats van de achterregel en de leren rugsteun. Het effect van deze veranderingen is een evenwichtiger verdeling van de open vlakken en een ranker aanzien.
De leren lap op de zitting wordt over een laag vilt gevouwen. De term 'bankstoeltje' wordt in de catalogus van 1958 gebruikt.

cat. tent. Utrecht 1958, nr. 4.

Ontwerptekening
blauwdruk
25 x 24,5 cm
ca. 1935
RSA

Bankstoeltje
vurehout, leer
85,5 x 55 x 40 cm
CMU

1908

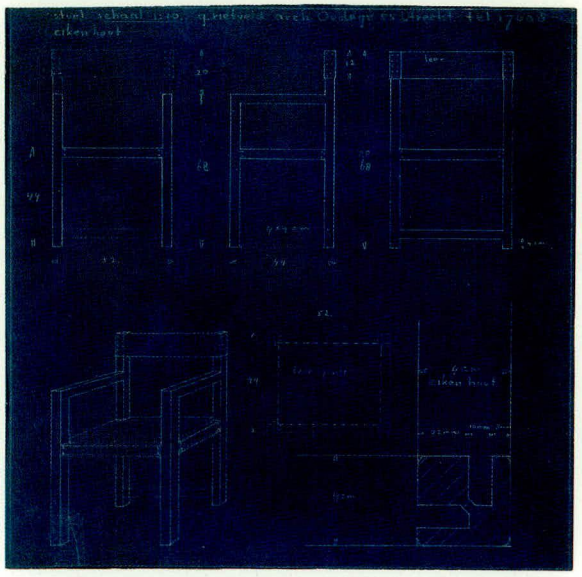

8 Grafmonument E. Nijland

marmer
1909
opdrachtgever
C.J.A. Begeer
Eerste Algemene
Begraafplaats
Soestbergen, Utrecht

Rietveld kreeg deze opdracht van Carel Begeer, een goede vriend van E. Nijland, de directeur van de Nederlandse Hervormde Burgerschool.

9 Penning 'Ter eere van Mr. J. van Heukelom'

brons
diam. 7,5 cm
1909
Stichting Het Van
Kempen en Begeer
Museum Zoetermeer

De penning is geslagen door de Koninklijke Utrechtsche Fabriek van Juweelen, Zilverwerken en Penningen van Cornelis J. Begeer. Rietveld is enige tijd werkzaam geweest in het atelier van Carel J.A. Begeer. Alleen de keerzijde, met wapen en omschrift, is door hem gemodelleerd.

Zwierzina [1935] 53, nr. 868.

10 Portret J. van Noordenne

olieverf, paneel
50 x 39,5 cm
gesigneerd: GR
gedateerd: 1910
particuliere collectie
Amersfoort

Dit schilderij wordt vermeld op het inschrijvingsformulier van het Schilder- en teekenkundig Genootschap 'Kunstliefde', 12 april 1912, en in de catalogus van de tentoonstelling waarvoor dit formulier bestemd was. Bij de prijs wordt vermeld 'verkocht'. Waarschijnlijk is het portret in opdracht gemaakt.

11 Penning '70e Verjaardag van S. van Haeften-Van Eik'

1911

Ook bij deze penning is alleen de keerzijde met wapen en omschrift gemodelleerd door Rietveld (zie ook nr. 9). De penning is alleen uit de literatuur bekend.

Zwierzina [1935], 59 en 60, nr. 952.

12 Kast

eikehout, brons
150 x 100 x 51 cm
1911
Limburg Antiquairs
Amsterdam

De kast, de tafel, het bankje en de linnenkast (nrs. 12-15) zijn door Rietveld gemaakt ter gelegenheid van zijn huwelijk met Vrouwgien Hadders. Op de eerste overzichtstentoonstelling van 1958 in het Centraal Museum Utrecht werden de meubelstukken alle vier geëxposeerd in 'Zaal II "Eerste pogingen tot vernieuwing" ±1908 – ±1915'. De begeleidende tekst luidt: 'Architect P.J. Klaarhamer opende Rietveld de ogen voor constructie en maatvoering; dan beginnen de eerste vernieuwingspogingen.'[1] De maatvoering van deze kast is gebaseerd op een meter. Deze maatvoering werd door Rietveld zowel in zijn architectuur- als in zijn meubelontwerpen veel toegepast.

[1] cat. tent. Utrecht 1958, 3.

13 Tafel

eikehout
1911

Het achtkantige blad van de tafel die Rietveld voor zijn huwelijk maakte (zie ook nr. 12), heeft een raamwerk met acht panelen. De verjonging van de poten heeft een middeleeuwse vorm die omstreeks 1910 vaker werd toegepast. Invloeden van zowel Berlage als Van den Bosch zijn in dit ontwerp te herkennen. De tafelpoten zijn later ingekort. Het ontwerp is in 1941 door G. van de Groenekan enigszins gewijzigd uitgevoerd voor de familie Verrijn Stuart. De poten zijn aan de onderkant niet versmald en de sleden waarop de kruisvoet rust steken niet uit.[1] G. van de Groenekan was vanaf 1917 in dienst bij Rietveld en heeft in 1924 de meubelwerkplaats overgenomen.

[1] cat. veiling Christie's Amsterdam, 'Elvis' 6 november 1986, nr. 484.

Tafel
ingekort
45,5 x diam. 110 cm
particuliere collectie
Blaricum

1911

14 Bankje

De bevestiging van de poten aan de zitting is opmerkelijk. Ze zijn omgeven met een ijzeren manchet waarvan de flens aan het houten raamwerk is geschroefd. Het bankje is afkomstig uit Rietvelds eigen woning (zie ook nr. 248).

eikehout, ijzer
38 x 45 x 179,5 cm
1911
Bertus Mulder Utrecht

1911

15 Linnenkast

De linnenkast maakte deel uit van Rietvelds trouwmeubilair (zie ook nr. 12). De constructie van deze witgeschilderde linnenkast is vergelijkbaar met een kast van H.P. Berlage uit 1895.[1] De plankjes zijn met schroeven aan het raamwerk bevestigd; de brede deuren scharnieren in het midden. De huidige verblijfplaats is onbekend.

vurehout
1911

[1] Bless 1982, 21-22, afb. 17.

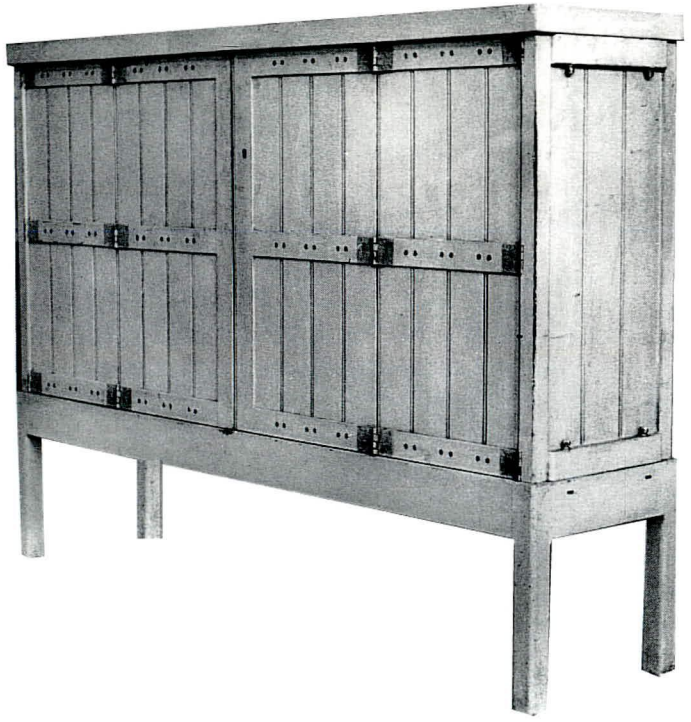

Linnenkast
foto 1958

16 Portret A. Begeer

olieverf, doek
100,5 x 65,5 cm
gesigneerd: Rietveld
1910-1912
opdrachtgever
C.J.A. Begeer
particuliere collectie
Antwerpen

Dit schilderij wordt vermeld op het inschrijvingsformulier van het Schilder- en teekenkundig Genootschap 'Kunstliefde', 12 april 1912, als 'Portret van wijlen Anth. Begeer'. Bij de prijs staat 'verkocht'. Het staat niet vermeld in de catalogus van de tentoonstelling waarvoor het inschrijfformulier was bestemd. Rietveld heeft dit schilderij na de dood van Anthonie Begeer gemaakt, waarschijnlijk in opdracht van diens zoon Carel J.A. Begeer.

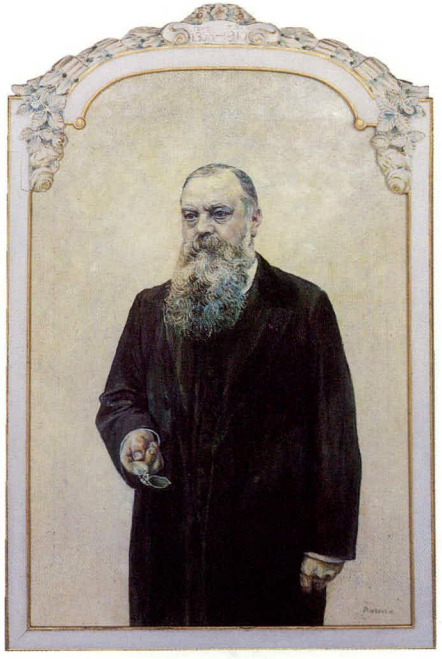

17 'O Haupt voll Blut und Wunden'

olieverf, paneel
1911-1912

Dit schilderij wordt vermeld op het inschrijvingsformulier van het Schilder- en teekenkundig Genootschap 'Kunstliefde', 12 april 1912, en in de catalogus van de tentoonstelling waarvoor dit formulier bestemd was. Bij de prijs wordt f. 40 vermeld. In 1971 bevond het zich nog in bezit van mevrouw T. Schröder-Schräder, maar sindsdien is het spoorloos.

foto 1971

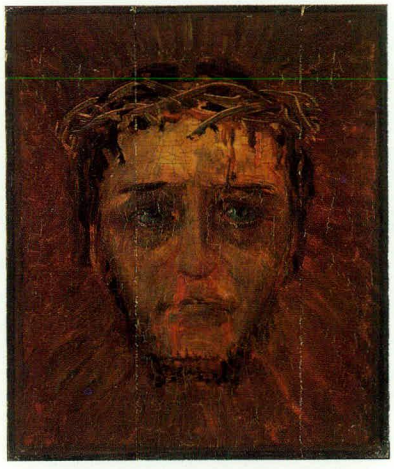

18 Portret mevrouw Koelman

1911-1912

Op het inschrijvingsformulier van het Schilder- en teekenkundig Genootschap 'Kunstliefde', 12 april 1912, en in de catalogus van de tentoonstelling waarvoor dit formulier bestemd was wordt een portret van Mevr. Koelman vermeld. Bij de prijs wordt vermeld 'verkocht'. Waarschijnlijk is het stuk in opdracht gemaakt.

19 Bolderwagen

hout
ca. 1914

Waarschijnlijk heeft Rietveld deze bolderwagen gemaakt na de geboorte van zijn eerste kind in 1913. De wagen is heel eenvoudig, met planken en spijkers, in elkaar gezet.

Rietveld met zijn drie oudste kinderen bij het 'kippebruggetje' van Rhijnauwen
foto ca. 1920

20 Lepeltje

zilver of verzilverd metaal
ca. 1905-1915

Mogelijk houdt dit ontwerp, evenals de nrs. 21-23, verband met Rietvelds werkzaamheden in het atelier van Carel Begeer van ca. 1904 tot 1908. De huidige verblijfplaats is onbekend.

cat. tent. Amsterdam 1971, nr. 8.

21 Lepeltje

tin
13,3 cm
ca. 1905-1915
particuliere collectie
Hoevelaken

22 Lepeldoosje

ca. 1905-1915

Het lepeldoosje wordt genoemd in de cat. tent. Amsterdam 1971, nr. 7.
De huidige verblijfplaats is onbekend.

23 Ontwerp sieradendoos

ca. 1905-1915

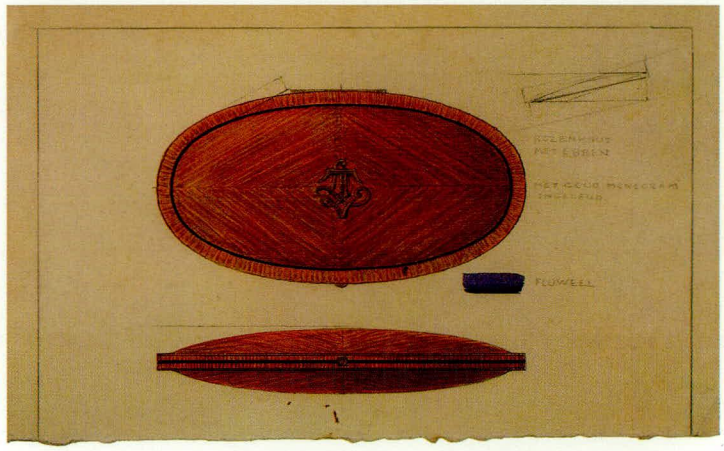

Ontwerptekening
potlood, verf op papier
15,5 x 23,9 cm
RSA

24 Ontwerp voorzittershamer

ca. 1905-1915

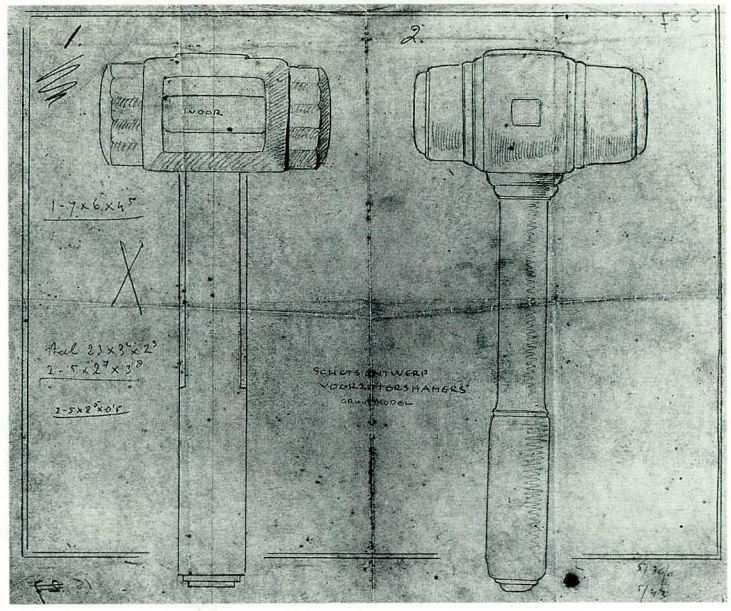

Ontwerptekening
potlood op transparant
31 x 35 cm
RSA

1915

25 Ontwerp doopvont

ca. 1905-1915

Dit ongesigneerde en ongedateerde ontwerp, uitgevoerd in potlood en waterverf, heeft het karakter van een presentatietekening. Het bronzen bekken van het doopvont is volgens de aanwijzingen op de aquarel aan de buitenkant gepatineerd en van binnen vertind.

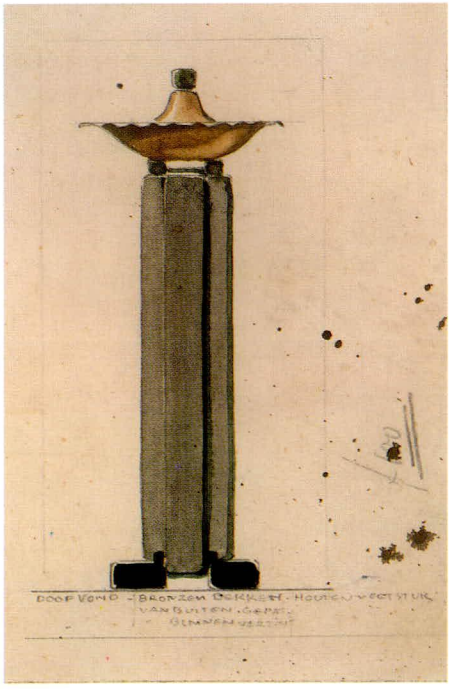

Ontwerptekening
potlood, verf op karton
14,7 x 9,1 cm
RSA

26 Meubilair Schelling

1916

Ir. H.G.J. Schelling liet bij zijn huwelijk in 1916 een aantal meubelen door Rietveld vervaardigen. Dit was het begin van een langdurige, voor Rietveld zeer stimulerende vriendschap. Schelling, die architect bij de Nederlandse Spoorwegen was, bezorgde Rietveld verschillende opdrachten. De kinderstoel uit 1919 (nr. 42) en ettelijke andere ontwerpen uit de jaren daarna zijn of speciaal voor Schelling ontworpen of werden door hem van Rietveld gekocht. Bij een aantal ontwerpen werkten zij nauw samen. Zo werd op de overzichtstentoonstelling van 1958 in het Centraal Museum Utrecht een 'dennehouten kastje, ontwerp Ir H.G.J. Schelling, uitvoering Rietveld' getoond.[1] Volgens de familie bestond het trouwmeubilair uit een kast, een buffet, een tafel, een lijst voor affiches, een kapstok en een paraplubak. Stilistisch vertoont dit

Interieur
foto ca. 1932

[1] cat. tent. Utrecht 1958, 3, nr. 14.

1915

meubilair verwantschap met de meubelen die Rietveld voor zijn eigen huwelijk in 1911 had gemaakt.
De brede linnenkast is in constructie en afmetingen vergelijkbaar met de linnenkast uit Rietvelds eigen huis (nr. 15), maar heeft vier in plaats van twee deuren. Het houtwerk was witgeschilderd, de horizontale latten grijs en de scharnieren waren met menie oranje gekleurd. Kast, buffet, kapstok en paraplubak zijn nog in bezit van de erven Schelling.[2]

[2] Mededeling J.K. Roessingh-Schelling.

1916

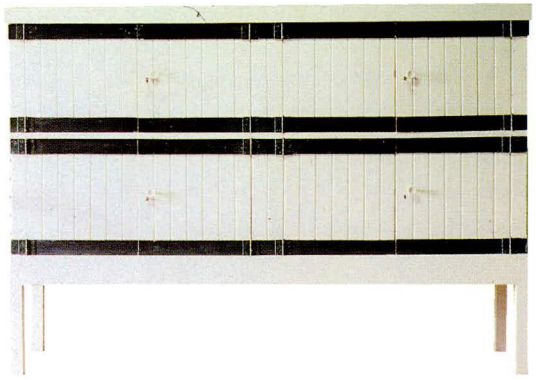

Kast
eikehout
90 x 160 x 50 cm
particuliere collectie
Bunnik

Buffet
eikehout
90 x 160 x 50 cm
particuliere collectie
Utrecht

27 Meubilair Verloop

ca. 1915-1917

Rietveld heeft voor J. Verloop, eigenaar van een door Robert van 't Hoff ontworpen huis aan de Ruysdaellaan 2 in Huis ter Heide, volgens eigen zeggen in 1918 meubelen vervaardigd naar voorbeeld van foto's in een boek over Frank Lloyd Wright. Nadat Van 't Hoff de meubelen had gezien, heeft hij Rietveld opgezocht en zo is waarschijnlijk het contact tussen Rietveld en De Stijl gelegd. Het door Rietveld genoemde jaar 1918 is onwaarschijnlijk.[1] De bouwaanvraag voor het huis Verloop dateert van 26 oktober 1914. De bouw zal grotendeels in 1915 plaatsgevonden hebben.[2] In november 1917 verhuisde het gezin Verloop naar De Bilt.[3]
Het meubilair zal daarom vermoedelijk in 1915 of 1916 zijn besteld. Volgens Bless werden voor Verloop onder meer de stoelen uit 1908 voor het Coonley-huis gekopieerd. Rietveld ontwierp zelf een buffet van hout, glas en zwart marmer. In het perspectiefschetsje is de gelijkenis met Wrights meubelen treffend. De brede onderdeuren laat Rietveld net als bij de linnenkast (nr. 15) in het midden scharnieren.
De meubelen zijn verloren gegaan.

[1] Brown 1958, 23.
[2] Vermeulen 1982, 215.
[3] Bless 1983, 24 en 25.

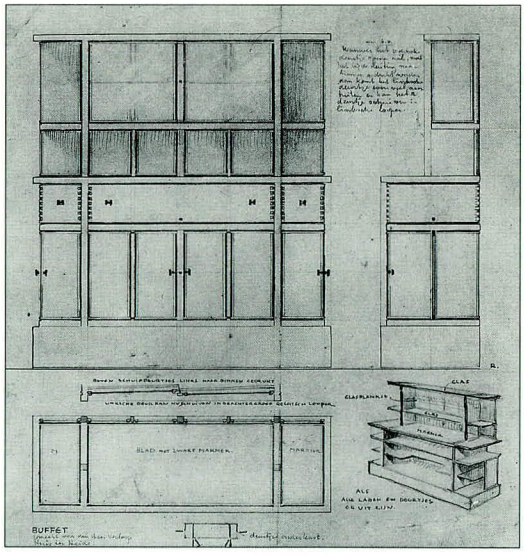

Ontwerptekening
buffet
potlood op papier
29,3 x 27,1 cm
RSA

28 Ontwerp speelgoedkastje

ca. 1915-1917

Het gesigneerde ontwerp in waterverf en potlood op papier heeft evenals het doopvont (nr. 25) het karakter van een presentatietekening. Ook hier is de prijs vermeld: f. 100. Het houten kastje heeft gebeitste versieringen. Rietveld gebruikte vaak beits om hout een kleur te geven. Dit kastje is eveneens op een meterstramien ontworpen. De hoekige vorm in combinatie met spijlen doet aan Frank Lloyd Wright denken en maakt een datering tussen 1915 en 1917 aannemelijk.

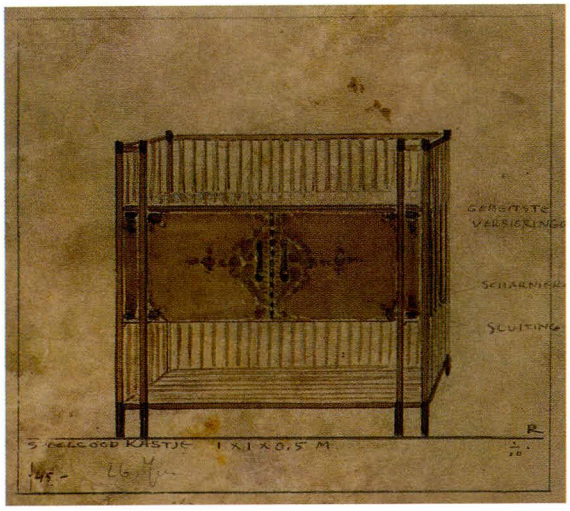

Ontwerptekening
potlood, waterverf op papier
21 x 23,4 cm
1915-1917
RSA

29 Logo

1917

Waarschijnlijk heeft Rietveld dit logo ontworpen toen hij in 1917 zijn eigen werkplaats aan de Adriaen van Ostadelaan betrok. Het logo is ook op de ruit van de etalage aangebracht. Rietveld gebruikte in zijn typografie tot in het begin van de jaren twintig vrij ouderwetse, aan de Jugendstil ontleende vormen.

Houtsnede
7,9 x 4,7 cm
RSA

1917

30 Geboortekaartje Johanna Karin Schelling

1918

31 Wieg

eikehout
1918
erven Schelling
Amsterdam

De wieg is gemaakt voor Johanna Karin Schelling, geboren 19 mei 1918. Bij de constructie zijn enkele ingenieuze foefjes toegepast. De bak van de wieg bestaat uit vier losse wanden, die op de hoeken door een vierkante spijl bij elkaar worden gehouden. De standaard voor het wiegegordijn kan naar voren uitgetrokken worden. Langs de onderkant van de wiegbak zijn spreuken van de Indiase wijsgeer Rabindranath Tagore uitgesneden:
two lives made one and visible as one
o love thou art a child
you were hidden in my heart as its desire, tagore
Over de datering en de bestemming van de wieg bestaat verschil van mening. De erven Schelling zijn ervan overtuigd dat de wieg voor de familie Schelling is gemaakt en dat hun vader een groot aandeel had in het ontwerp van de wieg, met name in de keuze en vorm van de spreuken. Schelling was zeer geïnteresseerd in Tagore's werk en had al zijn dichtbundels in de kast staan. De eerste bundel met in het Engels vertaalde gedichten van Tagore verscheen in 1913.[1] Uit de aanwezigheid van een door Schelling ontworpen en door Rietveld uitgevoerd kastje op de tentoonstelling van 1958 in het Centraal Museum Utrecht blijkt dat inderdaad soms gezamenlijk aan een meubel werd gewerkt.
De gestileerde vrouwenfiguren die de wiegbak dragen zijn vergelijkbaar met de decoratie op de winkelpui van Begeer uit 1919 (nr. 43). Het is dan ook heel aannemelijk dat de wieg in 1918 voor de familie Schelling werd gemaakt (zie ook nr. 26). Mevrouw E. Eskes-Rietveld, de oudste dochter van Rietveld, is daarentegen van mening dat deze wieg al in 1913 werd gemaakt voor haar geboorte en later naar de familie Schelling is gegaan. Uit een brief aan Oud blijkt dat Rietveld in 1919 voor zijn zoon Jan een wieg timmerde (nr. 40).

[1] Brief aan Centraal Museum Utrecht 22 augustus 1983.

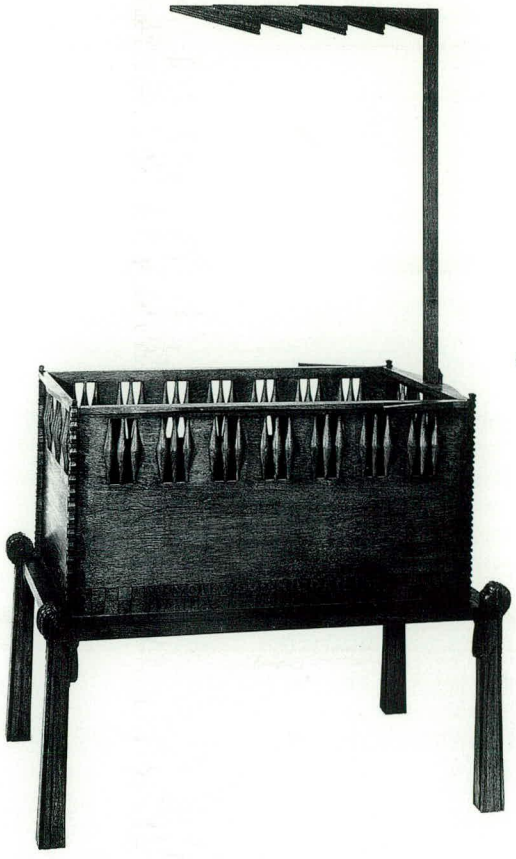

foto ca. 1919

32 Commode

eikehout, notehout, triplex
87 x 101 x 54 cm
1918
particuliere collectie Hoevelaken

De commode werd gemaakt voor het eerste kind van H.G.J. Schelling.

33 Box

hout
1918

De box werd gemaakt voor het eerste kind van H.G.J. Schelling. De box is goed te zien op een foto van 23 april 1919. De hoekspijlen hebben constructief dezelfde functie en zijn met eenzelfde houtsnijwerk gedecoreerd als de hoekstijlen van de wieg (nr. 31). De stijlen en regels lopen net als bij de lattenleunstoel (nr. 35) langs elkaar door. Deze constructie is voor een kind dat net leert staan en lopen vrij gevaarlijk en dus bijzonder onfunctioneel. Van de box is alleen een hoekspijl bewaard gebleven, die zich nog in familiebezit bevindt.

foto 23 april 1919

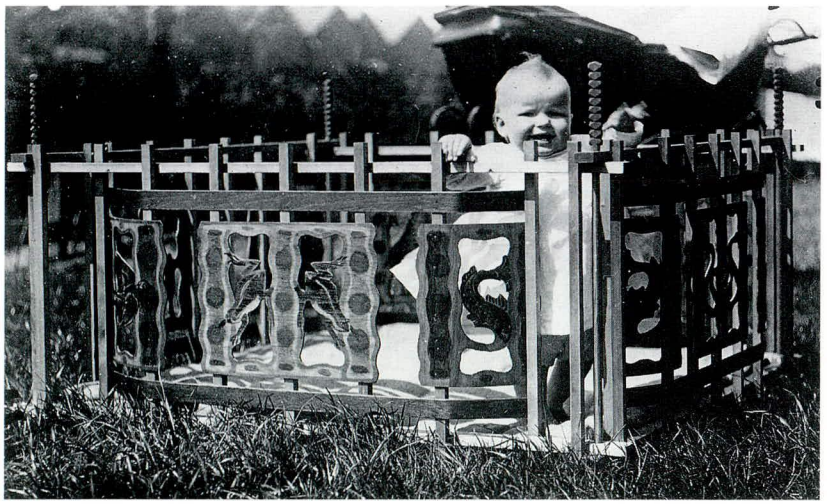

34 Kinderstoel

hout, leer
1918

Rietveld maakte deze stoel voor het eerste kind van H.G.J. Schelling, dat op 19 mei 1918 werd geboren. Een familiefoto van 15 juni 1919 geeft een exacte datum ante quem. De stoel, waarvan waarschijnlijk slechts één exemplaar is gemaakt, is verloren gegaan. Stilistisch gezien lijkt de kinderstoel vóór de lattenleunstoel (nr. 35) te zijn ontstaan en niet in 1919, zoals Brown veronderstelt.[1] Dit ontwerp werd als eerste meubel van Rietveld in *De Stijl* gepubliceerd. In een korte tekst lichtte hij het ontwerp toe: 'Uitgegaan van de bekende eischen: gemakkelijk en vast zitten, hoog en laag stelbaar, afwasbaar, niet te zwaar en sterk, is er getracht naar regelmatigheid als klare beelding van het ding zelf, zonder bijkomstigheden. Het hout is groen, de riempjes zijn rood, de pennetjes, die de riempjes in de gaatjes der plankjes gekneld houden, zijn lichtgroen. Een roodleeren kussentje kan vanaf het bovenregeltje van de rugplank hangen. Het voorhekje en bovenplankje zijn afneembaar. De gewone gat-en-pin houtverbinding, waarbij de stijl den regel opvangt, wordt bijna voor alles nog gebruikt. Zij is onder het werk dan ook zeer bevredigend en het is een heerlijk gezicht om b.v. een stel regels en stijlen met gat en pen en groef te zien. Wanneer echter eenmaal het meubel in elkaar zit, ziet men van deze zeer dure verbinding niets meer. Door deze verbinding ontstaat een, niet altijd bedoeld, vlak. Het is begrijpelijk, dat men den daarmee constructief bereikten vorm nog wil accentueeren door versiering. De hier gebruikte houtverbinding ligt voor de hand door haar eenvoud en klaarheid van uitdrukking. Daarbij is zij bijzonder sterk, omdat de houtuiteinden in hun volle kracht blijven. Zij neemt weinig tijd, wat zich aanpast bij de moderne arbeidsregelingen. Het grootste voordeel is, dat men zeer vrij wordt in het plaatsen der regels, die zich meer ruimtelijk uitdrukken, waardoor men loskomt van het constructief-gebonden vlak.'[2] Rietveld maakt bewust geen gebruik van de traditionele pen-en-gatverbinding, omdat de constructie met deuvels hem een grotere ruimtelijke vrijheid geeft en bovendien meer geëigend is voor de moderne produktiewijze. Dit uitgangspunt is een revolutionaire breuk met zijn eerdere werk dat nog sterk onder invloed staat van Jacques van den Bosch, P.J.C. Klaarhamer en H.P. Berlage.

[1] Brown 1958, 17, nr. 8.
[2] *De Stijl* 2 (1919) 9, 102, bijlage XVIII.

1918

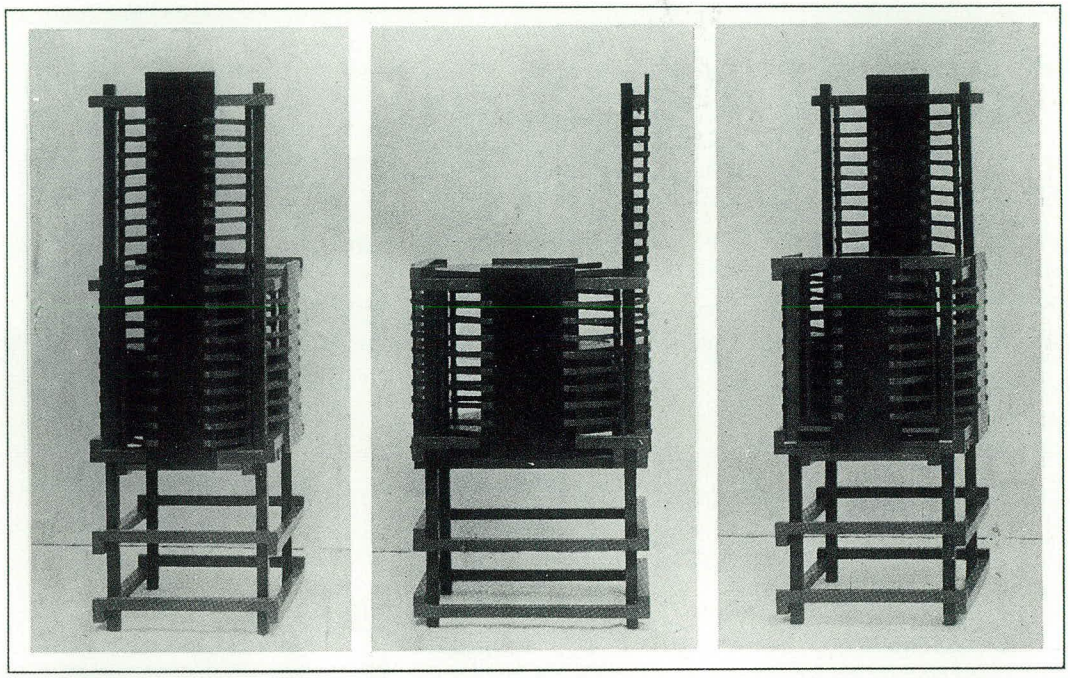

BIJLAGE XVIII VAN „DE STIJL", 2E JAARGANG No. 9. VÓÓR-, OPZIJ- EN ACHTER-AANZICHT VAN EEN KINDERSTOEL. MAKER: RIETVELD.

35 Leunstoel 'de rood-blauwe'

hout
1918

De onderdelen waaruit de stoel is gemaakt zijn zeven regels en zes stijlen voor het frame, twee latten voor de armleggers en twee planken voor de rug en de zitting. De regels, stijlen en armleggers zijn door middel van deuvels met elkaar verbonden, op een zodanige wijze dat zij haaks langs elkaar doorlopen. De planken van de rug en de zitting zijn op de regels vastgespijkerd. De maat en het bevestigingspunt van de verschillende onderdelen kunnen dankzij deze constructie vrij worden gekozen. In de toelichting bij de illustratie in *De Stijl* beschrijft Rietveld wat hij met deze stoel beoogt: 'Bij dezen stoel is getracht, elk onderdeel enkelvoudig te doen zijn en wel in den meest oorspronkelijken vorm naar den aard van gebruik en materiaal, den vorm, die het meest ontvankelijk is om door verhouding in harmonie te komen met het overige. De constructie werkt mee om de onderdeelen onverminkt onderling te verbinden, zóó dat het eene het andere zoo min mogelijk overheerschend bedekt of aan zich ondergeschikt maakt, opdat het geheel vooral vrij en helder in de ruimte staat en de vorm het wint van het materiaal. Deze houtverbinding maakt het mogelijk een grooten stoel als dezen te construeren met regels van $2^5 \times 2^6$ c.m.'[1]

Rietveld heeft als het ware een fauteuil ontleed in de noodzakelijke delen en deze teruggebracht tot hun meest elementaire vorm. Hij brengt ze weer samen in een harmonieuze ruimtelijke compositie die de zelfstandigheid van de delen intact laat. Het doel is een meubel te maken dat geen volume of massa heeft, dat de ruimte niet omsluit, maar ononderbroken laat, zoals hij in een brief aan Van Doesburg schrijft.[2] De zijschotten, die in de eerste exemplaren onder de armleggers zijn aangebracht, zijn in wezen strijdig met dit streven en worden al vrij snel weggelaten.

Rietveld stond niet alleen een nieuwe vorm voor ogen, hij streefde bovendien naar een machinale uitvoering van zijn meubelen. In een interview met Piet van Moock in 1963 zegt hij daarover: '... die zogenaamde Roodblauwe stoel, die stoel met twee planken en een aantal latjes, die is gemaakt om te laten zien dat je met zuiver strak machinale dingen ook iets moois kon maken, ruimtelijk plastiek.'[3]

Constructief zit de stoel goed in elkaar. De stand van de zitting en de rug en de verbindingspunten van regels en stijlen zorgen voor een zodanige verdeling van het lichaamsgewicht dat de stoel van smalle stroken hout en dunne latjes kan worden gemaakt.[4] Het streven naar een goedkope machinale produktie houdt ook in dat Rietveld voor standaard duimshout kiest. Volgens G. van de Groenekan werd later 5/4 hout gebruikt, waardoor de regels dikker

'de rood-blauwe stoel'
multiplex, beukenhout
86,6 x 65,9 x 82 cm
uitvoering ca. 1925
CMU

1918

en sterker worden. De verschillende uitvoeringen van de leunstoel variëren dan ook in materiaal en afmetingen. De verhouding blijft gelijk en is op een stramien van 10 centimeter gebaseerd. Bij Rietveld wordt een stramien echter zelden exact aangehouden. De verhoudingen moeten op het oog kloppend zijn.

De stoel wordt door de meeste auteurs in 1918 gedateerd.[5] In het septembernummer van *De Stijl* van 1919 werd de stoel voor het eerst gepubliceerd. In hetzelfde jaar stond hij waarschijnlijk op een tentoonstelling in het Museum voor Kunstnijverheid in Haarlem, die van 22 september tot 22 oktober werd gehouden. G. van de Groenekan, die in de winter van 1917-18 bij Rietveld kwam werken, meent stellig dat het eerste exemplaar in de zomer van 1918 is ontstaan. De foto van Rietveld in de stoel voor zijn werkplaats aan de Adriaen van Ostadelaan omringd door zijn personeel werd, naar zijn zeggen, in dat jaar ter ere van de stoel gemaakt.

Als inspiratiebron voor de leunstoel wordt vaak verwezen naar het werk van F.L. Wright en H.P. Berlage. De schuine plaatsing van de rugleuning, onafhankelijk van de achterpoten, en het doorlopen van de leuning voorbij de zitting zijn de meest opvallende overeenkomsten. Deze elementen zijn echter van minder betekenis dan het doorlopen van regels en stijlen. Dit laatste kenmerk, dat Rietvelds lattenmeubelen alle gemeen hebben, veroorzaakt de open structuur van deze ontwerpen. Juist die open structuur en daarmee het ruimtelijke karakter, ontbreekt bij Wright en Berlage. Een tweede wezenlijk verschil is de 'kaalheid' van de onderdelen. Bij de ongekleurde versie van de leunstoel valt dit meer op dan bij de roodblauwe variant. Bij de ongekleurde versie wordt de aandacht getrokken door de constructie van doorlopende stijlen en regels, terwijl bij de gekleurde exemplaren de totale vorm overheerst. In de ongeschilderde versie herkent men makkelijker de fundamentele soberheid die ook het bankstoeltje (nr. 7) kenmerkt en die Rietvelds ontwerpen zo essentieel doet verschillen van hun veronderstelde voorbeelden. Rietvelds inspiratiebron lag waarschijnlijk dichter bij huis. De door Küper gesignaleerde overeenkomsten in de werkwijze van Van der Leck en Rietveld bieden een aannemelijker verklaring voor het ontstaan van de lattenleunstoel. Zowel het streven als de methode van de twee kunstenaars is identiek: het scheppen van een open ruimtelijke

Leunstoelen
purperharthout
beide uitvoeringen ca. 1919
74,3 x 64,8 x 65,4 cm
Reinhold-Brown Gallery New-York
88,9 x 66 x 66 cm
Victoria & Albert Museum Londen

1918

structuur door het reduceren van de werkelijkheid. Bij Van der Leck bestaat die werkelijkheid uit de figuratieve voorstellingen van de traditionele schilderkunst. Rietveld neemt de traditionele meubeltypen als uitgangspunt. Het is ook niet onwaarschijnlijk dat Rietveld Van der Lecks ontwikkeling van nabij meemaakte, want Van der Leck kwam regelmatig in Utrecht bij Rietvelds leermeester, de architect Klaarhamer, op bezoek.[6] In zijn teksten over beeldende kunst en

Interieur Til Brugman
foto ca. 1924

architectuur benadrukte Rietveld altijd de voortrekkersrol van de schilderkunst bij het ontwikkelen van een nieuwe stijl. Dit primaat van de beeldende kunst zou bij Rietveld, die verder nauwelijks in beeldende kunst was geïnteresseerd, kunnen teruggaan op de invloed van Van der Leck in deze belangrijke fase van zijn ontwikkeling.

In diverse vroege publikaties staat de lattenleunstoel ongekleurd afgebeeld. Ook in de eerste besprekingen wordt met geen woord over het kleurgebruik gerept.[7] In 1919 gebruikte Rietveld de kleuren rood, blauw en geel voor een wiegje voor zijn zoon Jan (nr. 40). Hij paste de primaire kleuren echter voor het eerst met nadruk toe in het interieur van Hartog uit 1922 (nr. 59). Waarschijnlijk heeft de leunstoel zijn beroemde kleurstelling rond 1923 gekregen, toen Rietveld ook bij andere projecten veelvuldig gebruik maakte van primaire kleuren. Hij werd hierin mogelijk gestimuleerd door andere medewerkers van De Stijl, Theo van Doesburg en Vilmos Huszár.
Het kleurgebruik versterkt de formele aspecten van het ontwerp. De zelfstandigheid van de delen wordt groter en het idee van 'materie' gereduceerd. De herinnering aan een traditionele fauteuil vervaagt bij het zien van de abstracte ruimtekleurcompositie. De oppervlakkige gelijkenis met het werk van Mondriaan, die na de oorlog breed uitgemeten is in talloze publikaties over De Stijl, heeft de stoel tot een manifest van De Stijl gemaakt. Rietveld zelf kende geen absolute waarde toe aan de primaire kleuren. De stoel werd van het begin af aan in verschillende kleuren uitgevoerd. Zo waren er een roze en een zeegroene voor Charley Toorop, een witte voor Til Brugman en een zwarte met witte kopse kanten voor Paul Citroen. Later nam Rietveld het model als uitgangspunt voor stoelen met een frame van ronde stokken en van gebogen buis, al dan niet met een gebogen rug en zitting (nrs. 94, 146, 147). En in de jaren dertig ontstond een variant waar de scherpe kantjes letterlijk vanaf zijn gehaald. Deze stoel was vermoedelijk bestemd voor Metz & Co, maar is niet in produktie genomen. Het model dat door de firma Cassina op de markt wordt gebracht verschilt weliswaar in kleur en afwerking van de vroege exemplaren, maar is daarom niet minder echt dan de vele varianten die in de loop der jaren zijn gemaakt.

[1] *De Stijl* 2 (1919) 11, 439.
[2] Küper 1982, 273.
[3] Overy 1988, 61.
[4] Brown 1958, 20.
[5] Bless 1982, 25. Bless veronderstelt dat de stoel kort na de opdracht van Verloop is ontstaan en dateert het ontwerp onder andere om die reden in 1916.
[6] Hilhorst 1982, 173; Küper, ongepubliceerde tekst 1992.
[7] Küper 1982, 279.

36 Rechte stoel

hout
1918

Het constructieve principe van de doorlopende stijlen en regels die met deuvels aan elkaar zijn verbonden werd door Rietveld van 1918 tot ca. 1924 vaak gebruikt. Net als bij de leunstoel (nr. 35) zijn van één model vaak verscheidene varianten bekend. De rechte stoel is er mét en zonder armleuningen; met een recht en met een schuin geplaatste houten rugsteun; en met een rugleuning van een lap leer. Bij de vroege exemplaren zijn alleen de kopse kanten van de stijlen en regels met kleur geaccentueerd. Het 'lattenmeubilair' werd door verschillende medewerkers van De Stijl in interieurs gebruikt.
Van Doesburg plaatste in 1919 een tafel en twee stoelen in het interieur voor B. de Ligt. In de modelinrichting van een van de woningen in de Rotterdamse wijk Spangen, ontworpen door J.J.P. Oud, stonden een tafel, een leunstoel, een rechte stoel, een rechte stoel met zijschotten en een buffet. Boven de schoorsteenmantel hing een lijst (nr. 38). Foto's van deze interieurs werden in *De Stijl* en andere bladen gepubliceerd. Hierdoor kreeg het werk van Rietveld enige bekendheid. Enkele goede vrienden kochten zijn werk voor eigen gebruik. Zowel H.G.J. Schelling als P. Elling bezaten verscheidene vroege meubelen.

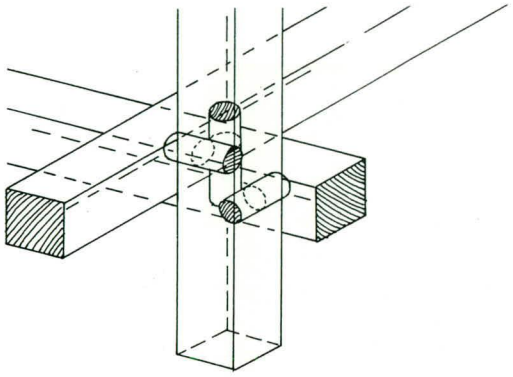

1918

Rechte stoel
eikehout, leer
88,9 x 59 x 60,3 cm
Barry Friedman
New York

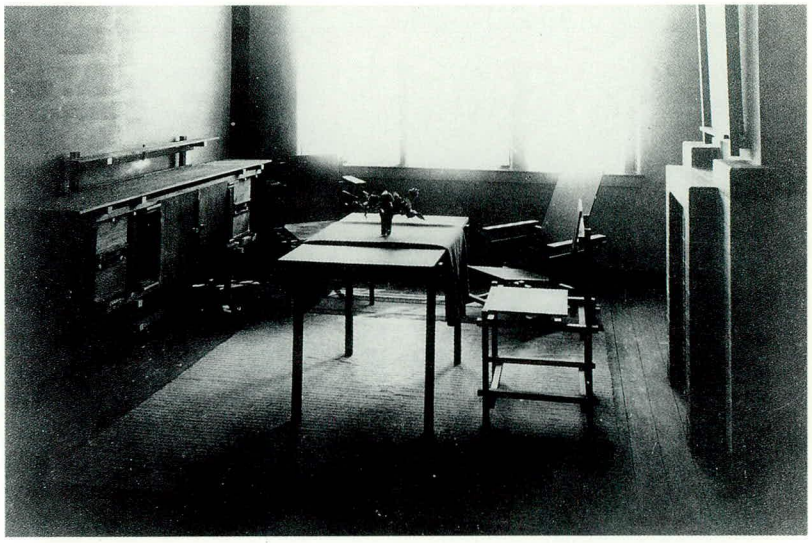

Interieur Spangen, Rotterdam
1920
foto uit Reinhartz-Tergau (1990), 41

37 Tafel

hout
1918

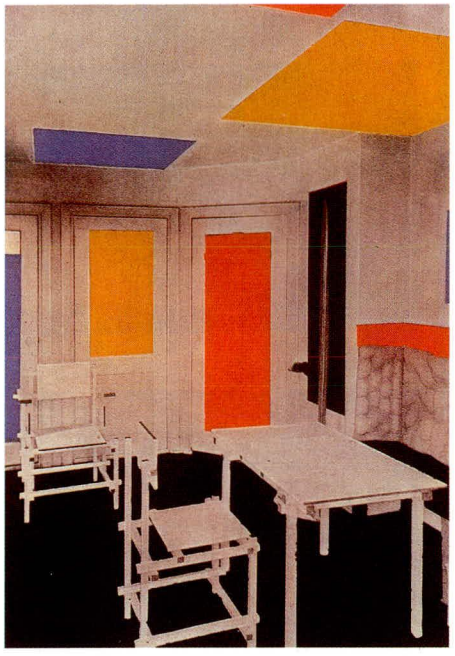

Interieur B. de Ligt, ontwerp Theo van Doesburg, meubelen Rietveld
foto uit *L'Architecture Vivante*, herfst 1924

38 Spiegel- of wissellijst

hout
1919

De lijst hing boven de schoorsteen in het modelinterieur in Spangen (zie nr. 36).

39 Ontwerp ledikantje

hout
1919

Het ledikantje wordt genoemd in een briefkaart van Rietveld aan Oud van 13 augustus 1919. Volgens de zoon van Oud is het ledikantje nooit uitgevoerd omdat Oud het te duur vond.

cat. tent. Amsterdam/ Otterlo 1982, 13.

40 Wieg

vurehout
1919

Rietveld beschrijft de wieg in een brief aan Oud van 19 augustus 1919: 'Wij hebben ook niet lang geleden een kleine erbij. Zoodat al werkende aan uw ledikantje bij ons de behoefte ontstond een klein licht wiegje te hebben dat we overal heen konden sjouwen. Ik liet den jongen wat latjes schaven en in één avond maakte ik het dingetje kant en klaar, zoodat mijn vrouw het 's morgens opeens vond. Het is rood en geel gekleurd vurehout met een blauw lapje bespannen. 't Ziet er feestelijk uit.'

Küper 1982, 277 en 278.

41 Buffet

hout
1919

Op 20 september 1919 schrijft Rietveld aan Oud: 'Hierbij doe ik een teekeningetje van: een buffet met twee deurtjes en 4 laden, 2 plankjes boven en 1 onder en van 2 stoelen. Ik stuur het u alleen maar, omdat ik behoefte heb het eens te laten zien.' Het buffet werd in enigszins gewijzigde vorm uitgevoerd voor de modelwoning in Spangen. Dit exemplaar werd door de architect Piet Elling aangeschaft. Van dit buffet is na een brand nog slechts een lade bewaard gebleven.[1] Uit foto's en dit laatje blijkt dat het buffet in donkergebeitst platanenhout is uitgevoerd, waarbij de randen rood en de kopse kanten wit zijn gekleurd. Rietveld heeft bij dit ontwerp geprobeerd de laden als afzonderlijke elementen in een harmonieus geheel te voegen.

[1] De veronderstelling van Hans Oud, de zoon van J.J.P. Oud, dat de gemeente Rotterdam de meubelen heeft gekocht berust op een verkeerde interpretatie van correspondentie van Rietveld met Oud, Oud-archief NAi.

Küper 1983, 13-14, Küper 1988, 186-193.

1919

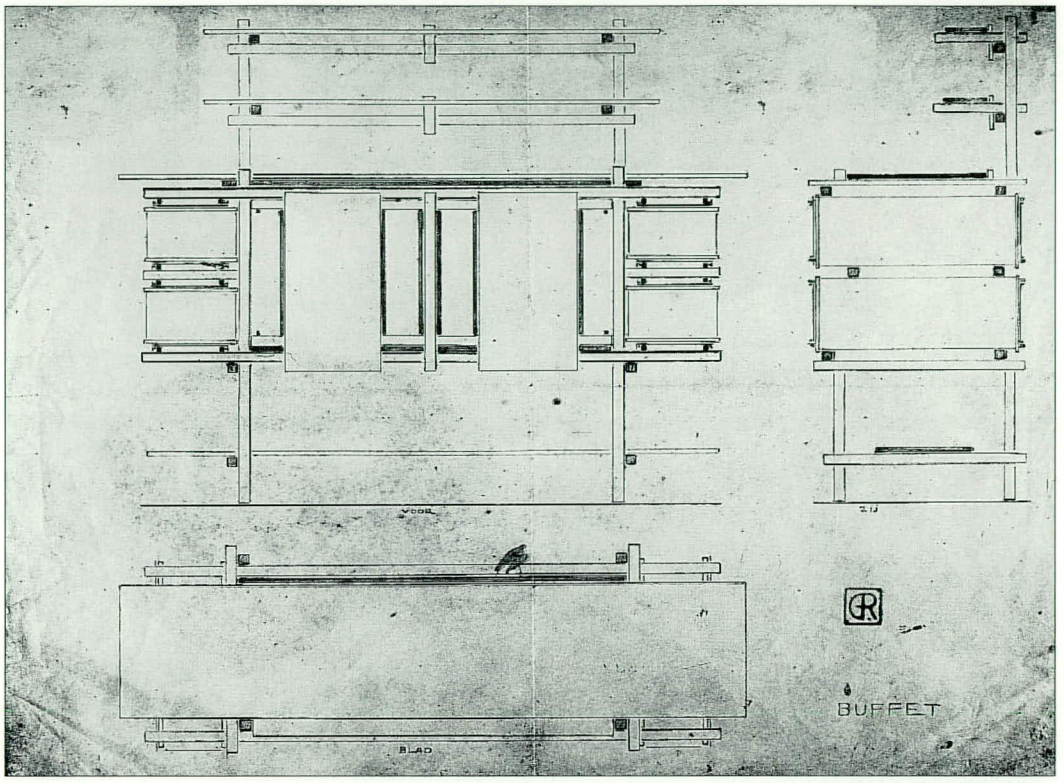

Ontwerptekening
potlood op papier
21,3 x 27,7 cm
RSA

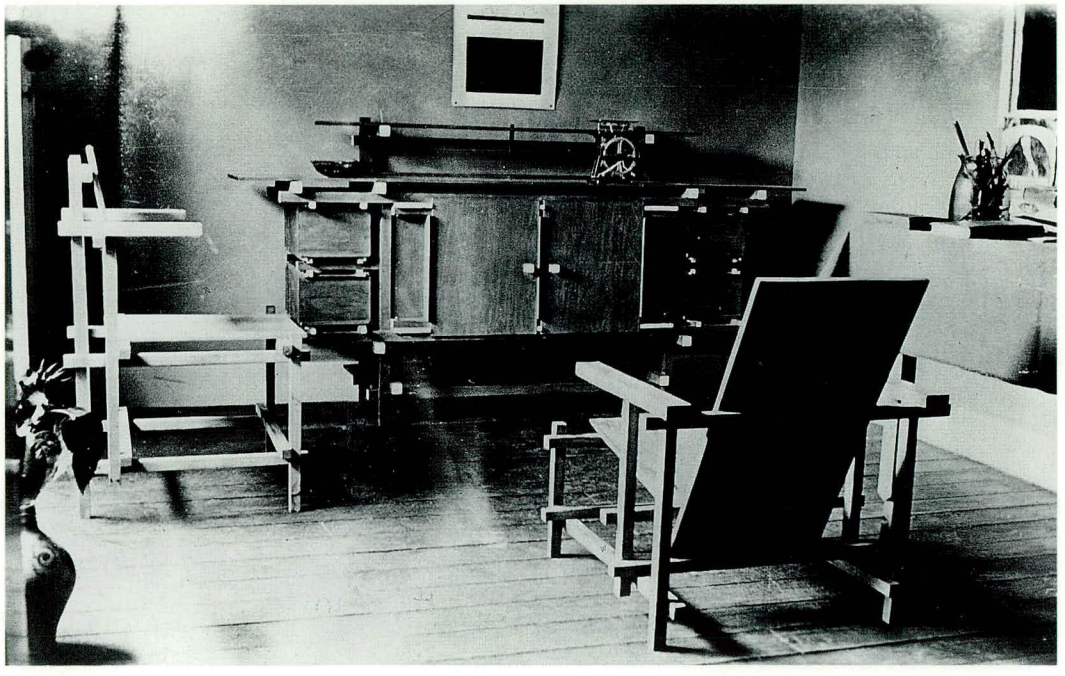

Interieur P.J. Elling
foto 14 augustus 1921

42 Kinderstoel

hout
1919

Deze kinderstoel hoort stilistisch bij het lattenmeubilair van de jaren 1919 en 1920, maar werd pas in mei 1923 in *De Stijl* gepubliceerd.

De Stijl 6 (1923) 5, 64.

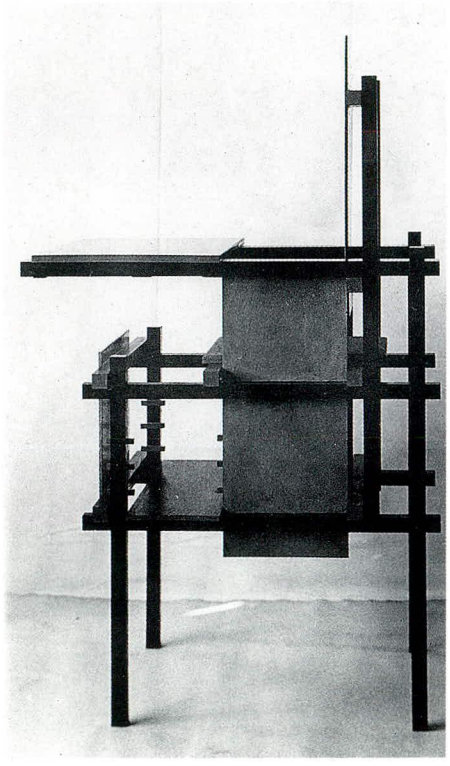

43 Verbouwing winkelpui en meubilair juwelierswinkel Cornelis Begeer
Oudkerkhof 27, Utrecht

1919
opdrachtgever
C.L.J. Begeer
gewijzigd

De vormgeving van de winkelpui was Rietvelds eerste architectuuropdracht. De winkeldeur en de etalageruiten zijn omlijst met in steen gehouwen ornamenten en gestileerde menselijke figuren. Blijkens een verslag van de Utrechtse Bouwraad uit 1921, kende de Club van Utrechtsche Leden van het Genootschap Architectura et Amicitia de architect over het jaar 1920 een bronzen penning toe voor het ontwerp. Het meubilair voor de winkel werd eveneens door Rietveld geleverd. De tafels, stoelen en fauteuils zijn gemaakt van eikehout en bekleed met rood laken. Ook ontwierp Rietveld het vignet voor het briefpapier en het drukwerk van de zaak.

foto ca. 1919

Stoel voor juwelierswinkel Cornelis Begeer
eikehout, fluweel (oorspronkelijk laken)
79 x 54 x 65 cm
CMU

44 Ex libris Henri Tibbe

houtsnede
1919

Uit de kwitantie in het Rietveld Schröder Archief blijkt dat Rietveld op 26 februari 1919 f. 2,50 van Tibbe ontving voor een cliché.

Houtsnede
inkt op papier
6,5 x 3,9 cm
RSA

Houtsnede
inkt op papier
4,9 x 2,4 cm
CMU

45 Ex libris S. Schellink

ca. 1917-1920

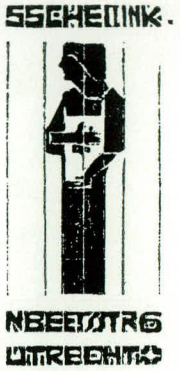

1919

46 Ex libris J.H. Maronier

ca. 1917-1920

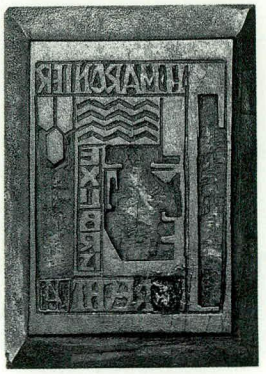

47 Geboortekaartje Jacobus Schelling

1920

Stempel
hout
4,8 x 3,2 cm
CMU

Houtsnede
inkt op papier
6,8 x 4,7 cm
CMU

48 Kindertafelstoel

hout, leer
ca. 1919

Een exemplaar van deze stoel is onder andere gekocht door H.G.J. Schelling. Een variant waarbij de scherpe kanten van de stijlen en regels zijn afgerond werd vermoedelijk voor de heer Fraenkel, leraar klassieke talen, vervaardigd.[1] Rietveld verbouwde voor de familie Fraenkel in de jaren twintig een kamer en een zolderkamer (nrs. 132, 137). Zij bezaten verschillende meubelen van Rietveld, o.a. een asymmetrisch bankje (nr. 136) en een roodblauwe lattenleunstoel (nr. 35) die op verzoek van mevrouw Fraenkel een korte rugleuning had en een horizontaal geplaatste zitting.[2]

Kindertafelstoel
beukehout, leer
89,9 x 43,2 x 43,8 cm
The Carnegie Museum of Art, Pittsburgh

[1] Friedman 1988, nr. 2. Friedman dateert de stoel op ca. 1915-1919. Deze uiterst vroege datering is gebaseerd op een mededeling van een van de zonen van de eerste eigenaar. Hij veronderstelt, waarschijnlijk ten onrechte, dat zijn vader de stoel bij zijn geboorte heeft aangeschaft.
[2] Mededeling van de heer Bunjes, juni 1992.

49 Affiche 'Vereeniging van onthouders onder Nederlandsch spoor- en tramwegpersoneel'

gesigneerd: Rietveld
steendruk
ca. 1917-1920

Het affiche is gedrukt door Drukkerij Zuidam in Utrecht. In Rietvelds kennissenkring waren onder anderen H.G.J. Schelling, J.H. Maronier en S. van Ravesteyn werkzaam bij de Spoorwegen.

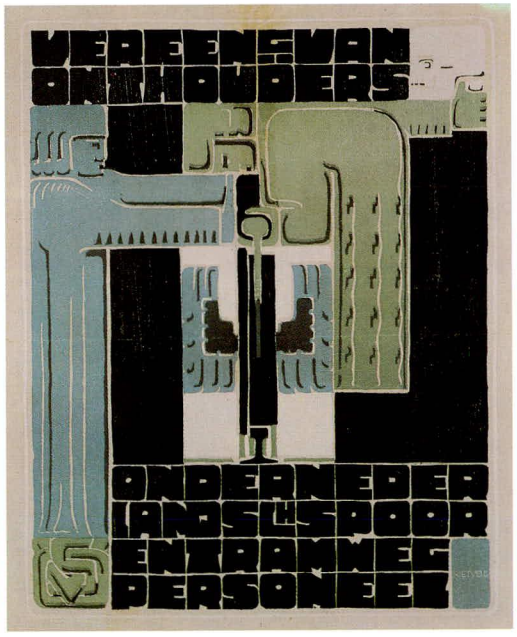

Affiche
steendruk
57,8 x 47 cm
Barry Friedman
New York

1919

50 Verbouwing, inrichting en meubilair juwelierswinkel Goud en Zilversmid's Compagnie
Kalverstraat 107, Amsterdam

1921 en 1923
afgebroken

De verbouwing hield meer in dan alleen de wijziging van de gevel zoals voor de firma Begeer in 1919 (nr. 43). In een brief van 18 maart 1922 aan Oud legde Rietveld uit dat de opdracht niet gemakkelijk was: binnen een lange, smalle, scheve ruimte en buiten een kleine pui, terwijl de opdrachtgever 'in de bonte rij winkels vol kleur en aantrekkelijkheid een "opvallende" maar toch "deftige" en zoo "royal" mogelijk doende winkel' voor ogen stond. Bij de winkelinrichting probeerde Rietveld een eenheid tot stand te brengen door 'stukken bij elkaar te trekken door tapijt enz.', door de plaatsing van de meubelen (naar zijn ontwerp) en door kleurvlakken op muren en plafond. Aan de buitenzijde werd de gewenste royale pui gesuggereerd door het bovenlicht van de etalage door te laten lopen boven de huisdeur en door de pui op te bouwen als een plastische compositie van verscheidene volumen en vlakken. Wat Rietveld in de breedte van het pand te kort kwam, zocht hij in de diepte. De gevel was aanvankelijk wit en zwart geschilderd, twee jaar later werden deze kleuren op voorstel van Rietveld vervangen door blauw, geel en rood voor de kozijnen en wit en grijs voor de muurvlakken. Met deze verbouwing veroverde Rietveld een, zij het nog bescheiden, plaats in de gelederen van de moderne architecten. Het ontwerp werd direct na gereedkomen besproken in Nederlandse en buitenlandse tijdschriften zoals *De Stijl*, *Bouwkundig Weekblad*, *Schweizerische Bauzeitung* en *L'Architecture Vivante*. De meubelen werden, op verzoek van de opdrachtgever, in Leipzig gemaakt door J. en G. Gottschalck.

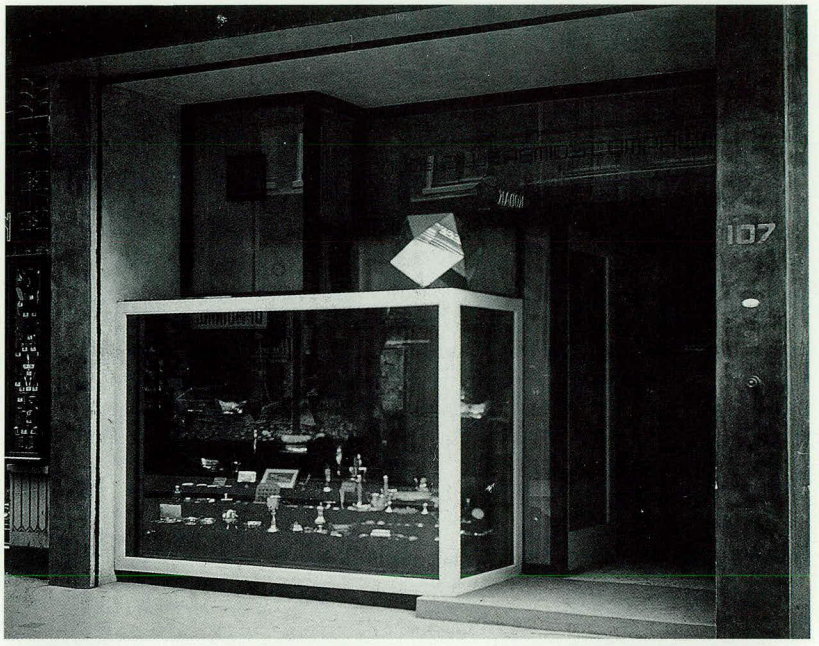

foto ca. 1923

foto uit *De Stijl* 5 (1922) 2, tegenover p. 25

1921

51 Interieur T. Schröder-Schräder

Biltstraat 135, Utrecht

1921
verloren gegaan

Tijdens haar huwelijk met de advocaat F. Schröder woonde Truus Schröder-Schräder in een groot negentiende-eeuws huis aan de Biltstraat. In 1921 vroeg zij Rietveld, op aanraden van Cornelis Begeer, de inrichting van haar kamer te veranderen. De hoge ruimte werd visueel verlaagd door de bovenkant van de ramen af te schermen. De wanden werden in verschillende tinten grijs geschilderd. Rietveld liet de kamer aan enkele collega's zien, o.a. aan Piet Elling en Bruno Taut.

Overy 1988, 44-47.

52 Slee

hout
1921

De slee was te zien op de 'Tentoonstelling van Kunstnijverheid', die van 26 februari tot 12 maart 1921 werd gehouden in de Buitensociëteit in Zwolle, en is alleen bekend uit een recensie in *Elseviers Geïllustreerd Maandschrift*. Daarin staat een uitvoerige beschrijving: 'Interessanter als zeer moderne uiting lijkt mij een slee van P. Rietveld, voortgekomen uit de denkbeelden van de richting – "de Stijl". De heele slee bestaat uit rechthoekige en vierkante vlakken, rood, blauw of zwart; alleen de voorkant der beide loopers is afgerond uit nuttigheids-overweging. Waar de houten spijlen zijn afgezaagd, zijn de afgezaagde vlakjes wit geverfd. Nergens is het hout "verbonden", doch overal aan elkaar gespijkerd, blijkbaar om aldus "de naakte waarheid" te geven en niet door kunstige meubelmakers-verbindingen iets anders te laten schijnen dan het is. Een logisch

1921

foto's ca. 1921

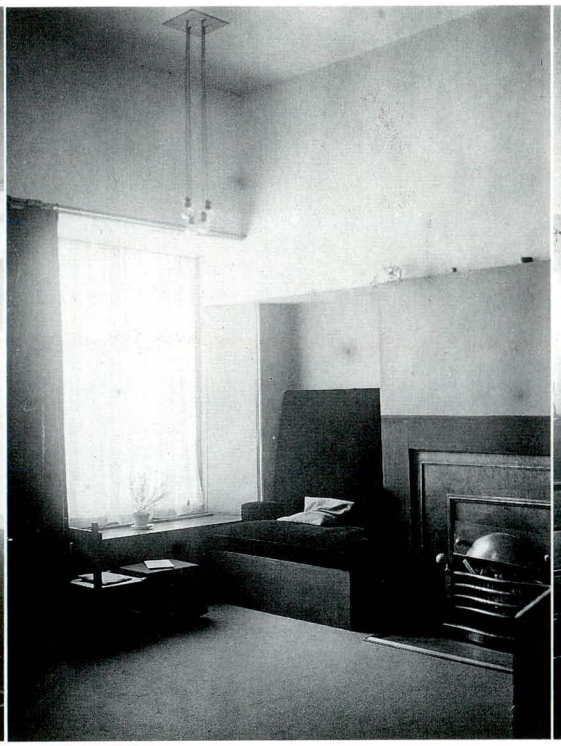

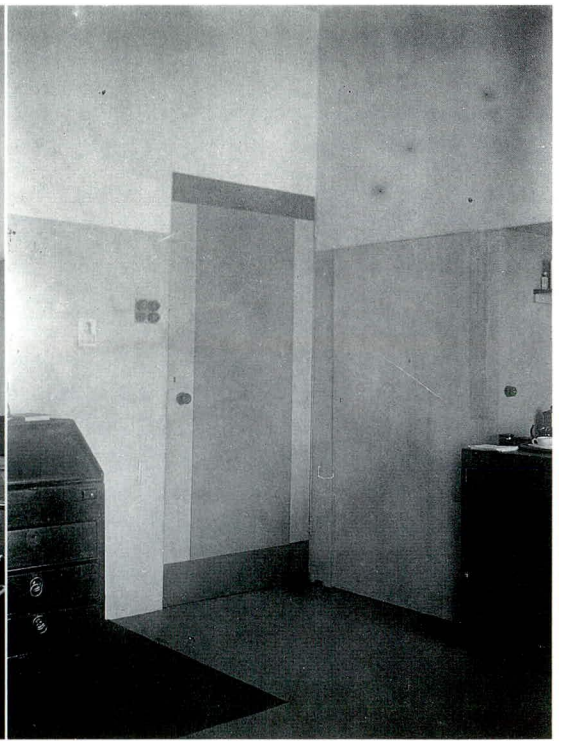

resultaat van een theorie, waarvan ik voorhands de noodzakelijkheid niet voel, al waardeer ik de eerlijkheid.' Hier worden voor het eerst in een bespreking de kleuren van een ontwerp nadrukkelijk vermeld. Vrij kort daarna begon Rietveld primaire kleuren bij interieurs en meubelen voor volwassenen toe te passen.

Küper 1983, 17-19.

53 Kinderstoel

hout
ca. 1921

De kinderstoel, het tafeltje (nr. 54) en de wastafel (nr. 55) zijn gemaakt voor de kinderen van de familie Schelling. Het meubilair is verloren gegaan.

foto ca. 1921

54 Kindertafeltje

hout
ca. 1921

55 Kinderwastafel

hout
ca. 1921

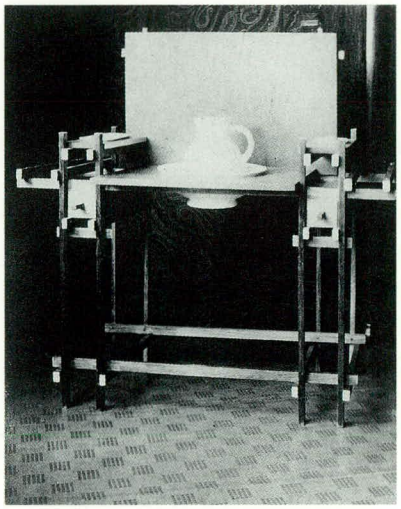

foto ca. 1921

1921

56 Tafel met uitklapbare zijbladen

iepehout
67 x 61 x 80 cm
ca. 1915-1922
CMU

De drie tafeltjes (nrs. 56-58) zijn afkomstig uit de boedel van ingenieur J.H. Maronier. Maronier, werkzaam bij de Nederlandse Spoorwegen, woonde in de Gerard Doustraat in Utrecht in de buurt van Rietvelds werkplaats. Net als Maroniers goede vriend, de oogarts Ten Doesschate, 'hielp hij Rietveld wel, die erg arm was', zoals zijn schoonzoon het jaren later uitdrukte. Het huis in de Gerard Doustraat werd witgeschilderd en de deuren kregen paarsrode deurknoppen met blauwgroene kneepjes die door Rietveld waren gemaakt. Rietveld heeft behalve deze tafeltjes verscheidene andere meubelen voor de familie gemaakt, onder andere een kleine ladenkast en een tekenkast, die door mevrouw Maronier van houtsnijwerk werden voorzien naar ontwerp van haar man. De datering van de meubelen is moeilijk vast te stellen. De dochter van Maronier, mevrouw Nierstrasz-Maronier, herinnert zich dat het contact tussen Rietveld en de familie tot stand kwam, nadat 'die aardige timmerman' een paar stelten voor haar had gemaakt. Dat was rond 1922.[1] G. van de Groenekan meent echter dat de tafeltjes gemaakt zijn voor hij in 1917 bij Rietveld in dienst kwam. Tot nu toe werd om die reden een datering rond 1915 aangenomen. De weinig uitgesproken vorm geeft geen houvast voor een meer exacte datering.

[1] Mededeling 1992.

57 Tekentafel

iepe- en eikehout
62 x 77 x 38 cm
ca. 1915-1922
CMU

1922

58 Theetafel

eikehout, spaanplaat
met asbest
69 x 66 x 43 cm
ca. 1915-1922
CMU

De theetafel had oorspronkelijk een sierrandje van gegolfd ijzer.

1922

59 Interieur en meubelen spreekkamer Hartog
Emmaweg 1, Maarssen

1922
verloren gegaan

De Maarssense huisarts A.M. Hartog en Rietveld kenden elkaar waarschijnlijk via het genootschap 'Voor de Kunst', waarvan beiden lid waren. In 1922 richtte Rietveld de spreekkamer van de arts opnieuw in. De vloer en het plafond hadden een L-vormig patroon van witte en zwarte vlakken. De wanden waren geschilderd in wit en grijs. Contactdozen, schakelaar en het rechthoekige vlak om de deurklink waren met primaire kleuren geaccentueerd. De deur was zwart en geel, evenals het door Rietveld ontworpen bureau (nr. 60) dat midden in de kamer stond. Rietveld ontwierp ook de ladenkast (nr. 61) links van het bureau. In de kamer plaatste hij bovendien twee verschillend gekleurde rechte stoelen (nr. 36), een voor de dokter en een voor de patiënt,

Spreekkamer
foto ca. 1922

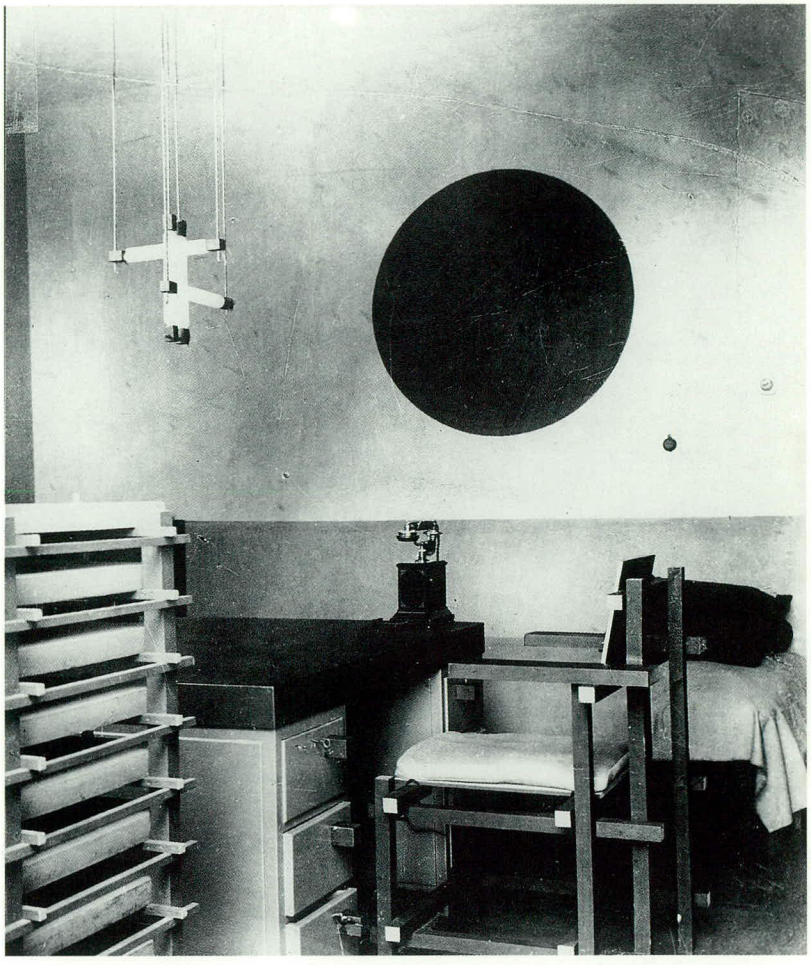

twee lattenleunstoelen (nr. 35), een boekenkast (nr. 62) en oud meubilair van Hartog, dat enigszins werd gewijzigd. Boven het bureau hing de hanglamp (nr. 63). Het opvallendste element in de inrichting was de grote oranje-rode cirkel die Rietveld aanbracht op de plek waar Hartog een schilderij wilde hangen. De kamer bleef tot de dood van Hartog in 1939 onveranderd.

De Stijl 6 (1923) 3/4, bijlage.
Bless 1977.

60 Bureau

vurehout, multiplex
79,5 x 131 x 122 cm
1922
Haags Gemeente-museum, 's-Gravenhage

Dit bureau is het enige meubel dat bewaard is gebleven uit de spreekkamer van A.M. Hartog (nr. 59). In vergelijking met de andere meubelen is het opvallend massief van vorm. Het blad is zwart, de ladenkasten geel. De inventariskaart van het Haags Gemeentemuseum vermeldt dat mevrouw Hoekstra-Hulker in 1971 nog een bankje uit de spreekkamer bezat, waarvan de huidige verblijfplaats onbekend is.

61 Ladenkast

1922
hout

62 Boekenkast

hout
1922

63 Hanglamp

buislampen, hout, glas
1922

De hanglamp heeft drie buislampen, met aan weerszijden houten klosjes die met de elektriciteitsdraden aan een vierkante dekplaat worden opgehangen. De lamp voor A.M. Hartog had vier buislampen (zie nr. 59). Op interieurfoto's van P. Elling, die omstreeks 1925 zijn gemaakt, is een variant met twee buislampen te zien. Bij het exemplaar op de bovenverdieping van het Rietveld Schröderhuis ontbrak aanvankelijk de dekplaat. De open structuur en de zelfstandigheid van de verticaal en horizontaal hangende lampen geven een vergelijkbare ruimtelijke compositie als het lattenmeubilair. Een voorbode van de hanglamp zijn de lampen die Rietveld zowel in het interieur van de Goud en Zilversmid's Compagnie (nr. 50) als in de kamer van Truus Schröder (nr. 51) heeft toegepast. Deze bestaan uit een aantal gloeilampen die aan een vierkant vlak op het plafond zijn bevestigd en op verschillende hoogten hangen. Rietvelds hanglamp heeft waarschijnlijk model gestaan voor de verlichting in de directeurskamer van het Bauhaus in Weimar ontworpen door Walter Gropius.[1]

[1] Mang 1978, 98, afb. 216.

64 Geboortekaartje Anne Schelling

1922

Houtsnede
inkt op papier
6,1 x 9,9 cm
particuliere collectie
Hoevelaken

65 Briefhoofd

ca. 1922

In de tekst proeft men iets van het ideaal van samenwerking tussen de verschillende artistieke disciplines dat door De Stijl werd gepropageerd. De typografische vorm is voor Rietveld bijzonder vooruitstrevend en kan gezien de asymmetrische compositie begin jaren twintig worden gedateerd.

Küper 1982, 282.

1922

UTRECHT
RIETVELD
OSTADELAAN
93
BEELDEND WERK IN STEEN - HOUT - METAAL

66 Bolderwagen

hout, stoffering
1922-1923

De bolderwagen is met dezelfde houtverbinding geconstrueerd als het lattenmeubilair en zou daarom wat vroeger gedateerd kunnen worden dan het kruiwagentje (nr. 67), misschien vóór mei 1923. Walter Gropius schrijft namelijk op 31 mei aan J.J.P. Oud: 'Das Spielzeug von Rietveld interessiert mich an sich sehr; kommt für die Ausstellung nicht im Betrag da wir von nicht Bauhausangehörigen nur Architektur ausstellen.' Vermoedelijk doelde hij op de bolderwagen en de slee (nr. 52). Hoewel Van Doesburg zich in een brief van 10 augustus in hetzelfde jaar verschrikkelijk opwond over Rietvelds vermeende deelname aan de tentoonstelling van het Bauhaus in Weimar, is daar in de praktijk dus niets van terechtgekomen.
De bolderwagen is ook een keer met ronde stokken uitgevoerd.

Küper 1982, 278, 279, 283 en 284.

foto's ca. 1923

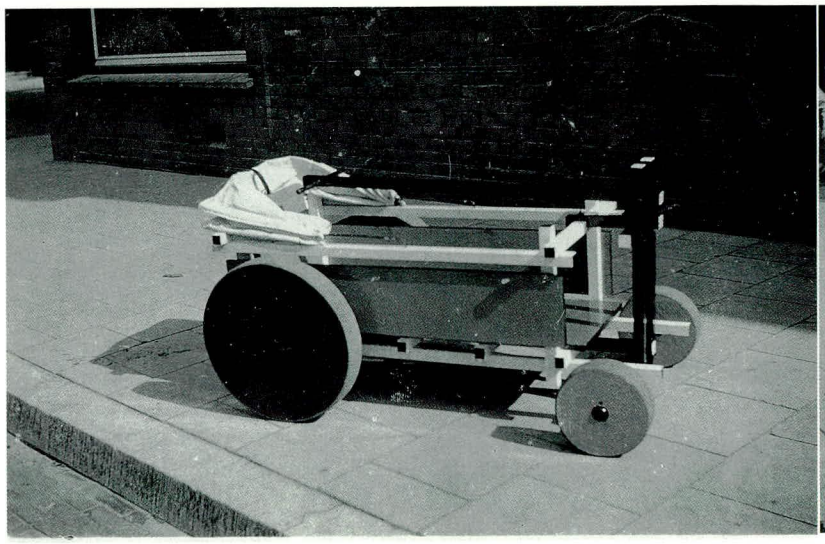

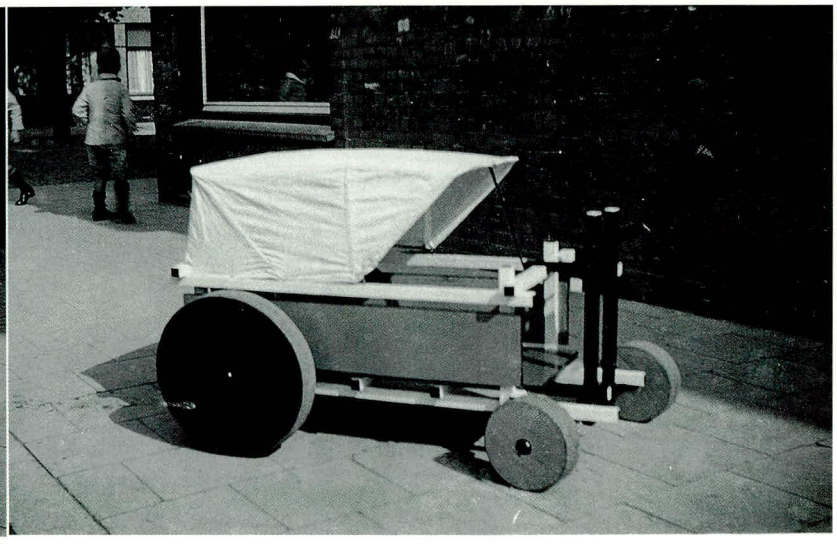

67 Kinderkruiwagen

hout
1923

Een schetsje van het kruiwagentje staat in een brief aan J.J.P. Oud van 5 oktober 1923. Waarschijnlijk werd het eerste exemplaar voor diens zoon Hans gemaakt.

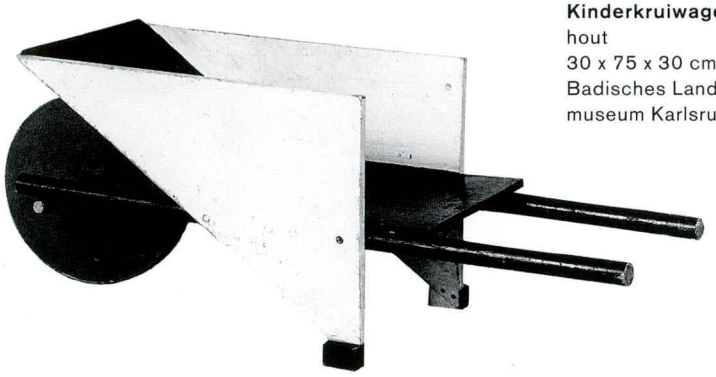

Kinderkruiwagen
hout
30 x 75 x 30 cm
Badisches Landes-
museum Karlsruhe

Küper 1982, 278.

68 Pianostoel

hout, leer
1923

In de catalogus van de overzichtstentoonstelling van 1958 wordt deze stoel 'zwarte pianostoel met leer' genoemd. Rietveld gebruikte bij een aantal ontwerpen ronde stokken in plaats van latten. De houtverbinding met deuvels is daardoor minder stevig, want het raakvlak van de stijlen en regels wordt kleiner.

cat. tent. Utrecht 1958, 3, nr. 23.

Pianostoel
beukehout, leer
74,5 x 35,1 x 42 cm
CMU

69 Kinderstoel

beukehout, ebbehout,
leer
92 x 30 x 38 cm
1923
CMU

1923

70 **Ontwerp interieur 'Ruimte-Kleur-Compositie'** Berlijn

in samenwerking met
V. Huszár
1923

In 1923 ontwierp Vilmos Huszár samen met Rietveld een Ruimte-Kleur-Compositie voor de Juryfreie Kunstschau in Berlijn. Het is niet duidelijk of het ontwerp is uitgevoerd, of in maquettevorm werd geëxposeerd. Onder een kleurendia van de maquette staat in Huszárs handschrift: 'Ruimte Kleur Compositie voor een tentoonstelling. Uitgevoerd in Berlin okt. 1923. kleur. V. Huszár. vorm. G. Rietveld.' Met uitzondering van Brown veronderstellen de meeste auteurs dat Rietveld slechts verantwoordelijk was voor de meubelen en Huszár voor het ruimte- en kleurconcept. Troy geeft een uitgebreid overzicht van de gangbare opvattingen, en stelt dat er, indien Rietveld betrokken was geweest bij het architectonische ontwerp, meer gegevens zouden zijn over het materiaalgebruik. Van de twee asymmetrische meubelen die Rietveld voor deze ruimte ontwierp, een tafel en een stoel, is voor zover bekend alleen de stoel (nr. 71) uitgevoerd.

Ex 1982, 118, 121, 280 en 281.
Troy 1983, 129 e.v.
cat. tent. 's-Gravenhage 1985, 75-78, afb. 112-117.

foto uit *L'Architecture Vivante*, herfst 1924

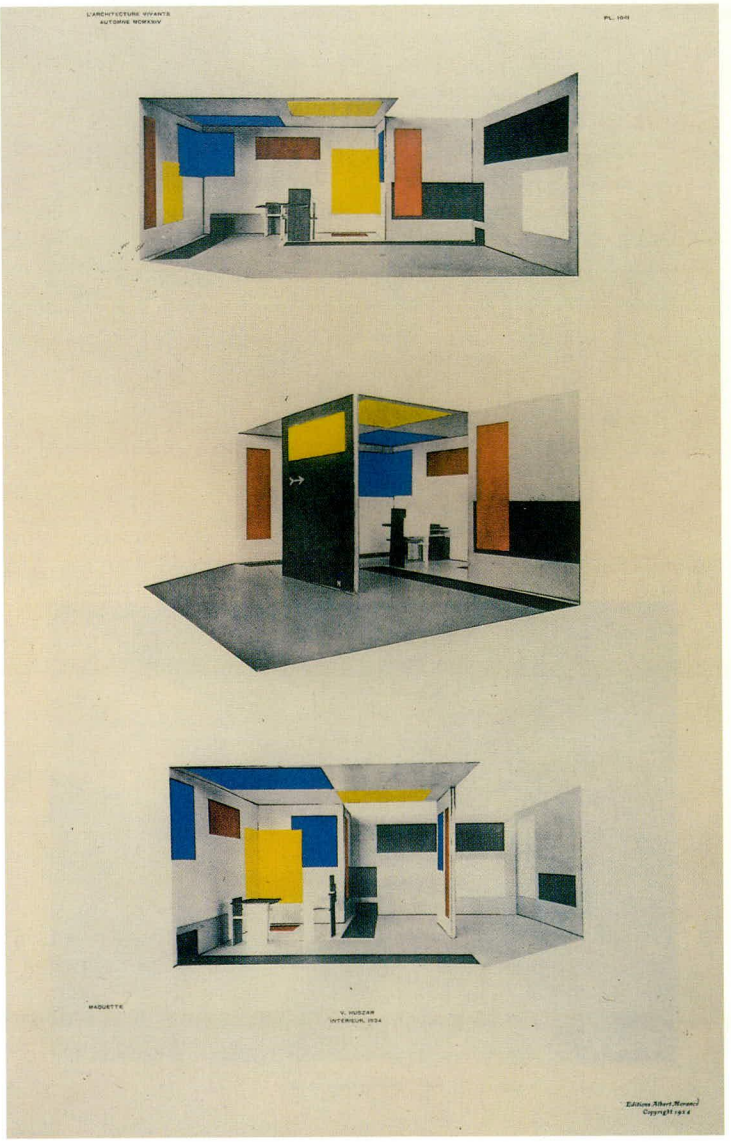

1923

71 Berlijnse stoel

hout
1923

Rond 1923 introduceerde Rietveld twee nieuwe formele elementen in zijn meubelontwerpen: de asymmetrie en de opbouw uit vlakken. Beide komen voort uit een consequent doordenken van de eerder gestelde opgave: met gelijkwaardige elementen een open ruimtelijke structuur creëren (zie nrs. 34 en 35). De stoel, die in de catalogus van de overzichtstentoonstelling van 1958 de 'plankenstoel' wordt genoemd, is geconstrueerd uit vier brede planken en drie smalle latten, die loodrecht op elkaar staan en zowel het frame als de steunvlakken vormen. De gelijkwaardigheid van de samenstellende elementen is daardoor sterker dan bij het lattenmeubilair. Door de asymmetrische plaatsing van de vlakken verliest het ontwerp zijn vanzelfsprekende stoelvorm en blijft men zich bewust van de ruimte in en om het meubel. Bovendien geeft een asymmetrische opbouw in het algemeen een grotere vrijheid in de compositie van een ontwerp.
De architecten die betrokken waren bij De Stijl hadden uitgesproken opvattingen over het gebruik van symmetrie of asymmetrie. Sommigen waren van mening dat symmetrie een kenmerk is voor traditionele en monumentale architectuur.
Wils noemde al in 1918 asymmetrie bij uitstek modern[1] en Van Doesburg verwoordde het als volgt in zijn artikel over architectuur van 1924:
'12. SYMMETRIE EN HERHALING De nieuwe architectuur heeft te niet gedaan zoowel de eentonige herhaling als de starre gelijkheid van twee helften, het spiegelbeeld, de symmetrie. (...) Tegenover de symmetrie, stelt de nieuwe architectuur de evenwichtige verhouding van ongelijke deelen...'[2]
Rietveld was een van de weinigen die deze opvatting in praktijk bracht en de enige die de consequenties van deze opvatting ook in zijn meubelontwerpen toetste. Bij Rietvelds ontwerpen voor losstaande meubelen is een uitgesproken asymmetrische vorm uitzonderlijk en beperkt zich hoofdzakelijk tot de jaren twintig.
In zijn architectuur blijft de asymmetrische opbouw van vlakken en volumes een wezenlijk onderdeel.

cat. tent. Utrecht 1958, 3, nr. 22.
Küper 1983, 21.

Berlijnse stoel
multiplex, beukehout
106,2 x 75,3 x 58,3 cm
uitvoering G. van de Groenekan ca. 1980
CMU

1923

[1] *De Stijl* 1 (1918) 12, 137-140.
[2] *De Stijl* 6 (1924) 6/7, 81.

72 Divantafeltje

hout
1923

Bij dit asymmetrische meubel gebruikte Rietveld de kleur om de onafhankelijkheid van de delen te accentueren. Niet alleen kreeg elk element zijn eigen vorm en kleur, de kopse kanten van de planken en ook de kant van de pootplank die in het blad is gevoegd hebben een contrasterende kleur. In het interieur van Til Brugman, dat door hem werd vernieuwd, plaatste Huszár een divantafeltje dat enigszins afwijkt in vorm en kleur.

Küper 1983, 20 en 23.

73 Militaire stoel

hout, triplex
1923

Rietveld kreeg via P. van der Pluym, eigenaar van de winkel Wessels (nr. 83), in 1923 de opdracht stoelen te maken voor het Katholiek Militair Tehuis in Utrecht. Bij deze stoelen zijn de regels en stijlen gedeeltelijk ingelaten door middel van een halfhoutoverkeping die met forse bouten en moeren is verstevigd. De korte rugplank is met dezelfde bouten op de afgeschuinde rugstijlen vastgeschroefd. Deze variant op het constructieve principe van het lattenmeubilair oogt forser en is steviger. De stoel is later regelmatig voor particulieren uitgevoerd.

Küper 1983, 19.

74 Militair krukje

hout
1923

Gebaseerd op het model van de militaire stoel (nr. 73) ontwierp Rietveld ook een krukje en een tafel (nr. 75).

1923

Divantafeltje
beukehout, multiplex
59,5 x 50 x 50 cm
particuliere collectie
Amsterdam

Militaire stoel
vurehout, triplex
90 x 40 x 52 cm
uitvoering 1925-1930
CMU

Militair krukje
eikehout
45 x 40 x 46 cm
uitvoering 1925-1930
CMU

75 Militaire tafel

hout
1923

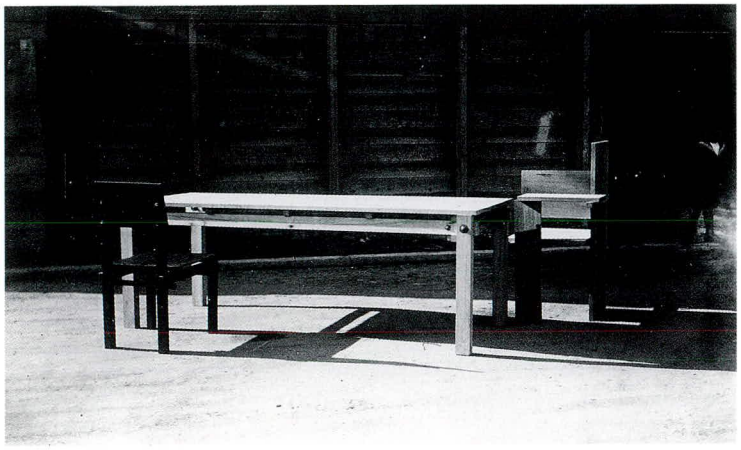

foto ca. 1923
exemplaar CMU
beukehout
74,5 x 183,5 x 77 cm

76 Modelinrichting

ca. 1923

De inrichting is alleen bekend van een foto in het Rietveld Schröder Archief. Het opschrift op de achterzijde luidt: 'tent. huisvrouwen'. Behalve de reeds bekende ontwerpen is in deze inrichting een tafel met een blad verdeeld in vierkante vlakken te zien en een kinderstoel van ovale stokken.

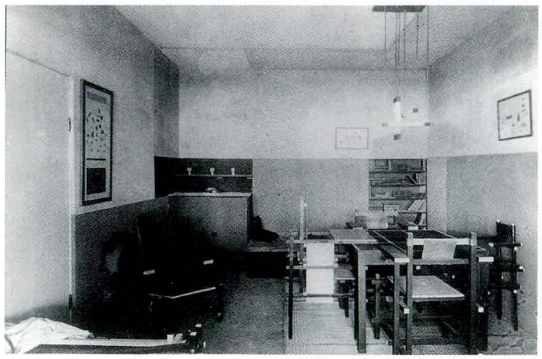

foto ca. 1923

77 Prijslijst meubelen bij woonkamerinrichting

ca. 1923

De met kleurpotlood getekende lijst is het vroegste bewijs van de toepassing van de primaire kleuren op Rietvelds meubelontwerpen. Waarschijnlijk is de prijslijst gemaakt voor de modelinrichting van zijn meubelen op de tentoonstelling voor huisvrouwen (nr. 76). Vrijwel alle meubelen die op de tentoonstelling te zien waren worden vermeld. Bovendien zijn er enkele opvallende overeenkomsten: zo heeft de hanglamp vier buislampen in plaats van het meer gebruikelijke aantal van drie. Uit de lijst blijkt dat Rietvelds ontwerpen niet alleen in zijn eigen werkplaats werden uitgevoerd. Rietveld verhuisde op 5 mei 1924 naar de Bachstraat. In hetzelfde jaar deed hij zijn werkplaats over aan Van de Groenekan.

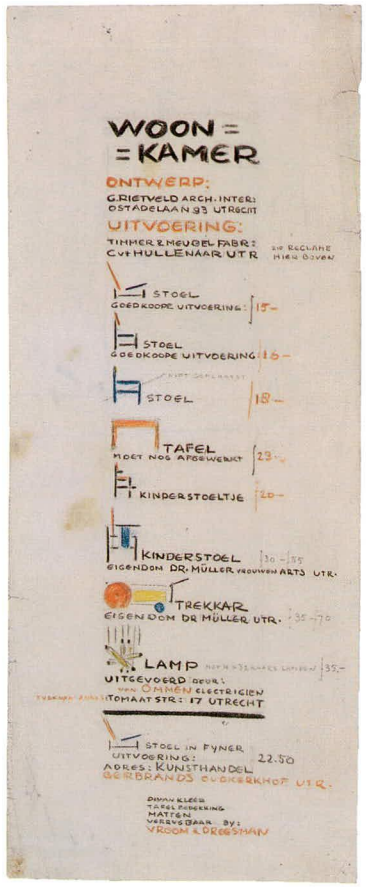

Prijslijst
potlood, kleurpotlood
op papier
64,8 x 25 cm
RSA

1923

78 Asymmetrisch kastje

beukehout, multiplex, triplex
72 x 60 x 37,5 cm
ca. 1923
Bertus Mulder Utrecht

Rietveld maakte dit kastje voor zijn vrouw.

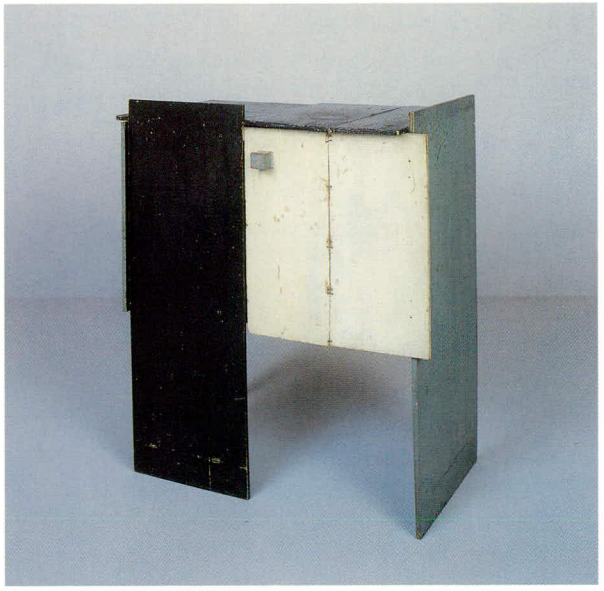

1923

79 Ontwerp kastje voor muziekboeken

hout
ca. 1923

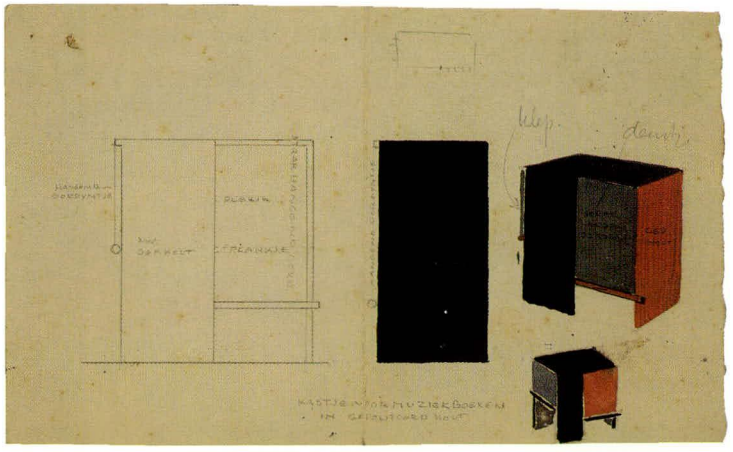

Ontwerptekening
potlood, waterverf op papier
14 x 22 cm
NAi

80 Meubilair Nathans

eikehout, stoffering
ca. 1923
Limburg Antiquairs
Amsterdam

Het meubilair, bestaande uit twee armstoelen, een rechte stoel en een tafel, is afkomstig van de familie Nathans. Zij waren goede vrienden van Rietveld en zijn vrouw en hadden Rietveldmeubelen uit verschillende perioden in huis.[1] Een ontwerp voor hun huis in Wassenaar door Rietveld is niet doorgegaan (nr. 561). De stoel heeft overeenkomsten met de militaire stoel (nr. 73) en de stoel met verende zitting (nr. 98). De regels en stijlen lopen echter niet door. Bij de armstoel hoort ook een recht model zonder leuningen. In het Rietveld Schröder Archief bevindt zich een tekening van een rechte stoel met geknikte zitting die ongetwijfeld een derde variant van dit ontwerp is.

[1] Mededeling T. Noppen-Rietveld 1992.

Armstoel
84,5 x 59,3 x 60 cm
tafel
70 x 84,5 x 123,5 cm
rechte stoel
86,6 x 39,4 x 45 cm

Ontwerptekening stoel met geknikte zitting
potlood, inkt op papier
20,7 x 25,5 cm
RSA

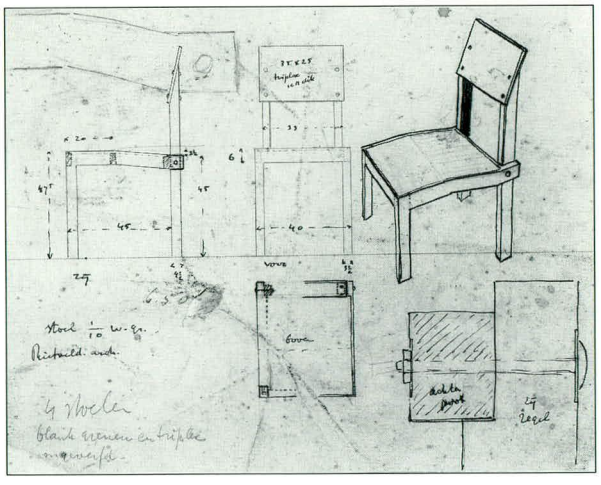

81 Bergkast

beukehout,
populierehout,
hardhout, triplex
104,5 x 103,5 x 50 cm
ca. 1923
SMA

82 Tafeltje

beukehout, multiplex
50 x 50 x 50 cm
ca. 1923
SMA

83 Verbouwing lederwinkel E. Wessels en Zoon
Oudkerkhof 15, Utrecht

1924
opdrachtgevers Firma E. Wessels en Zoon en N.V. Nationale Bankvereeniging Utrecht
gewijzigd

De Bouw- en Woningdienst die het College van Burgemeester en Wethouders moest adviseren, concentreerde zich bij de aanvraag van de bouwvergunning op de betonbalk die vijftig centimeter boven de stoep zou uitsteken. De gemeentearchivaris werd zelfs opgedragen om uit te zoeken wie officieel eigenaar van de stoep was. Toen deze bij het pand bleek te horen verviel voor de Gemeente het voornaamste bezwaar. Men accepteerde moeiteloos dat de hardstenen, gedecoreerde negentiende-eeuwse pui zou worden vervangen door een enorme glaswand, omlijst met een hardblauw kozijn. De etalage moet er destijds hebben uitgezien als een groot aquarium: de glazen bak was meer dan twee meter hoog en acht meter breed. Doordat de bovenlichten over de hele breedte van het pand terugliggen, lijkt het alsof de pui los staat van de verdiepingen. Kenmerkend voor Rietveld was dat hij bij voorkeur alle onderdelen van het ontwerp in eigen hand hield.
De winkelverbouwingen werden altijd voorzien van belettering naar zijn ontwerp, zo ook: E. WESSELS en ZOON.
Direct na de voltooiing werd de verbouwing lovend besproken in de vaktijdschriften. Professor Wattjes schreef in het septembernummer van 1925 van *Het Bouwbedrijf*:
'De opgaaf voor de pui aan het Oudkerkhof was in zoover minder dankbaar als het hier betrof het maken van één pui onder twee verschillende, bestaande en vrij leekelijke gevels. Het noodzakelijke tusschensteunpunt onder de scheidingsmuur van beide bestaande perceelen is ver terug gebracht om de etalageruimte zoo groot mogelijk te houden; een zware donkergekleurde en ver uitstekende console vestigt den aandacht op de ondersteunende kolom en voorkomt den indruk van geringe sterkte van de puibalk.'

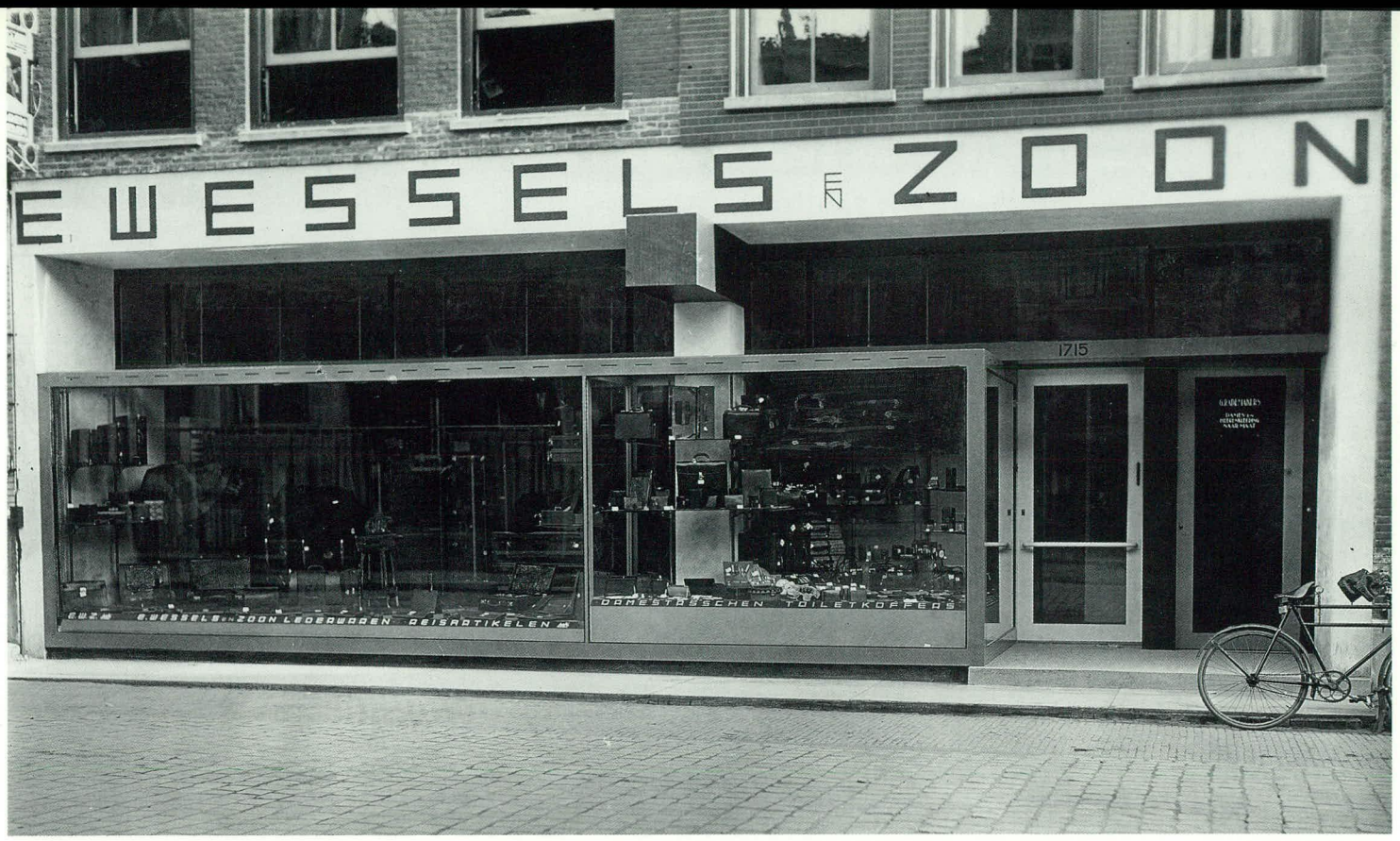

foto ca. 1924

De Utrechtse architect en ontwerper Kees Kuiler sprak in zijn artikel 'De Bouwraad' in *Architectura* van 1925 zijn verbazing uit over het feit dat er aan deze gevel geen medaille was toegekend; men had de 'innerlijke bewogenheid' van de ontwerper in de pui niet kunnen opmerken (zie nr. 43). Toen in 1950 architect Bruck een bouwvergunning aanvroeg voor de verbouwing van de winkel, werd hem door de Utrechtse Schoonheidscommissie aangeraden contact op te nemen met Rietveld. Een aardig detail is dat Rietveld toen deel uitmaakte van deze commissie. Bij de bespreking van het plan van Bruck was hij overigens niet aanwezig.

84 **Rietveld Schröderhuis**
Prins Hendriklaan 50, Utrecht

1924
opdrachtgeefster
T. Schröder-Schräder
medeontwerpster
T. Schröder-Schräder
gerestaureerd

Na het overlijden van haar echtgenoot in 1923 besloot Truus Schröder het grote huis aan de Biltstraat (zie nr. 51) te verlaten en met haar drie kinderen elders in Utrecht te gaan wonen. Zij vroeg Rietveld een woning te ontwerpen. Schröder had een aantal specifieke wensen; zo wilde zij graag de woonruimte op de verdieping hebben. Rietveld maakte het ontwerp in nauwe samenwerking met Schröder, waarbij haar aandeel zich vermoedelijk toespitste op het interieur. Zij moet een ideale opdrachtgeefster zijn geweest. Zij wist haar eisen duidelijk te omschrijven maar gaf Rietveld in de verwezenlijking van hun ideeën carte blanche.

Er bestaan verschillende voorstudies: één maquette en een aantal schetsen. Uit de studies blijkt dat Rietveld zocht naar een mogelijkheid

Maquette
(schetsmodel)
hout, karton, glas
10,5 x 21,5 x 9,7 cm
CMU

om zijn ideeën over ruimte vorm te geven in de architectuur, zoals hij daarin bij zijn meubelen reeds was geslaagd (nrs. 35 en 71). Aan de maquette is duidelijk te zien dat Rietveld uitging van een blokvorm waarbij gekleurde vlakken en terugliggende en uitstekende delen de massiviteit van het volume moesten doorbreken. Een van de schetsen laat een vergelijkbare compacte vorm zien. Met een uitbouw op de verdieping die Rietveld omschreef als 'een steiger met glas', werd de geslotenheid doorbroken.

De opdracht gaf Rietveld de kans om zijn ideeën over wonen gestalte te geven. De traditionele huizen werkten, meende hij, een passieve levenshouding in de hand. Architecten dachten te weinig na over de specifieke eisen van woningbouw. Maar al te vaak kopieerden zij woningtypen zonder stil te staan bij de functie en het gebruik, waardoor het wonen tot een automatisme was verworden. Wonen moest een bewuste daad zijn. Deze overtuiging lag ten grondslag aan de inrichting van het Rietveld Schröderhuis. Welke handeling de bewoner ook wil verrichten – baden, slapen, koken – hij moet er steeds bij nadenken en er iets voor doen: de badkamer creëren door het openvouwen van een wand, de bedbank opmaken, de tafel uitklappen. Ook weerspiegelt het interieur Rietvelds opvatting dat de grootte van de vertrekken in relatie dient te staan tot de tijd die men erin doorbrengt. Slaapkamers kunnen overdag bij de leefruimte worden getrokken; weinig gebruikte ruimten zijn gecombineerd: de eetkamer met de keuken, de gang met het trappenhuis. Zoals Rietvelds rood-blauwe stoel (nr. 35) een manifest is van het actieve zitten ('zitten is een werkwoord' is een gevleugelde uitspraak van hem), zo was het Rietveld Schröderhuis een manifest van bewust en actief wonen.

Architectuur was voor Rietveld een vorm van kunst met als belangrijkste doel: het visualiseren van de ruimte. Zijn streven om de ruimte concreet te maken had Rietveld gemeen met tijdgenoten als Theo van Doesburg, Cornelis van Eesteren en Le Corbusier. Ook Le Corbusiers werk uit het begin van de jaren twintig getuigt van een preoccupatie met de ruimte als het meest wezenlijke element van de architectuur. Maar Le Corbusier leek meer geïnteresseerd in een ruimteverwerking uitgaande van de gesloten vorm, terwijl Rietveld juist zocht naar een mogelijkheid om de ruimte te bepalen zonder deze te omsluiten. In dit opzicht staat

foto ca. 1924

1924

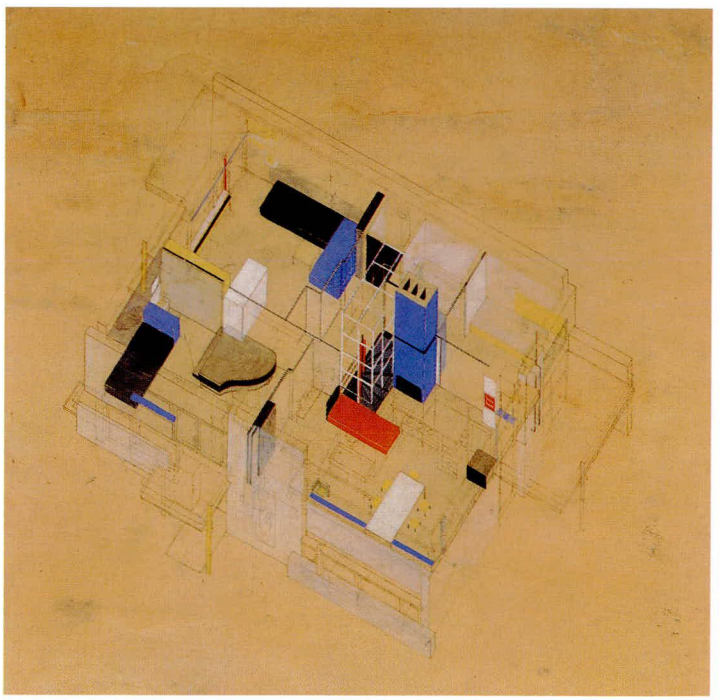

Isometrische projectie
inkt, waterverf, potlood
op lichtdruk
83,5 x 86,8 cm
RSA

Rietvelds werk dichter bij de ideeën van Van Doesburg en Van Eesteren. Met de architectonische experimenten van Van Doesburg en Van Eesteren uit 1923 was Rietveld goed bekend. Voor de Stijl-tentoonstelling in Galerie L'Effort Moderne van Léonce Rosenberg in Parijs, waaraan ook Rietveld deelnam, hadden Van Doesburg en Van Eesteren samen drie woningen ontworpen. Rietveld maakte de maquette van het Hôtel Particulier, het huis voor Rosenberg. Van Does-

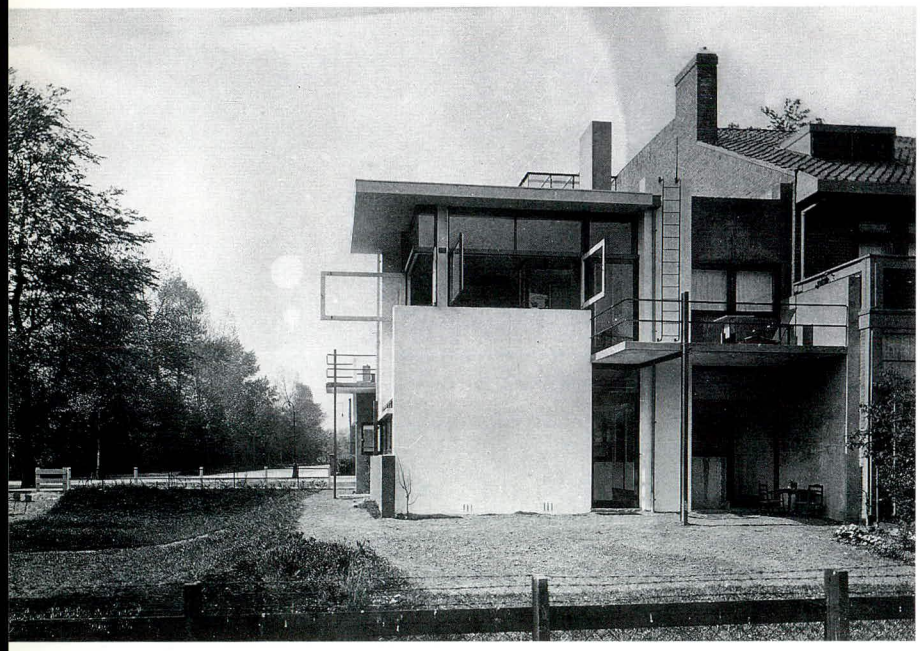

foto ca. 1924

burg en Van Eesteren dachten een ruimtedoordringing te realiseren met een conglomeraat van verscheidene blokvormige volumen, luifels en gevelplaten. Le Corbusier noch Van Doesburg en Van Eesteren slaagden er echter in een woning te realiseren met zo'n subtiele en harmonieuze ruimtewerking als het Rietveld Schröderhuis. De binnenruimte van het huis en de ruimte eromheen zijn in vloeiende overgangen met elkaar verbonden. Het bekendste voorbeeld is de ontbrekende stijl in een hoekraam op de eerste verdieping. In gesloten toestand vormen de ramen een hoek van 90°, bij opening verdwijnt deze begrenzing. Wanneer op de woonverdieping de schuifwanden zijn weggevouwen en er aan drie kanten door de ramen een vrij uitzicht is, lijkt de leefruimte groter dan het werkelijke oppervlak van zeven bij tien meter. Op de begane grond, die wél in afzonderlijke vertrekken is ingedeeld, heeft Rietveld de verschillende ruimten op ingenieuze wijze gekoppeld door bovenlichten. Rietvelds middelen waren kleur en licht en, in concretere zin: schuifwanden, bovenlichten, niveauverschillen, meubelen die fysiek met de architectuur verbonden waren of architectonische onderdelen die samenvloeiden met tafels, stoelen en kasten.

Woon-eethoek met Truus Schröder en haar dochter Hanneke
foto ca. 1925

Zit-slaapkamer van de twee dochters
foto ca. 1925

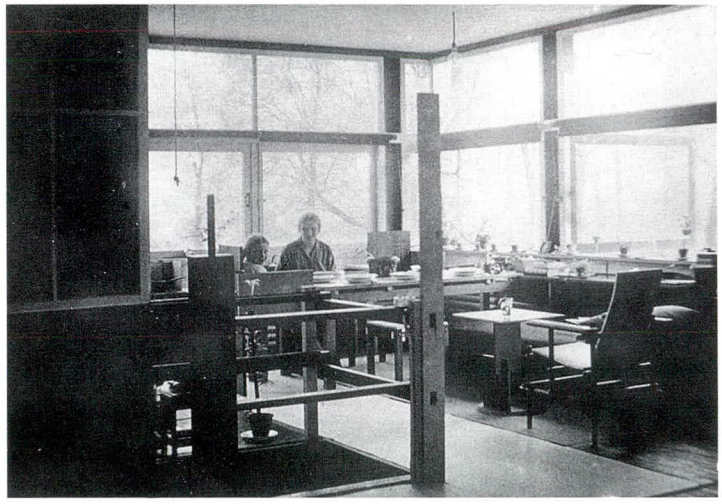

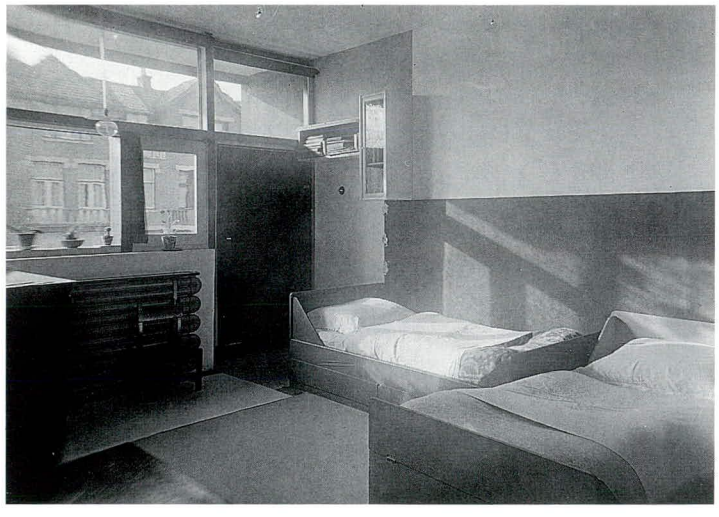

1924

Een visueel dominerend aspect van het huis is de kleur. Er is geen hout, steen of ijzer te zien, alleen maar rode, gele, blauwe, witte, zwarte en grijze lijnen en vlakken. Het materiaal wordt consequent ontkend.
Dit uitgangspunt is vergelijkbaar met het principe waardoor Rietveld zich al eerder liet leiden bij het schilderen van zijn meubelen. Het hout van de meubelen ging schuil onder een laagje verf of beits. Ook de keuze en de plaatsing van de kleuren diende bij het huis en de meubelen hetzelfde doel. Elk deel kreeg een eigen kleur.
In zijn kleurkeuze was Rietveld beïnvloed door de schilders van De Stijl. De manier waarop hij kleur in de architectuur toepaste, wijkt echter af van die van Van Doesburg, Mondriaan en Huszár. Elkaar overlappende kleurvlakken of composities die de lijnen van de architectuur negeren, komen in Rietvelds werk niet voor. De keuze voor en de plaats van een bepaalde kleur werd bij Rietveld, méér dan bij de andere Stijl-medewerkers, bepaald door de absorberende of reflecterende eigenschappen ervan. De kleur is daardoor een instrument om de ruimtewerking te beïnvloeden. In de keuken is bijvoorbeeld een witte strook op de muur aangebracht op precies dezelfde hoogte als de bovenlichten. Het zachtblauwe deel van het plafond in de hal lijkt in het aangrenzende studeerkamertje met het zwarte plafond door te lopen door de reflectie in het bovenlicht tussen beide vertrekken.

In 1924 werd voor negenduizend gulden door aannemer A. de Koff in Utrecht een huis gebouwd dat binnen de kortste keren wereldberoemd zou worden. Het werd een bedevaartsoord voor liefhebbers van moderne architectuur. Nog nooit zag men zo'n onconventionele woning die toch tot ieders verbeelding sprak. Rietveld heeft nooit geprobeerd zijn eerste architecturale schepping te evenaren. In 1924 zag hij het als een experiment, zoals ook de rood-blauwe (nr. 35) en de Berlijnse stoel (nr. 71) experimenten waren. Hij leerde ervan.

In 1932 zei hij in een interview met Ilse Bill: 'Mein erster Bau, ein Atelierhaus in Utrecht, war ganz verrückt, ganz unsymmetrisch, erinnerte etwas an japanische Art. Aber im Grunde habe ich mich schon damals von den Gedanken leiten lassen, die mich heute bei einem Bau bestimmen.'[1]
De overmatige kleurtoepassing zwoer hij al vrij snel af. Ook gunde hij in latere woningen de bewoner wat meer vrijheid en zag hij af van een als totaal vormgegeven inrichting.

[1] Ilse Bill, 'Lebensgestalter, ein Gespräch in der Wiener Werkbundsiedlung', tijdschrift onbekend, knipsel RSA.

foto's 1987

1924

85 Meubilair Rietveld Schröderhuis

ca. 1924-1930

Bij het Rietveld Schröderhuis maakten de inrichting en meubilair deel uit van de opdracht. Niet alles werd opnieuw ontworpen. Deels ook nam Truus Schröder meubelen uit het oude huis mee, die door vertimmeren en schilderen werden aangepast aan de nieuwe omgeving, zoals de babyvleugel, het bad en een bureau. Ook kregen reeds bestaande ontwerpen van Rietveld een plaats in het huis: in het zitgedeelte stonden twee Berlijnse stoelen (nr. 71) en een militaire tafel met stoelen en krukjes (nrs. 73-75). Een aantal meubelen werd tegelijk met het huis ontworpen. Dat zijn in de eerste plaats de meubelen die met de architectuur zijn verbonden, bijvoorbeeld de stapelkast, een wandkast met tafel en bankje in de studeerkamer, de bedden en de servieskasten. In de loop van de jaren is de inrichting van het huis enkele malen veranderd. Vaak werden de meubelen dan vervangen door nieuwe ontwerpen van Rietveld. Bij het overlijden van mevrouw Schröder in 1985 stonden er o.a. enkele zigzagstoelen (nr. 189), de Amersfoortse stoel (nr. 395) en de Steltmanstoel (nr. 646).

86 Bijzettafeltje

plaatstaal, metaal
44,7 x 85,3 x 14,5 cm
1924
CMU

Het tafeltje stond op de bovenverdieping van het Rietveld Schröderhuis vlak naast de kachel.

1924

87 Stapelkast

multiplex, vurehout,
triplex, metaal
185,4 x 114 x 78,5 cm
1924
CMU

De kast bestaat uit zes op en naast elkaar gestapelde kistjes en kastjes, die door horizontale en verticale latten op hun plaats worden gehouden en aan de muur zijn bevestigd. In de bovenste linkerkast zit een grammofoon die bij gebruik naar voren moet worden getrokken. De drie kleine kistjes erboven staan los en kunnen met inhoud, bijvoorbeeld naai- of schrijfgerei, worden meegenomen. De asymmetrische vorm van de kast versterkt de autonomie van de afzonderlijke elementen en geeft het meubel het karakter van een sculptuur. In 1963 zei Rietveld over het buffet uit 1919 (nr. 41): 'Nou had ik dit kastje heel graag asymmetrisch willen maken, want ik voelde dat ook die symmetrie eigenlijk te veel gebonden was aan de massa. En ik had dat dus liever vrij in de ruimte neergezet. Maar dat was toen nog te moeilijk. Ik was al blij dat ik het tot zoover kon brengen

en ik heb het dus maar aan weerskanten hetzelfde gemaakt.'[1] Zoals de leunstoel en het buffet methodisch bij elkaar horen, komen ook de Berlijnse stoel (nr. 71) en de stapelkast voort uit dezelfde principes. Het asymmetrisch stapelen van losse elementen heeft korte tijd grote invloed gehad op een aantal buitenlandse ontwerpers, bijvoorbeeld op het werk dat Marcel Breuer omstreeks 1925 maakte.[2]

[1] Gefilmd interview Piet van Moock 1963, in Hank Onrust, *De weelde van de soberheid*, VPRO-televisie 1992.
[2] Wilk 1981, 30, 32, 33, afb. 15, 17-20.

88 Ladenkast

eikehout, mahoniefineer, metaal
80,7 x 159,1 x 52 cm
1924-1930
CMU

De kast is gemaakt van een achttiende-eeuwse kast uit het bezit van de familie Schröder.

1924

89 Bureau

eikehout, grenehout, multiplex, metaal
71 x 104,5 x 83,2 cm
1924-1930
CMU

Het bureau is gemaakt van een oud bureau van de echtgenoot van Truus Schröder.

90 Klaptafel

eikehout, naaldhout
64,6 x 94 x 90 cm
1924-1930
CMU

91 Uitschuifbankje

plaatstaal, hardhout
79,8 x 124,5/241 x 49,7 cm
ca. 1928
CMU

Het bankje is ontworpen voor de bovenverdieping van het Rietveld Schröderhuis en kwam bij het trapgat te staan in de plaats van het divanbed. Het uiteinde kan worden uitgeschoven, waardoor extra zitplaatsen bij de kachel worden gecreëerd.

92 Verbouwing apotheek Huffet
Elandtstraat 46a, 's-Gravenhage

1924
afgebroken

foto ca. 1924

93 Rechte stoel

hout
1924

De stoel is alleen van foto's bekend. Samen met de Berlijnse stoel (nr. 71) en de stapelkast (nr. 87) staat hij afgebeeld in A.H. Jansen, *Het industrieel uitgevoerde meubel*. In het bijschrift wordt voor alle drie de meubelen 1924 als datering gegeven.

Jansen 1925, 44.

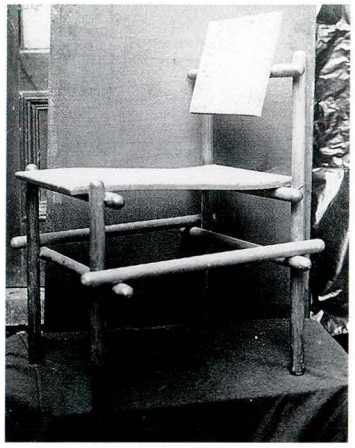

foto ca. 1924

Leunstoel
beukehout, zeildoek
95,5 x 71,5 x 61 cm
CMU

94 Leunstoel

hout
1924

Na het Rietveld Schröderhuis ontwierp Rietveld verschillende meubelen die voortborduren op eerdere ontwerpen en tegelijk kenmerken vertonen van het zoeken naar een andere richting. Opvallend aan deze leunstoel zijn de ronde stokken en vooral de in een lichtgebogen vorm gezaagde rug en zitting. De stoel is verscheidene malen uitgevoerd en stond o.a. in het Rietveld Schröderhuis (nr. 84), in het interieur van de familie Harrenstein-Schräder (nr. 107) en bij de familie Birza (nr. 126). Rietveld exposeerde de stoel in februari 1928 ook op de Architectuur Schilderkunst Beeldhouwkunst (A.S.B.) tentoonstelling in het Stedelijk Museum in Amsterdam.[1] Bij een variant van de leunstoel is de zitting recht en ontbreekt de middelste dwarsregel.[2]

[1] Van Tussenbroek 1928, 71.
[2] cat. veiling Christie's, Amsterdam. 'Elvis' 6 november 1986, nr. 483.

95 Boekenkastje met twee laden

naaldhout
90 x 150 x 45 cm
1924
Veiling Christie's, Amsterdam. 'Raoul' II 7 juni 1988, nr. 425.

Het kastje is door Rietveld gemaakt voor de dochter van D. Nijland ter gelegenheid van haar huwelijk in 1924.[1]

[1] Vöge 1992.

1924

96 Inrichting kinderkamer Muller
Catharijnesingel 70, Utrecht

ca. 1924
opdrachtgever
M.L. Muller
medeontwerpster
T. Schröder-Schräder
afgebroken

foto ca. 1924

Collage van isometrische projectie en foto
foto RSA

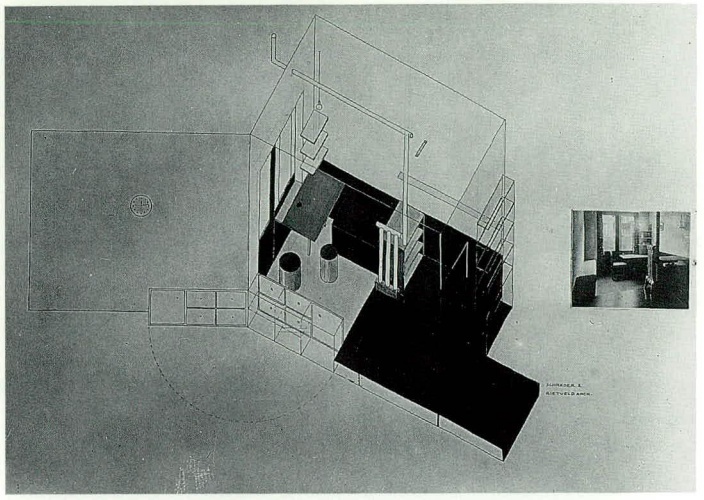

97 Verbouwing sigarenwinkel
Adriaen van Ostadelaan 37, Utrecht

1924-1925
opdrachtgeefster
G. Gijsbertse-van Brakel
gewijzigd

De weduwe Gijsbertse, die naast Rietvelds werkplaats aan de Adriaen van Ostadelaan woonde, vroeg hem in 1924 in dezelfde straat een benedenwoning te verbouwen tot sigarenwinkel. Rietveld handhaafde de kamer-en-suite-indeling, evenals de vaste woonkamerkasten. Hij bracht tegen één muur over de gehele lengte planken aan, waarboven een glazen sigarettenkastje kwam te hangen. Ook maakte hij voor het interieur een toonbank, een houten raamwerk waarop eternietplaten waren geschroefd. Het verzonken middendeel was aan voor-, achter- en bovenzijde afgedekt met glasplaatjes. Aan de pui bracht Rietveld accenten aan. Het raam, dat oorspronkelijk een driedeling had, werd vervangen door een grote ruit van spiegelglas. Het glas was gevat in een geel kozijn en van het bovenlicht gescheiden door een blauwe regel. Het kozijn van het bovenlicht was zwart en werd doorkruist door een rode stijl. De bakstenen muren werden bepleisterd met een portland cementlaag en beschilderd met een wit, een grijs en een zwart vlak.

Ontwerptekening
potlood, inkt op transparant
56,7 x 40 cm
RSA

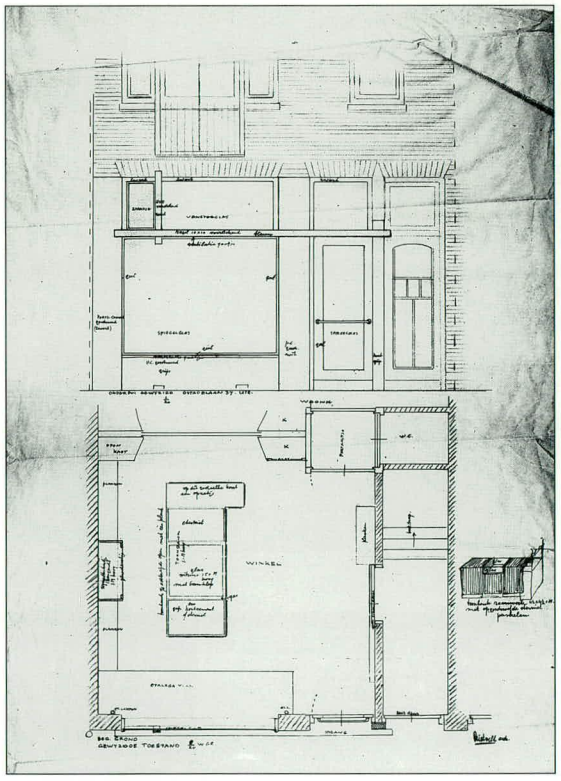

98 Stoel met verende zitting

hout, multiplex
1925

Het frame van de stoel heeft dezelfde constructie als de militaire stoel (nr. 73). De zitting en rug zijn gemaakt van gebogen multiplex.

Stoel met verende zitting
vurehout, multiplex
94 x 61,1 x 62,8 cm
CMU

99 Kinderstoeltje

hout
1925

Het kinderstoeltje en -tafeltje (nr. 100) en een bolderwagen (nr. 66) zijn gemaakt voor de zoon van J.R. Hoogezand. Het kindermeubilair werd waarschijnlijk evenals de bolderwagen uitgevoerd bij de firma Middelbeek, waar Hoogezand chef was.

foto 8 juli 1926

100 Kindertafeltje

hout
1925

1925

101 Tafellampje

ijzer, glas
1925

Het lampje is samengesteld uit één smal lang buisje, twee korte dikke buisjes, een fitting en een deels zwart geschilderde gloeilamp.

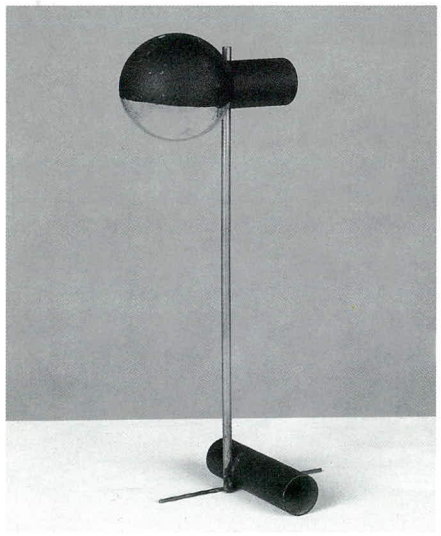

Tafellampje
38 x 11,5 x 15,5 cm
CMU

1925

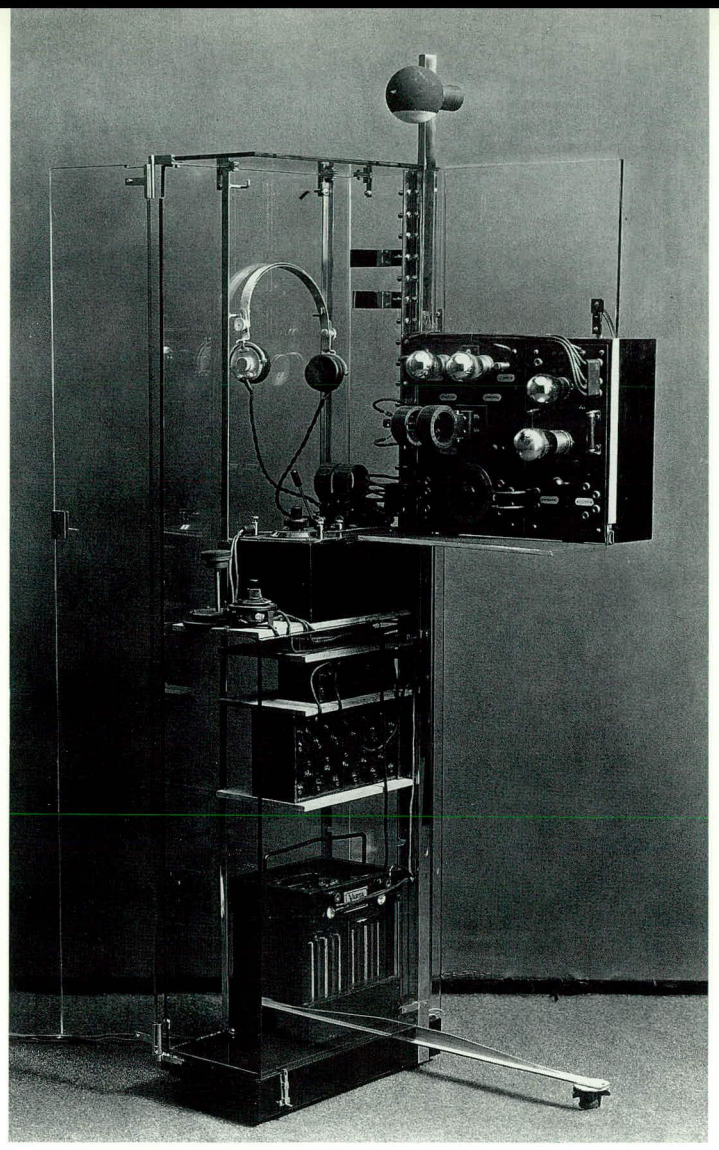

102 Radiokast

glas, hout, ijzer
1925
medeontwerpster
T. Schröder-Schräder

De radioinstallatie zit in een glazen kast met scharnierende deuren, die op drie kleine wielen staat.
Bovenop de kast is een variant van het tafellampje (nr. 101) gemonteerd.
Jhr. Dr. M.R. Radermacher Schorer beschreef de radiokast in de *Radio Express* van 26 maart 1926 als volgt:
'In December j.l. construeerden de architecten Schröder en Rietveld te Utrecht voor mij een "glazen-kastje", waarin niet alleen alle toestellen, benevens de twee koptelefoons en spoelen een plaats hebben gevonden, maar dat bovendien m.i. aan hooge aesthetische eischen voldoet.
Zooals ik U hierboven schreef is het "Kastje" van glas opgebouwd, dus doorzichtig en zijn de verbindingen, die de glasplaten bijeenhouden van nikkel of zwaar vernikkeld ijzer.
Het hout van de toestellen zelf is donker zwart gemaakt, de ebonieten platen zijn hel-rood gekleurd. Laat ik er dadelijk bijzeggen, dat de werking der toestellen uitnemend bleef. (...) Noch de architecten noch ik, de opdrachtgever gelooven, dat dit nu "de" oplossing is. Wij zien eenige gebreken en de kosten waren nog veel te hoog. Mij leek het echter niet onaardig den Radio-amateurs deze foto's eens te laten zien.'
Rietvelds radiokast is een voorbode van onze stereotoren. Het feit dat hij van glas was onderstreept nogmaals de esthetische waardering voor de radio, en voor apparaten of machines in het algemeen, in de jaren twintig.

foto ca. 1925

103 Omslag novembernummer

1925

De Gemeenschap

Omslag
druk
28,3 x 20,5 cm
RSA

104 Dubbele woning Lommen
Klein Persijnlaan 39, Wassenaar

1925
opdrachtgeefster
M.J.L. Lommen
in 1944 getroffen door een V-2 bom, daarna afgebroken

In juni 1925 vroeg Rietveld bij de gemeente Wassenaar een bouwvergunning aan voor de bouw van een villa aan de Klein Persijnlaan, in opdracht van Marie Lommen, die er overigens zelf nooit heeft gewoond. Het rapport van een ambtenaar van Gemeentewerken dat de aanvraag vergezelde, vermeldt: 'woonhuis met garage', maar in feite betrof het een dubbel woonhuis met één woning op de begane grond en een identiek ingedeelde woning op de verdieping. Het krijgen van een bouwvergunning was geen probleem, mits Rietveld duidelijk aangaf hoe de druk van steunpunten en oplegging herleid zou worden 'totdat alles zijn steun vindt op de zandplaat, want van daaruit gaan wij bouwen, wij kunnen het nog niet ophangen in de lucht' schreef een ambtenaar van Bouw- en Woningtoezicht.[1] Rietveld gaf als kleuren op de bouwtekeningen wit en licht- en donkergrijs aan voor de gevels, en zwart voor deuren en kozijnen.
Een opmerkelijk detail is dat, net als in het Rietveld Schröderhuis (nr. 84), een stijl in de hoekramen aan de straatzijde ontbreekt.

[1] Deze brief is ongedateerd en bevindt zich in het Rietveld-archief NAi.

foto ca. 1925

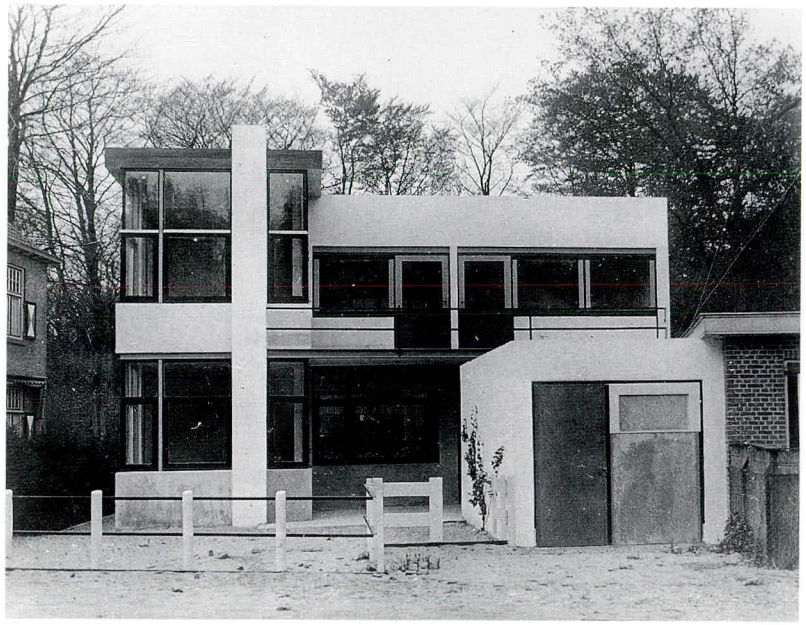

Ontwerptekening
potlood, inkt op transparant
64,6 x 76,5 cm

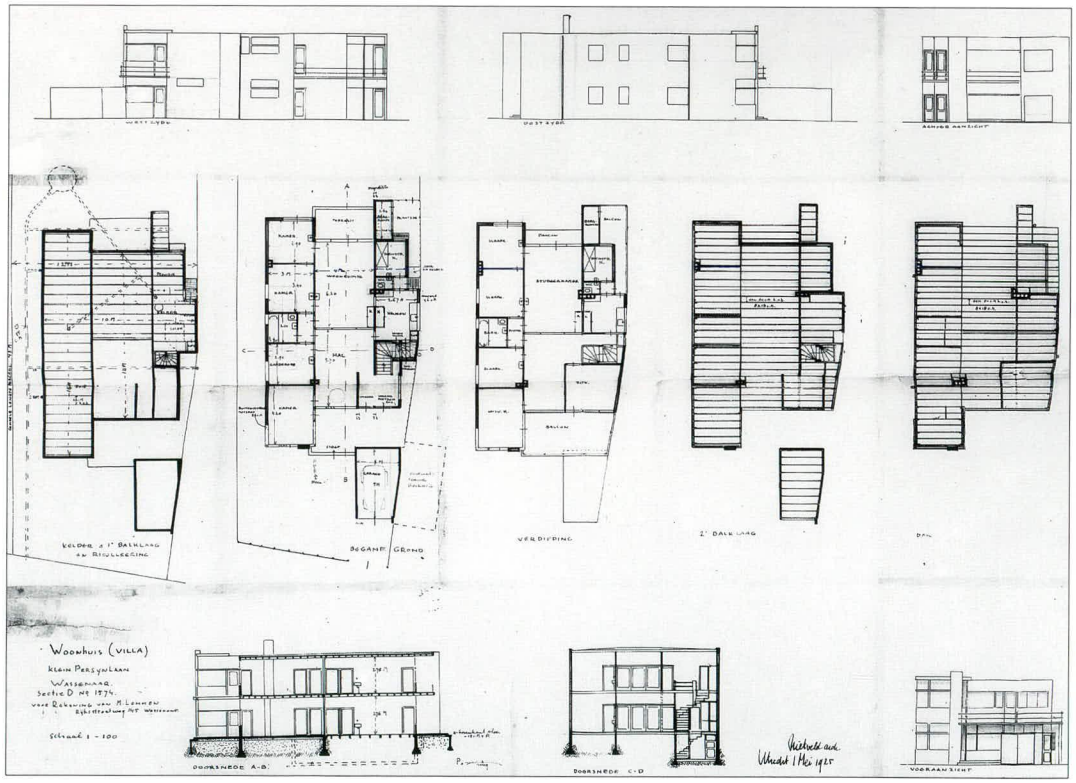

1925

105 Briefpapier

ca. 1925

Na de voltooiing van het Rietveld Schröderhuis nam Rietveld het atelier op de benedenverdieping als werkruimte in gebruik. In 1933 verplaatste hij zijn bureau naar Oudegracht 55.

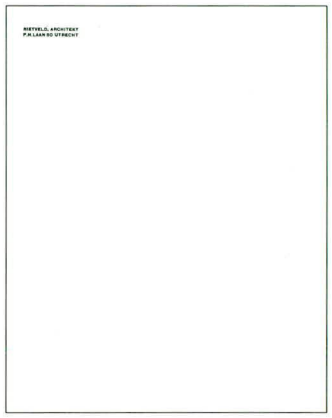

RIETVELD, ARCHITEKT
P.H.LAAN 50 UTRECHT

1925

106 Stapelkastje

hout of triplex
ca. 1925
medeontwerpster
T. Schröder-Schräder

Waarschijnlijk ontstond dit kastje kort na de voltooiing van het Rietveld Schröderhuis. Rietveld ontwierp het samen met Truus Schröder. Drie rechte planken en vier tussenschotjes vormen samen een open kastje dat in verschillende standen kan worden geplaatst, zodat een boekenkast van de gewenste vorm (hoog, breed, lang) kan worden samengesteld. 'Meubelen op maat' die uit standaardelementen worden opgebouwd, werden omstreeks 1925 door Franz Schuster en Ferdinand Kramer in Frankfurt geïntroduceerd. Het idee ontstond uit de behoefte meubilair te ontwikkelen dat aansloot bij de vernieuwingen in de volkswoningbouw en industrieel, dus goedkoop, kon worden geproduceerd.[1] Truus Schröder was zeer geïnteresseerd in deze ontwikkelingen en publiceerde erover in het tijdschrift *De Werkende Vrouw*.[2] In het Nederlands Architectuurinstituut bevindt zich een tekening met het gestempelde monogram van Rietveld, waaruit de bedoeling van het ontwerp en Schröders bijdrage blijkt.
Het opschrift luidt: '10 stuks stapelboekenkastjes 78 x 26 x 26 ontwerp tr. schröder-schräder of zwaluwstaart of gemaakt door kistenfabriek met metaaldraadverb. op de hoeken'.

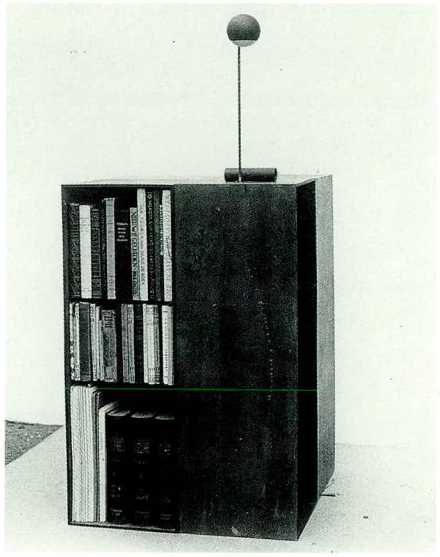

foto ca. 1925

Tekening toepassing stapelkastjes
potlood op transparant
22,5 x 35 cm
NAi

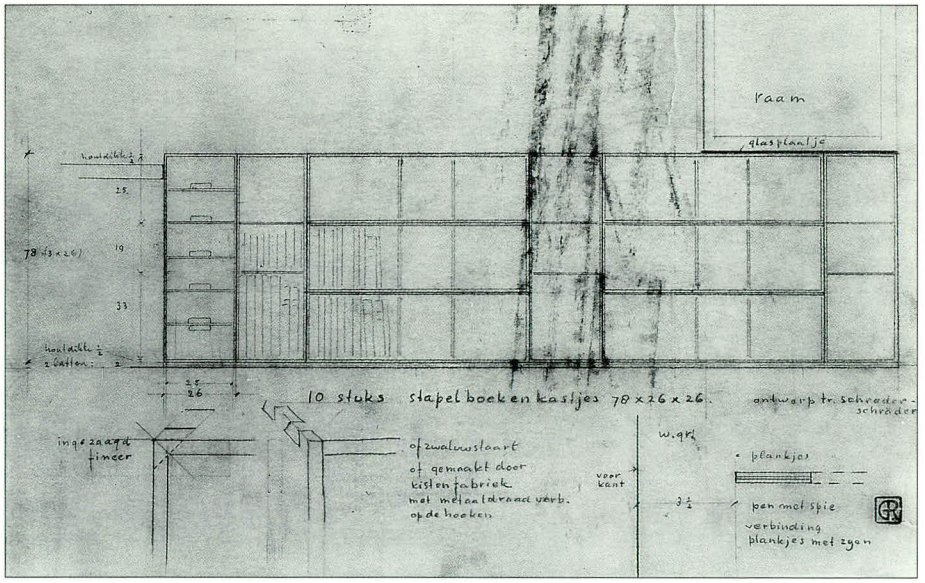

[1] Mang 1978, 114-117.
[2] Schröder 1930.

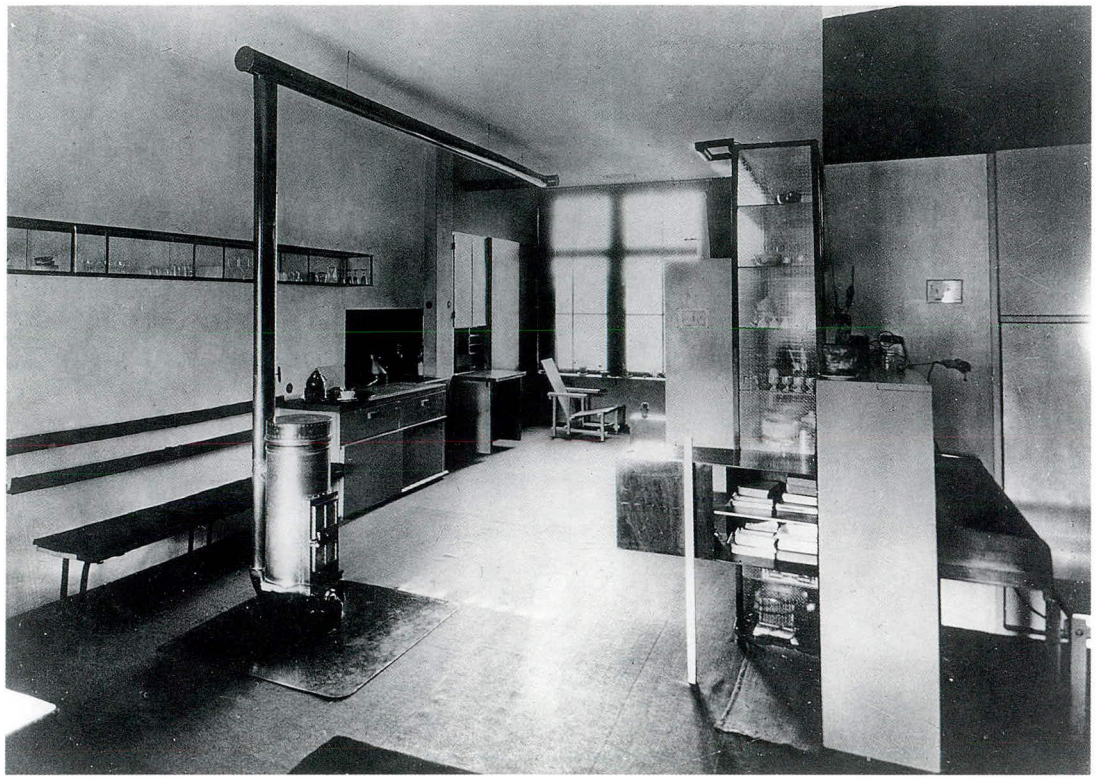

Woonkamer
foto ca. 1926

107 Interieur Harrenstein
Weteringschans 141, Amsterdam

1926
opdrachtgever
R.J. Harrenstein
medeontwerpster
T. Schröder-Schräder
afgebroken 1971

In 1922 betrok de kinderarts dr. R.J. Harrenstein een door P. Kramer gedeeltelijk verbouwd huis aan de Weteringschans in Amsterdam. Harrenstein was getrouwd met An Schräder, de zuster van Truus Schröder-Schräder. Het echtpaar had een uitgebreide vriendenkring van beeldend kunstenaars en kocht werk van onder anderen Jacob Bendien, Charley Toorop, Kurt Schwitters en Thijs Rinsema. Jacob Bendien woonde van 1922 tot zijn dood in 1933 bij hen in huis. In 1926 vroegen zij Rietveld en Schröder de woonkamer op de derde en de slaapkamer op de vierde verdieping opnieuw in te richten. In 1930 volgde een tweede opdracht voor de onderzoekkamer, de wachtkamer en een logeerkamer bij de slaapkamer (nr. 156).[1]

De verbouwing van de slaapkamer was het meest ingrijpend. In het vertrek werden horizontale en verticale panelen geplaatst van hout en glas. De staande schotten markeren de plaats van de bedden en schermen de slaapplaatsen af tegen tocht. Het horizontale paneel dat als een zwevend plafond is aangebracht, geeft een visuele scheiding tussen de entree en het slaapgedeelte. De lampen tussen dit paneel en het plafond zorgen voor een indirecte, gelijkmatige verlichting van het vertrek. Alle meubelen werden speciaal gemaakt en zijn toegesneden op hun functie en plaats in het interieur. De wijze waarop het meubilair deel uitmaakt van de totale inrichting is zeer verwant met het ontwerp van het Rietveld Schröderhuis (nr. 84). Ook de kleurstelling: wit, zwart, geel en rood is nog sterk verbonden met Rietvelds werk uit het begin van de jaren twintig. De woonkamer is meer in idee dan in uitvoering verwant aan het Rietveld Schröderhuis.

Het vertrek is een multifunctionele ruimte met een kookgelegenheid, twee bedden waarvan een achter een vouwwand is geplaatst, een piano en twee tafels met stoelen. Het meest markante visuele element is de kachelpijp die over een lengte van enkele meters horizontaal vrij in de ruimte hangt. Voor het overige vertoont de inrichting alle sporen van de stilistische overgang die Rietvelds werk in deze jaren kenmerkt. Naast meubelen van geschilderd hout en triplex worden ijzer en glas gebruikt voor kasten en bankjes. Ook de wat oudere, vroeg-twintigste-eeuwse meubelen kregen een plek naast de nieuwste ontwerpen van Rietveld. De combinatie van strengheid en nonchalante rommeligheid in dit sober gemeubileerde interieur geeft een goed beeld van het milieu waarin Rietvelds werk werd gewaardeerd.

Beide interieurs werden door tijdgenoten gunstig beoordeeld en vooral de slaapkamer kreeg veel publiciteit. Met name de hygiënische inrichting

1926

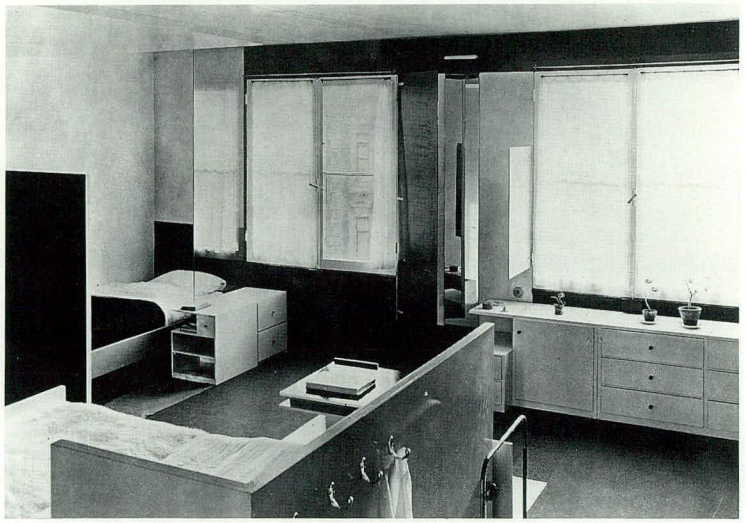

Slaapkamer
foto ca. 1926
SMA

werd geprezen.[2] Bij de afbraak van het interieur in 1971 is dit vertrek in zijn geheel gekocht door het Stedelijk Museum in Amsterdam.

[1] Rolf 1971.
[2] Wattjes 1927.

Küper 1988, 147-155.

108 Vitrine

glas, metaal, hout
1926
medeontwerpster
T. Schröder-Schräder

Op de bovenverdieping van het Rietveld Schröderhuis hingen twee glazen kastjes uit de Verenigde Staten. Waarschijnlijk inspireerde dit model Rietveld bij het ontwerp van de hangvitrine. Deze werd onder andere in de woonkamer van de familie Harrenstein toegepast (nr. 107). De afmetingen zijn gebaseerd op een veelvoud van 30 centimeter. Deze maatvoering wordt door

Vitrine
glas, metaal, eikehout
30,3 x 90 x 29,9 cm
CMU

Rietveld vaak bij systeemmeubelen toegepast. Het model is door de firma Metz & Co in produktie genomen en staat voor het eerst vermeld in de herfstbrochure van 1932.

109 Penning lustrum Utrechts Studentencorps

messing
1926

Penning
3,5 x 3,5 cm
CMU

111 Ontwerp stand 'Zwitsersch gasapparatenfabriek Cornelis van Bavel'

ca. 1926
opdrachtgever
Technisch Bureau
C.J. van Bavel

Voor zijn buurman in de Bachstraat, waar Rietveld sedert 1924 met zijn gezin woonde, ontwierp hij een beursstand die enigszins verwant is aan het tentoonstellingsysteem van Frederick Kiesler uit 1924. In 1925 stond dit systeem met een toelichting van Kiesler afgebeeld in het 10/11 nummer van *De Stijl*.

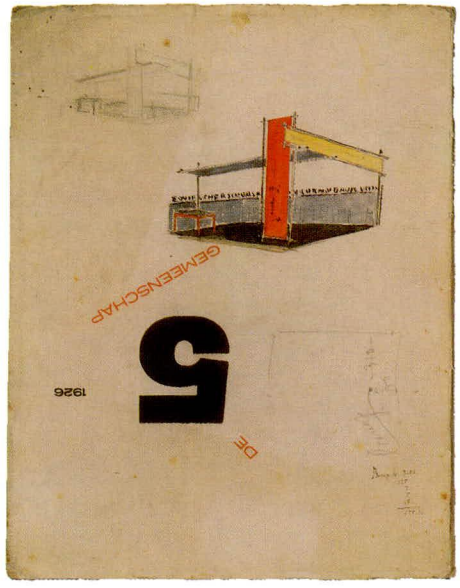

Schetsontwerp
potlood, inkt, verf op omslag
De Gemeenschap
28,4 x 20,5 cm
RSA

110 Speldje lustrum Utrechts Studentencorps

koper en geëmailleerd
messing
1926

Speldje
1,3 x 1,3 cm
CMU

112 Verbouwing woning Van der Vuurst de Vries
Julianalaan 10, Utrecht

1927
opdrachtgever H. van der Vuurst de Vries
gewijzigd

Chauffeurswoning en verbouwing garage
Waldeck Pyrmontkade 20, Utrecht

1927-1928
opdrachtgever H. van der Vuurst de Vries
gewijzigd

De opdracht van de arts Van der Vuurst de Vries bestond uit twee delen: de verbouwing van zijn uit 1917 daterende woonhuis aan de Julianalaan, en de uitbreiding van de garage die achter in de tuin stond. De garage werd vergroot en boven het nieuwe garagedeel werd een woning voor de privé chauffeur van de arts gebouwd.

Rietveld veranderde de gevel aan de Julianalaan ingrijpend. De raampartijen werden gewijzigd. Het schuine dakschild werd afgebroken en de gevel werd recht opgetrokken in baksteen, bekleed met houten delen. Het onderste deel van de gevel werd met een grove stuclaag bedekt.
De verandering aan het interieur betekende hoofdzakelijk een uitbreiding van de woonkamer.

De garage die achter het woonhuis lag werd verlengd tot aan de rooilijn van de achterliggende Waldeck Pyrmontkade. Bovenop deze uitbreiding bouwde Rietveld een woning. De aanbouw werd opgetrokken in een geraamte van ijzeren stijlen

en liggers, dat werd opgevuld met metselwerk. De gevels werden bekleed met geglazuurde betonplaten van acht centimeter dik. De garage met bovenwoning was ontworpen op basis van een meterstramien. Dit is te zien aan de afmetingen van de vertrekken en aan de deuren die één meter breed zijn. Aan de buitenzijde is de maatvoering af te lezen aan de drie bij één meter grote betonplaten, de kozijnen van één bij één meter en aan de glazen lantaarn boven keuken en portaal die vijf bij twee bij één meter is. De Schoonheidscommissie waaraan het ontwerp voor het hele project werd voorgelegd, uitte alleen haar bezorgdheid over de eventuele kleuren op de gevel van de artsenwoning aan de deftige Julianalaan. Over de opzienbarende opzet van de garagewoning repte ze met geen woord. Rietveld liet de geglazuurde betonplaten voorzien van een noppenpatroon: telkens twee rijen witte noppen in de lengterichting van de platen. Van veraf leek het gebouw grijs, van dichtbij staken de noppen duidelijk af tegen de donkere achtergrond. Het hemelwater werd van het platte met mastiek bedekte dak naar het plat van de bestaande garage geloosd. Van daar liep een afvoerpijp naar de riolering. Dit systeem werkte niet optimaal; al vrij kort na de bouw moest het dak worden voorzien van een overkraging, waardoor de strakke kubusvorm verloren ging. De gevels werden bekleed met een gravelachtige laag. Het water stroomde blijkbaar naar binnen. In het *Bouwkundig Weekblad* van 1932 is een advertentie opgenomen waarin Van der Vuurst de Vries 'goede' architecten bedankte voor de tips om de garagewoning, inmiddels bijgenaamd 'het mandje of zeefje' waterdicht te maken.

Ondanks de technische mankementen verdient de garagewoning een plaats in de Nederlandse architectuurgeschiedenis. Het is een van de eerste voorbeelden van toepassing van prefab-elementen in de woningbouw en een stap in de richting van standaardisering. 'Proeve voor industrialiseering der bouw' lichtte Rietveld toe op een tentoonstellingspaneel met tekeningen en een beschrijving van de woning. Dit paneel maakte vermoedelijk deel uit van de Bouwkundige Tentoonstelling van de Utrechtse Kunstkring in oktober 1929. Het was de eerste maal dat tekeningen en foto's van het project werden getoond.

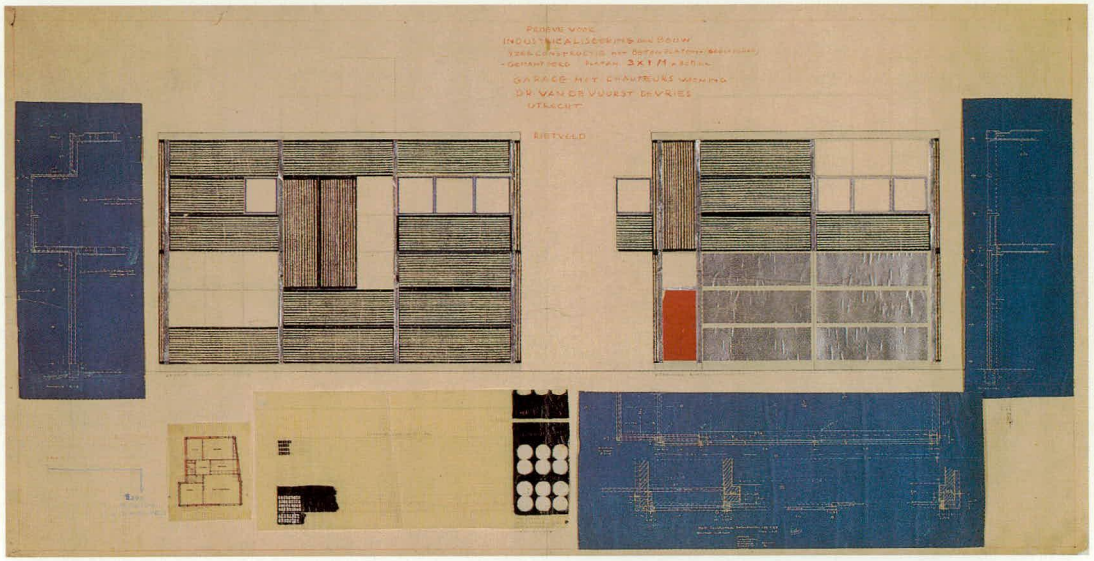

Presentatieblad
collage, papier
76 x 143,2 cm
NAi

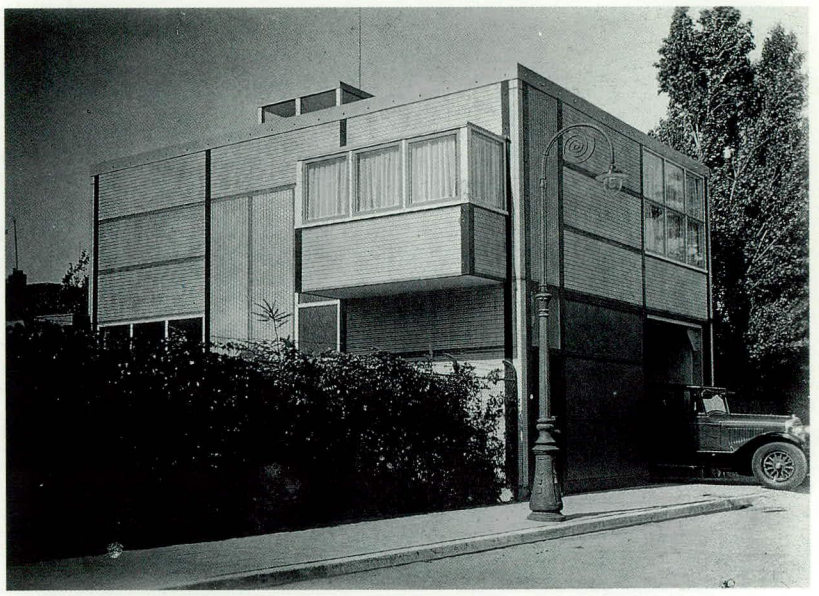

Chauffeurswoning
foto ca. 1928

113 Leunstoel

leer, ijzer, hout
118 x 72 x 80 cm
1927
Haags Gemeentemuseum, 's-Gravenhage

De monumentale stoel voor A.M. Hartog (zie ook nr. 59) heeft een ingenieuze constructie van door elkaar gevlochten leren riemen en ijzeren gasbuizen. De buizen zijn met T-stukjes aan elkaar verbonden; het leer is met klinknagels aan het frame bevestigd. De stoel is waarschijnlijk het eerste door Rietveld ontworpen experimentele buismeubel. De techniek van het buigen van een stalen buis kreeg men in Nederland pas na 1928 onder de knie. Tot die tijd gebruikte men T-stukken voor de verbindingen. Rietveld nam deze constructiemethode mogelijk over van Mart Stam, die zijn eerste achterpootloze buisstoel op deze wijze in elkaar zette.[1]

[1] cat.tent. Delft/ Haarlem 1975.

foto ca. 1927

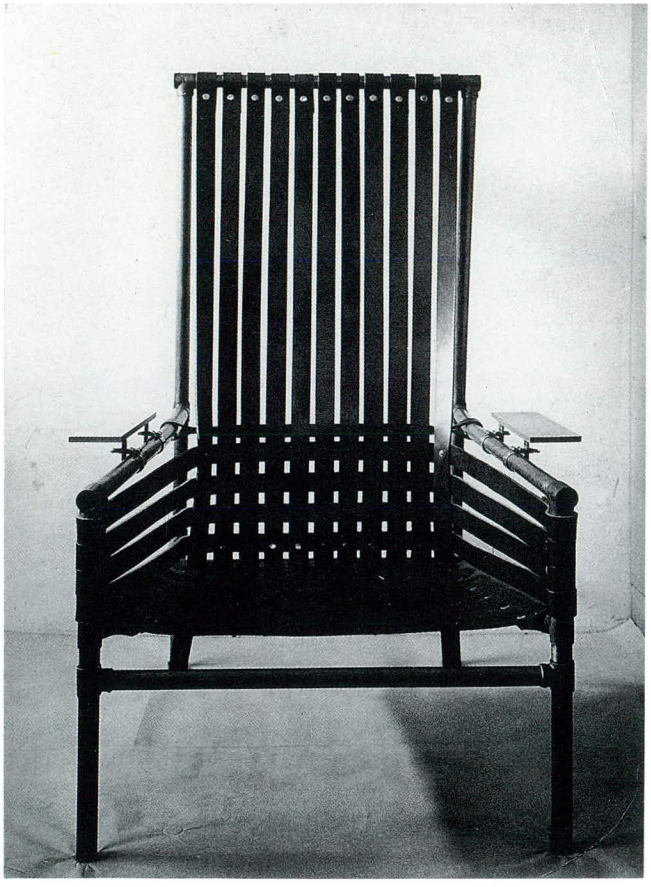

114 Ontwerp stoel-uit-één-stuk

1927

Rietvelds experimenten uit 1927 zijn van buitengewoon groot belang. Ze moesten leiden tot stoelen 'die in één klap uit de machine kwamen' zoals Rietveld uitdrukte.[1] De ideale machinaal te vervaardigen stoel moest uit één plaat materiaal gezaagd of gestansd, en daarna zonder veel arbeid geassembleerd kunnen worden. Rietvelds ontwerpen bleven vrijwel allemaal steken in het stadium van een schets of klein model. Van sommige werden een of enkele prototypen vervaardigd in triplex, fiber (nr. 115) of aluminium (nr. 334). Uiteindelijk bleek de zigzagstoel (nr. 189) levensvatbaar te zijn, alleen niet volgens de oorspronkelijke bedoeling. Hij werd toch uit vier stukken hout geconstrueerd. Het VANK-jaarboek van 1929 publiceerde twee machinaal vervaardigde stoelen van Rietveld: 'No. 138. Triplex-stoel uit één stuk, zonder regelwerk. De geperste grond-

foto ca. 1927

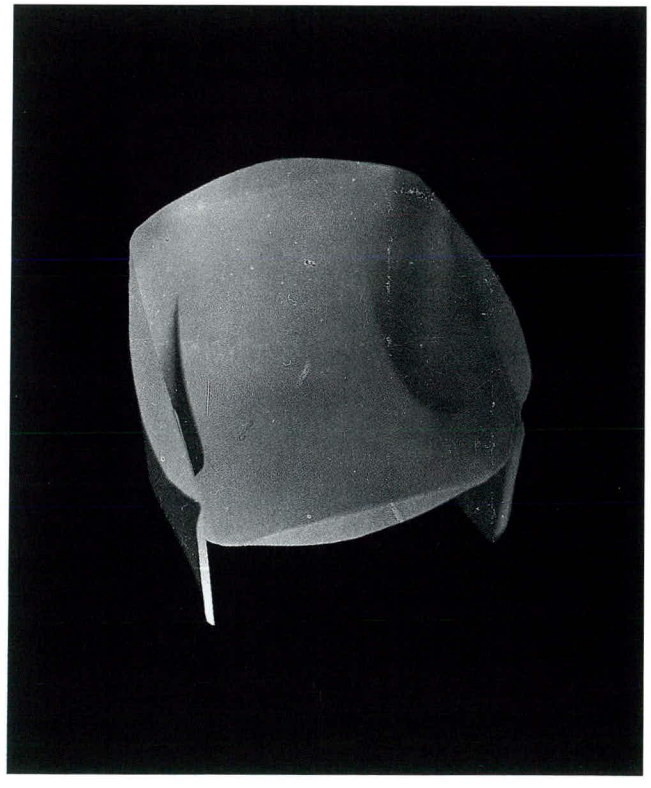

vorm wordt ingezaagd, de zitting opgebogen en met klinknageltjes bevestigd.'[2] Waarschijnlijk is dit ontwerp nooit verder gekomen dan het modelletje dat op de foto in het jaarboek is gereproduceerd.
De tweede stoel uit één stuk is gemaakt van fiber (nr. 115).

[1] Gefilmd interview Piet van Moock 1963, in Hank Onrust, *De weelde van de soberheid*, VPRO-televisie 1992.
[2] Gouwe 1929, 172, 187, 188.

115 Stoel-uit-één-stuk

fiber
1927

1927

De stoel is een van de experimentele modellen die Rietveld omstreeks 1927 maakte in zijn streven naar een machinaal te vervaardigen stoel. Hij werd met een ander model (nr. 114) gepubliceerd in het VANK-jaarboek van 1929: 'No. 139. Fiber-stoel uit één plaat geperst zonder extra verstijvingen. De ingesneden fiberplaat wordt week gemaakt, gebogen, in een vorm geperst en gedroogd.'[1] Bij de beschrijvingen zijn tekeningen gevoegd, die duidelijk maken hoe de vorm uit één plaat materiaal kan worden gehaald. Rietveld zond de stoel, samen met de beugelstoel (nr. 119) en een leunstoel met ronde stokken (nr. 94) in voor de A.S.B. tentoonstelling die in februari 1928 in het Stedelijk Museum te Amsterdam werd gehouden. Otto van Tussenbroek schreef een lovende recensie in het maartnummer van *Binnenhuis*: 'Later heeft Rietveld, wiens streven bij voortduring gericht was op het scheppen van modellen, welke met behulp der machine in grooten getale (dus in serie) kunnen worden aangemaakt, denzelfden leunstoel uit ronde staven saamgesteld. Deze is thans, met de beide andere stoelen waarover hier gesproken wordt, te zien op de Tentoonstelling A.S.B. (Architectuur, Schilderkunst en Beeldhouwkunst) in het Stedelijk Museum te Amsterdam. Na het hout kwam het taaie fibre en het buigzame metaal aan de orde. Steeds zoekend en proeven nemend slaagde Rietveld er in uit één vlakke plaat fibre een stoel te construeeren zoodanig, dat door uitsnijden en omvouwen en door onderling bevestigen der vlakken met schroefbout en contramoer een opmerkelijk gemakkelijk (men zou in onzen tijd wel eens gaan vergeten dat het woord meubel van "mobile" afstamt!) verplaatsbaar en toch ongemeen sterk geheel werd verkregen. Hetzelfde dof-zwarte materiaal paste hij toe op een uit gebogen buizen opgebouwden stoel. Een geraamte van metaal, daaroverheen gevouwen en bevestigd een vlakke plaat fibre, het kan niet simpeler!'[2] De stoel kreeg een plaats in het interieur van de familie Birza (nr. 126) en werd in 1986 geveild. De hoeken en de poten waren inmiddels afgerond, mogelijk naar voorbeeld van een tweede exemplaar dat verloren is gegaan.[3]

[1] Gouwe 1929, 172, 188.
[2] Tussenbroek 1928, 71.
[3] Küper 1988, 192-198.

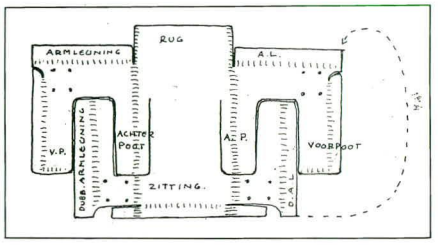

Ontwerptekening
potlood, inkt op transparant
9 x 16,5 cm
RSA

De 'Birza' stoel
fiber
62 x 55 x 71 cm
SMA

116 Verbouwing winkel en schoenmakerswerkplaats Record

Lange Elizabethstraat 5, Utrecht

1927
opdrachtgever
J. Hasselaar
verloren gegaan

In 1927 had Rietveld enige ervaring in het verbouwen van winkelpanden. Record was een nieuwe uitdaging. Het betrof hier een hoekpand, een omstandigheid die Rietveld aangreep om de pui aan de winkelstraat en de etalage in de, aan een smalle steeg gelegen, zijgevel om te vormen tot één grote vitrine. De zonder tussenstijl tegen elkaar geplaatste spiegelruiten vormden zowel een technische en constructieve als een esthetische prestatie. Net als bij de Goud en Zilversmid's Compagnie (nr. 50) en Wessels (nr. 83) werd de pui visueel losgekoppeld van de rest van de gevel door de terugliggende bovenlichten.

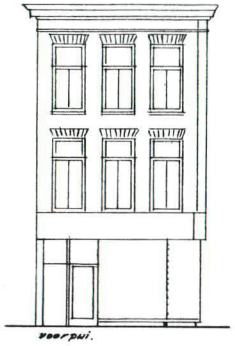

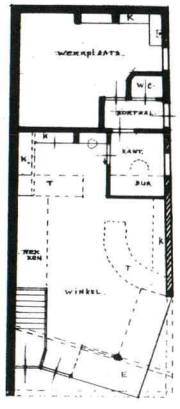

Ontwerptekening
potlood, inkt op transparant
52,5 x 17 cm
RSA

foto ca. 1927

117 Ontwerp 'normaal-woning'

1927
medeontwerpster
T. Schröder-Schräder
niet uitgevoerd

Het ontwerp werd voor de eerste maal gepubliceerd in 1927, in het tijdschrift *i10*. Als vervolg op het Rietveld Schröderhuis – een particuliere woning – probeerde Rietveld ook in woningen van grootschalige projecten de verschillende woonfuncties onder te brengen in één grote ruimte, die door middel van schuifwanden in een aantal vertrekken is om te vormen.

Illustratie uit *i10* 1 (1927) 3, 107

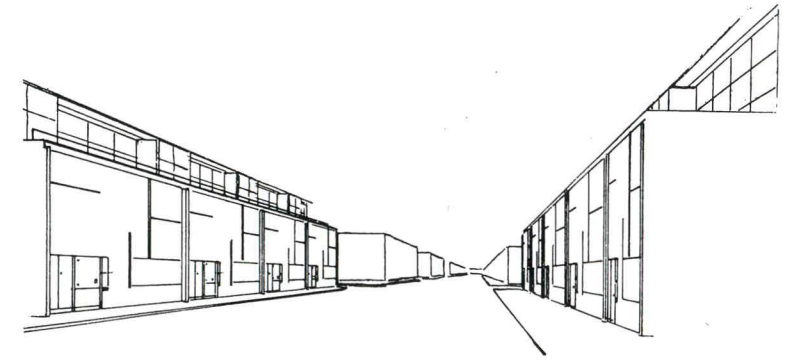

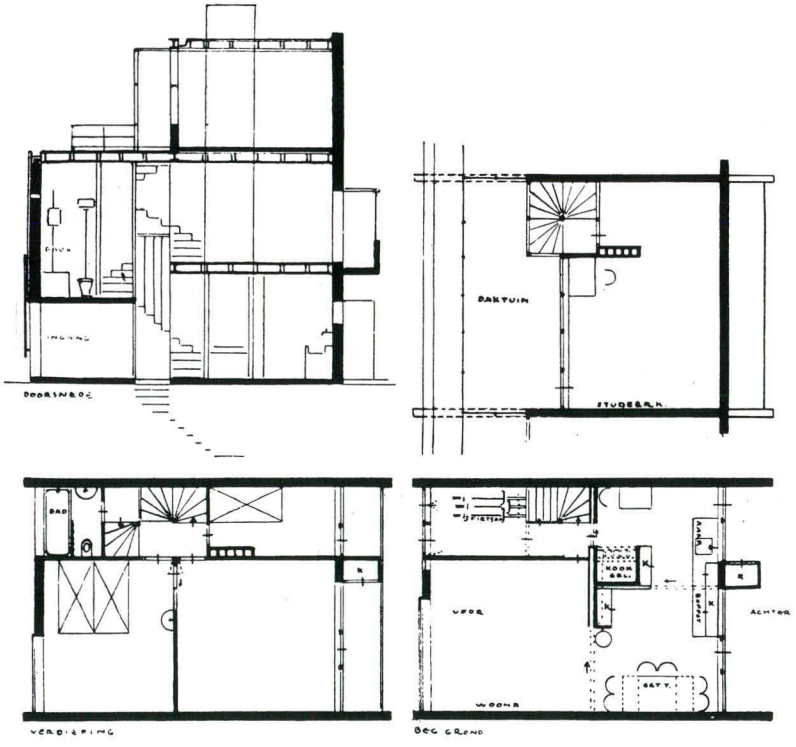

1927

118 Ontwerp woning Van der Veen
Straatweg, Nieuwersluis

1927
opdrachtgeefster
J.A. van der Veen
niet uitgevoerd

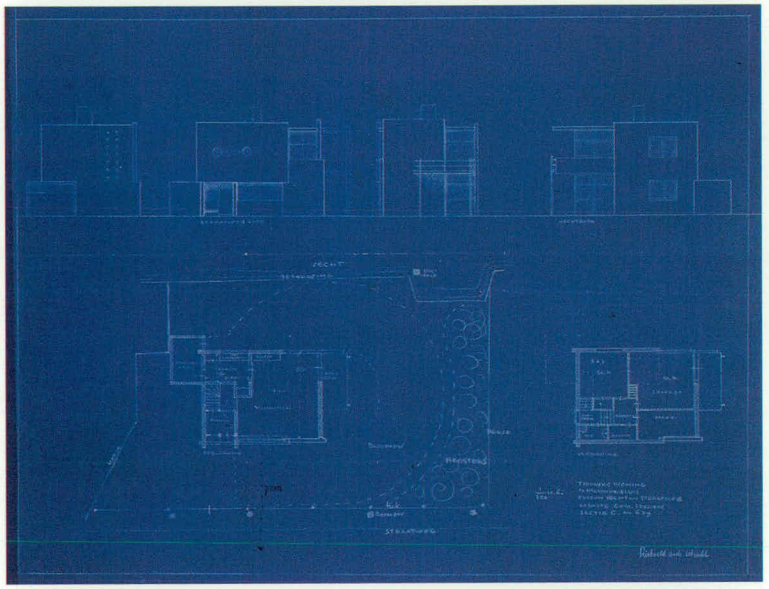

1927

Ontwerptekening
blauwdruk
44,6 x 54,9 cm
Gemeentearchief
Loenen

Beugelstoel
hout, ijzer, fiber
96 x 79 x 87 cm
CMU

119 Beugelstoel

1927

Behalve met stoelen-uit-één-stuk, waarbij één plaat materiaal in de gewenste vorm wordt gebogen, experimenteerde Rietveld eind jaren twintig met ontwerpen waarbij rug en zitting bestaan uit één gebogen plaat, terwijl de voor- en achterpoten vervangen zijn door zijstukken. De gebogen plaat wordt aan deze stukken bevestigd, zodat het model stevigheid krijgt. Een originele uitwerking van deze constructie is de beugelstoel. Bij dit metalen buismeubel wordt de stevigheid en de buigzaamheid van het materiaal benut voor het maken van de dragende zijkanten. Deze zijn licht en sterk en glijden gemakkelijk over het vloeroppervlak. De vorm vloeit logisch voort uit het gebruikte materiaal en grijpt niet, zoals bij veel stalen buismeubelen, terug op een houten stoeltype. De beugelstoel, die o.a. in 1928 op de A.S.B. tentoonstelling in het Stedelijk Museum in Amsterdam[1] en de tentoonstelling 'Der Stuhl' in Stuttgart[2] werd gepresenteerd, trok nationaal en internationaal de aandacht. Uit de vele contemporaine publikaties blijkt dat Rietveld als eerste met een rug en zitting uit één stuk experimenteerde.[3] Voor de eerste prototypen van de beugelstoel maakte Rietveld gebruik van fiber en massieve ijzeren buizen, die bij het verbindingspunt van de buis een klein stukje dubbel lopen. Hij verving de massieve buis vrij snel door een holle buis, waarvan de uiteinden aan elkaar werden gelast. In deze uitvoering staat de stoel in 1928 in verscheidene publikaties afgebeeld. Er waren toen al verschillende varianten, o.a. een model met een hoge rug en een schuine zitting en een model met een lage rug en een rechte zitting. In het begin van de jaren dertig liet Rietveld een grote hoeveelheid gebogen triplexzittingen uit Scandinavië importeren. Hij gebruikte deze niet alleen voor de beugelstoel, maar ook in andere ontwerpen (nrs. 220 en 336). Een schets in het Nederlands

Architectuurinstituut toont een variant van de beugelstoel met poten van gebogen latten. De gelijkenis met het werk van Alvar Aalto is hier zeer opvallend.

De beugelstoel was één van eerste ontwerpen van Rietveld die door de firma Metz & Co in produktie zijn genomen. Al in de St. Nicolaas-folder van 1931 werden het rechte model en de lage armstoel te koop aangeboden voor f. 19,75 en f. 22,50.

Schetsontwerp variant
met gebogen latten
potlood, inkt op papier
20,5 x 38,6 cm
NAi

Beugelstoel
metalen buis, multiplex
59 x 39,2 x 61,4 cm
CMU

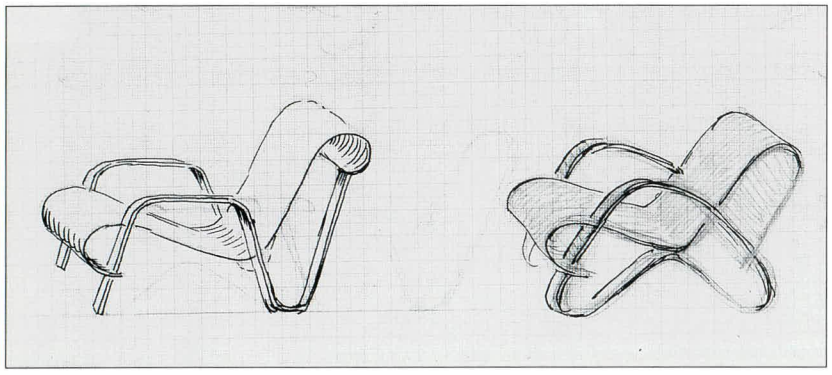

De gepolijste triplexzitting was in kleur naar keuze leverbaar. In de modelinrichting in de Erasmuslaan (nr. 164) stond bovendien een laag model zonder armleuningen.
Er bestaat ook een tafel die bij de beugelstoel zou horen. De tafel is afkomstig uit de nalatenschap van de beeldhouwer J. Uiterwaal en werd in 1986 geveild. Er is geen reden aan te nemen dat dit ontwerp van Rietveld is.[4]

[1] Van Tussenbroek 1928, 71.
[2] Büddeman 1928, 304-308.
[3] Schneck 1928, passim
[4] cat. veiling Christie's Amsterdam 21 mei 1987, nr. 402.

120 Leunstoel 'Eerste Model'

triplex
85 x 94 x 69 cm
1927
SMA

In de leunstoel van gebogen triplex wordt het constructieve principe van de beugelstoel (nr. 119) duidelijk gedemonstreerd. In enigszins gewijzigde vorm paste Rietveld dit principe toe bij de leunstoel uit de serie 'Meubels om zelf te maken' (nr. 350).

1927

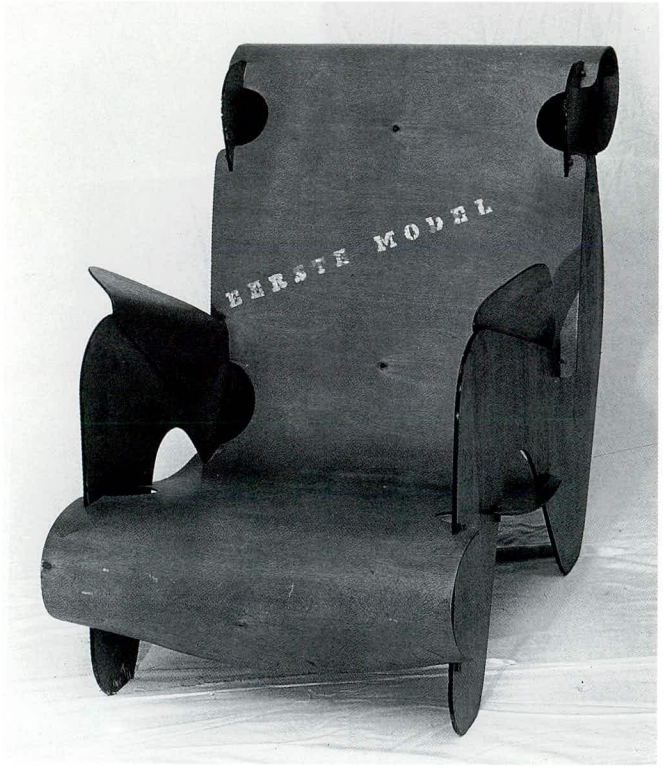

1927

121 **Stoel**

esdoornhout, triplex
76 x 34 x 44 cm
1927
SMA

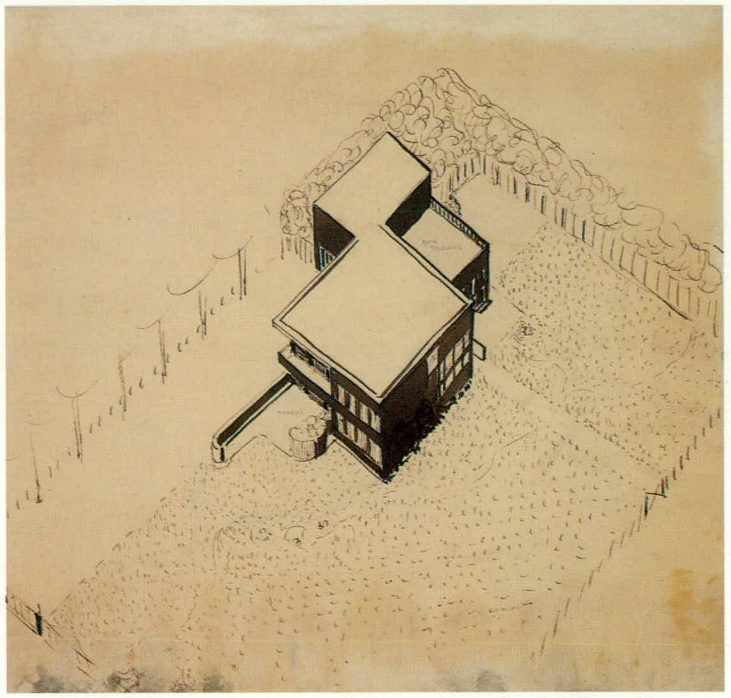

Ontwerptekening
inkt op papier
40 x 39 cm
NAi

122 **Ontwerp woning** Bergen

ca. 1927

123 Interieur muziekkamer
Mauritsstraat 78, Utrecht

ca. 1927
opdrachtgever
P. Ketting
verloren gegaan

In december 1926 kwam de componist Piet Ketting vanuit Heemstede in Utrecht wonen om compositielessen bij Willem Pijper te volgen. Waarschijnlijk kwam hij via het plaatselijke kunstleven in contact met Rietveld. Deze maakte een ontwerp voor het interieur van de muziekkamer.
De ontwerpschetsen zijn ongedateerd, maar zijn vermoedelijk in 1926 of 1927 gemaakt. De inrichting werd bepaald door de vleugel die schuin in de ruimte werd geplaatst. Langs de voorzijde van de vleugel is een lijn getrokken naar een hoek van de kamer. Loodrecht op deze lijn staat een tweede diagonaal. Binnen dit patroon van lijnen zijn de meubelen, een tafel en een divan, geplaatst. Beide meubelstukken zijn omwille van de compositie aangepast. De tafel heeft een driehoekig blad en de divan een afgeschuinde hoek. Het ontwerp is uitzonderlijk, zowel vanwege de schilderkunstige benadering als vanwege de diagonale compositie in het interieur. Mogelijk was Rietveld geïnspireerd tot het maken van dit ontwerp door Theo van Doesburgs artikelen in *De Stijl*, waarin hij schreef over het verlangen naar een uitbreiding van het ruimtebegrip met een nieuwe dimensie en naar 'verrijking van het beeldingsbegrip'. Dit verlangen maakte de mens ontvankelijk voor een nieuwe 'polariteit', meende Van Doesburg, namelijk de diagonaal in de compositie. In 1926 beeldde Van Doesburg bij zijn artikel over deze materie de schematische weergave af van het 'contrast-schilderij', de zogenaamde contra-compositie waarin de diagonale lijn tegen 'de natuurlijke en architectonische structuur' (horizontaal en verticaal) in was geplaatst.[1]

[1] Th. van Doesburg, 'Schilderkunst. Van Kompositie tot contra-compositie', in *De Stijl* 7 (1926) 73/74, 17-28. Zie ook Küper 1988, 155-168.

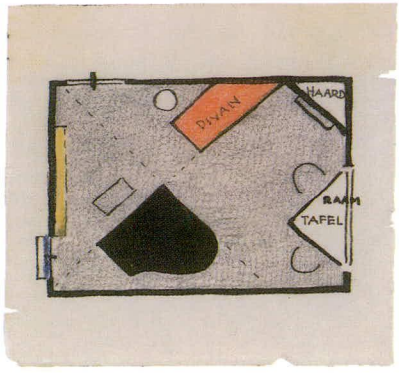

Ontwerptekening
potlood, kleurpotlood, inkt op transparant
8,2 x 8,2 cm
RSA

foto ca. 1927

Muziekstandaard
hardhout, naaldhout, triplex, metaal
146 x 50 x 60
CMU

124 Muziekstandaard

hout, metaal
ca. 1927

Rietveld ontwierp voor Piet Ketting ook een muziekstandaard. De driehoekige vormen van de poot sloten aan bij het interieur van de muziekkamer (nr. 123). De standaard is ook voor anderen uitgevoerd.

125 Ontwerp rooktafel of rookstandaard

philipress, ijzer
ca. 1927

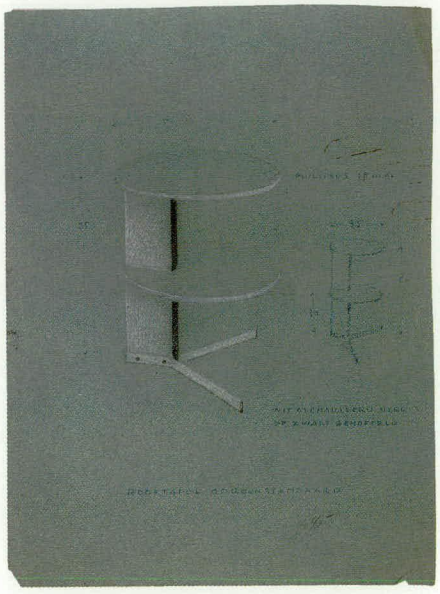

Ontwerptekening
potlood, verf op papier
24,7 x 17,8 cm
RSA

foto ca. 1928
In de spiegel is Rietveld zichtbaar.

1927

126 Interieur woonkamer Birza
Tesselschadestraat 4, Amsterdam

1927-1928
medeontwerpster
T. Schröder-Schräder
verloren gegaan

In het interieur stonden de stoel van fiber (nr. 115), de leunstoel met ronde stokken (nr. 94) en een ronde klaptafel. Aan de ene muur was een laag wandmeubel aangebracht, dat als werktafel dienst deed. Aan de muur tegenover de ramen stond een hoge kastenwand. Tegen de derde wand stond de kachel, waar Rietveld een haardscherm voor ontwierp; hieraan werden later pootjes toegevoegd om de ventilatie te bevorderen.
De wandmeubelen waren zwart en bietenrood gekleurd. Het blad van het schrijftafelgedeelte was met rood leer bekleed, de laden waren aan de binnenkant grijs geschilderd. Later kocht de familie nog zigzagstoelen (nr. 189), militaire stoelen (nr. 73) en militaire krukjes (nr. 74). De krukjes konden worden weggeschoven in de open gedeelten van het wandmeubel.[1]

Het interieur bleef intact tot de jaren zestig, toen het huis werd verkocht. Het meubilair is in 1986 bij Christie's Amsterdam geveild.

[1] cat. veiling Christie's Amsterdam 'Erato' 27 mei 1986, nrs. 139-150.

foto ca. 1928

127 **Verbouwing winkel Zaudy**
Brückstrasse, Wesel, Duitsland

1928
opdrachtgeefster
Brandenstein-Zaudy
afgebroken

In Wesel kreeg de winkel na de verbouwing al snel, vanwege de puntvormige etalage, de bijnaam 'das Haus mit der Nase' of 'Aquarium' Het idee van een draaiing van de etalage ten opzichte van de rooilijn, dat Rietveld bij Record al op een hoek had toegepast (nr. 116), gebruikte hij hier in een vlakke straatwand.
Het was een zeer gedurfde architectonische vondst, temeer omdat de punt zich over de hele hoogte van het pand uitstrekte.

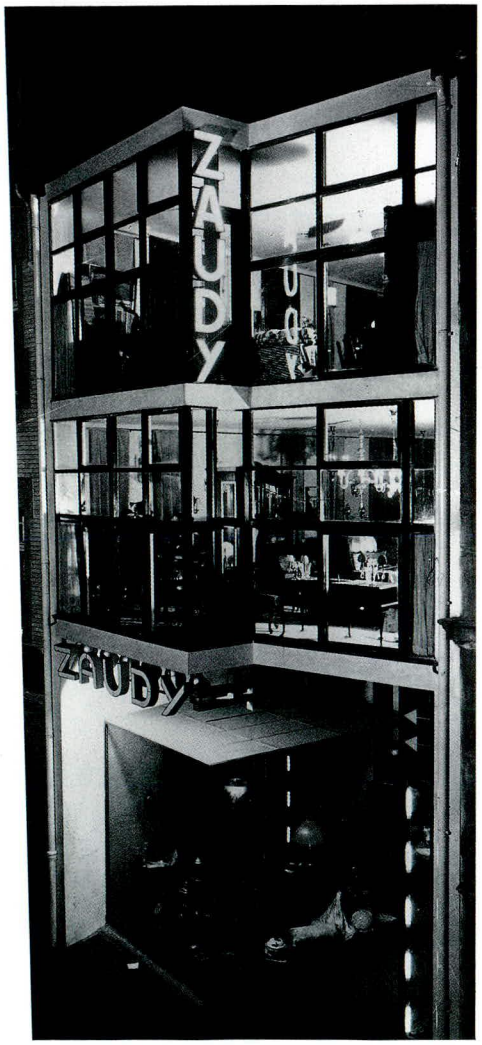

foto ca. 1928

128 **Omslag tijdschrift**
Nieuw Rusland

1928

Schetsontwerp
potlood, waterverf op papier
24 x 16,5 cm
RSA

129 **Vignet Genootschap Nederland-Nieuw Rusland**

1928

De ontwerptekening van het vignet bevindt zich in het Rietveld-Schröder Archief.

130 **Ontwerp verbouwing woning**
Van Hogendorpstraat, Utrecht

1928
opdrachtgever
C.P.R. van Geuns

131 Ontwerp 23 kleine woningen
Utrecht

1928
medeontwerpster
T. Schröder-Schräder
niet uitgevoerd

Dit plan werd evenals de 'normaalwoning' (nr. 117) in *i10* afgebeeld. De woningen waren, aldus Rietvelds toelichting bij de in 1928 gepubliceerde tekeningen, opzettelijk klein gehouden: '1e om goed materiaal te kunnen gebruiken, 2e. om tot vereenvoudiging van het leven te komen.' Rietveld ontwierp de 23 woningen als alternatief voor de bestaande bebouwing, die hij bestempelde als 'z.g. krotwoningen'.

Illustratie uit *i10* 2 (1928) 17/18, 92

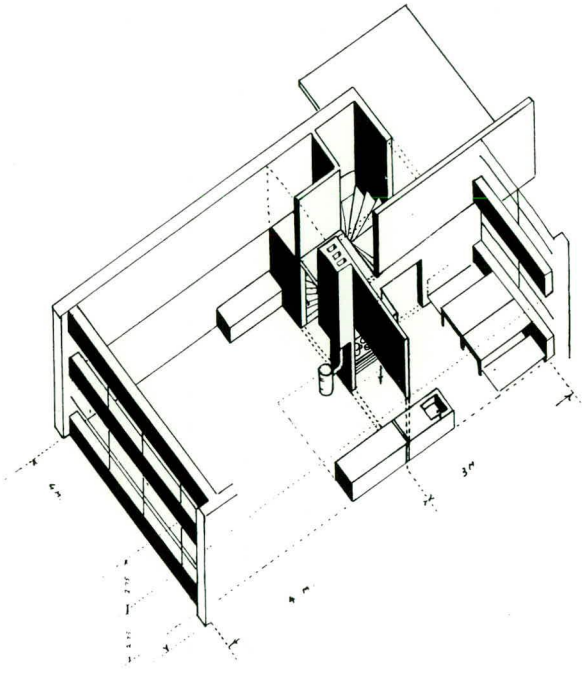

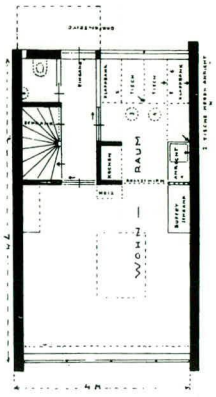

LINKS:
BEGANE GROND

RECHTS:
VERDIEPING

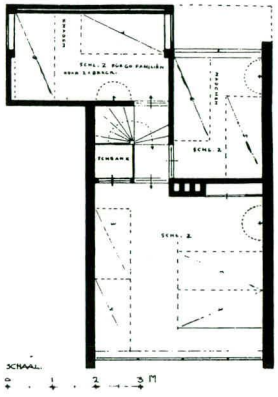

132 Ontwerp interieur kamer
Koningslaan 1b, Utrecht

1928
opdrachtgeefster E.M. Fraenkel-Nieuwstraten
medeontwerpster
T. Schröder-Schräder

Het meubilair bestaat onder andere uit: een opklapbed, opklapbankjes en een tafel die weggeschoven kan worden. De wanden moesten uitgevoerd worden in de kleuren: 'licht (bv geel), donkere wand, donkerblauwe deur, lichtgrijs/wit'.

133 Ontwerp verbouwing woning
Olympiaplein 59, Amsterdam

ca. 1928

134 Ontwerp 'Stadtseriewohnung'

ca. 1928
medeontwerpster
T. Schröder-Schräder
niet uitgevoerd

Dit ontwerp maakte Rietveld vermoedelijk ter voorbereiding van het tweede Congrès International d'Architecture Moderne dat in 1929 in Frankfurt werd gehouden, met als thema 'Die Wohnung für das Existenzminimum'.

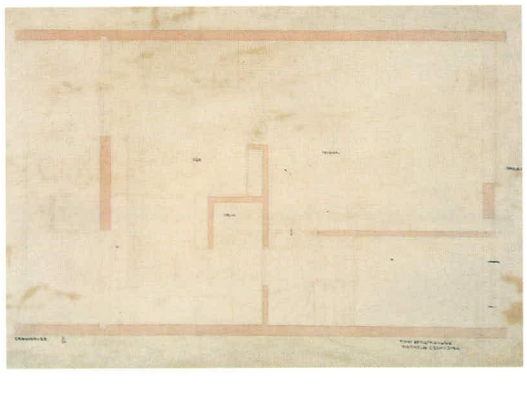

Ontwerptekening
potlood, pen, aquarel op papier
44,5 x 46,5 cm
NAi

135 **Ontwerp verbouwing zolderkamer**
Prof. Tulpstraat 1,
Amsterdam

ca. 1928
opdrachtgeefster
Van Waasdijk

136 **Asymmetrisch bankje**

Rietveld maakte dit bankje voor de familie Fraenkel. De vorm is verwant aan de Berlijnse stoel (nr. 71).

hout
159 x 146,4 x 56 cm
1923-1929
particuliere collectie
Amsterdam

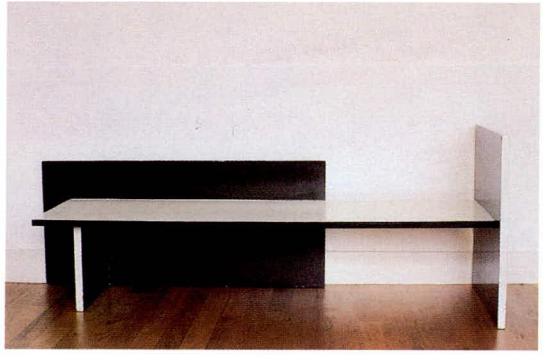

137 **Verbouwing zolderkamer**
Prins Hendriklaan 63,
Utrecht

1929
opdrachtgeefster E.M.
Fraenkel-Nieuwstraten

138 **Meubilair Kolthoff**

1929

Het meubilair dat de heer en mevrouw M. Kolthoff ter gelegenheid van hun huwelijk kregen bestond o.a. uit beugelstoelen (nr. 119), boekenkasten en een hangkast van draadglas.
Zij kenden het werk van Rietveld via professor Grewel, die ook meubelen van hem bezat.

139 **Verbouwing winkel Gonsenheimer**
Kleef, Duitsland

1929
afgebroken

In 1929 verbouwde Rietveld twee winkels in Kleef. Van zowel deze opdrachten als die in Wesel (nr. 127) is niet te achterhalen wat voor de opdrachtgevers de aanleiding is geweest de Nederlandse architect in te schakelen.

Maquette
foto ca. 1929

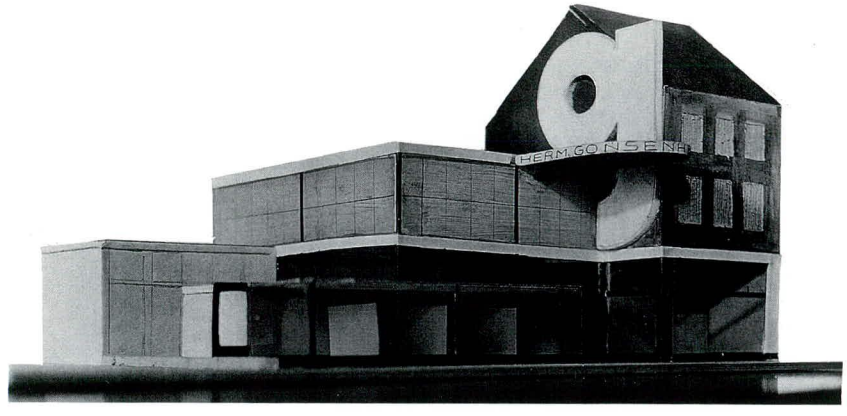

1928

140 Verbouwing winkel Mildenberg
Kleef, Duitsland

1929
afgebroken

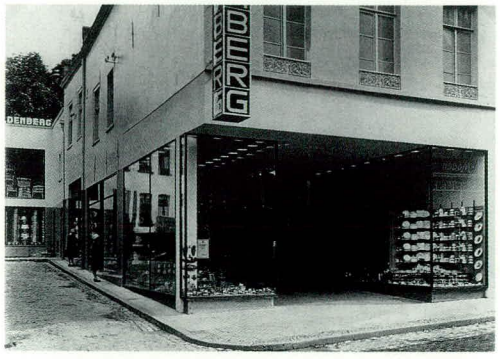

foto ca. 1929

141 Omslag Erts Letterkundige Almanak

1929

Ontwerptekening
potlood, inkt op papier
24 x 17,8 cm
RSA

142 Divanbed

vurehout, metaal
200,5 x 86,5 x 35 cm
1929 SMA

143 Ontwerp transporteerbare woningkern

1929
medeontwerpster
T. Schröder-Schräder
niet uitgevoerd

Rietvelds idee voor de transporteerbare woningkern werd geïntroduceerd op de reizende tentoonstelling 'Neues Bauen' die in oktober 1929 in Utrecht te zien was. De vele problemen die kleefden aan de vervaardiging van een compleet prefab-huis (zie nr. 112) deden Rietveld besluiten prefabricatie in de woning te beperken tot een 'kern' waarin bijna alle noodzakelijke voorzieningen waren opgenomen.

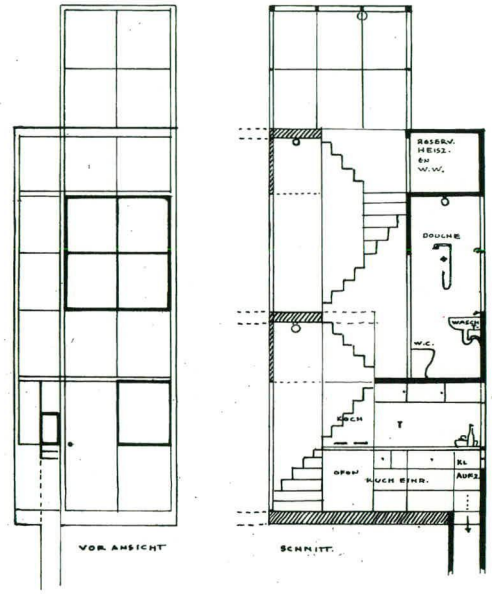

Ontwerptekening
inkt op transparant
19 x 16,6 cm
RSA

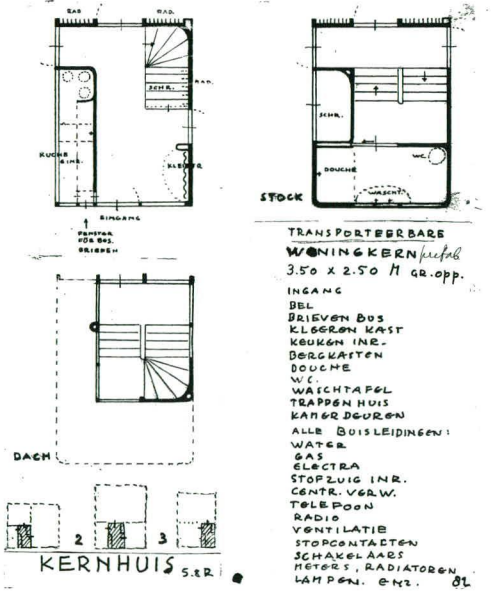

Ontwerptekening
potlood, inkt op papier
22 x 17,1 cm
RSA

144 Ontwerp kern

ca. 1929
niet uitgevoerd

Vermoedelijk zijn de schetsen voor een kern in dezelfde tijd gemaakt als de tekening voor een transporteerbare woningkern (nr. 143).

Ontwerptekening
potlood, kleurpotlood, inkt op papier
26,3 x 21,5 cm
RSA

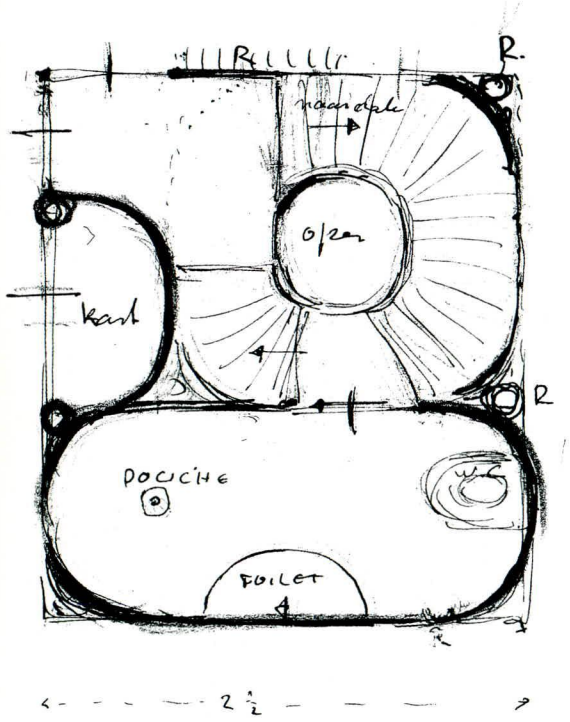

145 Ontwerp geprefabriceerde woning

ca. 1929
niet uitgevoerd

De ongedateerde schetsen zijn voor een woning, bestaande uit een constructie van vijf kolommen die twee verdiepingen dragen. De buitenwanden zijn grotendeels in glas gedacht en de begane grond kan, door middel van een wegschuifbare wand, aan twee zijden helemaal worden geopend. Een lift leidt naar de verdiepingen. Het ovaalvormige sanitair element op de woonetage komt ook voor op het ontwerp voor een kern (nr. 144).

Ontwerptekening
potlood, inkt op transparant
26,3 x 24,2 cm
RSA

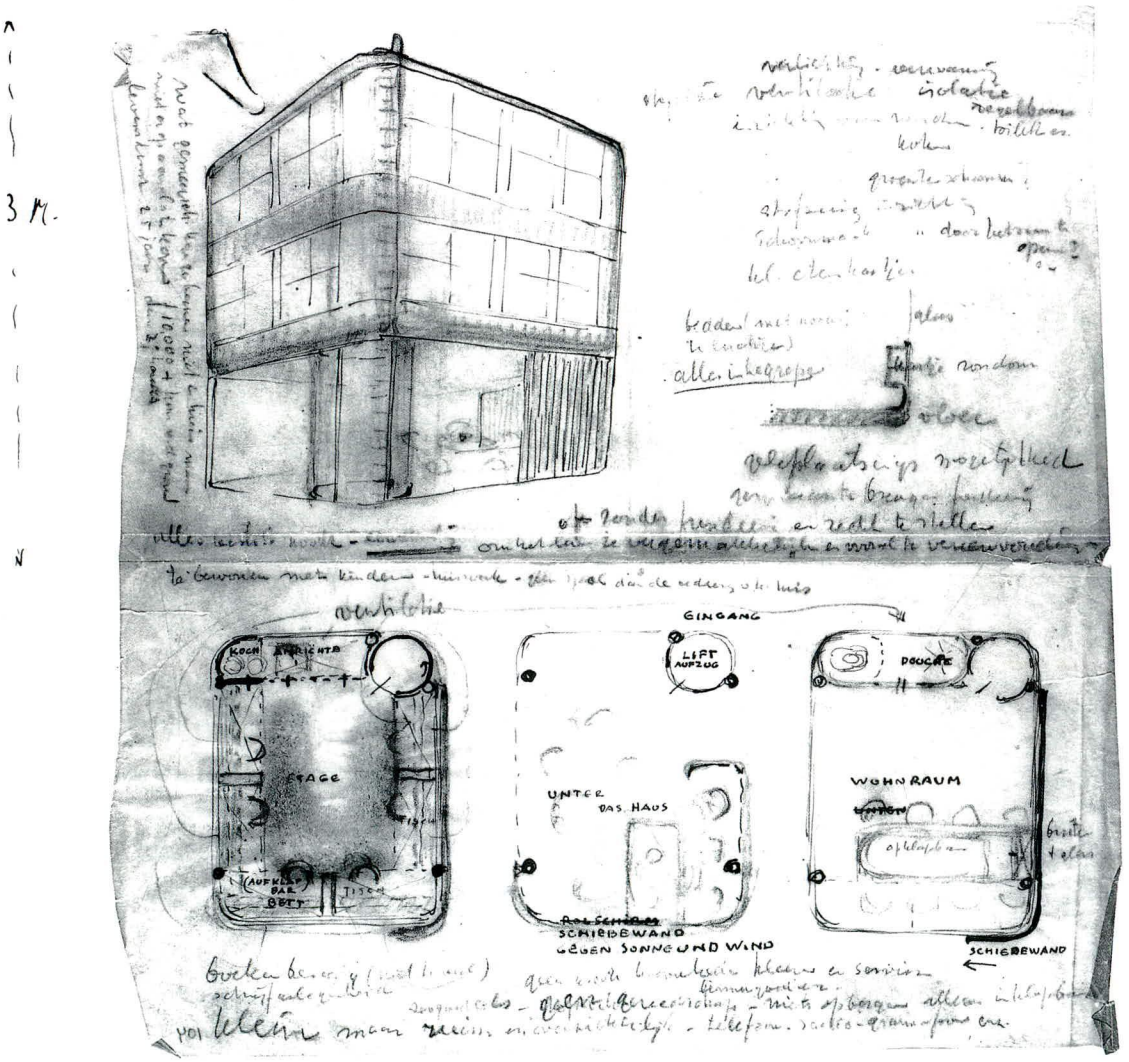

1929

1930

146 Leunstoel

metaal, hout, triplex
ca. 1928-1930

Het ontwerp is een variant op de rood-blauwe stoel (nr. 35), maar nu met een onderstel van gebogen buis. Waarschijnlijk is hij in dezelfde tijd ontstaan als de stalen buisfauteuils die de firma Metz & Co op de expositie van de 'Union des artistes modernes' in het Pavillon de Marsan in Parijs presenteerde (nr. 147).

Leunstoel
stalen buis, berkehout, triplex
83 x 59 x 87 cm
CMU

147 Leunstoel

metaal, hout
ca. 1928-1930

Het ontwerp heeft dezelfde opbouw als de hoge fauteuil met ronde stokken en gebogen rug en zitting (nr. 94). Het rechthoekige frame is echter van gebogen buis. De stand van de rug is variabel. De stoel werd door de firma Metz & Co in 1930 gepresenteerd op de expositie van de 'Union des artistes modernes' in het Pavillon de Marsan te Parijs, samen met meubelen van Penaat en tapijten van Van der Leck. Waarschijnlijk zijn alleen prototypen vervaardigd.[1]

[1] Niehaus 1930.

foto uit **folder** Metz & Co met meubelen van Rietveld en W. Penaat en tapijten van B. van der Leck, ca. 1930

148 Rechte stoel

metaal, multiplex
ca. 1928-1930

De stoel, die een beweegbare rug heeft, stond in 1931 tentoongesteld in de modelwoning in de Erasmuslaan (nr. 164) en is afgebeeld in een folder van de firma Metz & Co, die waarschijnlijk ook uit 1931 dateert. Metz & Co leverde Rietveld in 1932 één bureaustoel voor de inrichting van de woningen van de Werkbundsiedlung in Wenen (nr. 172).[1]

[1] Rietveld aan Berkovich en Metz & Co aan Rietveld, 19 mei 1932, RSA.

Rechte stoel
81 x 40,2 x 50 cm
CMU

149 Verbouwing woning en interieur
Oranjelaan 1/Eikenlaan 48, Hilversum

1929-1930
opdrachtgeefster
L. van Leer

De verbouwing en de inrichting voor Louise van Leer vormden een grote opdracht waarmee een aantal maanden was gemoeid. In het onder andere de woon- en slaapkamer werden bestaande Rietveldmeubelen geplaatst, maar ook werden speciaal voor deze ruimten meubelen door Rietveld ontworpen. Bovendien bepaalde hij de kleuren op de wanden en zocht de verlichting, de vloerbedekking en de gordijnen uit. Het is niet duidelijk in welke woning de verbouwing plaatsvond. De correspondentie met Van Leer liep via de Oranjelaan, het adres dat ook in Rietvelds aantekeningen staat vermeld, maar volgens de gegevens van Bureau Bevolking in Hilversum woonde zij in die jaren op Eikenlaan 48.

150 Kamer Binnert Schröder
Rijswijkseplein, 's-Gravenhage

1930
medeontwerpster
T. Schröder-Schräder

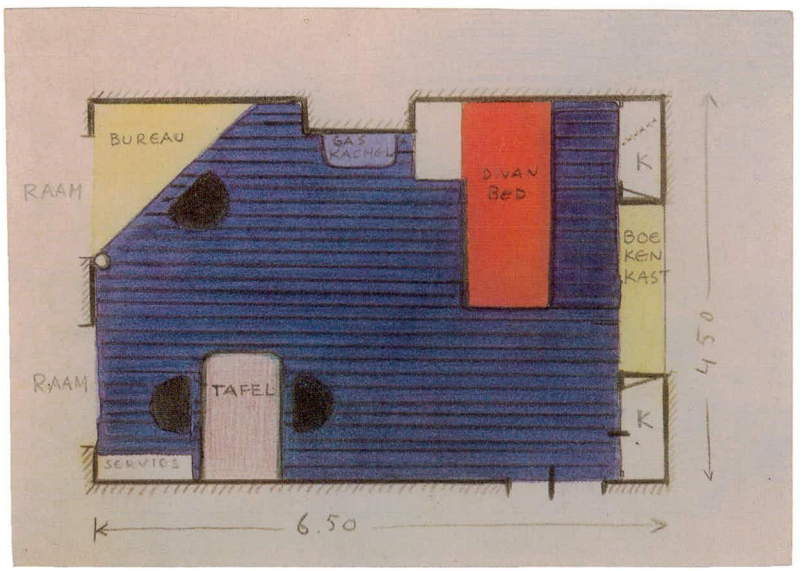

Ontwerptekening
potlood, kleurpotlood, verf op karton
13,3 x 18 cm
RSA

1930

foto ca. 1930

152 Affiche 'Utrechtsche Kunstkring liederen- en duettenavond'

1930

UTRECHTSCHE KUNSTKRING
LIEDEREN- EN DUETTEN-AVOND
SCHUBERT FRANCK DEBUSSY
JO VINCENT
SUZE LUGER
LOUIS VAN TULDER
BEGELEIDING DOOR
HELENA VAN LUNTEREN-HANSEN
ZATERDAG
JAN. 1930.
TIVOLI - 8 UUR
TOEGANG VOOR NIET-LEDEN F 1.50
PLAATSBESPR. VOOR NIET-LEDEN
ZATERDAG 11 JAN. VAN 10-3 IN TIVOLI

Affiche
druk
52,2 x 60 cm
RSA

153 Ontwerp arbeiderstuindorp Bijdrage CIAM Rationelle Bebauungsweisen

1930
niet uitgevoerd

Dit ontwerp is uitsluitend bekend uit S. Giedion (samenst.), *Rationelle Bebauungsweisen*, Frankfurt am Main 1931.

Twee pagina's uit Giedion 1931

151 Interieur Ten Doesschate
Catharijnesingel 53, Utrecht

1930
opdrachtgever
G. ten Doesschate

De oogarts G. ten Doesschate en Rietveld leerden elkaar kennen via de familie Maronier. Rietveld heeft in de loop der jaren verscheidene grote en kleine opdrachten gekregen van leden van de familie Ten Doesschate.
In 1930 richtte Rietveld een grote kamer aan de voorkant van het huis in. Voor deze kamer ontwierp hij een werktafel in de vorm van een vraagteken, waar twee personen tegelijk aan kunnen zitten. Het bureau heeft ijzeren poten, die aluminiumkleurig zijn geverfd. Het blad is van groen kurklinoleum met een zwartgeverfde houten rand van ca. 2 cm. Een plank in dezelfde vraagtekenvorm hangt eronder aan ijzeren buizen.
Het interieur is verloren gegaan, maar verscheidene meubelen, waaronder het bureau, zijn nog in het bezit van de familie.

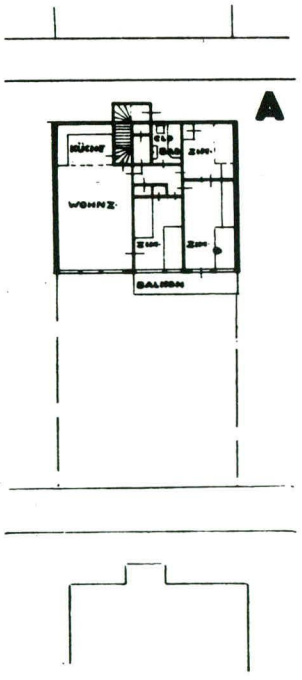

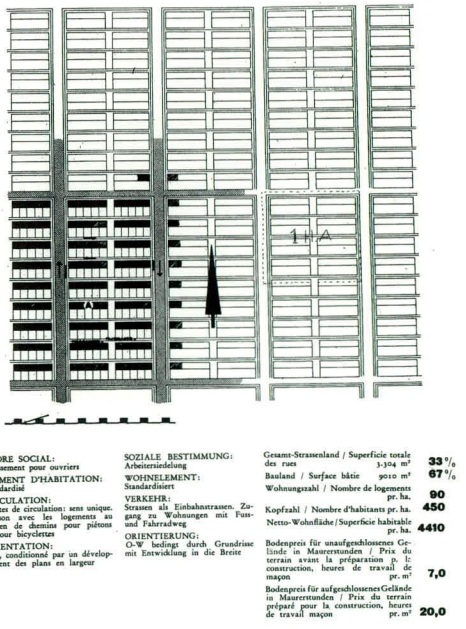

Maquette
foto ca. 1930

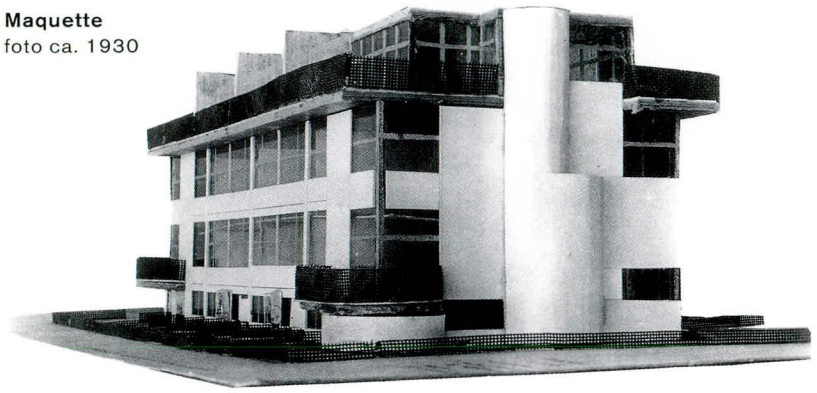

154 Ontwerp zeven woningen
Erasmuslaan, Utrecht

1930
opdrachtgeefster
T. Schröder-Schräder
medeontwerpster
T. Schröder-Schräder
niet uitgevoerd

In 1930 verkocht de Gemeente Utrecht het stuk grond tegenover het Rietveld Schröderhuis aan T. Schröder-Schräder. Samen met haar ontwerp Rietveld zeven woningen, een blok van drie en een van vier. De woningen hebben een vergelijkbare indeling met één groot verschil: het rijtje van vier heeft een gedeeltelijk uitgebouwde wenteltrap die in de zijgevel zichtbaar is.

Ontwerptekening
potlood, inkt op transparant
52,7 x 72,7 cm
NAi

155 Seriemeubelen of plankenmeubelen

hout, metaal
1930
opdrachtgever
Metz & Co

In 1930 ontwierp Rietveld voor Metz & Co een serie systeemmeubelen. Het idee voor systeemmeubelen stamde uit Duitsland en werd door Willem Penaat, die in 1928 voor Metz & Co de 'samenvoegbare meubelen' ontwierp, op de Nederlandse markt geïntroduceerd. Misschien heeft Penaat Rietveld gevraagd voor Metz & Co een eenvoudig systeem te ontwerpen, gebaseerd op de stapelkastjes (nr. 106) en de vitrine (nr. 108), die Rietveld en Schröder omstreeks 1926 samen hadden ontworpen en die onder andere in het Harrenstein-interieur was toegepast. In het Nederlands Architectuurinstituut bevindt zich een pentekening met de hele serie, bestaande uit een beugel, een plank, vier kastjes, twee draaibare spiegels, een plateau, een frame voor een staande spiegel en een bed. In het Rietveld Schröder

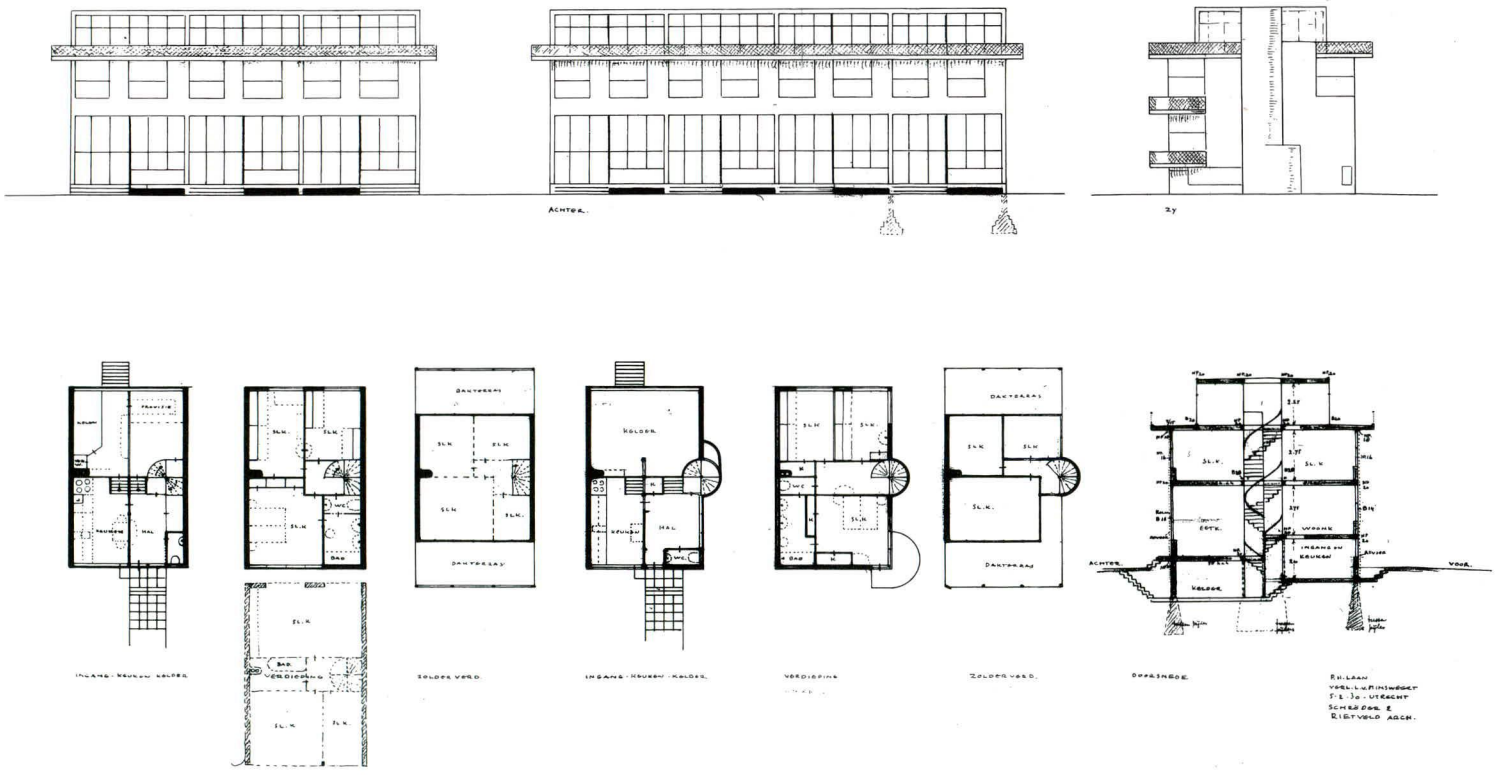

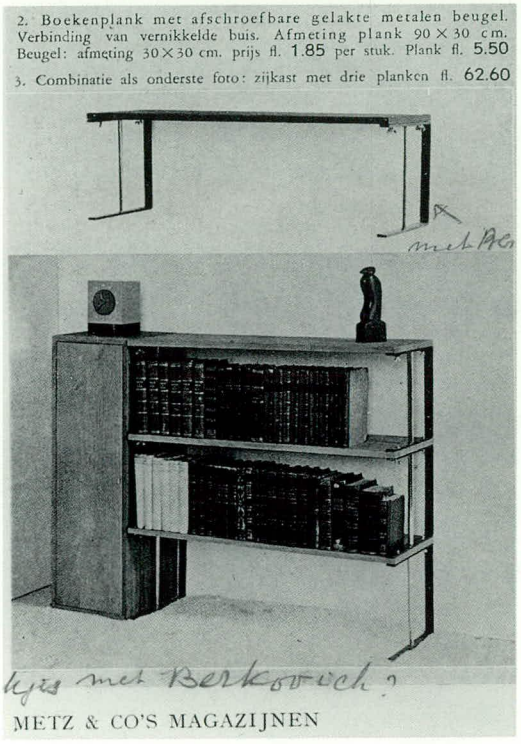
2. Boekenplank met afschroefbare gelakte metalen beugel. Verbinding van vernikkelde buis. Afmeting plank 90 × 30 cm. Beugel: afmeting 30 × 30 cm. prijs fl. 1.85 per stuk. Plank fl. 5.50

3. Combinatie als onderste foto: zijkast met drie planken fl. 62.60

METZ & CO'S MAGAZIJNEN

Pagina uit **folder**
Metz & Co 1931

worden. De basismaat is 30 x 30 x 30 centimeter. Volgens een recensie in *De Telegraaf* van 27 oktober 1931 koos Rietveld deze maat in relatie tot de architectuur: 'Deze woonruimte behoort tot het mooiste wat Rietveld naar mijn meening ontworpen heeft. Het is een zaal in zeer fijngevoelde proporties met een zoodanigen lichtinval, dat alle vormen er bijzondere waarde in krijgen. Dit bereikte Rietveld door een "abel spel" van maten, die genormaliseerd zijn: alles per preciezen meter, behalve de meubels, die per enkel- of veelvoud van 90 cM. zijn ontworpen (opdat ruimte blijve tusschen de vaste muren e.d. en de meubelranden).'

De betekenis van dit ontwerp binnen Rietvelds oeuvre is groter dan het eenvoudige uiterlijk doet vermoeden. Voor het eerst ligt het accent duidelijk op de produktietechnische en de gebruiksaspecten. In tegenstelling tot eerdere meubelontwerpen, die unica zijn met een mogelijkheid tot serieproduktie, is dit

1930

Archief bevindt zich een aantal tekeningen met dezelfde en bijbehorende ontwerpen. Eén tekening is gesigneerd 'Rietveld. arch Utr. 1930'. In de opschriften worden de volgende meubelen of onderdelen van meubelen genoemd: 'plankenmeubel, open boekenkast (enkel gestapeld), theetafeltje (enkel), dressoir (dubbel of enkel), bankje, onderstuk voor dichte kastjes, laatjes glaskastjes, toilettafel, opzet'. In de St. Nicolaasfolder van Metz & Co van 1931 staan foto's van een losse boekenplank, een kastje en een schrijftafel. Het publiek had kort daarvoor in oktober al kennis kunnen nemen van deze meubelen in de door Rietveld en Schröder ingerichte woonkamer in een van de huizen in de Erasmuslaan (nr. 164). Daar werden grote boekenkasten en een wandmeubel opgebouwd uit elementen van de seriemeubelen getoond. Het systeem is van een verbluffende eenvoud. De elementen zijn uitgevoerd in metaal, hout en multiplex, dat eventueel gespoten kan

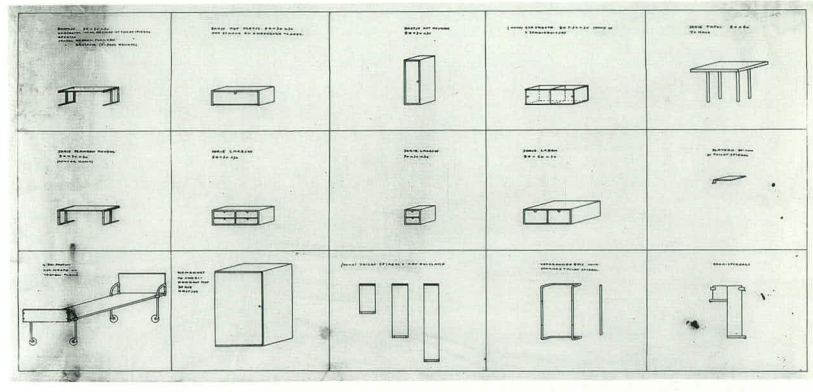

Presentatietekening
inkt op transparant
40 x 86 cm
NAi

Kast
eikehout, metaal
76,5 x 210 x 38,5 cm
particuliere collectie
Wassenaar

ontwerp van meet af aan in meervoud gedacht. Ook bij een gecompliceerd samengesteld wandmeubel behoudt het ontwerp zijn heldere opbouw en strakke lijnvoering. De esthetische kwaliteit zit verborgen in de doordachte, aangename maatverhouding. De kracht van dit principe werd pas na de Tweede Wereldoorlog algemeen erkend en leidde tot een hausse in systeemmeubelen.

156 Wachtkamer, onderzoekkamer en logeerkamer Harrenstein
Weteringschans 141, Amsterdam

1930
opdrachtgever
R.J. Harrenstein
medeontwerpster
T. Schröder-Schräder

De inrichting van de wachtkamer, de onderzoekkamer en de logeerkamer is alleen bekend uit tekeningen in het Rietveld Schröder Archief, die niet de indruk geven dat het om een ingrijpende wijziging van deze vertrekken ging. In de wachtkamer plaatste Rietveld Thonetstoeltjes.

Ontwerptekening
wachtkamer
potlood, kleurpotlood, inkt, waterverf op transparant
44,5 x 52 cm
RSA

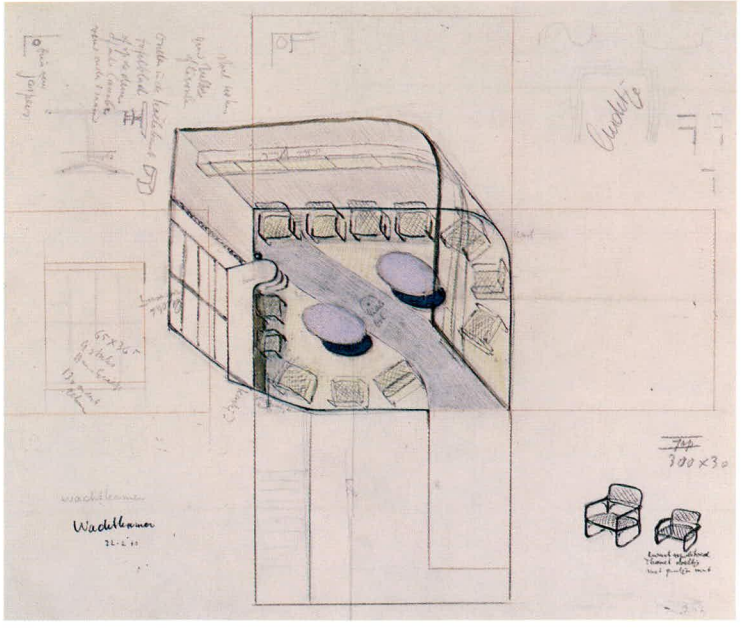

157 Krukje

hardhout, grenehout, triplex, leer
34 x 47 x 47 cm
ca. 1930
SMA

Het krukje en de prullenmand (nr. 158) zijn afkomstig uit de inventaris van de familie Harrenstein-Schräder.

158 Prullenmand

leer
50 x 40 x 40 cm
ca. 1930
SMA

159 Nest bijzettafeltjes

metaal, triplex
47 x 35,5 x 47,5 cm
44,5 x 35,2 x 42,8 cm
42 x 35 x 38 cm
ca. 1930
particuliere collectie
Houten

Het nest bijzettafeltjes dat Rietveld voor Ten Doesschate maakte is vrijwel identiek aan Marcel Breuers ontwerp uit 1925-1926.[1]

[1] Wilk 1981, 44.

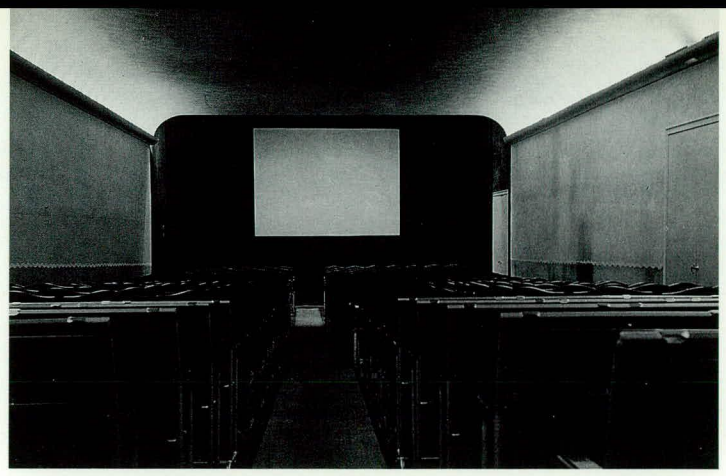

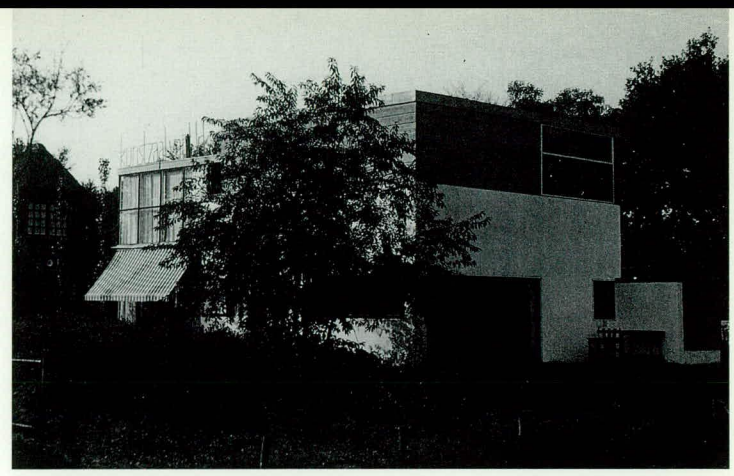

160 **Interieur bioscoop Vreeburg** Utrecht

ca. 1930
opdrachtgever J. Nijland
verloren gegaan

foto ca. 1930

Toen de bioscoopzaal moest worden opgeknapt, vroeg Nijland aan Rietveld, die in het bestuur van de Utrechtse afdeling van de Filmliga zat, een ontwerp te maken. De ingang, destijds niet aan het Vredenburg maar in een zijsteeg, werd door Rietveld zilver geschilderd, waardoor de steeg de bijnaam 'zilversteeg' kreeg.

1930

161 **Woning met kunsthandel en atelierruimte Van Urk** Zwaluwenweg 4, Blaricum

1928-1931
opdrachtgever
K. van Urk
medeontwerpster
T. Schröder-Schräder
gewijzigd

Het ontwerp voor de kunstschilder Kees van Urk bracht Rietveld in conflict met de Blaricumse Welstandscommissie. Het feit dat in het ontwerp geen rekening was gehouden met het glooiende terrein vormde de belangrijkste reden om het af te keuren. Uiteindelijk werd de woning toch gebouwd, mede dankzij de architect W.M. Dudok, die als buitengewoon lid van de Welstandscommissie bij de laatste aanvraag betrokken was. Een van de eerste schetsen toont een kubisch ontwerp gebaseerd op een moduul van vierkanten, in ware grootte één bij één meter. De woning is op de begane grond gepland. Een overdekte trap aan de buitenzijde leidt naar het atelier op de verdieping. De schets geeft aan dat de gevel vanaf twee meter boven de grond moest worden bedekt met golfijzer. In het laatste, uitgevoerde ontwerp is naast de trap een ruimte toegevoegd voor de kunsthandel. Het dak van de kunsthandel loopt schuin, evenwijdig aan de trap. De buitenmuur van de woning is tot aan de verdieping opgetrokken in boerengrauw waarover een pleisterlaag is gesmeerd. De binnenmuur loopt door tot het dak. Tegen deze halfsteensmuur zijn aan de buitenzijde stijlen bevestigd waartegen een houten betimmering is geschroefd. De ruimte ertussen was destijds ter isolatie opgevuld met turfstrooisel. Kozijnen en deuren zijn ongeprofileerd en zonder deklatten, waardoor ze gelijk vallen met het gevelvlak. Deze afwerking is kenmerkend voor Rietvelds architectuur en is tot in zijn laatste werken terug te vinden.

foto ca. 1931

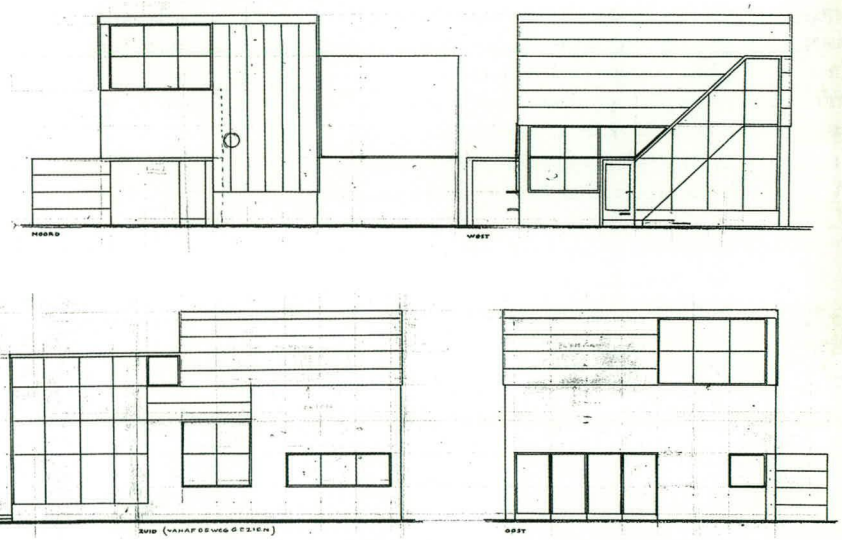

Ontwerptekeningen
potlood, inkt op transparant
25,6 x 49,1 cm
26,1 x 48,9 cm
RSA

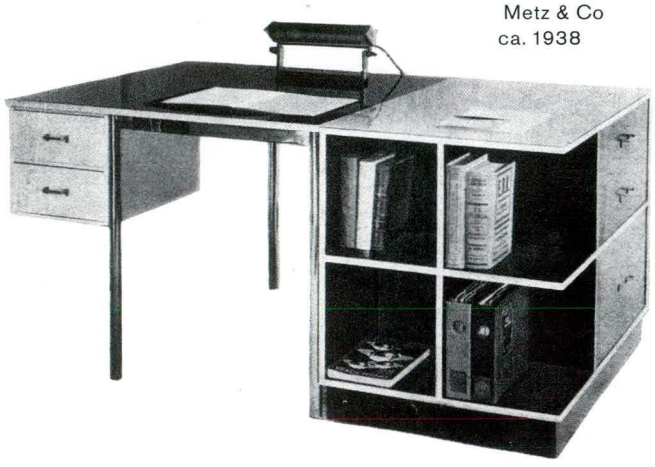

foto uit **folder**
Metz & Co
ca. 1938

162 Bureau

hout, metaal, multiplex
1931
medeontwerpster
T. Schröder-Schräder

exemplaar CMU
70 x 150 x 90 cm

Het bureau is door Metz & Co in produktie genomen. De prijs was vergeleken met andere Rietveld-meubelen hoog: f. 169 in een folder uit ca. 1938.[1] Voor professor G.E. Uhlenbeck is een bureau gemaakt, dat hieraan zeer verwant is (nr. 290). Metz & Co had kennelijk niet het alleenrecht op de meubelen die in de meubelcollectie opgenomen werden. Door anderen, bijvoorbeeld G. van de Groenekan, werden ze ook nog in kleine aantallen geproduceerd.

[1] Folder Metz & Co 'bureaux', ca. 1938, RSA.

163 Rij van vier woningen
Erasmuslaan 5-11, Utrecht

1931
opdrachtgeefster
T. Schröder-Schräder,
en vervolgens Bredero's
Bouwbedrijf Utrecht
medeontwerpster
T. Schröder-Schräder
gewijzigd

Een ontwerp voor zeven woningen aan de Erasmuslaan (nr. 154) dat Rietveld en Schröder maakten voor de grond tegenover het Rietveld Schröderhuis, is nooit uitgevoerd. In 1931 maakte Rietveld een nieuw ontwerp, ditmaal voor vier woningen in een rij. Bredero's Bouwbedrijf nam de grond en de ontwerpen over van de eigenaresse, T. Schröder-Schräder. Het verkrijgen van een bouwvergunning leverde weinig problemen op en nog in oktober van hetzelfde jaar werden de woningen officieel opgeleverd met de openstelling van een modelwoning (zie ook nr. 164). Met de brede strookvensters, de stalen kozijnen, de witgepleisterde muren en de platte daken werd het woningblok meteen uitgeroepen tot hét voorbeeld van het Nieuwe Bouwen in Nederland.

foto ca. 1931

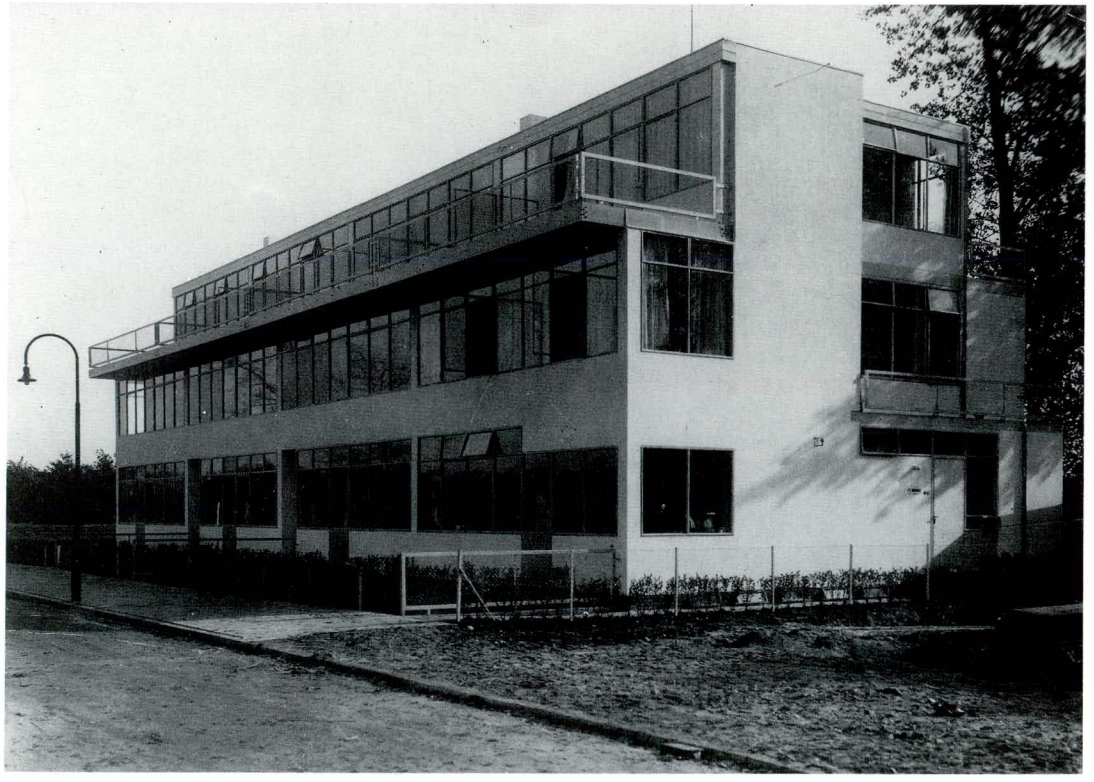

1931

164 Modelinrichting Erasmuslaan

1931
medeontwerpster
T. Schröder-Schräder
uitvoering in samenwerking met
Metz & Co

Van 4 tot en met 25 oktober 1931 organiseerden Rietveld en Schröder in een van de vier opgeleverde woningen aan de Erasmuslaan (nr. 163) een expositie om de huizen te tonen, evenals de meubelen die Metz bij voldoende belangstelling wilde gaan produceren. In het *Utrechtsch Provinciaal en Stedelijk Dagblad* van 5 oktober 1931 wordt het interieur lovend beschreven: 'Bij zóóveel licht, dat deze huizen binnenkomt, is het haast vanzelfsprekend, dat ook de veelal geschuurde wanden vrijwel blank gehouden zijn; anders zouden zij nog te veel licht opslorpen. Frêle nuances van groen, paars en grijs accentueeren even de verschillende ruimten en scheppen bekoorlijke schakeringen. Wat zijn we hier ver van den hartstocht voor primaire kleuren, die een vijftal jaren geleden nog woedde. Toen werden op de zwart-

foto 1931

1931

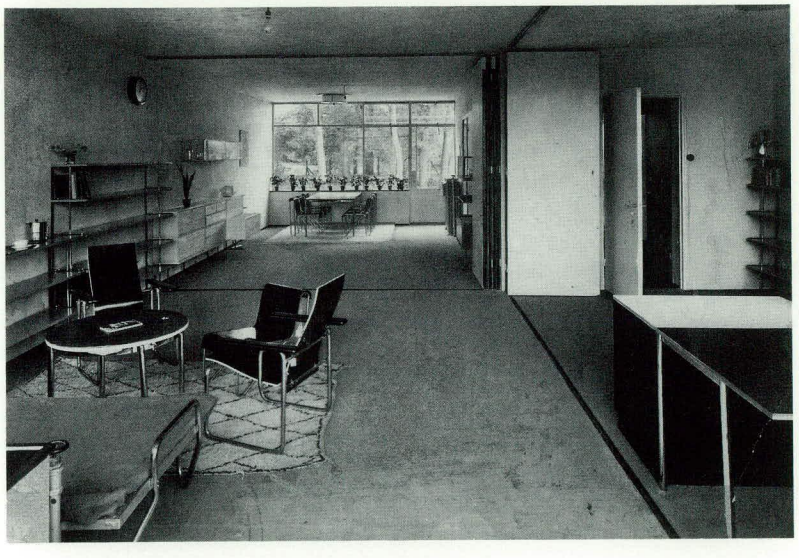

witte wanden ook geen schilderijen geduld; nu hangen ze er gelukkig weer, en men constateere zelf hoe het werk van D. van der Zweep, Willink en Bendien het hier doet. Wie dit huis op de juiste wijze bewonen wil, zal liefst ook zijn meubels naar dezen aesthetischen opzet richten. Gebiedend is het aanschaffen van nieuwe meubels wel niet, maar... De tentoonstelling, die in een dezer woningen gehouden wordt, laat zien welk meubilair deze ruimten 't zuiverst vult: metalen tafels en stoelen, vernuftig gevonden stapelkasten, boekenplanken, moderne lampornamenten, een mat-nikkelen electrische haard, blanke Marokaansche tapijten, rubberbekleeding van de tafelbladen etcetera.'

Het is één van de vele recensies over de woningen. In alle besprekingen wordt meer aandacht besteed aan de architectuur dan aan de meubelen. Toch was de inrichting van grote betekenis. Vijf jaar na de opdracht van Harrenstein (nr. 107) is dit Rietvelds eerste belangrijke interieurinrichting. Hij kon een aantal experimenten uit de afgelopen jaren laten zien. Bovendien zijn dit Rietvelds eerste meubelontwerpen die werkelijk in serie geproduceerd zullen worden wanneer er voldoende belangstelling voor is. De woonkamer is

foto 1931

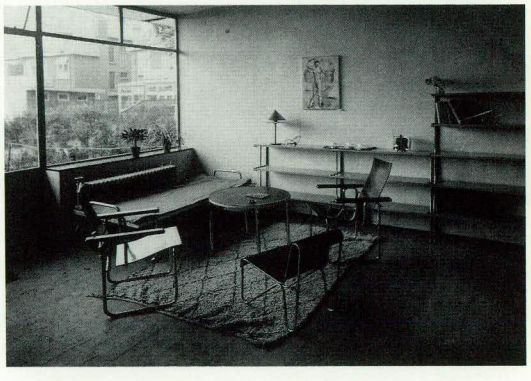

ingericht met het bureau (nr. 162), drie varianten van de beugelstoel (nr. 119), een rechte buisstoel (nr. 148), de fauteuil met een frame van gebogen buis (nr. 146), een wandmeubel en boekenkasten van de seriemeubelen (nr. 155), de hangvitrine (nr. 108), een ronde en een rechte tafel. Het kleed, de kachel, en de lampen zijn waarschijnlijk niet van Rietveld. De tafels en de fauteuil werden niet in produktie genomen en de seriemeubelen slechts ten dele.

165 Uitnodiging tentoonstelling Erasmuslaan

papier
5,4 x 19,4 cm
1931

Rietveld ontwierp voor de model-inrichting van de Erasmuslaan (nr. 164) een uitnodigingskaart met envelop.

166 Kinderbedje

multiplex, metaal, zeildoek
76 x 103 x 53,5 cm
1931
SMA

167 Ontwerp zomerhuisje Derde Loosdrechtse Plas, Loosdrecht

1931
opdrachtgever
F.J. Zeilinga
niet uitgevoerd

Toen Rietveld een bouwvergunning aanvroeg voor een zomerhuisje op een eilandje in de Loosdrechtse Plassen, kwam hij in aanvaring met de plaatselijke Schoonheidscommissie. De opmerkingen betroffen met name het 'vuil' worden van de materialen (witte cementsteen en rubberoid). Rietveld maakte een nieuw ontwerp, voor een kleiner huis, dat werd afgewezen vanwege het platte dak. Alleen een schuin dak kan 'eenheid' brengen, luidde het oordeel. Bovendien voorkwam 'het verschil in schuine daken' eentonigheid. Om de Schoonheidscommissie ervan te overtuigen dat een schuin dak op zo'n klein huis onevenwichtig was, stuurde Rietveld een tekening van het huis met een schuin, strooien dak. Tot zijn verbazing reageerde de commissie positief: voor dit ontwerp zou wel een vergunning worden verleend. 'Uit practische zoowel als aesthethische overwegingen kan ik dit niet uitvoeren; als Gedelegeerde van Le Congres international d'architectuur niveau, heb ik een naam te verliezen', antwoordde Rietveld.[1] Als alternatief maakte hij een laatste ontwerp voor een demonteerbaar en verplaatsbaar huis.
Ook dit is, voor zover bekend, niet uitgevoerd.

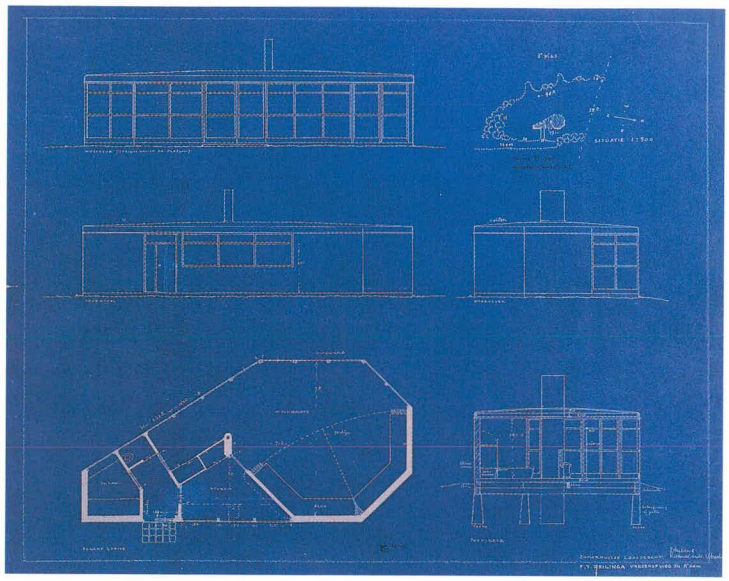

Ontwerptekening
blauwdruk
52,5 x 64 cm
Gemeentearchief Loosdrecht

[1] De brief waaruit wordt geciteerd, dateert van 11 april 1931 en bevindt zich in het Streekarchief Hilversum. Met dank aan de heer F. Brand van de Historische Kring Loosdrecht, die ons op deze brief attendeerde. Ontwerp en correspondentie bevinden zich in het Gemeentearchief Loosdrecht.

168 Verbouwing apotheek Birza
Bilderdijkstraat 194,
Amsterdam

1931
opdrachtgever
W. Birza
afgebroken

foto ca. 1931

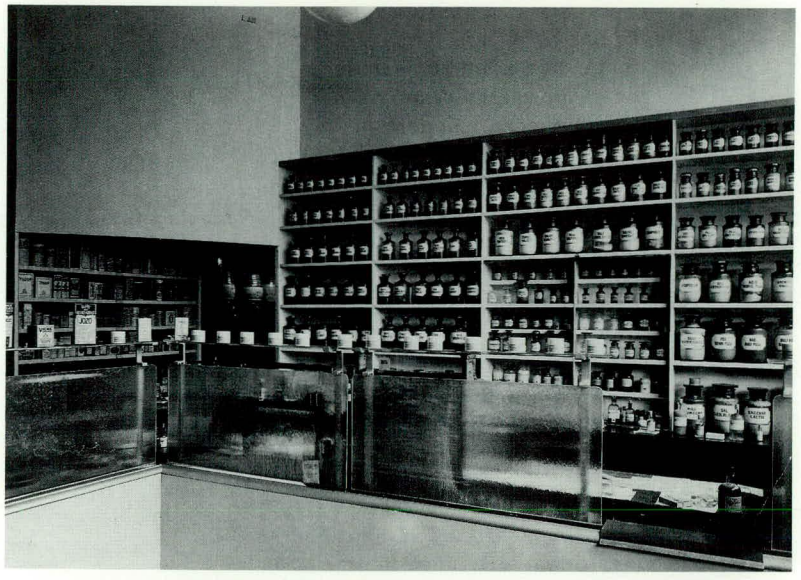

169 Interieur Charley Toorop
Bergen

1931

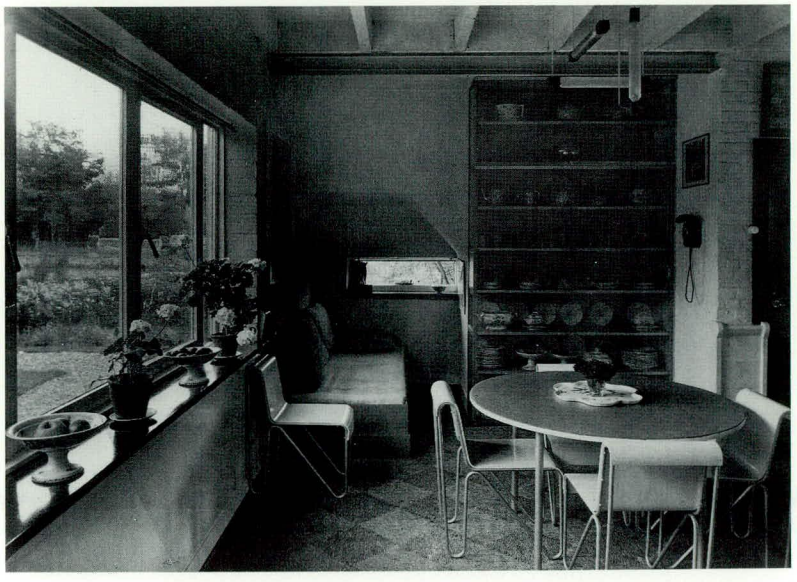

foto ca. 1931

170 Ontwerp 'idee voor eenvoudige woning'

1931
niet uitgevoerd

Dit ontwerp is alleen maar bekend uit de publikatie in 1931, in een 'periodiek in briefvorm'. Deze 'periodiek' was een door Rietveld opgezet tijdschriftje dat in 1931 en 1932 werd uitgeven. Naast de aankondiging en het proefnummer verschenen nog vijf nummers.

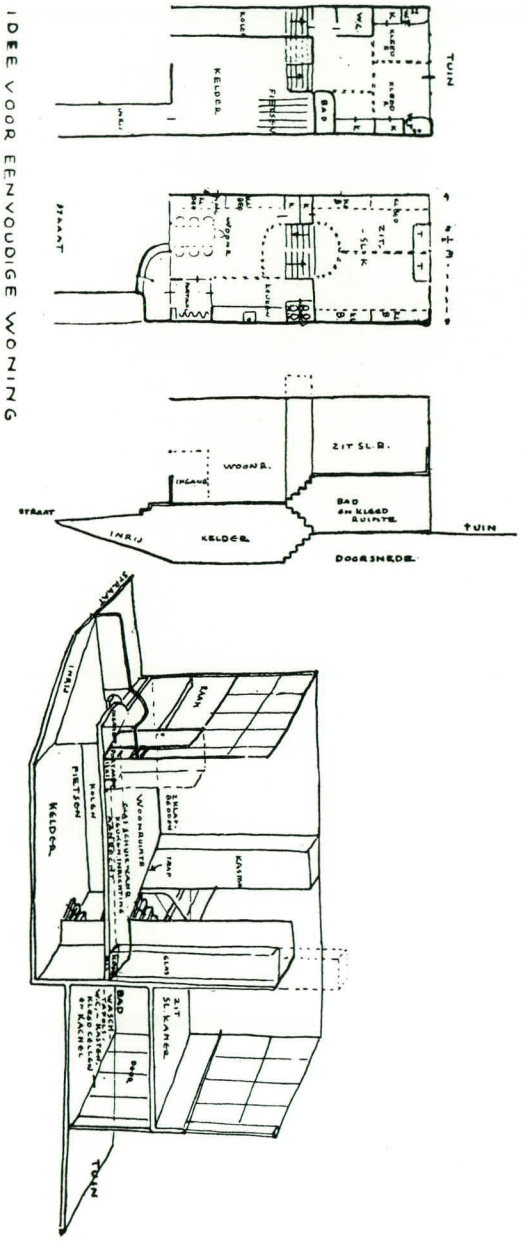

Alles wat in architectuur meer is dan juist toereikend; elk deel dat belangrijk gemaakt wordt, hetzij uit misplaatste vakkennis, hetzij uit onkunde, belemmert een ander deel. Weinigen overzien, dat alles wat imponeert, door b.v. afmeting, schoonheid of constructie, de in welstand verkeerende en het moeilijkst te overwinnen belemmeringen zijn.

Rietveld.

1931

171 Ontwerp 'doktershuis'

ca. 1931

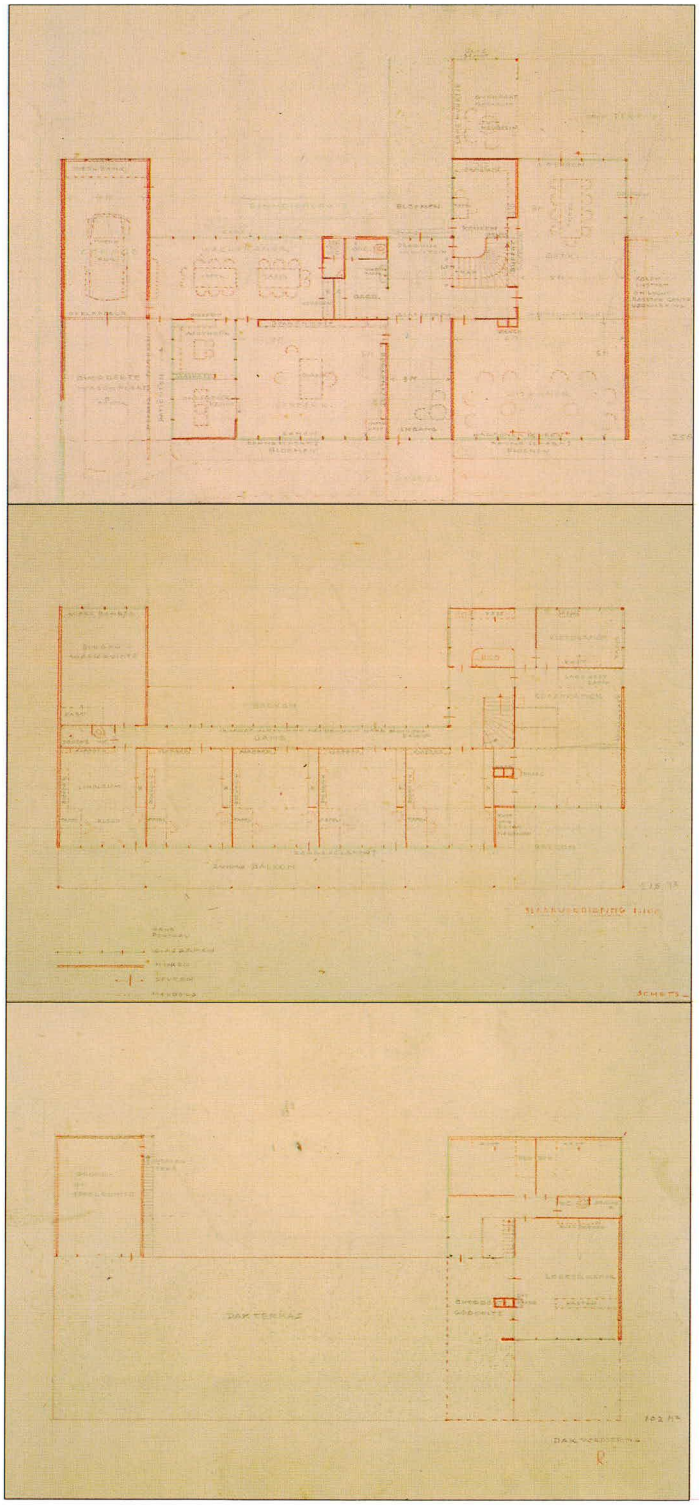

Ontwerptekeningen
potlood, kleurpotlood
op papier
46 x 51 cm
33,5 x 45,5 cm
39 x 45 cm
NAi

172 Rij van vier woningen voor de Wiener Werkbundsiedlung

Woinovichgasse 14-20, Wenen

1929-1932
gerestaureerd

In december 1929 werd Rietveld uitgenodigd mee te werken aan de Mustersiedlung van de Wiener Werkbund, een wijk met woningen ontworpen door verschillende architecten. Rietveld stuurde binnen een maand zijn eerste ontwerp.
De plannen voor de Siedlung werden in 1930 en 1931 herhaaldelijk gewijzigd, wat tot gevolg had dat Rietveld ook zijn ontwerpen steeds moest aanpassen. Uiteindelijk werd een rij van vier woningen, naar zijn ontwerp, gebouwd. Toen hij te horen kreeg dat zijn idee om op de begane grond schuifwanden aan te brengen niet werd verwezenlijkt, besloot hij de vier woningen verschillend in te delen.
Zo zouden de variaties in plattegrond toch duidelijk worden. Een van de woningen was ingericht met door Rietveld ontworpen meubelen van Metz & Co: drie soorten beugelstoelen, een rechte stoel, en diverse plankenmeubelen.[1] De Siedlung werd in 1932 geopend; Rietveld was bij de opening aanwezig.

Schetsontwerp
inkt op transparant
22 x 23,4 cm
ca. 1930
RSA

Ontwerptekening
potlood, kleurpotlood
op lichtdruk
29,8 x 42,1 cm
RSA

foto ca. 1932

[1] Brieven d.d. 19 mei 1932, RSA.

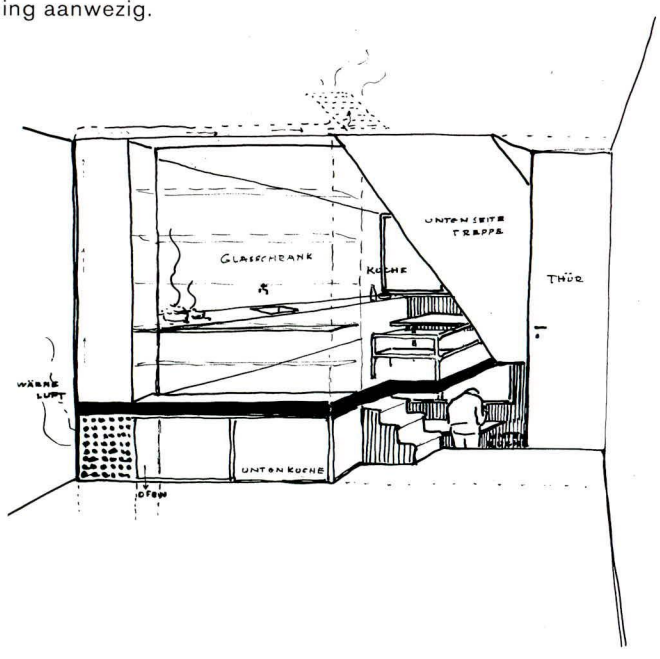

1931

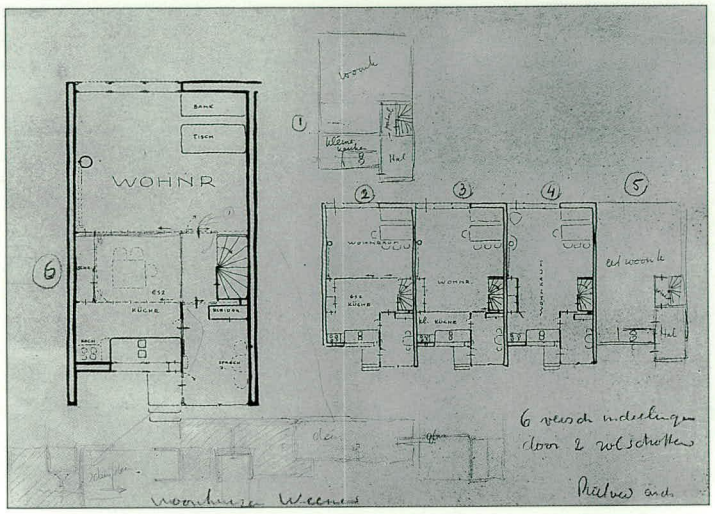

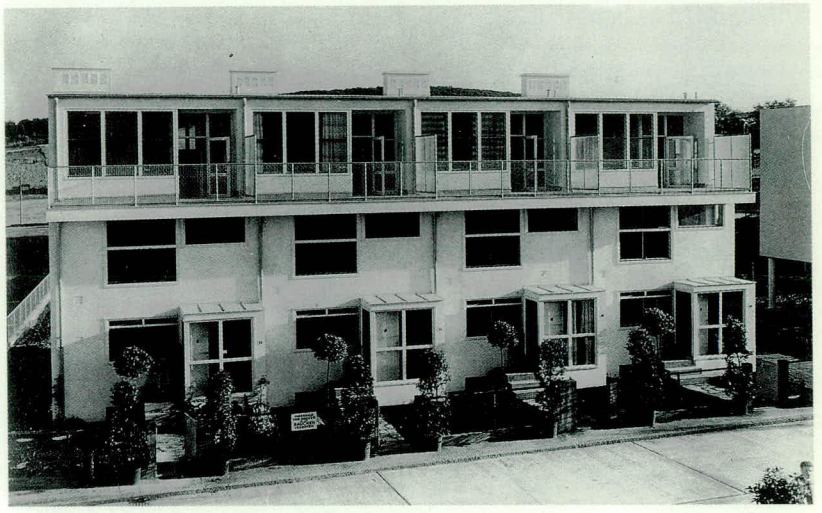

173 **Woning Klep**
Montenspark 8, Breda

1931-1932
opdrachtgever
A.M.F. Klep
gewijzigd

In een korte, ongepubliceerde tekst over de woning voor A.M.F. Klep, aanwezig in het Rietveld Schröder Archief, schrijft Rietveld dat deze woning moet worden beschouwd 'als een plaats voor dagelijksche herstelling van een jong sportief industrieel'. Ook in de eerste twee publikaties over de woning, beide in *De 8 en Opbouw*, van Rietveld en van J.B. van Loghem, werd buitengewoon veel nadruk gelegd op de invloed van de woning op de emotionele en geestelijke gesteldheid van de bewoners. Eisen waaruit geen levenslust sprak werden, volgens de artikelen, door Rietveld omgezet in een leefomgeving waarin de bewoners de levenslust herwonnen.

1932

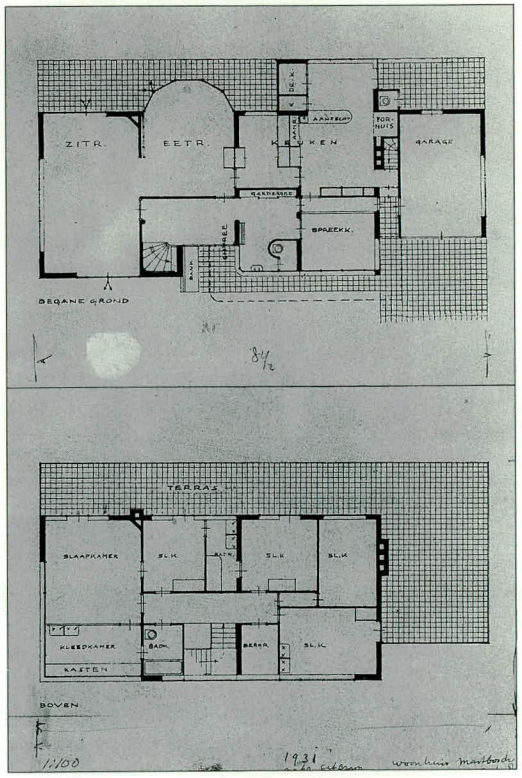

Ontwerptekening
potlood op lichtdruk
40,7 x 28,5 cm
RSA

foto ca. 1932

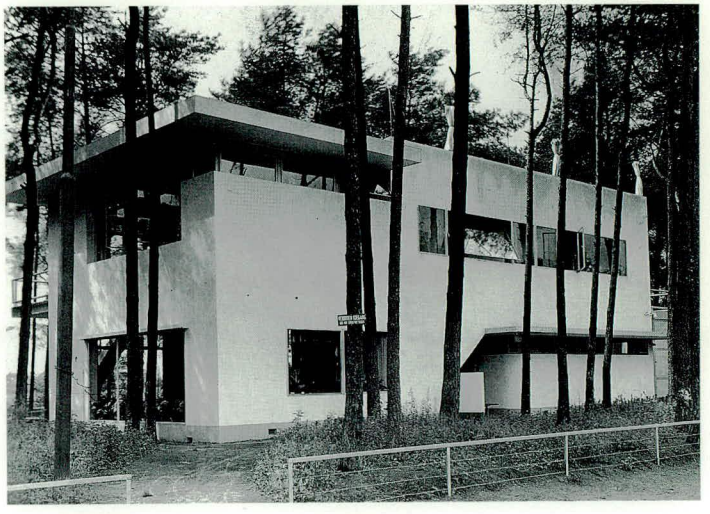

174 Bijzettafeltje

multiplex, metaal
ca. 1932

Bijzettafeltje
54,3 x 54,9 x 55 cm
CMU

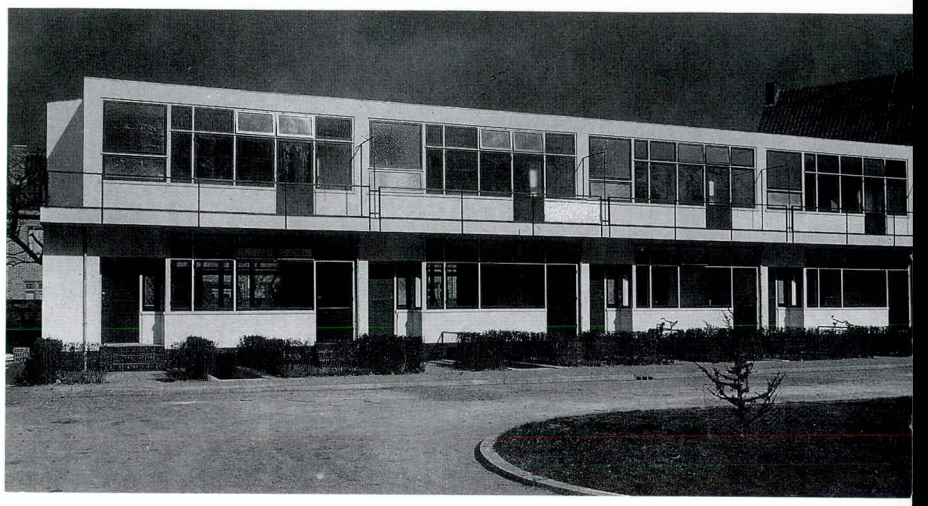

175 Rij van vier woningen
Robert Schumannstraat
13-19, Utrecht

1931-1932
opdrachtgever
Bredero's Bouwbedrijf
gerestaureerd

De bouwaanvraag voor de woningen dateert van maart 1931. Hoewel vrij snel een vergunning werd verleend, duurde het geruime tijd voordat men daadwerkelijk met bouwen begon. In september werden nieuwe plattegronden ingediend waarbij de open keuken, gepland vóór in de kamer, werd gewijzigd in een aparte keuken achter in het huis. De gedeeltelijk uitgebouwde trap was een detail dat Rietveld uit een niet uitgevoerd ontwerp uit 1930 overnam (nr.154).

Niet uitgevoerd
schetsontwerp
potlood, inkt op
transparant
29,5 x 49 cm
NAi

foto ca. 1932

Ontwerptekening
potlood, inkt op papier
68,8 x 52,5 cm
NAi

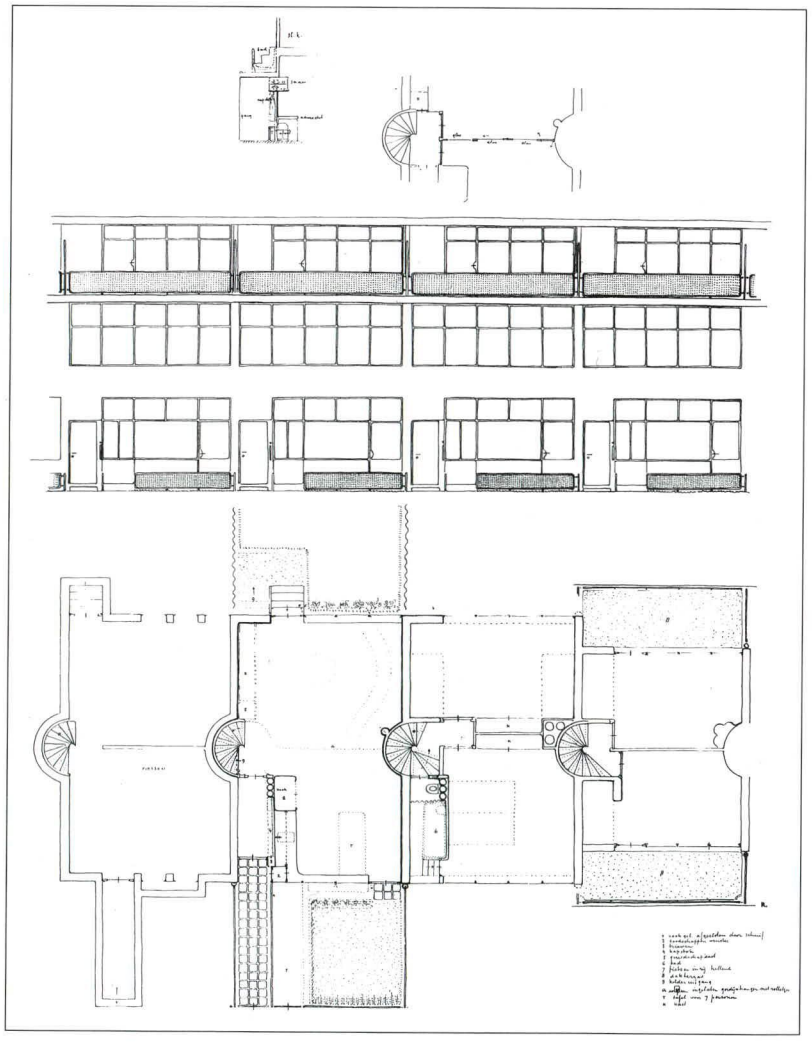

1932

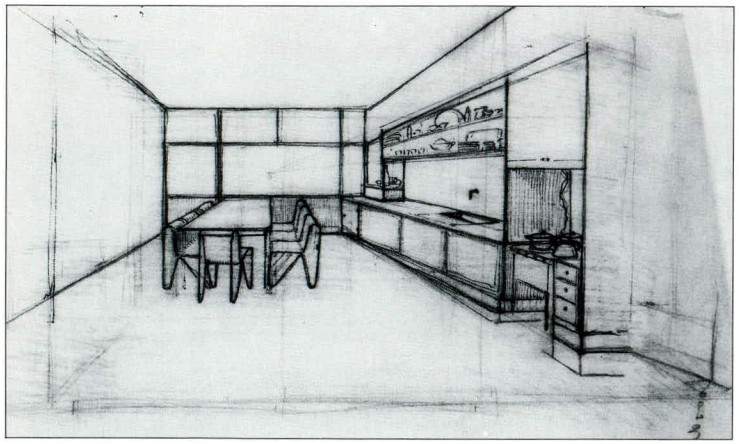

176 Muziekschool met twee woningen

H. van Lijndenlaan 6, Zeist

1931-1932
opdrachtgevers
G. ten Doesschate en
F. van de Meyden
medeontwerpster
T. Schröder-Schräder
gewijzigd

1932

Verhuisbericht en uitnodiging open dag Muziekschool

Rietveld maakte diverse ontwerpen voor de muziekschool met woningen voordat hij met de opdrachtgevers tot overeenstemming kwam. Hij gaf het interieur van de muziekschool kleur volgens hetzelfde uitgangspunt als bij het Rietveld Schröderhuis. De vestibule van de school was in blauw en fel rood geschilderd. De vlakke triplex deuren in het gebouw kregen verschillende kleurstellingen, zoals wit met een rode bies van plint tot sleutelgat, of citroengeel met zwarte deurpost. De muziekschool werd vrij weinig afgebeeld en raakte na de jaren dertig in de vergetelheid. Waarschijnlijk had Rietveld daar zelf de hand in. Hij zag het ontwerp liever niet gepubliceerd. Aan de interieurarchitecte en meubelontwerpster Ida Falkenberg-Liefrinck legde hij uit waarom: 'Plattegronden v.d. muziekschool heb ik niet meer 1e omdat ze onbelangrijk zijn 2e omdat de vent zoo onbeschoft was, dat ik nooit meer iets met hem te doen wil hebben en liever het heele ding vergeet.'[1] Vermoedelijk bedoelde Rietveld met die 'vent' één van de twee directeuren van de school, die Rietveld na de oplevering bestookte met een litanie van klachten.

1932

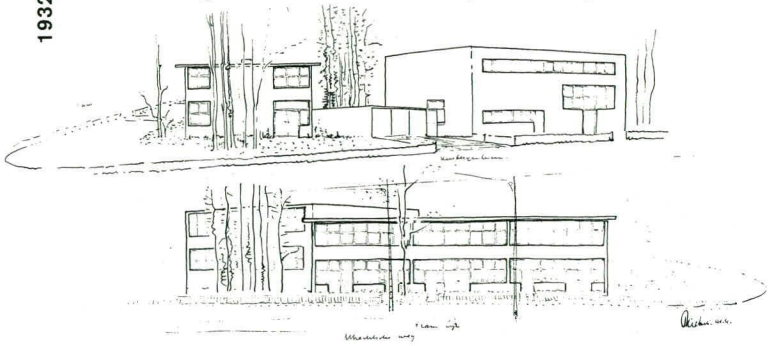

Niet uitgevoerd
schetsontwerp
kleurpotlood op
lichtdruk
37,8 x 62,8 cm
NAi

foto ca. 1932

[1] De brief dateert van 27 februari 1934 en bevindt zich in het Merkelbach-archief, NAi.

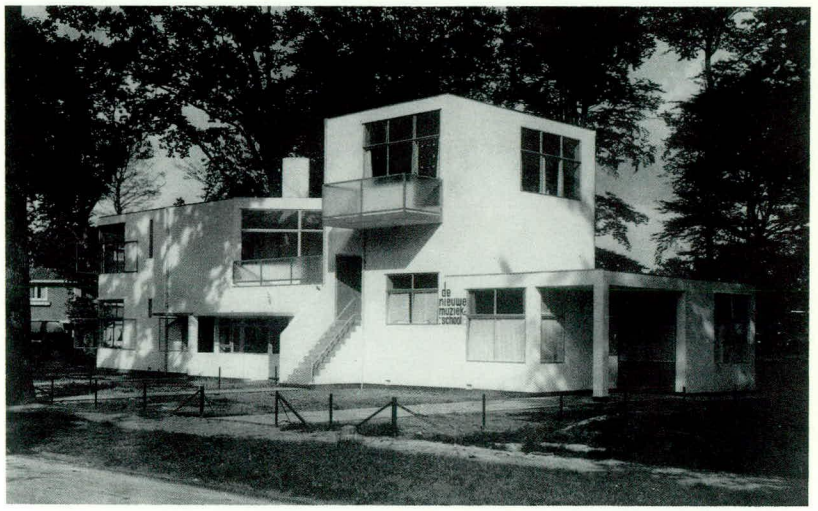

177 Ontwerp eenvoudige woning met 5 slaapplaatsen

1932
niet uitgevoerd

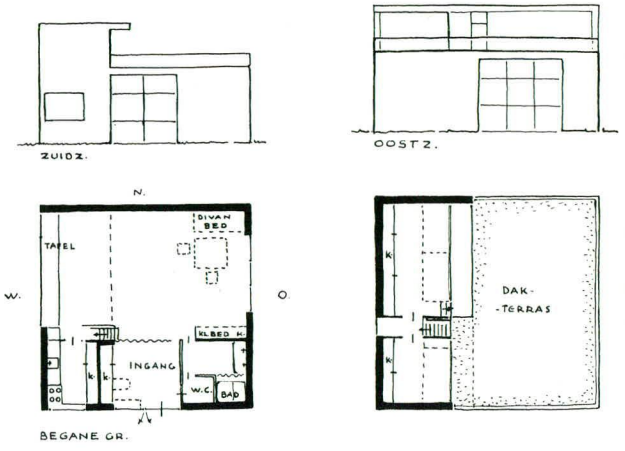

Ontwerptekening
inkt op transparant
21,5 x 16,5 cm
RSA

Rietveld zond het ontwerp in oktober 1932 naar B. Merkelbach voor *De 8 en Opbouw*. Het werd in het eerste nummer van 1933 afgebeeld en toegelicht. De publikatie ontlokte een reactie van J. van den Broek.[1] Hij meende dat Rietvelds idee over een primitieve en eenvoudige woonvorm in dit ontwerp de functionele waarde van de woning aantastte.

[1] Van den Broek 1933.

178 Verbouwing woning
Poortstraat 98, Utrecht

1932
opdrachtgever
J.C. Rietveld
gewijzigd

In 1932 verbouwde Rietveld in opdracht van zijn vader de werkplaats, waar hij als kleine jongen van hem het meubelmakersvak had geleerd, tot woonruimte. Boven woonde Rietvelds zuster en de benedenruimte werd verhuurd.

Ontwerptekening
blauwdruk
28 x 31 cm
Gemeentelijke Archiefdienst Utrecht

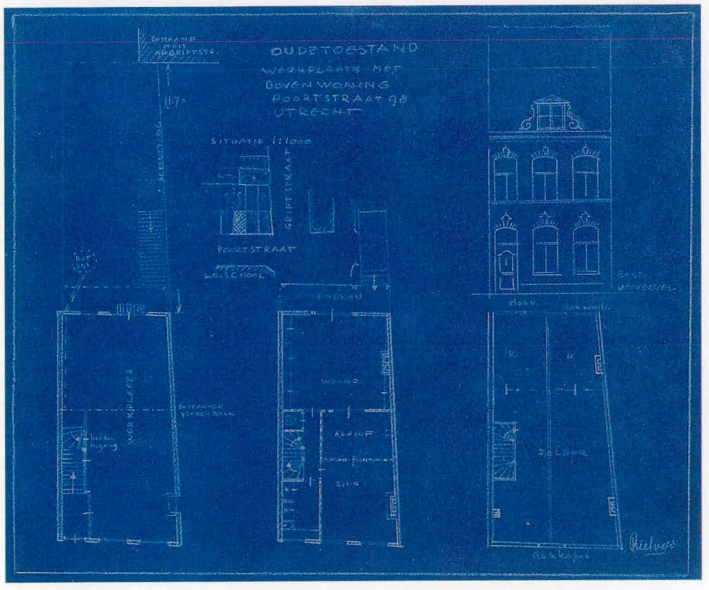

179 Interieur onderzoekkamer
Stationsstraat 15, Utrecht

1932
opdrachtgever
G.H. Bertrand

De opdracht voor de inrichting van de onderzoekkamer van de arts Bertrand is alleen bekend door de rekening die zich in het Rietveld Schröder Archief bevindt.

180 Ontwerp verbouwing woning
Drift 15, Utrecht

1932
opdrachtgever L. Brom

De verbouwing hield een slaapkamer, badkamer en logeerkamer in. De badkamer heeft een plafond van glaspanelen, zoals Rietveld dat ook bij een woning aan de Erasmuslaan (nr. 163) en het interieur voor G. Verrijn Stuart (nr. 284) toepaste.

Presentatietekening
potlood, inkt, verf op papier
16,6 x 21,2 cm
RSA

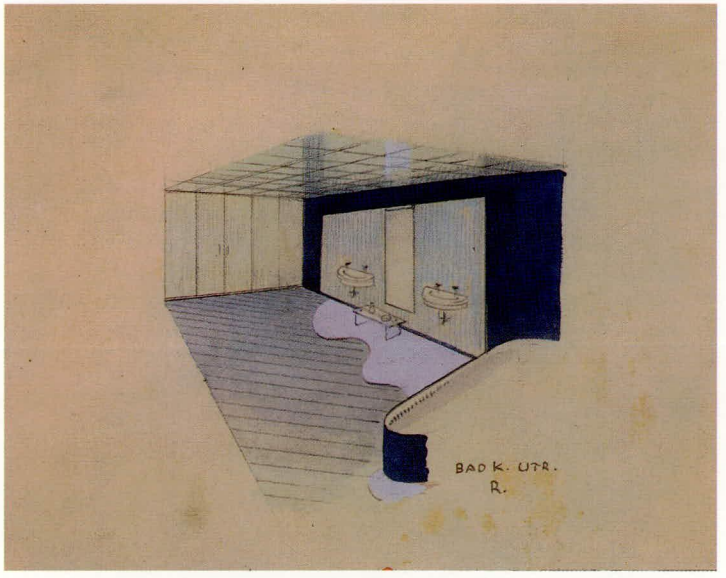

Voor de badkamer ontwierp Rietveld een tafeltje met een glazen blad en een onderstel van verchroomde buis en een hang- en legkast.

1932

181 Tafeltje

glas, metaal
1932

Het tafeltje is afgebeeld op een tekening in een brochure van Metz & Co uit 1932. Waarschijnlijk werd het alleen op bestelling geproduceerd. Ook in de ontwerpschetsen voor het interieur in de Tintorettostraat (nr. 260) komt het tafeltje voor, maar daar werd uiteindelijk voor een ander Metztafeltje gekozen.

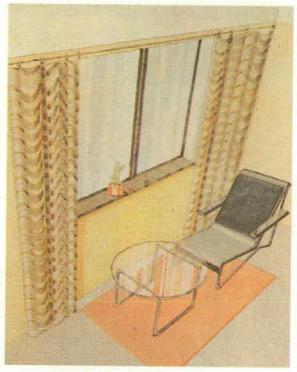

Pagina uit **catalogus**
Metz & Co 1932

1932

182 Rustbed

metaal
1932

Het bed is ontworpen voor Metz & Co en is opgenomen in de herfstbrochure van 1932. Het was ook te zien tijdens de meubelpresentatie 'Op het dak' in 1933 (zie nr. 192).

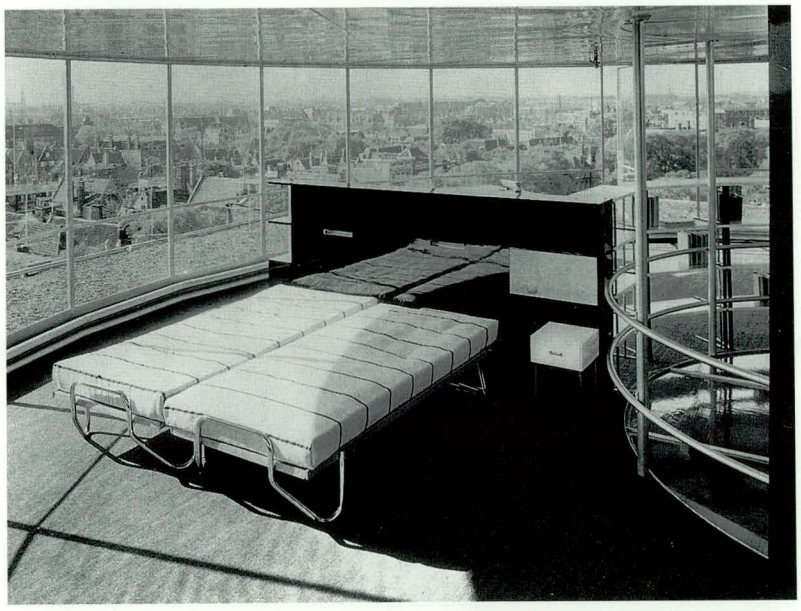

Meubelpresentatie
'Op het dak' in de koepel van Metz & Co, Amsterdam 1933

183 Dressoir

draadglas, metaal, hout
1932

Het dressoir is ontworpen voor Metz & Co en was waarschijnlijn voor het eerst te zien bij de meubelpresentatie 'Op het dak' (zie nr. 192). Het stond op een losse verchroomde voet en kon met houten of metalen laden gecombineerd worden. Het dressoir heeft 30 centimeter als basismaat, en past daarmee bij de andere seriemeubelen voor Metz & Co (nr. 155).

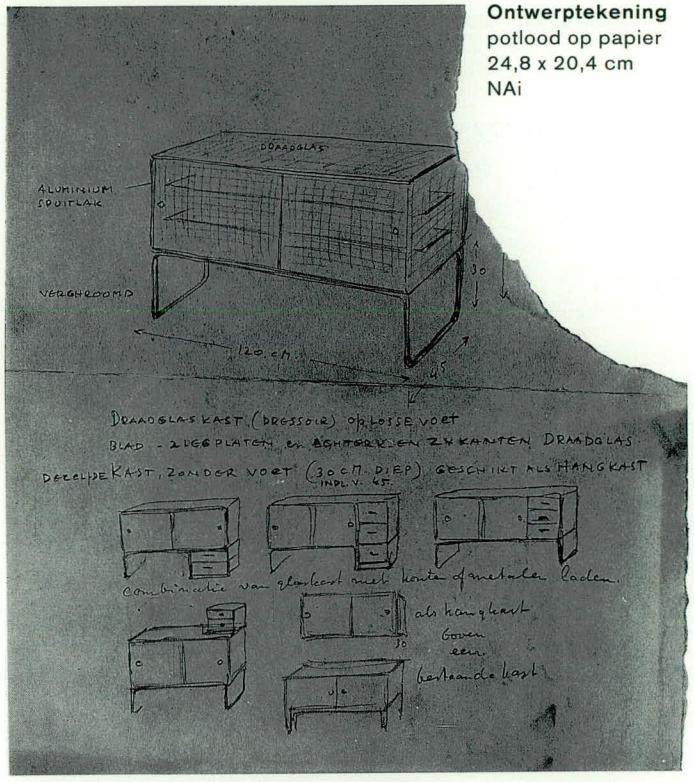

Ontwerptekening
potlood op papier
24,8 x 20,4 cm
NAi

Dressoir
draadglas, metaal, hout
90 x 120 x 42 cm
particuliere collectie
Amsterdam

184 Ladenkast

hout
1932

De ladenkast is bedoeld om met andere meubelen van Metz & Co te combineren.

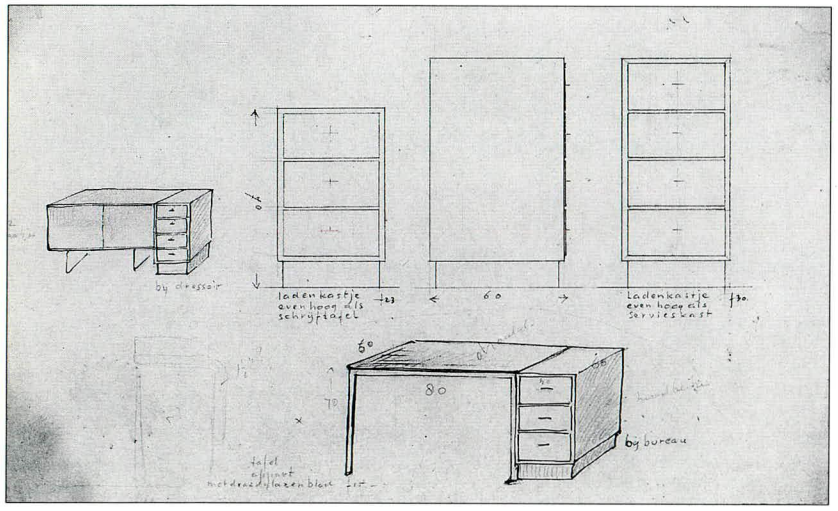

Ontwerptekening
potlood, inkt op papier
21 x 31 cm
NAi

185 Verbouwing Kunstliefde
Utrecht

1932

186 Ontwerp bloementafeltje

metaal, glas
ca. 1932

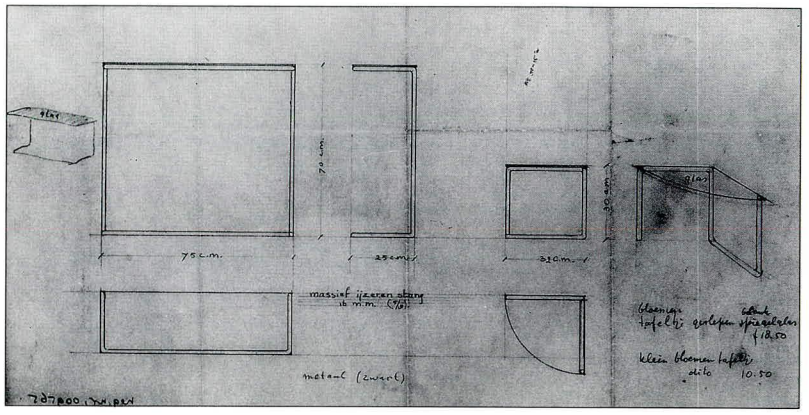

Ontwerptekening
potlood op papier
17 x 32,2 cm
NAi

187 Ontwerp opmaak pagina
Vrije Bladen

inkt op papier
22 x 14 cm
ca.1932
RSA

188 Ex-libris Marian Schröder

druk
4 x 9,2 cm
ca. 1932

1932

189 Zigzagstoel

1932-1933

De zigzagstoel heeft in de geschiedenis van de twintigste-eeuwse vormgeving niet voor eenzelfde doorbraak gezorgd als de rood-blauwe leunstoel (nr. 35). Maar binnen het oeuvre van Rietveld is dit ontwerp het zuiverste voorbeeld van de synthese tussen vorm, functie en constructie, die door hem werd nagestreefd. De zigzagvorm omsluit de ruimte niet maar doorsnijdt

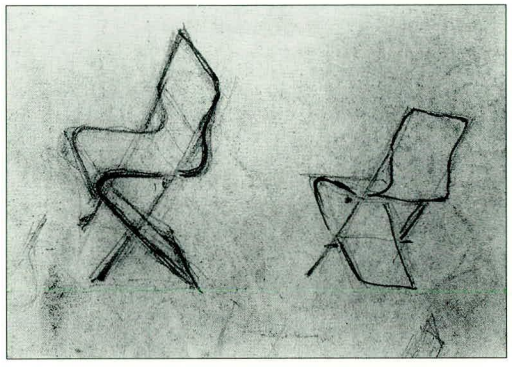

Schetsontwerp
potlood op papier
detail
NAi

haar met vier vlakken: rug, zitting, poot en grondvlak. Elk vlak is constructief en functioneel doelmatig. Rietveld zei over de stoel dat die '(...) als het ware een schotje in de ruimte is en de ruimte ongeschonden laat. Het is geen stoel, maar een constructief grapje. Ik noemde het altijd het zigzagje.'[1]

In de zigzagstoel komt een aantal aspecten samen die Rietveld in eerdere ontwerpen heeft uitgeprobeerd. De vorm is terug te voeren op de achterpootloze stoel die in de ontwikkeling van het metalen buismeubel een opvallend fenomeen was. De Duitse ontwerper Bodo Rasch maakte in 1926 als eerste een vrij ouderwetse houten stoel die van een Z-vorm uitging. Rietveld ontwierp rond 1932 voor Metz & Co een model, waarvan het frame van metalen buis was gemaakt; in Duitsland werden enkele prototypen gemaakt die in 1933 zijn gepresenteerd op de tentoonstelling 'Op het dak' in de koepel van Metz & Co in Amsterdam (zie nr. 192). De constructie bleek niet te voldoen. Waar de poten elkaar kruisen, was het laspunt niet stevig genoeg. Dit model kreeg dan ook geen vervolg.

Uit een interieurstudie in *De 8 en Opbouw* van januari 1933 blijkt dat Rietveld de zigzagstoel beschouwde

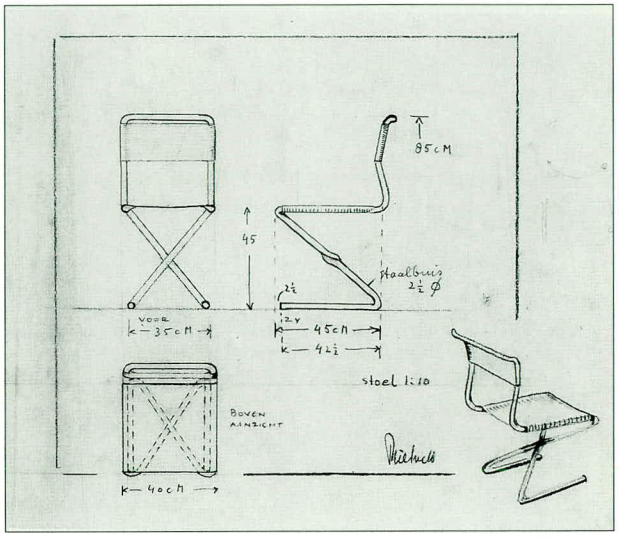

Ontwerptekening
potlood op transparant
26 x 27 cm
NAi

als een variant op de stoelen uit één stuk (zie nr. 114). De op de tekening geschetste stoelen lijken uit één plaat materiaal gebogen te zijn. Een andere tekening in het Nederlands Architectuurinstituut met het opschrift 'plaatstaal', bevestigt dit. In plaatstaal zijn de stoelen, voor zover bekend, nooit uitgevoerd. Een van de vroegste, misschien het eerste prototype van de zigzagstoel is gemaakt van fiber dat met schroefjes om een ijzeren band is vastgezet. Een tweede prototype dat vrijwel gelijktijdig moet zijn ontstaan, is gemaakt van vier stukken multiplex die zijn bevestigd op een frame van uitgezaagd ijzer. In een recensie van Mart Stam over de stoelententoonstelling in het Stedelijk Museum in Amsterdam (1934-1935) worden beide produktiemogelijkheden in één adem genoemd: 'Hij [Rietveld] denkt aan metaal, aan vulkaanfiber. Hij weet, dat het met de oude werkmethode niet verder gaat; hij weet dat nieuwe materialen met andere eenvoudige montage gevonden moeten worden.'[2]

1933

Het oorspronkelijke uitgangspunt wordt het dichtst benaderd door de zigzagstoelen van gebogen multiplex. Ze zijn door Metz & Co gemaakt en staan onder andere in een folder uit 1938 afgebeeld. Uiteindelijk bleek de constructie van vier stukken hout de meest efficiënte te zijn. Op een tekening, schaal 1:1, wordt deze produktiewijze beschreven: 'Stoel uit duimsvuren kastplanken Bruynzeel Zaandam, 183 x 40 x 2 ware grootte, zuiver en stevig gezwaluwstaard en warm met houtlijm gelijmd.' In deze vorm is de zigzagstoel zowel door Metz & Co als door Van de Groenekan gemaakt. In de loop van de jaren werd de constructie nog enigszins aangepast. De schuine hoeken aan de uiteinden van de pootplank werden bijvoorbeeld niet meer volledig opgevuld. Bij sommige exemplaren werd de verbinding van de rug aan de zitting verstevigd met lange bouten en moeren.

Ook de afwerking van de stoel kent diverse varianten. Voor het Rietveld Schröderhuis zijn vier blankhouten exemplaren gemaakt die met witte pijpaarde waren ingewreven. Het effect is een mooie pastelachtige witte kleur die de nervenstructuur van het hout accentueert. In het onderhoud is deze afwerklaag lastig, omdat de kleur na een paar keer flink schrobben verdwijnt en dan weer met pijpaarde moet worden aangebracht. Uiteindelijk is bij deze stoelen een laag blanke vernis aangebracht. Vaak wordt de stoel geheel in kleur geschilderd. De randen van het hout hebben dan meestal een afwijkende kleur, bij voorkeur wit. Een verrassende afwerking van de zigzagstoel heeft het exemplaar voor professor Weve uit 1934, dat bekleed werd met groen Marokkaans leer (nr. 221).

Rietveld heeft in de jaren dertig en veertig verschillende variaties op de zigzagstoel bedacht. Het ontwerp bleek zowel kleine toevoegingen (bijvoorbeeld armleggers en ronde gaten in de rugleuning) als variaties in formaat en opbouw te kunnen verdragen. Vrijwel alle varianten zijn door

1933

Zigzagstoel met armleuningen
eikehout
87 x 56,4 x 58,6 cm
ca. 1942
CMU

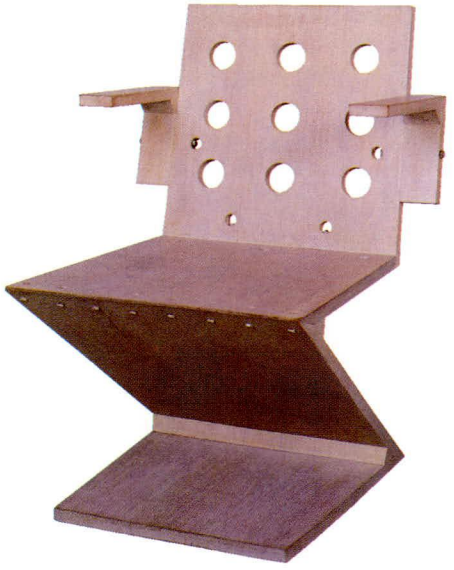

Zigzagstoel met gaten en korte armleggers
eikehout
70 x 50,2 x 54,6 cm
ca. 1938
CMU

Zigzagstoel
multiplex
79,5 x 40 x 36 cm
ca. 1938
Veiling Christie's Amsterdam 1988, nr. 407

Metz & Co in produktie genomen. Een enkel ontwerp is voor een particuliere opdrachtgever gemaakt. 'Is dit onderstel voor een wiebelend kind standvastig genoeg? en glijdt Jantje er niet te gemakkelijk uit?' schreef Han Schröder, die tijdelijk bij Rietveld heeft gewerkt, bij een schets van een zigzagkinderstoel. Het model dat zich in het Stedelijk Museum in Amsterdam bevindt, is stevig en veilig genoeg, terwijl de variant van het Nederlands Architectuurinstituut zo'n nauw zitgedeelte heeft dat een kind zich bijna niet kan verroeren (nr. 352).

Bij de zigzagstoel heeft Rietveld een lange houten tafel ontworpen. De tafel, die ook door Metz & Co geleverd werd, heeft een onderstel van twee U-vormig uitgezaagde houten steunen. Een ander model van slavonisch eikehout met een onderstel van metalen buis is alleen van tekeningen bekend. Rietveld combineerde de zigzagstoelen ook vaak met eenvoudige houten tafels in de stijl van het kratmeubilair (nr. 208).

[1] Gefilmd interview Piet van Moock, in Hank Onrust, *De weelde van de soberheid*, VPRO-televisie 1992.
[2] [Stam] 1935, 5.

Küper 1987, passim.

1933

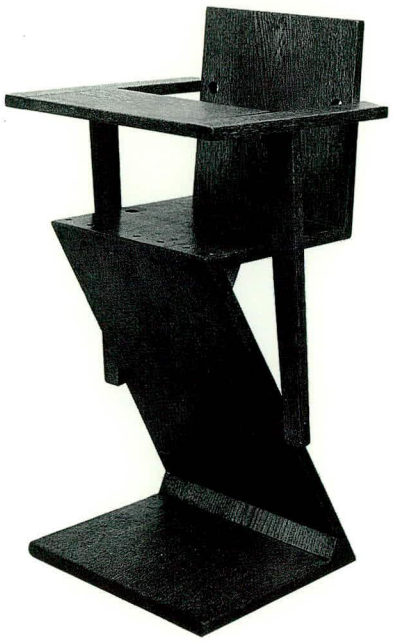

Zigzagkinderstoel
eikehout
86 x 42,5 x 44 cm
1940
SMA

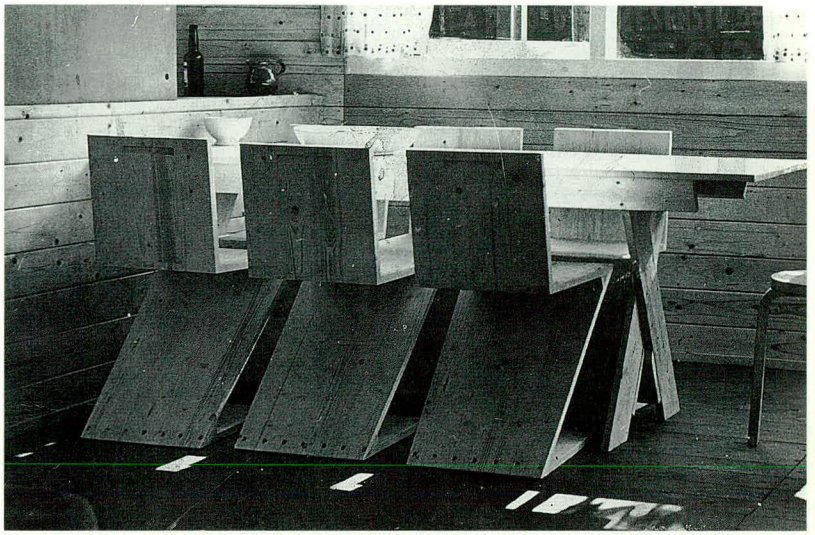

Interieur houten zomerhuis (nr. 259)
foto 1937

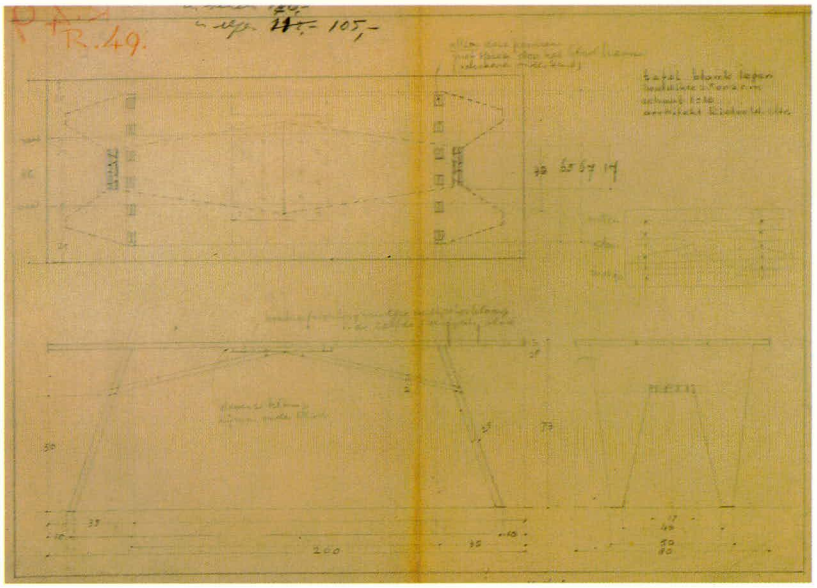

Ontwerptekening tafel
potlood op transparant
27 x 38 cm
ca. 1935
RSA

190 Bureau J. ten Doesschate

hout, linoleum, metaal
66 x 88,5 x 198,5 cm
1932-1933
particuliere collectie
Zeist

Het bureau is gemaakt voor Ten Doesschate junior, toen deze in het tuinhuis achter het ouderlijk huis op de Catharijnesingel 53 in Utrecht ging wonen (nr. 151). Bij het bureau hoorde een lange kist, die 's nachts dienst deed als bed. De kist is verloren gegaan.

191 Woning Nuyens
Montenspark 6, Breda

1932-1933
opdrachtgever
C. Nuyens
gewijzigd

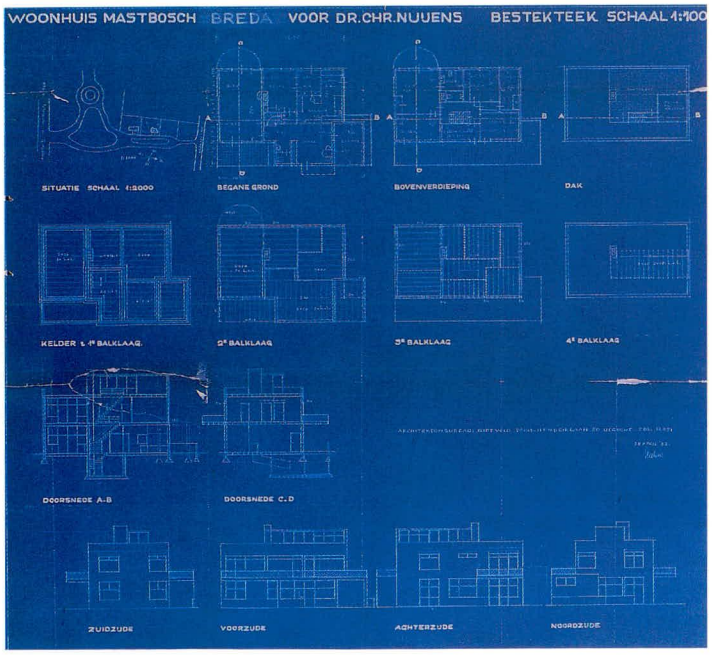

192 Koepel winkel Metz & Co
Keizersgracht 455, Amsterdam

1933
opdrachtgever
Metz & Co
gewijzigd

'Om het stalen meubel in een vrije en passende omgeving te kunnen demonstreeren heeft Rietveld op het dak de beschikbare oppervlakte benut en zo ontstond naar ontwerp en onder leiding van Rietveld een imposante ruimte boven Amsterdam.' Met deze tekst maakte Metz & Co in haar herfst-catalogus van 1933 Rietvelds winkel-uitbreiding voor de firma bekend. Rietveld heeft zich bij het ontwerp van de glazen trommel in het metalen frame onmiskenbaar laten inspireren door de ronde ontvangstruimte op de Van Nellefabriek (1926-1930) in Rotterdam van J.A. Brinkman en L.C. van der Vlugt. Per grammofoonplaat sprak Rietveld het openingswoord voor de tentoonstelling 'Op het dak' die ter gelegenheid van de ingebruik-name van de koepel werd gehouden. De tentoonstelling omvatte een slaap-, eet- en zithoek met Rietvelds meest recente meubelontwerpen voor Metz & Co.

Ontwerptekening
blauwdruk
29 x 81 cm
NAi

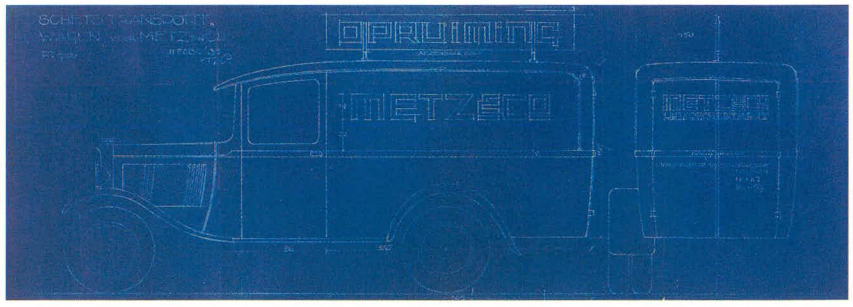

193 Ontwerp belettering transportwagen Metz & Co

1933

Ontwerptekening
blauwdruk
71,2 x 72,2 cm
1932
Gemeentearchief
Breda

1933

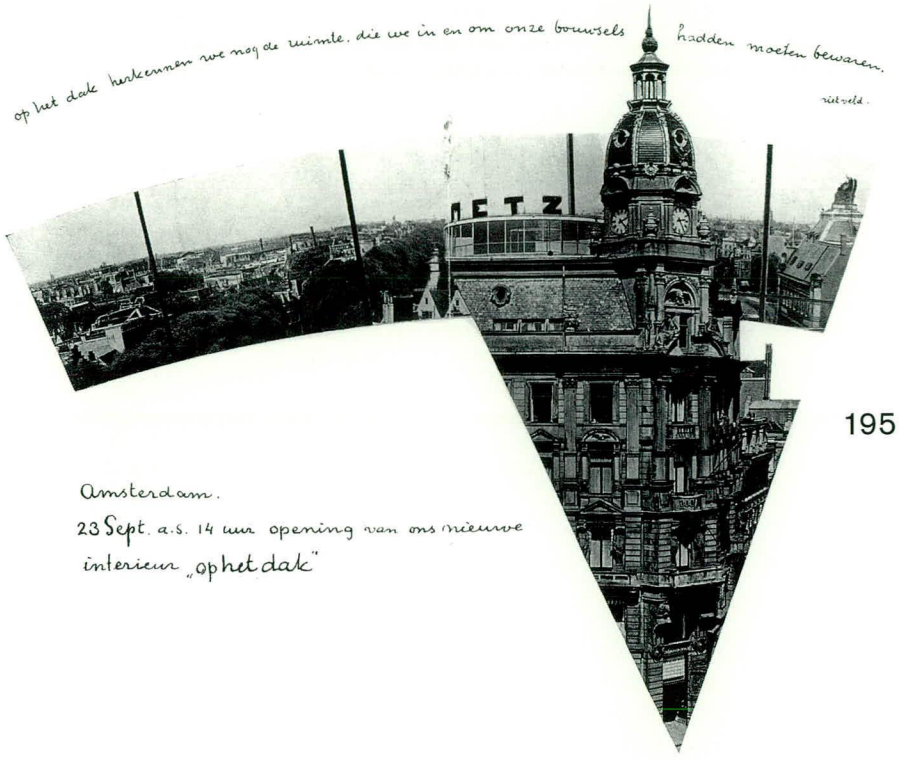

Uitnodiging voor de opening van de koepel
druk
23,5 x 24 cm
RSA

1933

195 Ontwerp kleine praktische woning

1933

Het ontwerp werd voor de eerste maal gepubliceerd bij een artikel van H. Buys in nummer 13 van *Het Bouwbedrijf* uit 1933. Het is een variant op het twee jaar daarvoor ontworpen 'idee voor eenvoudige woning' (nr. 170).

Ontwerptekening
potlood, kleurpotlood op papier
37,9 x 22,4 cm
RSA

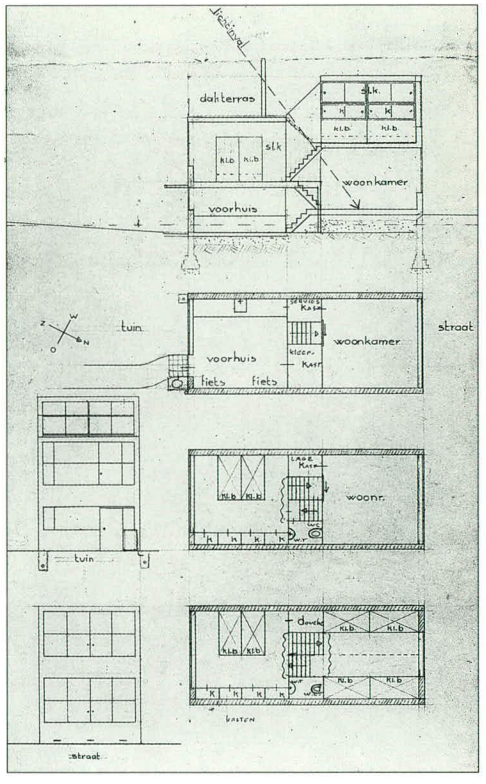

194 Verbouwing woning Celebesstraat 83, 's-Gravenhage

1933
opdrachtgever A. Polak

Interieur
foto ca. 1933

196 Ontwerp verbouwing woning
Sectie D nr. 1772, Loosdrecht

1933
opdrachtgever
E. Leyden

De kunstschilder Ernst Leyden vroeg Rietveld zijn huis te verbouwen. De aanvraag van een bouwvergunning bij de Gemeente Loosdrecht werd afgewezen, omdat 'geen voldoende zekerheid bestaat, dat de woning zal worden verbouwd, zooals op de teekening is aangegeven of niet in dien toestand zal blijven en wel omdat het vertrek na wijziging der teekening slechts 2 Meter breed zal zijn, hetwelk niet als kamer aangemerkt kan worden.'[1] Na deze afwijzing vroeg Leyden aan de architect F.A. Eschauzier een ontwerp te maken voor de verbouwing en voor de nieuwbouw van twee ateliers met woongelegenheid. Eschauziers ontwerp werd wel goedgekeurd.

Ontwerptekening
blauwdruk
21 x 67,5 cm
RSA

[1] Besluit Burgemeester en Wethouders der Gemeente Loosdrecht, 18 september 1933, Gemeentearchief Loosdrecht.

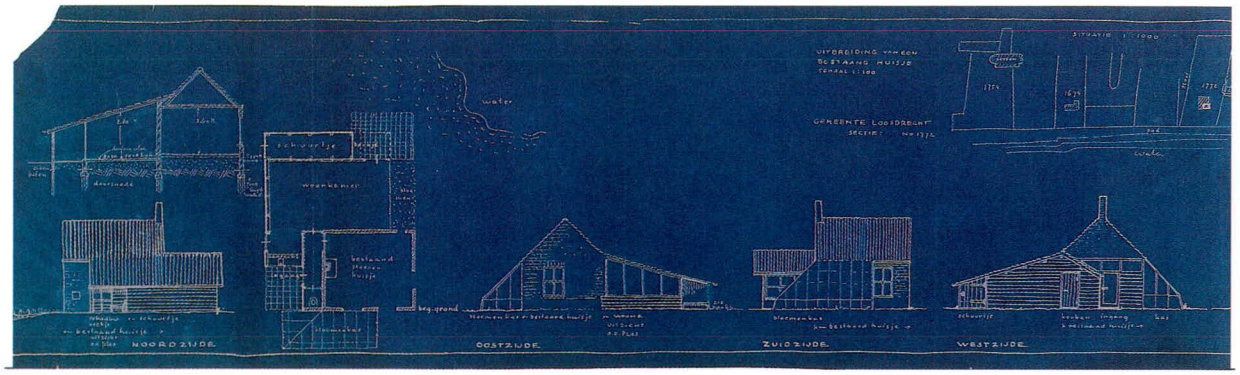

197 Ontwerp formulier melkcontrolebureau Dr. A.C. Pliester

potlood, inkt op papier
25,8 x 20,8 cm
1933
RSA

198 Ontwerp vignet voor melkkarren AMCB

potlood, kleurpotlood op papier
21,7 x 13,7 cm
1933
RSA

199 Briefhoofd

In 1933 verplaatste Rietveld zijn bureau naar de Oudegracht 55 in Utrecht. Hij maakte voor deze gelegenheid een nieuw briefhoofd.

1933

RIETVELD
ARCHITEKT
OUDEGR.55
UTRECHT
TEL.17038
POSTGIRO
NR.164496

200 Ontwerp verbouwing woning
Willem III-laan 4, Wassenaar

ca. 1933
opdrachtgever Hekking

1933

201 Veldbed

metaal, canvas
71,5 x 53,5 x 152,5 cm
ca. 1933
CMU

Rietveld wilde dit ontwerp laten uitvoeren door de Rotterdamse fabriek van metalen meubelen D3. Alleen dit prototype en een tekening in het Nederlands Architectuurinstituut zijn bekend.

1933

202 Verbouwing zolderkamer
Maliebaan 58, Utrecht

ca. 1933
opdrachtgever
A.D. Hamburger
verloren gegaan

Rietveld verbouwde de zolder tot een logeerkamer met aangrenzende badkamer. De dakkapel werd ook aan de zijkanten van glas voorzien.
Het logeerbed had een ombouw waarin de verlichting, een nachtkastje en een boekenkast waren aangebracht. Om het spantbeen van de kapconstructie was een bankje en een bergplaats voor koffers gemaakt.[1]

[1] Zie ook Küper 1988.

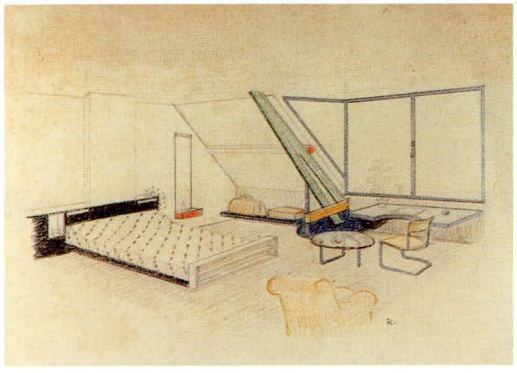

Ontwerptekening
potlood, kleurpotlood, inkt op papier
17,8 x 21,8 cm
RSA

203 Ontwerp arbeiderswoning inzending prijsvraag 'Goedkoope Arbeiderswoningen' Amsterdam

ca. 1933
niet uitgevoerd

In 1933 schreef de Gemeente Amsterdam een prijsvraag uit voor goedkope arbeiderswoningen. Rietveld zond een ontwerp in voor flats met afwisselend drie en vier woonlagen. Hij trachtte het kleine oppervlak van de woningen zo groot mogelijk te laten lijken door de ruimte niet in te delen in kleine hokjes. Er was maar één leefruimte met kooknis en één slaapruimte waarin de bedden gescheiden waren door twee meter hoge schotten. Van de plattegrond bestaat een variant. 'Fabrieksarchitectuur' noemde de jury het ontwerp in haar overwegend negatieve beoordeling.

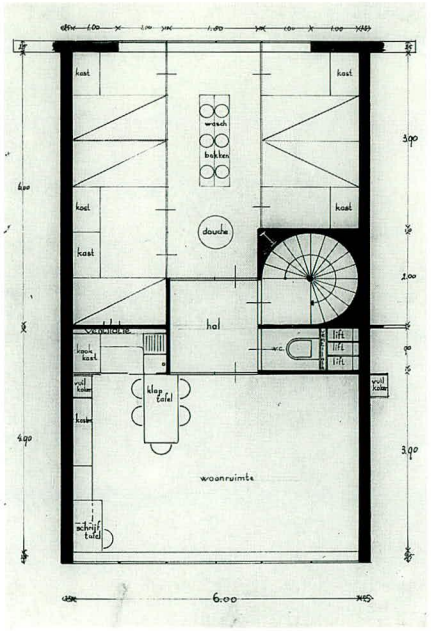

Ontwerptekening
variant plattegrond
inkt op transparant
28,3 x 18 cm
RSA

204 Ontwerpen woning Buys
Laren en Blaricum

1933-1934
opdrachtgever H. Buys
niet uitgevoerd

In 1933 vroeg de criticus H. Buys Rietveld een huis te ontwerpen dat in Laren gebouwd zou worden. De eerste twee voorstellen die Rietveld indiende, werden afgekeurd door de plaatselijke Schoonheidscommissie omdat ze niet pasten bij de landelijke architectuur van het Gooise dorp.
Dit oordeel betekende het begin van een kruistocht van de architecten van het Nieuwe Bouwen tegen het instituut Schoonheidscommissie.
Er ontstond een polemiek in *De 8 en Opbouw* en *Bouwkundig Weekblad*, waarbij iedereen zich achter Rietveld schaarde. Onder de kreet 'Les yeux qui ne voient pas' van Le Corbusier, hekelde Buys het functioneren van de schoonheidscommissies. Ze vormden een belemmering voor de ontwikkeling van de moderne architectuur.[1]
Toch gingen er in de loop van het proces ook stemmen op van architecten, onder wie J. van den Broek en J.J.P. Oud, die meenden dat de kwestie het Nieuwe Bouwen geen goed deed. Zij brachten de principiële zaak terug op de, naar hun mening terechte, kritiek op Rietvelds ontwerpen. De commissie hield voet bij stuk. Buys' poging om zijn toekomstige woning in het nabij gelegen Blaricum te laten bouwen, strandde eveneens. Rietveld maakte minstens vijf ontwerpen voor de woning van Buys, die onderling zeer verschillen, mogelijk omdat elk ingediend plan werd afgewezen. Hij tekende onder andere een voorstel voor een woning met een gebogen dak, een kubusvormig gebouw en een woning met een cirkelvormige plattegrond.
In ieder geval deed hij geen enkele moeite om een type woning te ontwerpen dat qua stijl aansloot bij de Gooise architectuur. In 1935 kondigde Buys in een brief aan Rietveld aan, in beroep te willen gaan bij de

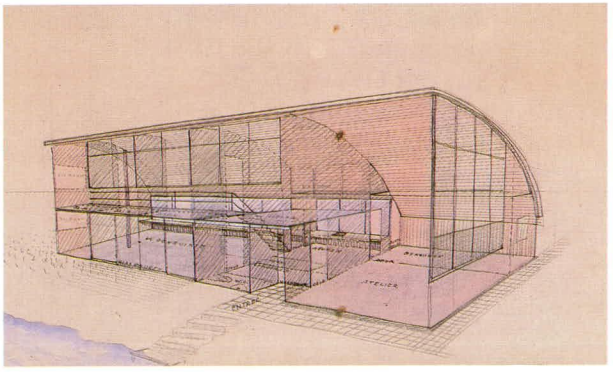

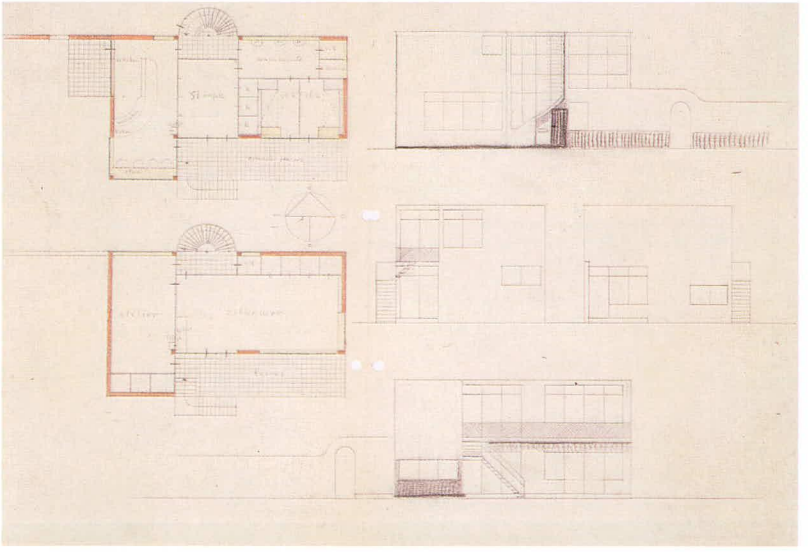

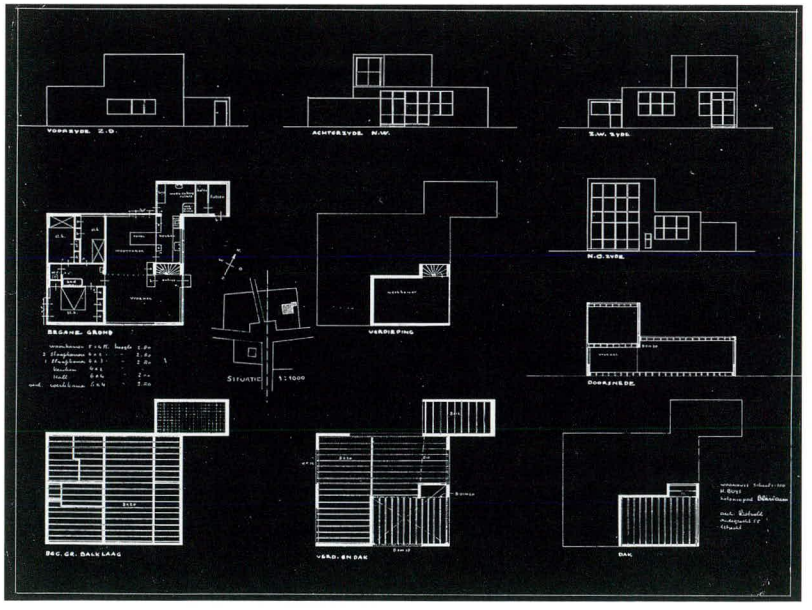

Ontwerptekening
potlood, inkt, waterverf op papier
37,2 x 54,8 cm
RSA

Ontwerptekening
potlood op transparant
34,5 x 44,5 cm
NAi

Ontwerptekening
blauwdruk
51,4 x 65 cm
RSA

[1] Buys 1933, 227; zie ook Küper 1988, 77-93.

1934

Raad. Hij had hiertoe besloten omdat dit bij A. Hildebrand (nr. 229) ook succes had gehad en omdat hij wist dat 'de familie P.', waarmee hij waarschijnlijk Prins bedoelde (zie nr. 239), nog steeds van plan was haar bouwplan door te zetten.[2]

[2] De brief dateert van 6 februari 1935, RSA.

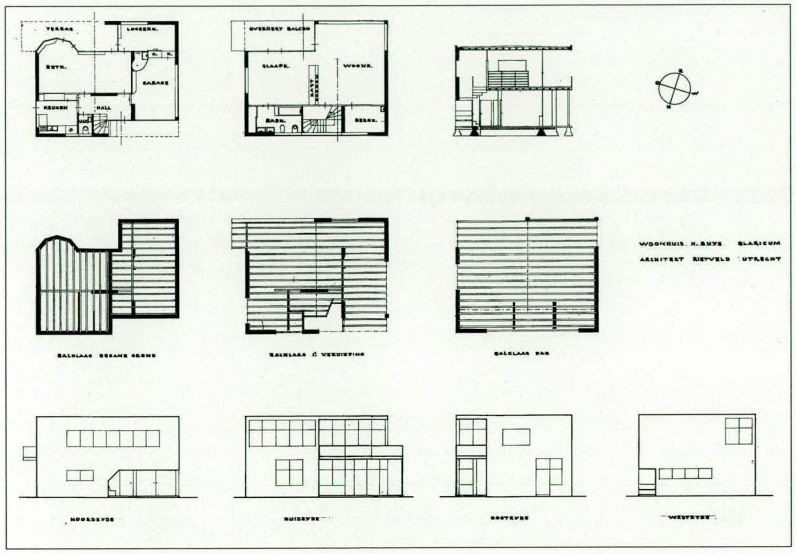

Ontwerptekening
inkt op transparant
54 x 66,5 cm
RSA

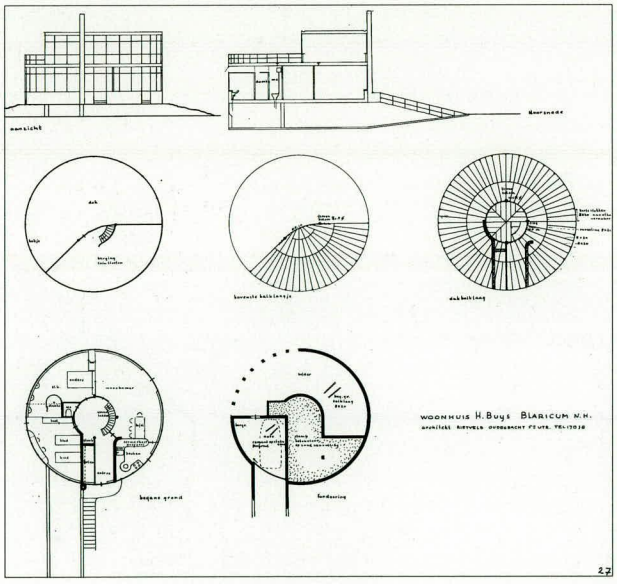

Ontwerptekening
potlood, inkt op transparant
49,8 x 52,1 cm
RSA

1934

205 Woning Székely
Johannes Verhulstweg 70, Santpoort

1933-1934
opdrachtgever
Z. Székely
gewijzigd

Rietveld ontwierp de woning voor de van oorsprong Hongaarse violist Zóltan Székely. Het huis, 'Rapsodie', is genoemd naar een aan Székely opgedragen compositie van Béla Bartók. De plattegrond is gebaseerd op twee ingenieus in elkaar grijpende gebogen vormen. Van de dynamische ruimtewerking van gebogen lijnen, die Rietveld schoorvoetend in eerdere ontwerpen had verwerkt (nrs. 175 en 180) werd in deze woning optimaal gebruik gemaakt. Székely wilde in huis muziekuitvoeringen kunnen geven. Rietveld ontwierp een muziekkamer en een zitkamer die tot één ruimte te combineren waren. Op zolder bracht hij een takelinstallatie aan waarmee een twintigtal daar opgeslagen stoelen in de hal kon worden neergelaten. Met deze installatie kon Székely, die veel reisde, ook

Ontwerptekening
verbouwing
potlood, kleurpotlood, inkt op transparant
54,3 x 90,5 cm
1938
NAi

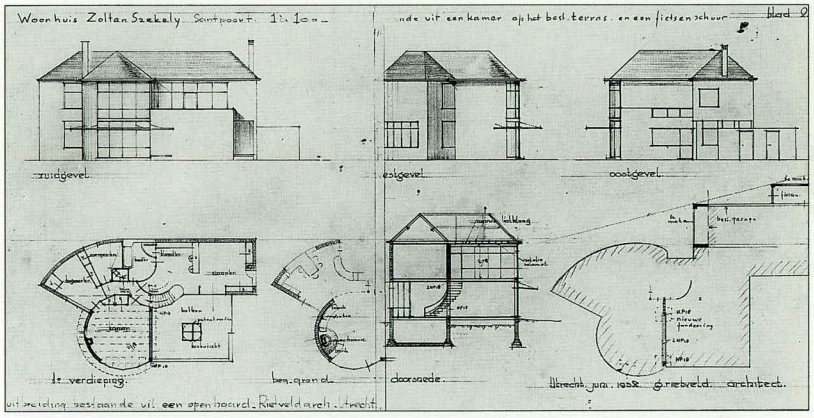

zijn bagage naar beneden takelen vanuit de kleedkamer op de eerste verdieping. In 1938, vier jaar na de oplevering, verbouwde Rietveld het huis. Het grote balkon op de eerste verdieping werd gedeeltelijk dichtgebouwd ten behoeve van een extra slaapkamer. Gelijktijdig werd het vouwscherm dat muziek- en zitkamer scheidde vervangen door een glazen wand in een stalen frame. De glas-

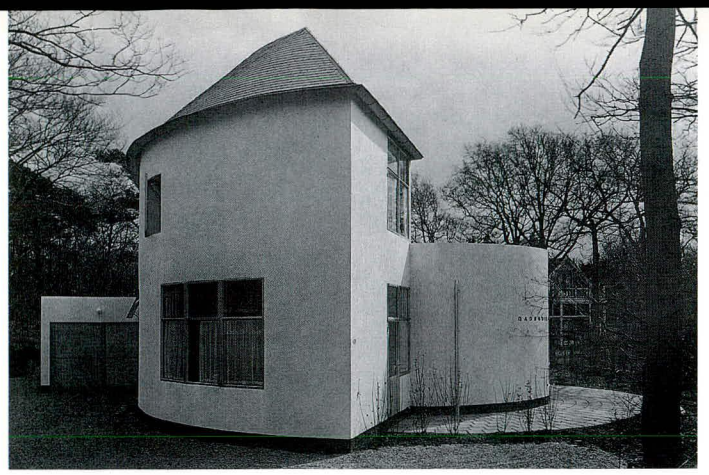

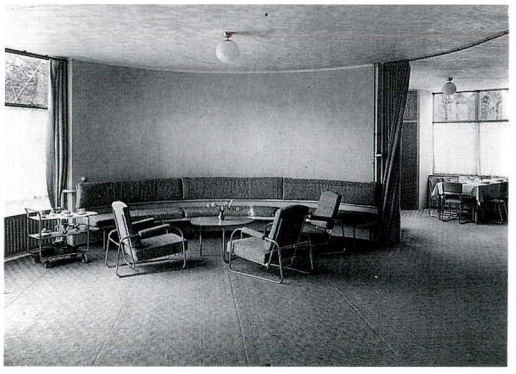

foto's ca. 1934

wand kon door het plafond naar boven worden getakeld en kwam daar tegen de muur van de nieuwe slaapkamer.

J.J.P. Oud die in het begin van de jaren dertig tegen Rietveld zijn twijfels had geuit over de richting waarin diens werk zich ontwikkelde, ging naar Santpoort om het huis te bekijken. Rietveld had zich wat hem betreft als architectonisch talent 'bijna' gerehabiliteerd. 'Je hebt het huis erg mooi gesitueerd en wat mij persoonlijk zoo opvalt, is, dat je zoo-veel "architectonischer" wordt. Ik vind altijd je "uitvindingen" ontzettend leuk, dat weet je wel, maar soms hinderde me wel eens dat ze zoo erg op een "model" leken of zooveel meer beeldhouwkunst dan architectuur waren. Hier is dit bijna alles weg en ben je echt architect. We waren verrukt van het mooie, lichte, huis en van de simpele manier waarop je de dingen nu gaat doen. (...) Met Metz in den Haag [nr. 206] en met dit huis heb ik mijn vertrouwen in je weer terug gewonnen (ik bedoel dit niet zoo schoolmeesterachtig als het lijkt, maar ik vond het zoo jammer van je, dat [je] zoo "slordig" werd). Ik vind het echt fijn, dat je zulke dingen kunt en feliciteer je van harte met dit werk.'[1]

[1] De brief van Oud aan Rietveld is gedateerd 29 januari 1935, RSA.

206 **Verbouwing winkel Metz & Co** Hoogstraat 10, 's-Gravenhage

1934
in samenwerking met W. Penaat en B. van der Leck

Op 10 november 1934 hield J.J.P. Oud een openingsrede bij de ingebruik-name van het verbouwde winkelpand van Metz & Co in 's-Gravenhage. Oud legde de nadruk op het feit dat de verbouwing uit een samenwerking tussen Rietveld, W. Penaat en B. van der Leck was ontstaan. Rietvelds aandeel betrof de architectonische wijzigingen, zoals de gevel, de ingang met vitrines en de trap in het interieur. De inbreng van Penaat en Van der Leck bleef beperkt tot het interieur, waarbij de laatste hoofdzakelijk kleur-adviezen gaf.

foto ca. 1934

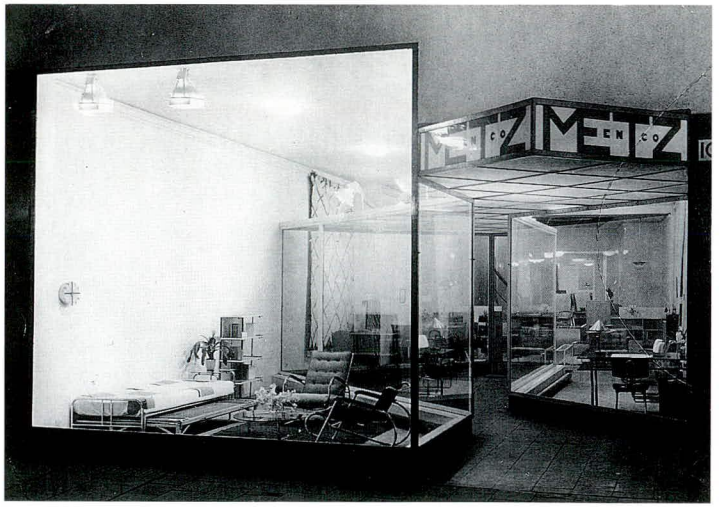

207 Verbouwing bad- en kleedkamer
Emmalaan 4B, Utrecht

1934
opdrachtgeefster
D. van Ravesteyn-Hintzen

208 Kratmeubelen

1934

De eerste kratmeubelen dateren uit 1934. Het zijn een fauteuil, een laag tafeltje en een boekenkast gemaakt van vurehouten planken van 14,5 centimeter breed en in lengte variërend van 45, 60, 90 tot 105 centimeter. Deze worden aan elkaar bevestigd met messing schroeven. De stoel heeft bovendien zes smallere plankjes die constructief noodzakelijk zijn. Het meubilair werd als bouwpakket geleverd en moest door de consument zelf in elkaar gezet worden. Het assortiment kratmeubelen werd later nog uitgebreid met een kratbureau, een ander laag tafeltje en een rechte stoel. Aanvankelijk produceerde Rietveld de kratmeubelen in eigen beheer, zoals blijkt uit tekeningen in het Rietveld Schröder Archief met als opschrift: 'bestellen bij H. Schröder Prins Hendriklaan 64 bis'. In 1935 staat in het aprilnummer van *De 8 en Opbouw* voor het eerst de advertentie van Metz & Co: 'weekendmeubelen' ontworpen door G. Rietveld. Onder het kopje 'Vakverrotting' volgde in het *Bouwkundig Weekblad* van oktober 1935 een vernietigende bespreking door Jan de Meijer. Rietveld gaf hier in een volgend nummer een lucide commentaar op. Hij verdedigt de constructie als een 'vrije timmermethode (...), die recht op het doel afgaat', sterk is en 'onschuldig aan de zorgenrimpels van onze ambachtslieden'. De gelijke breedte van het hout en de open naden geven naar zijn opvatting een rustig beeld. Het liefst zag hij de meubels ongeschilderd, maar als men toch een verflaag wilde aanbrengen, 'dan wordt ieder plankje afzonderlijk ingesmeerd, zonder plamuren en dan wordt geschroefd; dus geen wegstoppen van naden of schroeven.' In 1935 had Rietveld kennelijk niet meer de behoefte het materiaal onder een laag kleur te verbergen. Ook in zijn architectuur wordt de natuurlijke structuur van het materiaal een belangrijk onderdeel van de esthetiek (zie bijvoorbeeld nrs. 222 en 325).

Opvallend is het ontbreken in Rietvelds argumentatie van enige

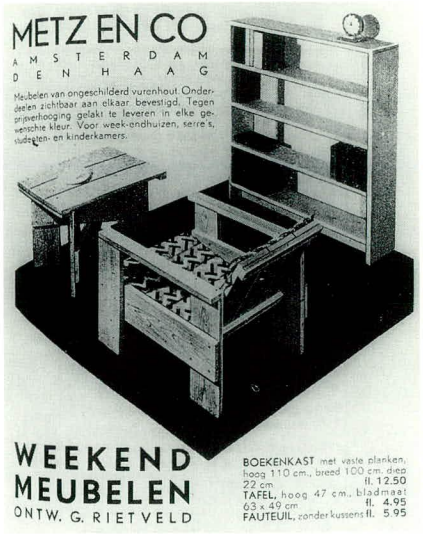

Advertentie Metz & Co
in *De 8 en Opbouw*
6 (1935) 8

Kratstoel
vurehout
77,3 x 57 x 55 cm
CMU

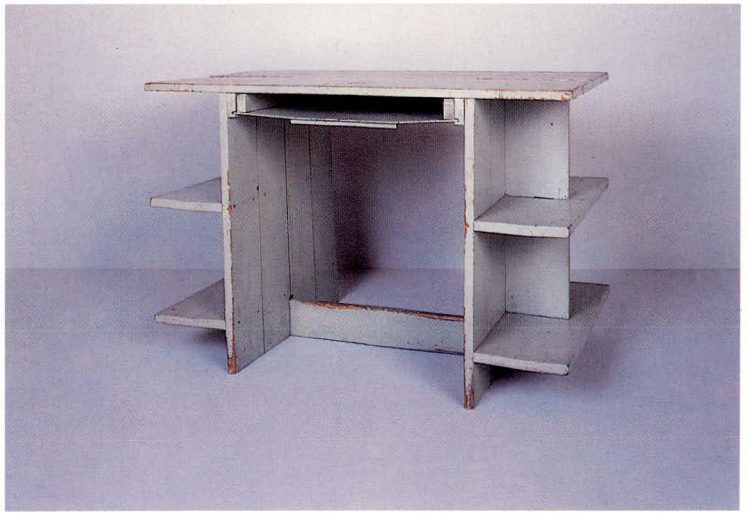

Kratbureau
hout
70 x 100 x 59,5 cm
CMU

sociale motivatie. Verscheidene auteurs hebben de kratmeubelen in verband gebracht met de economische crisis van de jaren dertig en met Rietvelds streven meubelen voor een betaalbare prijs op de markt te brengen. Hoewel Rietveld dit ideaal inderdaad trachtte te realiseren, was hij waarschijnlijk te realistisch om het in zijn verdediging aan te voeren. Wel zijn de kratmeubelen naar verhouding goedkoop.
In een folder van Metz & Co met uitsluitend bureaus, die zich in het Rietveld Schröder Archief bevindt, is de prijs van het kratbureau f. 16 en van het bureau dat hij samen met Truus Schröder ontwierp f. 169 (nr. 162).
Rietveld ontwierp na 1935 een enorme hoeveelheid meubelen die samengesteld zijn uit vurehouten planken en die min of meer hetzelfde beeld opleveren als het kratmeubilair. Het zijn vooral tafels en eenvoudige stoelen. Vaak werden het zigzag-meubilair, de kratmeubelen en deze varianten met elkaar gecombineerd. In een modelinrichting van de Ekawo-appartementen (zie nr. 275) stonden bijvoorbeeld kratachtige armstoelen, een krukje ontworpen door Truus Schröder, en een tafel van Rietveld of Schröder.

209 **Ontwerp verbouwing Drukkerij J. Hoeyenbos**
Kromme Nieuwe Gracht 11, Utrecht

1934
opdrachtgever
J. Hoeyenbos

210 **Ontwerp vignet Drukkerij J. Hoeyenbos**

potlood op papier
19,3 x 12,5 cm
ca. 1934
RSA

211 **Tafel**

vurehout, metaal
68,5 x 149,5 x 88,3 cm
ca. 1934
CMU

De tafel is gemaakt voor de keuken van het Rietveld Schröderhuis. Het onderstel van verchroomde buis is een latere toevoeging, waarschijnlijk om de tafel te verhogen.

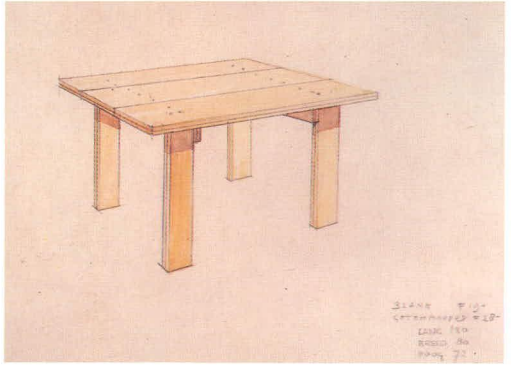

Ontwerptekening tafel
potlood, waterverf op karton
19 x 24,9 cm
ca. 1935
RSA

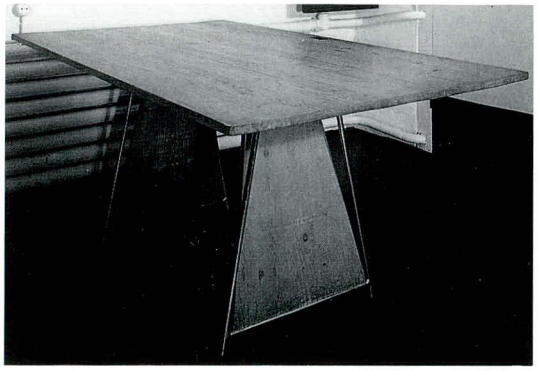

212 Vier woningen
Prins Hendriklaan 64 en
Erasmuslaan 1-3, Utrecht

1930-1935
medeontwerpster
T. Schröder-Schräder
gewijzigd

In de besprekingen van de vier woningen aan de Erasmuslaan (nr. 163) werd reeds een belendende bebouwing aangekondigd. T. Schröder-Schräder en Rietveld waren van plan naast de woningen een flatgebouw neer te zetten.

Ontwerptekening
lichtdruk
22,5 x 48,5 cm
RSA

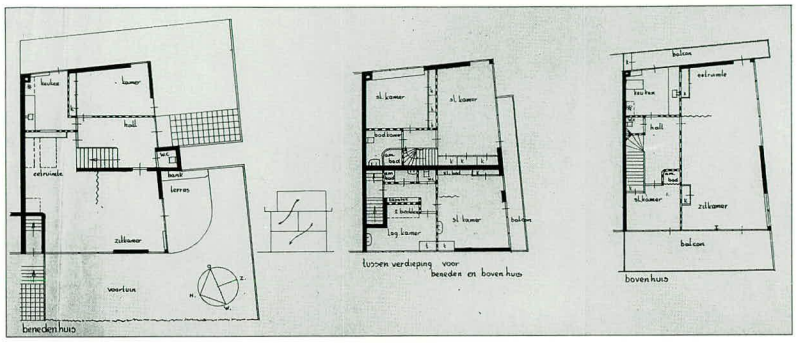

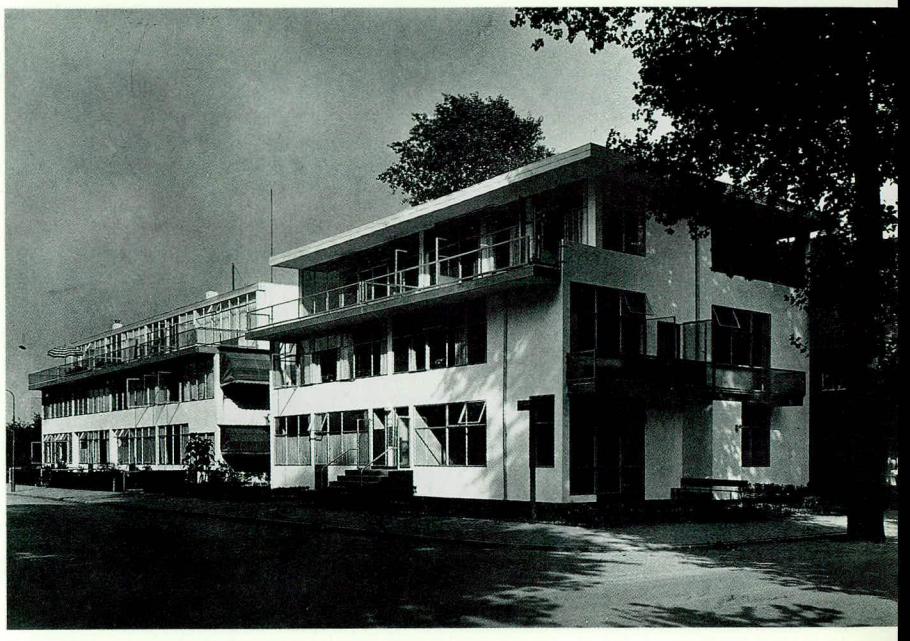

foto ca. 1935

1935

Ze maakten verscheidene ontwerpen en vroegen voor enkele al een bouwvergunning aan. Een flat met vier woonlagen werd in 1933 afgewezen omdat de gemeenschappelijke ingang onvoldoende werd geacht voor de zes woningen op de verdiepingen, meldde Bouw- en Woningdienst en voegde er aan toe: 'afgezien van eventueele bezwaren tegen het uiterlijk'. Bovendien mocht op het perceel geen gebouw worden neergezet met meer dan twee woonlagen. In april 1935 werd de vergunning verleend voor de bouw van drie boven- en twee benedenwoningen. De eerste verdieping wordt gedeeld door beneden- en bovenwoningen. De appartementen op de begane grond hebben op de eerste verdieping de slaapkamers aan de achterzijde en de bovenwoningen hebben de slaapkamers aan de voorzijde. Hoewel er geen wijzigingen op dit bouwplan zijn aangetroffen waarvan zeker is dat ze van latere datum zijn, zijn er toch maar twee in plaats van drie bovenwoningen gebouwd.

213 Ontwerp woning De Lange
Bergen (N.H.)

ca. 1930-1935

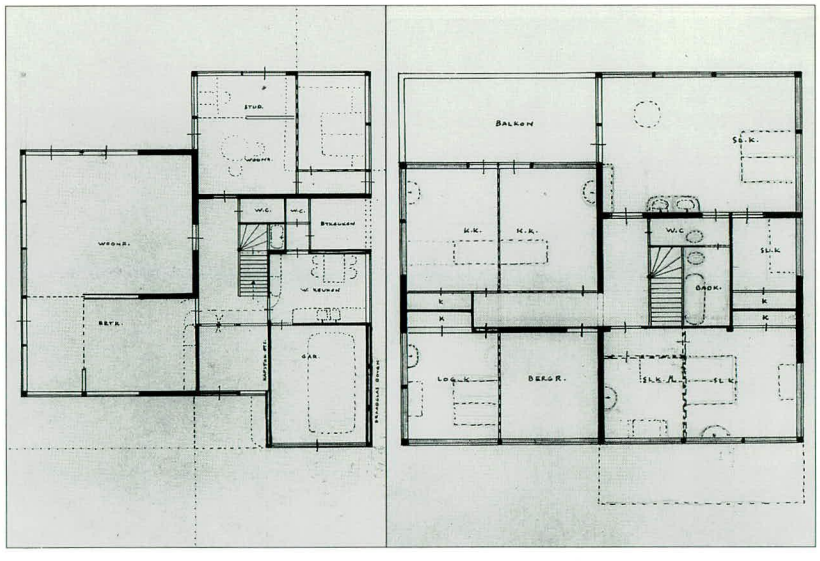

Ontwerptekening
begane grond
potlood, inkt op transparant
30,7 x 28,7 cm
RSA

Ontwerptekening
verdieping
potlood, inkt op transparant
20,4 x 26,6 cm
RSA

214 Ontwerp vier woningen
Gerolaan, Zeist

ca. 1930-1935
opdrachtgever
Bredero's Bouwbedrijf
niet uitgevoerd

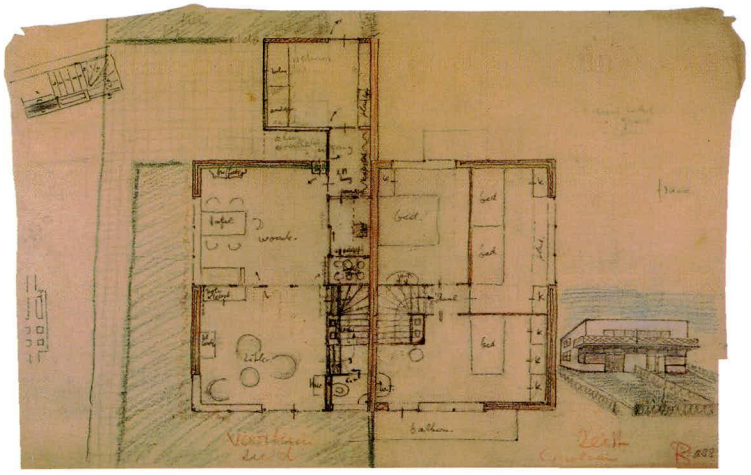

Ontwerptekening
potlood, kleurpotlood,
inkt op transparant
31,3 x 46,8 cm
RSA

215 Ontwerp woning Begeer
De Bilt

ca. 1930-1935

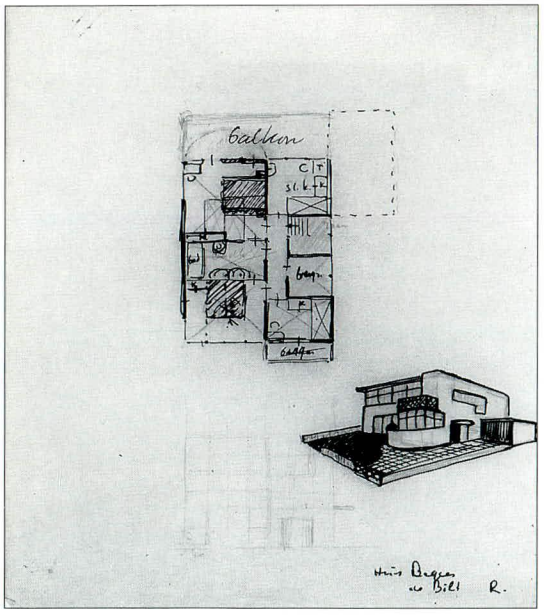

Ontwerptekening
potlood, kleurpotlood,
inkt op papier
26,3 x 21,4 cm
RSA

216
Ontwerptekening
potlood, kleurpotlood,
inkt op papier
20,4 x 27,7 cm
RSA

217
Ontwerptekening
lichtdruk
23 x 27 cm
RSA

---

216 Ontwerp woning Posthumus

ca. 1930-1935

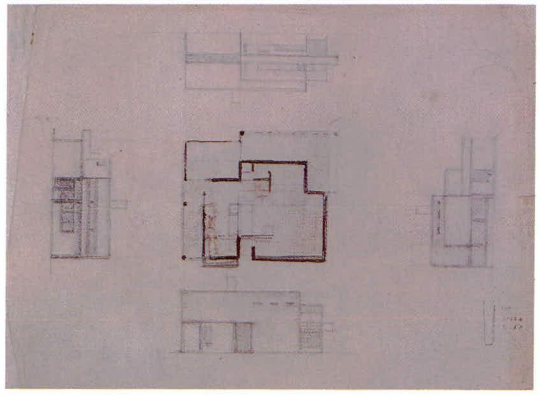

217 Indeling keuken

ca. 1930-1935

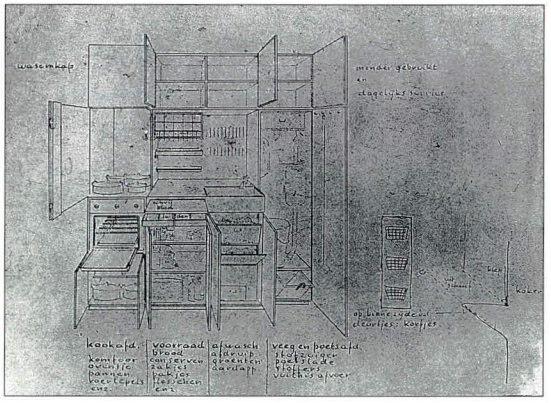

218 Ronde tafel

hout
1930-1935

Op de werktekening van het tafeltje is het blad bedekt met een glazen plaat die op een lap vilt of molton wordt gelegd. De onderkant van het glas is wit geschilderd.

Ronde tafel
vurehout
45 x diam. 70 cm
SMA

219 Lage stoel

vurehout, triplex
71 x 39,5 x 51,5 cm
1930-1935
SMA

ningen van dit model en een variant met een schuingeplaatste zitting en een bijpassend tafeltje (nr. 218). Rietveld heeft in de jaren veertig verscheidene

meubelen gemaakt waarbij de planken aan de uiteinden afgerond zijn (zie bijv. nrs. 324, 344).

Kleine lage stoel
58 x 39,5 x 58,5 cm
Eva Besnyö
Amsterdam

1935

220 Kleine lage stoel

vurehout, triplex
ca. 1933-1935

Er zijn slechts enkele stoelen naar dit ontwerp gemaakt; het eerste exemplaar dateert vermoedelijk uit het begin van de jaren dertig. In het Rietveld Schröder Archief bevinden zich teke-

Ontwerptekening
potlood op transparant
20,3 x 35,5 cm
RSA

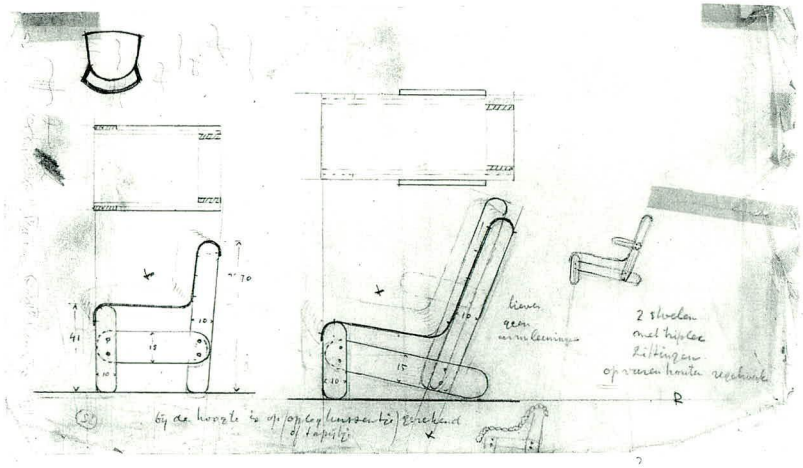

221 Meubilair Weve

1934-1935

In het Nederlands Architectuurinstituut bevinden zich verscheidene gesigneerde en gedateerde schetsen van het meubilair voor prof. H.J.M. Weve, die hoogleraar oogheelkunde aan de Universiteit van Utrecht was en een goede vriend van de oogarts G. ten Doesschate. De eerste serie ontwerpen dateert uit 1934 en laat eetkamerstoelen zien. Rietveld schetste een zigzagstoel bekleed met groen Marokkaans leer, een houten stoel met armleggers en een stoel van gebogen bronzen buis, beide eveneens bekleed met groen leer. Uit 1935 dateren schetsen voor een bank, een rechte stoel en een bijzetstoel. Ze moesten worden gemaakt van zwart of kleurig gepolitoerd notehout en bekleed met trijp. Een ongedateerde tekening voor een windscherm van glas en metaal was waarschijnlijk voor een terras bedoeld.

Ontwerptekening
eetkamerstoel
potlood, kleurpotlood, inkt op papier
16,5 x 16 cm
NAi

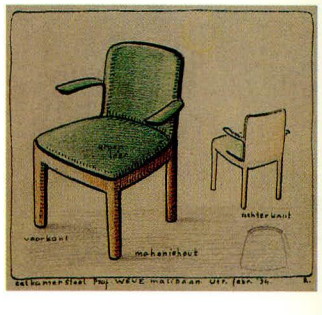

222 Zomerhuis Van Ravesteyn-Hintzen

Sectie F nr. 1635, Breukelen St. Pieters

1934-1935
opdrachtgeefster D. van Ravesteyn-Hintzen
gewijzigd

Dora van Ravesteyn-Hintzen was de ex-vrouw van architect Sybold van Ravesteyn met wie Rietveld bevriend was. Voor een verbouwing van haar woning (nr. 207), de bouw van een zomerhuis aan de Loosdrechtse plassen en later ook voor het ontwerp van haar woonhuis (nr. 478), wendde zij zich tot Rietveld. Een niet uitgevoerd ontwerp toont een eenvoudig zomerhuis dat gedeeltelijk over het water moest worden gebouwd.
De woning heeft twee verdiepingen en een flauw hellend dak. De rechthoekige plattegrond is gebaseerd op een meterstramien. Op de begane grond bevindt zich een woonkamer met gedeeltelijk open keuken en op de verdieping, die bereikbaar is via een buitentrap, liggen twee slaapkamers. Het zomerhuis dat wel is gebouwd, is van een vergelijkbare eenvoud, maar kleiner. Het is een houten huis met rieten dak en heeft een twaalfhoekige plattegrond, net als zomerhuis Gaarenstroom (nr. 223).

Interieur
foto 1989

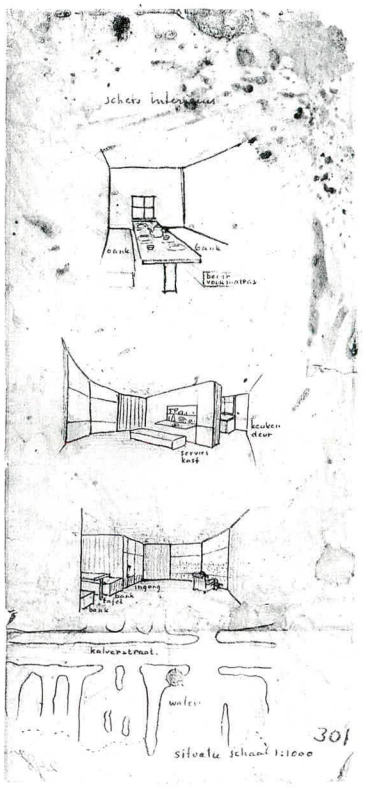

Schetsontwerp
interieur
potlood op transparant
31,5 x 13,9 cm
RSA

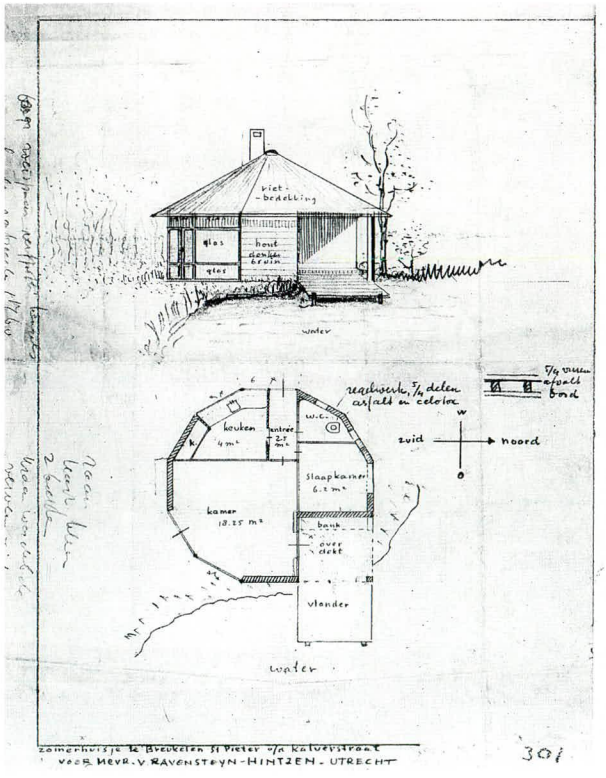

Ontwerptekening
potlood op transparant
22,3 x 31,2 cm
RSA

223 Zomerhuis Gaarenstroom

Liempdseweg 24, Boxtel

1934-1935
opdrachtgever
J.H. Gaarenstroom
in 1992 afgebrand

1935

224 **Woning Hillebrandt**
Van Soutelandelaan 42, 's-Gravenhage

1934-1935
opdrachtgever
G.M. Hillebrandt
gewijzigd

De familie Mees die een huis door Rietveld liet ontwerpen (zie nr. 246), raadde haar vrienden, de familie Hillebrandt, die ook een huis wilde laten bouwen, aan Rietveld hiervoor te vragen. Hoewel de opdracht van Mees eerder was verstrekt, was huis Hillebrandt het eerste klaar. Het is

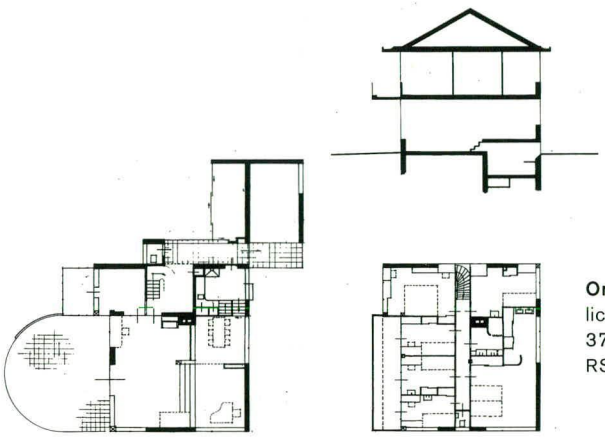

1935

Ontwerptekening
lichtdruk
37,4 x 43,8 cm
RSA

een wit gepleisterd huis met stalen kozijnen en een licht hellend puntdak; het laatste op aandrang van de Haagse Schoonheidscommissie. Omdat er door de Hillebrandts veel werd gemusiceerd, wensten zij een woonkamer met gelegenheid tot het geven van huisconcerten. Rietveld maakte een niveauverschil in de kamer, waardoor een soort podium ontstond. Het daglicht viel naar binnen door een glas-in-loodraam gemaakt naar een tekening van het dochtertje van Hillebrandt. Op de verdieping loopt een lange gang precies in de lengte-as. Aan weerszijden bevinden zich in totaal zes slaapkamers, een bad- en een kleedkamer. Een journalist van *Het Landhuis* bezocht de woning in 1936 en wist de kwaliteit op een poëtische manier te omschrijven: 'Tijdens ons bezoek staan we telkens voor verrassende aspecten, partijen van ruimtewerking, licht en schaduwcontrasten, materiaal- en kleurharmonieën, die allen in een eigen sfeer en toon harmonisch medeklinken.'

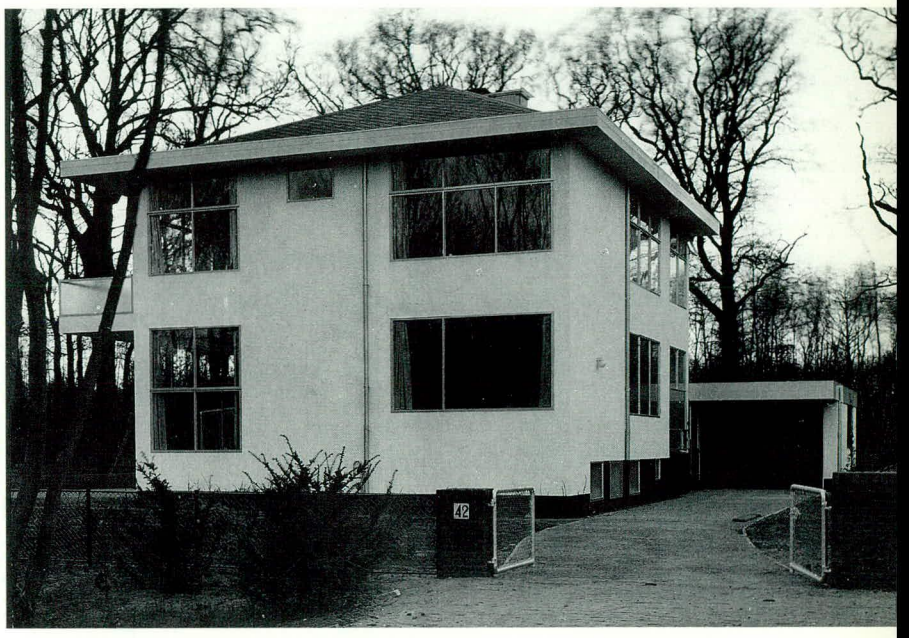

foto ca. 1935

225 **Meubilair Hillebrandt**

1935

Rietveld ontwierp voor het huis een aantal vaste kasten van Bruynzeel-kastplanken, o.a. een servieskast, een muziekkast en een boekenkast. Bovendien had Hillebrandt losse, door Rietveld ontworpen meubelen in zijn bezit, o.a. het tafeltje met een S-vormige poot (nr. 235), het U-vormige krukje (nr. 227) en een wasbox.

foto ca. 1935

226 **Ontwerp verbouwing café** Amsterdamsestraatweg 6, Utrecht

1935
opdrachtgever J. Nijland
niet uitgevoerd

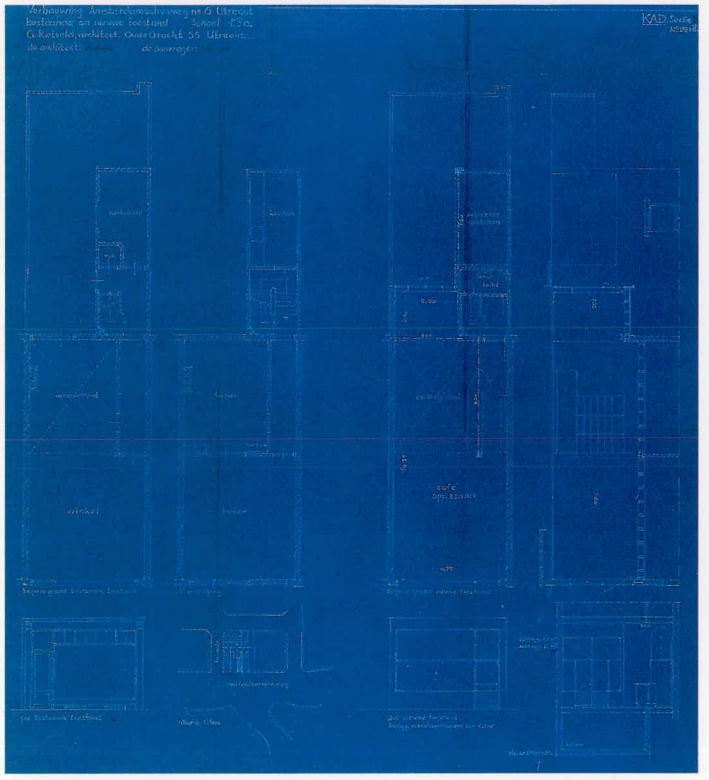

Ontwerptekening
blauwdruk
66,8 x 59,2 cm
Gemeentelijke Archiefdienst Utrecht

227 **Krukje**

hout
1935

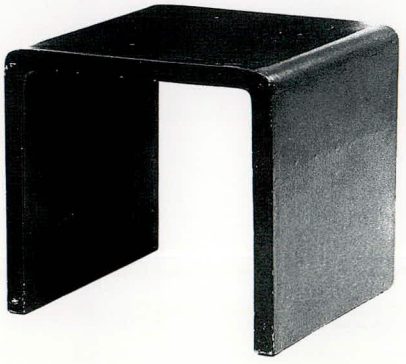

Krukje uit huis Hillebrandt (nr. 224)
iepehout
39,9 x 39,6 x 39,8 cm
Veiling Christie's, Amsterdam
1987, nr. 395

Het U-vormige krukje werd door Rietveld vaak in slaap- of eetkamerinterieurs gezet (zie nr. 225). In het Rietveld Schröder Archief bevindt zich een blauwdruk van een toiletspiegel met laatje (nr. 264) en een krukje met de nummers R. 29 en R. 30 van de firma Metz & Co erop. Het krukje is volgens het opschrift 'geheel bekleed met peau de peche'.

228 **Grafsteen Johannes Hoeyenbos**

marmer
1935
Algemene Begraafplaats Brandenburg, De Bilt

1935

229 **Woning Hildebrand** Bloemlandscheweg 3, Blaricum

1935
opdrachtgever
A.D. Hildebrand

Rietveld had regelmatig aanvaringen met de Schoonheidscommissies wanneer hij in het Gooi wilde bouwen. De ontwerpen die hij voor H. Buys had gemaakt, waren in Laren en Blaricum systematisch afgewezen (zie nr. 204). Het is dan ook verbazingwekkend dat het de schrijver A.D. Hildebrand lukte om het onconventionele ontwerp van Rietveld gerealiseerd te krijgen. In een brief van 29 januari 1935 van Buys aan Rietveld wordt de indruk gewekt dat de vergunning aan Hildebrand niet meteen was verleend maar pas nadat de schrijver bij de Gemeenteraad in beroep was gegaan. De woning Hildebrand vertoont de kenmerken van Rietveld-woningen uit de jaren dertig, zoals de op een vierkant gebaseerde plattegrond met cirkelvormige en rechthoekige aanbouwen, grote

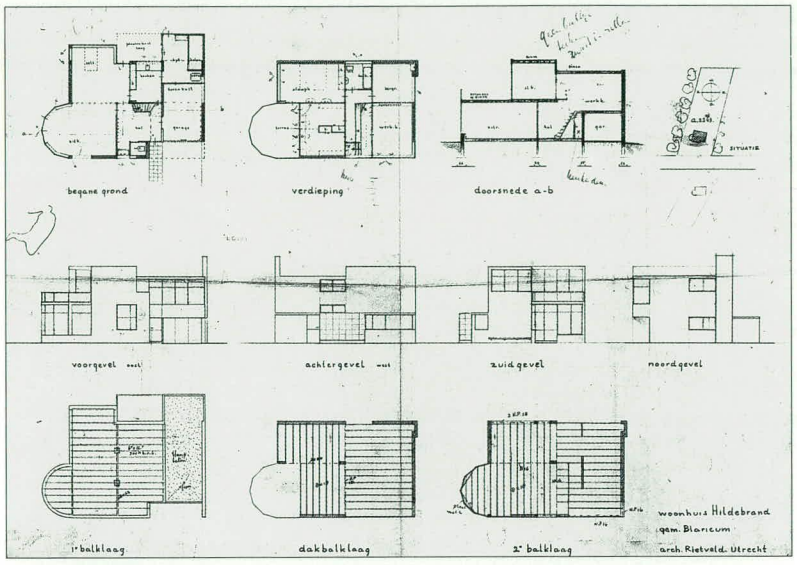

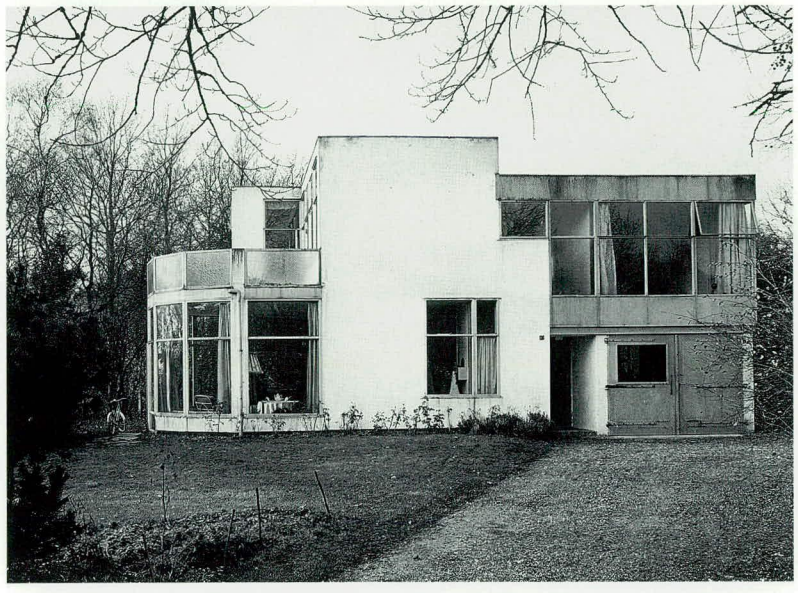

glasoppervlakken gevat in stalen kozijnen en wit gepleisterde bakstenen muren. Karakteristiek voor het interieur zijn de open hal en de eet-zitkamer die met een harmonikawand, gordijn of een andere afscheiding in tweeën kan worden gesplitst. Bij het huis Hildebrand bestond de tussenwand uit triplex platen die als een harmonika konden worden opgevouwen.

Ontwerptekening
potlood, kleurpotlood
op transparant
46,5 x 63,5 cm
RSA

foto ca. 1935

230 Kinderstoeltje en -tafeltje

hout
1935

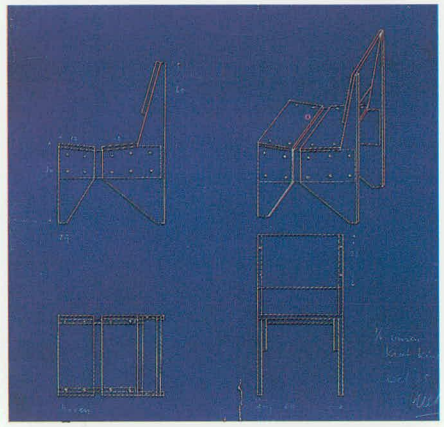

Ontwerptekening
blauwdruk
33 x 38 cm
NAi

231 Interieur en meubilair spreekkamer en wachtkamers De Jong
Rijksstraatweg 35, Haarlem

1935
interieur verloren gegaan

De inrichting werd uitgevoerd door de firma Metz & Co, die het interieur afbeeldde in de folder met buismeubelen uit 1936.

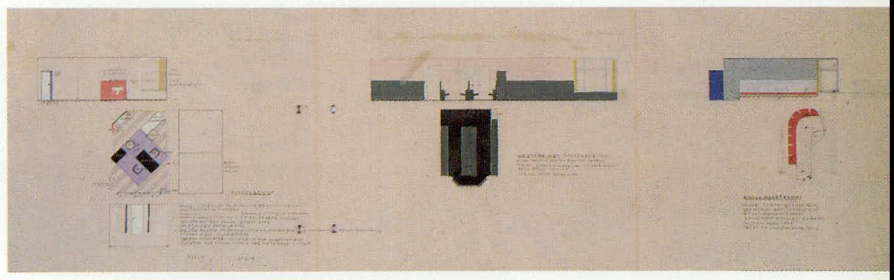

Ontwerptekening
wachtkamer fondspatiënten
potlood, waterverf op karton
23,5 x 57,5 cm
NAi

Wachtkamerbank
hout, metaal
78 x 152,5 x 46 cm
particuliere collectie
Geleen

232 Verbouwing woning 'Vijverhof'

Midden Duin en Daalscheweg 27, Bloemendaal

1935
opdrachtgeefster
A.H. Hondius-Crone

Bank

De verbouwing omvatte bibliotheek, woonkamer, entree en atelier. Tevens werden enige ontwerpen van Rietveld in de woning geplaatst, zoals een glazen kokerlamp (nr. 243) aan het plafond. In de woonkamer werd een open haard gebouwd. Deze was vrij laag en om goed bij deze haard te kunnen zitten ontwierp Rietveld één of twee jaar later speciaal voor deze plek een bank.

foto's ca. 1937

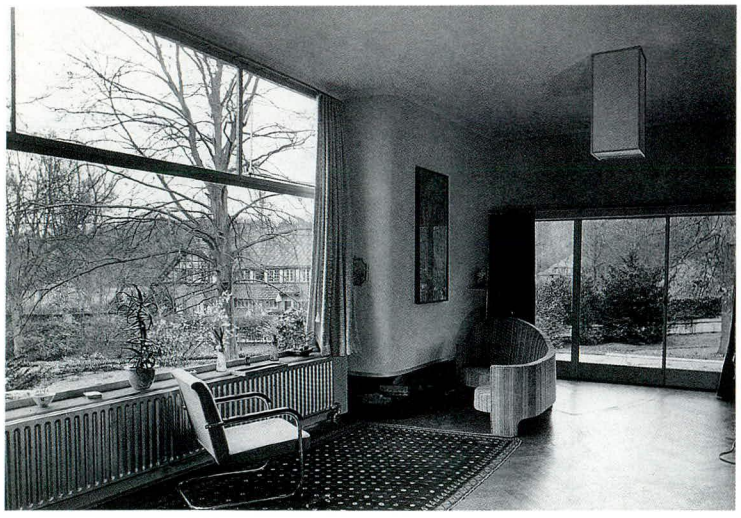

233 Ontwerp dressoir

ca. 1935
medeontwerpster
T. Schröder-Schräder

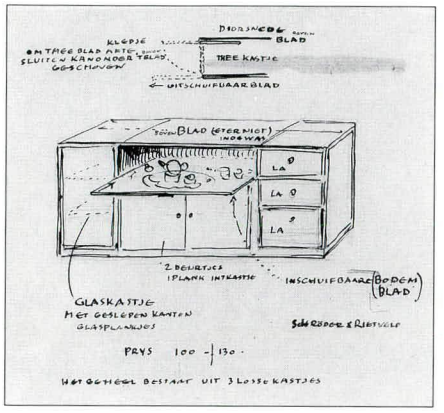

Ontwerptekening
potlood, inkt op papier
26 x 21,3 cm
NAi

234 Boekenkast

betonijzer, hout
ca. 1935

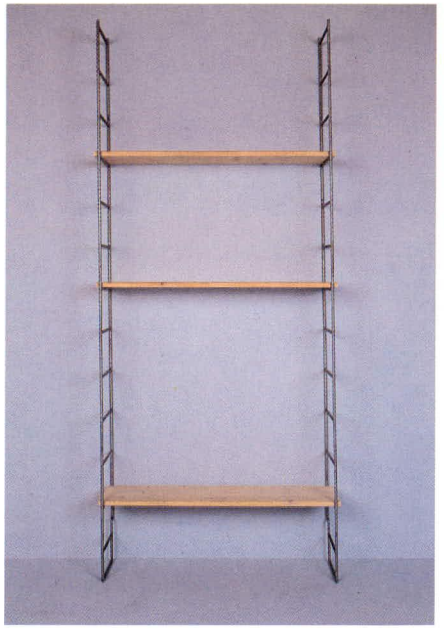

Boekenkast
betonijzer, hout
220 x 27,5 cm
CMU

1935

235 Tafel met S-vormige poot

ca. 1935

De gebogen lijnen van het ontwerp sluiten goed aan bij de ronde vormen in Rietvelds architectuur uit de jaren dertig. Er zijn diverse ontwerptekeningen waarop de verschillende materialen worden genoemd waaruit de tafel kon worden gemaakt, o.a. een exemplaar met een glazen blad, een ijzeren poot en houten plankjes en een uitvoering in berke- en elzetriplex. Ook staat op een van de tekeningen een langwerpige variant geschetst, waarbij het blad rechthoekig met afgeronde hoeken is.

236 Tafel met ronde poot

ca. 1935

De tafel staat op de lijst meubelen voor Wilma (nr. 255) en heeft volgens de gegevens een glazen blad. In het Nederlands Architectuurinstituut bevindt zich een ontwerpschets van een vergelijkbare tafel met een iets andere poot, die werd gemaakt voor de Bank Hypothecair Crediet (nr. 293).

links **tafel met S-vormige poot**
triplex
60,2 x diam. 70,4 cm
rechts **tafel met ronde poot**
triplex
70 x diam. 50,2 cm
Veiling Christie's Amsterdam, nrs. 396, 397

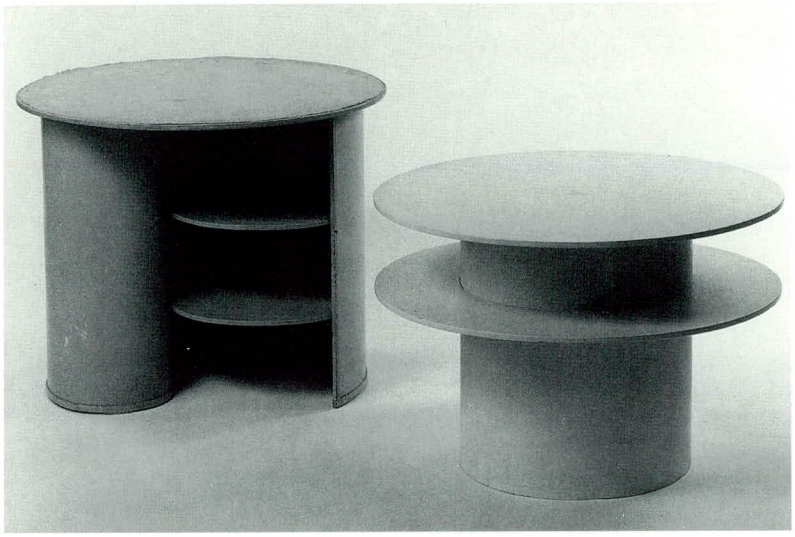

237 Klaptafeltje

mahoniehout, ijzer
69 x 160 x 49 cm
ca. 1935
Bertus Mulder Utrecht

Het onderstel van dit tafeltje is verwant aan de stoelen die Mies van der Rohe in 1929 voor het Barcelona-paviljoen ontwierp.

238 Ontwerp woning Hildebrand
Wissel

ca. 1935
opdrachtgever
vermoedelijk
A.D. Hildebrand

Mogelijk is dit ontwerp een alternatief plan voor het in Blaricum gebouwde huis voor A.D. Hildebrand (nr. 229).

Ontwerptekening
potlood, kleurpotlood, inkt op transparant
25,1 x 26,9 cm
RSA

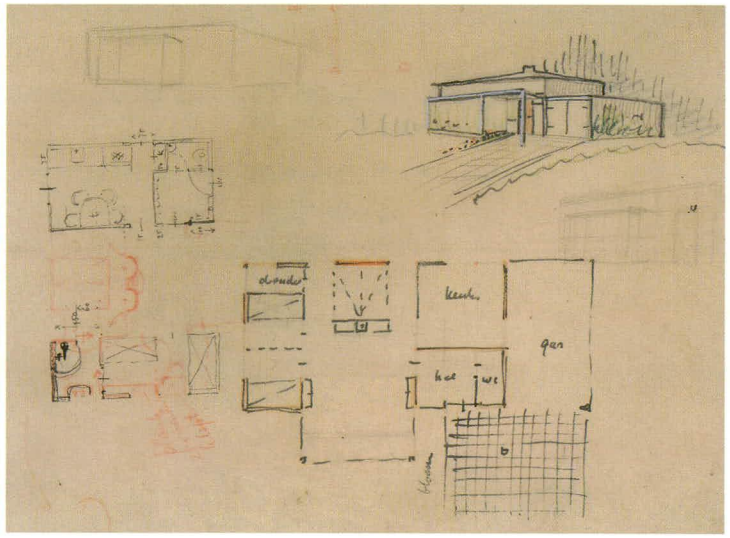

1935

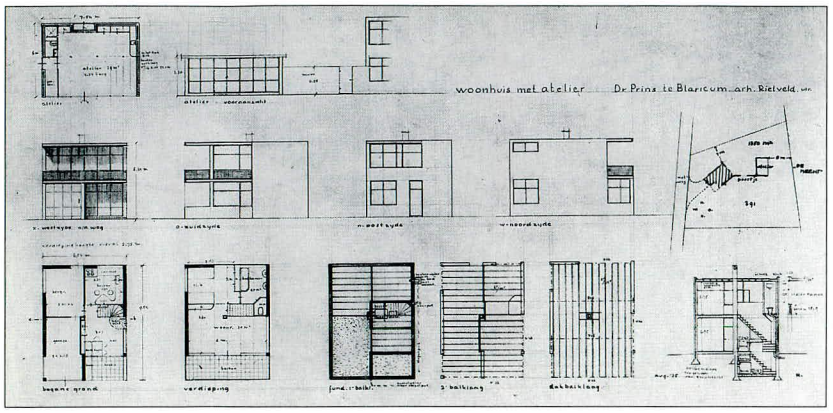

239 Ontwerp woning Prins
Blaricum

ca. 1935

Ontwerptekening
potlood, inkt op transparant
38,4 x 67,1 cm
NAi

240 Ontwerp woning Prins
Huis ter Heide

ca. 1935

Ontwerptekening
blauwdruk
41,1 x 59 cm
RSA

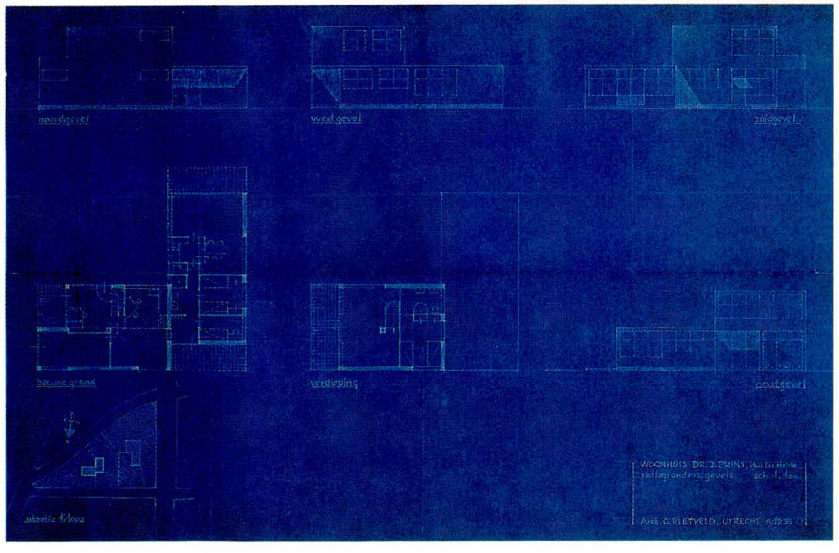

241 Ontwerpen hangkastjes met klep

ca.1935

Rietveld heeft verscheidene hangkasten ontworpen, waarbij de klep in geopende stand dienst kan doen als tafel- of schrijfblad. Dit type kast sluit goed aan bij zijn efficiënte en ruimtebesparende meubelontwerpen.

242 Ontwerpen bureaus

ca. 1935

Er zijn verscheidene ontwerptekeningen voor eikehouten bureaus die verwant zijn aan het bureau dat Rietveld met Truus Schröder ontwierp (nr. 162) en het kratbureau (nr. 208), maar die over het algemeen wat traditioneler van vorm zijn. Waarschijnlijk zijn al deze bureaus en werktafels voor particulieren gemaakt.

Ontwerptekening
potlood, kleurpotlood op karton
38 x 60 cm
NAi

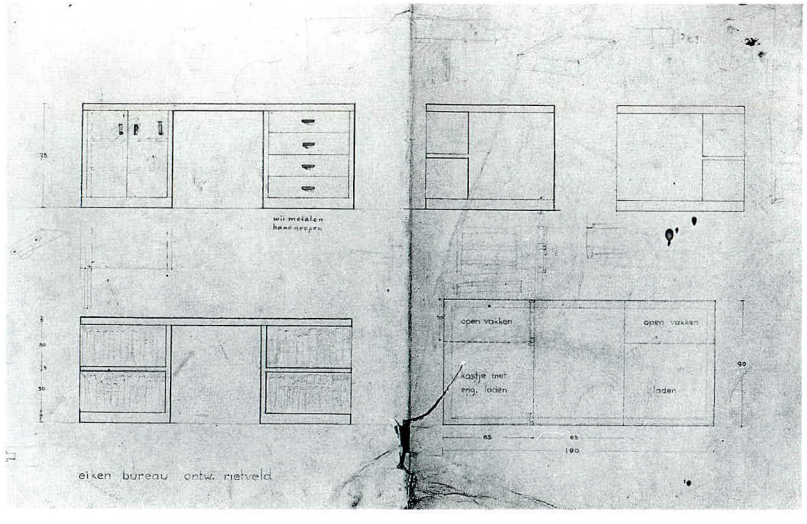

1935

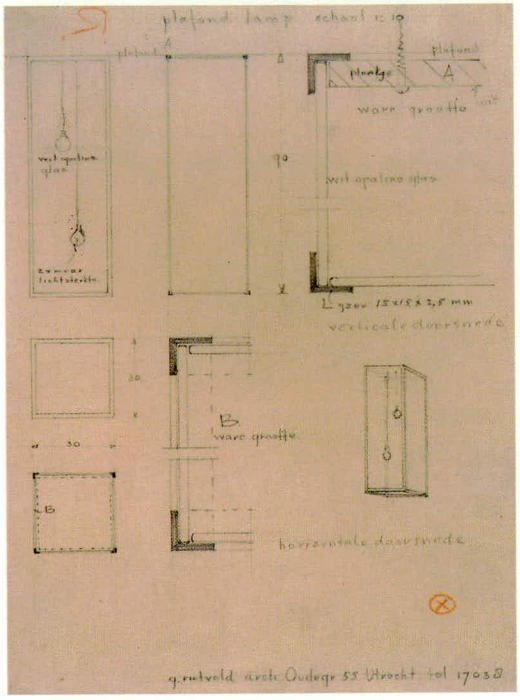

Ontwerptekening
potlood op transparant
26,6 x 20,9 cm
De Leeuw/Metz Archief

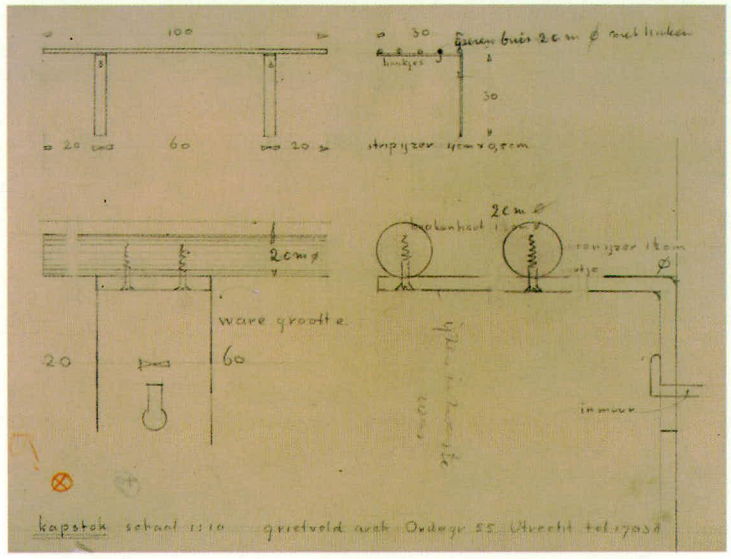

Ontwerptekening
potlood op transparant
26,4 x 20,2 cm
RSA

1935

243 Plafondlamp

opalineglas, hout, ijzer
ca. 1935

De oudste foto waarop de lamp, die ook bij Rietveld thuis op het Vredenburg hing, is te zien, is van het interieur van de familie Hondius (nr. 232).

244 Ontwerp kapstok

ca. 1935

De werktekening van de kapstok is qua opzet vrijwel identiek aan die van de plafondlamp (nr. 243). Mogelijk werden beide tekeningen voor hetzelfde doel gemaakt. De kapstok kon in ijzer en in beukehout worden uitgevoerd.

245 Ontwerp houten woning a/d Kromme Rijn

ca. 1935

Ontwerptekening
inkt op transparant
38,4 x 39,4 cm
RSA

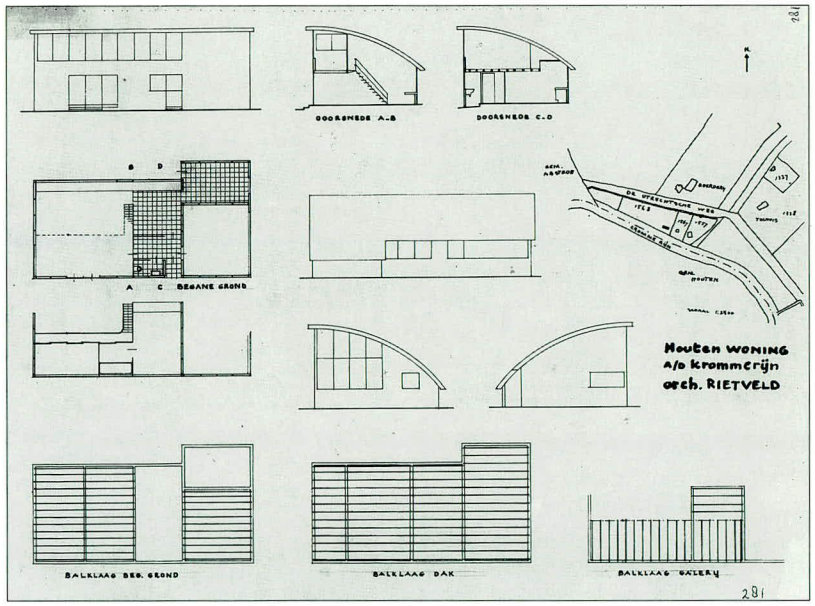

246 **Woning Mees**
Van Ouwenlaan 42, 's-Gravenhage

1934-1936
opdrachtgever
R.T.A. Mees
gewijzigd

Vermoedelijk hadden de heer en mevrouw Mees Rietveld leren kennen via Metz & Co, een zaak waar ze regelmatig kwamen.[1] De samenwerking tussen opdrachtgever en architect verliep uitstekend; uiteindelijk zou Rietveld de familie zelfs helpen verhuizen. Wel kostte het enige moeite om goedkeuring voor het ontwerp te krijgen. Rietveld schreef de heer Mees de moed niet op te geven. 'Maar t is nu eenmaal altijd zoo en t is misschien hierdoor, dat er zoo weinig goede en vooral prettige huizen ontstaan – huizen waar de levenslust uitstraalt – Er is bijna niemand wiens optimisme toereikend is tot het eind der bouw en toch is dit noodig bij allemaal.'[2] Het resultaat was de moeite waard. Net als het huis Hildebrand (nr. 229) had de woning een gedeeltelijk cirkelvormige platte-

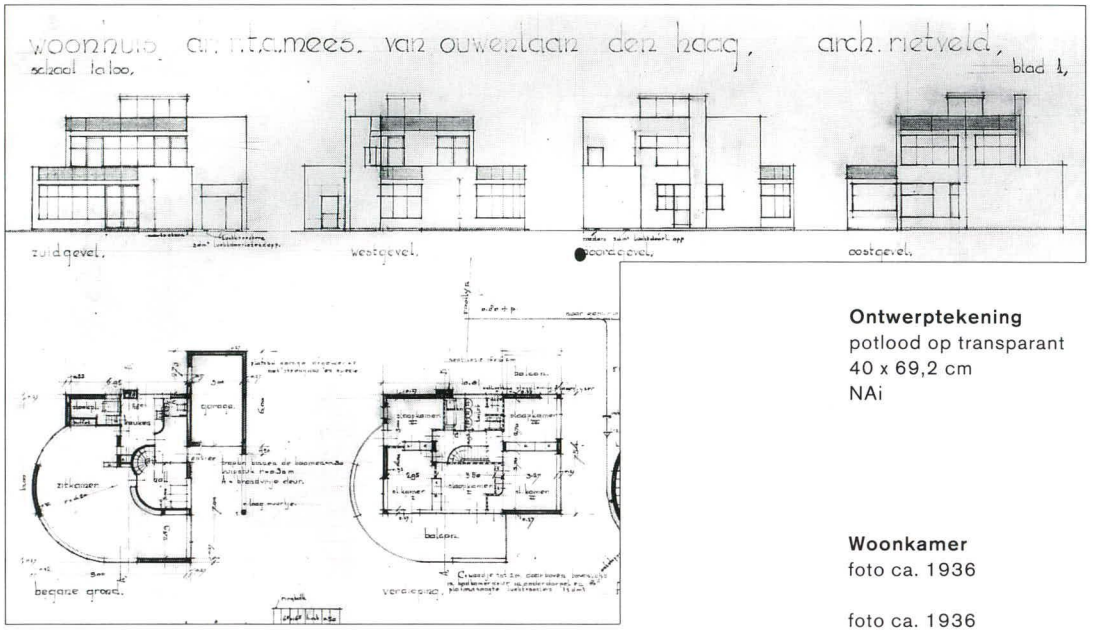

Ontwerptekening
potlood op transparant
40 x 69,2 cm
NAi

Woonkamer
foto ca. 1936

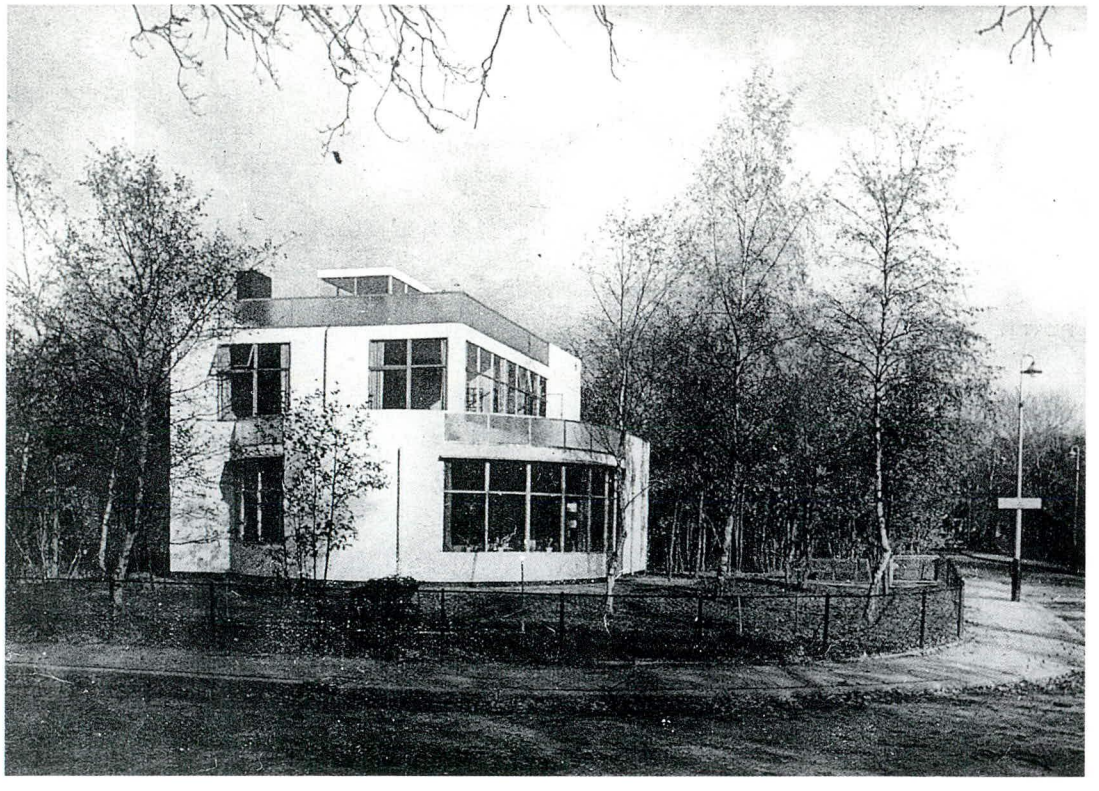

foto ca. 1936

1936

grond. Doordat de woning op de hoek van een straat lag, kwam de vorm extra fraai uit. Rietveld bemoeide zich ook intensief met het interieur. Op de vloer van de hal kwam blauw magnesiet, een naadloze bedekking met holle plinten die zeer makkelijk is te reinigen. De trap was een open, metalen scheepstrap, een type dat Rietveld vaker gebruikte. De woning werd deels gemeubileerd met Rietveld-meubelen, deels met meubelen die de familie al bezat. In enkele gevallen werden deze door Rietveld aangepast; hij ontdeed bijvoorbeeld de door Paul Bromberg ontworpen meubelen van hun profielen.

[1] Mededeling mevrouw D. Mees-Mees 1992.
[2] Brief 7 april 1935, Rietveld-archief, NAi.

247 Ontwerp woning Labree
Van Ouwenlaan 44,
's-Gravenhage

1934-1936
opdrachtgeefster
Labree-Appun
niet uitgevoerd

Rietveld maakte verschillende ontwerpen voor een woning, in opdracht van de weduwe Labree-Appun. De woning zou worden gebouwd op het perceel grond grenzend aan dat van R. Mees (nr. 246). Om onbekende redenen ging de bouw niet door. Uiteindelijk zou hier het huis voor P. Wijburg worden gebouwd (nr. 296).

Ontwerptekening
blauwdruk
60,6 x 103,2 cm
1936
NAi

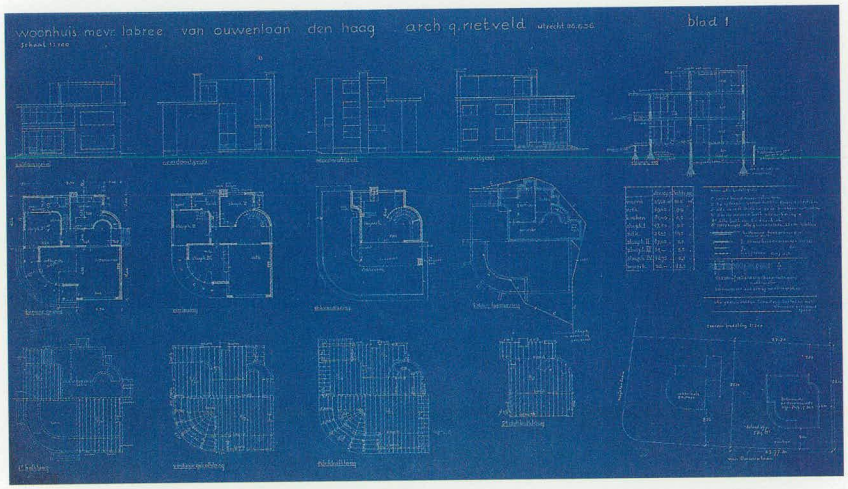

248 Verbouwing bioscoop Vreeburg met twee bovenwoningen
Vredenburg 8, Utrecht

1934-1936
opdrachtgever J. Nijland
in samenwerking met ·
H. Brusse, T. Schröder-Schräder, B. Schröder en N. van Zwaanenburgh
verloren gegaan

Het Vredenburg werd een plein met allure nadat Rietveld de bioscoop Vreeburg had verbouwd. Om een betere verhouding te krijgen tussen de straatwand en het grote plein, werd het pand met een verdieping verhoogd. Eenheid in de gevel met de bioscoopingang, de bovenwoning en de nieuwe verdieping werd bereikt door de gevel te bekleden met melkglas waarachter ondiepe lichtbakken waren aangebracht. Alleen de ramen bleven vrij. Overdag was het een glazen gevel en 's avonds brandden de lichtbakken, waardoor de op het glas aangebrachte en ook door Rietveld ontworpen letters BIOSCOOP VREEBURG zichtbaar werden. De ruimte

Ontwerptekening
bioscoop
lichtdruk
33,9 x 55 cm
RSA

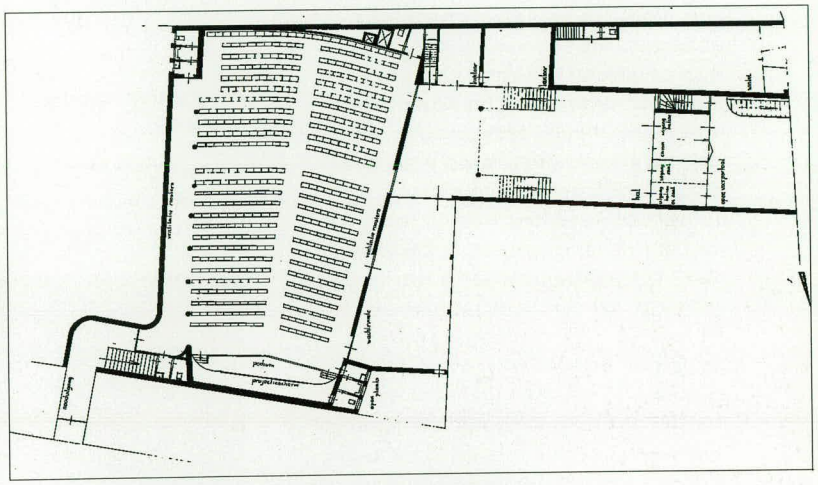

Uitnodiging en programma opening

1936

Belettering gevel

1936

Bioscoopstoel

ijzer, stoffering
1936

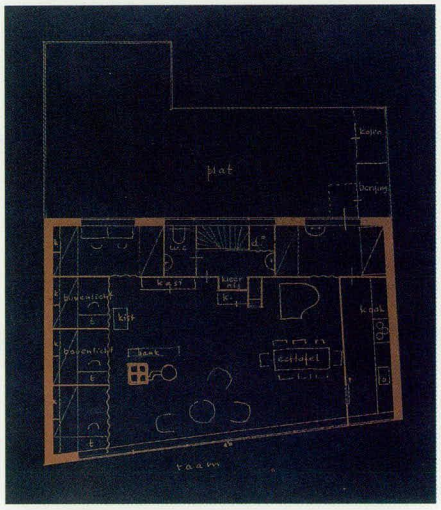

Ontwerptekening
woonverdieping
blauwdruk
22,2 x 21,3 cm
RSA

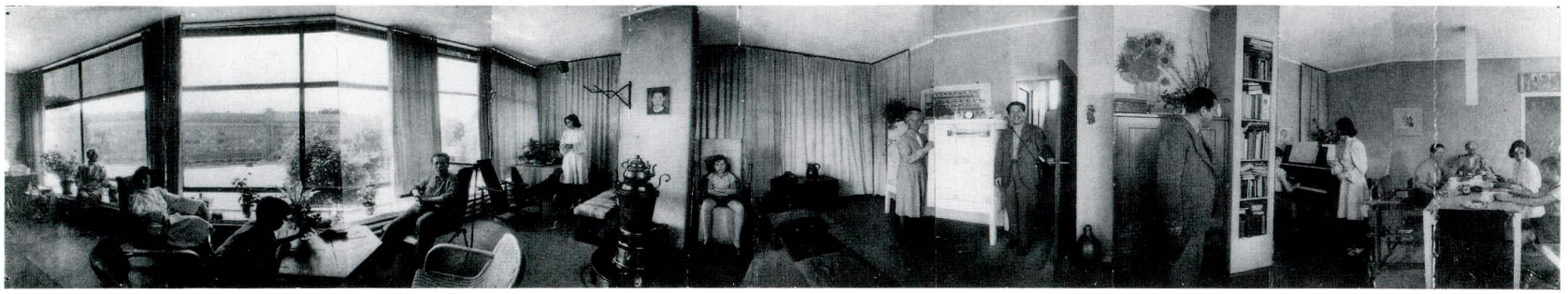

Woonruimte Rietveld
fotomontage ca. 1947

binnen werd bepaald door een spel van lijnen en kleuren. Vanuit de hal leidden twee trappen naar respectievelijk het balkon en de foyer. In de zaal, die al eens door Rietveld was opgeknapt (nr. 160), liep de vloer vanuit het midden naar achteren en voren op. De achterwand was hol gebogen, en één van de zijwanden was onderaan doorbroken en werd daar gedragen door zeven smalle, ronde kolommen. Het plafond was met zilverzand geschuurd waardoor het, evenals de balkonbalustraden, lichtgroen van kleur was. In het gangpad lag groene moquette. De stoelen met lichtpaarse bekleding waren, naar ontwerp van Rietveld, uitgevoerd door Metz & Co. Ter verbetering van de akoestiek had Rietveld in de natte kalk van de wanden Genemuider matten gedrukt. Volgens J. Nijland jr. liet Rietveld zijn kinderen in de zaal blokfluit spelen om de kwaliteit van de akoestiek te bepalen. De Genemuider matten vormden een decoratief patroon en waren, net als de wanden, roze geschilderd. Het roze liep over in grijs dat, in de richting van het projectiescherm, steeds donkerder werd. Het projectiescherm was in de architectuur opgenomen. Aan weerszijden ervan waren figuren aangebracht, door in de grijze verf witte krassen te trekken. Deze kunstzinnige bijdrage was afkomstig van de Utrechtse schilder Lambert Simon.

De bioscoop was niet alleen als architectuurontwerp bijzonder, maar vormde ook in andere opzichten een uitermate geavanceerd geheel.
De ventilatie en verwarming werkten volgens een systeem dat lucht aanzoog, die in de kelder werd verwarmd en vervolgens onder druk de zaal in werd geblazen. Door perforaties in het plafond kon de lucht de zaal verlaten. Voor de projectie van de films werd gebruik gemaakt van de nieuwste apparatuur van Siemens.

Op de bovenste etage nam Rietveld met zijn gezin zijn intrek.
De verdieping weerspiegelde zijn idee over de ideale woonruimte. Achter een elf meter brede glaswand leefde het gezin in één ruimte met nissen waarin, achter gordijnen, de kinderen sliepen.

Programma opening
bioscoop
druk
21,6 x 13,5 cm
1936
RSA

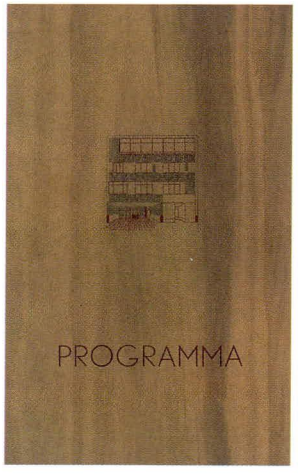

foto ca. 1936

1936

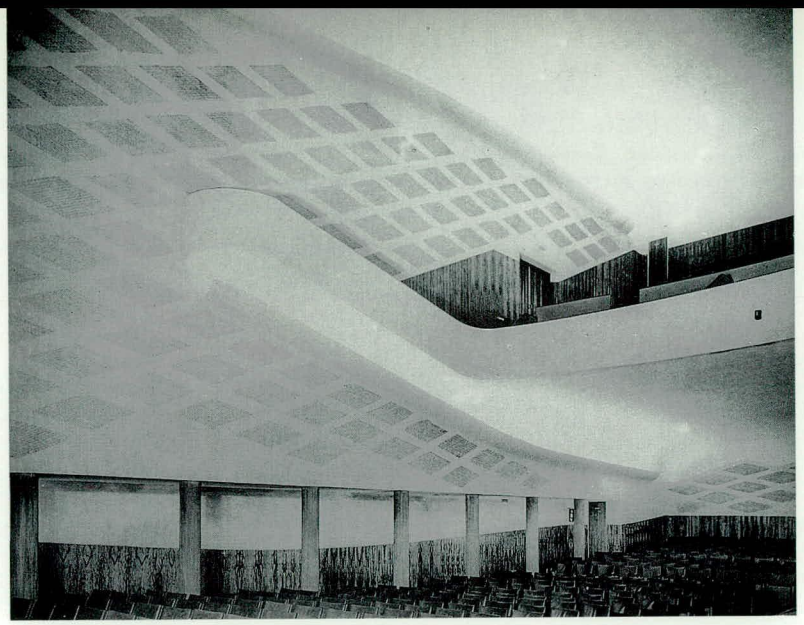

Filmzaal
foto ca. 1936

249 Woning Smedes
Van Weerden Poelmanlaan 1, Den Dolder

1935-1936
opdrachtgever
J.J.A. Smedes

J. Smedes was familie van Rietvelds vrouw. Het huis dat Rietveld voor hem ontwierp is vergelijkbaar met dat van Hillebrandt (nr. 224). In het interieur is op alle mogelijke manieren met ruimte gewoekerd. De radiator is bijvoorbeeld wegens plaatsgebrek verticaal tegen de muur in de hal geplaatst. Er was een draadglazen doorgeefwand tussen keuken en woonkamer en de linnenkasten reiken van de vloer tot aan het plafond en hebben schuif- in plaats van scharnierende deuren. Het geheel doet uitermate modern aan. Toen mevrouw Smedes in 1951, na vijftien jaar in het huis te hebben gewoond, voor het blad *De vrouw en haar huis* werd geïnterviewd, merkte ze op: 'dat is het merkwaardige bij alles in dit huis: de dingen mogen op het eerste gezicht zo apart aandoen, dat een mens de indruk kan krijgen, dat het op den duur vervelend wordt, maar dat is beslist niet zo. Hoe langer je er mee leeft, hoe vertrouwder ze je worden en hoe meer ze bij je gaan behoren.'
In 1958 verbouwde Rietveld de woning op verzoek van de nieuwe eigenaar, Tj. Schmidt. Aan de tuinzijde werd over twee verdiepingen een stuk aangebouwd. In 1961 maakte Rietveld weer een ontwerp voor een verbouwing die niet werd uitgevoerd.

Alleen de ouderslaapkamer en de keuken waren van deze ruimte gescheiden. De gemeente gaf Rietveld echter geen toestemming om op de open verdieping te wonen en dus schreef hij zich in februari 1937 in op het adres van zijn architectenbureau, Oudegracht 55 in Utrecht. Rietveld heeft volgens J. Nijland jr. nooit een rekening gestuurd voor de verbouwing, maar ook nooit huur betaald.

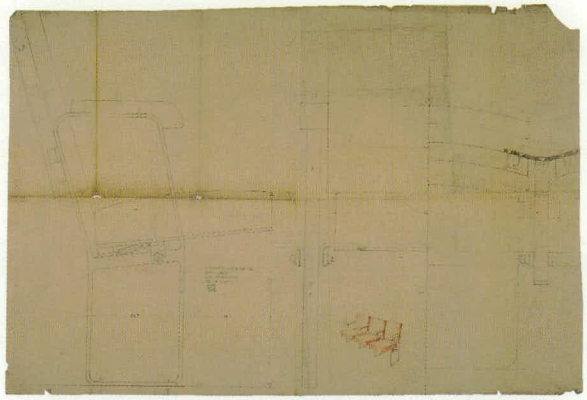

Ontwerptekening
bioscoopstoel
potlood, kleurpotlood
op transparant
85 x 123,5 cm
1936
De Leeuw/Metz Archief

Niet uitgevoerd
schetsontwerp
inkt, gekleurde inkt op transparant
47,5 x 77,8 cm
NAi

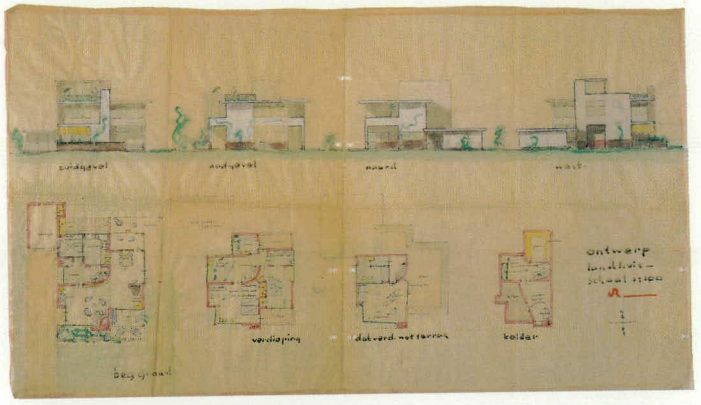

250 Meubilair Smedes

1936

Rietveld ontwierp een deel van het meubilair voor de woning van Smedes, onder andere twee bureaus, boekenkasten, een buffet en een platenkastje. De twee kleine bureaus, die in hoogte aansloten bij de vensterbanken waardoor het werkvlak werd vergroot, bestonden uit een blad, een staande plank en een ladenblokje. Een boekenkast met schuifdeuren en een boekenkast die boven een opklapbed aan de muur was bevestigd namen ook zo min mogelijk ruimte in beslag. De meubelen waren in heldere kleuren geschilderd: geel, rood, zwart en grijs. Daarnaast is in het bezit van de erven Smedes nog een aantal door Rietveld ontworpen meubelen, die niet in samenhang met dit huis zijn gemaakt, onder andere een rechthoekige tafel van aluminium en fiber, een achthoekige spiegel en een driehoekige spiegel met een aluminium lijst.

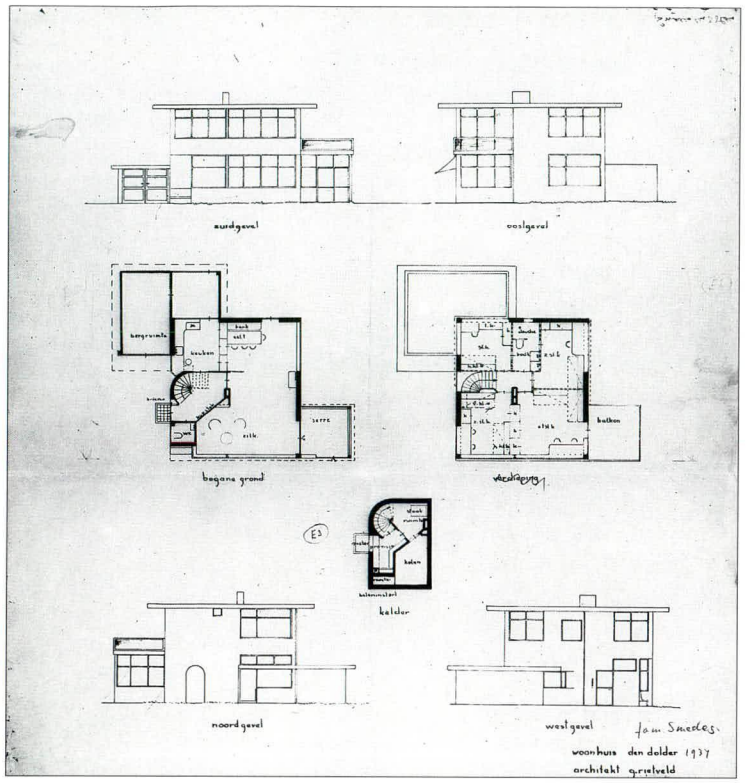

Ontwerptekening
lichtdruk
48,1 x 42,7 cm
RSA

1936

foto ca. 1936

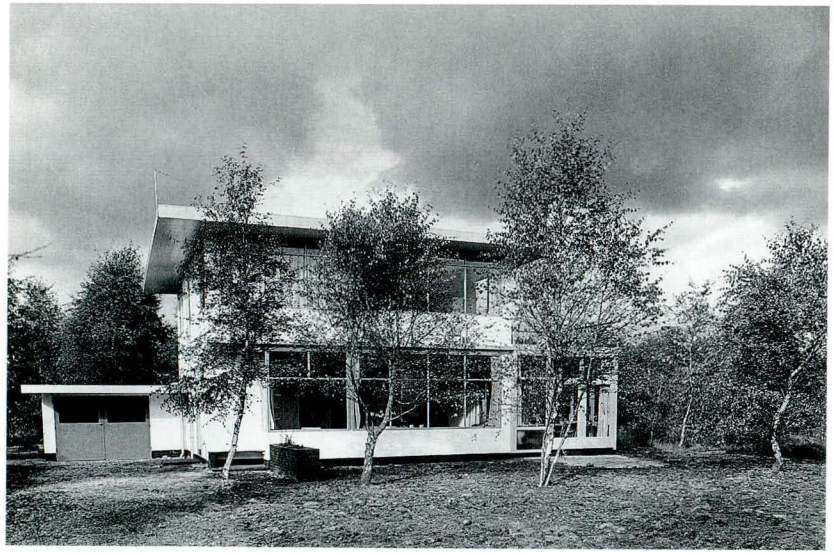

Woonkamer
foto ca. 1936

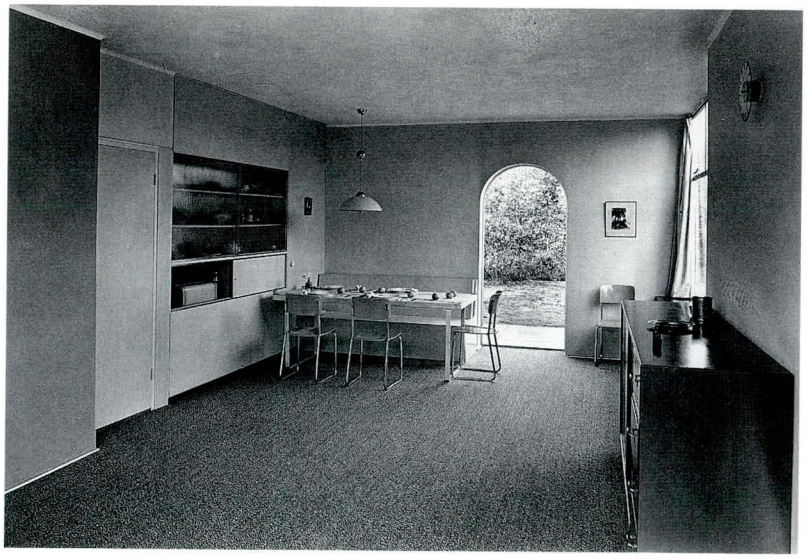

251 Ontwerp zomerhuis Repelaer
Wolfskuil 15, Ommen

1936

252 Verbouwing juwelierswinkel Cornelis Begeer
Oudkerkhof 27, Utrecht

1936
opdrachtgever
C.L.J. Begeer
verloren gegaan

253 Verbouwing woning 'Kweekduin'
Acacialaan 10, Bloemendaal

1936
opdrachtgever
S. Posthuma

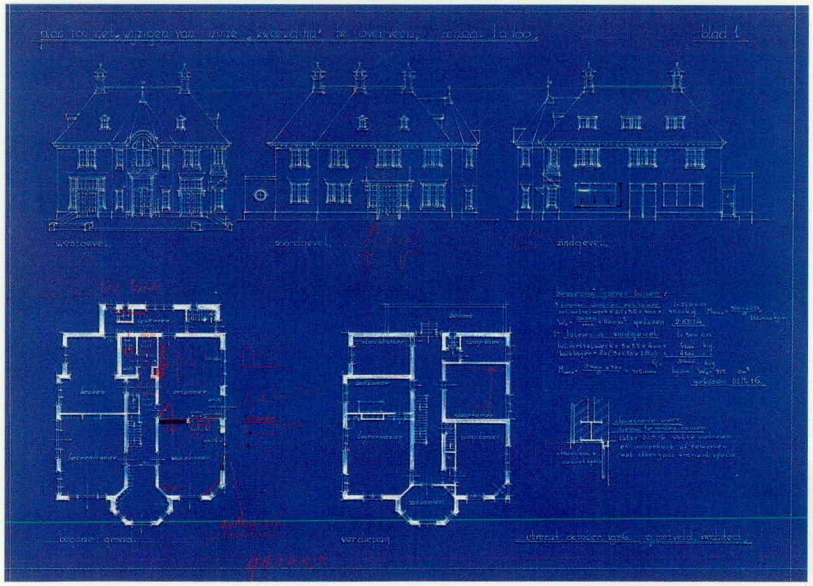

Ontwerptekening
kleurpotlood op blauwdruk
47,4 x 63 cm
RSA

254 Ontwerp verbouwing woning Volmer
Wolphaartsdijk

1936
opdrachtgever
G. Volmer

De Utrechtse arts G. Volmer kocht in 1936 een woning in het Zeeuwse Wolphaartsdijk. Hij vroeg Rietveld een ontwerp voor de verbouwing te maken. In de woning moesten onder andere een spreekkamer, een laboratorium en een apotheek worden ondergebracht.

255 'Meubelen Wilma'

1936

Waarschijnlijk hangt deze lijst samen met een opdracht voor de inrichting van een huis. Rietveld maakte hoofdzakelijk gebruik van de door Metz & Co geproduceerde meubelen. Een tafel voor acht personen, een tafel van een vlakke deur met ijzeren poten, en een tafeltje met twee ronde bladen op twee gekruiste planken zijn misschien speciaal voor de heer Wilma en mej. Vreeswijk ontworpen. Rietveld heeft in de jaren dertig waarschijnlijk veel interieurinrichtingen gedaan.

Ontwerptekening
potlood, inkt op papier
25,5 x 21 cm
NAi

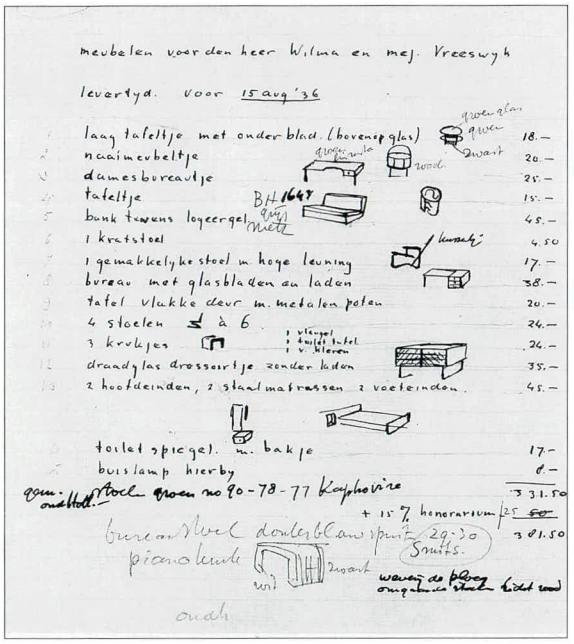

256 Handwerkkastje

metaal
ca. 1936

In de folder van Metz & Co uit 1938 staat bij de door Rietveld ontworpen meubelen een handwerkkastje met jaloeziesluiting van verchroomd metaal. De vorm is identiek aan het naaimeubeltje op de lijst meubelen voor Wilma (nr. 255).

Ontwerptekening
inkt op papier
21,3 x 31 cm
NAi

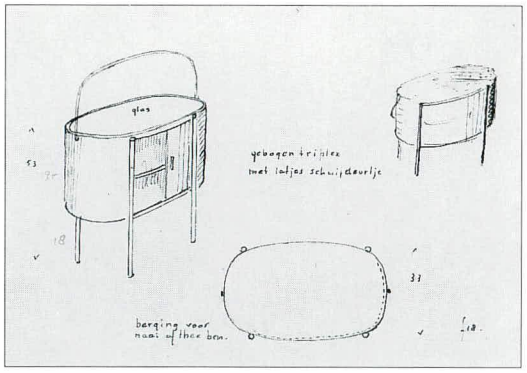

257 Zitslaapbank

hout
ca. 1936

De zitslaapbank is door Rietveld zeer vaak in woningen toegepast. Meestal vormt hij een vast onderdeel van het interieur, zoals in het zomerhuis Van Ravesteyn-Hintzen (nr. 222). Metz & Co verkocht de bank als los meubel. Hij staat, uitgevoerd in blank eiken, afgebeeld in de folder die bij de meubelpresentatie in 1938 verscheen (nr. 279).

Ontwerptekening
potlood op transparant
28,2 x 39,4 cm
RSA

Zitslaapbank
vurehout
82 x 186,5 x 71 cm
CMU

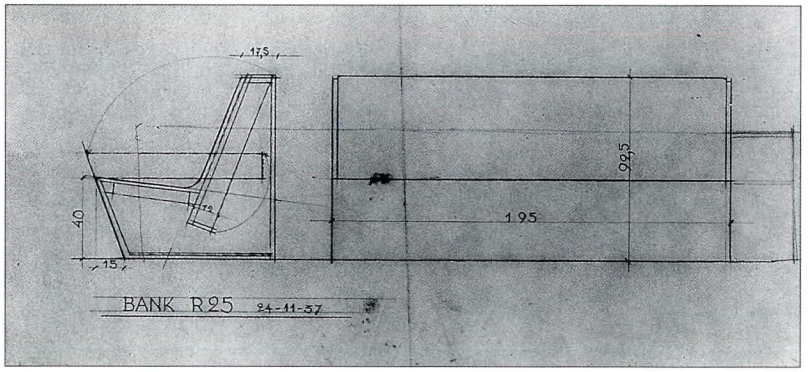

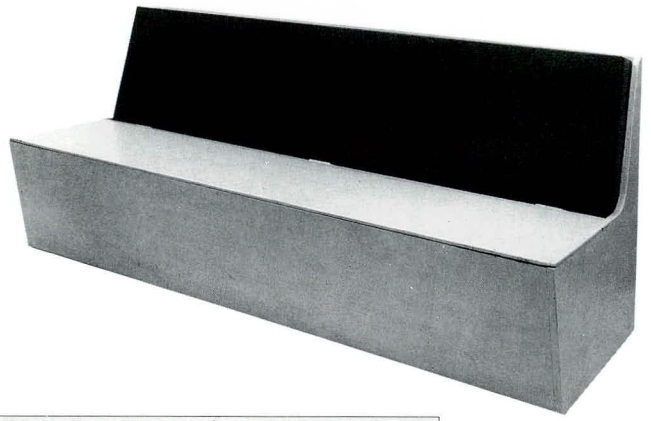

1936

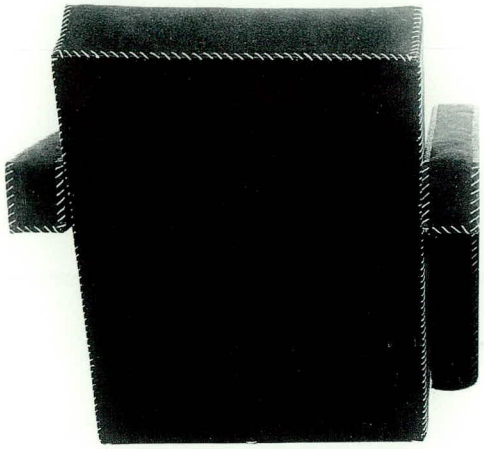

foto ca. 1937

1937

258 Leunstoel

hout, stoffering
1936-1937

De leunstoel is Rietvelds eerste ontwerp voor een gestoffeerd meubel. Waarschijnlijk heeft hij de stoel gemaakt, omdat de klanten van Metz & Co en zijn eigen particuliere opdrachtgevers behoefte hadden aan gemakkelijke stoelen. De rug en de zitting van de fauteuil staan haaks op elkaar en het verbindingsvlak steunt op de grond. De armleuning en voorpoot zijn eveneens haaks aan elkaar verbonden. De voorkant van de zitting is op tien centimeter hoogte aan de voorpoot bevestigd, waardoor zitting en rug licht achterover hellen. De stoel is bekleed met donkerbruin zeildoek, dat op de naden met een decoratieve vissersteek is vastgenaaid, maar kon ook met een andere bekleding worden geleverd. De stoel werd door Metz & Co voor het eerst in de folder van 1937 gepresenteerd met het nummer R. 31 en stond opgesteld in de modelinrichting 'De nieuwe woning' in 1937 in Den Haag (nr. 267). Ook kon een driezitsbank worden geleverd gebaseerd op dit model. Na de oorlog is de stoel opnieuw door Metz in produktie genomen. In een folder van Metz uit 1963 worden een fauteuil, een tweezitsbank en een driezitsbank bekleed met wollen stof aangeboden.[1] De ronde variant, die nu door Cassina wordt gemaakt, is nooit bij Metz in produktie geweest.

[1] De Leeuw/Metz Archief.

259 Houten zomerhuis (twaalfzijdig)

1937
medeontwerpster
T. Schröder-Schräder
afgebroken

Ontwerp houten zomerhuis (achtzijdig)

1937
niet uitgevoerd

Ontwerp houten zomerhuis (spits dak)

1937
niet uitgevoerd

Vignet, folder en reclameplaatje houten zomerhuizen

1937

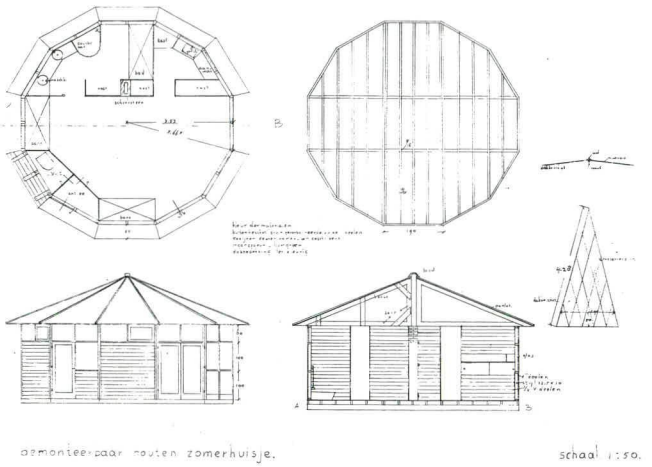

Reclameplaatje
verf op triplex
14,5 x 7,1 cm
RSA

De zomerhuisjes die Rietveld in 1934-1935 had ontworpen voor D. van Ravesteyn-Hintzen en J. Gaarenstroom (nrs. 222 en 223), moeten hem op het idee hebben gebracht een ontwerp te maken voor houten zomerhuisjes die, net als de kratmeubelen (nr. 208), als kant-en-klaar pakket konden worden geleverd. Samen met T. Schröder zette hij in 1937 het project Houten Zomer Huis oftewel HZH op. Het was een origineel initiatief. Het project werd zorgvuldig voorbereid. Er was promotiemateriaal in de vorm van houten plankjes en informatieve folders. In 1937 stond op de najaarsbeurs in Utrecht een demonstratiemodel. Voor duizend gulden, 'montage en afwerking bij de prijs inbegrepen', kon men zich de gelukkige eigenaar noemen van een zomerhuis. Als service werd bij de bestelling hulp verleend bij de aanvraag van een bouwvergunning. Het zomerhuisje was in standaarduitvoering verkrijgbaar met een twaalfzijdig grondvlak en een diameter van 7,40 meter. De levering van een huisje met een achtzijdig grondvlak en een diameter van vijf meter was op aanvraag mogelijk. Het twaalfzijdige zomerhuis bevatte een woonkamer, een slaapkamer met douchecabine en een keuken; er waren zes slaapplaatsen. Door de veelzijdige plattegrond en de ramen rondom wist Rietveld op een relatief klein oppervlak een aangename ruimte te creëren. Voor het zomerhuisje was volgens Binnert Schröder, T. Schröders zoon, veel belangstelling. Het mocht echter, omdat het semi-permanent was, volgens de bouwverordeningen nergens worden geplaatst.

Ontwerptekening
potlood op papier
36 x 48,7 cm
RSA

Maquette
papier, glas, karton
9 x diam. 26 cm
SMA

foto's ca. 1937

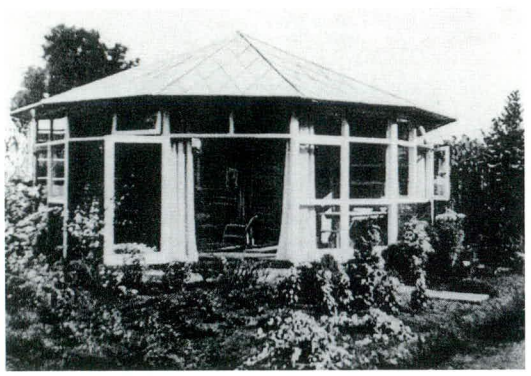

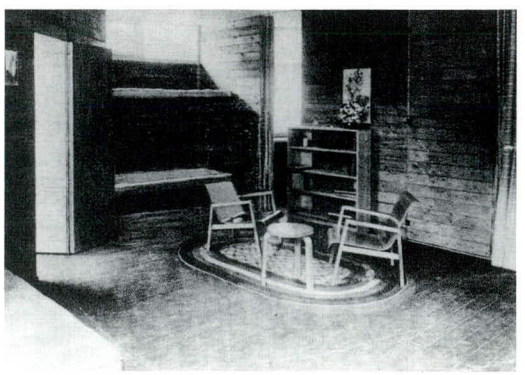

1937

260 Interieur V.d. Reiss
Tintorettostraat 9,
Amsterdam

1937

Rietveld ontwierp de inrichting van de hal en de woonkamer in het pand Tintorettostraat 9 in Amsterdam. De uitvoering werd verzorgd door de firma Metz & Co. Op een plattegrond is de indeling van de ruimte aangegeven en worden de elementen die deel uitmaken van de inrichting genoemd. Op een enkele uitzondering na is het voorstel zo uitgevoerd. De dienwagen is vervangen door een rond tafeltje van Franz Singer. Rietveld ontwierp speciaal voor deze kamer een driezitsbank met een kastje en een bureau met schuifladen. Hij koos twee kleuren vloerbedekking die in een S-vorm op elkaar aansloten, afgezet met aluminiumstrips. Uit een dergelijk klein detail blijkt hoe onorthodox en virtuoos Rietvelds omgang met de ruimte is. De twee delen van de kamer worden zo op een elegante wijze visueel met elkaar verbonden. De kleurstelling is overwegend grijs met blauwe en rode accenten. De rustbank is uitgevoerd in kreeftachtig rozerood en licht mosgroen.

foto's ca. 1937

1937

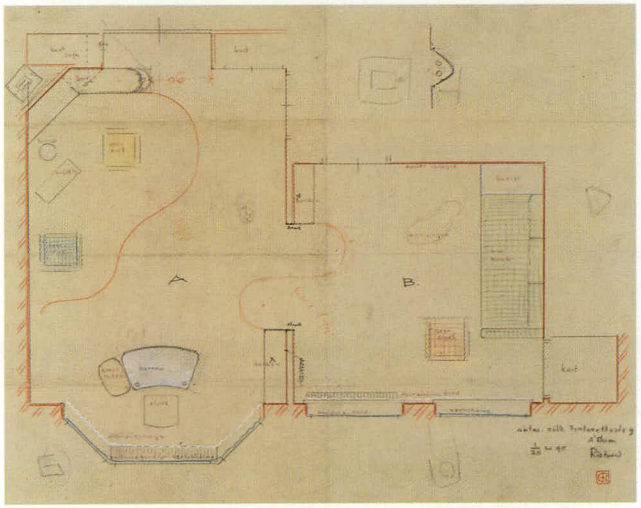

Ontwerptekening
woonkamer
potlood, kleurpotlood
op transparant
38,6 x 47,4 cm
De Leeuw/Metz Archief

261 Lage tafel

glas, metaal
1937

De tafel staat met de gestoffeerde leunstoel (nr. 258) op één tekening en werd samen met deze stoel geëxposeerd in het zitgedeelte van de woonslaapkamer van de modelinrichting 'De nieuwe woning' in 1937 in Den Haag (nr. 267). Op de ontwerptekening geeft Rietveld aan dat de blankijzeren poten afgewerkt moeten worden met zwarte was.

262 Bureau met laatje

hout, metaal
1937

Het bureautje bestaat uit een blad zonder poten dat aan de muur bevestigd wordt en een laatje. De blauwdruk heeft het Metznummer R 24 (zie ook nr. 267).

Ontwerptekening
blauwdruk
32 x 28,2 cm
RSA

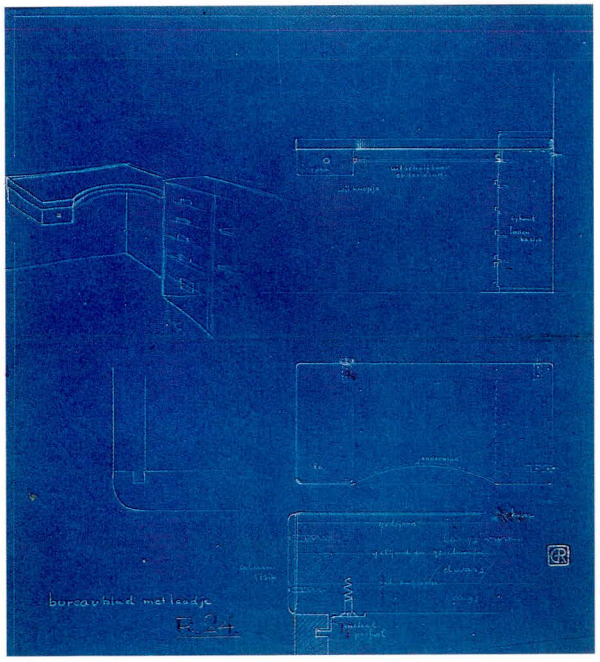

263 Legkast, bed en leeslampje

hout
1937

Op de blauwdruk in het Rietveld Schröder Archief staan met potlood de nummers R. 27 en R. 28 van de firma Metz & Co (zie ook nr. 267).

264 Toiletspiegel met laatje

glas, hout, metaal
1937

Een blauwdruk in het Rietveld Schröder Archief heeft in potlood het nummer R. 30 van de firma Metz & Co (zie ook nr. 267).

265 Hangkast met bovenkast

hout
1937

Een blauwdruk in het Rietveld Schröder Archief heeft als opschrift het nummer R. 33 van de firma Metz & Co (zie ook nr. 267).

Ontwerptekening
blauwdruk
41 x 33,5 cm
RSA

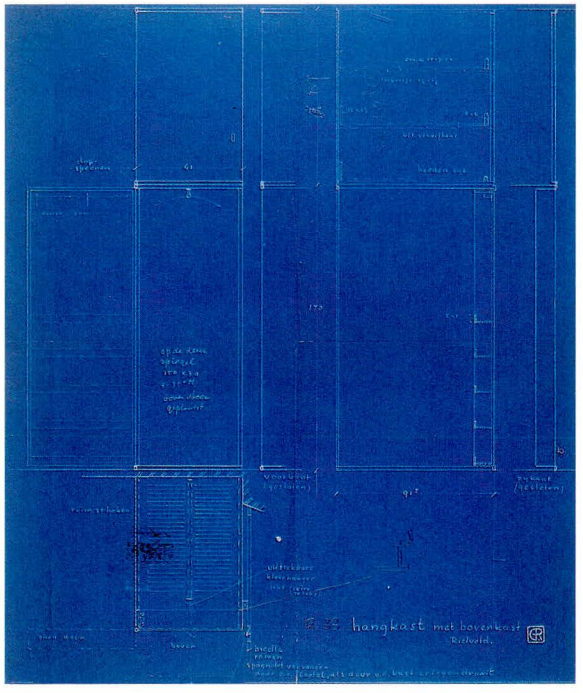

1937

266 Ontbijtservieskast

hout, glas, metaal
1937

Er is ook nog een ontwerp voor een iets eenvoudiger variant van deze kast (zie ook nr. 267).

Ontwerptekening
blauwdruk
32,5 x 40,2 cm
De Leeuw/Metz Archief

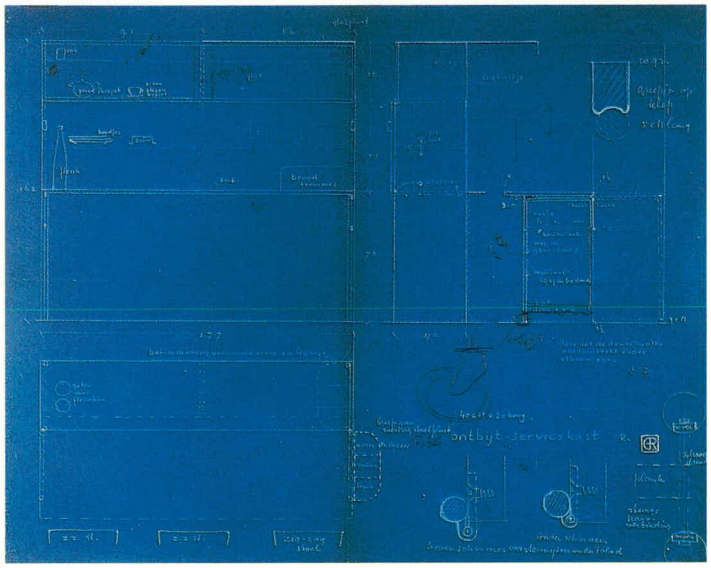

foto's 1937

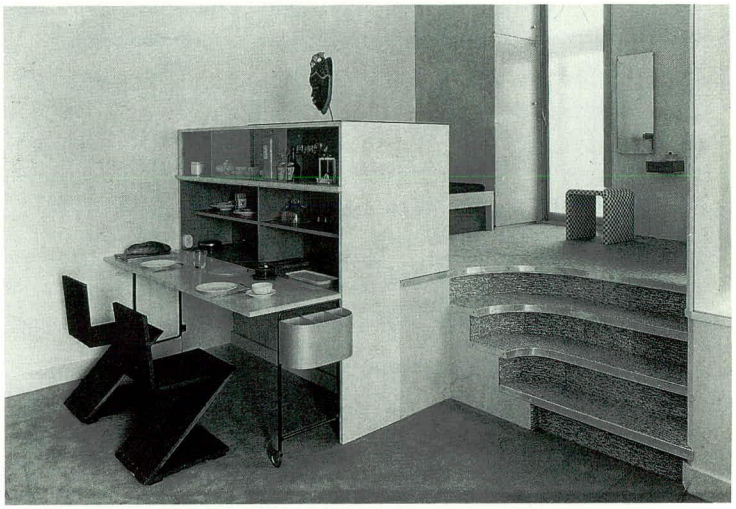

1937

267 Woon-slaapkamer 'De nieuwe woning' Metz & Co, 's-Gravenhage

1937
opdrachtgever
Metz & Co

Voor deze inrichting gebruikte Rietveld verscheidene wat oudere ontwerpen (nrs. 189, 227), maar ook enkele die bij deze gelegenheid waarschijnlijk voor het eerst werden gepresenteerd (nrs. 262-266).

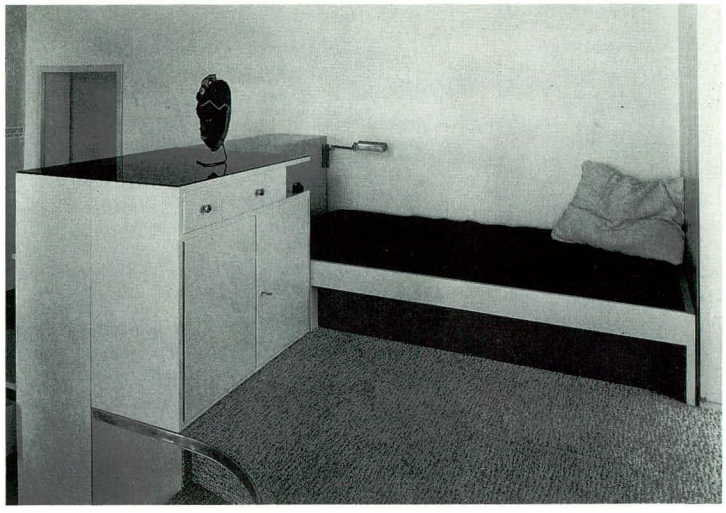

268 Ontwerp woning Van Beek

1937

Van dit ontwerp zijn alleen de plattegronden bekend. Daarop is te zien dat het een bungalow moest worden met een ondergrondse garage. Op de tekening staat 'schets v. Beek'.

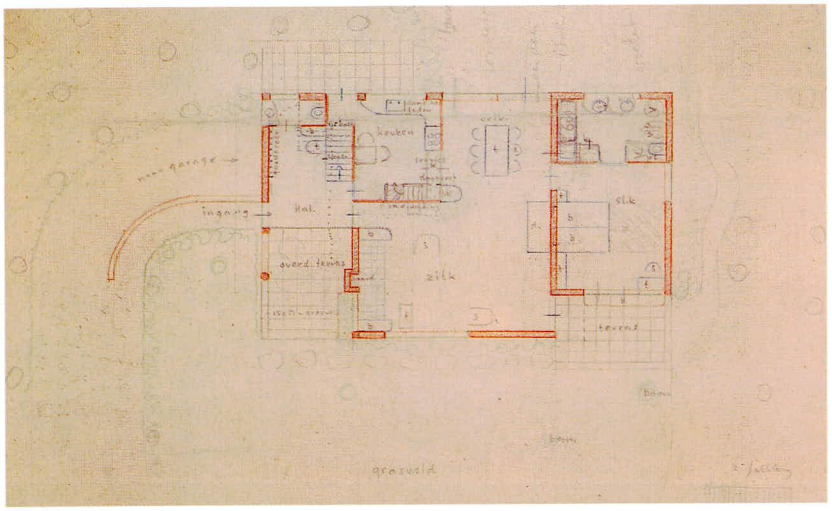

Ontwerptekening
kleurpotlood op papier
42 x 33 cm
NAi

269 Ontwerp woning Weynschenk-Dufour
Amersfoortseweg,
Huis ter Heide

1937

Ontwerptekening
potlood op transparant
52 x 77,5 cm
NAi

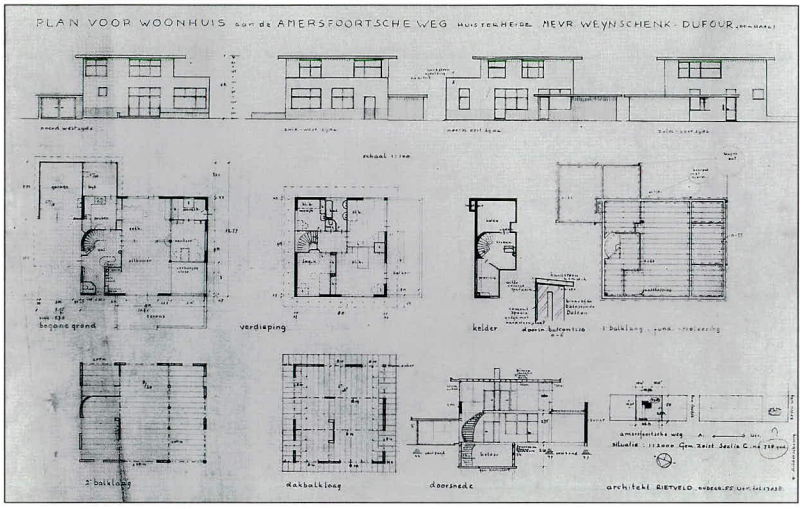

270 Ontwerp damesbureau

hout, metaal
ca. 1937

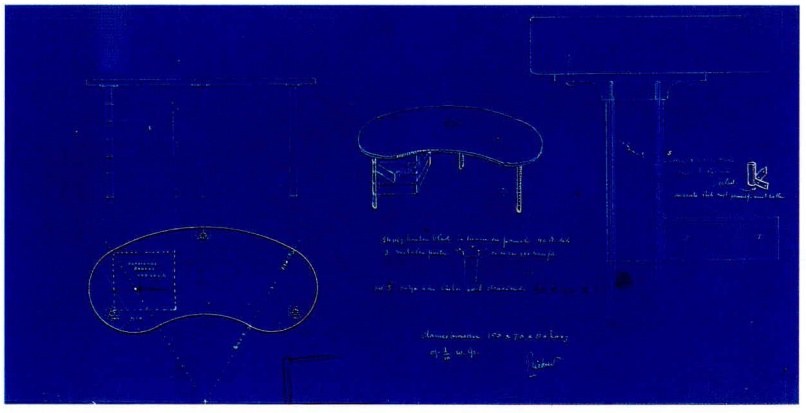

Ontwerptekening
kleurpotlood op
blauwdruk
30 x 55 cm
RSA

1937

271 Verrijdbaar bed

metaal, iepehout, rubber
16,6 x 192,1 x 69,8 cm
ca. 1937
CMU

Het bed is afkomstig uit het Rietveld Schröderhuis.

272 Bed

metaal, spaanplaat, hout
44,5 x 193 x 80 cm
ca. 1937
CMU

Het bed is afkomstig uit het Rietveld Schröderhuis.

273 Bedspiraal met ombouw

vurehout, metaal, triplex
30,6 x 199,5 x 69,3 cm
ca. 1937
CMU

Het bed is afkomstig uit het Rietveld Schröderhuis.

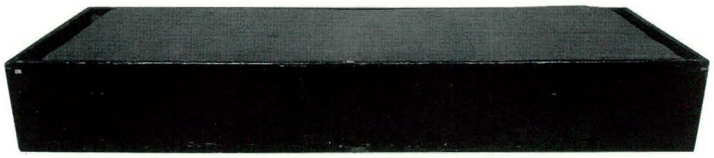

274 Interieur en meubelen luxehut 'Nieuw Amsterdam', Holland Amerika Lijn

1936-1938
opdrachtgever
N.V. Nederlandsch-Amerikaansche Stoomvaart-maatschappij

Verscheidene architecten, onder wie Rietveld en J.J.P. Oud, werd gevraagd een deel van de inrichting van het luxe passagiersschip de 'Nieuw Amsterdam' voor hun rekening te nemen. De coördinatie lag in handen van het Rotterdamse architectenbureau Brinkman en Van der Vlugt.
Het meubilair dat Rietveld voor de inrichting ontwierp, bestond onder andere uit: een tweepersoonsbed, een bedbank, twee rechte stoelen, twee fauteuils, een toilettafel, een tafeltje en een kapstok. De rechte stoel met poten van gebogen buis heeft vrijwel hetzelfde model als een stoel van J.J.P. Oud uit 1934.
De meubelen werden uitgevoerd door het Haagse meubelbedrijf Koninklijke Nederlandsche Meubelfabrieken H.P. Mutters & Zoon. Voor de bekleding van de wanden koos Rietveld wit leer. Op dit witte leer wilde hij boven de bedden en de toilettafel schilderingen laten aanbrengen door de Utrechtse schilder Pyke Koch. Er zijn twee kleurstalen en enkele aanwijzingen voor de kleuren van de inrichting bewaard gebleven. De meubelen zijn blauw, blauwgrijs, paars en roze, de vloerbedekking groen, zwart, wit en grijs en de gordijnen lichtgroen. De totale begroting werd door Rietveld geschat

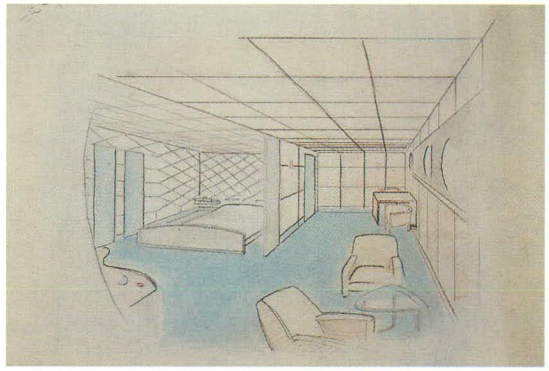

Presentatietekening
potlood, waterverf op papier
40 x 51 cm
NAi

1937

op f. 4760. Zijn honorarium bedroeg f. 350. Het witte gecapitonneerde leer, vastgezet met koperen spijkertjes, moest het geheel duurder en luxueuzer maken. De hut werd vrij snel weer afgebroken. Rietveld was niet erg gelukkig met het resultaat.[1]

[1] Mededeling Eva Besnyö 1992 en correspondentie RSA.

Ontwerptekening
blauwdruk
62 x 89 cm
NAi

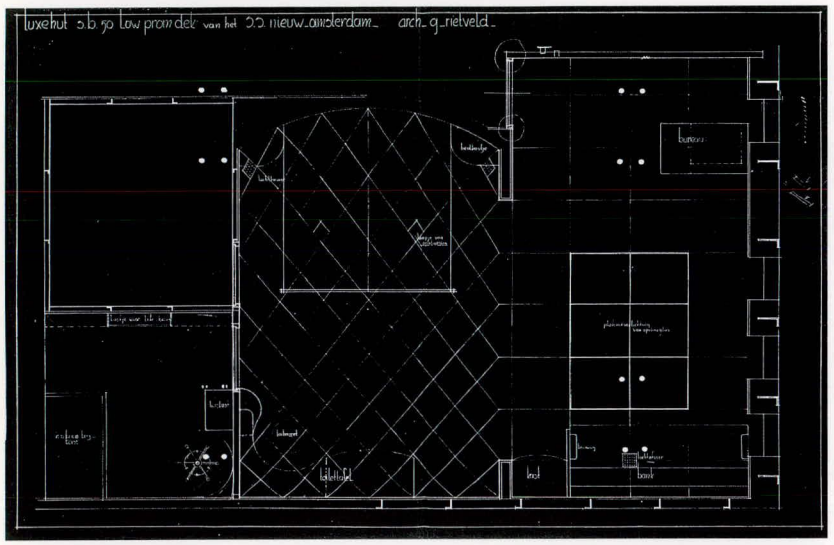

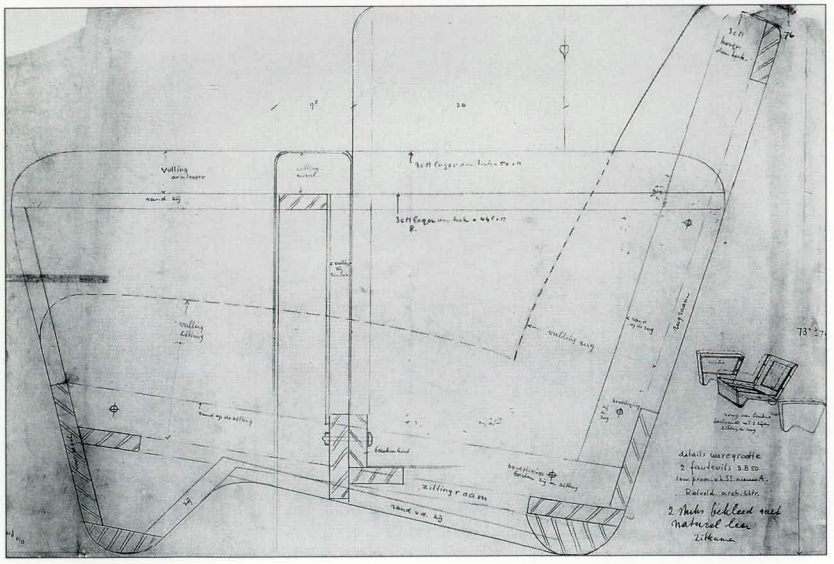

Ontwerptekening
fauteuil
potlood op transparant
76 x 104,5 cm
NAi

275 Verbouwing vijftien appartementen en conciërgewoning, Ekawo
Kenaupark 4, Haarlem

1937-1938
opdrachtgever Stichting voor Vrouwen door Vrouwen
medeontwerpster
T. Schröder-Schräder
gewijzigd

In 1937 werd door E.J. van Waveren-Resink in Haarlem, in navolging van het Engelse voorbeeld Women's Pioneer Housing Ltd., de Flatstichting voor Vrouwen door Vrouwen opgericht. De stichting kocht een statige villa in Haarlem en trok Rietveld aan voor de verbouwing van het pand in twaalf eenkamerwoningen (ekawo), drie tweekamerwoningen en een conciërgewoning. Rietveld liet het exterieur en de indeling van het pand intact. Hij voorzag de appartementen, die waren bestemd voor alleenstaande werkende vrouwen, van allerlei gemakken en ruimtebesparende voorzieningen, zoals een voordeurinstallatie, een koelkast, een kitchenette. Met een schuifwand die over het bed heen liep, kon het bed

Deur met strijkplank
vurehout, triplex, textiel
200 x 73,5 x 17 cm
CMU

1938

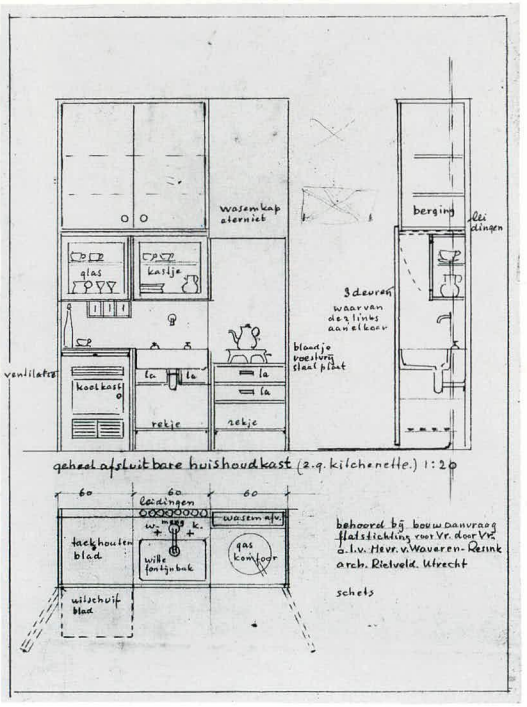

Ontwerptekening
huishoudkast
potlood op papier
21,8 x 30,2 cm
RSA

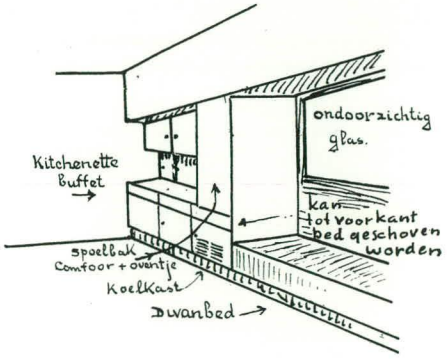

Illustratie uit Van Oven 1938, 112

overdag als bank in de woonkamer dienst doen en 's nachts van de kamer worden afgezonderd. Een belangrijk uitgangspunt, lichtte Rietveld toe, was het ontbreken van 'het huishoudelijk element'.[1] De huishoudelijke werkzaamheden moesten tot een minimum worden beperkt.

[1] G. Rietveld, lezing (zonder titel), RSA 118; zie ook Küper 1988, 108-125.

276 Verbouwing tandartsenpraktijk Schutte
Bloemendaalseweg 111, Bloemendaal

1937-1938
opdrachtgever
G.F.M. Schutte

Tandarts Schutte was een bijzonder geïnteresseerde en betrokken opdrachtgever. Gedurende het ontwerpproces voerde hij een onderhoudende correspondentie met Rietveld. Hieruit blijkt dat Schutte precies wist wat hij wilde maar de vormgeving van zijn wensen aan Rietveld overliet. 'Ik voel mij met tanden en kiezen meer op mijn gemak. Uw rijke fantasie zal echter wel iets kunnen distilleeren uit mijn gekrabbel', schreef hij op 4 oktober 1937 aan Rietveld.[1]

[1] Deze brief bevindt zich in het Rietveld-archief, NAi.

1938

Interieur
foto ca. 1938

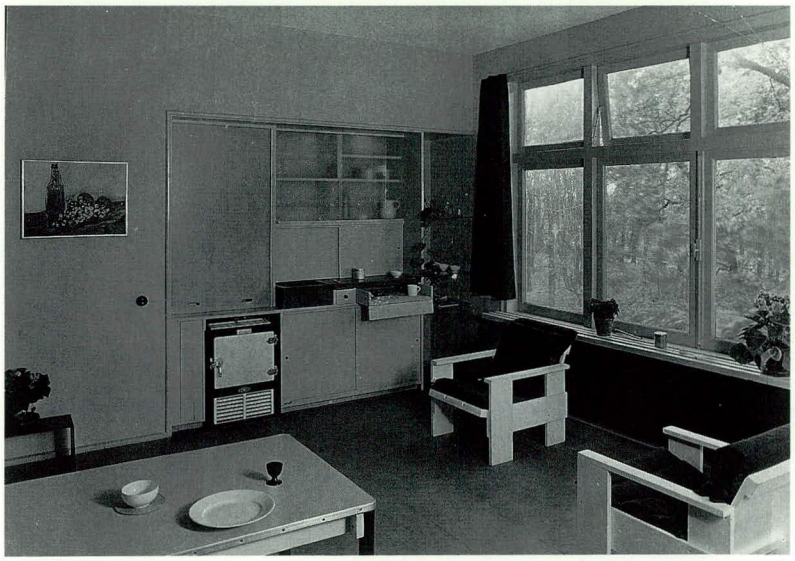

foto ca. 1938

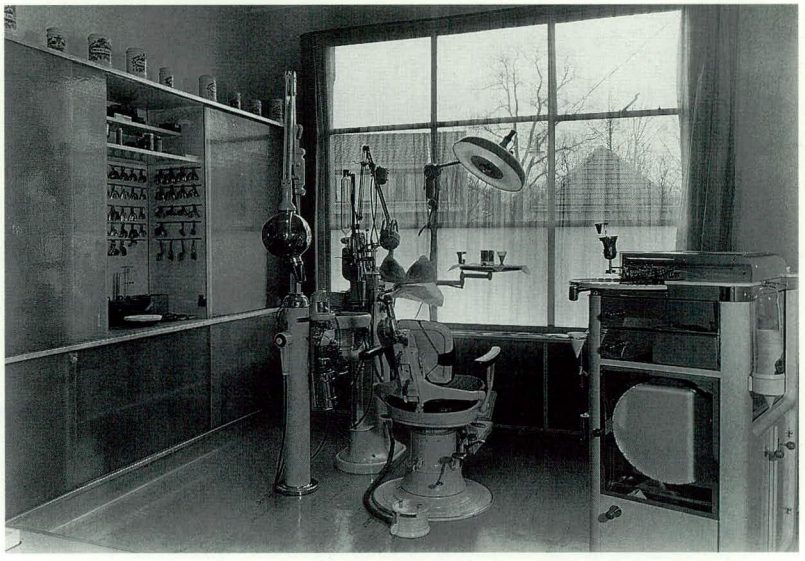

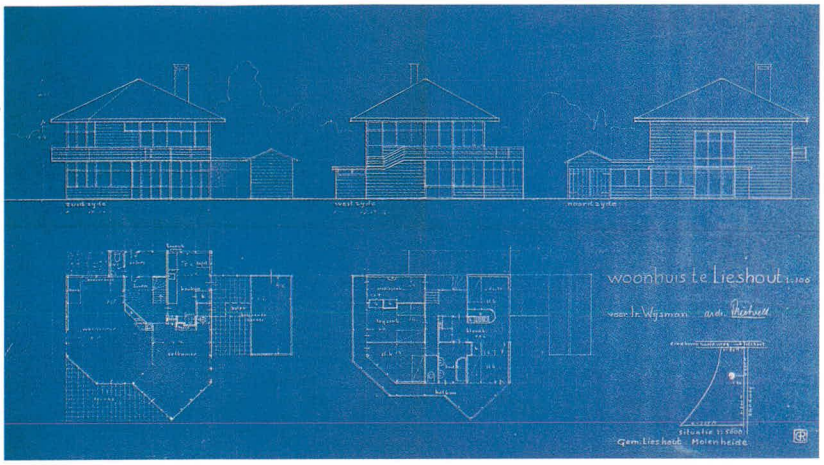

278 **Verbouwing winkel Metz & Co**
Keizersgracht 449, Amsterdam

1938
gewijzigd

foto ca. 1960

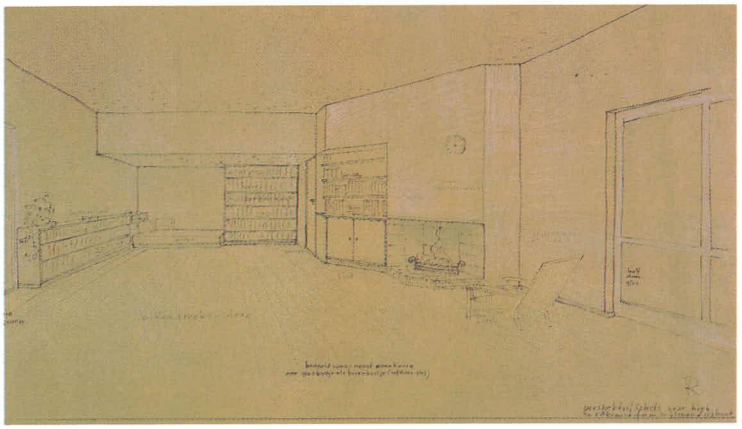

1938

277 **Woning Wijsman**
Roeklaan 2, Lieshout

1937-1938
opdrachtgever
J. Wijsman
gewijzigd

Ontwerptekening
blauwdruk
36,6 x 59,6 cm
RSA

Ontwerptekening
woonkamer
potlood, kleurpotlood
op papier
50,5 x 66 cm
NAi

foto ca. 1938

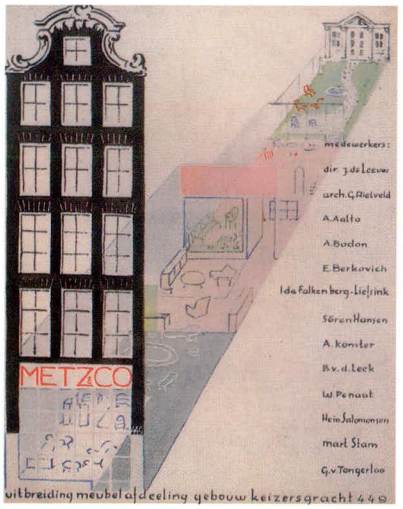

Aankondiging
druk
28,6 x 21,6 cm
RSA

279 Interieur tentoonstelling 'Het nieuwe meubel' Metz & Co

1938

Aankondiging tentoonstelling

Uitnodiging tentoonstelling

In 1938 organiseerde de firma Metz & Co in het verbouwde pand aan de Keizersgracht in Amsterdam een meubeltentoonstelling, waaraan Mart Stam, Ida Falkenberg-Liefrinck, A. Bodon, A. Komter en Rietveld meededen. Er waren verschillende typen kamers te zien, die afgebeeld werden in een speciale folder. Rietveld richtte een eet-zitkamer in, hoofdzakelijk met reeds bestaande ontwerpen.

Deel van **folder**
Metz & Co 1938

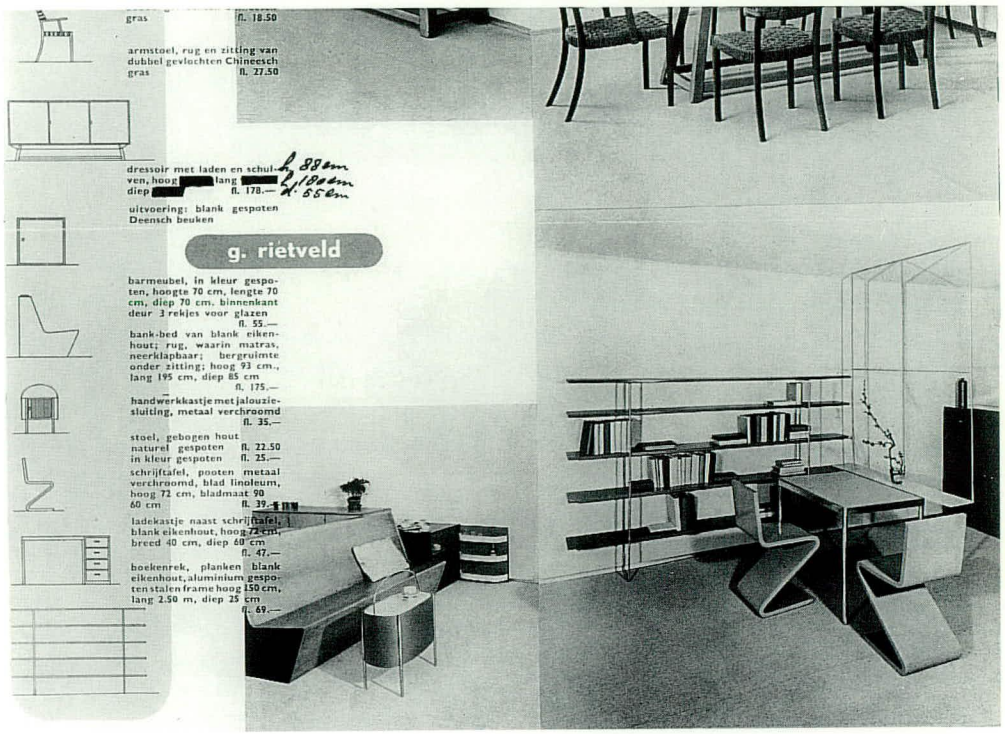

280 Barmeubel

1938

Een 'barmeubel, in kleur gespoten, hoogte 70 cm., lengte 70 cm., diep 70 cm. binnenkant deur 3 rekjes voor glazen' wordt aangeboden in de folder van Metz & Co van 1938.

Gevel Leidseplein 2, Amsterdam

281 Verbouwing winkel Löhle
Leidseplein 2, Amsterdam

1938
opdrachtgever J. Löhle
verloren gegaan

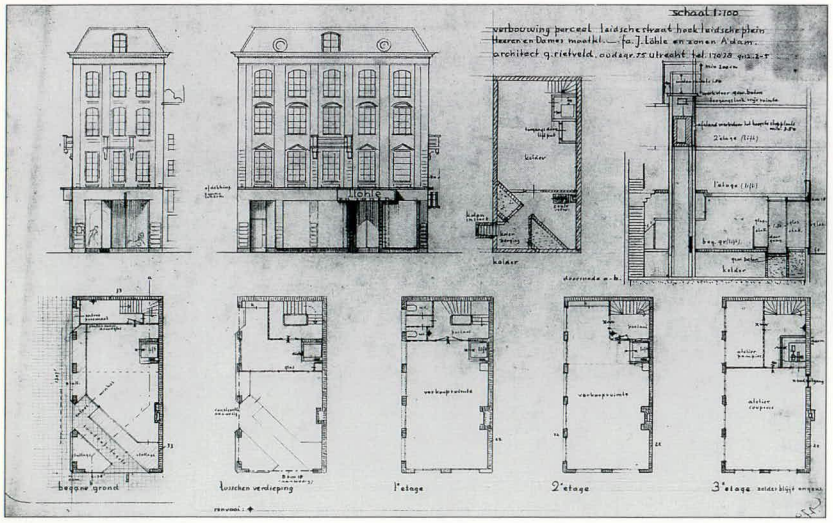

Ontwerptekening
potlood op transparant
40,8 x 60,2 cm
RSA

282 Ontwerp stereoscopische bioscoop

1938
niet uitgevoerd

Jarenlang zocht Rietveld naar een systeem om een film driedimensionaal te kunnen waarnemen. Hij dacht dit te kunnen bereiken door twee simultane projecties, één voor het linker en één voor het rechteroog. Het probleem was dat het ene oog uitsluitend zijn eigen projectie zou moeten kunnen zien en niet ook die voor het andere oog. Rietveld probeerde dit ruimtelijk op te lossen. Zijn stereoscopische bioscoop had twee projectieruimten boven elkaar. Het ene oog zou de ene projectie en het andere zou, door een kijker, de andere projectie zien.
Het plan bleef een ingewikkelde kwestie waarbij gebruik zou moeten worden gemaakt van allerlei hulpmiddelen zoals spiegels, gekleurde brillen en prisma's. Op de Wereldtentoonstelling van 1958 in Brussel zag Rietveld in het paviljoen van de Verenigde Staten een opzienbarende filmvertoning van meer dan één projectie tegelijkertijd tegen de wanden van een veelzijdige zaal. De film oogde ruimtelijk, terwijl op elke wand toch een vlak beeld werd geprojecteerd. Rietveld was enthousiast over de eenvoudige oplossing die door de Amerikanen gevonden was.

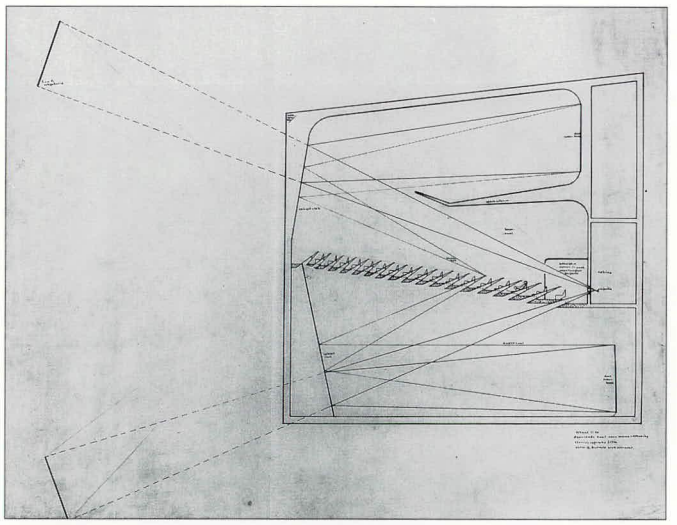

Ontwerptekening
inkt op transparant
79,5 x 96 cm
NAi

1938

283 Ontwerp woning Hölscher
Nolenslaan, Amersfoort

1938
opdrachtgever
J.H. Hölscher

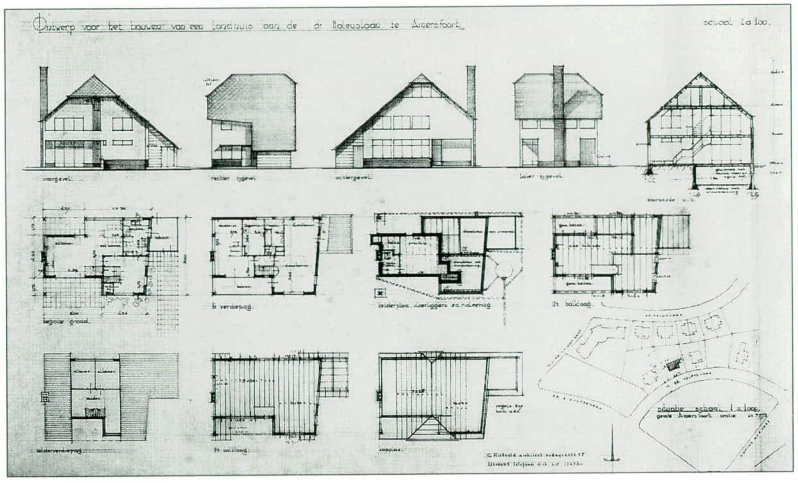

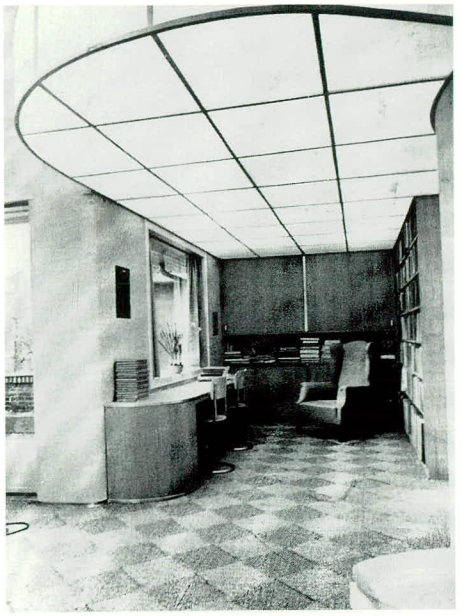

Ontwerptekening
potlood op transparant
54 x 86,5 cm
NAi

1938

284 Verbouwing woning Verrijn Stuart
Emmalaan 6, Utrecht

1938
opdrachtgever
G.M. Verrijn Stuart
verloren gegaan

Voor G. Verrijn Stuart, directeur van de Amsterdamsche Bank, ontwierp Rietveld een garage en het interieur van een studeer- en een badkamer. Op de eerste verdieping van de woning maakte hij op de plaats van de oude badkamer een L-vormige studeerkamer met een gedeeltelijk verlaagd glazen plafond. In de slaapkamer werd de badkamer als onderdeel opgenomen.

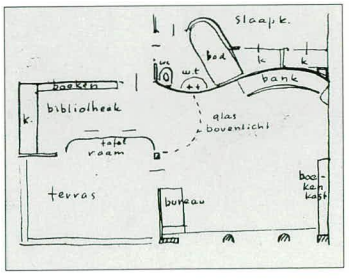

Illustratie en foto's uit onbekende publikatie
ca. 1938
BNA-archief NAi

285 Ontwerp verbouwing woningen en praktijkruimte Klinkert
Koestraat 20-22, Zwolle

1938
opdrachtgever
H. Klinkert

Voor de arts H. Klinkert, die in een van de woningen aan de Erasmuslaan in Utrecht (nr. 212) woonde, maakte Rietveld een ontwerp voor de verbouwing van twee huizen tot een woning met praktijkruimte.

Ontwerptekening
blauwdruk
25 x 51 cm
NAi

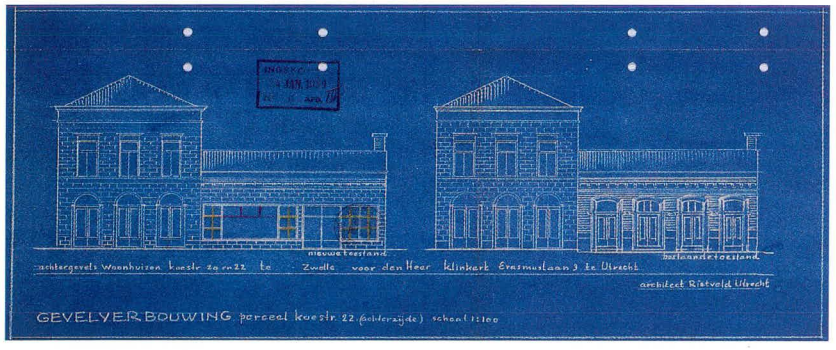

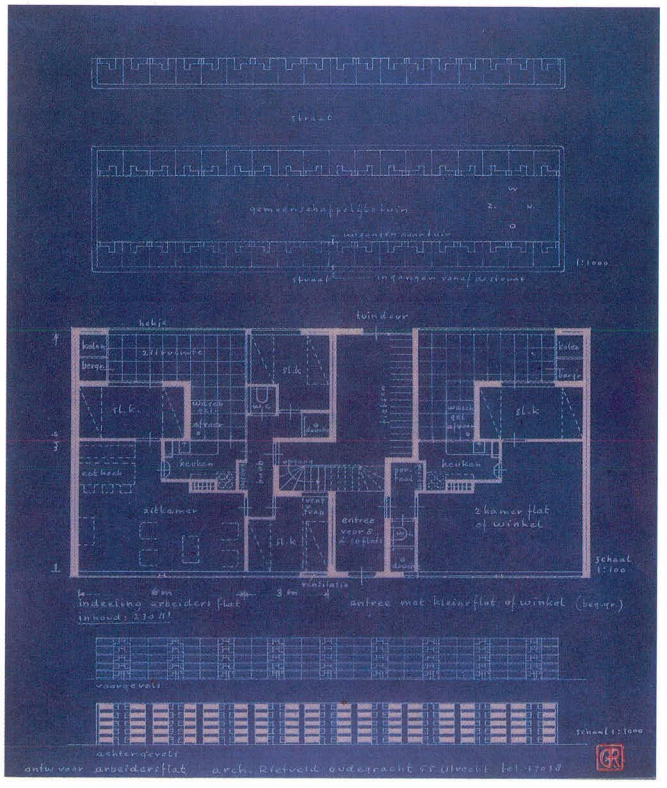

286 Ontwerp arbeiderswoningen

1938
niet uitgevoerd

Ontwerp arbeidersflat

1938
niet uitgevoerd

Ontwerp voorbeeld groepering arbeiderswoningen

1938
niet uitgevoerd

Dit plan voor een wijk met afwisselend etagebouw en eengezinswoningen ontwierp Rietveld als studie, met het idee hiermee een bijdrage te leveren aan de oplossingen voor werkloosheid en woningnood. Aan de Gemeente Breda deed hij het voorstel arbeiders met behoud van uitkering aan de woningen te laten werken. Op dit voorstel werd negatief gereageerd. In de eengezinswoningen komt voor de eerste maal een zeshoekige kern voor, die centraal in het huis is geplaatst. Hierin bevindt zich de trap

Ontwerptekening
arbeidersflat
blauwdruk
29,3 x 24 cm
RSA

Ontwerptekening
groepering arbeiders-woningen
blauwdruk
29 x 32,5 cm
RSA

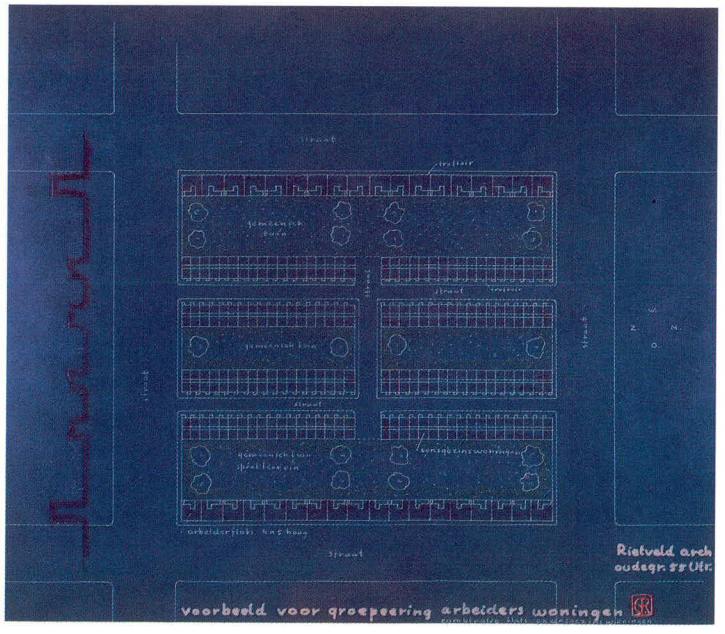

1938

die de splitlevel verdiepingen ontsluit. Aan twee zijden van de kern bevinden zich kasten, wc en douche. In feite is het ontwerp gebaseerd op eerdere ideeën, bijvoorbeeld op het idee voor de geprefabriceerde kern en de woningstudies van omstreeks 1930 (nrs. 143 en 170). Het principe van de centraal gelegen zeshoekige kern met trap in combinatie met splitlevel keert meerdere malen terug in Rietvelds latere ontwerpen (zie nrs. 326 en 378).

Ontwerptekening
arbeiderswoningen
blauwdruk
27,2 x 46,3 cm
RSA

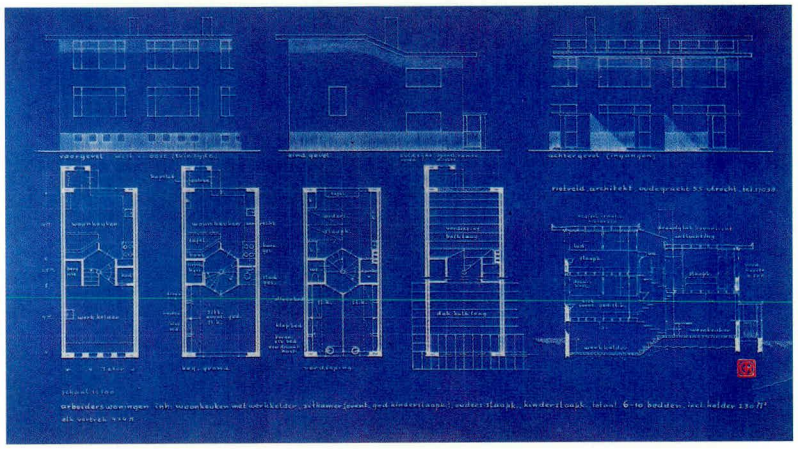

1938

287 Ontwerp omslag *De 8 en Opbouw*

1938

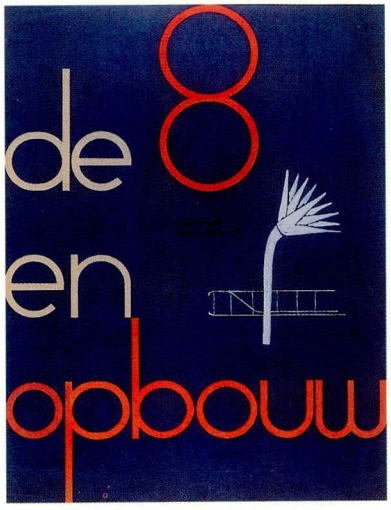

Ontwerptekening
inkt, verf op blauwdruk
28,4 x 21,2 cm
RSA

288 Verbouwing atelier Koch Oudegracht 341, Utrecht

ca. 1938
opdrachtgever
P. Koch

Rietveld verbouwde voor de kunstschilder Pyke Koch diens atelier op de zolder van Oudegracht 341. Hij plaatste er een raam met een stalen kozijn en een aantal kastjes.

289 Ontwerp verbouwing kantoor en directeurswoning Waterleidingmaatschappij Zwolle

1935-1939
opdrachtgever
J.C. Keller

290 Bureau Uhlenbeck

aluminium, glas, hout, rexine
1935-1939

Professor G.E. Uhlenbeck woonde van medio 1935 tot medio 1939 in een van de door Rietveld ontworpen huizen op de hoek van de Prins Hendriklaan (nr. 212). Het bureau is een variant van het door Rietveld en Schröder ontworpen bureau dat Metz & Co in produktie had genomen (nr. 162). Het ladenblok is nog in het bezit van de familie.[1]

[1] Vöge 1992

Ontwerptekening
potlood op papier
15 x 23,3 cm
NAi

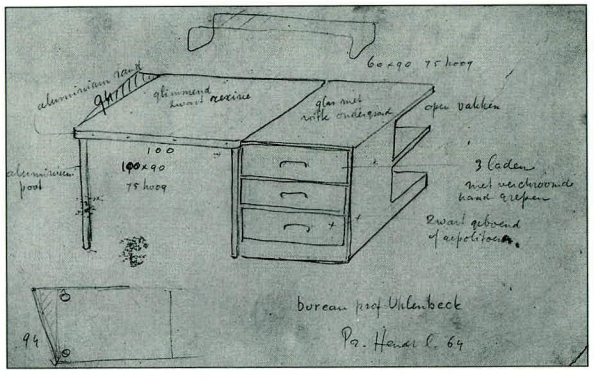

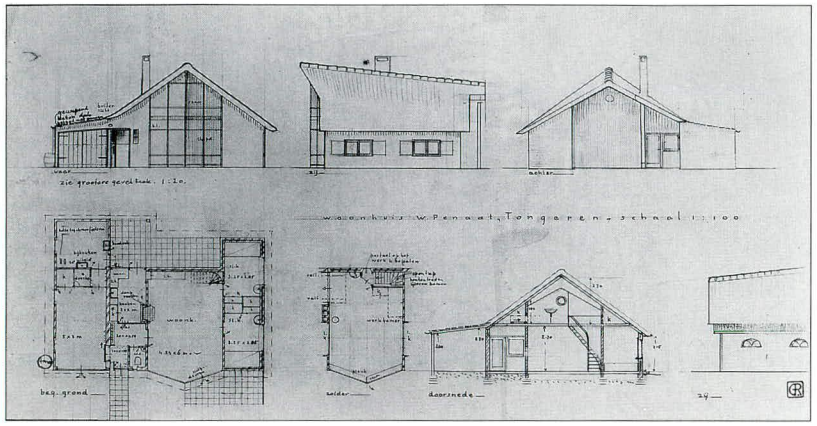

Ontwerptekening
potlood, inkt op
transparant
27,8 x 50 cm
NAi

291 **Woning Penaat**
Stenen Komweg 7, Epe

1937-1939
opdrachtgever
W. Penaat
afgebrand in 1949

Meubelontwerper Willem Penaat was sedert 1924 hoofd van de meubelafdeling van Metz & Co. Rietveld had veel met hem te maken (zie nrs. 155 en 206). Penaat bezat een stuk heidegrond in Gelderland waarop hij voor zichzelf en zijn zuster een huis wilde laten bouwen. Het werd een witgekalkt bakstenen huis met een rieten dak. Op het eerste gezicht is het een huis dat niet past in het oeuvre van Rietveld. De hoge stomphoekige glaspui aan de zuidzijde, de open trap in de woonkamer, en de op rails verrijdbare bergruimte onder de schuine kap getuigen echter onmiskenbaar van Rietvelds aandacht voor lichtinval, openheid en een optimale benutting van de ruimte.

foto ca. 1939

292 **Showroom Driessen's Tegelhandel** Arnhem

1939
afgebroken

1939

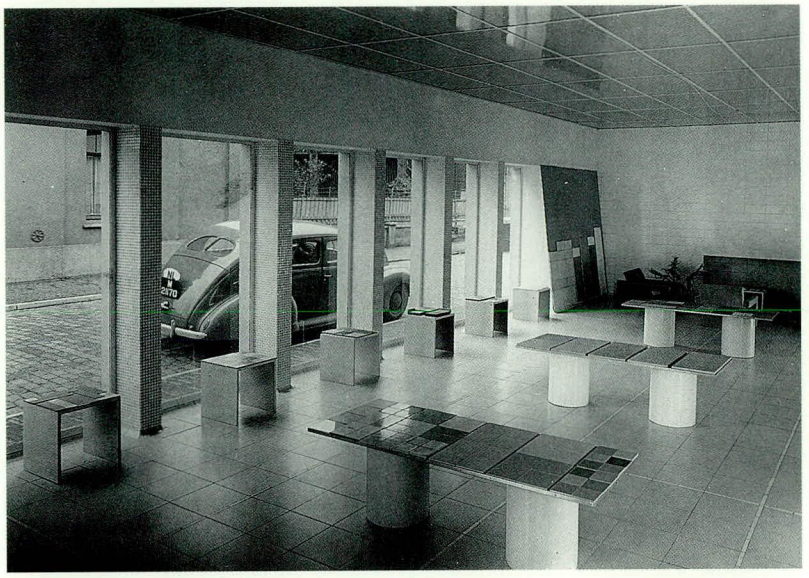

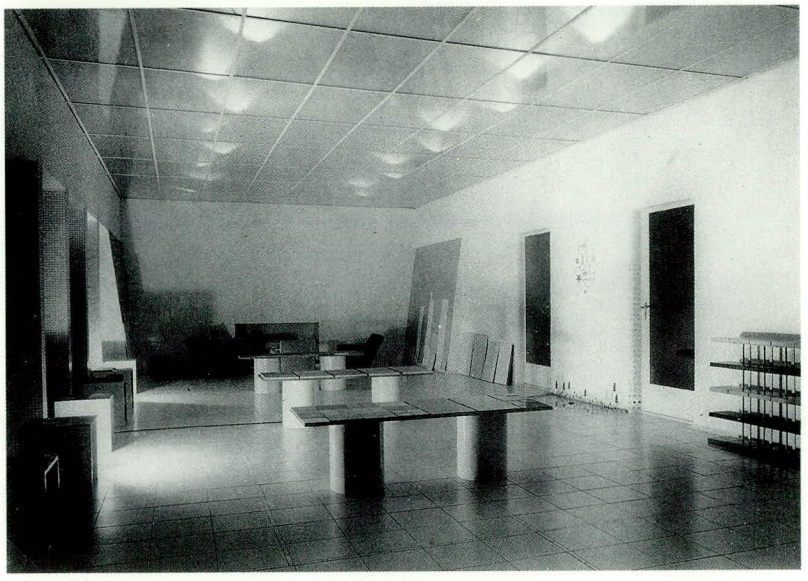

foto's ca. 1939

293 **Verbouwing en inrichting Bank Hypothecair Crediet** Carel van Bijlandtlaan 2, 's-Gravenhage

1939
opdrachtgever N.V. Maatschappij voor Hypothecair Crediet in Nederland

De verbouwing behelsde hoofdzakelijk de entree en het trappenhuis, schreef Rietveld op 1 september 1941 aan de redactie van *De 8 en Opbouw*, die om afbeeldingen had gevraagd; 'verder opknappen en inrichten'. 'De interieurs lijken me niet belangrijk genoeg voor "de 8",' besloot Rietveld zijn brief.[1]

[1] Brief aan Ida Falkenberg-Liefrinck, redactielid van *De 8 en Opbouw*, Merkelbach-archief NAi.

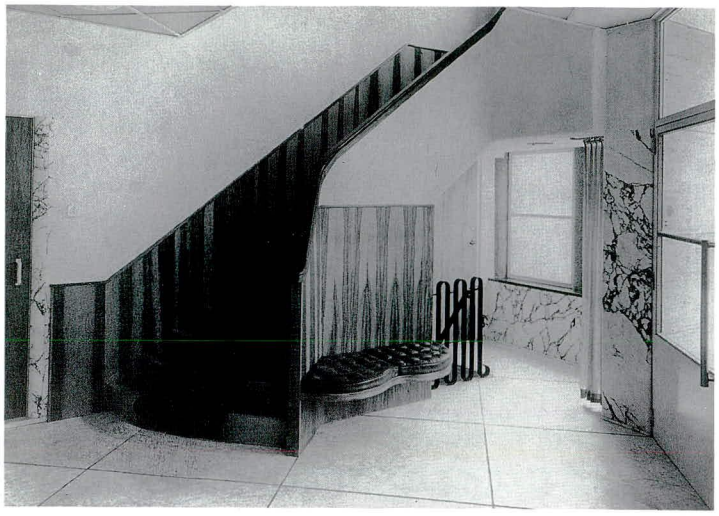

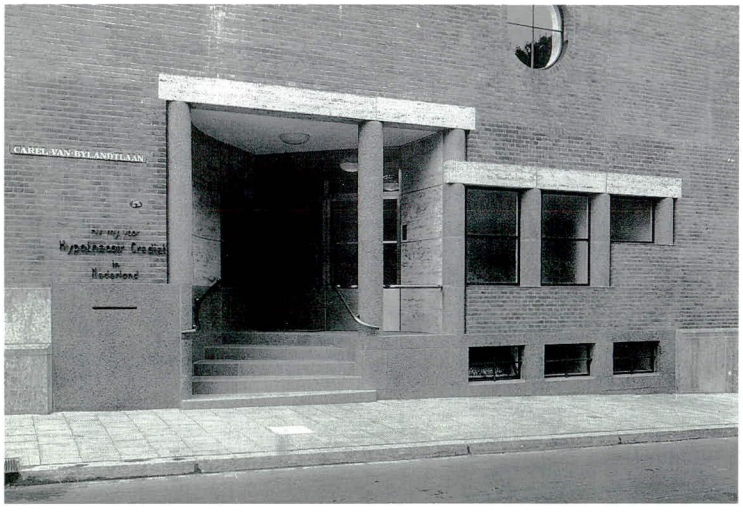

Ingang
foto ca. 1939

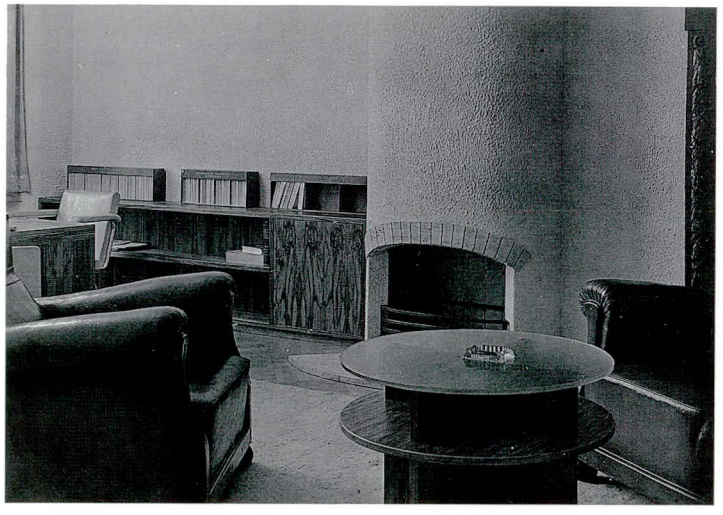

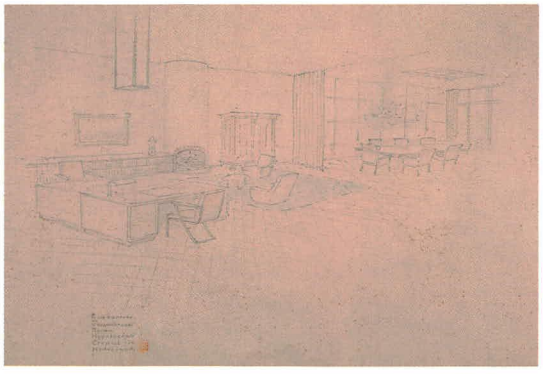

Ontwerptekening
potlood, kleurpotlood, inkt op papier
51 x 74 cm
NAi

294 Zomerhuis Lels
Maarsbergseweg 3, Doorn

1939
opdrachtgever
M. Lels

'Dit huis is gebouwd in de zomer', schreef Rietveld in een in juli 1940 gepubliceerde toelichting in *De 8 en Opbouw*. Waarschijnlijk leek hem deze informatie vermeldenswaard omdat het huis door zijn ligging doet denken aan vakanties, blauwe luchten en paarse heiden. Het ligt in een bos op een open stuk heide. 'Op de grond', legde Rietveld uit, 'zittend bij de verdiepte haard heeft men nog een vergezicht over de boomen van de Amerongsche Weg heen. Breede balkon- en dakoverstekken beschermen slaap- en woonruimte bij hooge zonnestand.'

1939

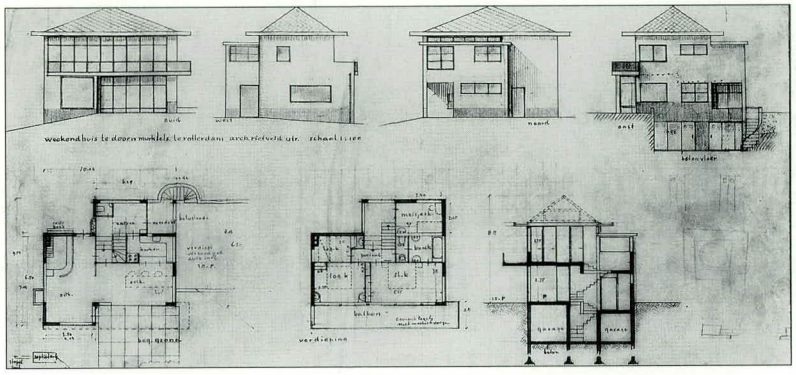

Ontwerptekening
potlood op transparant
61 x 43 cm
NAi

foto ca. 1939

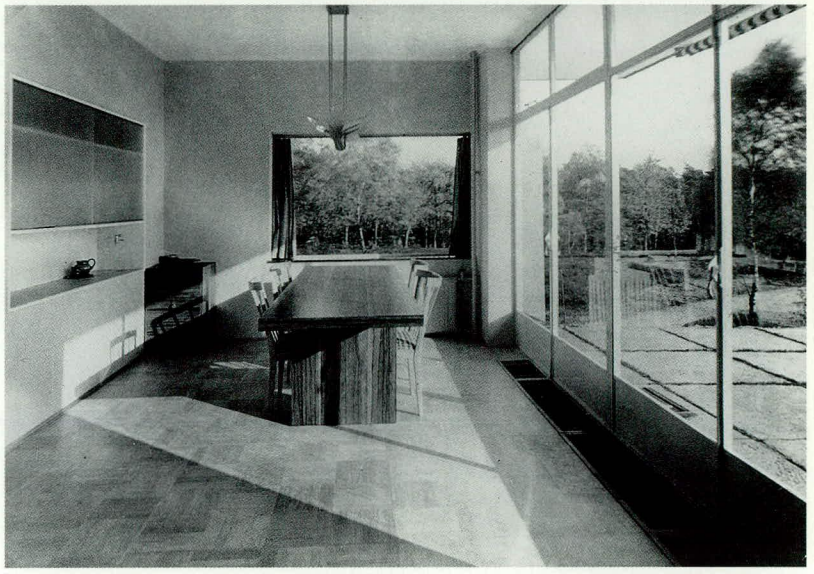

Woonkamer
foto ca. 1939

295 Zomerhuis Brandt Corstius
Korfwater 9, Petten

1939
opdrachtgever
J.C. Brandt Corstius
gerestaureerd

Aanvankelijk was de architect Arthur Staal gevraagd om het zomerhuis te ontwerpen. Voor zijn plan was zelfs in januari 1939 al een bouwvergunning verleend. Maar, zoals Brandt Corstius op 26 februari 1939 aan Rietveld schreef, Staal zat in Egypte.[1] Rietveld maakte een ontwerp, dat hetzelfde jaar nog werd uitgevoerd. De totale kosten bedroegen drieduizend gulden. Dit zomerhuis is zijn eerste bungalow. De buitenmuren zijn wit gekalkt en de schoorsteen en de plinten zwart geteerd. De schuur is iets lager tegen het huis aan gebouwd, waardoor in het geveldeel tussen schuur- en woningdak bovenlichten konden worden aangebracht. De bovenlichten zorgen voor extra lichtinval in het interieur. Rietveld paste deze oplossing later herhaaldelijk toe (zie bijvoorbeeld nrs. 448 en 518). De openheid die hij in zijn ontwerpen probeerde te visualiseren, is in dit zomerhuis op bijzondere wijze gerealiseerd. Het platte dak overspant een ruimte waarvan een deel terras, dus buitenruimte is. Van de drie kolommen die het dak boven het terras dragen is er opzettelijk niet één op een hoek geplaatst, wat de meest voor de hand liggende plaats zou zijn.

[1] Rietveld-archief NAi

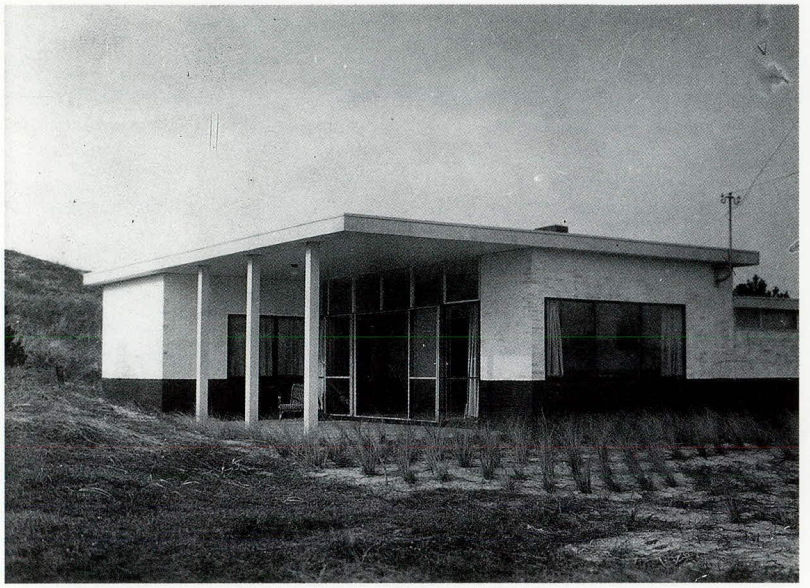

Het weglaten van een markeerpunt op de hoek zorgt voor een optimaal waarneembare ruimtelijkheid. Rietveld had dit principe ook al toegepast bij het hoekraam op de verdieping van het Rietveld Schröderhuis (nr. 84).

foto's ca. 1939

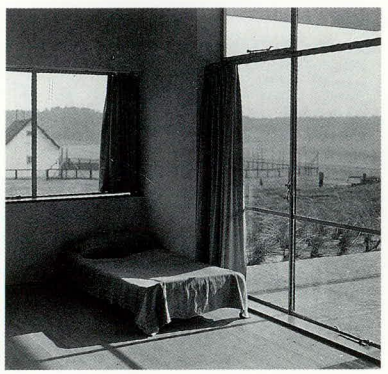

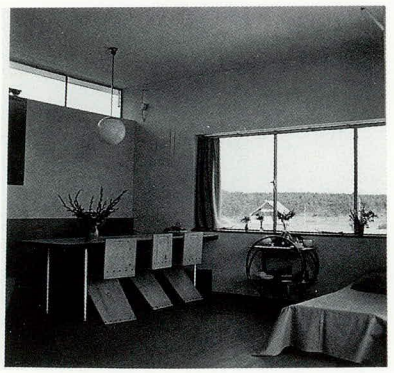

Ontwerptekening
blauwdruk
40,8 x 59,1 cm
RSA

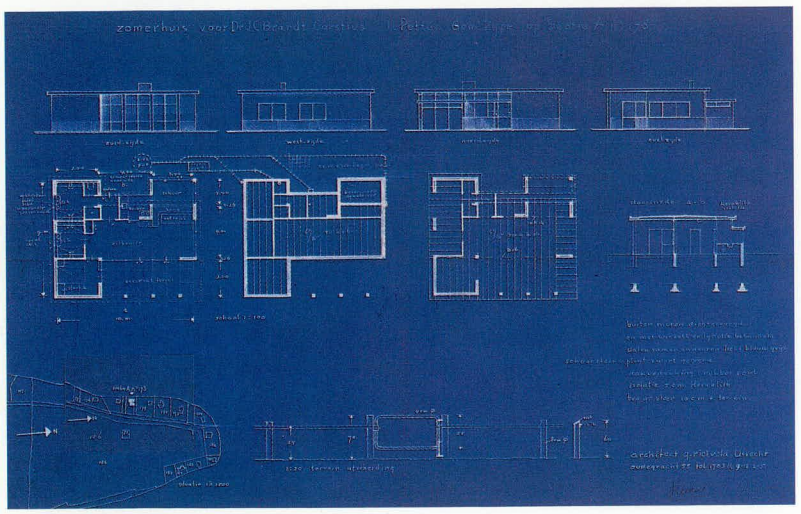

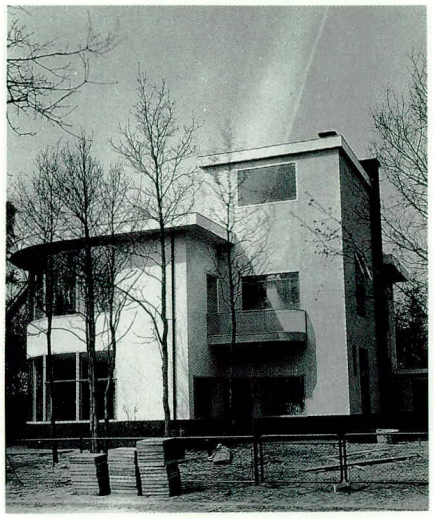

foto ca. 1939

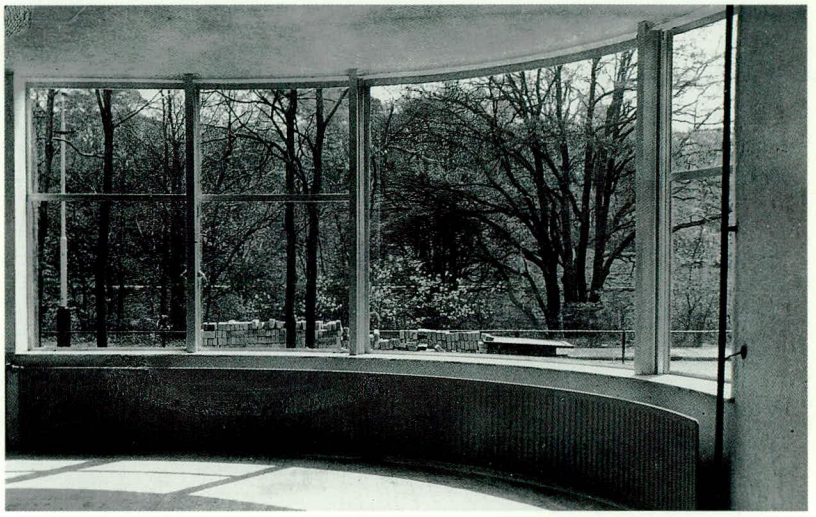

Woonkamer
foto ca. 1939

296 Woning Wijburg
Van Ouwenlaan 44, 's-Gravenhage

1939
opdrachtgever
P. Wijburg
gewijzigd

Voor dit perceel had Rietveld aanvankelijk een ontwerp gemaakt voor een woning voor Labree-Appun (nr. 247), dat om onbekende reden niet werd uitgevoerd. P. Wijburg kocht de grond van eigenaar en buurman R. Mees. In verschillende opzichten lijkt het huis op de woning die J.B. van Loghem in 1938 op een steenworp afstand van de Van Ouwenlaan had gebouwd. Het huis maakt een vrij zware indruk. De cirkelvormige aanbouw heeft twee verdiepingen, wat visueel minder evenwichtig is dan de lage aanbouw bij de woningen voor Hildebrand en Mees (nrs. 229 en 246). Opvallend zijn de stalen I-balken in de woonkamer en verder de deuren op de verdieping die de gebogen lijn van de architectuur volgen.

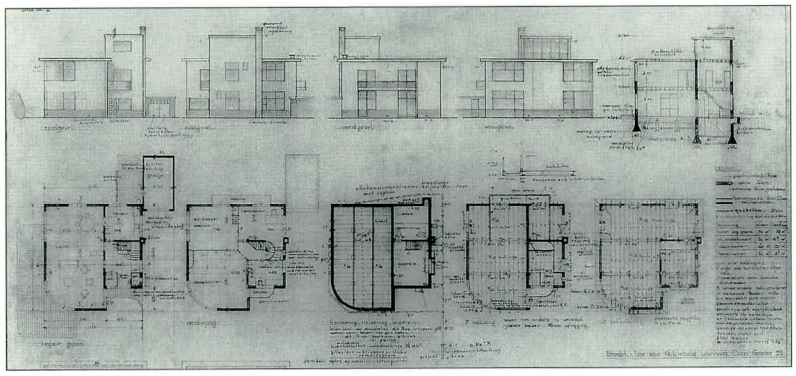

Ontwerptekening
potlood op transparant
64,8 x 89,4 cm
NAi

297 Ontwerp woning Kramer
Houten

ca. 1939
opdrachtgever
G. Kramer
niet uitgevoerd

De opdracht werd gegeven door de dochter en schoonzoon van G. ten Doesschate.

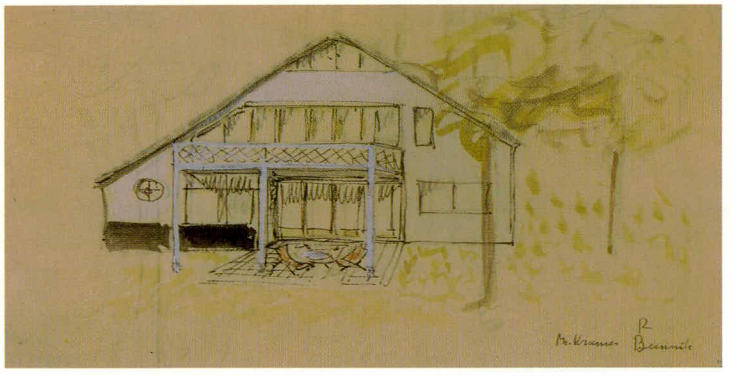

Schetsontwerp
potlood, inkt, waterverf
op transparant
15,1 x 31,2 cm
RSA

298 Bureau, stoel en lamp

ca. 1939

foto uit Boerhave
Beekman 1939

299 Plattegrond kamerindeling

ca. 1930-1940

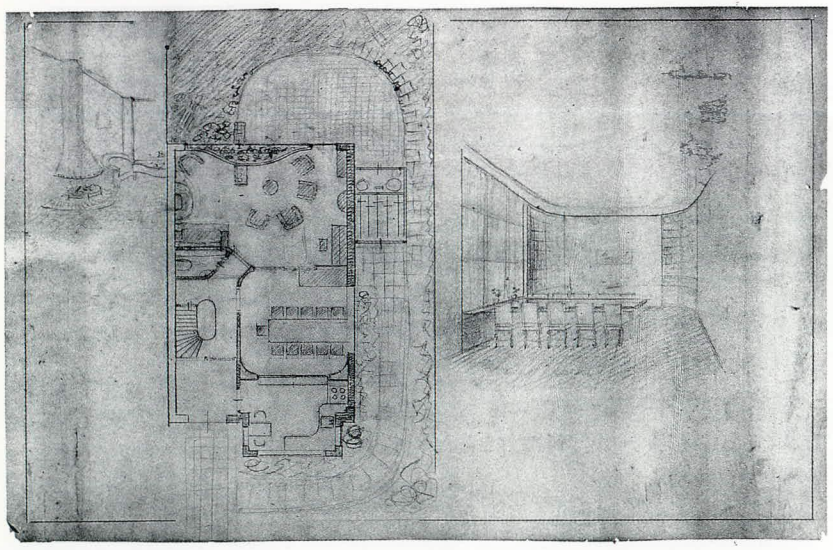

Ontwerptekening
potlood, kleurpotlood
op transparant
13 x 62 cm
RSA

300 Tafel

De tafel is afkomstig uit het Rietveld Schröderhuis.

vurehout, multiplex
74,7 x 89 x 92,8 cm
ca. 1930-1940
CMU

301 Ladenkastje

hout, multiplex
ca. 1930-1940

Bij de inventaris van het Rietveld Schröderhuis horen twee eenvoudige ladenkastjes.

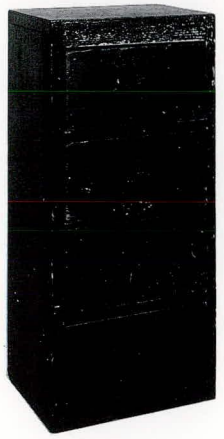

Ladenkastje
vurehout, multiplex
77 x 35 x 25,7 cm
CMU

302 Vouwmeubelen

ca. 1930-1940

In het Nederlands Architectuurinstituut en het Rietveld Schröder Archief bevindt zich een groot aantal schetsen, tekeningen en modelletjes van meubelen die gemaakt kunnen worden door ze uit één stuk materiaal te stansen en in vorm te buigen. Rietvelds eerste experimenten met deze produktiewijze dateren uit de tweede helft van de jaren twintig. Verscheidene ontwerpen, zoals de zigzagstoel (nr. 189) en de Birzastoel (nr. 115), kunnen op dit uitgangspunt worden teruggevoerd. Uit de schetsen blijkt dat Rietveld niet alleen stoelen, maar ook bedden en tafels voor ogen had. Het materiaal is niet van wezenlijk belang. Er zijn proefmodelletjes en prototypen in plexiglas en aluminium gemaakt, en de tekeningen wekken de indruk dat Rietveld ook aan riet heeft gedacht. Dit idee is gerelateerd aan het streven van de CIAM gebruik te maken van industriële produktie-

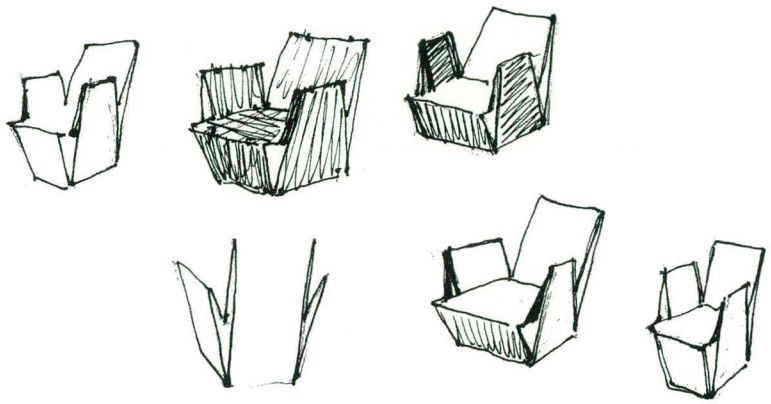

Schetsontwerp
potlood, inkt op papier
15 x 24,9 cm
NAi

methoden bij de nieuwe architectuur en vormgeving. In Rietvelds architectonische werk komt dit ideaal tot uitdrukking in de 'kernwoningen' (nr. 143). Op beide gebieden is Rietveld er maar ten dele in geslaagd zijn denkbeelden te realiseren.

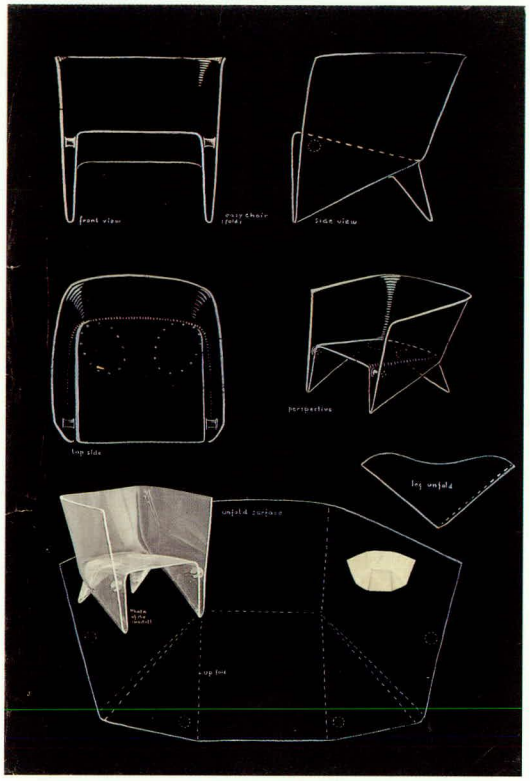

Ontwerptekening
collage, witte inkt op zwart papier
77 x 52 cm
NAi

1940

303 Ontwerp vork en lepel

ca. 1933-1940

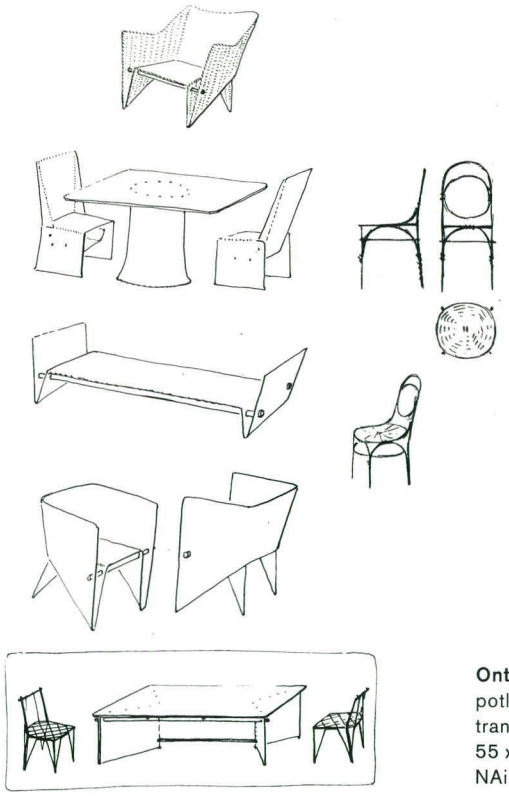

Ontwerptekening
potlood, pen op transparant
55 x 35,5 cm
NAi

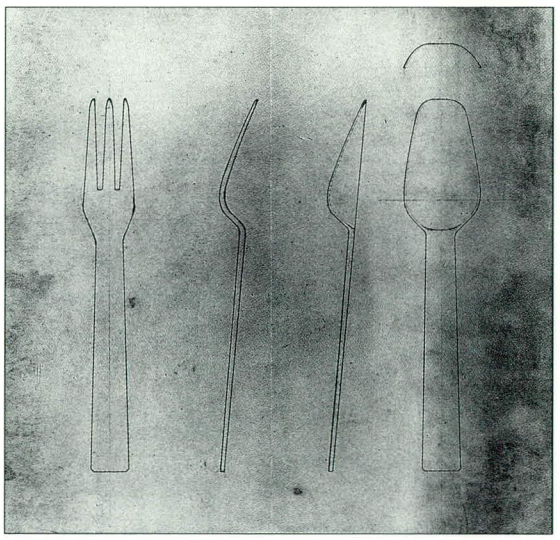

Ontwerptekening
lichtdruk
31 x 32,5 cm
RSA

304 Ontwerp woning
Vinkeveen

ca. 1935-1940

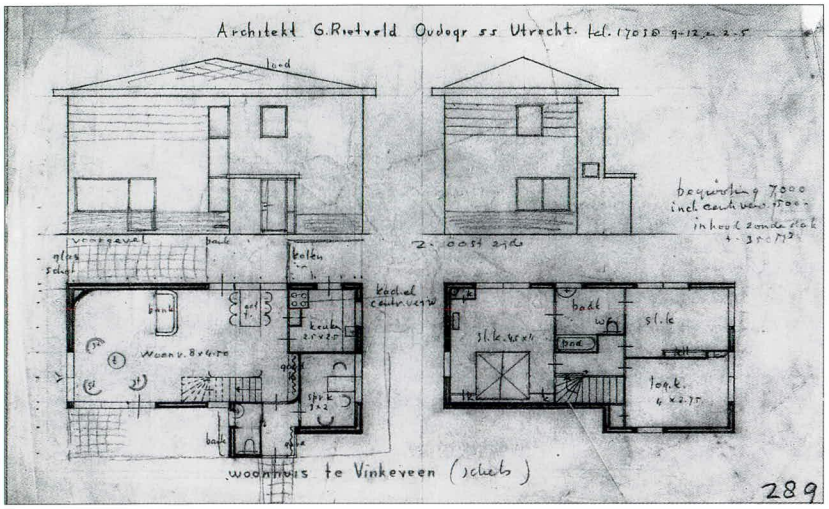

Ontwerptekening
potlood op transparant
21,5 x 32 cm
RSA

305 Ontwerp bureau

metaal, glas, hout
ca. 1935-1940

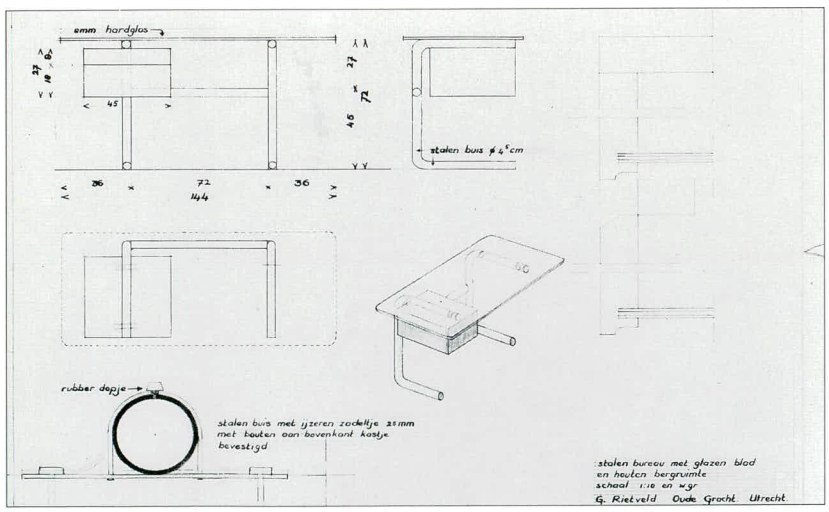

Ontwerptekening
potlood op transparant
36 x 46 cm
NAi

306 Ontwerp wandmeubel

ca. 1935-1940

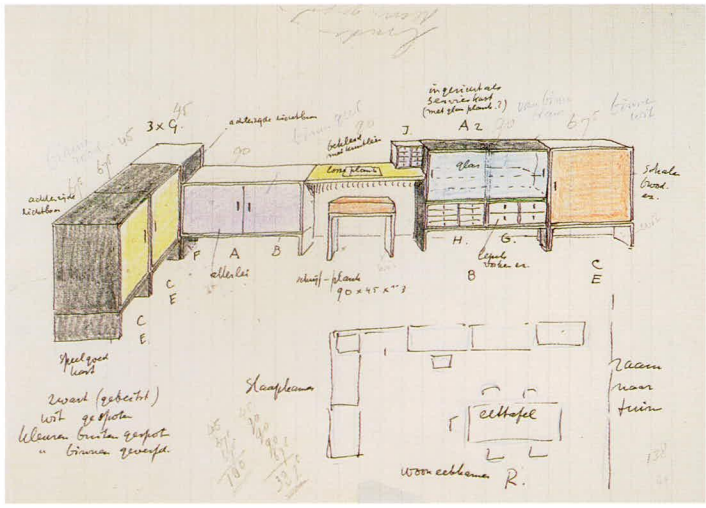

Ontwerptekening
potlood, kleurpotlood,
inkt op papier
20,4 x 27,5 cm
De Leeuw/Metz Archief

307 Boekenkast

grenehout, triplex
189 x 200 x 35 cm
ca. 1935-1940
CMU

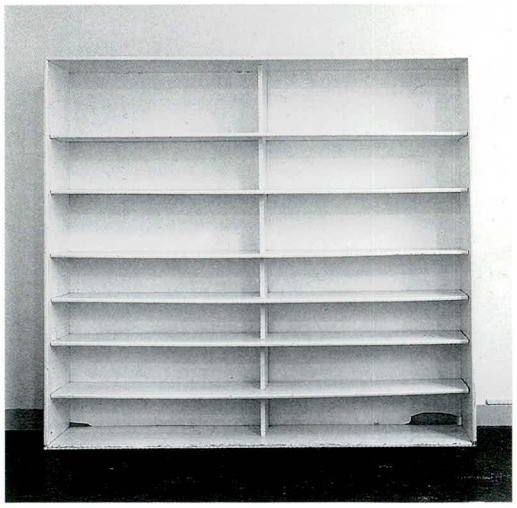

1940

1940

308 Ontwerp woning Van Rees
Torenlaan, Blaricum

ca. 1935-1940

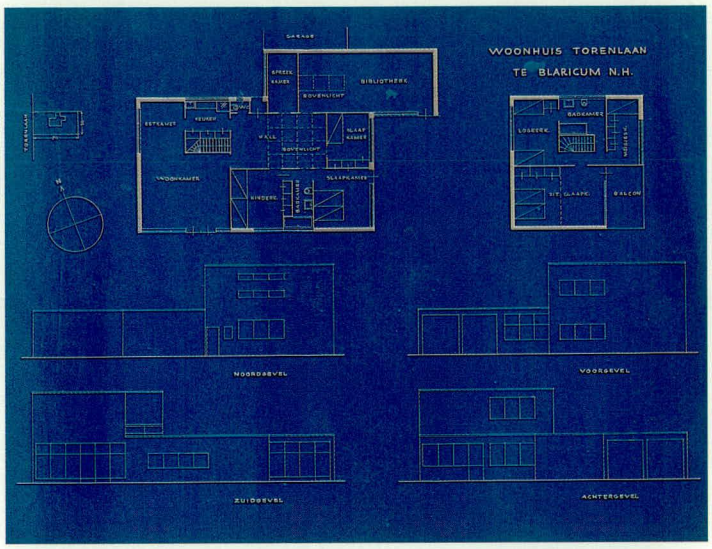

Ontwerptekening
blauwdruk
40,5 x 60 cm
NAi

309 Ontwerp woning Broekhuis
Blaricum

ca. 1935-1940

Ontwerptekening
lichtdruk
44 x 69,2 cm
RSA

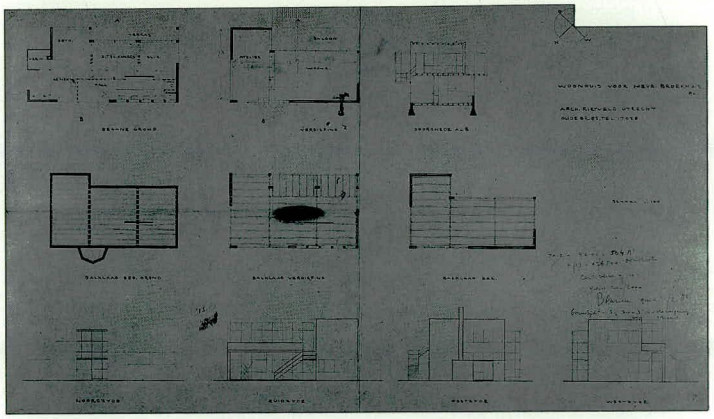

310 Ontwerp woning Vos
Huizen

ca. 1935-1940

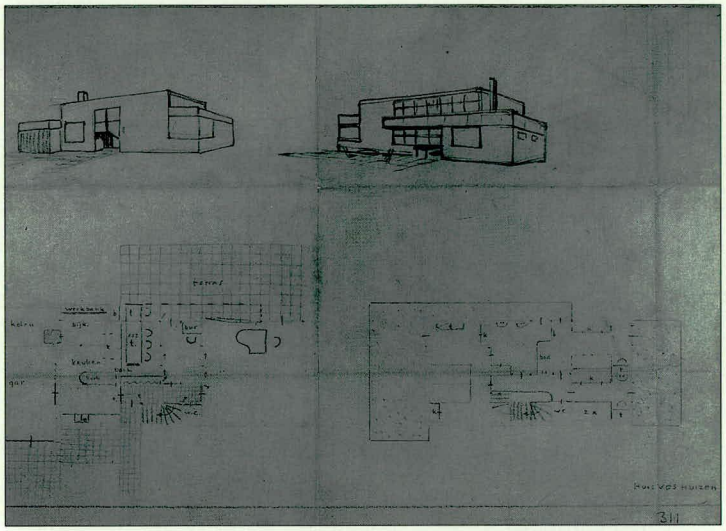

Ontwerptekening
potlood, kleurpotlood, inkt op papier
27,4 x 41 cm RSA

311 Bankje met matras

Het bankje is afkomstig uit het Rietveld Schröderhuis.

eikehout, metaal, rotan
37,7 x 122,5 x 40,3 cm
ca. 1935-1940
CMU

312 Tuinbank

vurehout, metaal
71,5 x 89,7 x 60,7 cm
ca. 1935-1940
CMU

De bank is afkomstig uit het Rietveld Schröderhuis. In het Nederlands Architectuurinstituut bevinden zich tekeningen met een vrijwel identieke tuinbank voor drie personen en een bijbehorende stoel. Eén tekening is gesigneerd en gedateerd: R'40. De aangegeven maten zijn 180 cm breed, 80 cm hoog, voorkant zitting 37 cm, houtdikte 3 cm, koperen schroeven. De aanwijzingen voor materiaal en montage luiden: geverfd hout daarna monteren – dezelfde methode die Rietveld ook bij het kratmeubilair voor ogen stond (nr. 208).

313 Bankje

eikehout
32 x 120 x 37 cm
ca. 1935-1940
Bertus Mulder Utrecht

Het bankje is afkomstig uit Rietvelds woning boven de bioscoop op het Vredenburg (nr. 248).

314 Tafel en tuinbank

vurehout
tafel 65 x 75 x 175 cm
bank 78 x 200 x 55 cm
1936-1940
particuliere collectie Teteringen

Het tuinmeubilair werd vermoedelijk kort na 1936 gemaakt voor de familie Hillebrandt (zie ook nr. 224). Oorspronkelijk waren de poten van de witgeschilderde tafel en bank aan de onderkant 10 centimeter zwart in verband met het vuil worden.[1] De bank is, net als de tuinbank uit het Rietveld Schröderhuis (nr. 312) verwant aan tekeningen in het Nederlands Architectuurinstituut, maar de maten zijn anders dan die daarop staan aangegeven, en de bank is niet met koperen schroeven in elkaar gezet, maar gespijkerd.

[1] Mededeling M. van Dantzig-Mees 1992.

315 **Woning Pot**
Rijsdijk 22,
Krimpen aan de Lek

1939-1940
opdrachtgever C. Pot
gewijzigd

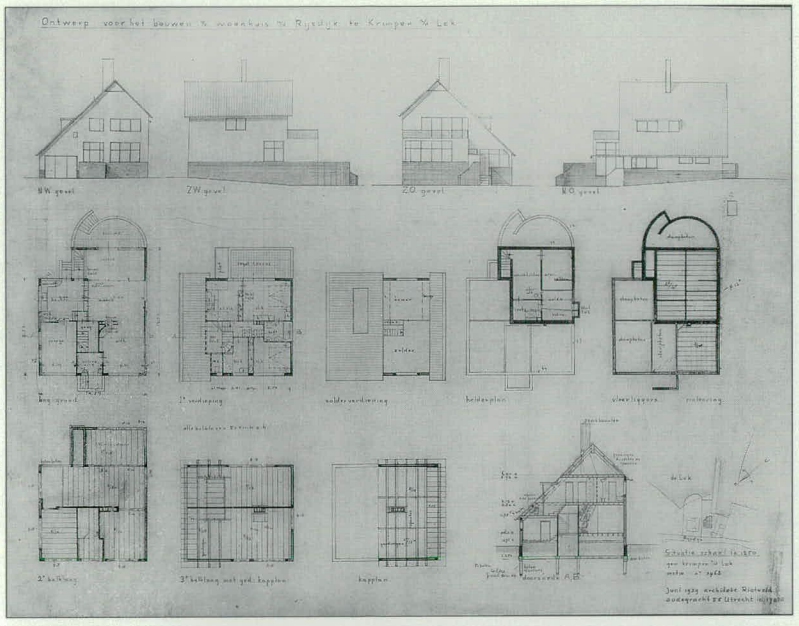

Ontwerp-tekening
potlood op transparant
61,8 x 78 cm
NAi

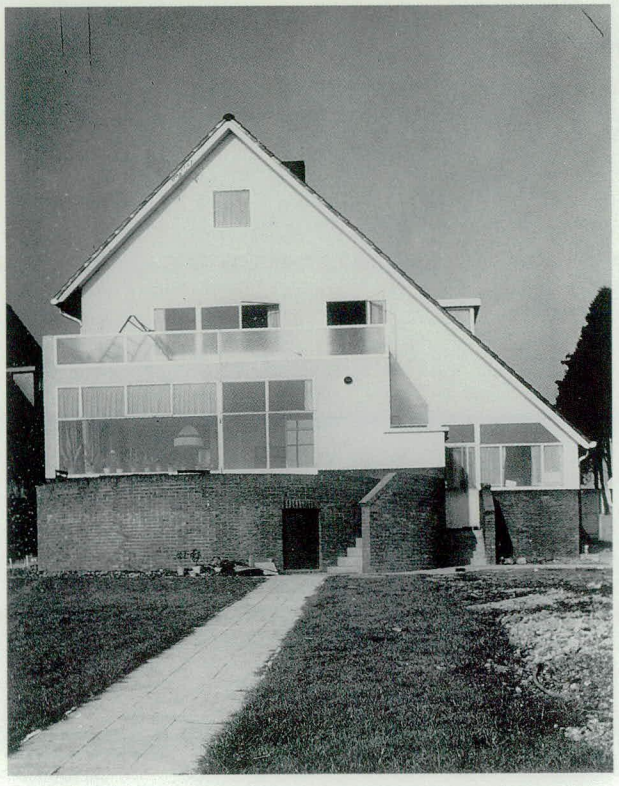

foto ca. 1940

316 **Zomerhuis Lanjouw**
Sectie I nr. 280,
Loosdrecht

1940
opdrachtgever
J. Lanjouw
gewijzigd

foto ca. 1980

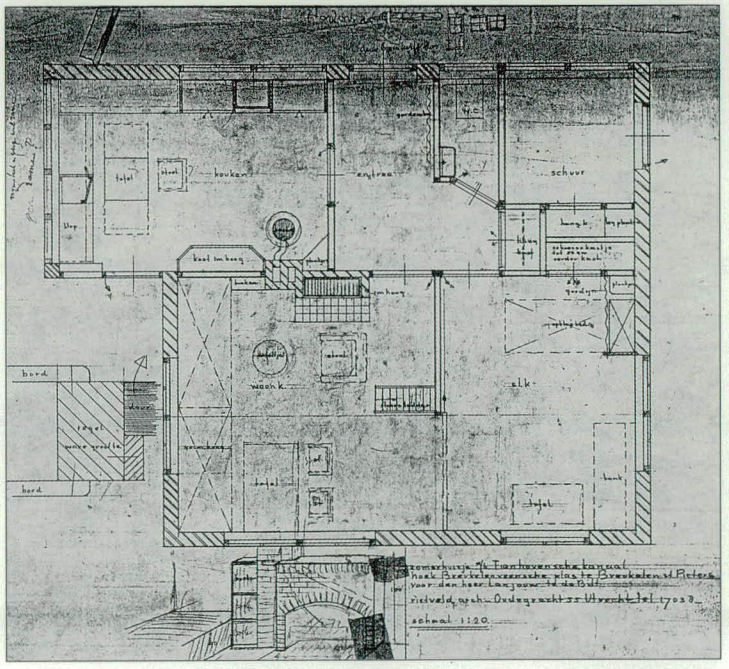

Ontwerptekening
potlood op transparant
50,7 x 54,2 cm
NAi

1940

317 Vloerbedekking Genemuider matten

ca. 1938-1940

Rietveld gebruikte deze vloerbedekking, die is samengesteld uit kleine ronde Genemuider matten, onder andere in 1940 in de etalage van Metz & Co (nr. 318). In het Rietveld Schröder Archief bevinden zich verscheidene tekeningen waarop dit principe wordt uitgewerkt. Visueel vertoont het ontwerp overeenkomsten met de vloer in het zomerhuis van Verrijn Stuart (nr. 325), waar Rietveld schijven van eikehout in houtgraniet had gelegd.

Ontwerptekening
potlood op transparant
18 x 12,7 cm
RSA

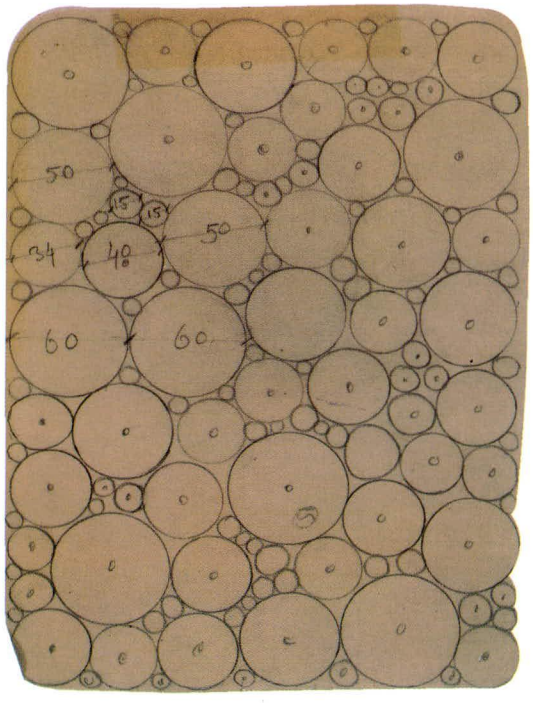

318 Inrichting etalage Metz & Co Keizersgracht 449, Amsterdam

1940

In 1940 richtte Rietveld de etalage in van Metz & Co in het pand Keizersgracht 449 met meubelen die hij in de jaren daarvoor had ontworpen.
Dat waren onder andere enkele varianten van de zigzagarmstoel, de zigzagtafel, een laag tafeltje met een glazen blad en vloerbedekking van ronde Genemuider matjes (nrs. 189, 261 en 317). De inrichting werd door A. Bodon besproken in *De 8 en Opbouw* van 14 december 1940.

foto 1940

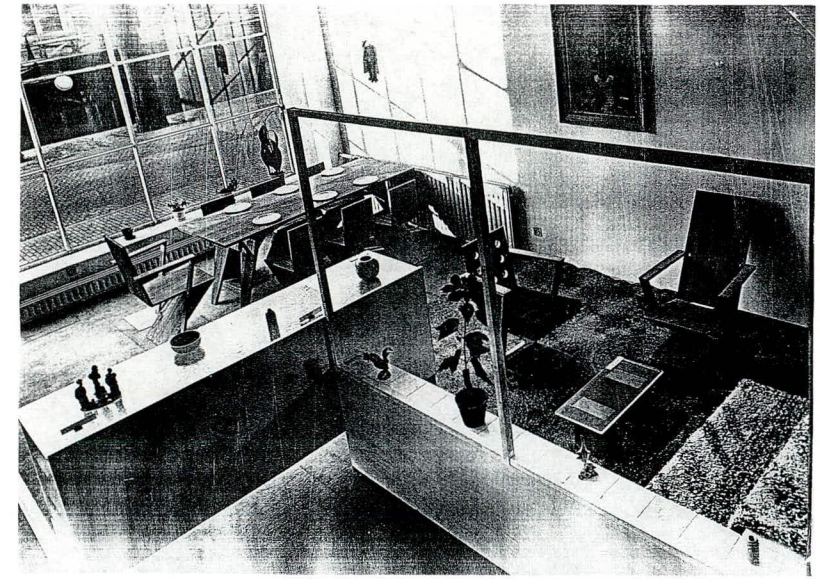

1940

319 **Ontwerp flatgebouw**
Vinkenburgstraat 26 en 28, Utrecht

1940
opdrachtgever N.V. Maatschappij voor Hypothecair Crediet in Nederland, 's-Gravenhage
niet uitgevoerd

De N.V. Maatschappij voor Hypothecair Crediet was eigenaar van het pand op de hoek Vinkenburgstraat/ Drakenburgsteeg in Utrecht en wilde het onder leiding van Rietveld laten restaureren. Rietveld zag hier weinig heil in en noemde zo'n restauratie 'geld weggooien'.[1] Hij stelde voor de bebouwing die hij karakteriseerde als 'op het randje van onbewoonbaar', te verbouwen tot een pand met drie verdiepingen. Op elke etage zouden twee woningen worden gemaakt en op de begane grond een entree, een fietsenberging, een winkel en een advocaten- of architectenbureau. Of, stelde Rietveld voor, in plaats van het bureau een kleine cafetaria.

[1] De brief dateert van 27 november 1940, RSA.

Ontwerptekening
blauwdruk
39,2 x 68,1 cm
RSA

1941

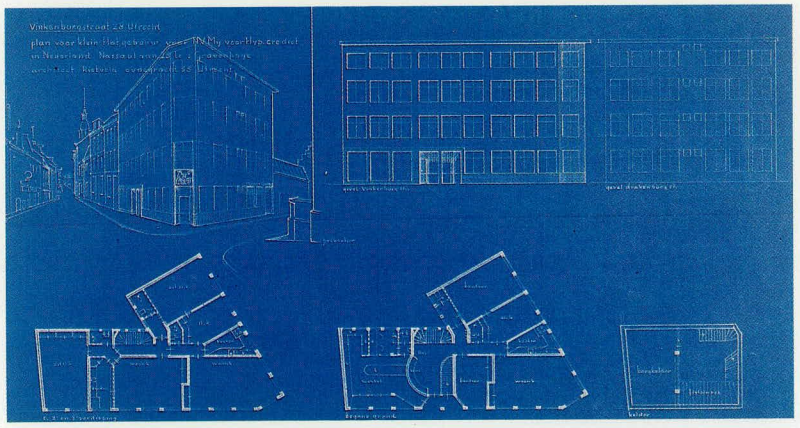

320 **Ontwerp verbouwing lunchroom en ijsfabriek Van Beurden**
Vredenburg 7, Utrecht

1940
opdrachtgever
P. van Beurden

Ontwerptekening
kleurpotlood op transparant
32 x 35 cm
NAi

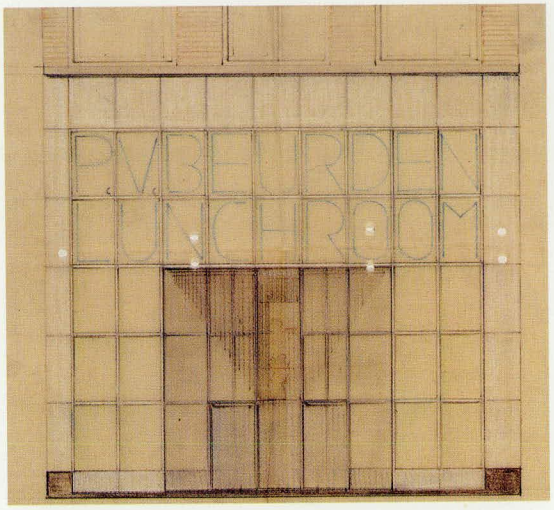

321 **Eetkeuken tentoonstelling 'In Holland staat een huis'**
Stedelijk Museum Amsterdam

1940

Ontwerptekening
inkt op papier
24,5 x 28 cm
RSA

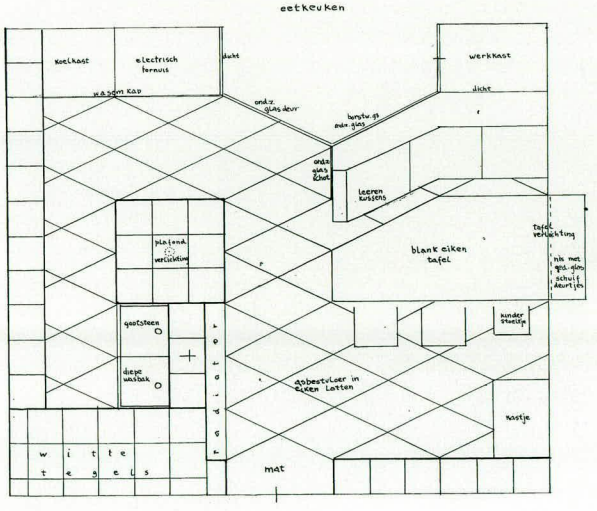

322 **Dressoir**

draadglas, metaal, hout
ca. 1940

exemplaar SMA
93 x 200 x 51,5 cm

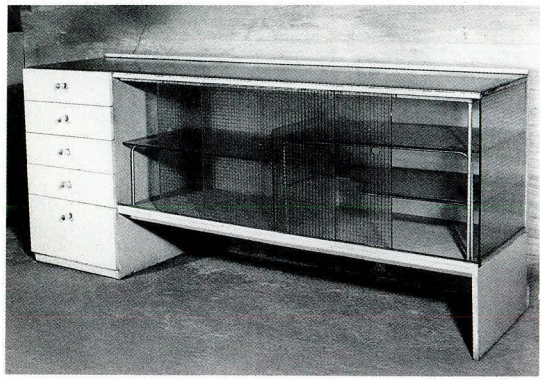

Het dressoir is verwant aan het model (nr. 183) dat deel uitmaakte van de seriemeubelen en in 1933 in de koepel van Metz & Co was geëxposeerd. Dit dressoir is echter groter en heeft een vast ladengedeelte.

323 **Tafel**

eikehout, metaal
68 x 149,5 x 93,5 cm
ca. 1940
CMU

324 **Tafel**

vurehout, multiplex
46,5 x diam. 90 cm
ca. 1940
particuliere collectie
Rijnsburg

325 **Zomerhuis Verrijn Stuart**
Sectie F nr. 1701, Breukelen St. Pieters

1940-1941
opdrachtgever
G.M. Verrijn Stuart
gewijzigd

G.M. Verrijn Stuart was directeur van de Amsterdamsche Bank. Op de aanvraag voor de bouwvergunning voor een zomer/weekendhuisje vulde Rietveld bij de bewoners in: 'man, vrouw, zoon, dochtertje voor herstel na het inspannende stadsleven'. Rietveld maakte eerst een ontwerp voor een zomerhuis met grote terrassen dat vanwege de houtschaarste niet kon worden uitgevoerd. Het zomerhuis dat wel is gebouwd, bevat een aantal elementen uit eerdere ontwerpen zoals de gebogen lijnen in de plattegrond en de glaswand die zich uitstrekt over de verdiepingen. Het is gedeeltelijk over het water gebouwd, zoals Rietveld aanvankelijk bij het zomerhuis voor D. van Ravesteyn-Hintzen (nr. 222) van plan was. Rietvelds hand is in dit ongewone ontwerp vooral herkenbaar in de

Ontwerptekening
inkt op papier, lichtdruk
50,5 x 71,4 cm
NAi

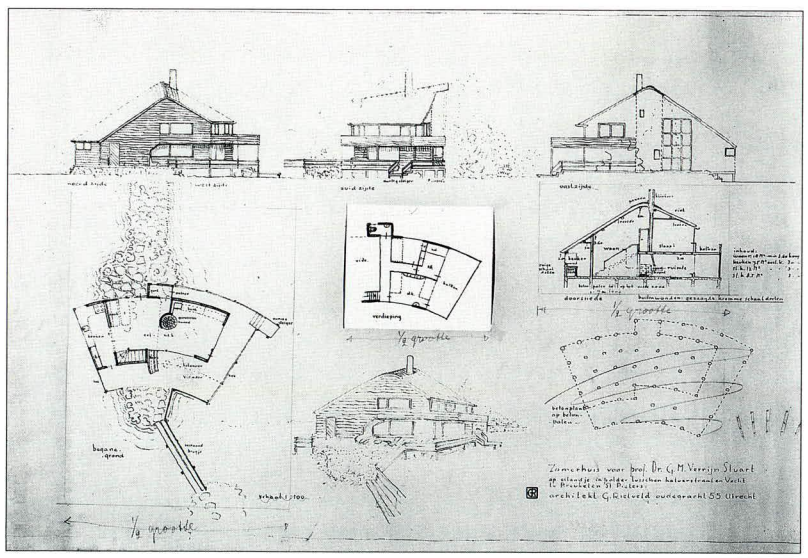

ruimtelijke werking in het interieur en de vindingrijkheid bij de inrichting. De vloer in de zitruimte bestond uit dunne schijven eikehout die zijn gelegd in blauw houtgraniet. Keuken, eet- en zitkamer vormen één ruimte, die door een schuifwand in tweeën

1940

gedeeld kan worden. De leefruimte reikt tot aan de kap en de helling van het dak loopt af naar de keuken toe. De slaapkamers bevinden zich op een entresol. 'Het leven is al-dimensionaal. Wij leven niet horizontaal of verticaal, maar we gaan ook langs de diagonaal en langs kromtelijnen die nooit wiskundig te bepalen zijn', schreef J. Bakema in 1941 in *De 8 en Opbouw* naar aanleiding van het huis.

foto ca. 1940

1941

Woonkamer
foto ca. 1941

326 Ontwerp studie arbeiderswoonwijk plan Tolsteeg
Laan van Soestbergen, Utrecht

1941
niet uitgevoerd

Ontwerp arbeiderswoningen van vier, vijf en zes meter breed

1941
niet uitgevoerd

Ontwerp flat met vijf woonlagen en flatwoning van zeven meter breed

1941
niet uitgevoerd

In 1941 maakte Rietveld, naar aanleiding van de uitbreidingsplannen van de Gemeente Utrecht, een studie over de toekomstige wijk Tolsteeg. Hij projecteerde in Tolsteeg eengezinswoningen van vier, vijf en zes meter breed en flatwoningen van zeven meter breed. Het type woning van vier en vijf meter is gebaseerd op het ontwerp voor arbeiderswoningen uit 1938 (nr. 286). Opvallend is de zeshoekige glazen kern met een trap die de verschillende ruimten ontsluit. Aan weerszijden van de trap zijn wc, badkamer en kasten ondergebracht. In artikelen in het *Bouwkundig Week-*

Ontwerptekening vijf en zes meter type woning
potlood, inkt op transparant
35,9 x 60,4 cm
RSA

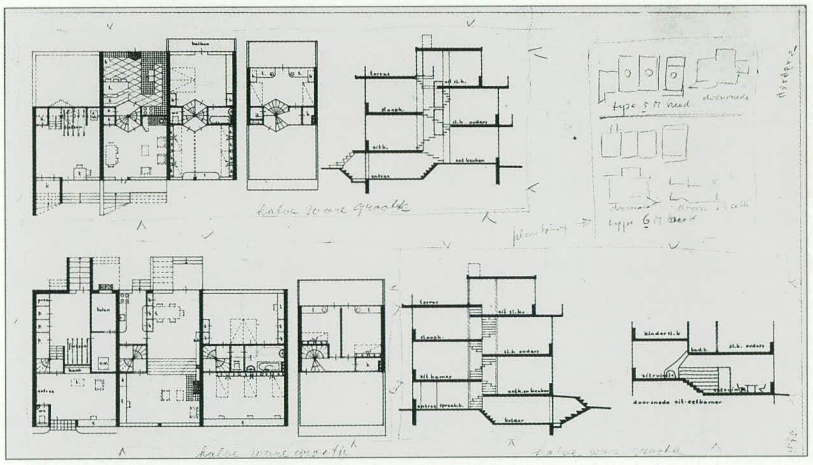

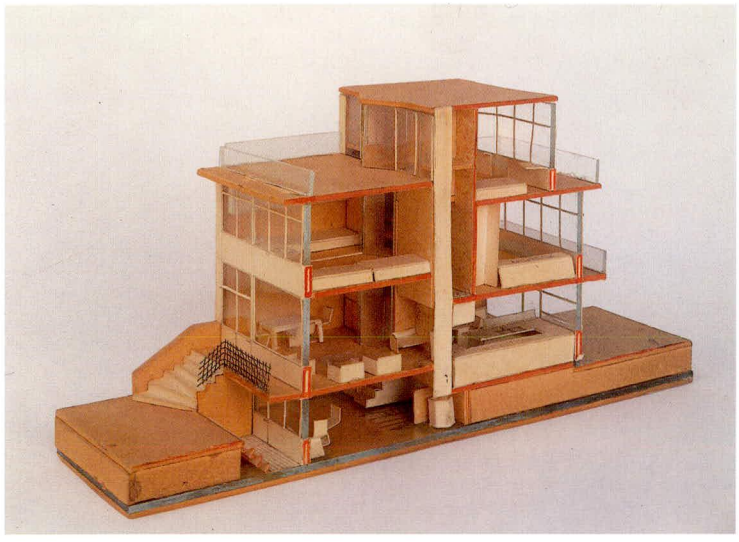

blad en *De 8 en Opbouw* lichtte Rietveld de voordelen toe van wat hij 'de nieuwe volkswoning' noemde: multifunctioneel gebruik van ruimte, optimale ruimte-indeling en kostenbesparing.

Maquette vijf meter type
papier, glas
10,7 x 5,1 x 20 cm
CMU

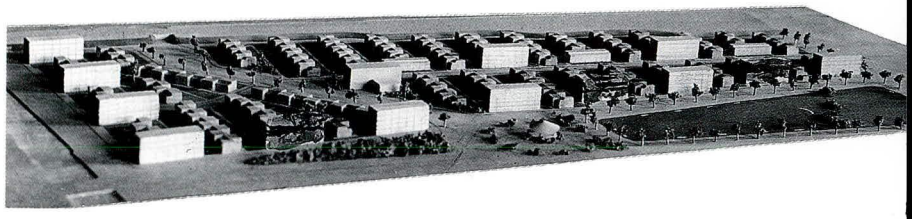

Maquette
arbeiderswoonwijk
foto ca. 1941

1941

327 Lage tafel met rond blad

De tafel is afkomstig uit de boedel van C. Moolenbeek. Moolenbeek was de aannemer die een groot aantal van Rietvelds huizen bouwde.
Een miniatuur van dit model staat in het poppenhuis van Jesse (nr. 417).

eikehout
46,1 x diam. 65,5 cm
1941
Veiling Christie's Amsterdam. 'Raoul' II 7 juni 1988, nr. 397

328 Kleine lage tafel met rond blad

De tafel is evenals het hoge model (nr. 327) afkomstig uit de boedel van C. Moolenbeek.

eikehout
40 x diam. 42 cm
1941
Veiling Christie's Amsterdam. 'Raoul' II 7 juni 1988, nr. 398

329 Inrichting en meubilair J. ten Doesschate

1941

Dr. H.T. 's Jacobslaan 53, Utrecht

Rietveld adviseerde de heer en mevrouw Ten Doesschate bij de inrichting en de stoffering van hun huis. Hij koos een donkerbruine vloerbedekking met lichtgele gordijnen. Voor de slaapkamer ontwierp hij een hoofdeinde voor het tweepersoonsbed. Het is gemaakt van witgeschilderd triplex en hout met twee ingebouwde lampjes en aan weerszijden twee terracotta gekleurde vakken. Twee bijpassende kastjes zijn wit met turkoois.

330 Vignet Bergoss

ca. 1941

331 Ontwerp middenstandswoning

1941
niet uitgevoerd

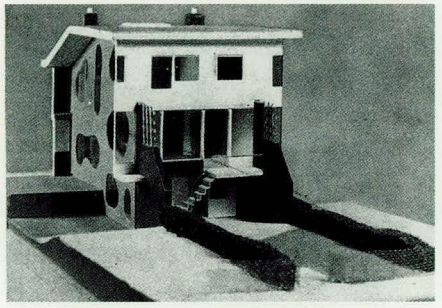

Illustraties uit Van Tijen e.a. 1941

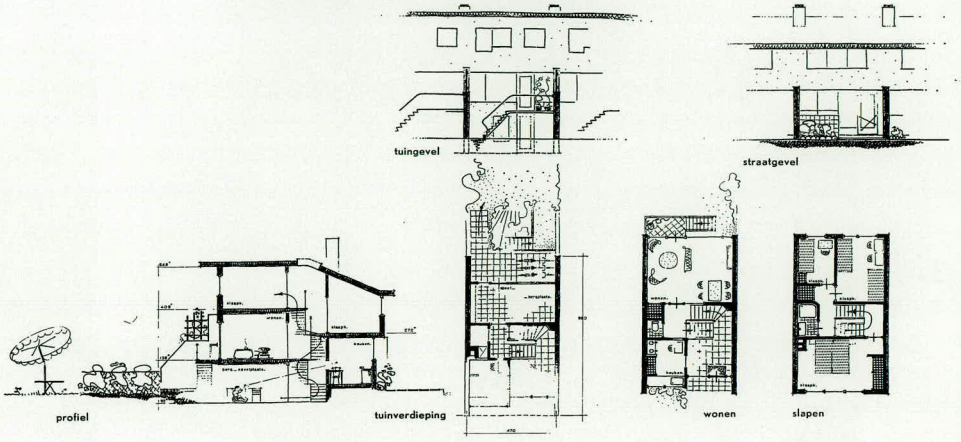

Het ontwerp is alleen bekend uit de publikatie van W. van Tijen e.a., *Woonmogelijkheden in het nieuwe Rotterdam*, Rotterdam 1941, 78-79. 'Dit type', lichtte Van Tijen toe, biedt 'voor den bewoner, die enerzijds bereid is tot eenvoud in zijn woonwijze, anderzijds voelt voor iets anders dan de platgetreden paden, die voorganger en buren hebben betreden, in dit huis een interessante woongelegenheid.'

1941

332 **Woning Nijland**
Hercules Segherslaan 18, Bilthoven

1940-1942
opdrachtgever
J. Nijland jr.
gewijzigd

In 1940 werd voor de eerste maal een vergunning aangevraagd voor de bouw van de woning voor J. Nijland jr., de zoon van de Utrechtse bioscoopeigenaar J. Nijland. Het huis was een huwelijkscadeau van zijn ouders. Rietvelds eerste ontwerp toont een blokvormige woning met een plat dak. Een jaar later liet Rietveld de gemeente weten een nieuw ontwerp te hebben gemaakt. Het was een woning met een rieten kap en rode pannen, en ruw gepleisterde muren afgewisseld met metselwerk van witte, groene en zwarte geglazuurde bakstenen. Het enige wat nog aan het eerste ontwerp deed denken was de enorme, over de verdieping doorlopende, glaswand. Na het zien van de maquette was de gemeente Bilthoven overtuigd. Toch duurde het nog enige maanden voordat de vergunning werd afgegeven. Het was een probleem bouwmaterialen te verkrijgen. Door de oorlog moest goedkeuring voor het gebruik van bepaalde materialen worden aangevraagd bij de Algemeen Gemachtigde voor den Wederopbouw. Hout, ijzeren buizen, betonijzer en staal waren op de bon. De geglazuurde stenen die Rietveld hier voor de eerste maal toepaste, zijn aan de voorzijde in de plint en aan de achterzijde in de gevel verwerkt. Na de oorlog maakte Rietveld veelvuldig gebruik van de combinatie van verschillende soorten en kleuren (geglazuurde) steen (zie bijvoorbeeld nrs. 548, 568 en 587). Voor het interieur ontwierp Rietveld enige meubelen, waaronder servieskastjes die in de eetkamer stonden. In 1960 tekende hij een ontwerp voor een aanbouw aan het huis. De bouwvergunning werd niet verleend omdat het platte dak van de aanbouw niet paste bij de rieten kap van de woning. Een tweede ontwerp dat enige maanden later werd ingediend, werd eveneens afgewezen.

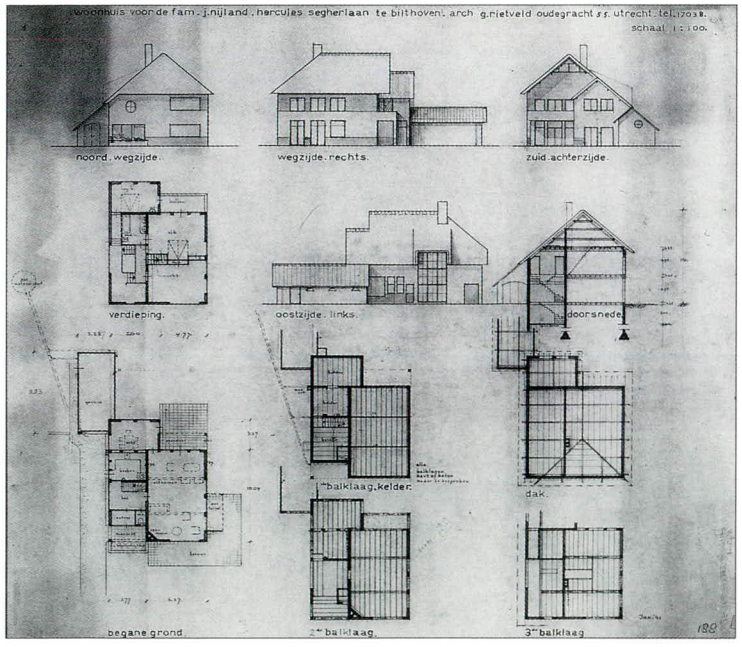

Ontwerptekening
potlood, inkt op transparant
72,3 x 75,3 cm
RSA

foto ca. 1942

1942

333 **Ontwerp prijsvraag Crematorium motto 'Wij Stervelingen'**

1941-1942
niet uitgevoerd

334 Armstoel

aluminium
1942

In 1942 maakte Rietveld twee prototypen op ware grootte van de armstoel uit de serie vouwmeubelen (nr. 302). Eén werd door G. van de Groenekan vervaardigd en één door Rietvelds zoon Wim.[1] Op een transparant in het Nederlands Architectuurinstituut staat in Rietvelds handschrift: 'aluminium model voor: stoel gevouwen uit fiberplaat'. Aluminium is voor het maken van prototypen een handzamer materiaal dan fiber of triplex. De ronde gaten vergroten de stevigheid van het materiaal.

[1] Mededeling G. van de Groenekan 1992.

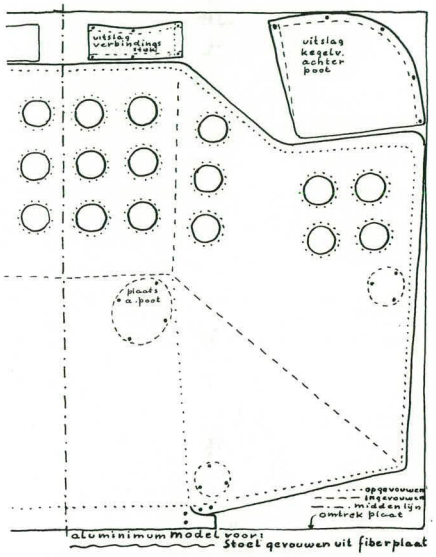

Ontwerptekening
inkt op transparant
30,5 x 24,5 cm
NAi

De kwaliteiten en de mogelijkheden van het ontwerp, dat door Rietveld onder andere op de tentoonstelling van de Salon des Artistes Décorateurs in 1948 is gepresenteerd, werden door de buitenwacht volledig erkend. M.G. Schenk vatte in *De Groene* 4-5 van 16 maart 1946 de essentie uitstekend samen: 'Een generatie lang is Rietveld de man van de ideeën waarop hij zelf, maar vooral anderen voortbouwen en waaruit dan bruikbare artikelen ontstaan. De stoelen, welke Rietveld na deze oorlog ontwierp zijn evenmin direct voor gebruik geschikt als de eerste stalen meubelen na den vorigen oorlog ontstaan. En toch aanvaarden wij nu allen het stalen meubel als iets normaals. Rietveld schijnt bezeten te zijn door de obsessie van de noodzaak in zeer korten tijd zeer veel meubelen te moeten vervaardigen. Een tiende gedeelte van het Nederlandsche volk is van alles beroofd: hoe kunnen wij die honderdduizenden zoo snel mogelijk helpen? Vandaar dat hij zoo lang peinsde, tot hij een fauteuil bedacht had, die als de meubelen uit de kartonnen speeldoos, uit één plaat gestansd kan worden. Het aluminiummodel dat hij maakte, draagt nog alle kenteekenen van het experiment; slechts een zonderling zal deze fauteuil in zijn zitkamer neerzetten. Dit deert niet: de idee heeft vorm gekregen, nu zal de ideale vorm er komen, zij het ook ten koste van nog heel wat zweetdruppels. Dat de vreemdeling in dien idealen vorm Rietvelds aluminiumstoel niet meer herkent, is van geen betekenis.'

Armstoel
70 x 72 x 50 cm
SMA

1942

De Nederlandse meubelindustrie was echter niet bij machte Rietvelds ideeën op te pakken en om te zetten in de ideale vorm. De uitvoering van Rietvelds naoorlogse meubelontwerpen beperkte zich in het algemeen tot in eigen beheer vervaardigde prototypen en unica.

335 Portretplaquette Toon Kramer

brons
24 x 19,7 x 3,6 cm
1942
particuliere collectie Amsterdam

Toon Kramer was de kleinzoon van G. ten Doesschate (zie nr. 151)

336 Leunstoel

hout, triplex
1942

De stoel heeft de rug-zitting van de beugelstoel (nr. 119) en de zijkanten van de stoel voor de Amsterdamsche Bank (nr. 345). Er zijn werktekeningen voor deze stoel in het Rietveld Schröder Archief met het Metz-nummer R 58.

Leunstoel
eikehout, triplex
76,5 x 52,5 x 54 cm
SMA

1942

1942

337 Ontwerp stoel

beukehout
1942

Uit 1942 dateert een aantal tekeningen voor Metz & Co met stoelontwerpen die vaak op eerdere modellen zijn gebaseerd en onderdelen van verschillende ontwerpen combineren. De tekeningen zijn veelal voorzien van een Metznummer en een stempel met datum. Waarschijnlijk zijn meer van deze ontwerpen gerealiseerd dan er tot nu toe konden worden getraceerd. Het frame van dit model is later toegepast bij een tuinameublement (nr. 369).

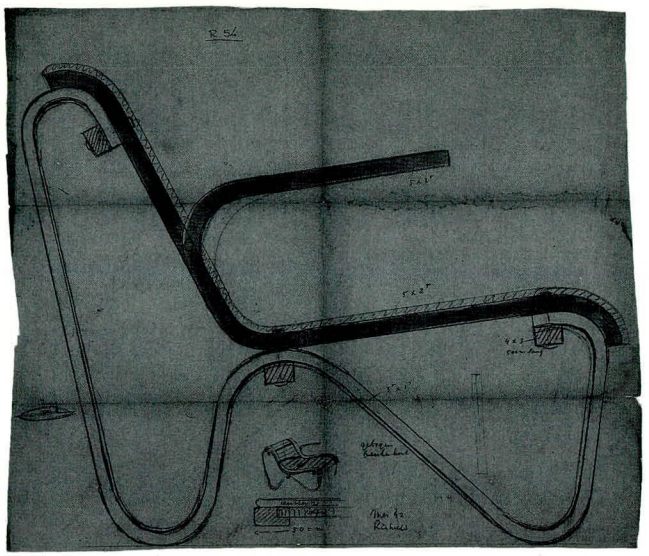

Ontwerptekening
potlood, kleurpotlood, houtskool, waterverf op papier
78,8 x 90 cm
RSA

338 Ontwerp leunstoel

hout, stoffering
1942

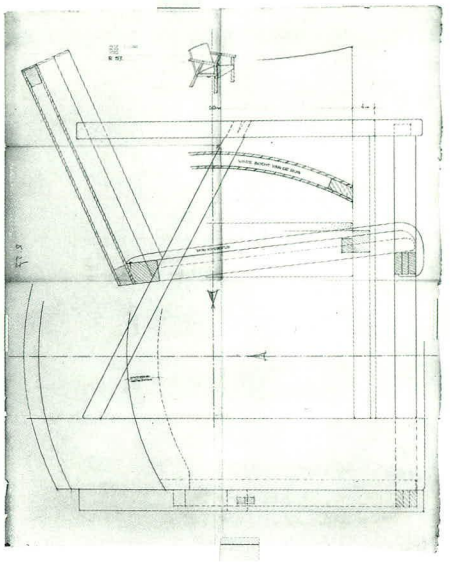

Ontwerptekening
potlood op transparant
100 x 78 cm
1942
De Leeuw/Metz Archief

339 Ontwerp leunstoel

beukehout, triplex, stoffering
1942

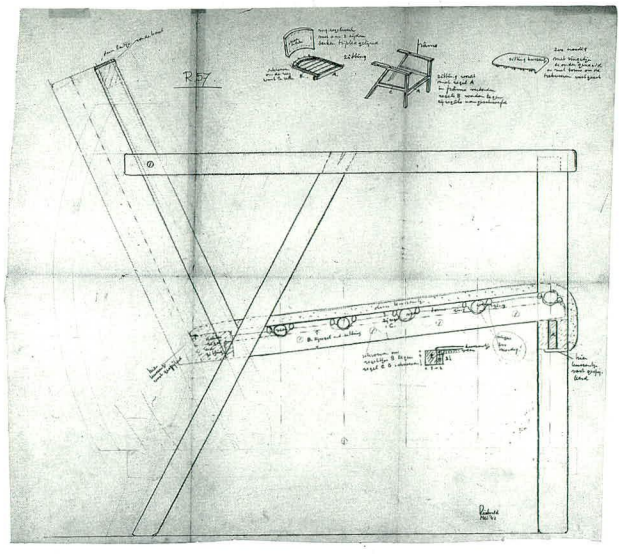

Ontwerptekening
kleurpotlood op papier
77,5 x 83 cm
NAi

340 Stoel

hout, triplex
1942

De stoel is door G. van de Groenekan uitgevoerd voor Marian Schröder, de dochter van Truus Schröder.
Voor Metz & Co maakte Rietveld tekeningen van deze stoel met een hoge en een lage rug. De stoel is bespannen met trekveren en bekleed met een kussentje. Het Metznummer is R 56. Hetzelfde model met een houten rug kreeg een apart nummer, R 57.

Stoel
iepehout, beuketriplex
102 x 57,3 x 71,6 cm
CMU

341 Interieur ontspannings-ruimte Gebr. Cats

1942

Het meubilair voor de inrichting werd geleverd door Metz & Co en bestond uit drie banken, vierentwintig stoelen, twee grote tafels, vier middelgrote tafels en vier kleine tafels. De banken waren bekleed met zwart kunstleer, de tafels met wit kunstleer. De poten van stoelen en tafels waren van blank gespoten iepehout. De kleine tafel en de bank kregen respectievelijk de nummers R 59 en R 60.

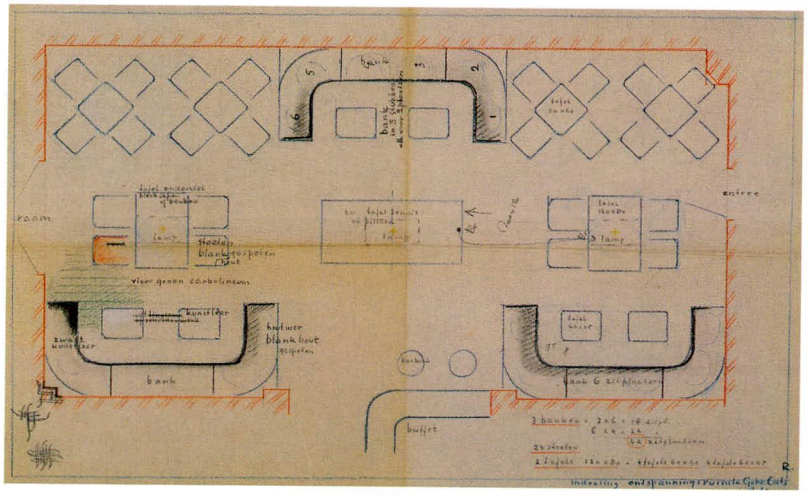

Ontwerptekening
potlood, kleurpotlood
op transparant
39,5 x 61,5 cm
De Leeuw/Metz Archief

1942

342 Briefhoofd Rietveld

ca. 1942

RIETVELD
ARCHITECT
OUDEGR.55
UTRECHTC.
TELF.17038
POSTGIRO
NR:164496

343 Naaikastje

eikehout
34,8 x 34,2 x 63,5 cm
ca. 1942
B. Friedman New York

Het kastje werd door G. van de Groenekan gemaakt voor de familie Moolenbeek.

1942

344 Stoelen voor de kinderen van Nico Jesse

vurehout
ca. 1942
68 x 37 x 37 cm
B. Friedman New York

Twee van de drie stoelen zijn in 1988 geveild bij Sotheby's Amsterdam.

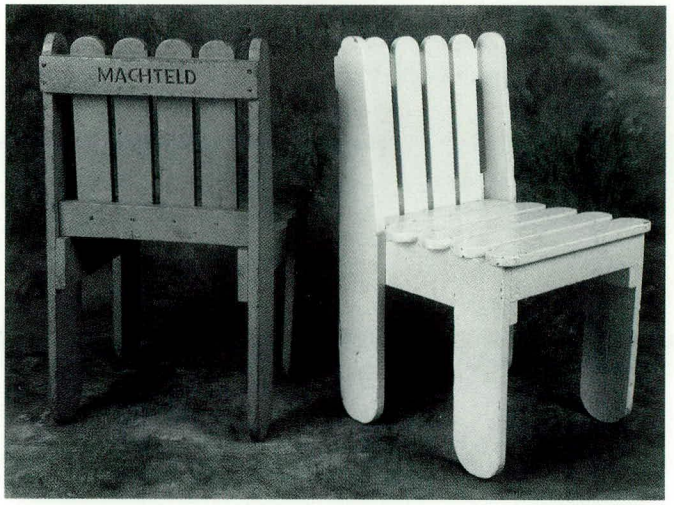

345 Stoelen en banken voor de Amsterdamsche Bank

eikehout
1942-1943

De firma Moolenbeek & Partners leverde de stoelen die Rietveld voor de filialen van de Amsterdamsche Bank in Den Haag en Amsterdam ontwierp. Waarschijnlijk leverde de firma ook de zestien vierpersoonsbanken waarvan een tekening in het Nederlands Architectuurinstituut wordt bewaard. Bij latere uitvoeringen zijn de latjes dunner, omdat het hout schaars werd.[1] Van de stoel zijn diverse varianten bekend, onder andere een kindermaatje. Rietveld heeft het model ook bij Metz & Co ingebracht. De werktekening met het nummer R 61 is gesigneerd en gedateerd Rietveld sept '42.

[1] Cat. veiling Christie's Amsterdam. 'Raoul' II, 7 juni 1988, nrs. 402 en 403.

Stoel
eikehout
76,5 x 52,5 x 54 cm
SMA

346 Ontwerp woning Buning
Van Ouwenlaan, 's-Gravenhage

1943
opdrachtgever
R.R.T. Buning
niet uitgevoerd

Ontwerptekening
lichtdruk
72,1 x 81,7 cm
RSA

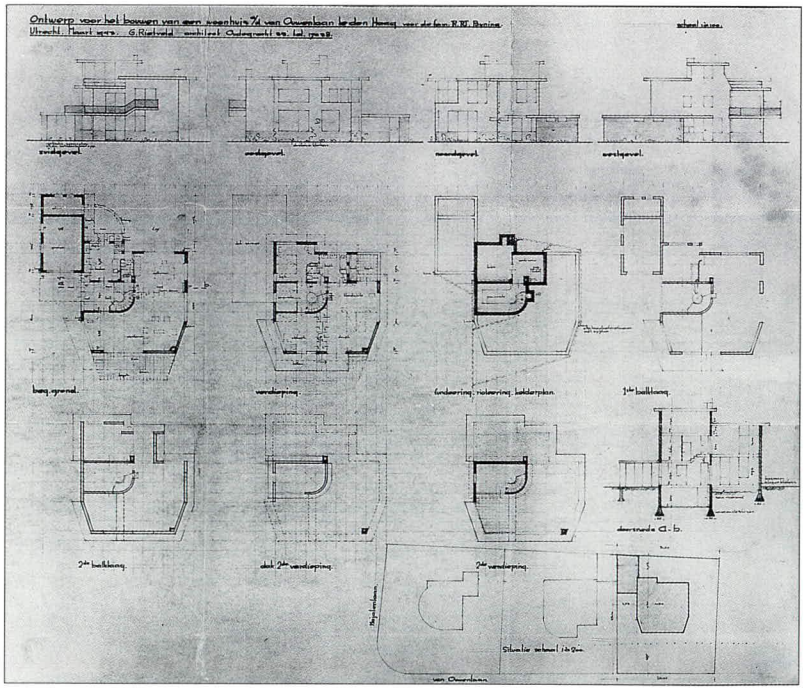

1943

347 Ontwerp woningen voor 'Studiegroep Architectonische Verzorging Naoorlogsche Woningbouw'

1943
niet uitgevoerd

ten. Iedere betrokken architect kreeg een locatie aangewezen. Rietveld werd gevraagd middenstands- en arbeiderswoningen te ontwerpen voor een wijk in Gorinchem. Hij tekende bij zijn ontwerp aan dat bij de platte-grondindeling de mogelijkheid moest worden bekeken van een 'op de fabriek geheel gereedgemaakte kern'. Hierbij greep hij terug op zijn concept uit 1929 (nr. 143). Rietveld tekende een voorstel voor een montagesysteem, dat hij 'montagesysteem in a nutshell' noemde. Het was gebaseerd op het principe van gestapelde platen met openingen. De platen werden op elkaar geplaatst en gesteld met ijzeren pennen die in de openingen werden geslagen. Na het verwijderen van de pennen werden de openingen volgegoten met beton. Het stramien van de geprefabriceerde platen dicteerde het ritme en de indeling van binnen- en buitenmuren. Rietveld gebruikte echter niet alleen de gevelwand om het beeld van de straat en ruimte te bepalen, hij plaatste de woningen in parallelle stroken. Door de rooilijnen in een lichte kromming te buigen, creëerde hij een straatbeeld dat ontsproten lijkt aan negentiende-eeuwse romantische ideeën over stedebouw.

348 Kinderbed

hout, triplex
74,5 x 120 x 59,3 cm
1940-1944
NAi

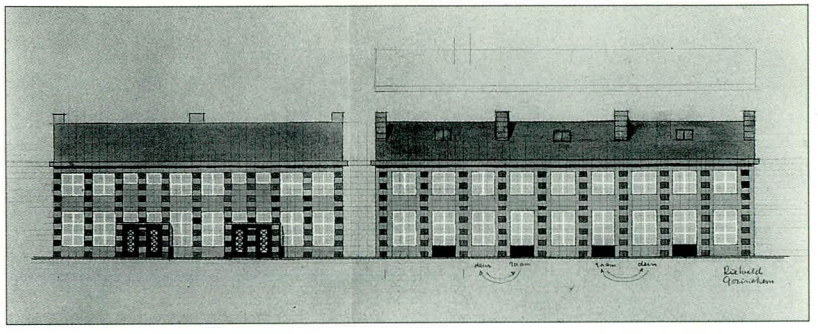

Ontwerptekening
woningen montagebouw
potlood, waterverf op papier
22,5 x 47,5 cm
NAi

349 Ontwerp woning montagebouw
Gorinchem

1943-1944
opdrachtgever
Bredero's Bouwbedrijf
niet uitgevoerd

Ontwerp wijkaanleg
Gorinchem

ca. 1943
niet uitgevoerd

In 1943 werd Rietveld, met zeven andere architecten, door Bredero's Bouwbedrijf uitgenodigd mee te werken aan een project over montagebouw. Het bedrijf wilde na de oorlog de resultaten van de studie in praktijk brengen en had daartoe opties op bouwgrond in verschillende gemeen-

350 Ontwerp brochure 'Meubels om zelf te maken'

1943-1944
opdrachtgever
Commissie inzake Huishoudelijke voorlichting en gezinsleiding

In het Rietveld Schröder Archief en het Nederlands Architectuurinstituut bevinden zich in totaal vijftien geaquarelleerde tekeningen die de opzet vormen voor een brochure 'Meubels om zelf te maken'. Het zou een uitgave worden van de 'Commissie inzake Huishoudelijke voorlichting en gezinsleiding'. De commissie heeft o.a. 'Zóó smaakt gort lekker', 'Luierproblemen', 'Voor en nagerechten' en 'Schoonmaak' uitgegeven.[1] De publikatie is waarschijnlijk niet doorgegaan. De tekeningen, met uitzondering van de omslag, zijn genummerd en tonen: de omslag van de brochure; tafel (1); militaire stoel (2); fauteuil [waarschijnlijk 3]; kinderbox/bedje (4); wandkast (5); boekenrek en boekenkast (6); staande lamp en plafondlamp (7); ladenkast met klepblad (8); tafeltje met s-vormige poot (9); kindertafeltje en kinderstoeltje (10); kinderkruiwagen (11); naaidoos (12); zitslaapbank (13); tuinbank (14). De ontwerpen nrs. 3, 4, 5 en 12 komen in deze serie voor het eerst voor, maar zijn waarschijnlijk niet nieuw en gaan evenals de andere nummers terug op oudere ontwerpen. De omslag van de brochure is gesigneerd door T. Schröder-Schräder. Wellicht was het haar idee een aantal van Rietvelds meubelontwerpen in een dergelijke serie uit te brengen.

[1] Exemplaren van deze brochures bevinden zich in het Internationaal Informatiecentrum en Archief Voor de Vrouwenbeweging, Amsterdam.

Ontwerp omslag
potlood, inkt, verf op papier
20,7 x 28,8 cm
RSA

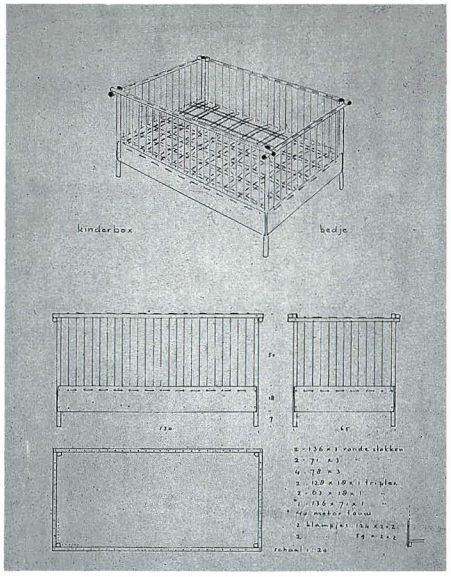

Tekening bedje
inkt, waterverf op papier
60 x 40 cm
NAi

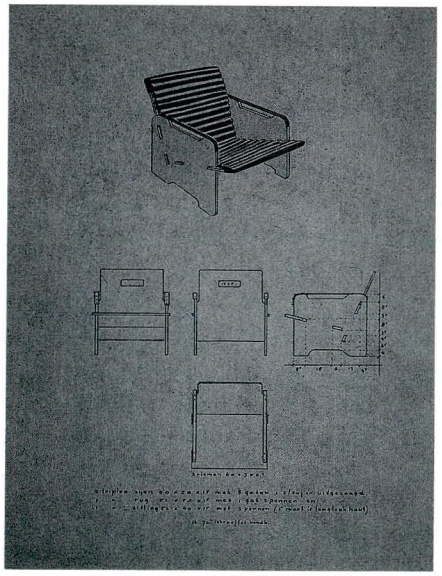

Tekening stoel
inkt, waterverf op papier
60 x 40 cm
NAi

1943

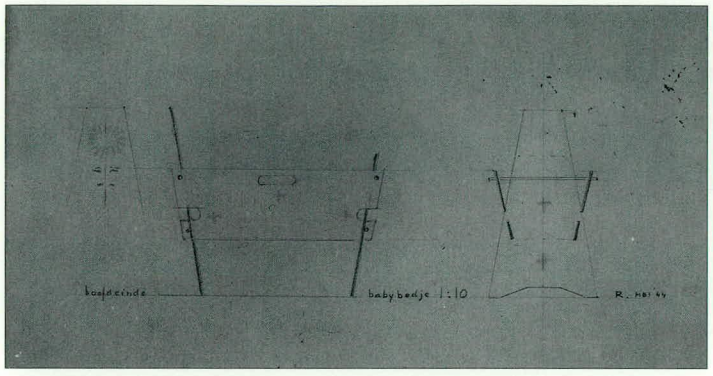

Ontwerptekening
potlood, kleurpotlood
op papier
24 x 30 cm
RSA

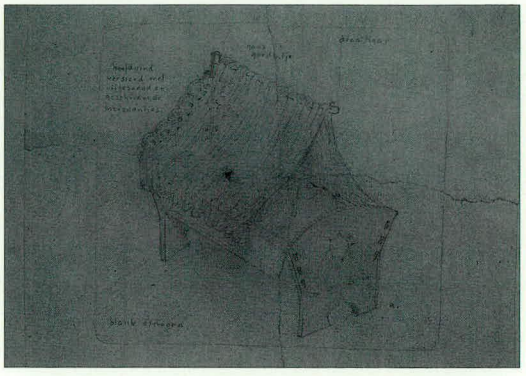

Ontwerptekening
potlood, kleurpotlood
op papier
25,5 x 20,7 cm
RSA

351 Ontwerp babybedje

1944

353 Ontwerp wieg

1940-1945

352 Zigzagkinderstoel Jesse

hout, multiplex
1944

In het Rietveld Schröder Archief bevinden zich schetsen voor de stoel en een foto van een stoel die vrijwel identiek aan dit model is.

Küper 1988, 199-203.

1944

Zigzagkinderstoel Jesse
hout, multiplex
133 x 60,5 x 60,5 cm
NAi

Schetsontwerp
variant
kleurpotlood, inkt op
papier
20.5 x 15,7 cm
1950
RSA

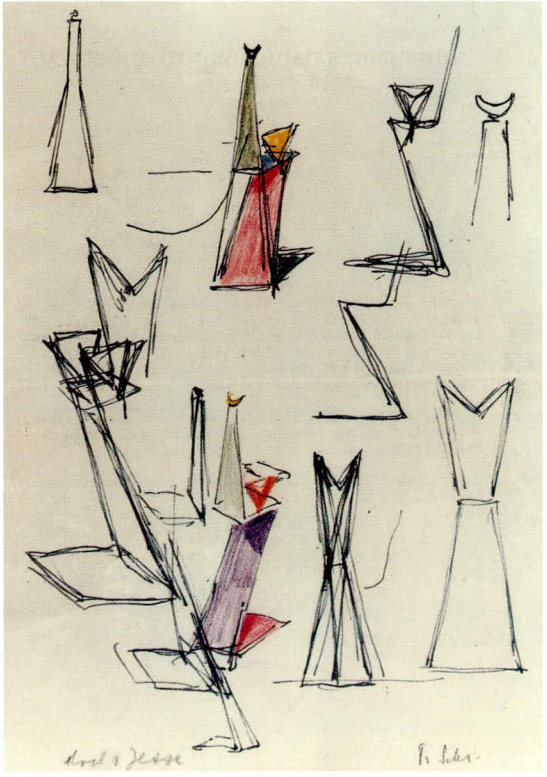

354 Rechte plankenstoel

vurehout
83,5 x 44,5 x 48,5 cm
ca. 1940-1945
M. Sanders Amsterdam

355 Tuintafel

vurehout
43 x diam. 73,5 cm
ca. 1940-1945
M. Sanders Amsterdam

356 Lage plankenstoel

vurehout
55x 54,5 x 64 cm
ca. 1940-1945
M. Sanders Amsterdam

357 Krukje

vurehout
39,5 x diam. 30 cm
ca. 1940-1945
M. Sanders Amsterdam

358 Ontwerp typografie 'Kunst in het harnas'

potlood op papier
31 x 24 cm
1945
RSA

359 Theewagen

beukehout, triplex, naaldhout
64 x 82 x 47,5 cm
1945
CMU

360 Ontwerp Laboratorium voor Psychotechniek
Utrecht

1945
opdrachtgever
Nederlandse Stichting voor Psychotechniek
niet uitgevoerd

Deze opdracht was één van Rietvelds eerste voor een groot gebouw. In 1927 had Rietveld, zo schreef hij op 27 september van dat jaar aan J.J.P. Oud, een ontwerp voor de prijsvraag Volkenbondpaleis gemaakt en in 1928 exposeerde hij, blijkens de catalogus, een ontwerp voor een fortolietfabriek op de A.S.B. tentoonstelling in het Stedelijk Museum in Amsterdam. Van beide ontwerpen is niet meer dan de vermelding bekend.

Voordat Rietveld aan het ontwerp van het nieuwe laboratorium begon, werd ieder personeelslid in de gelegenheid gesteld schriftelijk zijn wensen met betrekking tot de toekomstige werkruimte kenbaar te maken. Het is echter niet duidelijk in hoeverre de inspraak het ontwerp beïnvloedde. Rietveld tekende een plan voor een drie verdiepingen tellend laboratoriumgebouw met een oppervlakte van 2800 vierkante meter.

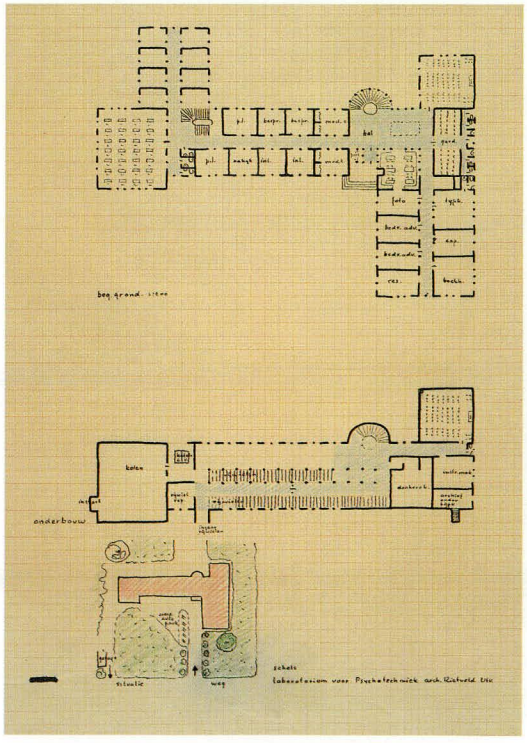

Ontwerptekening
inkt op papier
58,5 x 42 cm
NAi

361 **Versiering** *Nieuwsbulletin De Waarheid*

1945

362 **Oorsieraden**

De sieraden zijn door Rietveld ontworpen voor Truus Schröder.

verguld zilver
4,4 x 1,8 cm
ca. 1945
CMU

363 **Omslag** *Open Oog*

ca. 1945

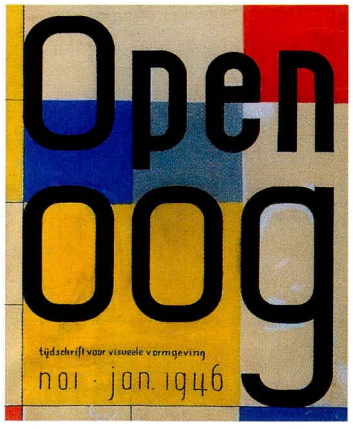

Ontwerptekening
potlood, inkt, verf op papier
24,6 x 19 cm
RSA

364 **Ontwerp uitbreiding Stomerij Ververij Veltman** Ede

ca. 1945

Ontwerptekening
potlood op transparant
35 x 90 cm
NAi

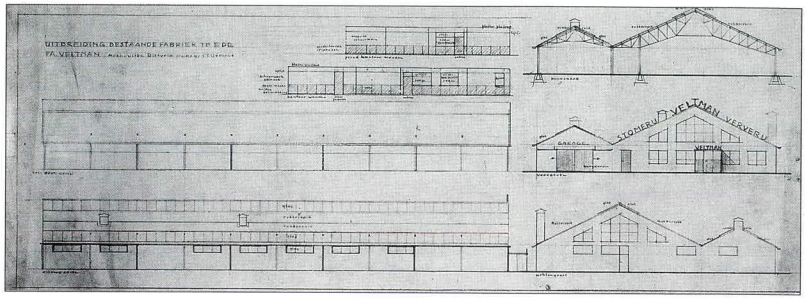

365 **Verbouwing winkel Dauphine** Leidsestraat 26, Amsterdam

1940-1946
verloren gegaan

De oude pui werd vervangen door een winkelpui met een granieten borstwering; de kozijnen en de winkeldeur waren van brons. De bronzen pui was al in 1940 ontworpen en stond reeds jaren gereed in afwachting van plaatsing. De vloer, gelegd in een ruitvormig patroon van witte en zwarte natuursteen, begon buiten en liep zonder drempel door tot in de winkel.

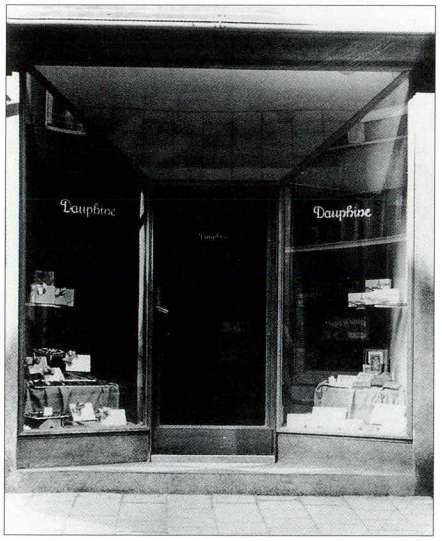

foto ca. 1946

366 Ontwerp woning voor architect

1946
niet uitgevoerd

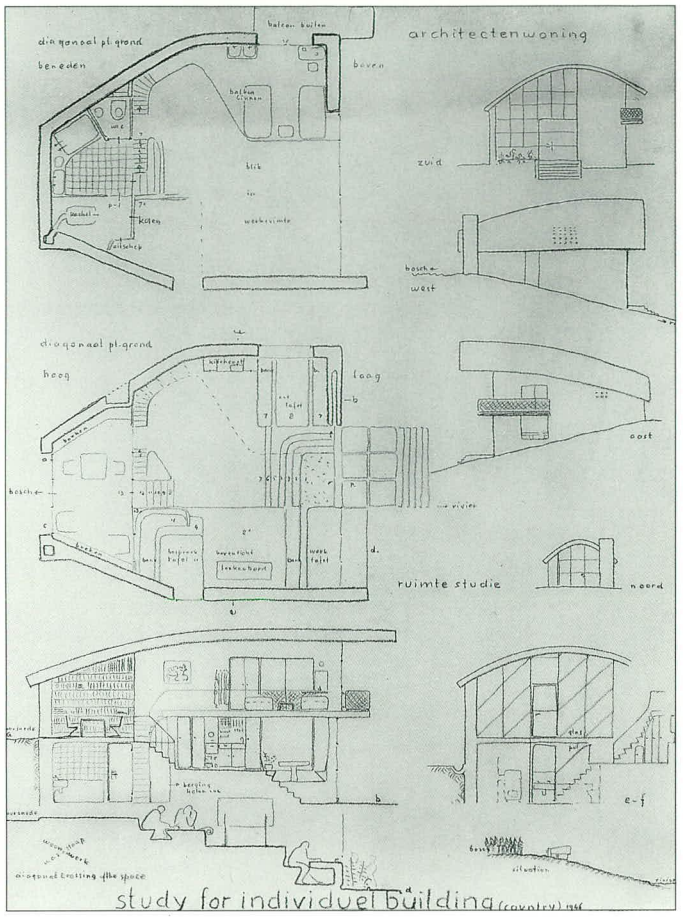

Ontwerptekening
potlood op transparant
67,8 x 49 cm
NAi

Maquette
klei, glas, karton
7,5 x 10 x 17 cm
CMU

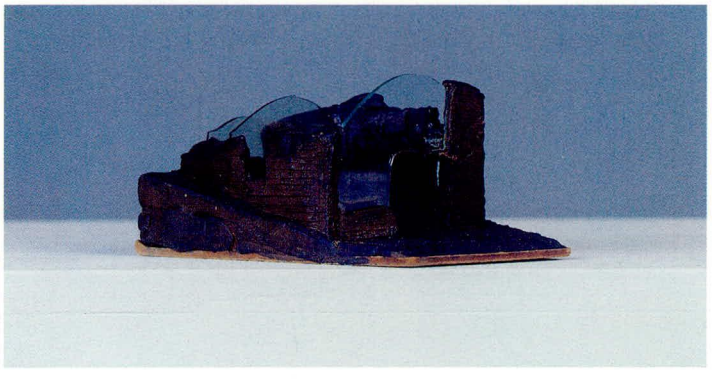

De 'woning voor architect' oftewel 'study for individual building' is vermoedelijk een geïdealiseerde woning die Rietveld voor zichzelf had ontworpen. De voorkeur voor een grote open woon- en werkruimte die zowel in het Rietveld Schröderhuis als in Rietvelds woning aan het Vredenburg werd gerealiseerd (nrs. 84 en 248), vormde ook hier het uitgangspunt. In stilistisch opzicht sluit het ontwerp aan bij andere woningen uit de jaren veertig, zoals het zomerhuis voor G.M. Verrijn Stuart (nr. 325) en de woning voor S.M. van Ommeren (nr. 393).

1946

367 Inrichting tentoonstelling 'Weerbare Democratie'
Nieuwe Kerk, Amsterdam

1946

368 Inrichting tentoonstelling 'Art Décoratif Néerlandais'
Luik / Gent

1946

369 **Tuinameublement**

beukehout, stoffering
1946

Het tuinameublement, bestaande uit een bank en twee fauteuils, is door de eerste eigenaar in 1946 bij Metz & Co gekocht. De stoel heeft hetzelfde frame als het stoelontwerp voor Metz & Co uit 1942 (nr. 337). De bank was niet in de handel en werd speciaal gemaakt. Het hout was oorspronkelijk blank gelakt. De losse kussens zijn niet meer aanwezig. Eén fauteuil bevindt zich in het Centraal Museum in Utrecht. Het Stedelijk Museum in Amsterdam bezit de bank en de andere fauteuil.

370 **Interieur Hondius-Crone**
Oranje Nassaulaan 10, Amsterdam

1946 en 1948
opdrachtgeefster
A.H. Hondius-Crone

In 1946 liet mevrouw Hondius-Crone haar woning in Amsterdam opknappen. Zij riep daarbij de hulp in van Rietveld. Hij gaf aanwijzingen voor de inrichting en kleuradviezen. Omdat in deze woning na de oorlog meer dan één gezin was gehuisvest, bouwde Rietveld er in 1948 op de trap in een nis een klein keukentje bij.

371 **Affiche tentoonstelling 'Vooruitzichten'**

ca. 1946

372 **Ontwerp Kunsthandel Koch**
Noordblaak 23, Rotterdam

ca. 1946
opdrachtgever
G.H.R.E. Hartmann
niet uitgevoerd

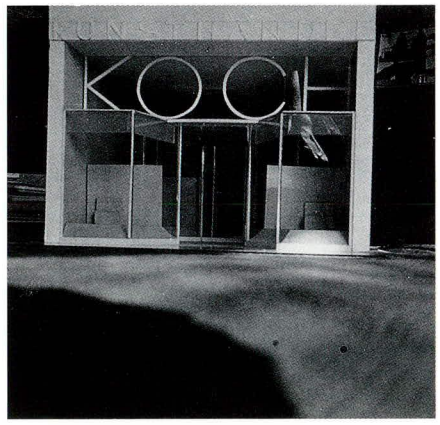

Maquette
foto ca. 1946

373 **Ontwerp woning Van Nes** 1946-1947
Oegstgeest

Rietveld maakte een aantal verschillende ontwerpen, maar het lukte hem niet tot overeenstemming te komen met het Instituut Stad en Landschap van Zuidholland, dat de plannen op esthetische gronden afwees.

Ontwerptekening
potlood op transparant
66 x 82 cm
NAi

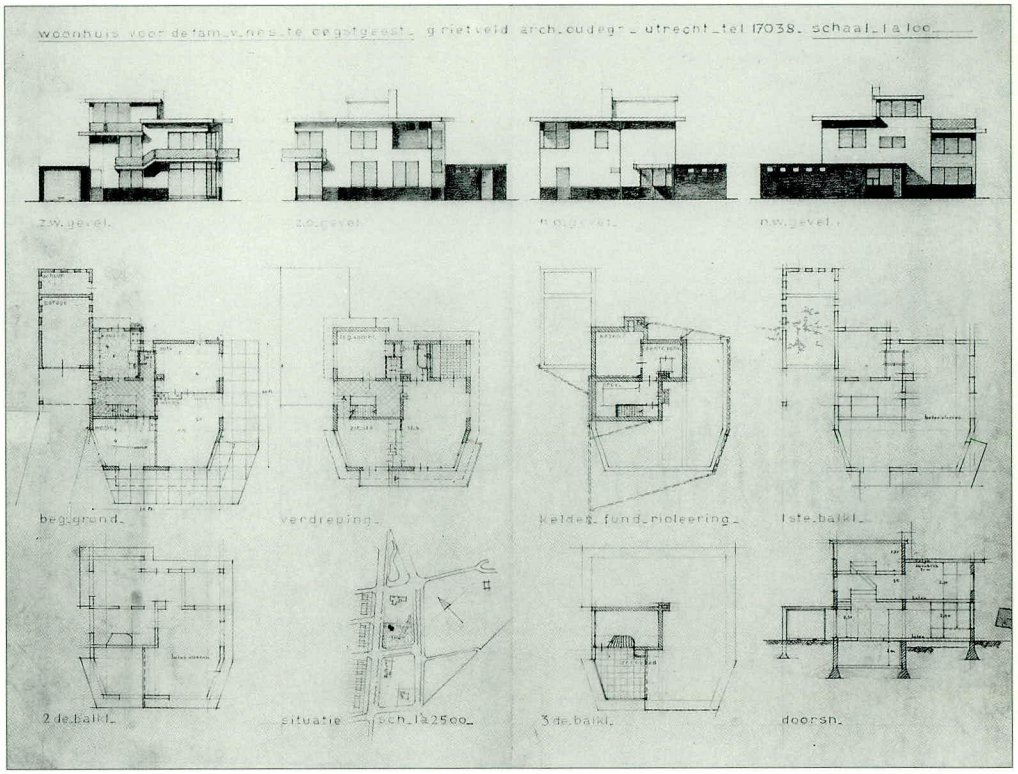

1947

374 **Inrichting tentoonstelling 'L'art décoratif hollandais'** 1947
Orfèvrerie Christofle, Parijs

375 **Inrichting tentoonstelling 'Centenary Holland'**
Holland, Michigan

1947
opdrachtgever
Economische Voorlichtingsdienst

Woonkamer Redelé
met plastiek van
Jan Bons
foto ca. 1947

376 Verbouwing woon/ studeerkamer

Singel 76, Dordrecht

1947
opdrachtgever
J.M. Redelé

377 Ontwerp normaal-woning met vier varianten

1947
opdrachtgever Inspectie
Volksgezondheid
Utrecht
niet uitgevoerd

378 Ontwerp woningen en wijkaanleg

IJsselstein

1947

De honderd woningen die Rietveld ontwierp voor een nieuwbouwwijk in IJsselstein, waren gebaseerd op zijn ontwerp voor een arbeiderswoning uit 1938 en de nieuwe volkswoning uit 1941 (nrs. 286 en 326). Voor de aanleg van de wijk maakte hij drie verschillende versies. Eén mogelijkheid was strokenbouw, een tweede was een variant hierop met een verbrokkelde strook, en volgens het derde ontwerp moesten de rijen woningen – met een tussenruimte – haaks ten opzichte van elkaar worden geplaatst.

Ontwerptekening
woningen
potlood op transparant
38 x 47,5 cm
NAi

1947

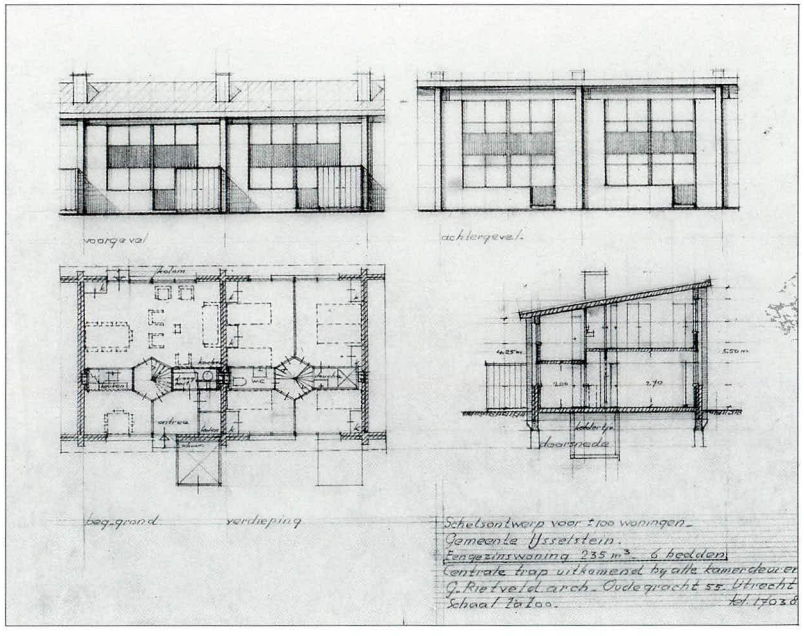

379 Briefhoofd Rietveld

ca. 1947

G.RIETVELD
ARCHITECT
OUDEGR:55
UTRECHT
TEL:17038

380 Briefhoofd Truus Schröder-Schräder

ca. 1947

TR:SCHRÖDER
INTERIEUR
ONTWERPSTER
P.HENDRIKL.50
UTRECHT 11783
GIRONR:8856

1947

381 Interieur woonkamer
Arnhem

ca. 1947
opdrachtgeefster
Breebaart
medeontwerpster
T. Schröder-Schräder

foto ca. 1947

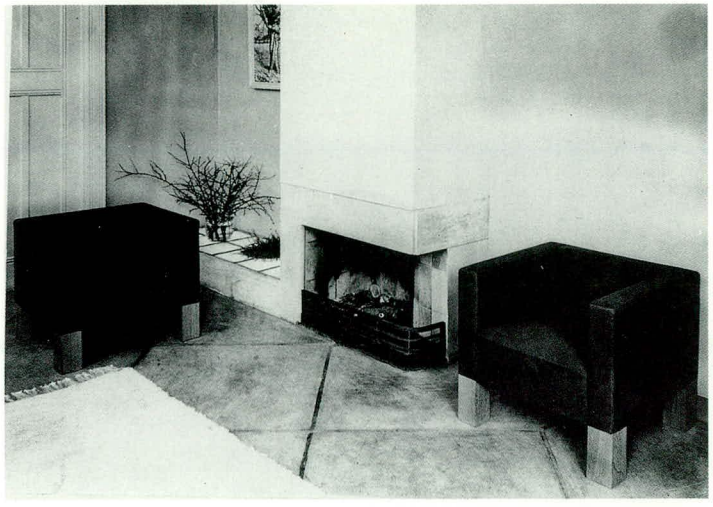

382 **Ontwerp wijkaanleg, middenstandswoningen, kleuterschool en winkels met bovenwoningen**
Zuidwijk, Rotterdam

1943-1948
in samenwerking met
W. van Tijen en
H.A. Maaskant
niet uitgevoerd

In 1941 had Van Tijen op verzoek van de N.V. Volkswoningbouw in Rotterdam een studie gemaakt voor een stedelijke tuinwijk. De studie resulteerde in een concrete opdracht voor het ontwerp van Zuidwijk in Rotterdam. Voor de invulling van het plan trok Van Tijen ook andere architecten aan, onder wie Rietveld. Rietveld maakte diverse ontwerpen, waarvan die voor een wijk met middenstandswoningen het meest is uitgewerkt. Een wijziging van de bouwplannen verijdelde de realisatie van zijn ontwerpen. Net als in het ontwerp voor Gorinchem (nr. 349), streefde hij in een van zijn studies voor het stratenplan naar een losse indeling van de wijk waarin kronkelige straten de ruimte bepalen. De grondvorm is in dit ontwerp geen strook maar een cirkel.

Ontwerptekening
kleuterschool en winkels
potlood, kleurpotlood, waterverf op papier
48 x 62,5 cm
NAi

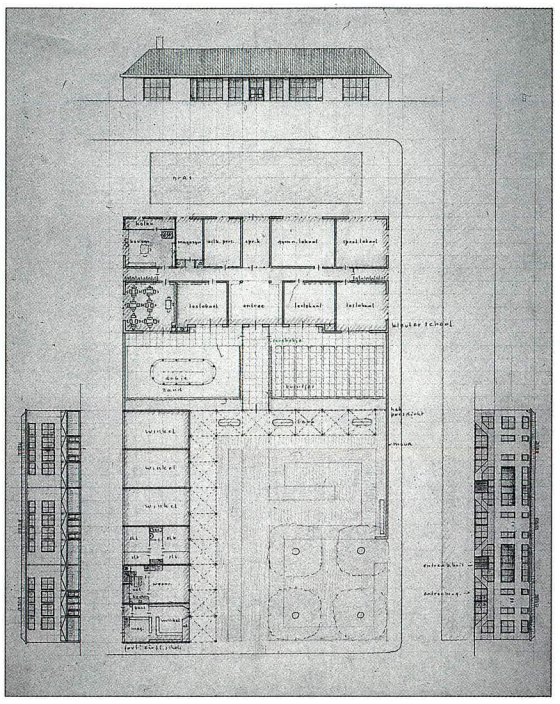

Ontwerptekening
wijkaanleg
potlood, kleurpotlood, inkt, waterverf, karton op papier
58,6 x 93 cm
RSA

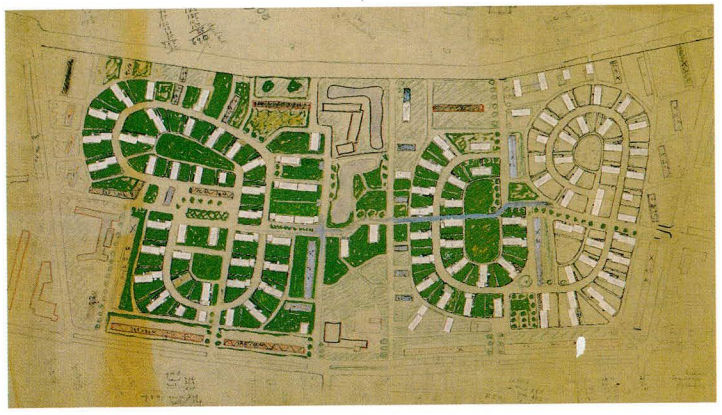

Ontwerptekening
middenstandswoningen
potlood, kleurpotlood, waterverf op papier
38 x 66 cm
NAi

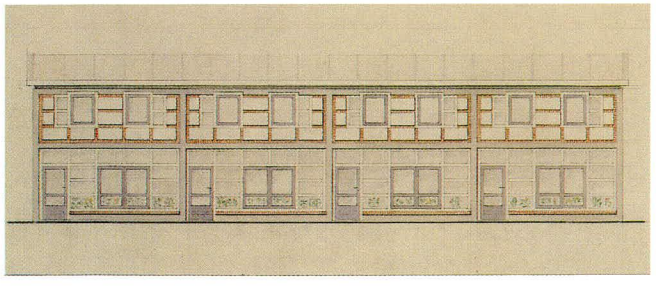

1948

383 **Ontwerp verbouwing en meubilair N.V. Biscuit & Chocoladefabriek Victoria en kantoor Redelé**
Dordrecht

1947-1948
medeontwerpster
T. Schröder-Schräder

De banken en de beklede schotten die voor het interieur werden ontworpen hebben respectievelijk de Metznummers R 64 en R 65.

Ontwerptekening bank
potlood op transparant
35,5 x 44 cm
RSA

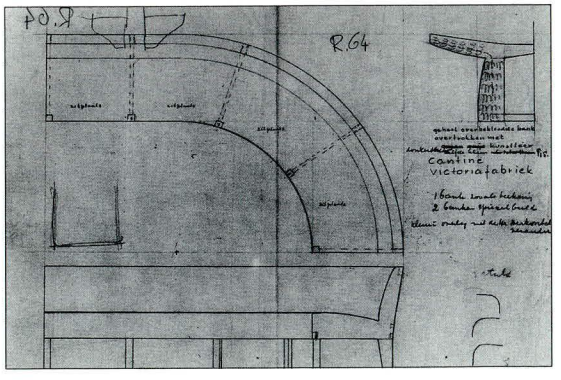

384 Ontwerp wandmeubel en andere meubelen

ca. 1938-1948

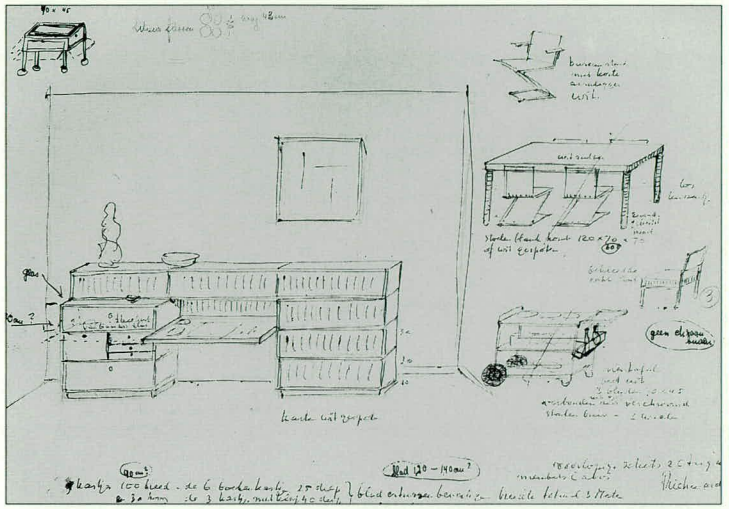

Ontwerptekening
inkt op papier
30 x 42 cm
NAi

385 Ontwerp eetkamertafel

Het model heeft een hoog Metz-nummer, R 75, maar het ontwerp zelf is verwant aan meubelen uit de tweede helft van de jaren dertig.

hout, metaal
ca. 1935-1948

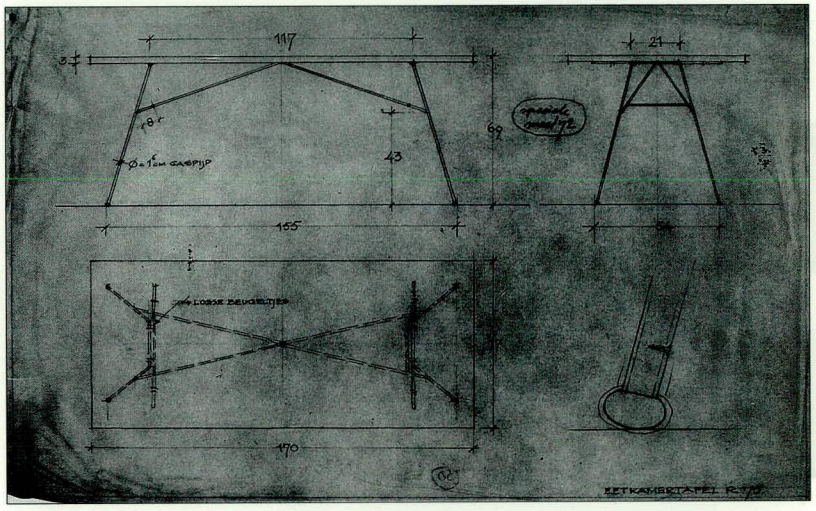

Ontwerptekening
potlood op transparant
24 x 36 cm
De Leeuw/Metz Archief

386 Ontwerp tafel met drie bijzettafeltjes

metaal, travertin, meubelplaat
ca. 1948

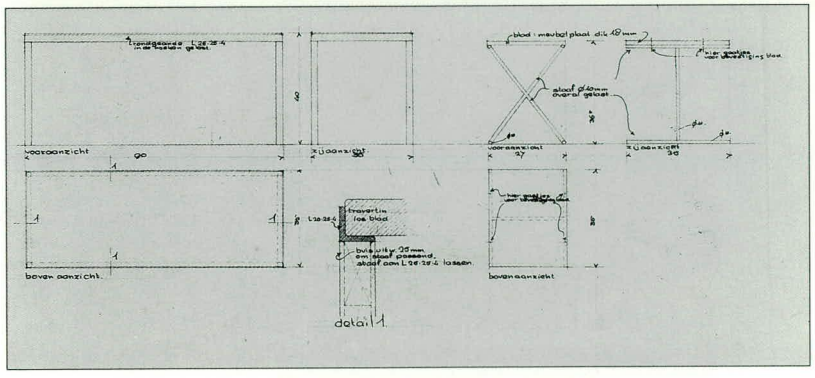

Ontwerptekening
inkt en potlood op papier
36 x 64,5 cm
NAi

1948

387 **Ontwerp verbouwing bioscoop Vreeburg**
Vredenburg 8, Utrecht

ca. 1948
opdrachtgever J. Nijland
niet uitgevoerd

388 **Stands Bond voor Kunst in Industrie, Gebonden Kunsten Federatie, Rath en Doodeheefver 'Internationale Demonstratie van Ambachts- en Nijverheidskunst'**
Houtrusthallen, 's-Gravenhage

1948

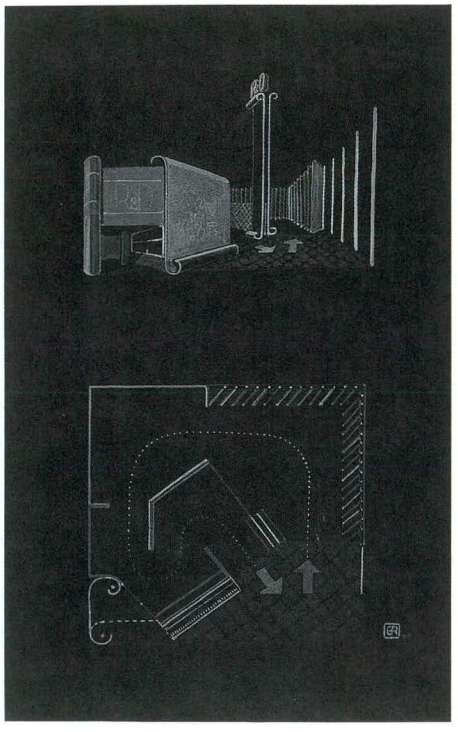

Tekening stand
Rath en Doodeheefver
potlood, waterverf op karton
55 x 46,5 cm
NAi

389 **Stand Nederlandse inzending**
Jaarbeurs, Brussel

1948
opdrachtgever
Economische Voorlichtingsdienst

390 **Stand Driessen's Tegelhandel**
Jaarbeurs, Utrecht

1948

Tekening
waterverf op karton
42 x 42 cm
NAi

foto 1948

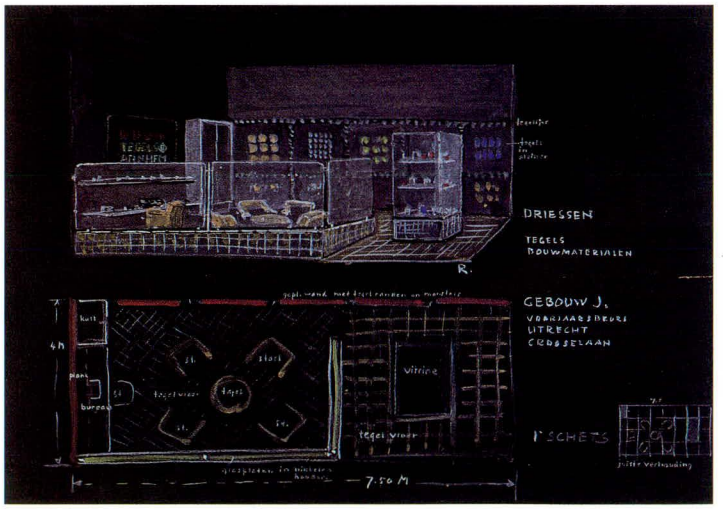

1948

1948

391 Ontwerpen stedebouwkundig plan
Nagele, Noordoostpolder

ca. 1948
in samenwerking met
W. van Bodegraven,
A. Bodon, J. Bijhouwer,
C. van Eesteren,
P. Elling, A. van Eyck,
W. van Gelderen,
M. Kamerling, J. Kloos,
B. Merkelbach,
J. Niegeman, M. Ruys,
H. Salomonson,
M. Stam en C. de Vries

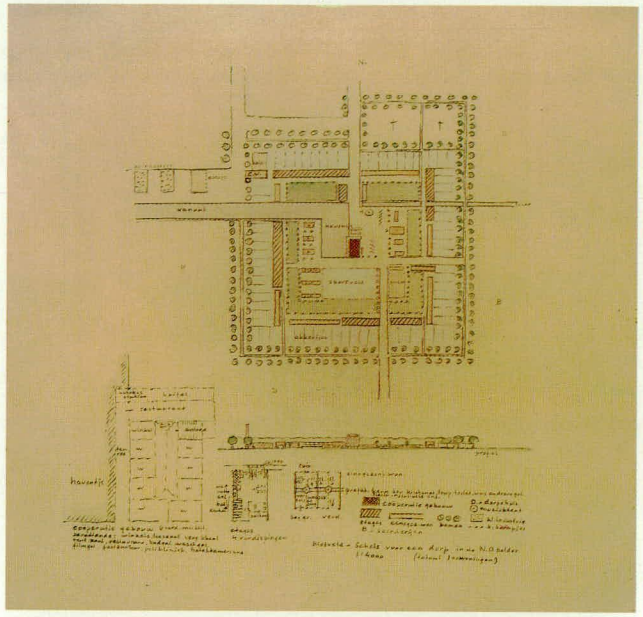

Zestig eengezinswoningen
Nagele

1953-1955
in samenwerking met
J. Rietveld
gewijzigd

Het stedebouwkundige ontwerp voor het dorp Nagele werd in 1948 door een aantal leden van de Amsterdamse architectengroep 'De 8' aangegrepen als studie-object. Al snel veranderde het vrijblijvende karakter, toen de Directie van de Noordoostpolderwerken het ontwerp als concrete opdracht aan de werkgroep Nagele toekende. De werkgroep werd uitgebreid met leden van de Rotterdamse groep 'Opbouw'. Vaste uitgangspunten waren: Nagele als dorp van landarbeiders en als verzorgingscentrum voor het omliggende gebied, het aantal scholen, kerken en woningen, en de loop van de wegen en kanalen. Richtlijnen door 'De 8' ontwikkeld waren: een dorp met een eigen landschappelijke omgeving, hoge beplanting als tegenwicht tegen de poldervlakte, een open ruimte op schaal van het individu, zoveel mogelijk groen in het dorp en eromheen; bij voorkeur bosgroen of windsingels.

Van Rietveld is een aantal ongedateerde schetsen en tekeningen bekend, die vermoedelijk dateren van begin 1948, toen het project nog in een oriëntatiefase verkeerde. Zijn bijdrage aan het stedebouwkundig ontwerp zoals het is uitgevoerd, was hoofdzakelijk van inspirerende aard. Rietveld tekende een tiental oplossingen waarvan er vier het duidelijkst de mogelijkheden illustreren. Op een van de schetsen gaf hij het dorp een

Schetsontwerp
stedebouwkundig plan
inkt, waterverf op papier
30 x 29,8 cm
RSA

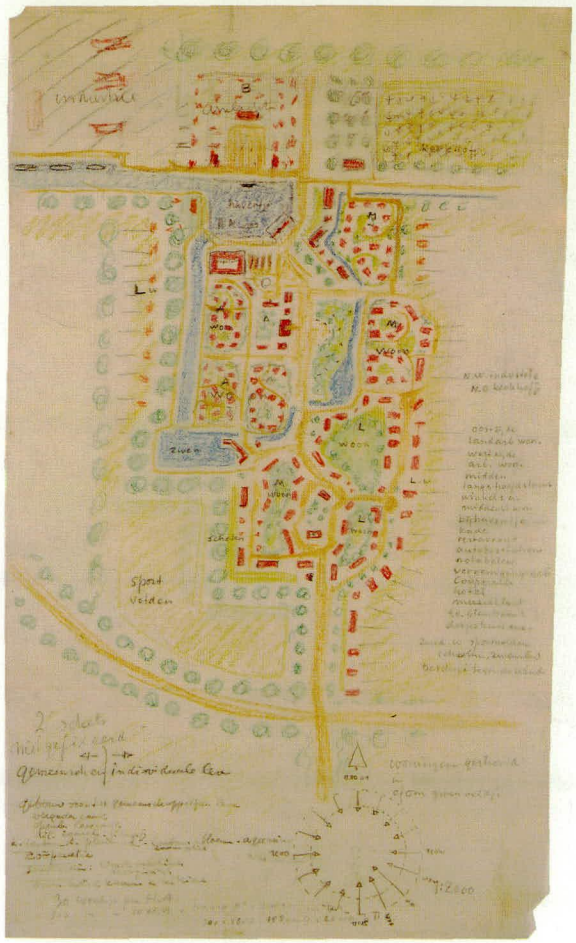

Schetsontwerp
stedebouwkundig plan
potlood, kleurpotlood,
inkt op transparant
57,3 x 32,1 cm
NAi

grillige structuur waarmee hij vorm gaf aan zijn idee van de doordringing van de woonwijken in het gemeenschappelijke leven in het dorp. Hij benaderde de opdracht in eerste instantie vanuit een sociale, maatschappelijke visie: het vormgeven van de verhouding tussen individu en gemeenschap. Een tekening waarop staat vermeld '2e schets', geeft op een iets andere wijze structuur aan de relatie individu en gemeenschap. Het dorp bestaat uit verschillende groene veldjes waaromheen de woningen zijn gegroepeerd. De clusters zijn geordend naar sociale klasse. Het gemeenschappelijke element was hier niet stedebouwkundig maar eerder architectonisch verwerkt. Rietveld nam een aantal gemeenschapsgebouwen op: een muziektent, een dorpshuis, een verenigings- en een coöperatiegebouw. Een verder uitgewerkte tekening bevat dezelfde voorzieningen, maar op een andere plaats in het dorp; in het zuidoosten in plaats van aan de in het noordwesten gelegen haven. Er is opnieuw een strikte indeling naar klasse. Het dorp lijkt ditmaal langs de lineaal te zijn getekend. Rietveld onderzocht de voordelen van een geometrische indeling waarbij herhaling de structuur bepaalt. Hij ging uit van vierkanten van honderd bij honderd meter hart op hart, dit met inbegrip van de rij bomen en de straten die ieder vierkant omzomen. Op deze hectare staan twee rijen van vier noord-zuid georiënteerde woningen en vier maal, oost-west gelegen, twee-aan-twee woningen. Alle hebben zij een eigen achtertuintje en schuurtje. Met de vijftien blokken die Rietveld had getekend kwam hij al op 240 woningen. Maar het was slechts een grondvorm, gaf hij aan, waarop variaties mogelijk én wenselijk waren. De woningbouw bestond uit laagbouw, alleen het gemeenschapsgebouw moest hoog worden. Een meer gedetailleerde uitwerking van dit gebouw gaf hij op een vierde schets. Het gebouw telt nu acht verdiepingen. Het herbergt de voorzieningen waarvan alle inwoners gebruik kunnen maken: winkels, lees-, vergader-, film- en tentoonstellingszalen, restaurant, bad- en wasgelegenheden, postkantoor, polikliniek, maar ook hotelkamers enzovoort. Het gebouw zou het silhouet van het dorp bepalen, zoals Rietveld op een profielschets duidelijk maakte. De stedebouwkundige planning op deze tekening wijkt in grote mate af van de quasi nonchalante wijze waarop de woningen, op de tweede schets, in en om de groene delen waren gestrooid. Ofschoon zeer geometrisch van opzet, is de indeling ook van een totaal andere sociaal-maatschappelijke orde. Ditmaal is het dorp benaderd als een soort vesting. Afwisselend hoogbouw (vier verdiepingen) en rijen eengezinswoningen omsluiten als een vierkante omlijsting een centrum waar zich alle gemeenschappelijke voorzieningen bevinden: sportvelden, scholen, kerken en winkels liggen 'binnen de muren'.
Na de eerste fase zou Rietveld nog maar weinig aan Nagele werken.
Het dorp werd aangelegd op basis van een ontwerp van Mart Kamerling en de opbouw ervan kwam pas eind jaren vijftig gereed.

1948

392 **Woning Smit**
Puntweg 8, Kinderdijk

1946-1949
opdrachtgever L.C. Smit
gewijzigd

Aan het ontwerp van de woning ging een aantal meer en minder uitgewerkte studies vooraf. Eén ervan is voor een woning met twee verdiepingen en aan de voorzijde een tussenverdieping met slaapkamer en een kamer met kasten. Opvallend aan het huis zijn de afgeronde hoeken overeenkomstig een eerder ontwerp van Rietveld voor een geprefabriceerde woning (nr. 145) en de gebogen dakvorm. Het ontwerp dat is uitgevoerd lijkt in geen enkel opzicht op de voorstudies, met uitzondering van één detail. Twee 'patrijspoorten' die in de eerdere ontwerpen een prominente plaats innamen, vormen in de gebouwde bungalow een opvallend element. De woning is zo gesitueerd dat het lage, grote venster in de woonkamer uitzicht biedt op het water. 'Als we uitgeweest zijn' liet mevrouw Smit in een brief van 2 januari 1952 aan Rietveld weten, 'zijn we altijd weer verrukt van de sfeer in de kamers. Ik kan niet precies aanduiden welke eigenschappen die prettige sfeer vormen. In ieder geval de goede verhoudingen, de kleuren en de lichtinval.'[1]

[1] RSA

Ontwerptekening
lichtdruk
23,9 x 28 cm
RSA

foto ca. 1949

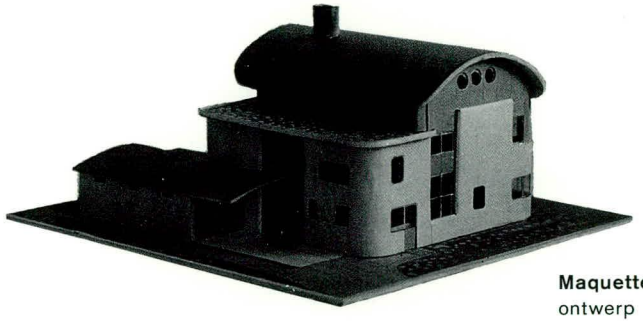

Maquette eerste ontwerp
foto 1946

1949

393 **Woning met artsenpraktijk Van Ommeren**
Rijksstraatweg 158,
Elst (Utr.)

1947-1949
opdrachtgever
S.M. van Ommeren
medewerker
J. Rietveld

De arts Van Ommeren en zijn vrouw kenden Rietveld via de familie Ten Doesschate. Die adviseerde Van Ommeren Rietveld in te schakelen voor de bouw van zijn praktijkwoning. Rietvelds vierde ontwerp werd gerealiseerd. Eén ontwerp toont een woning die door toevoeging van een tussenmuur te wijzigen is in een dubbele woning. Het uitgevoerde ontwerp ontleent aan deze voorstudie de volkomen symmetrische indeling van de plattegrond. In het ontwerp van het huis is de ligging van het bouwperceel tussen de doorgaande Rijksstraatweg en de Nederrijn goed benut. Aan de voorzijde van het huis liggen keuken, hal, wachtkamer en op de verdieping een lange gang.

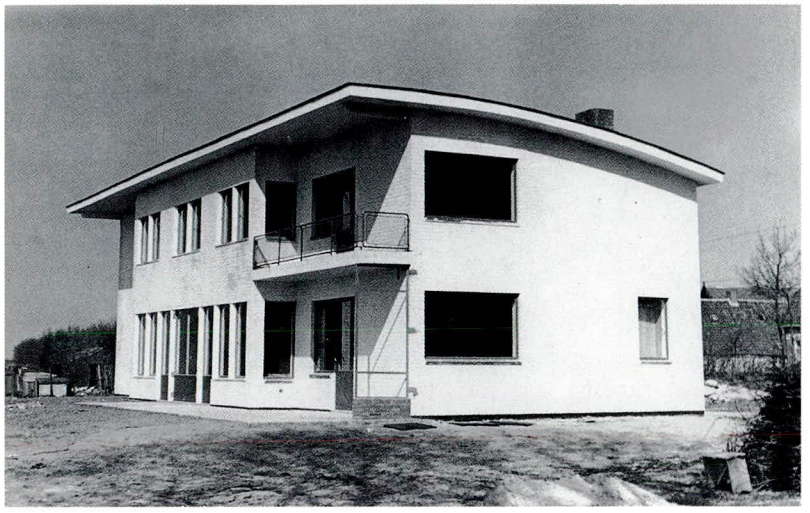

foto ca. 1949

Aan de achterzijde naar de rivier toe, liggen de brede woonkamer en de slaapkamers. De woning vertoont grote overeenkomst met één van de ontwerpen voor H. Buys (nr. 204) uit 1934.

Niet uitgevoerd
schets ontwerp
potlood, waterverf op papier
22 x 41,5 cm
NAi

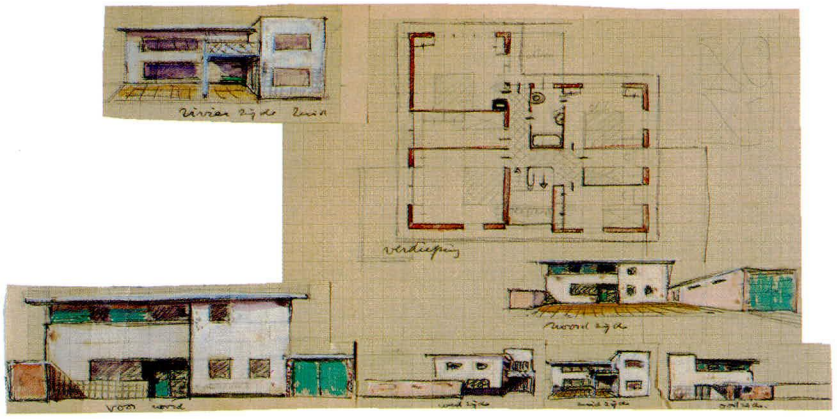

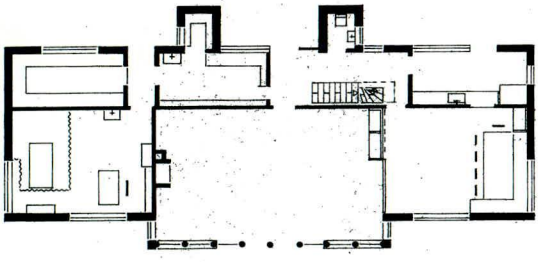

Ontwerptekening
kopie van lichtdruk
19,5 x 29,5 cm
RSA

394 **Ontwerp interieur landhuis 'Crabbenhof'**
Dordrecht

1948-1949
opdrachtgever
Ch. Redelé

Voor de slaapkamer ontwierp Rietveld een plafondverlichting van gematteerde plastic golfplaten.

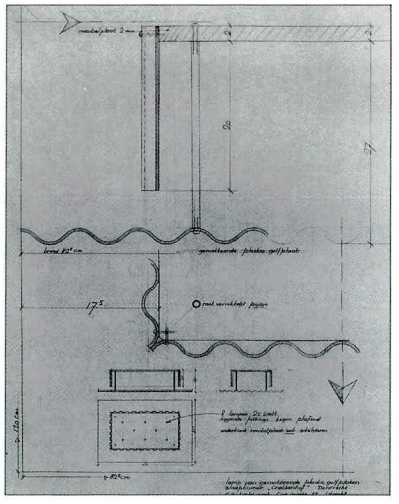

Ontwerptekening
potlood op transparant
71 x 58 cm
NAi

1949

395 Amersfoortse stoel

metaal, hout, stoffering
1949

De stoel werd door Rietveld ontworpen voor de tentoonstelling 'Schoonheid in huis en hof' te Amersfoort in 1950. Het frame is van stalen buis en is bespannen met gevlochten staaldraad. De kussens van 45 bij 45 centimeter zijn standaard jeepkussens. Rietveld nam deze kussens als uitgangspunt voor de maat van de stoel.[1] In *De Groene Amsterdammer* van 29 juli 1950 gaf J.J. Vriend een uitgesproken gunstig oordeel: 'Er was ook het allerlaatste model stoel te zien van Rietveld, dat binnen kort in de handel zal komen, en rondweg geniaal genoemd mag worden. Zijn fauteuil, geplooid uit aluminiumplaat, heeft mij nooit erg kunnen bekoren, o.a. door een overmaat van technische demonstratie. Dit nieuwe stoeltje is echter van een fijnheid in vorm en materiaalgebruik die wezenlijk gelukkig maakt. De zitting en rugleuning van dikke platen sponsrubber in naturelkleur harmoniëren prachtig met het witte spuitwerk van het metaal.' Minder enthousiast was E. Berkovich, die Rietveld van plagiaat beschuldigde. De reactie van Rietveld is tekenend voor zijn persoon en opvattingen. Hij gaf direct toe dat het ontwerp 'verre van oorspronkelijk' was, maar zonder te erkennen dat er van plagiaat sprake was. Rietveld relativeerde de beschuldiging door op te merken dat deze weinig originele stoel 'de eerste van mijn hand is (met medewerking van ongetwijfeld een aantal herinneringen), over welker bruikbaarheid men het in bepaalde kringen nogal eens was.'[2]

Ondanks de waardering die Rietveld voor zijn ontwerp oogstte, kostte het moeite een fabrikant te interesseren in de produktie. In een brief van 22 december 1953 vroeg Rietveld aan H. de Leeuw, directeur van Metz, of deze het goed vond dat hij de stoel aan De Bijenkorf aanbood. Hij wilde hem daar gebruiken in een meubelopstelling die als voorbeeld zou kunnen dienen voor de inrichting van flats in Utrecht waar hij mee bezig was (nr. 512).[3] Maar De Bijenkorf was niet geïnteresseerd. Uiteindelijk heeft de firma Nemefa in 1954 een paar honderd exemplaren van de stoel vervaardigd. Deze zijn wat groter dan de vijf prototypen, die door een smid zijn gemaakt.

[1] Mededeling H. Schröder 1992.
[2] Rietveld 1950.
[3] De Leeuw/Metz Archief.

Amersfoortse stoel
metaal, hout, stoffering
69 x 53,7 x 68,5 cm
CMU

1949

396 Ontwerp verbouwing landhuis 'Dordtwijck' Dubbeldam

1949
opdrachtgevers
Leemhuis en Gratama

397 Ontwerp woning Lion
Lissabon

ca. 1945-1950

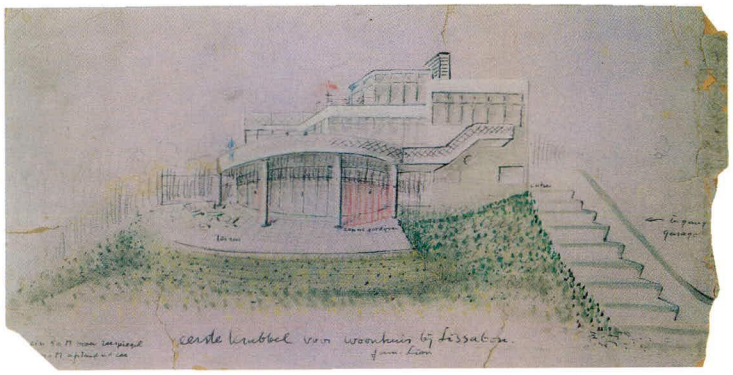

Schetsontwerp
potlood, waterverf op karton
20,7 x 38,9 cm
RSA

398 Kinderbed

grenehout
39 x 168,5 x 69,5 cm
ca. 1945-1950
M. Sanders Amsterdam

Het bedje is volgens de huidige eigenaar gemaakt voor de familie Jesse. In het aprilnummer van *Goed Wonen* van 1954 staat op pagina 57 een kinderkamer afgebeeld in een door Jan Rietveld verbouwd oud dorpshuis met daarin 'een vrolijk kleurig bedje, ontworpen door G. Rietveld'. Dit bedje is niet hetzelfde, maar lijkt er sprekend op. Het was misschien voor een van de andere kinderen van Jesse bestemd.

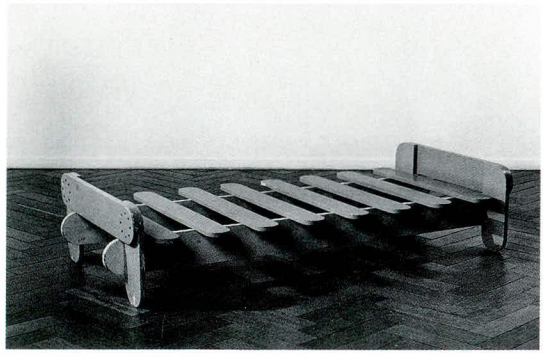

399 Deense stoel

multiplex
ca. 1946-1950

Deense stoel
multiplex
61,5 x 61,5 x 59 cm
CMU

De stoel is gemaakt van zes stukken gebogen triplex van verschillende dikte. De kromming van de rugleuning varieert. Bij het in Brown afgebeelde exemplaar is een versteviging van de rug toegevoegd.[1] Bij sommige exemplaren is de stand van de rugleuning met een klein houten blokje verbeterd.[2] Het Stedelijk Museum in Amsterdam heeft een iets kleinere versie uitgevoerd in fiber. Rietveld maakte een prototype van ijzer en deze ijzeren stoel werd volgens G. van de Groenekan gebruikt om het triplex in vorm te buigen. De stoel is gemaakt voor de ontvangsthal van de Tomadofabrieken in Dordrecht[3] en wordt in de literatuur op 1950 gedateerd. In een artikel van M.G. Schenk in *De Groene Amsterdammer* van 16 maart 1946 wordt echter al een stoel uit drie stukken triplex genoemd. Hiermee kan alleen de Deense stoel bedoeld zijn: 'Hetzelfde geldt van de drie platen triplex, welke hij zoo lang boog en vormde, dat er een licht fauteuiltje ontstond, dat met een

1950

minimum aan kosten en arbeid vervaardigd kan worden, zoodra de materialen er weer zijn.' Het ontwerp ligt dan in tijd veel dichter bij de geperste stoelen van Charles en Ray Eames, die een grote invloed hebben gehad op de ontwikkeling van de gelamineerd houten meubelen in Nederland.[4] De stoel kreeg de naam 'Deense stoel', nadat Rietveld hem in 1952 op een tentoonstelling in Denemarken had gepresenteerd. Het commentaar in een Deens vaktijdschrift was niet lovend: '[De stoel] is vrij goed van verhouding, maar een beetje primitief en zwaar (...) Rietveld en Berkovich zijn deugdelijk genoeg, maar hun stoelen missen het aardige vriendelijke van Nederland en de Nederlanders. Ik had gehoopt wat van de charme van Nederlands-Indië te vinden.'[5]

[1] Brown 1958, 182, cat. nr. 110.
[2] Cat. veiling Christie's Amsterdam 'Raoul' II, 7 juni 1988, 75.
[3] Mededeling H. Schröder 1992.
[4] Vöge 1986, 28-30.
[5] Kjær 1952.

1950

400 Ex-libris Florence Maly

ca. 1946-1950

401 Ontwerp eengezinswoningen Vlaardingen

1948-1950
opdrachtgever
Vereniging tot Verbetering der Volkshuisvesting 'Patrimonium's Woningen'
medewerker
J. Rietveld
niet uitgevoerd

Voor het ontwerp van een kleine tuinwijk met 105 woningen en negen winkelwoningen, op te richten in het westelijk deel van Vlaardingen, trok de woningbouwvereniging Patrimonium's Woningen Rietveld aan als architect. Hij ontwikkelde drie typen woningen: alle drie eengezinswoningen, met onconventionele plattegronden en een gebogen dak. Het dak stak niet uit en werkte daardoor net als de voor- en achtergevel als een vlak. Door het ontbreken van financiële middelen vond het plan geen doorgang. Rietveld zelf twijfelde aan de opzet van het plan. '[I]k weet echter met die opdracht geen raad', schreef hij op 13 mei 1950 vanuit New York, waar hij op dat moment verbleef. '[V]ooral nu ik zover van huis zit, en ik de amerikaanse bouw zie lijkt het me verkeerd 3 typen te maken op z'oon klein plekje.'[1]

[1] Brief aan 'Patrimonium's Woningen', Rietveld-archief NAi

Ontwerptekening
waterverf op lichtdruk
48 x 42 cm
NAi

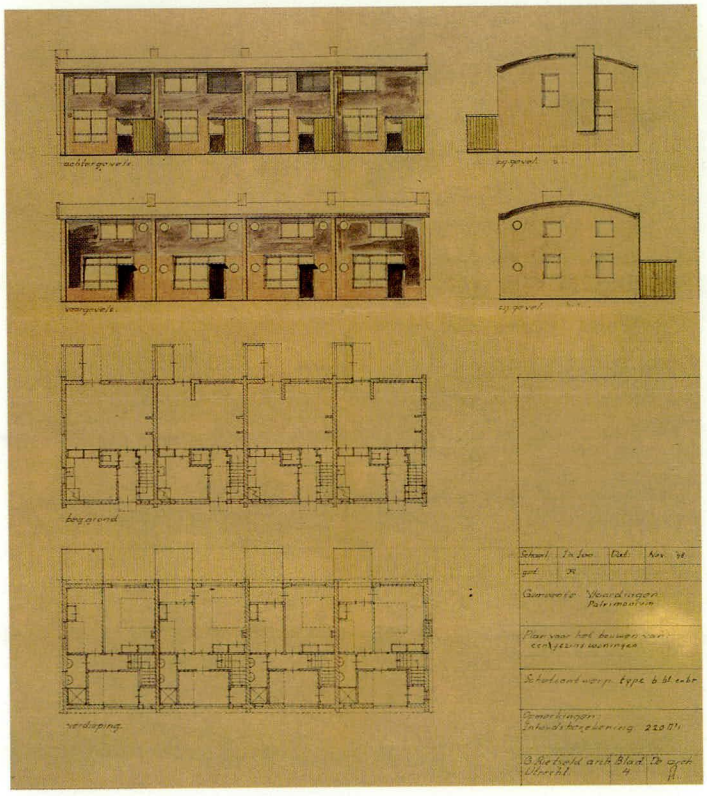

402 Ontwerp fabriek Servo Balans
's-Gravenhage

1949-1950
niet uitgevoerd

Rietveld kon de opdracht voor de fabriek voor weegapparatuur op dat moment niet aan. Zijn gebrek aan ervaring met grote gebouwen en het feit dat hij uitgerekend rond 1950 veel in het buitenland was, braken hem op. Na een jaar werken hevelde de opdrachtgever 'met een bloedend hart', zoals hij op 28 april 1950 aan Rietveld schreef, de opdracht over naar Architectenbureau Luthman.[1]

[1] Rietveld-archief NAi.

Ontwerptekening
potlood, inkt op transparant
41 x 62 cm
NAi

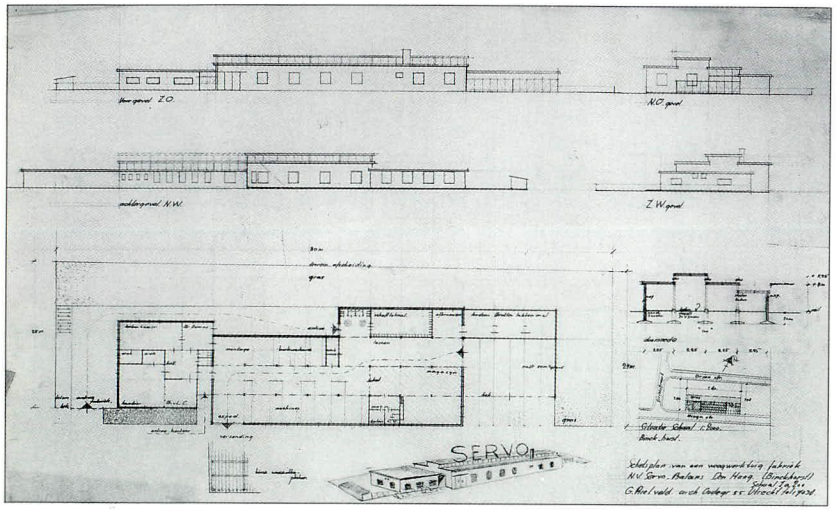

403 Draadstoel

staaldraad
1950

De samenstellende delen van de constructie zijn: het staaldraad van de binnenkant van de rug en de poten, het staaldraad van de zitting en de buitenkant van de rug, twee diagonaal geplaatste stukken staaldraad die de ribben van de poten vormen en een stuk staaldraad voor het vlechtwerk van de zitting. Het ijzeren plaatje en de verbindingsstukjes van de rug verhogen de bruikbaarheid, maar zijn niet strikt noodzakelijk. In het Nederlands Architectuurinstituut bevinden zich werktekeningen op ware grootte van een enigszins afwijkend model met een bijbehorend taboeretje. De tekeningen zijn gedateerd 3 september 1950. Van het ontwerp werd slechts één prototype uitgevoerd, dat lange tijd in de familie Rietveld bleef. De stoel komt voort uit Rietvelds experimenten met stoelen uit één stuk materiaal. Deze leidden onder meer tot het ontwerp van de Birzastoel (nr. 115) en de aluminiumstoel (nr. 334). Hoe dicht het model van gebogen staaldraad bij deze experimenten staat blijkt uit een tekening met diverse 'vouwmeubelen' (nr. 302). Eén daarvan is een stoel in staaldraad die een sterke gelijkenis met de draadstoel vertoont.

Ontwerptekening
kleurpotlood op lichtdruk
94,5 x 58 cm
NAi

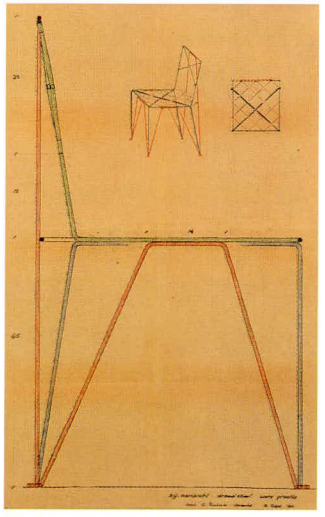

Draadstoel
metaaldraad
86 x 40 x 46 cm
Veiling Christie's, Amsterdam.
'Raoul' II, 7 juni 1988, nr. 400

1949

404 **Ontwerp verbouwing kantoor Utrechtse Nachtveiligheidsdienst** 1950
Zadelstraat, Utrecht

405 **Ontwerp demonteerbaar VVV kantoor** Utrecht 1950

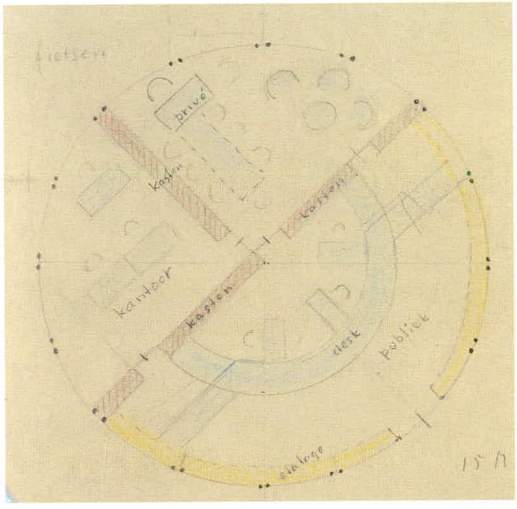

Schetsontwerp
potlood, kleurpotlood
op papier
16,5 x 43 cm
NAi

406 **Ontwerp verbouwing werkplaats voor de N.V. Grafische Kunstinrichting** 1950
Oudegracht 307, Utrecht

407 **Stand Holland-manifestatie** Philadelphia 1950

408 **Stand 'Hoe verpakt Amerika?'** 1950
Jaarbeurs Utrecht

foto 1950

1950

409 **Ontwerp stoel**

triplex, multiplex
ca. 1950

De tekening hoort bij een viertal presentatietekeningen met Engelse opschriften. De andere drie modellen zijn diverse zigzagvarianten.
Een stoelframe van gezaagd multiplex is omstreeks 1950 door verschillende ontwerpers toegepast. Waarschijnlijk is de stoel wel uitgevoerd, maar de huidige verbijfplaats is onbekend.

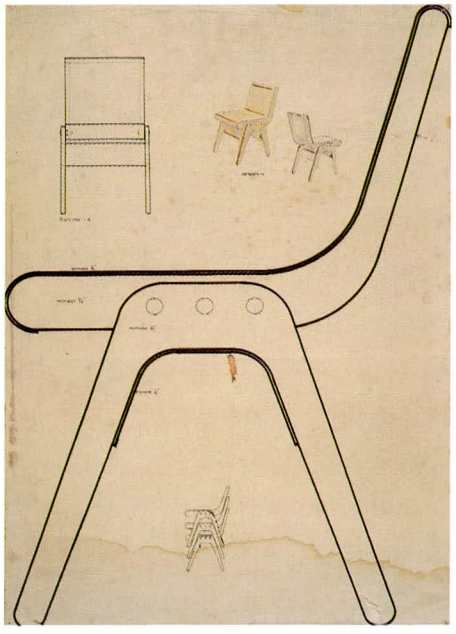

Ontwerptekening
inkt, waterverf op papier
75,5 x 50,5 cm
NAi

410 **Ontwerp stoel** **Nieuwe Kerk** Amsterdam

ca. 1950

De tekening is gemaakt op papier met het stempel Servo-Balans. Het ontwerp van deze stoel, waarover verder niets bekend is, dateert vermoedelijk uit dezelfde tijd als het ontwerp voor de Haagse fabriek (nr. 402).

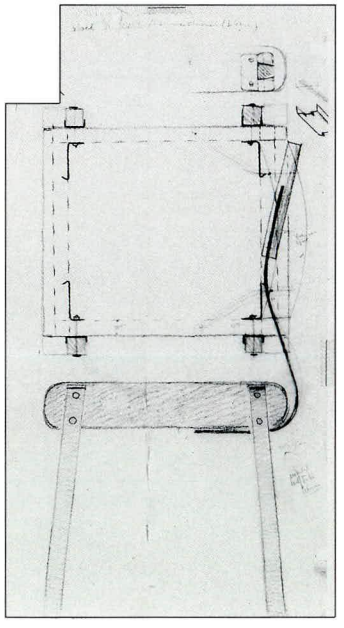

Ontwerptekening
kleurpotlood op transparant
118 x 62 cm
NAi

411 **Inrichting showroom N.V.** **Tomado** Dordrecht

ca. 1950

Uit de ongedateerde tekeningen in het Nederlands Architectuurinstituut valt niet op te maken of het hier de inrichting van een tijdelijke stand of van een vaste toonzaal betreft.

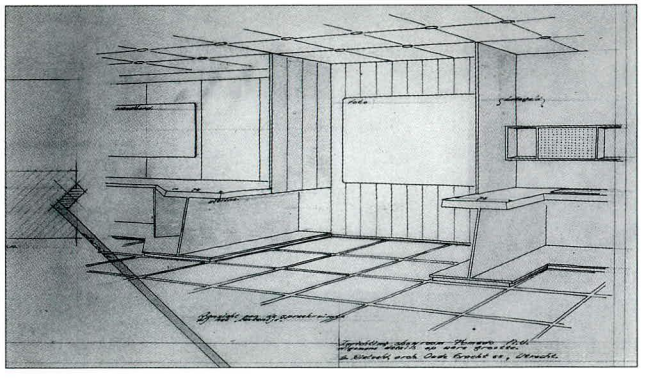

Ontwerptekening
potlood, inkt op transparant
66 x 98 cm
NAi

412 **Verbouwing en inrichting Bureau voor Levens- en Gezinsmoeilijkheden op humanistische grondslag**
Boothstraat 13, Utrecht

ca. 1950
opdrachtgever
Humanistisch Verbond
Utrecht
verloren gegaan

413 **Briefhoofd Rietveld**

ca. 1950

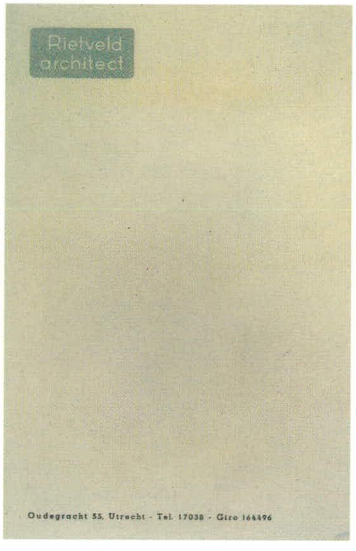

414 **Tafel met glazen blad**

hout, metaal, glas
66,8 x 75 x 100,2 cm
ca. 1950
CMU

415 **Aankleedtafel**

Noordamerikaans
naaldhout, hardhout,
triplex, metaal
95,5 x 119,5 x 57 cm
ca. 1950
SMA

1950

416 Tegeltafel

metaal, multiplex, berkehout, tegels, gips
46,5 x 61,7 x 46,5 cm
ca. 1950
CMU

417 Poppenhuis Jesse

hout
54 x 105 x 49 cm
ca. 1940-1951
cat. veiling Christie's, Amsterdam.
'Raoul' II, 7 juni 1988, nr. 396

Het poppenhuis is in 1951 gemaakt door de timmerman van de familie Jesse op aanwijzingen of tekeningen van Rietveld, mogelijk naar een ouder ontwerp. De kleuren werden door de ouders bepaald. De tuin is door de kinderen ingericht.[1]

[1] Mededeling van de vorige eigenaar.

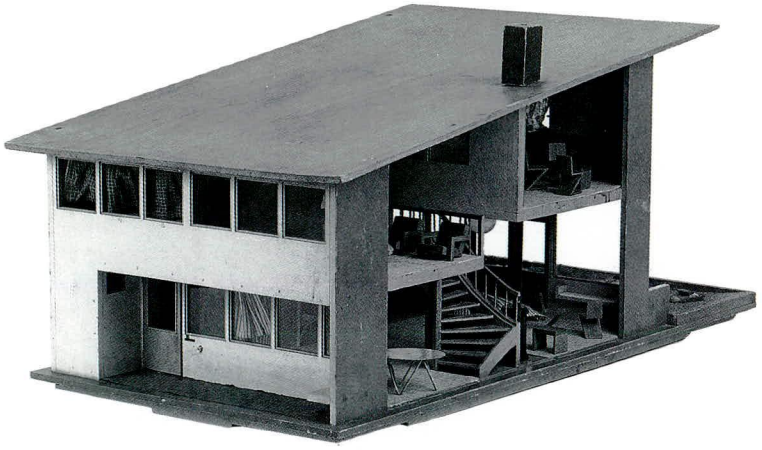

418 Ontwerp verbouwing en meubelen restaurant Koninklijke Jaarbeurs
Vredenburg, Utrecht

1949-1951
opdrachtgever
Koninklijke Jaarbeurs

Voor deze inrichting ontwierp Rietveld o.a. een rechte stoel en een kruk voor het snelbuffet. Uit tekeningen in het Rietveld Schröder Archief en het Nederlands Architectuurinstituut blijkt dat de stoel ook werd geleverd aan particulieren. Als materialen worden olijf- en essehout, triplex met essefineer en kunstleer genoemd. Het onderstel van de kruk is van gebogen buis.

Schetsontwerp
restaurant
potlood, waterverf op karton
50 x 65 cm
NAi

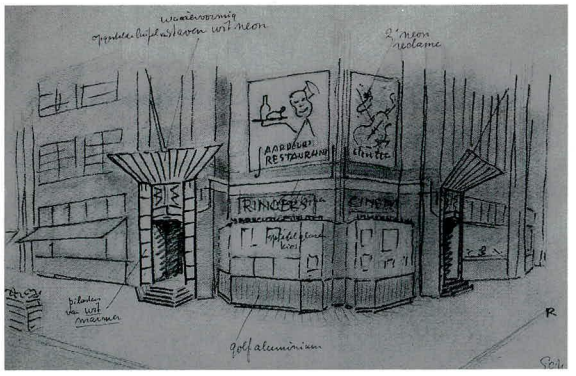

Schetsontwerp
ingang restaurant
potlood, kleurpotlood, inkt op papier
32,3 x 50,8 cm
RSA

1950

419 **Woning Stoop**
Beekhuizenseweg 44, Velp

1950-1951
opdrachtgever
G.J. Stoop
medewerker
J.B. van Grunsven
gewijzigd

De ouders van Nel Stoop, die op Rietvelds bureau werkte, vroegen Rietveld een woning te ontwerpen. Rietveld maakte een maquette die vrijwel meteen in de smaak viel, er werd weinig aan gewijzigd. De bungalow werd gebouwd op een landelijk gelegen stuk grond in de gemeente Velp. De gevel aan de straatzijde is fascinerend. Een witte muur van zeven meter breed vormt de tegenhanger van een drie bij drie meter grote raampartij. Tussen de buitenmuur en het platte overkragende dak is een zwarte ringbalk aangebracht die het dak als het ware lostilt van de gevels. Ondanks het grote raam is de straatgevel vergeleken met de andere zijden van het huis vrij gesloten. De meeste ramen bevinden zich in de andere gevels. Alle kozijnen, met uitzondering van die van het keukenraam, lopen van de vloer tot aan het plafond. Het onderste deel, de borstwering, is van draadglas waarachter, van buitenaf gezien, gekleurde panelen zijn geplaatst. Dit detail, en de omgaande ringbalk, paste Rietveld later regelmatig toe (nrs. 519 en 587). Rietveld ontwierp voor Stoop ook een bedbank, die volgens een opschrift op de tekening in beukehout moest worden uitgevoerd. Er zijn twee verschillende schetsen. Dezelfde modellen bood hij in 1954 aan 't Spectrum aan (nr. 469).

Ontwerptekening
kopie van lichtdruk
34,7 x 41,2 cm
RSA

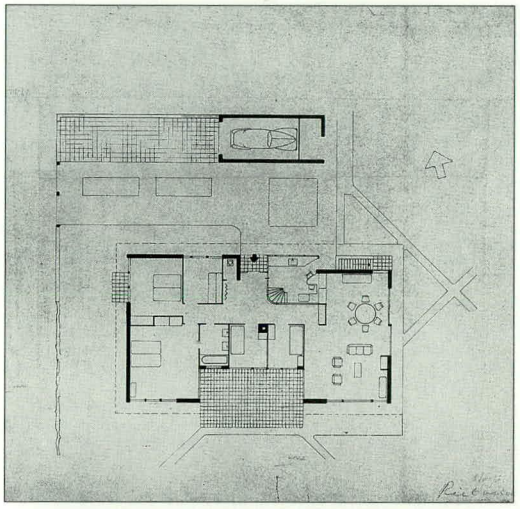

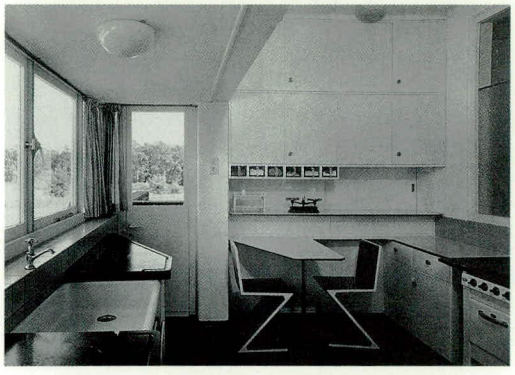

Keuken
foto ca. 1951

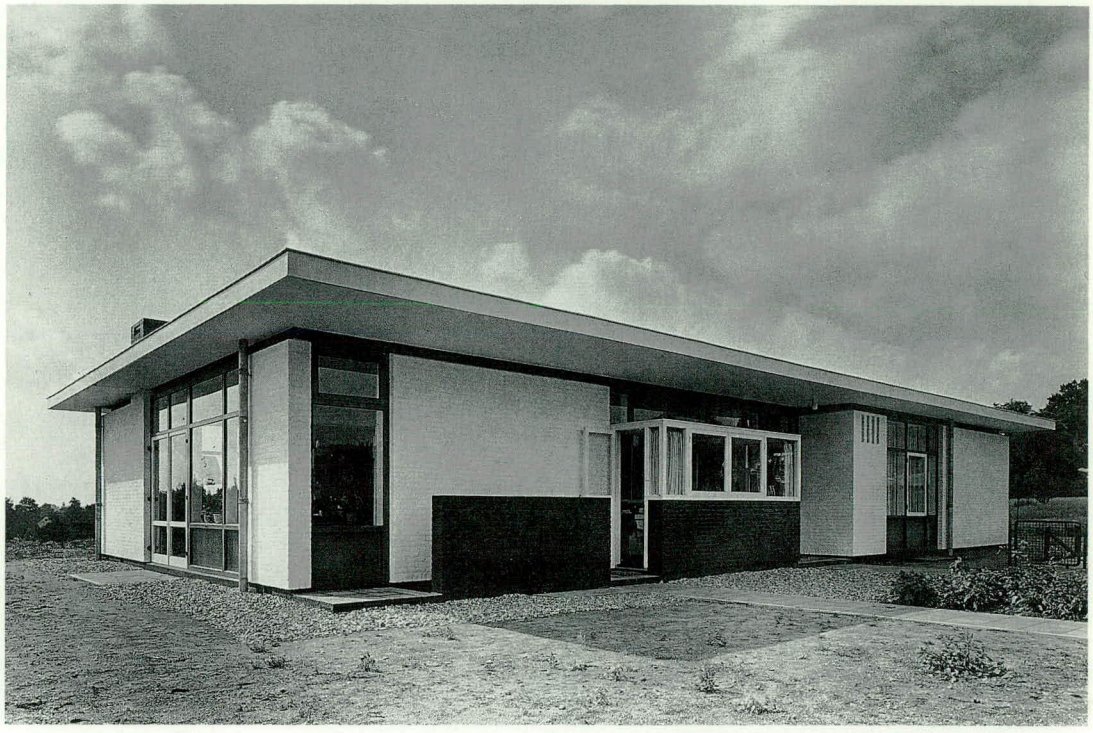

foto ca. 1951

1951

420 **Woning Copier**
Reelaan 11, Bosch en Duin

1950-1951
opdrachtgever
A.D. Copier
medewerker
J.B. van Grunsven
gewijzigd

Rietveld ontwierp dit huis voor de glaskunstenaar A. Copier. Een woning van Rietveld was blijkbaar erg in trek bij ontwerpers. Ook W. Penaat, M. Visser, A. Cordemeyer, J. Koning en E. Berkovich lieten een huis door hem bouwen (nrs. 291, 500, 518, 666 en 652). Aan B. Max stelde Rietveld voor om op het aangrenzende perceel een bungalow te bouwen.
Hij tekende een situatieschetsje voor beide huizen, maar kon Max niet overtuigen. Die had een mooier stuk bouwgrond in Amersfoort gevonden (zie nr. 435).

foto ca. 1951

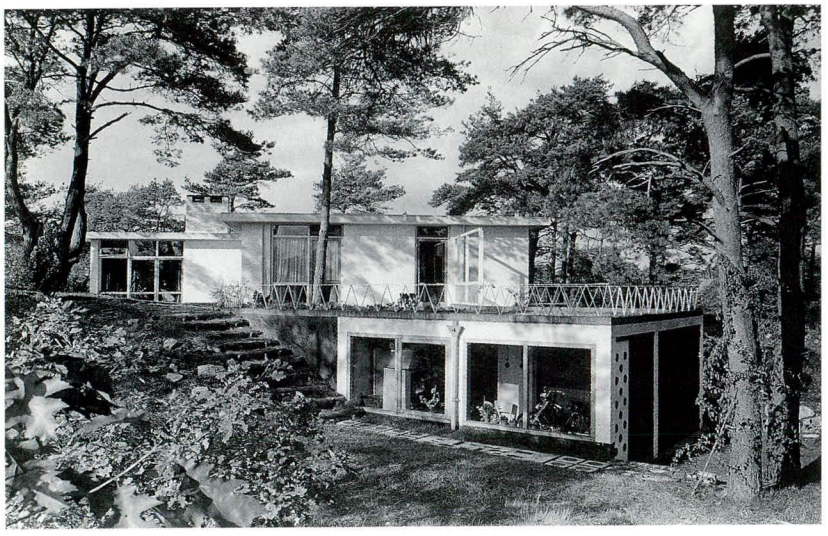

421 **Ontwerp werktafel en stoel 'afdeling Rekening-Courant van de Post-cheque- en Girodienst'**
's-Gravenhage

staal, triplex, hout
1951

De werktafel bestaat uit een blad en een berging voor kleding onder het blad met kastjes erboven. In de begroting voor dit bureautje, gedateerd 5 oktober 1951, schat Rietveld de uitvoering van het eerste model op 500 gulden en de prijs per stuk, afhankelijk van het aantal, op 200 à 250 gulden. De bijbehorende stoel zou respectievelijk 100 en 45 gulden gaan kosten. Van 1 juli 1953 dateert een brief van de PTT waarin aan Rietveld wordt meegedeeld dat het nieuwe ontwerp in beraad is en dat zijn declaratie voor het eerste ontwerp zal worden voldaan.
Tot uitvoering is het niet gekomen.

Ontwerptekening
werktafel
potlood op papier
22,2 x 30,8 cm
NAi

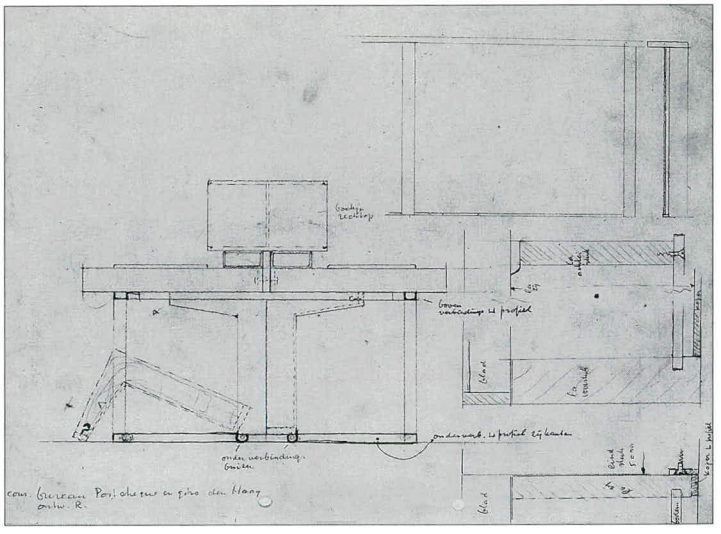

1951

423 **Interieur en meubilair stoffenafdeling Metz & Co**
Keizersgracht 449,
Amsterdam

1951

Ontwerptekening stoel
potlood, inkt op papier
22,5 x 30,9 cm
NAi

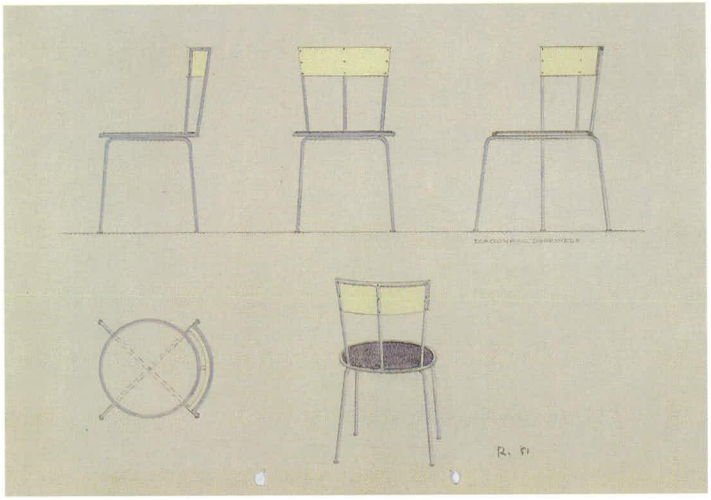

1951

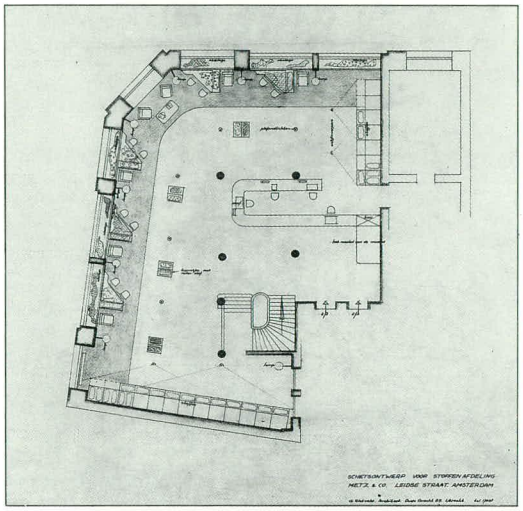

Ontwerptekening
potlood, inkt op
transparant
62 x 59,5 cm
NAi

foto ca. 1951

422 **Inrichting 'Holland Fair' Gimbel Brothers**
Philadelphia

1951
opdrachtgever
Economische
Voorlichtingsdienst

Ontwerptekening
inkt op transparant
81,3 x 92,7 cm
NAi

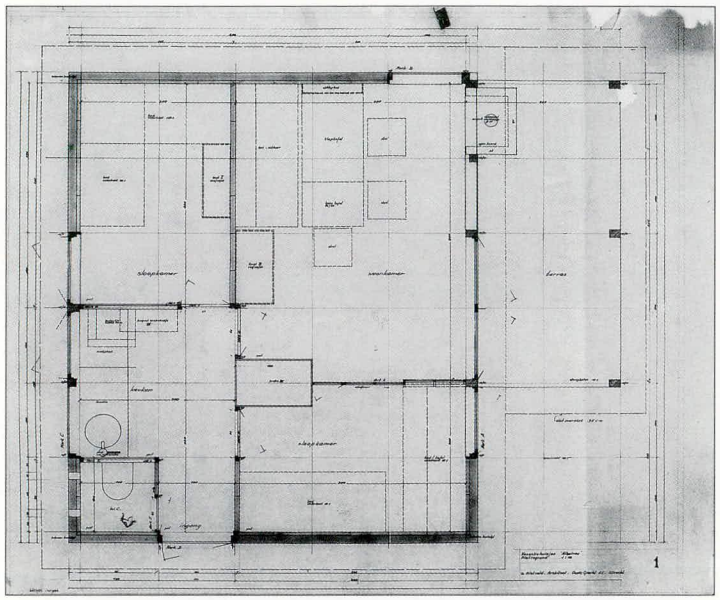

424 Stand Gebonden Kunsten Federatie
Najaarsbeurs, Utrecht

1951

Schetsontwerp
potlood, waterverf op karton
55 x 46,5 cm
NAi

425 Zes zomerhuisjes Camping Hessenheem
Potdijk 8, Markelo/Eerbeek

1951
opdrachtgevers
Superfosfaatfabriek
Albatros en De Vries Robbé
gewijzigd en één gerestaureerd

De zomerhuisjes hebben een oppervlakte van dertig vierkante meter en bieden plaats aan zes personen. De hoogte van de huisjes is slechts 2,25 meter. De buitenmuren zijn gemetseld in grindbetonblokken en de binnenspouwmuren in sintelbetonblokken. Binnen waren de muren oorspronkelijk met een lichtgele waterverf bestreken. De plafonds waren wit en de deuren en beweegbare delen van de raamkozijnen rood geschilderd. Het overige houtwerk en ook de vurehouten meubelen waren geolied. De luifel over het terras is omhoog gezet en de onderkant was wit geschilderd om een maximale lichtinval te krijgen.

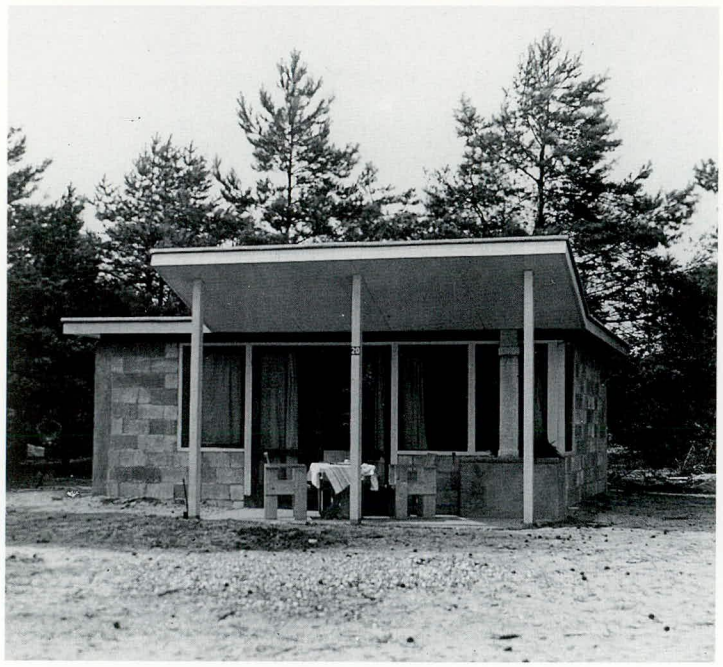

1951

foto ca. 1951

426 Meubelen voor vakantiehuisjes van de firma's Albatros en De Vries Robbé

hout
1951
particuliere collectie
Markelo

Voor de inrichting van de zomerhuisjes ontwierp Rietveld een aantal ingenieuze meubelen. Het opklapbed gecombineerd met tafel in de woonkamer en de bedden die aan stalen kettingen zijn opgehangen laten het

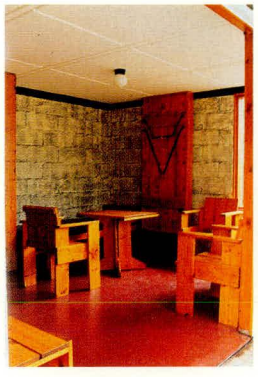
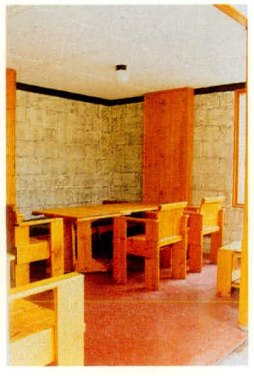
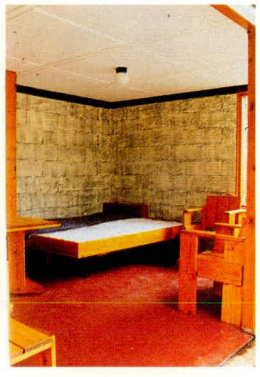

vloeroppervlak vrij en bieden daardoor meer mogelijkheden de ruimte te benutten. In het midden van de huisjes staat een houten kolomkast van dunne latjes die op drie vertrekken uitkomt: de woonkamer, de slaapkamer en de keuken. Dit is niet alleen handig in het gebruik, maar geeft ook een gevarieerde doorkijk naar de verschillende kamertjes die de kleine ruimte minder benauwd maakt, zonder in de obligate oplossing van een open keuken te vervallen. Zelfs bij een minimaal bouwvolume weet Rietveld een maximum aan ruimte te creëren met originele oplossingen.

1951

427 Ontwerp verbouwing woning Kist
Amsterdam

1951

428 Ontwerp dubbele woning Troost
Gorinchem

1951

Ontwerptekening
potlood, kleurpotlood
op papier
25,6 x 21 cm
RSA

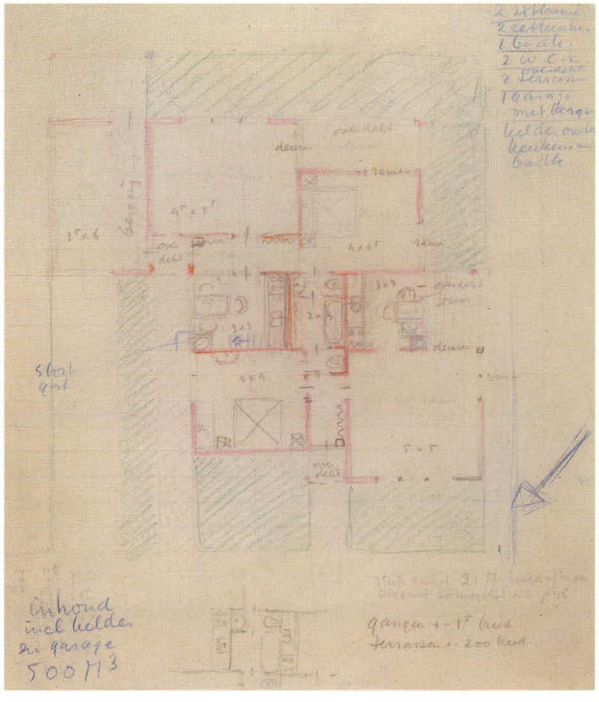

429 **Ontwerp verbouwing winkel Driessen's Bouwstoffen en Tegelhandel**
Mariaplaats 51, Utrecht

1951
opdrachtgever
Driessen's Bouwstoffen en Tegelhandel

430 **Inrichting tentoonstelling 'Kunst en Kitsch'**
Haags Gemeentemuseum, 's-Gravenhage

1951

foto 1951

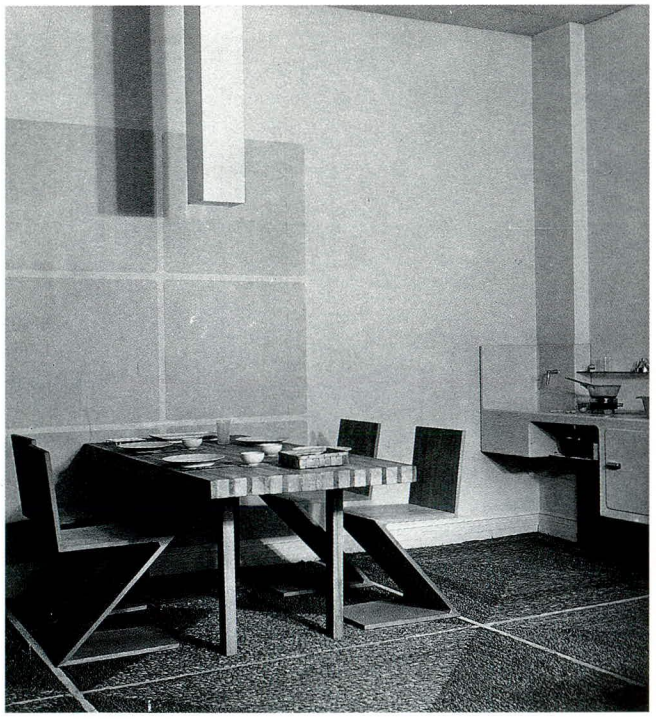

431 **Inrichting tentoonstelling 'De Stijl 1917-1928'**
Stedelijk Museum, Amsterdam

1951

Rietveld was belast met de vormgeving van de Stijl-tentoonstellingen die in 1951 in Amsterdam en in 1952 in Venetië en in New York werden gehouden (nrs. 443 en 444). In feite was de inrichting gebaseerd op de presentatie van het beeld van De Stijl na de oorlog. Rietveld ontwierp ook de affiches bij de tentoonstellingen.

foto 1951

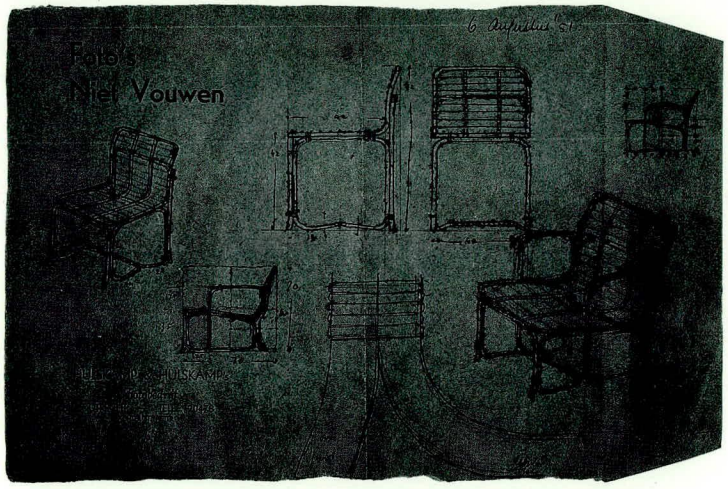

432 Armstoel

rotan
ca. 1951

In het Nederlands Architectuurinstituut bevinden zich verschillende schetsen voor rotanstoelen. Van dit ontwerp zijn twee prototypen gemaakt voor de firma Metz & Co. Er was niet genoeg belangstelling om het model in produktie te nemen.

Armstoel
70,5 x 58 x 68,5 cm
CMU

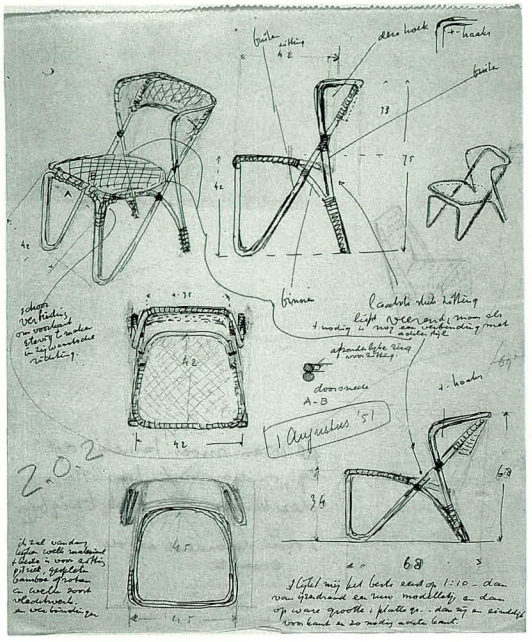

Schetsontwerp
inkt op papier
20,5 x 30,5 cm
NAi

Schetsontwerp
inkt op papier
26 x 21 cm
NAi

433 Ontwerp tuinbank

ca. 1951

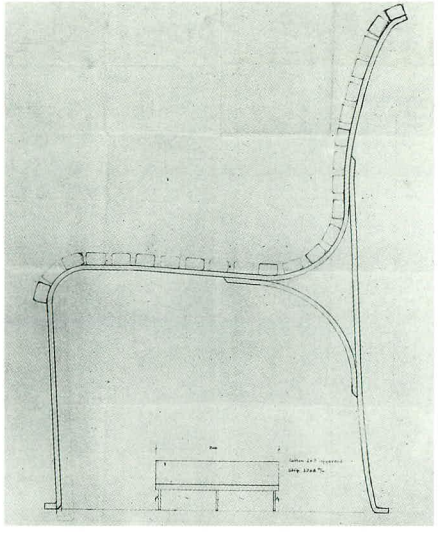

Ontwerptekening
lichtdruk
91 x 74 cm
NAi

1951

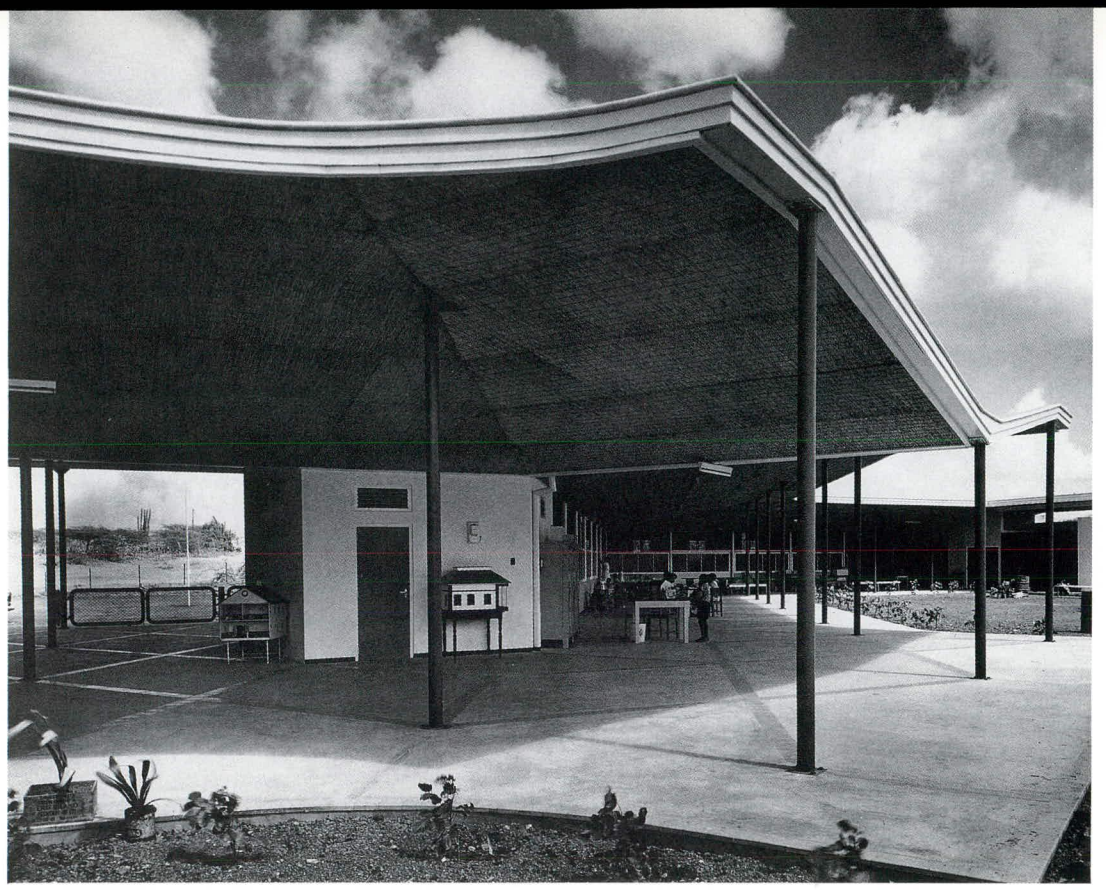

1952

434 Tehuis voor gehandicapte kinderen Mgr. Verriet Instituut

Salsbachweg 20,
Willemstad, Curaçao

1949-1952
opdrachtgever
Wit Gele Kruis
in samenwerking met
H.J. Nolte
gewijzigd

Met de bouw van het Verriet Instituut verwezenlijkte Rietveld zijn idee over een ruimtelijke open architectuur op vergelijkbare wijze als bij het Sonsbeekpaviljoen (nr. 481). In feite bestaat het grootste deel van het gebouw uit een vloer en een dak, gedragen door smalle ronde kolommen. Aan de tuinzijde heeft het gebouw geen muren, maar panelen die niet tot aan het dak doorlopen zodat de ruimte erboven open is. De plattegrond is gebaseerd op een ruitvormig patroon van lijnen, dat in de vloer overgenomen is. De kolommen staan op de kruispunten van de lijnen op een regelmatige afstand van elkaar. Wegens geldgebrek kon maar een deel van het tehuis worden gebouwd. Daardoor verviel de binnentuin.

foto ca. 1952

Maquette
4,5 x 100 x 121 cm
CMU

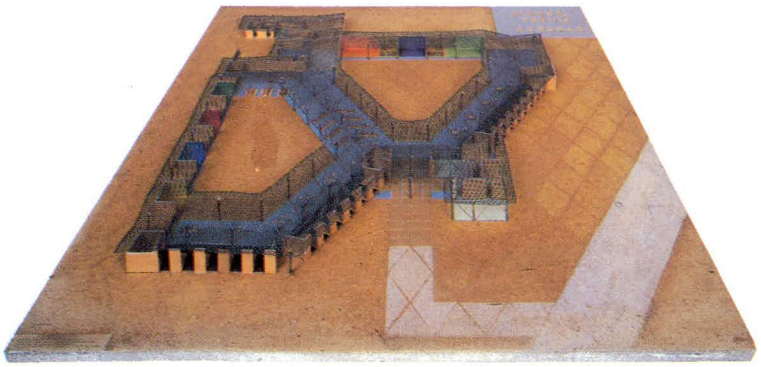

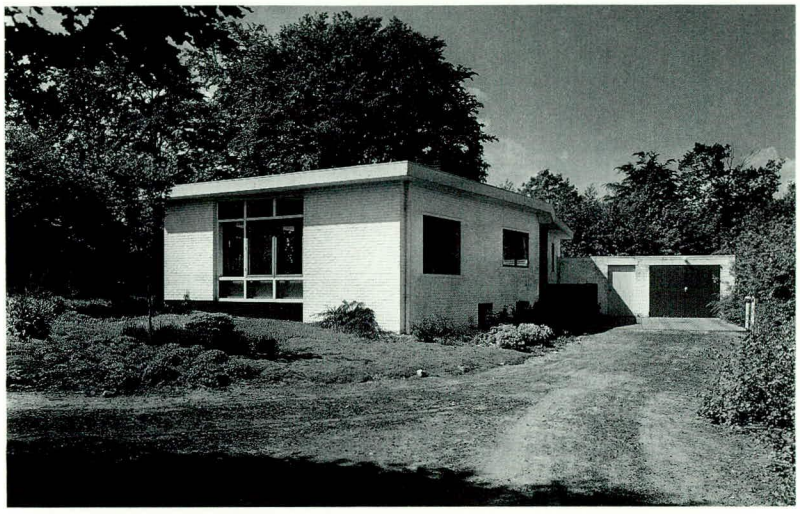

435 Woning Max

Oranjelaan 38, Amersfoort

1950-1952
opdrachtgever B.J. Max
medewerker
J.B. van Grunsven
gewijzigd

Meubilair Max

Verscheidene ingebouwde en losse kasten en ander meubilair maakten deel uit van het ontwerp voor de woning. In het Nederlands Architectuurinstituut bevinden zich werktekeningen voor o.a.: hangkasten, kastenwanden, een toilettafeltje met draaibare spiegel, een ijzeren kapstok, fauteuils en een zit-rustbank met een verstelbare rug en opklapbare armleuning. Kort na de voltooiing van het huis bestelden de heer en mevrouw Max nog een aantal meubelen bij Rietveld (nrs. 441, 461 en 462). Het interieur werd in het decembernummer 1955 van het tijdschrift *Goed Wonen* afgebeeld als 'Een typisch voorbeeld van het pure, compromisloze "Rietveldinterieur".'

foto ca. 1952

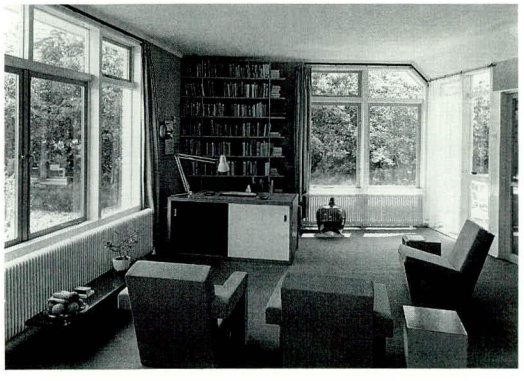

Woonkamer
foto ca. 1952

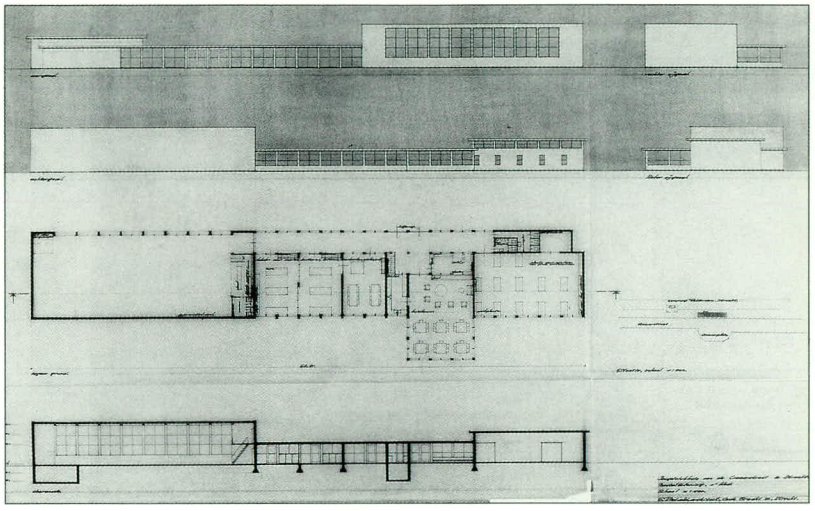

436 Ontwerp jeugdclubhuis

Schimmelplein, Utrecht

1951-1952
opdrachtgever Stichting Utrechtse Jeugdactie

Ontwerptekening
potlood, inkt op transparant
65 x 103 cm
NAi

437 Leunstoel meubelfabriek De Toekomst

eikehout
1952

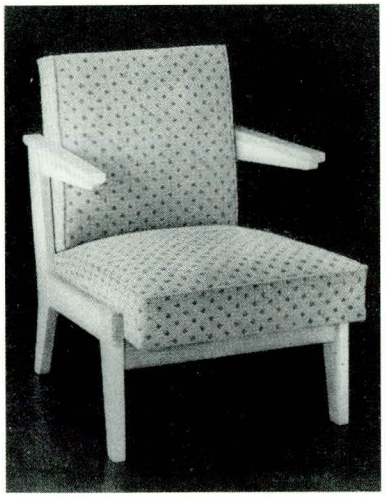

foto uit *Goed Wonen* 5 (1952) 5, 70

438 Inrichting tentoonstelling 'Woning en Kleding voor Ons', agrarische beurs
Utrecht

1952

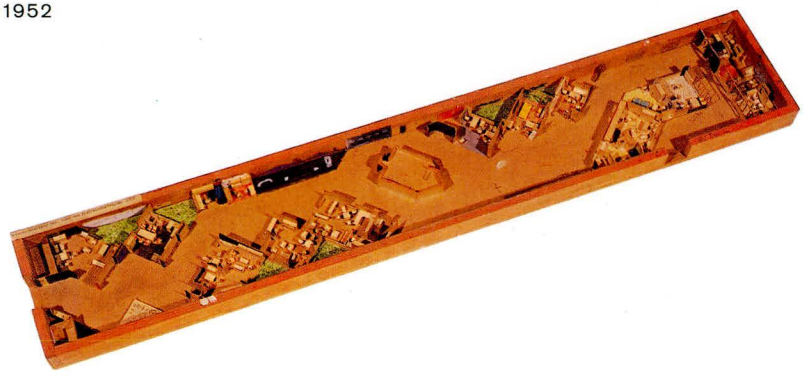

Maquette
karton, papier, multiplex
4 x 16,4 x 92,3 cm
NAi

439 Ontwerp stoel

1952

Het ontwerp vertoont enige gelijkenis met de Deense stoel (nr. 399), maar zou moeten worden uitgevoerd in aluminium. Misschien heeft Rietveld, nadat hij de ontvangsthal van Tomado met Deense stoelen had ingericht, geprobeerd een variant te ontwerpen die door Tomado in produktie zou kunnen worden genomen.

Ontwerptekening
potlood, kleurpotlood, inkt op transparant
91,5 x 81 cm
NAi

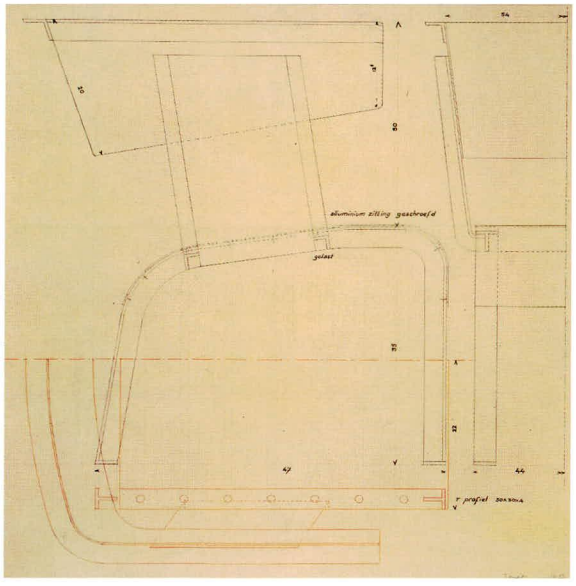

440 Ontwerp stoel

1952

Dit ontwerp heeft waarschijnlijk dezelfde achtergrond als nr. 439. De stoel zou in gegoten aluminium uitgevoerd moeten worden. Voor zover bekend is geen van beide ooit gerealiseerd.

Ontwerptekening
potlood, kleurpotlood op transparant
101 x 73 cm
NAi

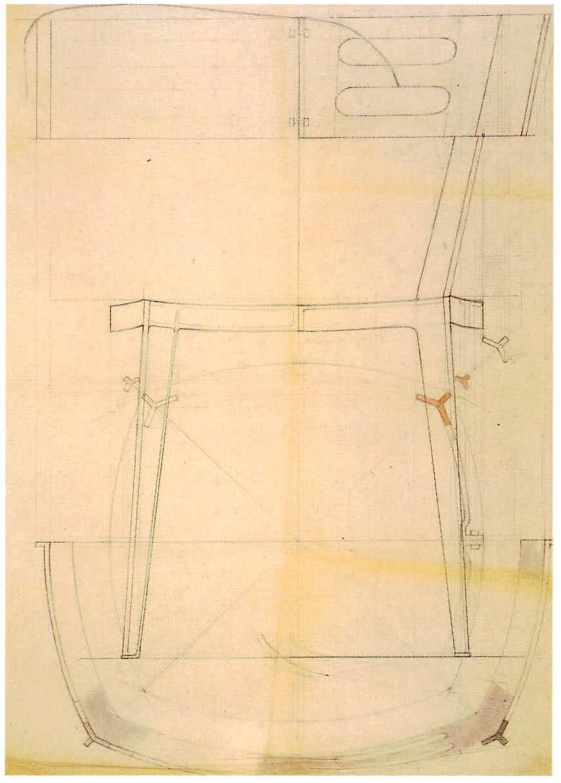

1952

441 Tafel

hout, metaal, linoleum
70 x 160 x 180 cm
1952
CMU

Deze tafel werd gemaakt voor de heer en mevrouw Max (zie nr. 435).

1952

442 Ontwerp verbouwing appartement met schildersatelier
Wagenstraat 127, 's-Gravenhage

1952
opdrachtgever
E.L.G. den Doorn de Jong

Ontwerptekening
potlood, inkt op transparant
28 x 35,5 cm
NAi

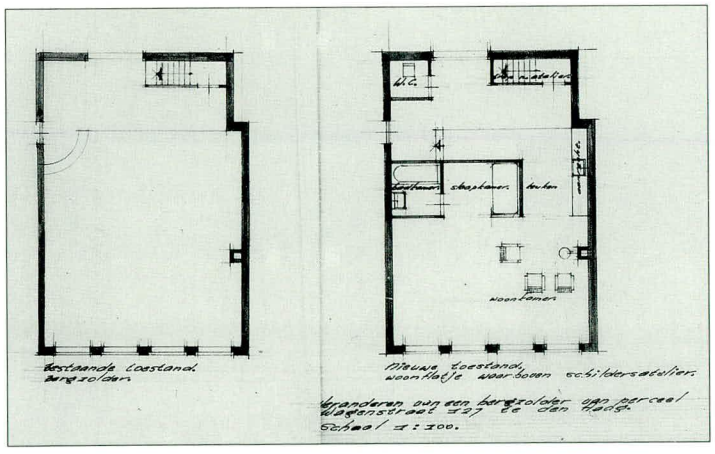

443 Inrichting tentoonstelling 'De Stijl 1917-1928'
Grieks Paviljoen, Biënnale Venetië

1952

444 Inrichting tentoonstelling 'De Stijl 1917-1928'
Museum of Modern Art, New York

1952

445 **Tentoonstelling 'Así es Olanda'**
Mexico Stad

1952
opdrachtgever
Economische Voorlichtingsdienst
in samenwerking met
J. Bons, W. Rietveld, H. Schröder

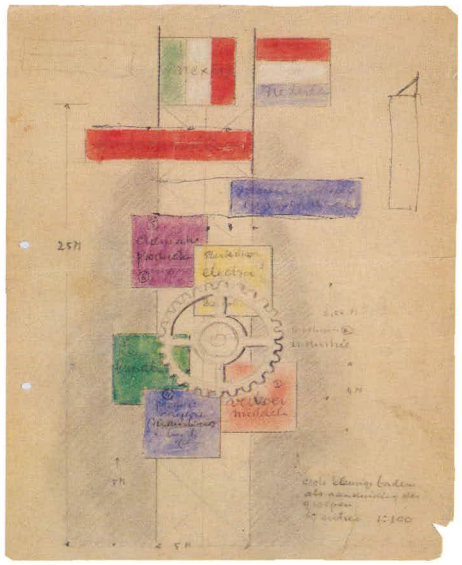

Schetsontwerp
kleurpotlood, waterverf op papier
32 x 24 cm
NAi

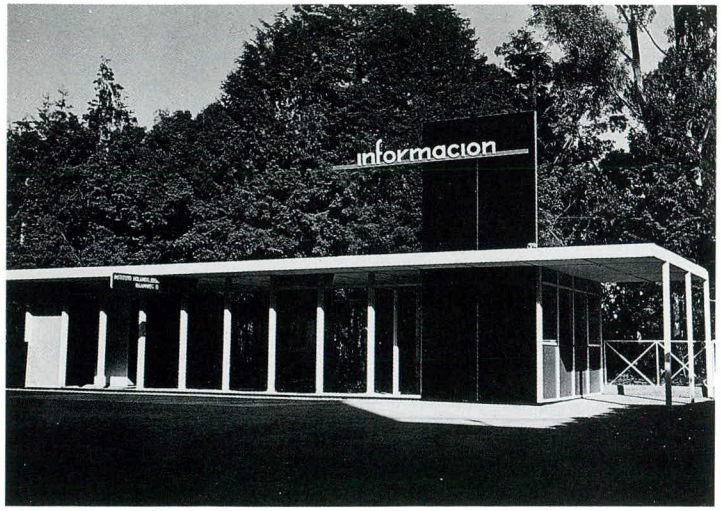

foto 1952

446 **Stand Utrecht op 'De Rijn in de Rai', tentoonstelling t.g.v. de opening van het Amsterdam-Rijnkanaal**
RAI Amsterdam

1952

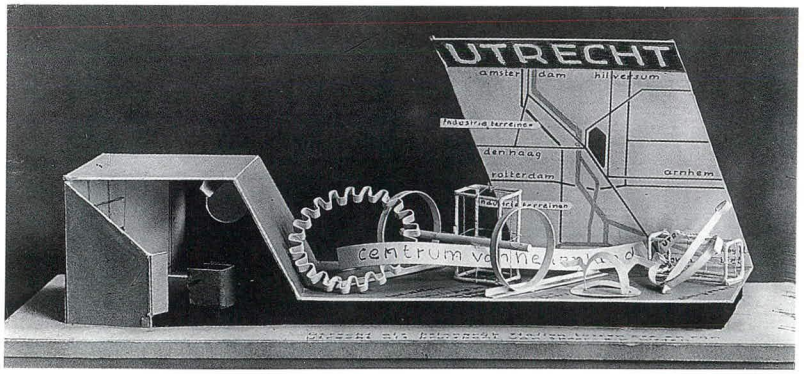

Maquette
foto 1952

447 **Ontwerp Instituut voor Kunstnijverheidsonderwijs**
Wibautstraat, Amsterdam

1952
in samenwerking met
B. Merkelbach
niet uitgevoerd
(zie nr. 672)

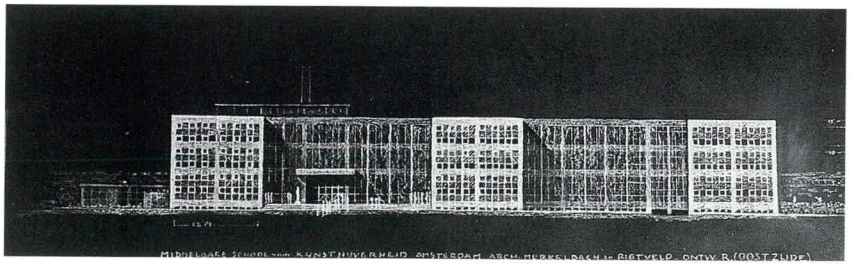

Ontwerptekening
foto ca. 1952

1952

448 Stand Firma Erven & Co

Jaarbeurs, Utrecht

ca. 1952

Schetsontwerp
potlood, inkt, waterverf
op karton
30 x 40 cm
RSA

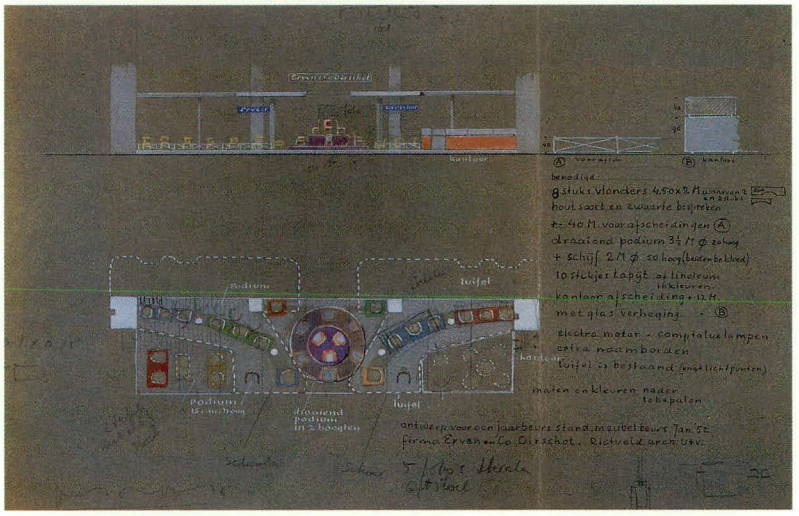

1952

449 Stand Zuivel

Jaarbeurs, Utrecht

ca. 1952

450 Vignet Jaarbeurs

ca. 1952

451 Gordijnstof

linnen
ca. 1952
SMA

Het ontwerp werd waarschijnlijk door Rietveld gemaakt na de opening van de door hem verbouwde stoffenafdeling van het Amsterdams filiaal van Metz & Co (nr. 423). De firma heeft de stof in produktie genomen.

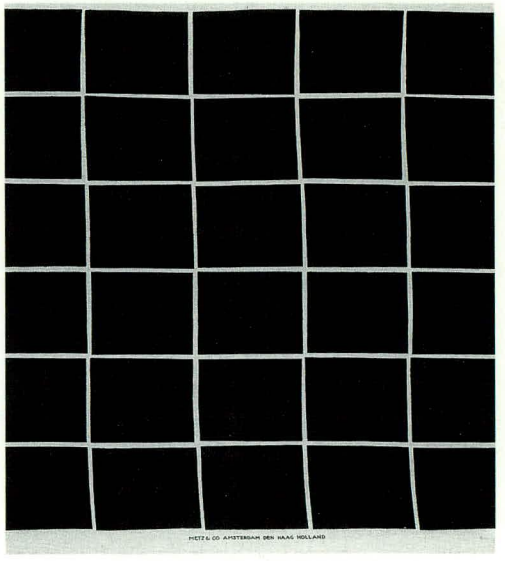

452 **Woning Klaassen**
Taveernelaan 9,
Bosch en Duin

1951-1953
opdrachtgever
W. Klaassen
medewerker
J.B. van Grunsven
gewijzigd

Ontwerptekening
lichtdruk
26,4 x 42,3 cm
RSA

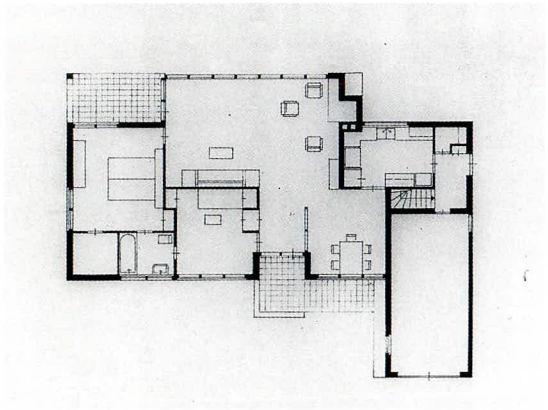

foto ca. 1953

453 **Woning Groenendijk**
Biltse weg 2, Bosch en Duin

1952-1953
opdrachtgever
W. Groenendijk
medewerker
J.B. van Grunsven
in 1983 afgebrand

Schetsontwerp
potlood op transparant
21,9 x 29,5 cm
RSA

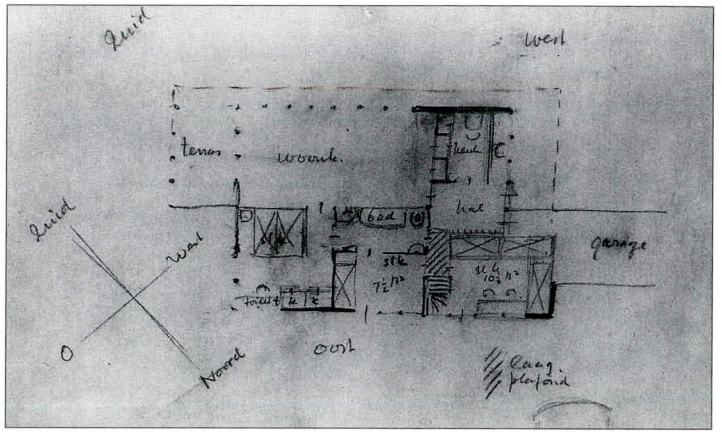

foto ca. 1953

1953

454 **Ontwerp woning Querido**
Oegstgeest

1952-1953
opdrachtgever
A. Querido
niet uitgevoerd

In december 1952 ontving Rietveld een brief van professor A. Querido met het verzoek een kleine villa te ontwerpen die met beperkte middelen (f. 30.000,–) gebouwd kon worden. Rietveld was aanbevolen door de ontwerper Elmar Berkovich. Een van Querido's wensen was een werkplekje voor zijn vrouw: 'U kent haar misschien wel als Heleen Pimentel, actrice bij de Haagse Comedie'.[1] Verder vroeg hij om plattegronden of foto's van door Rietveld gebouwde villa's. Op het briefpapier tekende Rietveld aan: 'pl[atte] gr[ond] Klaassen en Copier' (nrs. 452 en 420). Binnen een maand had Querido zijn schetsje in de bus. Zowel hij als zijn vrouw waren 'heel blij verrast'. Met spanning wachtte hij af 'wat architect Salomonson ons zal voorleggen', schreef hij Rietveld. Hein Salomonson was blijkbaar voor dezelfde opdracht benaderd.

[1] Rietveld-archief NAi

Ontwerptekening
potlood, kleurpotlood, inkt op karton
23,3 x 33,7 cm
RSA

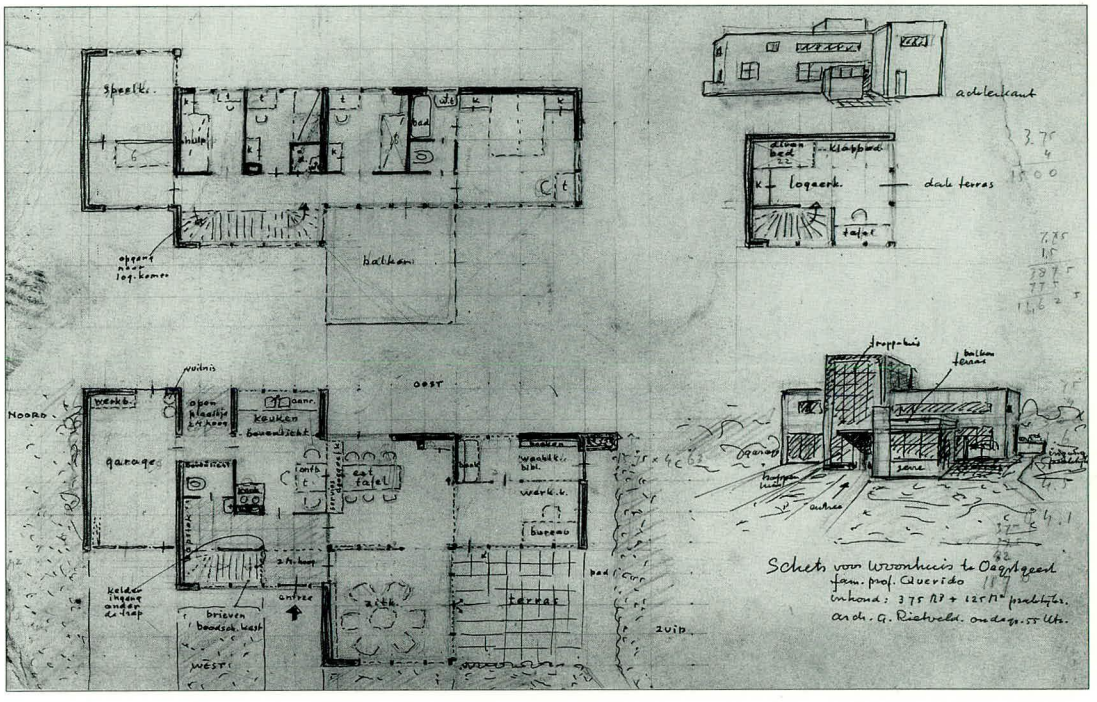

1953

455 **'Tehuis voor Ouden van Dagen'**
Santa Rosa 52, Curaçao

1952-1953
opdrachtgever
Wit Gele Kruis
in samenwerking met
firma Bohema
gewijzigd

Rietveld tekende in Nederland enige ruwe schetsen voor het tehuis. Deze werden door ingenieurs van de firma Bohema op Curaçao verder uitgewerkt. De firma was tevens verantwoordelijk voor de bouw.

456 **Verbouwing woning**
Pater Euwensweg 34,
Willemstad, Curaçao

1953
opdrachtgever
C. Engels

De verbouwing hield onder andere het aanbrengen van een nieuwe metalen trap in, die in Nederland werd gemaakt en in delen per schip naar Curaçao werd vervoerd.

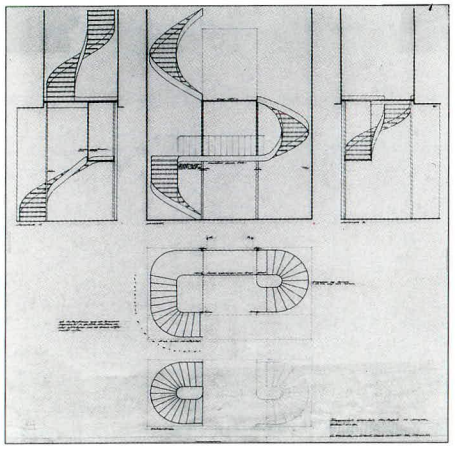

Ontwerptekening
inkt op transparant
88,5 x 81 cm
NAi

457 **Ontwerp flatwoningen Huis van Vlaardingen**
Den Dolder

1953

Ontwerptekening
potlood, kleurpotlood op papier
19,9 x 31,7 cm
RSA

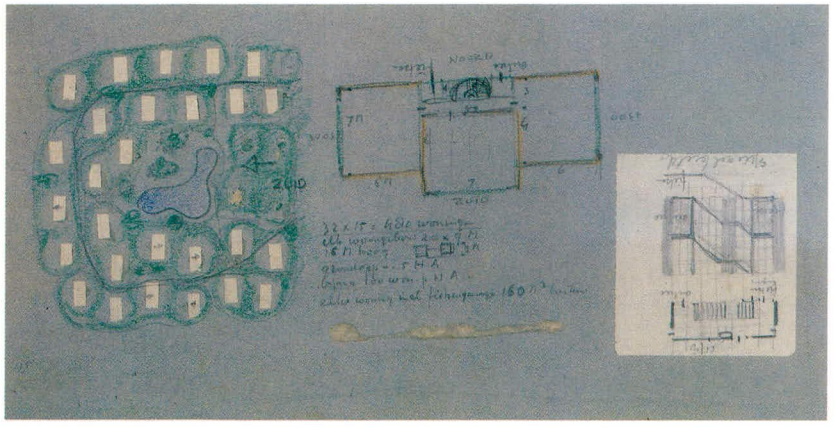

458 **Ontwerp voor maat en kleur van de gevels van flats, ontworpen door W. van Tijen en H.A. Maaskant**
Geuzenveld, Amsterdam

1953
niet uitgevoerd

'Sinds twee weken hangen je voorstellen inzake de gevels van "Geuzenveld" voor mijn neus op mijn kantoor en kijk ik er dagelijks bewust of onbewust naar. (...) Jouw oplossing met de sterkere ruitindeling is feitelijk ook functioneler dan de onze. (...) Het is voor mij een ervaring te merken, dat ik al het bovenstaande ten spijt het persoonlijke in mijn werk toch niet meer wil afstaan. Wanneer ik nog jonger was, zou ik het misschien proberen, zoals ik al zo veel geprobeerd heb en nooit erg vond als iets maar gedeeltelijk lukte. Op dit moment en met dit werk durf ik dat niet meer.'
Dit citaat is afkomstig uit een lange, zeer persoonlijke brief van 21 oktober 1953 van W. van Tijen.[1] Hij legt hierin aan Rietveld uit, waarom hij geen gebruik kon maken van diens kleurontwerp voor de Geuzenveldflats.

[1] RSA.

459 Ontwerp woning Bakkeren
Zeist

1953
opdrachtgever
K. Bakkeren
niet uitgevoerd

De eerste schets die Rietveld aan Bakkeren stuurde kon 'geen enthousiasme opwekken' schreef hij Rietveld. 'Mijn vrouw en ik', vervolgde hij, 'vinden de indeeling niet ideaal en ook de opzet trekt ons niet.'[1] Of de rekening maar naar de zaak gestuurd kon worden. f. 200,– schreef Rietveld op de brief, wat voor zijn doen een uitzonderlijk hoge declaratie was voor één schets.

[1] Rietveld-archief NAi

Ontwerptekening
potlood, inkt op transparant
50 x 65,5 cm
RSA

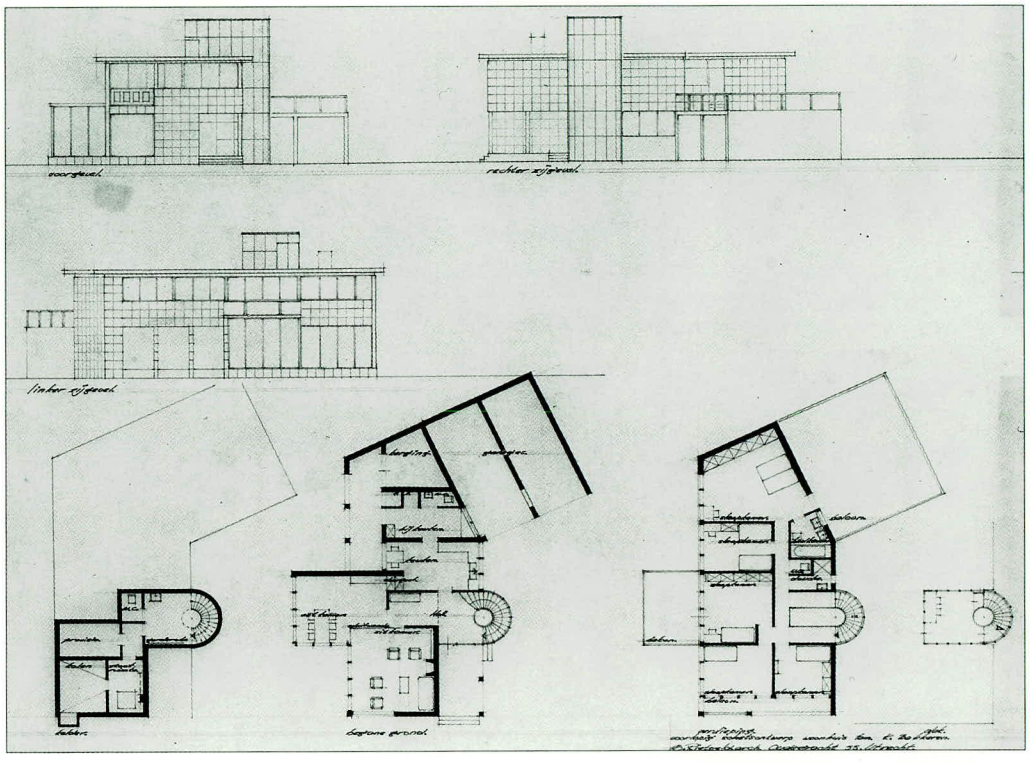

1953

460 Ontwerp leunstoel

Volgens het opschrift op de tekening is deze stoel ontworpen voor Gispen.

hout, stoffering
1953

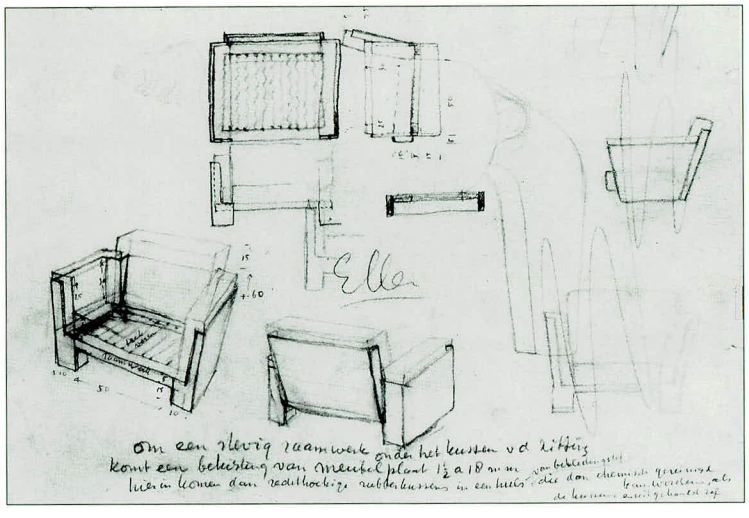

Schetsontwerp
potlood op transparant
28,5 x 33 cm
NAi

461 Breistoel

hout, multiplex, triplex, stoffering
66,5 x 50 x 74 cm
1953
CMU

De basisvorm van deze stoel voor mevrouw Max (zie nr. 435) gebruikte Rietveld later voor de 'zwaan' (nr. 559), de stoel die in 1958 voor de Wereldtentoonstelling in Brussel door Artifort is gemaakt. De maten die Rietveld bij dit ontwerp hanteerde, laten zich goed van de werktekening aflezen. De hoogte en diepte zijn beide 68 centimeter. De zithoogte ligt op de helft hiervan, d.w.z. 34 cm. De andere maten die de vorm van het houten raamwerk bepalen zijn op een stramien van vijf centimeter gebaseerd. Veel van Rietvelds ontwerpen kunnen herleid worden tot een dergelijke maatvoering. Bij de uitgevoerde exemplaren, die vaak enigszins andere maten hebben, is dat stramien eerder voelbaar dan meetbaar. Desondanks is het verantwoordelijk voor een zekere strengheid in Rietvelds werk vergeleken met dat van tijdgenoten.

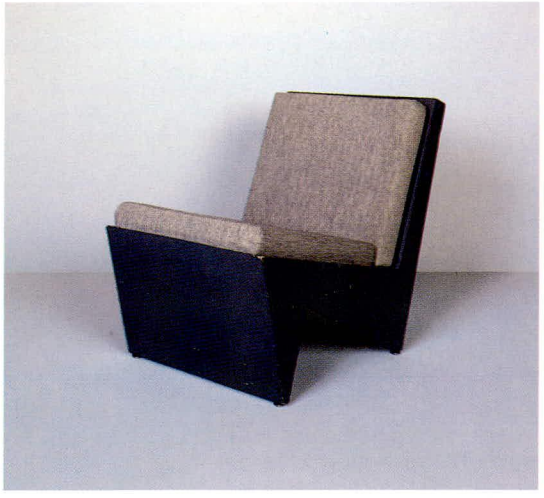

462 Nest van vier bijzettafeltjes

hout
42 x 35 x 40 cm
38,5 x 31,5 x 37 cm
35 x 28 x 35,5 cm
31,5 x 24,5 x 33,5 cm
1953
CMU

De tafeltjes, die ook als boekenkastjes dienst konden doen, zijn gemaakt voor de heer en mevrouw Max (zie nr. 435).

463 Nederlands paviljoen
Biënnale, Venetië

1953-1954
opdrachtgever
Ministerie van Onderwijs Kunsten en Wetenschappen
medewerkers
J.B. van Grunsven en H. Schröder
gerestaureerd

Het paviljoen meet zestien bij zestien meter. Het belangrijkste uitgangspunt bij het ontwerp was de lichtinval. Ramen aan de noordzijde waren vanwege de ligging van het gebouw aan de straatzijde niet gewenst. Bovenlichten bleken voor een paviljoen dat lange tijden achtereen leeg staat geen oplossing te zijn, omdat zij regelmatig onderhoud vergen en kwetsbaar zijn. Rietveld ontwierp een expositieruimte die bestaat uit drie bouwvolumen, één met een L-vormige en twee met een rechthoekige plattegrond. Deze zijn binnen het vierkant van zestien bij zestien meter geplaatst. Tussen de volumen ligt een lager middengedeelte dat de drie delen verbindt. Het licht valt op de wanden door de verticale ramen boven het verlaagde deel en wordt getemperd door shutters. Het ontwerp is even ingenieus als eenvoudig. Het bestek dat Rietveld schreef, telde twee A-viertjes.

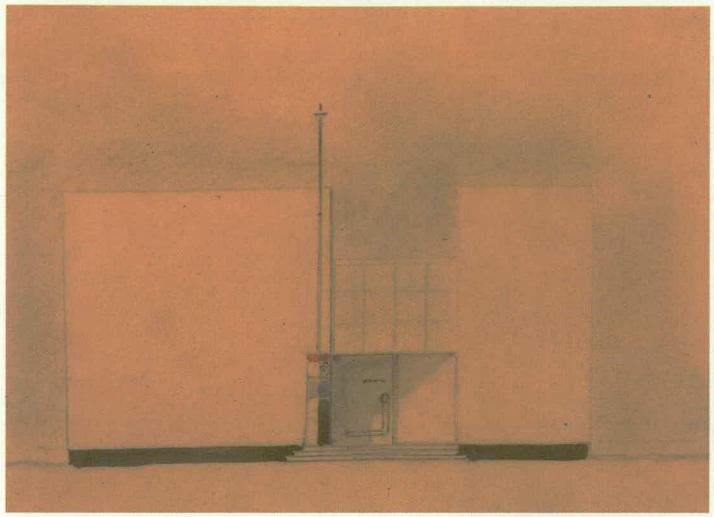

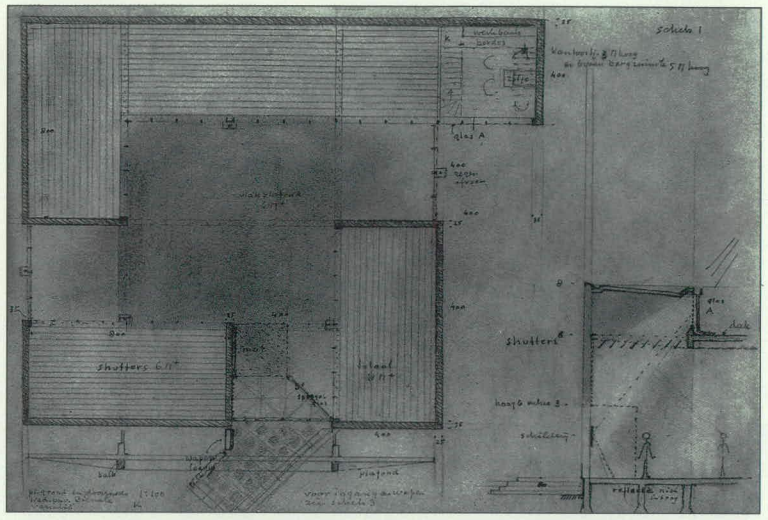

Schetsontwerp
potlood, waterverf op
transparant
20,8 x 29,8 cm
RSA

Ontwerptekening
potlood, inkt op
transparant
20,8 x 29,7 cm
RSA

1953

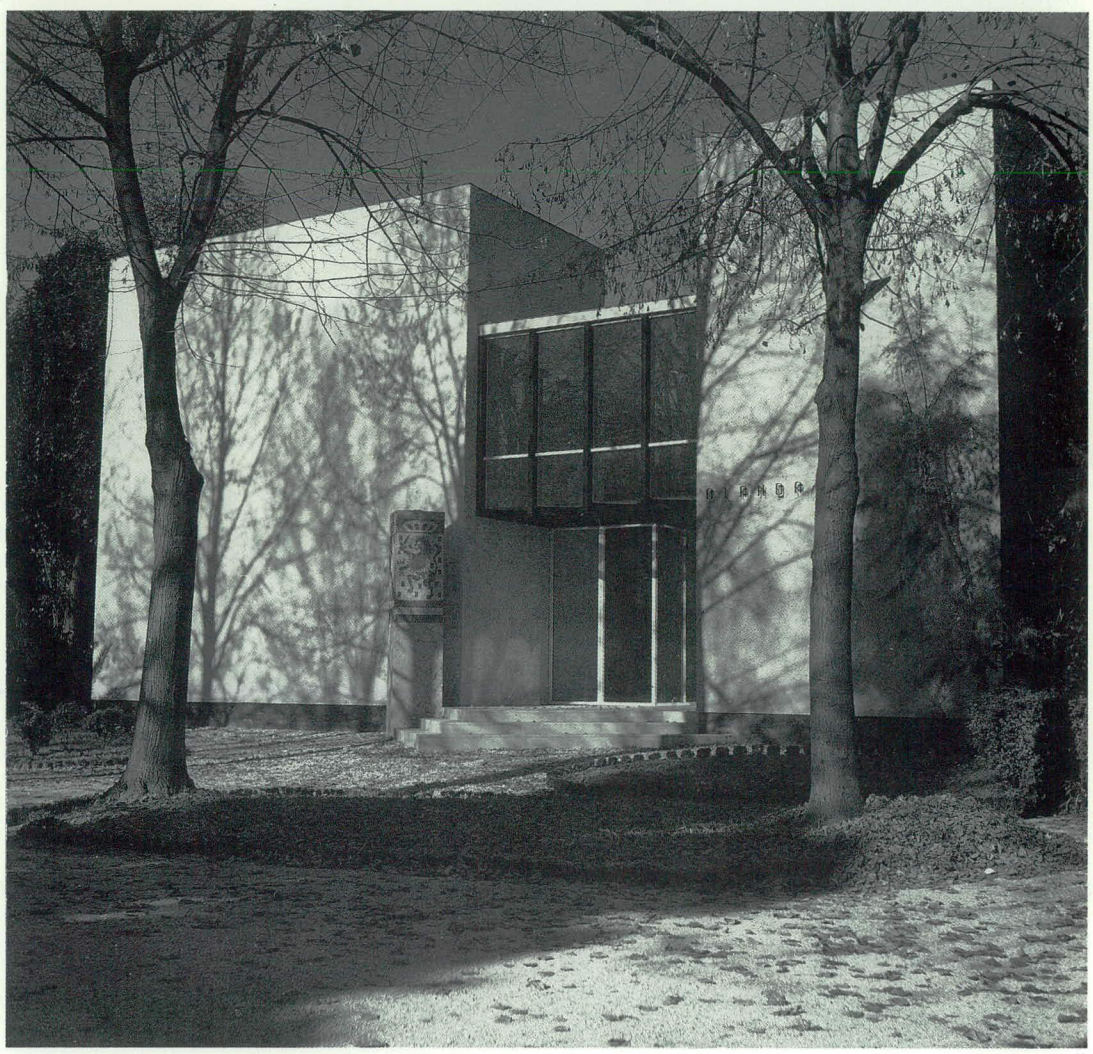

foto ca. 1954

464 **Dubbele woning Driessen** Hulkesteinseweg 21, Arnhem

1953-1954
opdrachtgevers
W. Driessen en
De Vries
medewerker
J.B. van Grunsven
gewijzigd

Bij de dubbele woning voor de familie Driessen is er duidelijk een tweedeling zichtbaar, maar deze valt niet samen met de scheiding tussen de ene en de andere woning.
Het gebouw bestaat uit twee volumen, de een lager dan de ander, die haaks

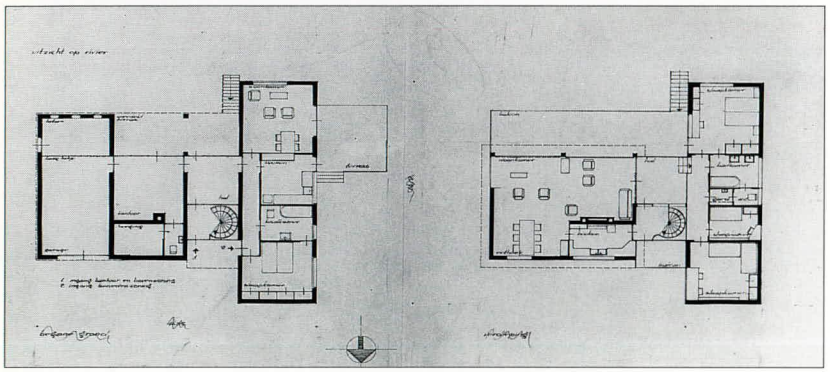

op elkaar staan. Hiertussen bevindt zich een glazen verbindingsdeel: de hal met de wenteltrap. Op de begane grond van het lage gedeelte liggen een kantoor en een garage; in het hoge deel ligt beneden een van de twee woningen. De tweede woning strekt zich uit over beide delen; de woonkamer en de keuken liggen boven de garage en het kantoor.
Via drie treden in de hal op de verdieping kan de in het hoge deel gelegen slaapvleugel worden bereikt.

Ontwerptekening
lichtdruk
34,1 x 54 cm
RSA

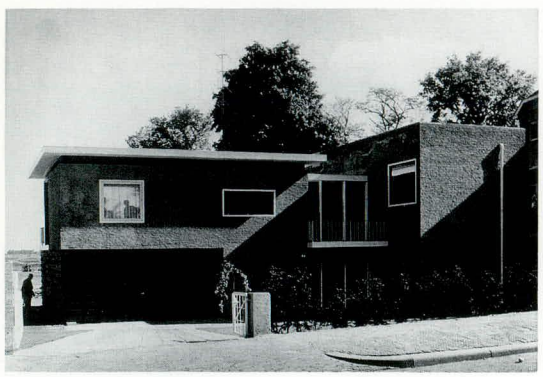

foto ca. 1954

465 **Woonsuggestie De Bijenkorf** Amsterdam

1953-1954
in samenwerking met
Constant

De 'woonsuggestie' betrof de inrichting van een fictieve woongelegenheid met een oppervlakte van 48 vierkante meter voor een gezin met twee kinderen. De opdracht was Rietveld op het lijf geschreven. Hij wist, ondanks de minimale afmetingen, optimale ruimtelijkheid te bereiken door het combineren van de woonfuncties slapen, zitten, koken en eten.
De modelinrichting maakte deel uit van een meubeltentoonstelling bij De Bijenkorf in Amsterdam, met als thema 'het kleurenplan 1954'.
De kleuren waren bepaald door de schilder Constant. Deze waren echter volgens een journalist van het tijdschrift *Goed Wonen* een 'verdrietige mislukking', 'opdringerig' blauw, 'schreeuwend' oranje en 'naargeestig' zwart dat somber afstak tegen de 'levensblije frisheid' van Rietveld.[1]

[1] B.E. 1954, 63.

1954

De krukjes bij de tafel zijn een variant op het model met afgeronde hoeken uit 1935 (nr. 227).

foto 1954

466 Kinderbedje

triplex, bezemstelen
1954

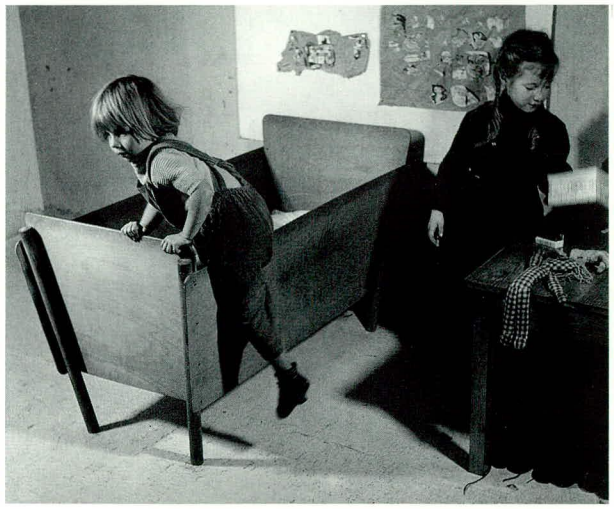

foto 1954

467 Showroom tegelhandel Driessen

Van Oldenbarneveldt-straat 85a, Arnhem

1954
opdrachtgever
Driessen's Bouwstoffen en Tegelhandel

foto ca. 1954

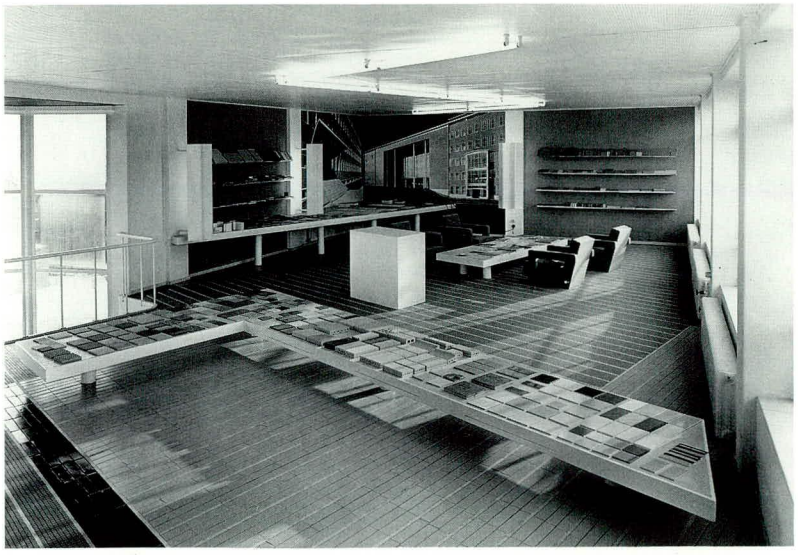

468 Verbouwing woning

Bussumerweg 41, Blaricum

1954
opdrachtgever
H. de Leeuw
gewijzigd

De verbouwing hield hoofdzakelijk een uitbreiding van de woonkamer in, die vervolgens ook naar ontwerp van Rietveld werd ingericht. Met de opdracht manoeuvreerde H. de Leeuw, directeur van Metz & Co, Rietveld in een moeilijke positie. De architect F. Hausbrand had de woning in 1936 voor zichzelf ontworpen. Het was weliswaar geen verplichting, maar toch een goed gebruik voor een verbouwing de oorspronkelijke architect te raadplegen. De Leeuw had echter meteen Rietveld ingeschakeld, uiteraard tot ongenoegen van Hausbrand. Hij ging ermee akkoord dat Rietveld de opdracht kreeg en zorgde samen met hem voor de bouwaanvraag. Hausbrand diende de aanvraag in maar liet gelijktijdig aan De Leeuw in een brief van 22 juli 1954 officieel weten geen enkele verantwoordelijkheid te willen dragen voor de verbouwing.[1]

[1] Rietveld-archief NAi.

469 Bedbank

beukehout
29 x 237 x 70 cm
1954
particuliere collectie Amsterdam

Rietveld heeft in 1954 de meubelfabriek 't Spectrum in Bergeyk twee typen bedbanken aangeboden, die hij al eerder voor een particuliere opdrachtgever had ontworpen (nr. 419). Er zijn twee prototypen gemaakt; één bevindt zich in particulier bezit, de verblijfplaats van de andere is onbekend. Geen van beide ontwerpen is in produktie genomen.[1]

[1] Mededeling L. Blijenburg 1992.

470 Ontwerp woning Van der Vorm
Rhoon

1954

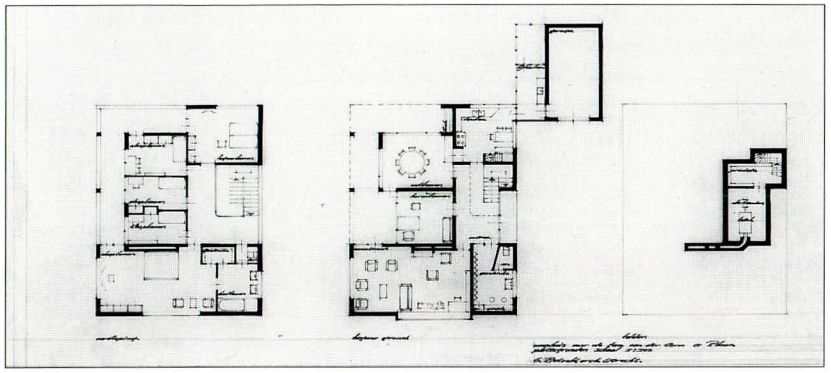

471 Oorbellen

De oorbellen van Truus Schröder zijn enigszins verschillend en daarom misschien afkomstig van twee paren. Rietveld heeft voor haar verscheidene sieraden gemaakt (zie ook nrs. 362, 472, 473).

messing, lak
1,6, x 1,7 x 1,3 cm
ca. 1950-1955
CMU

472 Halssieraad

zilver, turkoois
steen 3,5 x 1,7 x 1 cm
ca. 1950-1955
CMU

470
Ontwerptekening
inkt op transparant
34,5 x 65,5 cm
NAi

473 Halssieraad

zilver, lapis lazuli, rozenkwarts, ongekleurde kwarts
steen 5,2 x 5,8 x 1 cm
ca. 1950-1955
CMU

474 Ontwerp inrichting directiekamer Haags Gemeentemuseum
's-Gravenhage

ca. 1950-1955

475 Ontwerp schildersezel

metaal, hout
ca. 1950-1955

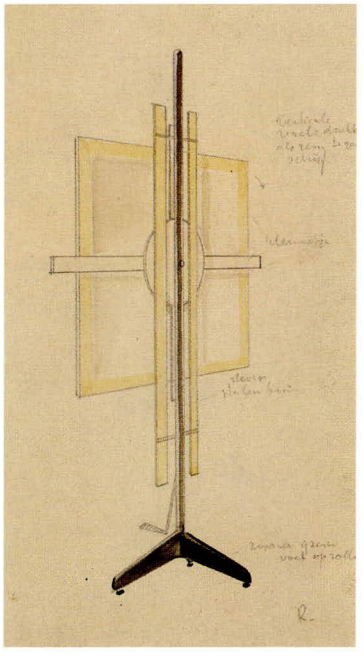

Ontwerptekening
potlood, waterverf op papier
24 x 11,5 cm
NAi

1954

476 **Woning Slegers**
Den Bruyl 35, Velp

1952-1955
opdrachtgever
P.A.M. Slegers
medewerker
J.B. van Grunsven

In 1952 liet Waalre de kans voorbijgaan op een fraaie atelierwoning van Rietveld binnen haar gemeentegrenzen. Aanvankelijk wilde Slegers in Aalst (Gemeente Waalre) bouwen. De Welstandscommissie adviseerde negatief. Dat het een goed ontwerp was werd niet ontkend. 'Alhoewel de Commissie persoonlijk de architectuurrichting, welke de ontwerper aanhangt, niet kan bewonderen, zijn de aesthetische consequenties van deze overtuiging zo logisch getrokken dat zy het ontwerp op zichzelf bezien niet kan afkeuren. Zij heeft echter ernstige bezwaren tegen de plaatsing van dit woonhuis op het op de tekening aangegeven terrein, daar het hier geprojecteerde bouwwerk detoneert in deze omgeving', schreef de gemeentesecretaris op 10 maart 1952 aan Rietveld, die overigens de bouwaanvraag had ondertekend met 'Rietveld. arch. lid welstandscommissie Utrecht'.[1] Slegers besloot vervolgens in Velp te bouwen. Rietveld maakte een nieuw ontwerp gebaseerd op een meterstramien. Het stramien is zo duidelijk zichtbaar verwerkt dat het de eenheid van het totaalontwerp bepaalt. De noord-oostgevel bestaat uit een frame van vier meter hoog met een raster van vierkanten van één bij één meter, dat is ingevuld met glas. In het interieur zijn de wanden tussen de verschillende ruimten gedeeltelijk van glas.

niet uitgevoerd
Schetsontwerp
potlood, kleurpotlood op transparant
39,5 x 56,5 cm
NAi

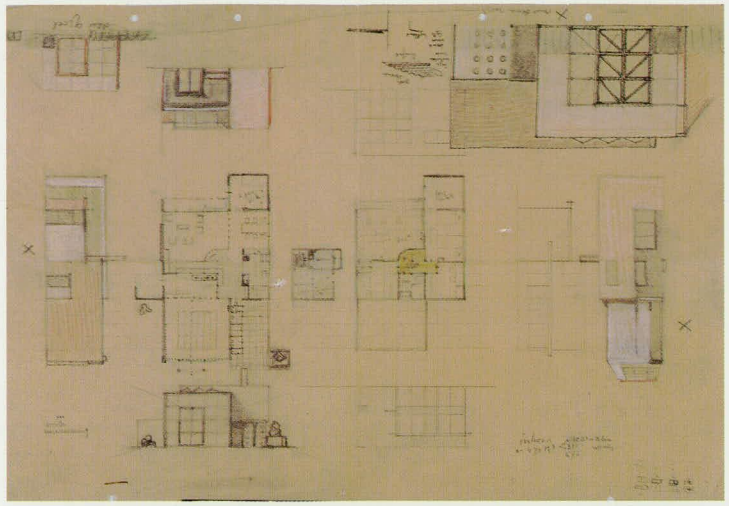

Ontwerptekening
lichtdruk
48,6 x 87,7 cm
RSA

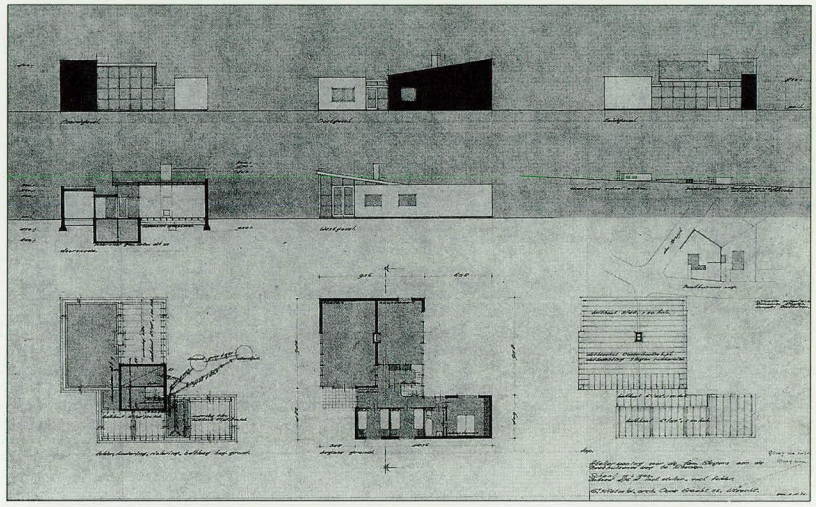

[1] Beide documenten bevinden zich in het Rietveld-archief NAi.

foto ca. 1955

1955

Ontwerptekening
lichtdruk
42 x 115 cm
NAi

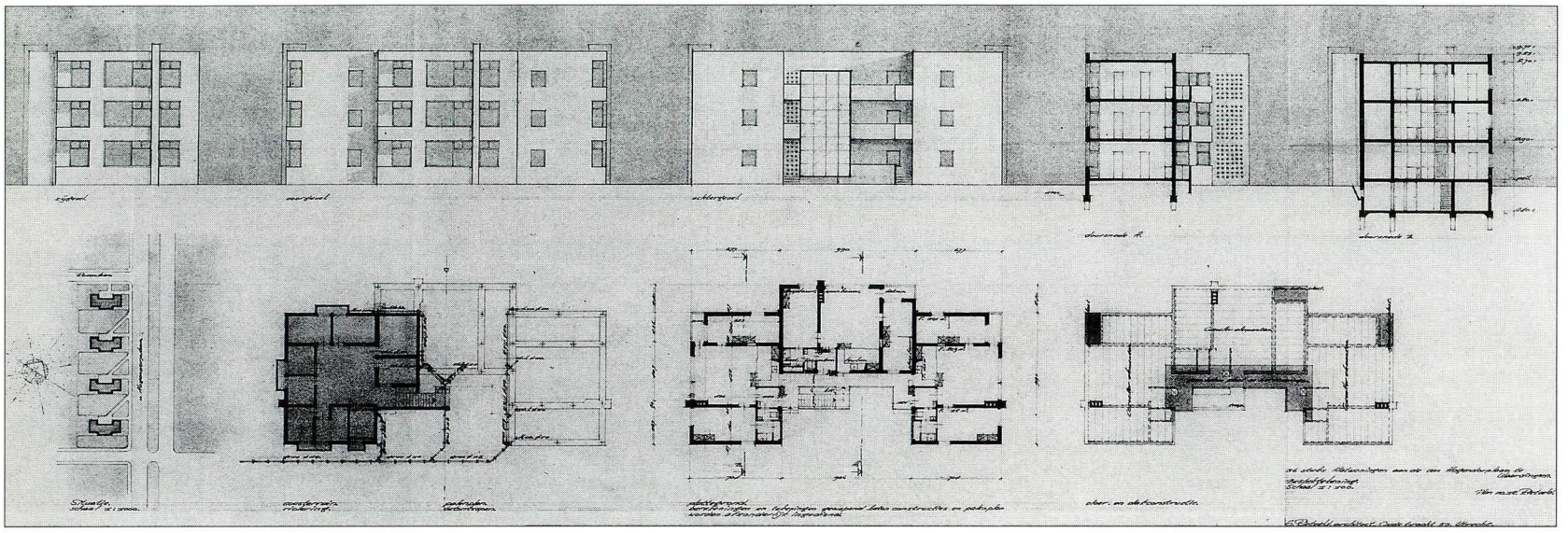

1955

477 **Ontwerp 36 flatwoningen Babberspolder** Van Hogendorplaan, Vlaardingen

1952-1955
opdrachtgever
Vereniging tot Verbetering der Volkshuisvesting 'Patrimonium's Woningen'
niet uitgevoerd

Patrimonium's Woningen was een van de woningbouwverenigingen die in het uitbreidingsgebied Babberspolder in Vlaardingen zouden bouwen. Rietveld had al eerder in opdracht van de vereniging gewerkt (nr. 401). Ditmaal schakelde zij Rietveld in voor het ontwerp van 36 woningwetwoningen. Voor een terrein aan de Van Hogendorplaan ontwierp hij flats: vier gebouwen met elk drie woonlagen en drie woningen per verdieping. Tegen het eerste ontwerp uit 1952 maakte het gemeentebestuur bezwaar: de slaapkamers waren te klein en er was geen aparte keuken. Rietveld stelde voor om de architect E.F. Groosman bij het ontwerp te betrekken, mogelijk in de hoop dat samenwerking met een Rotterdamse architect de bouwaanvraag gunstig zou beïnvloeden. In 1955 ontving hij echter het bericht van de gemeente Vlaardingen dat er geen geld beschikbaar was om het bouwplan uit te voeren.

478 **Woning Van Ravesteyn-Hintzen** Hoefloo 18, Laren

1953-1955
opdrachtgeefster
D. van Ravesteyn-Hintzen
gewijzigd

foto ca. 1955

479 **Voetstuk voor 'een slinger van Foucault'**
openbare hal van het gebouw van de Verenigde Naties, New York

staal, marmer, email
1953-1955
opdrachtgever De Staat der Nederlanden

De 'slinger van Foucault', waarmee het bewijs geleverd wordt dat de aarde om haar as draait, was een geschenk van de Nederlandse regering aan de Verenigde Naties. Rietveld ontwierp het voetstuk van geperforeerd roestvrij staal dat bevestigd werd op een plateau van groen marmer. De bol van de slinger is verguld en de gradenverdeling op de ring is in rood, wit en donkerblauw email uitgevoerd. Voor de inscriptie koos Rietveld een citaat van koningin Juliana, dat hij uit een boekje haalde getiteld *Koninklijke Woorden*: 'It is a privilege to live this day and tomorrow'.[1] Het was de enige zin die hij kon vinden die enig verband hield met de 'wenteling der aarde (dag en nacht)' en een 'optimistische klank' had. De slinger werd geplaatst in de openbare hal van het gebouw van de Verenigde Naties en op 7 december 1955 feestelijk ingewijd.[2]

[1] Uitgave Wereldbibliotheek 1950.
[2] Frank 1992.

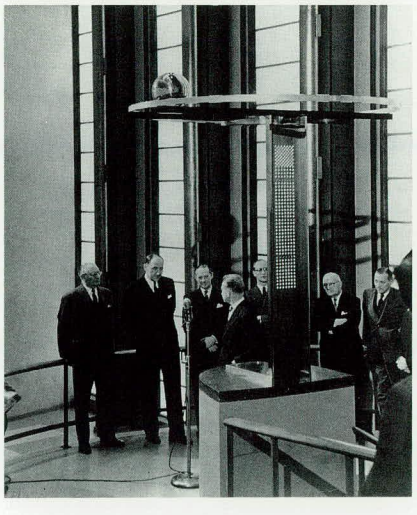

foto 1955

480 **Woning Spoelstra**
Juliana van Stolberglaan 2, Amersfoort

1954-1955
opdrachtgever D.B. Spoelstra en vervolgens J.W. van der Lely

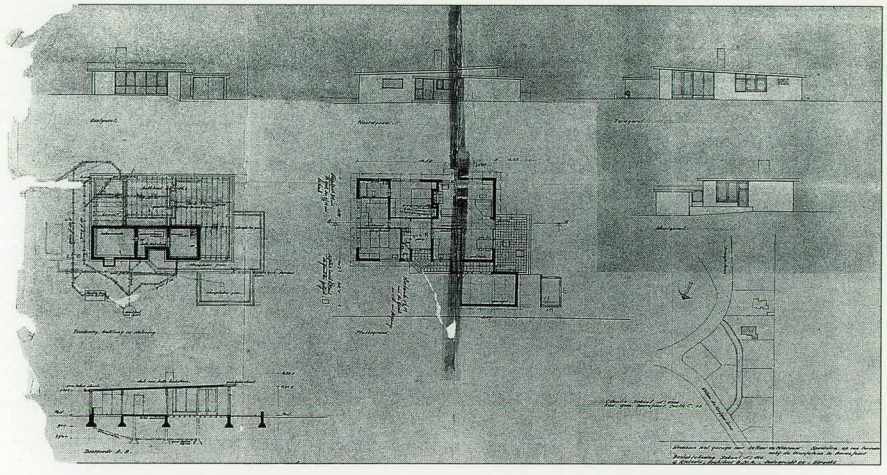

Ontwerptekening
inkt op lichtdruk
84 x 48,5 cm
particuliere collectie Amersfoort

1955

481 Expositiepaviljoen voor sculptuur
Park Sonsbeek, Arnhem

Ontwerp kiosk
Park Sonsbeek, Arnhem

1955
opdrachtgever Stichting Sonsbeek
afgebroken, in 1965 gereconstrueerd in de tuin van Rijksmuseum Kröller-Müller Otterlo

Het paviljoen was ontworpen als tijdelijke expositieruimte voor sculptuur, voor een tentoonstelling in 1955 in Park Sonsbeek bij Arnhem. Met dit ontwerp wist Rietveld zijn idee over pure architectuur vorm te geven; het is gemaakt als zuiver ruimtelijke begrenzing. Hij ontwierp het gebouwtje

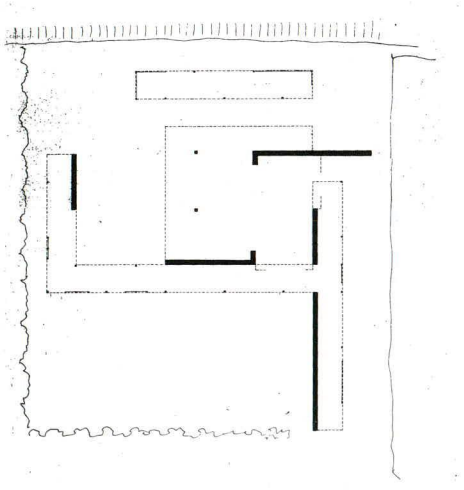

Ontwerptekening
lichtdruk
50 x 41,4 cm
RSA

tijdens een treinreis, zoals hij in een artikel in de *Nieuwe Vlaardingsche Courant* van 19 oktober 1960 verhaalde. Het paviljoen heeft een aantal galerijen van drie meter breed, deels open, deels gesloten, en een centrale ruimte van twaalf bij twaalf meter. Het is opgetrokken in verschillende soorten betonblokken. Na de tentoonstelling werd het paviljoen afgebroken.

Er zijn verschillende initiatieven tot herbouw geweest. Het eerste, in 1960, kwam van Ir. W.A. den Bakker, directeur van de Eerste Nederlandse Coöperatieve Kunstmestfabriek. Hij wilde het paviljoen in Vlaardingen herbouwen, maar dit liep stuk op financiële gronden. De directie van Weverij De Ploeg in Bergeyk overwoog het paviljoen op haar terrein onder te brengen, maar trok zich terug toen vrijwel gelijktijdig enige architecten onder leiding van W. van Tijen en S.J. van den Embden herbouw in de tuin van het museum Kröller-Müller voorstelden. Rietveld had voor zijn overlijden de plaats zelf uitgezocht. 'Het was het gezamenlijk verlangen van vele van zijn collega's en vrienden daarmee hem te eren, die met dit bouwwerk heeft duidelijk gemaakt hoe architectuur in ons leven verhelderend, zuiverend en verblijdend kan werken' staat er met gouden letters op een steen van het in 1965 herbouwde paviljoen. Het was voor de eerste maal in de architectuurgeschiedenis dat Nederlandse architecten een gebouw van een collega deden herrijzen.

foto ca. 1955

1955

482 Eetkamerstoel Van Daalen

metaal, riet
79 x 32 x 51 cm
1955
particuliere collectie
Amsterdam

Rietveld bouwde in Bergeyk een huis voor de familie Van Daalen (nr. 537). Alleen het frame van de stoel is in prototype uitgevoerd.

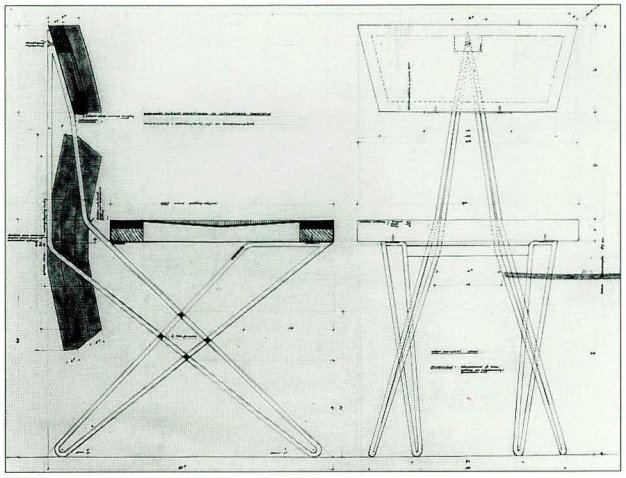

Ontwerptekening
inkt op transparant
94 x 115 cm
NAi

483 Interieur Instituut voor Industriële Vormgeving
Herengracht 247,
Amsterdam

1955
verloren gegaan

484 Ontwerp bioscoop Joy en Cinema
Vredenburg, Utrecht

1955
niet uitgevoerd

485 Ontwerp espressobar
Stationsplein, Rotterdam

1955
opdrachtgever F. Engels
niet uitgevoerd

Ontwerptekening
kleurpotlood op
lichtdruk
50 x 63 cm
NAi

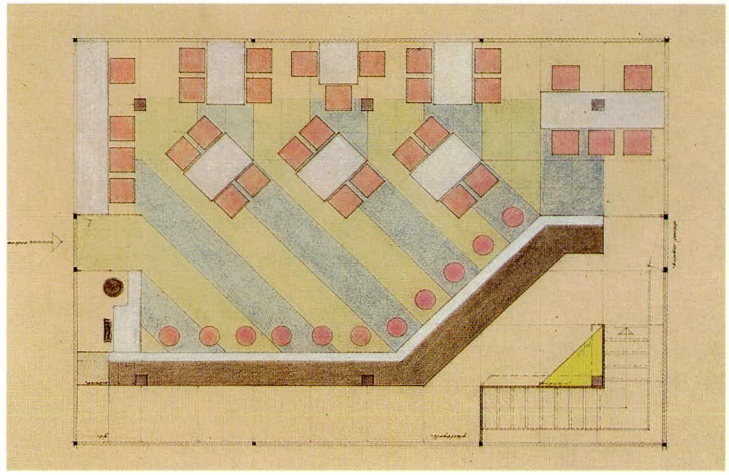

486 Interieur apotheek Birza
Bilderdijkstraat 194,
Amsterdam

1955
opdrachtgever W. Birza
verloren gegaan

Ontwerptekening kasten
potlood, inkt op
transparant
55 x 98 cm NAi

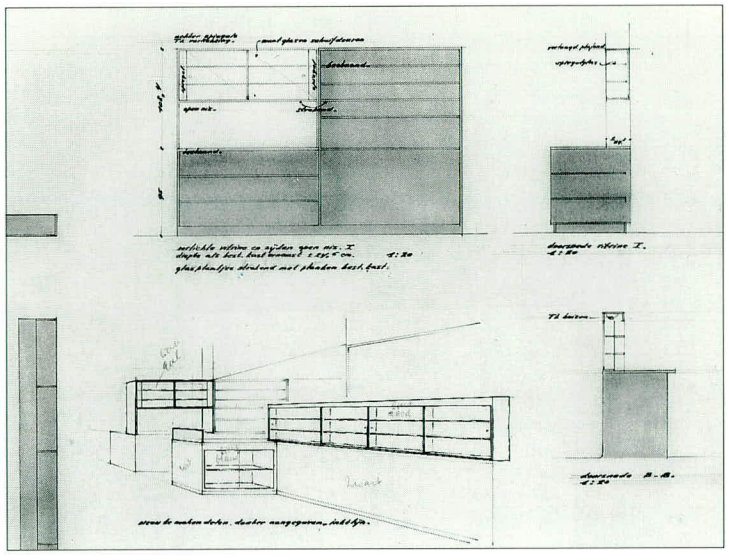

487 Ontwerp showroom De Gooyer
Zeist

1955

Ontwerptekening
potlood, inkt op transparant
69 x 98 cm
NAi

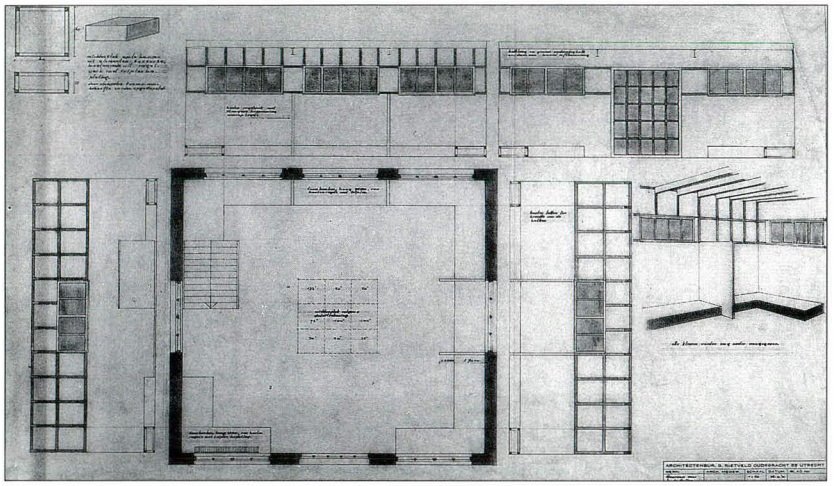

488 Ontwerp clubhuis 'Gispen'

1955

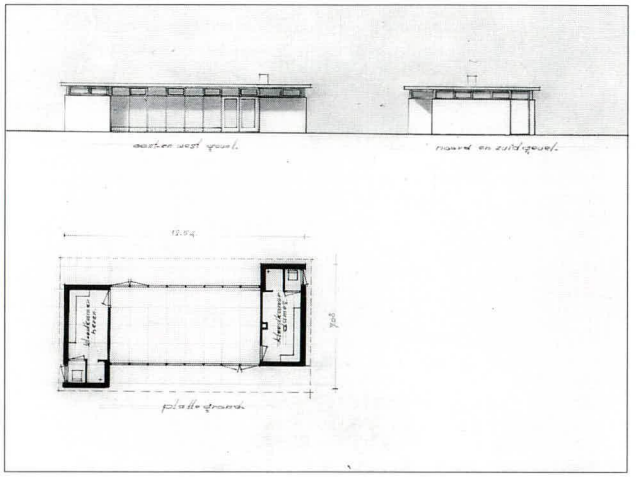

489 Nationaal Paviljoen tentoonstelling 'E-55'
Ahoyhallen, Rotterdam

1955
in samenwerking met
twaalf beeldend kunstenaars

Ontwerptekening
potlood op transparant
50 x 74 cm
NAi

490 Ontwerp Jaarbeursstand Enka

1955

Ontwerptekening
kleurpotlood, inkt op transparant en potlood, inkt, verf op papier
27,3 x 42,5 cm
RSA

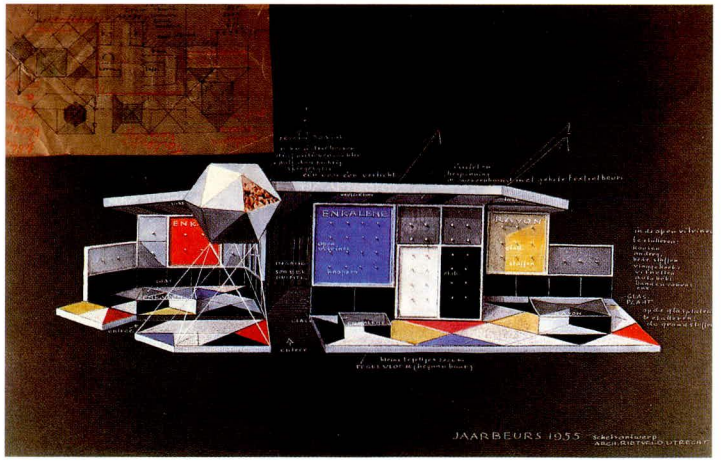

491 Ontwerp staande lamp

metaal
ca. 1955

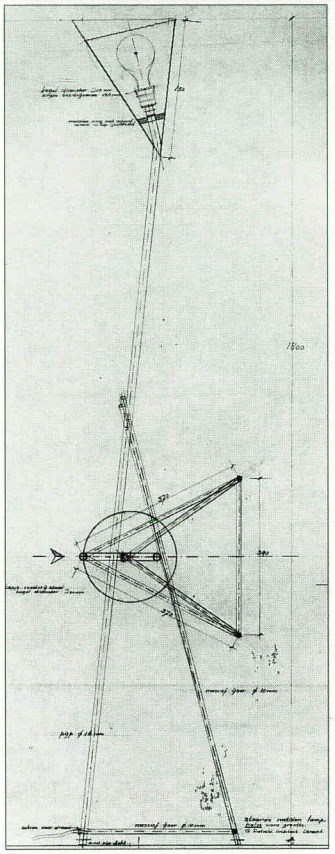

Ontwerptekening
potlood op transparant
42,5 x 108 cm
NAi

492 Tafel

metaal, multiplex, formica
73 x 86,6 x 86,6 cm
ca. 1955
CMU

493 Ontwerp modelwoning 'Goed Wonen'

ca. 1955

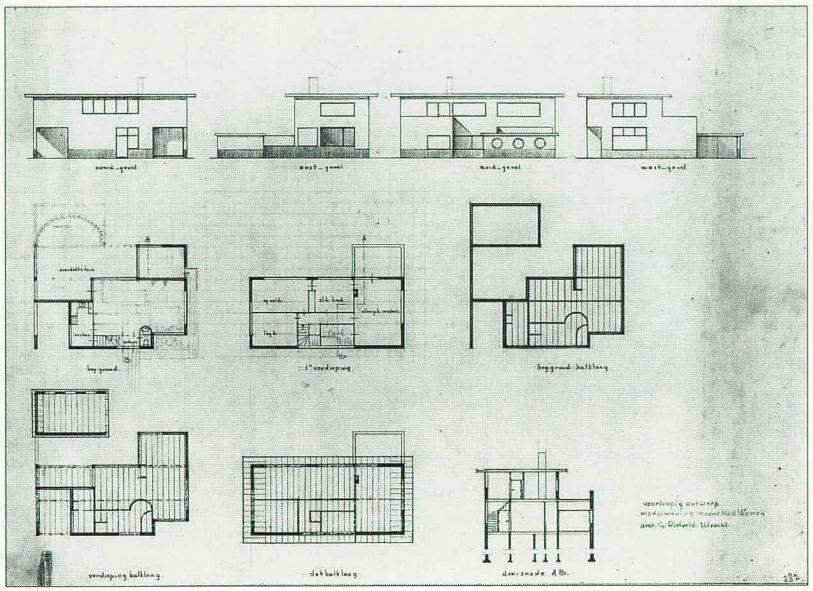

Ontwerptekening
potlood, inkt op transparant
59,4 x 75 cm
RSA

494 Tijdelijke fietsenstalling Centraal Station, Utrecht

1953-1956
afgebroken in 1971

foto ca. 1956

1955

495 **Julianahal van de Koninklijke Jaarbeurs** Graadt van Roggenweg, Utrecht

1953-1956
opdrachtgever
Koninklijke Jaarbeurs
in samenwerking met
groep '53 bestaande uit
J.A. van den Berg,
A.J. ter Braak,
J.B. van Grunsven,
W. Prey, en N.V. Adviesbureau Dulling
gewijzigd

Rietveld projecteerde de nieuwe hal op het Jaarbeursterrein haaks op de Margriethal. De basismaat van het ontwerp was een meter, in clusters van twaalf bij twaalf. Ook de voorzieningen bij de hal, zoals de vitrines, de zeshoekige kiosk en de persruimte, zijn op dit stramien gebaseerd. Het complex heeft een L-vormige plattegrond. Al direct bij de hoofdingang is de dragende constructie van betonnen balken zichtbaar. Deze ingang bevindt zich onder een plateau dat 6,50 meter boven de grond ligt en dat kan worden gebruikt als een terras met buitenstands. Aansluitend was een overdekte hal, die door een glaswand van het plateau werd gescheiden. Deze verdieping werd ontsloten door twee binnentrappen, een buitentrap en een helling. Op de begane grond bevindt zich een tweede hal. Tussen plafond en vloer, die zijn opgehangen aan de kolommen, bevindt zich een ruimte van 1,60 meter hoog waarin alle voorzieningen voor de stands, zowel die beneden als boven, zijn aangebracht. Elektriciteit, water, gas en de riolering kunnen onzichtbaar via met regelmaat aangebrachte aansluitpunten naar elke gewenste plek in het gebouw worden geleid. Voor zover de wanden niet van glas zijn, bestaan ze uit panelen die zijn samengesteld uit lagen aluminium, glaswol en staalplaat. De overige bouwmaterialen zijn voornamelijk beton en staal en zijn zoveel mogelijk naturel gelaten. Alleen de deuren waren in een fel oranje-rode kleur geschilderd.

Ontwerptekening
potlood, verf op papier
69,5 x 149 cm
NAi

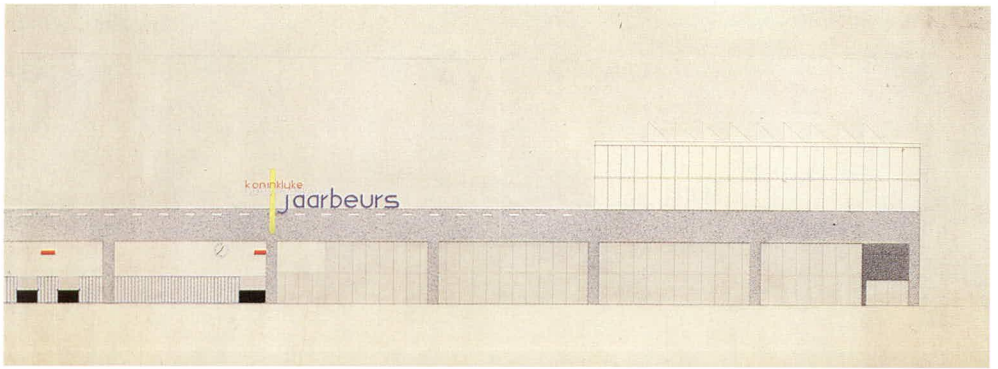

foto ca. 1956

1956

1956

496 **Ontwerp woning met expositieruimte**
Breloftpark 24, Noordwijk

1955-1956
opdrachtgeefster
A. Reinhold-Bouvy
niet uitgevoerd

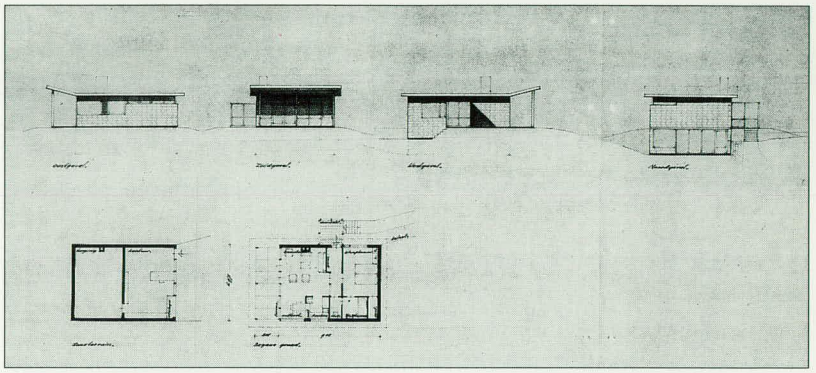

Ontwerptekening
lichtdruk
38,5 x 77 cm
NAi

497 **Ontwerp servicestation met woning**
Dantelaan 80, Utrecht

1955-1956
opdrachtgever
Wildschut's
Bouwbedrijf N.V.
Utrecht
niet uitgevoerd

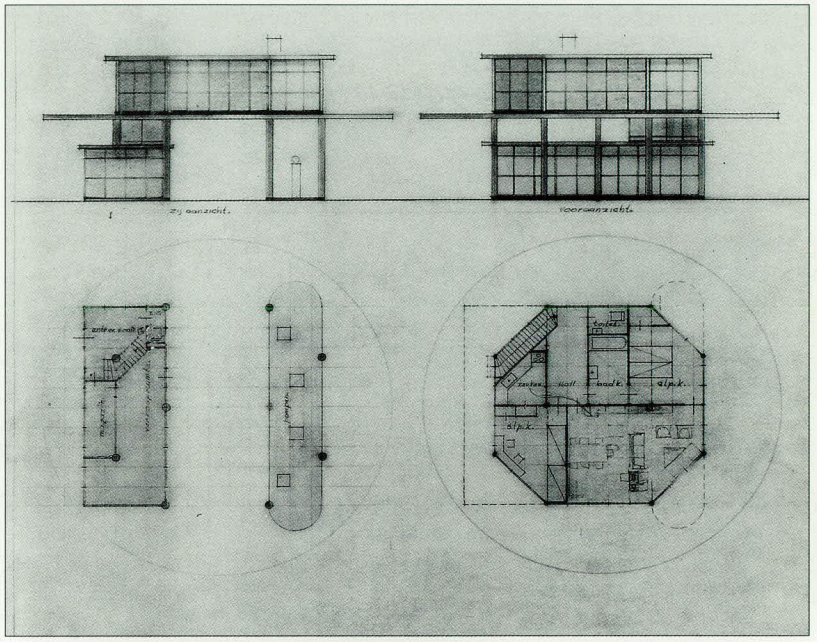

Ontwerptekening
potlood op transparant
57,5 x 67 cm
NAi

498 **Ontwerp klokketoren**
Washington D.C.

1955-1956
niet uitgevoerd

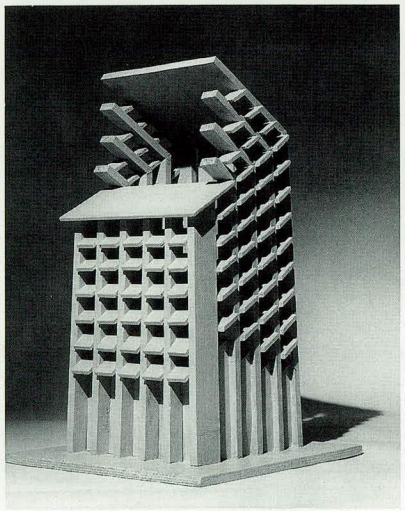

Maquette
foto ca. 1956

499 Dubbele woning Smedes
Hullenbergweg 10,
Bennekom

1955-1956
opdrachtgever
J.J.A. Smedes
medewerkster
H. Schröder
gewijzigd

Meubilair Smedes

Smedes wilde na de uitbreiding van het nabij zijn woning (nr. 249) gelegen vliegveld Soesterberg verhuizen en vroeg Rietveld een ontwerp te maken voor een dubbele woning op een perceel grond in Bennekom. Behalve Smedes en zijn vrouw zou daar ook hun dochter met haar gezin moeten kunnen wonen.

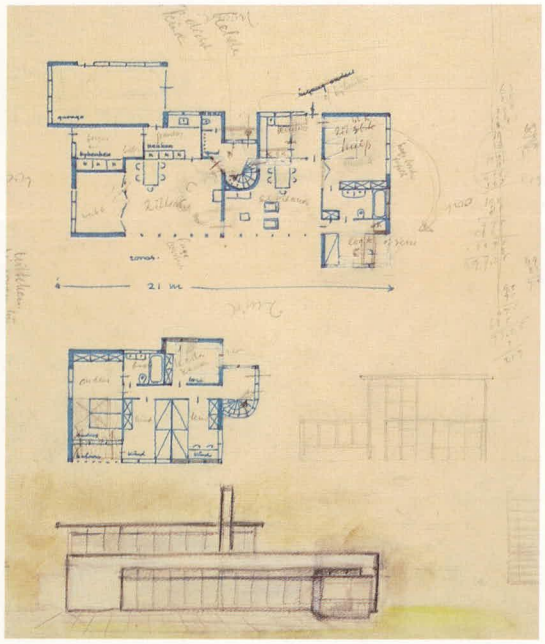

Ontwerptekening
potlood, kleurpotlood, inkt op transparant
50 x 39 cm
NAi

De bouw van een dubbele woning was op het villaterrein in Bennekom niet toegestaan. Twee woningen op het stuk grond mocht ook niet. Rietveld ontwierp een dubbele woning, maar maakte twee versies van het ontwerp: één voor de opdrachtgever en één voor de Gemeente Ede, die de bouwvergunning moest verlenen. Het werd een dubbele woning waarbij één woondeel tegen de achterzijde van het andere is aangebouwd. Alleen het achterste deel, waar de dochter met haar gezin woonde, heeft een verdieping. De keuken van het voorste huis stond op de tekening voor de gemeente aangeduid als 'pantry'. Verder waren er zogenaamd een dienstbodekamer, een muziek- en een speelkamer. De woningen waren onderling verbonden door een binnendeur.

Maquette
foto ca. 1956

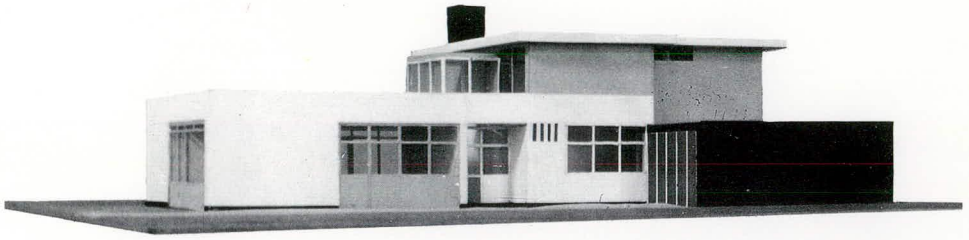

Keuken woning dochter Smedes
foto 1991

1956

500 Woning Visser
Eikendreef 2, Bergeyk

1955-1956
opdrachtgever M. Visser
medewerkster
H. Schröder
gewijzigd, in 1968 en in 1974 verbouwd door
A. van Eyck

Voor de meubelontwerper Martin Visser ontwierp Rietveld een woning die op een perceel bosgrond in Bergeyk werd gebouwd. Met een beperkt bouwbudget maakte hij een kleine bungalow met een compacte plattegrond. Om de ruimte optimaal te benutten fungeerde de woonkamer tevens als doorgang naar de slaapkamers. Deze oplossing paste Rietveld een aantal jaren later ook toe bij een dubbele woning in Baambrugge (nr. 538). Een ander principe dat hij in deze woning introduceerde en later herhaalde malen gebruikte, is de langgerekte slaapvleugel die schuin op het woongedeelte is geplaatst (zie ook nrs. 516, 537 en 632). De slaapkamers liggen naast elkaar aan een lange gang aan de tuinzijde. De gang wordt van de buitenruimte gescheiden door een glaswand van de vloer tot aan het dak. Net als bijvoorbeeld bij de woning voor G. Stoop (nr. 419) is de gevel van Vissers bungalow aan de voorzijde vrij gesloten en opent het huis zich uitbundig naar de tuin. Het interieur was afgewerkt in zachte kleuren: lichtblauw, lila en geel. Het ontwerpen van bij het huis horend meubilair zoals de vaste kasten en een tafel liet de meubelontwerper aan Rietveld over.

Martin Visser is een groot kunstliefhebber en kunstverzamelaar. Toen hij zijn woning liet bouwen bezat hij al een grote collectie schilderijen en grafiek. De woning bood echter nauwelijks mogelijkheden om de collectie te tonen. Aldo van Eyck merkte hier, twee jaar na de bouw van het huis, over op: 'in Bergeyk heeft tenslotte de puurheidsdwang het van de puurheid gewonnen. Geen schilderij kan of mag er hangen. (...) Hier matigt zich de architectuur iets aan wat buiten haar vermogen ligt, of ontkent het bestaan ervan: de betekenis van de picturale beelding.'[1]

[1] Van Eyck 1958.

1956

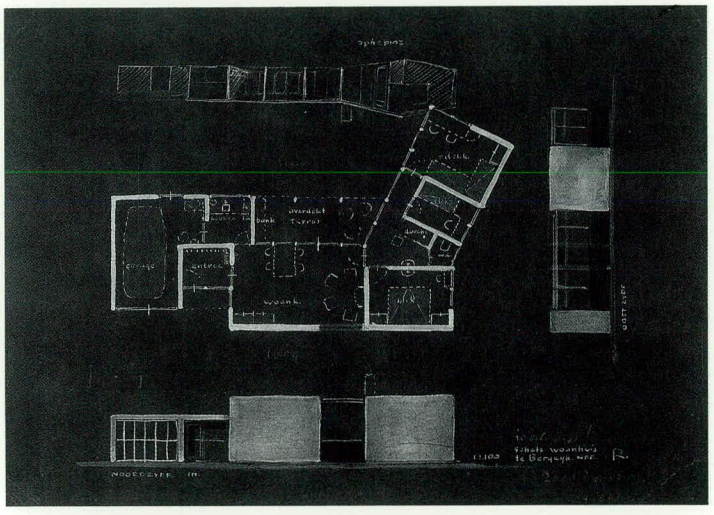

Ontwerptekening
potlood, loodwit op karton
25 x 32,2 cm
RSA

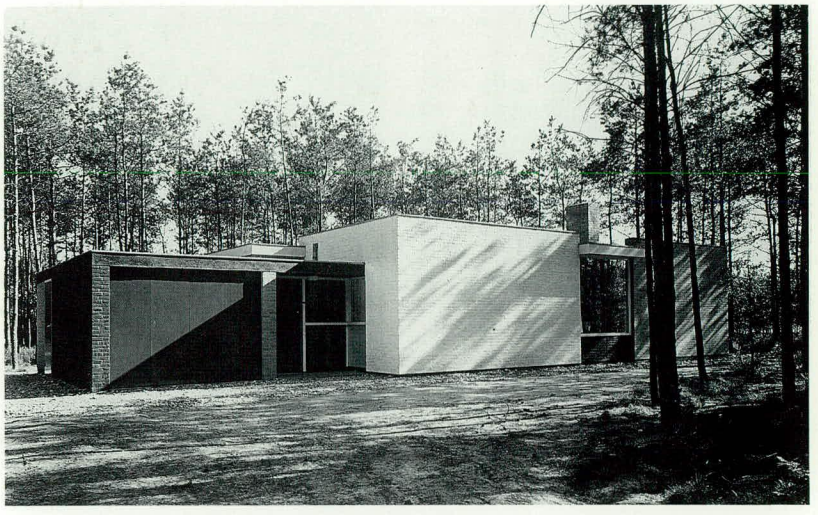

foto ca. 1956

Van Eyck kreeg de gelegenheid er iets aan te doen. In 1968 vroeg Martin Visser hem een uitbreiding van zijn huis te ontwerpen. Van Eyck ontwierp een cirkelvormige aanbouw die aan de slaapvleugel is gebouwd. Zes jaar later vond een tweede uitbreiding plaats. De stompe hoek tussen de slaapvleugel en het woongedeelte werd dichtgebouwd.

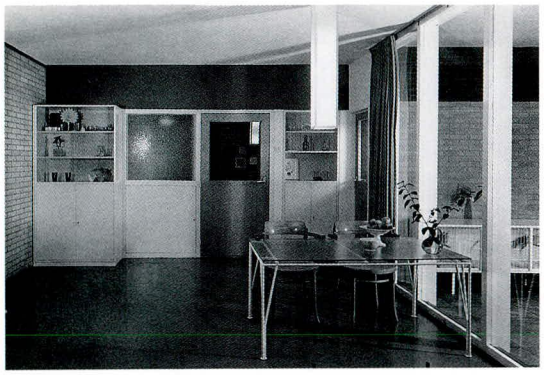

Woonkamer
foto ca. 1956

501 Meubilair Visser

1955

Voor de woning van Martin Visser (nr. 500) ontwierp Rietveld naast enkele vaste kasten, een tafel met een onderstel van gelakt ijzer en een blad van glas. De lamp, gebaseerd op een ouder onderwerp (nr. 243) en de tafel zijn verloren gegaan.

502 Meubilair De Wilde
Stedelijk van Abbemuseum, Eindhoven

1956

E.L.L. de Wilde, van 1946 tot 1964 directeur van het Stedelijk van Abbemuseum in Eindhoven, vroeg Rietveld een tafel, een kastje en stoelen voor zijn werkkamer te ontwerpen. De tafel is na verloop van tijd weggeschonken; de huidige verblijfplaats van het kastje is niet bekend.

Stoel
hout, multiplex, stoffering
83 x 50 x 56 cm
1956
Stedelijk van Abbemuseum Eindhoven

503 Ontwerp interieur F 29

1955-1956
opdrachtgever N.V. Fokker Koninklijke Nederlandse Vliegtuigenfabriek
niet uitgevoerd

Rietveld heeft twee maal een opdracht gekregen voor de inrichting van een vliegtuiginterieur: in 1955 voor de vliegtuigfabrikant Fokker en in 1957 voor de vliegmaatschappij KLM (nr. 547). De opdracht van Fokker kreeg Rietveld via het Instituut voor Industriële Vormgeving, zoals blijkt uit brief van 10 februari 1955 in het Nederlands Architectuurinstituut. Het contact met de KLM was wellicht een uitvloeisel van deze opdracht. In beide gevallen ging het hoofdzakelijk om de kleurstelling van de wanden en het meubilair en de keuze van de bekledingsstof van de stoelen. Aan de presentatie van de ontwerpen besteedde Rietveld veel aandacht, gezien het overvloedige documentatiemateriaal dat bewaard is gebleven.

Ontwerptekening
plafond met twee wanden F 29
collage, gekleurd papier op lichtdruk
81 x 94,2 cm
1956
NAi

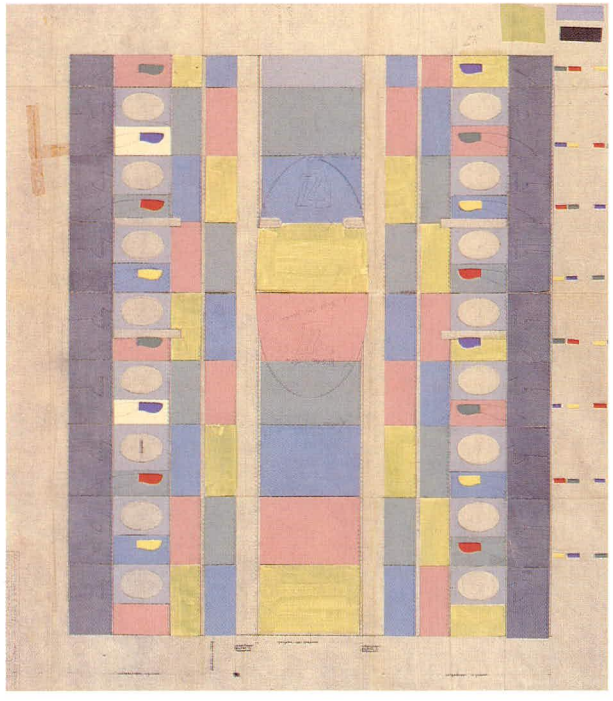

1956

504 Ontwerp bed en toilettafel Nijland

1956

De bedombouw is vrijwel identiek aan het hoofdeinde van het bed voor Ten Doesschate (nr. 329).

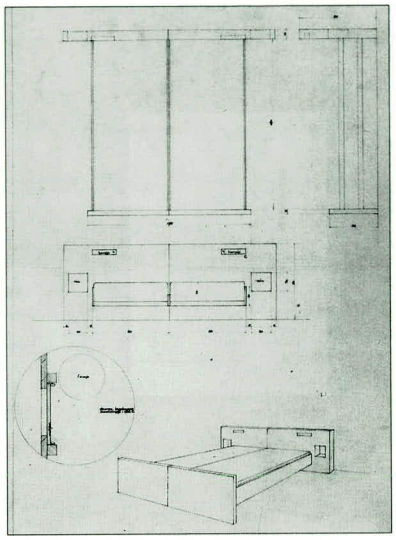

Ontwerptekening
lits-jumeaux
potlood, inkt op transparant
68 x 44,5 cm
NAi

505 Ontwerp verbouwing woning en garage
Hercules Segherslaan, Bilthoven

1956
opdrachtgever
J. Lanjouw

506 Verbouwing pottenbakkersatelier
Lange Nieuwstraat 64, Utrecht

1956
opdrachtgever
H. Wagner
verloren gegaan

507 Ontwerp vijf woningen
Groenekanseweg, De Bilt

1956
opdrachtgever N.V. Bouw en Aannemings-maatschappij Bakhuizen
niet uitgevoerd

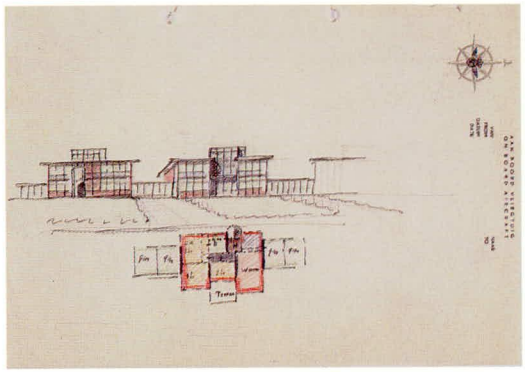

Schetsontwerp
potlood, kleurpotlood, inkt op papier
17,5 x 26 cm
NAi

508 Ontwerp flatwoningen voor bejaarden
Bennekom

1956
opdrachtgever N.V. Bouw- en Aannemings-maatschappij Bakhuizen

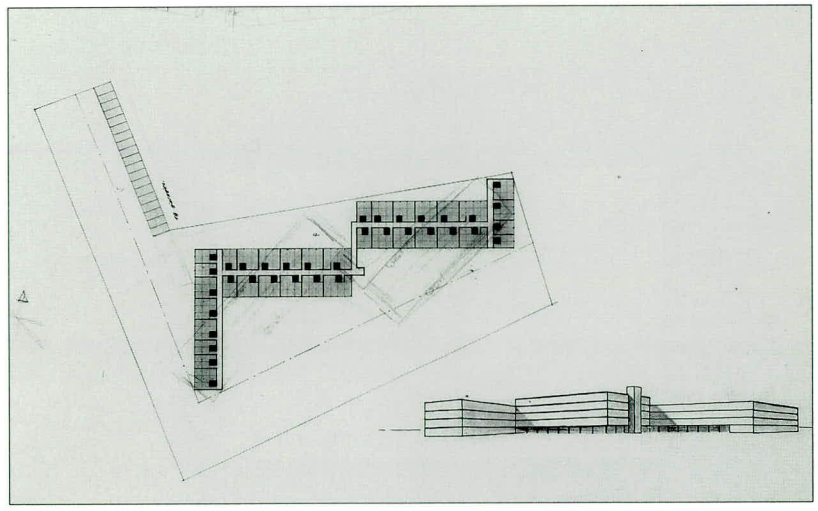

508
Ontwerptekening
inkt, potlood op transparant
50 x 66,5 cm
NAi

509 **Ontwerp natte cel**

1956

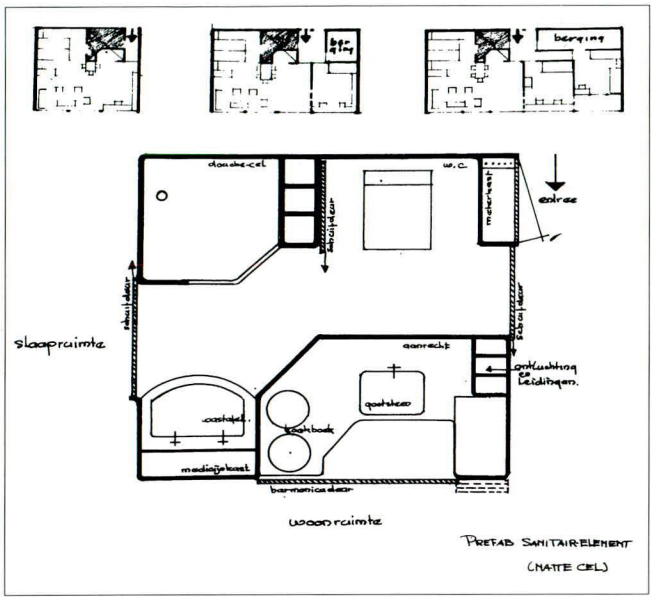

Het idee van de geprefabriceerde natte cel verwerkte Rietveld in de jaren vijftig en zestig regelmatig in zijn ontwerpen; bijvoorbeeld in een ontwerp voor een bejaardenflat (nr. 508) en ook in de modelinrichtingen op de tentoonstelling 'Woning en Kleding voor Ons' (nr. 438) en de tentoonstelling 'Kunst en Kitsch' (nr. 430).
In 1958 liet Rietveld een natte cel, grotendeels uitgevoerd in plastic, vervaardigen voor de Wereldtentoonstelling in Brussel (nr. 544).

foto van **ontwerptekening**, ca. 1956

510 **Ontwerp woning**
Breitnerlaan 9, Utrecht

1956
opdrachtgever
Wildschut's
Bouwbedrijf N.V.
Utrecht
niet uitgevoerd

511 **Ontwerp dubbele woning**
Breitnerlaan 11, Utrecht

1956
opdrachtgever
Wildschut's
Bouwbedrijf N.V.
Utrecht
medewerkster
H. Schröder
niet uitgevoerd

512 **Eengezins- en etagewoningen**
Hoograven, Utrecht

Ontwerp studie wijkaanleg 'Tolsteeg'

Ontwerp 'klimplastiek' voor de wijk Hoograven

1954-1957
opdrachtgever
Woningbouwvereniging Hoograven en Utrechtse Woningstichting
medewerkers
J.B. van Grunsven en H. Schröder
gewijzigd

1957

Aanvankelijk zou de opdracht voor het ontwerpen van eengezins- en etagewoningen naar J.J.P. Oud en Rietveld samen gaan. Oud trok zich echter wegens tijdgebrek vrij snel terug. Rietveld ontwierp verschillende typen woningen: eengezinswoningen, twee-op-één woningen (met en zonder onderbouw) en drie-, vier- en vijfkamer-etagewoningen. Omdat het woningen waren die met rijkssubsidies werden gebouwd, was de architect gebonden aan een groot aantal voorschriften. Het vereiste een uitermate grote vindingrijkheid om hierbinnen en met beperkte financiële middelen woningen te bouwen die niet uitsluitend een onderkomen zijn voor een gezin maar die een architectonische en esthetische meerwaarde hebben en waarin het plezierig wonen is. De woningen hebben een zeer doordacht ingedeelde en praktische plattegrond. Verschillende vertrekken konden worden samengevoegd en zo waren er meer van dergelijke Rietveld-snufjes. De twee-op-één woningen hadden een kastenwand tussen keuken en woonkamer, de etagewoningen daarentegen een glazen schuifwand. De buizen van de centrale verwarming waren vierkant en liepen als een plintje langs de muur. Ruimteverslindende elementen als schoorsteenmantels waren in de woningen niet te vinden. Ook het exterieur van de blokken en de aanleg van de wijk hadden Rietvelds aandacht. Het metselwerk is in verschillende kleuren baksteen uitgevoerd, zodat er vlakken ontstaan die de zware massa's van de bouwblokken tenietdoen. Rietveld bleef van begin tot eind nauw betrokken bij het project. Hij bezocht de bewoners nadat zij enige maanden in hun nieuwe woning hadden doorgebracht en was aanwezig op de bewonersavonden die door de woningbouwverenigingen werden georganiseerd. Na de bouw van de 388 woningen in Hoograven volgde in 1956 een tweede opdracht van dezelfde twee woningbouwverenigingen voor de bouw van 194 woningen in de ten noorden van Hoograven gelegen wijk Tolsteeg (nr. 540). Hier werden, met uitzondering van enige kleine wijzigingen, dezelfde typen woningen gebouwd.

foto's ca. 1957

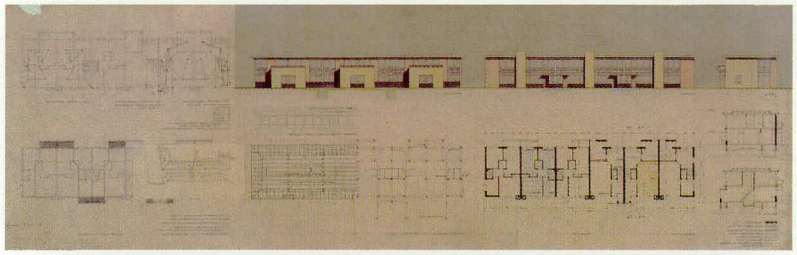

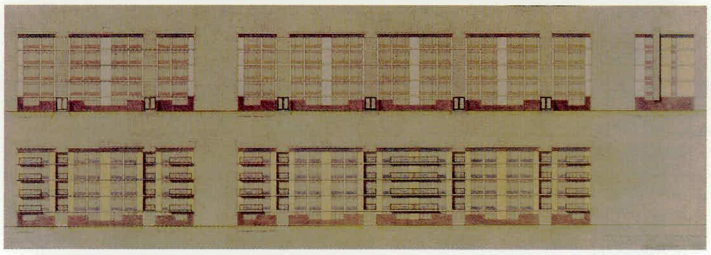

Ontwerptekening
eengezinswoningen
kleurpotlood op lichtdruk
44,5 x 139 cm
NAi

Ontwerptekening
flatwoningen
kleurpotlood op lichtdruk
44,5 x 126 cm
NAi

513 **Ontwerp eengezinswoningen in uitbreidingsplan Apeldoorn**
Tweede Berkenlaan, Apeldoorn

1955-1957
opdrachtgever
Wildschut's Bouwbedrijf N.V. Utrecht
niet uitgevoerd

Voor het uitbreidingsplan van Apeldoorn ontwierp Rietveld in opdracht van Wildschut's Bouwbedrijf N.V. een aantal verschillende woningen. In enkele typen verwerkte hij zijn geliefde motief van splitlevel-verdiepingen. Waarom het plan niet is uitgevoerd, is niet bekend.

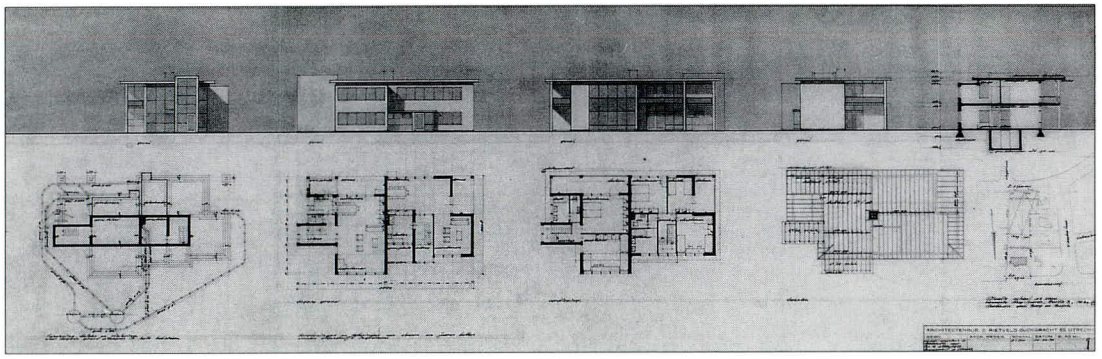

Ontwerptekening
dubbel woonhuis
potlood, inkt op transparant
57,5 x 138 cm
NAi

514 **Ontwerp flatwoningen**
Akkerstraat, Driebergen

1956-1957
opdrachtgever N.V. Bouw- en Aannemingsmaatschappij Bakhuizen

515 **Verbouwing Erasmushuis**
Oudegracht 151, Utrecht

1956-1957
opdrachtgever
Humanistisch Verbond Utrecht

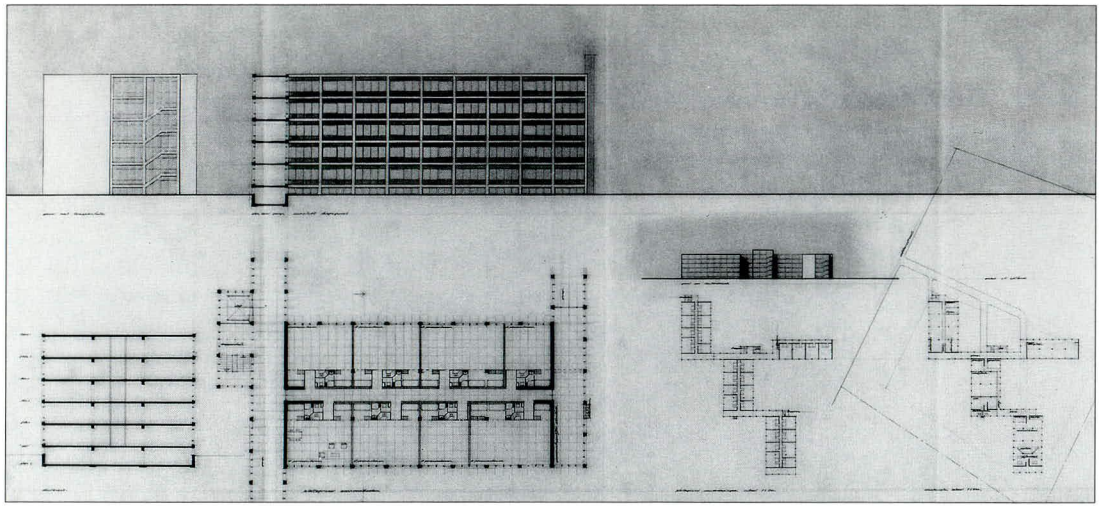

Ontwerptekening
inkt op transparant
86 x 153,5 cm
NAi

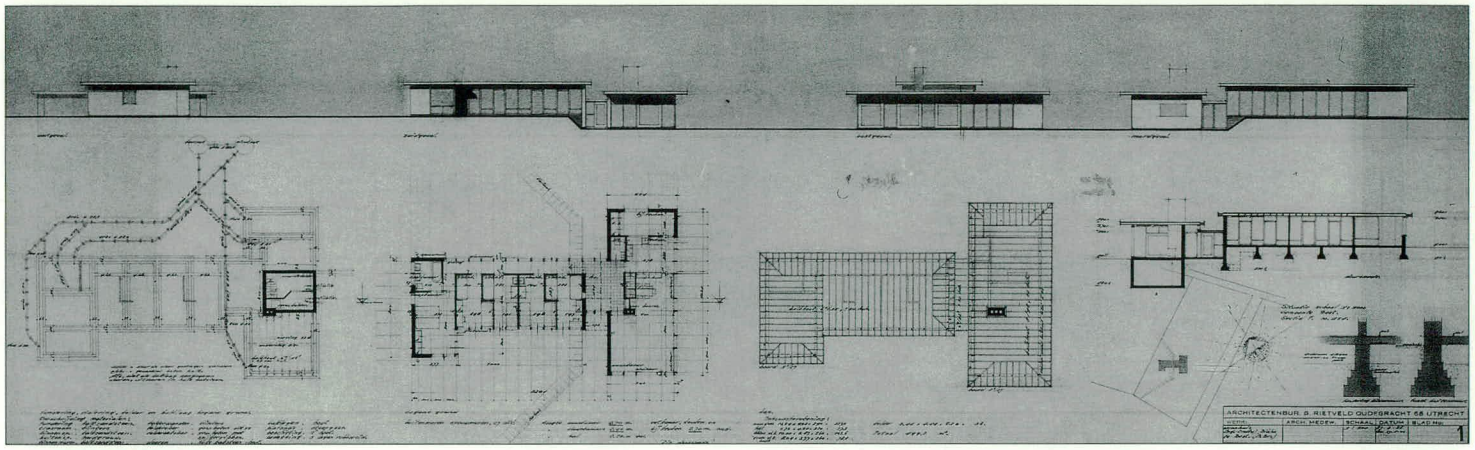

1957

516 Woning Bláha
A.P. Nosseklaan 5, Best

Meubilair Bláha

Bláha was een van de weinige particuliere opdrachtgevers die niet via vrienden of familie bij Rietveld terecht was gekomen. Hij had over diens werk gelezen in een nummer van *Tussen de Rails*. Na Rietveld in Utrecht te hebben opgezocht, nodigde Bláha hem uit om het perceel grond in Best te komen bekijken. Rietveld maakte een maquette. De familie Bláha was verbaasd over de hoeveelheid glas. De opdrachtgever vroeg Rietveld in een brief van 7 juni 1956 of alles wat in de maquette van glas was, ook daadwerkelijk zo zou worden uitgevoerd: 'wat is raam en wat is muur?'[1] De bungalow is van het type dat Rietveld in de jaren vijftig en zestig vaker bouwde, met een woongedeelte en een aparte slaapvleugel (zie nrs. 500, 537 en 632).

1956-1957
opdrachtgever
O.F. Bláha
medewerker
J.B. van Grunsven

Ontwerptekening
potlood, inkt op transparant
50 x 137 cm
RSA

[1] Rietveld-archief NAi.

foto ca. 1957

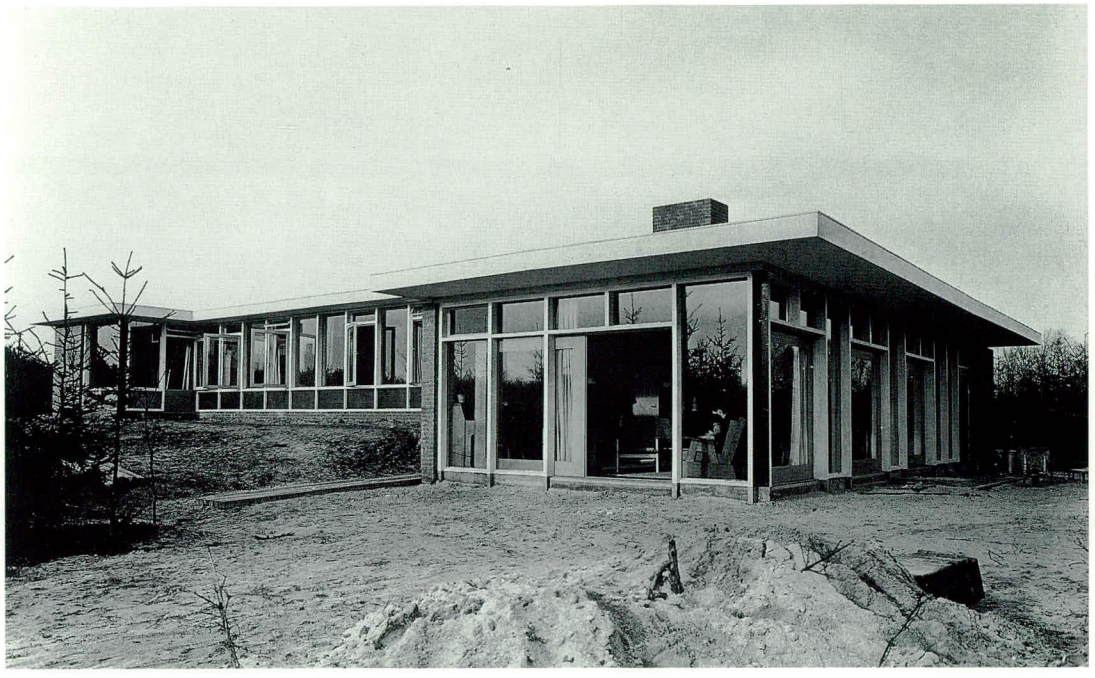

517 **Woning Jansen**
Blokvenlaan 22, Waalre

1956-1957
opdrachtgever
J. Jansen
medewerker
J.B. van Grunsven
gewijzigd

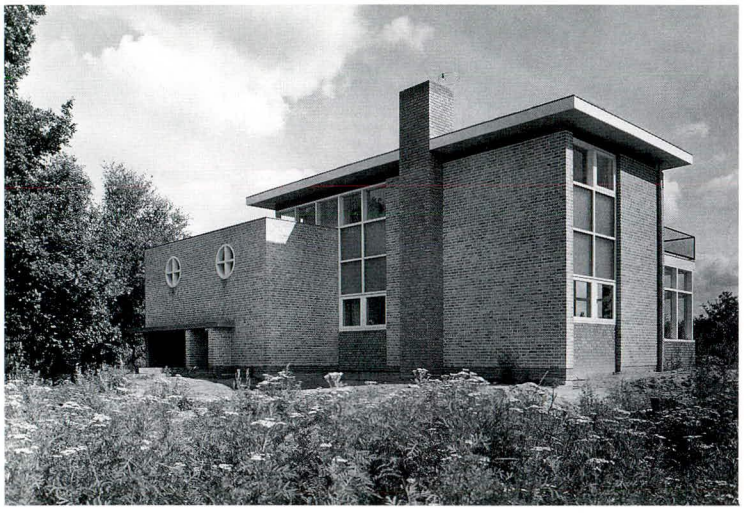

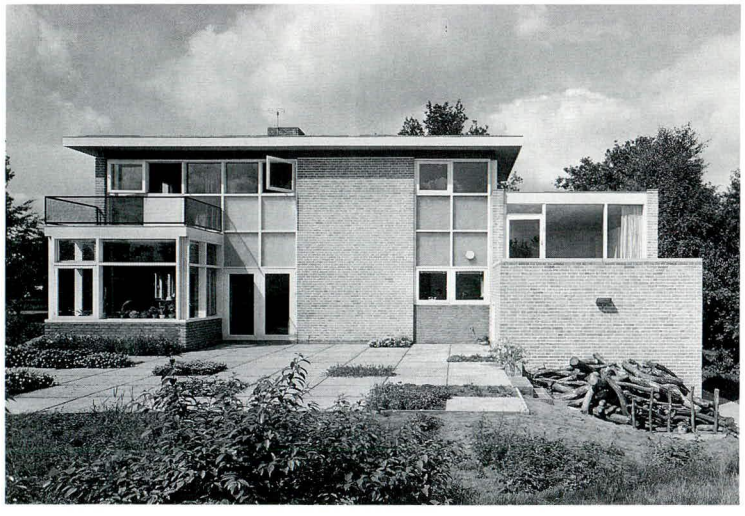

foto's ca. 1957

518 **Woning Cordemeyer**
Montanalaan 8, Apeldoorn

1956-1957
opdrachtgever
A.R. Cordemeyer
medewerker
J.B. van Grunsven
gewijzigd

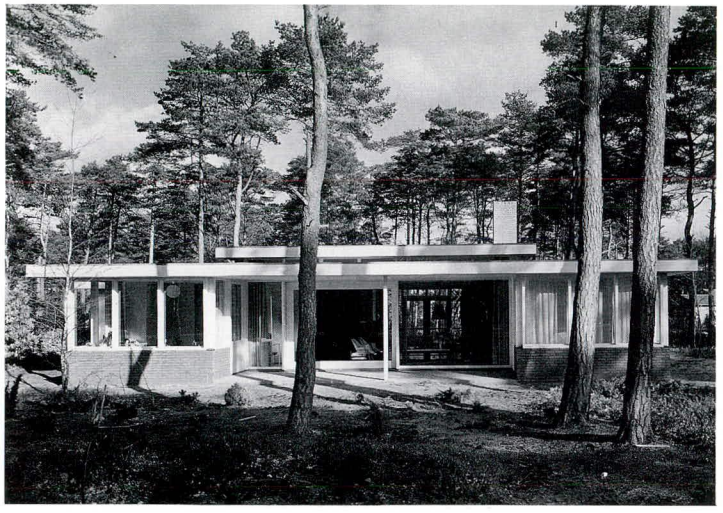

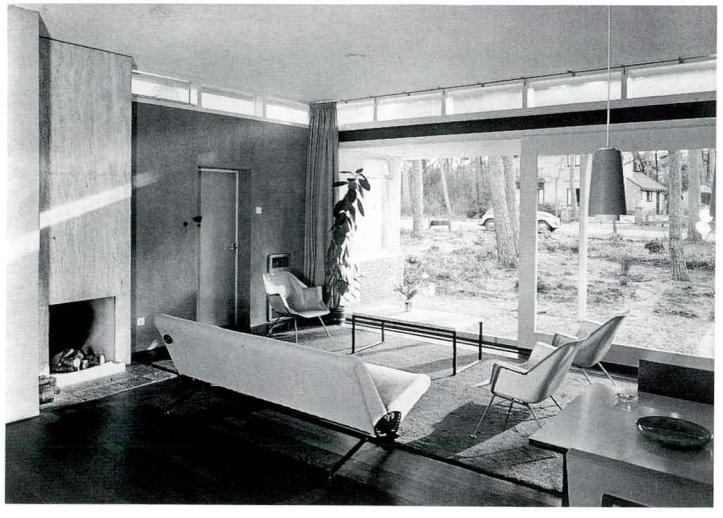

foto ca. 1957

Woonkamer
foto ca. 1957

1957

519 **Zestien eengezins-woningen** Van Meelstraat 1-35, Utrecht

1956-1957
opdrachtgever
Coöperatieve Vereniging Politie Bond Utrecht
medewerker
J.B. van Grunsven
gewijzigd

Ontwerptekening
inkt op transparant
86 x 153,5 cm
NAi

Voor de rij van zestien woningen werd in januari 1957 een bouwvergunning aangevraagd. Het duurde een half jaar voordat deze werd verleend.
De schoonheidscommissie, waarvan Rietveld in die tijd ook deel uitmaakte,

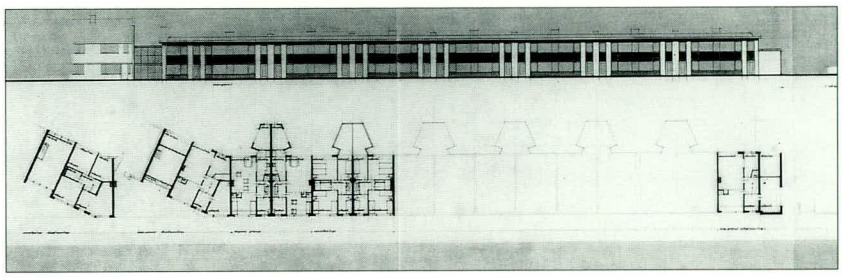

zou de woningen graag met een schuine kap zien in plaats van met een plat dak, zoals het ontwerp aangaf. Bovendien was er door de architect weinig rekening gehouden met de bestaande omliggende bebouwing. Opvallend aan dit woningontwerp is de vijfhoekige berging die tegen de keuken is aangebouwd. Deze is laag gehouden zodat er nog een bovenlicht in de keuken kon worden aangebracht; het was de enige daglichtbron in dit vertrek. Ook de inrichting van de keuken werd door Rietveld ontworpen: wit verglaasde vuurkleibakken in een zwart granito aanrecht. Onder het aanrecht waren rekjes gemaakt van latjes en erboven hingen kastjes met draadglazen schuifdeurtjes. Het exterieur van de eengezinswoningen was door Rietveld nauwgezet gedetailleerd. De gevels waren van gele baksteen en eternietplaten; schoorsteen en plint waren van paarse klinkers. De kozijnen vormden een verticale strook vanaf de plint tot aan de dakrand. De bovenlichten waren van cannelé-glas dat op uitdrukkelijke aanwijzing van Rietveld zodanig werd geplaatst dat de strepen in horizontale richting liepen.
De borstwering van de ramen op de verdieping bestond uit draadglas. Hiertegen waren aan de binnenzijde effen gekleurde platen bevestigd. Dit paste Rietveld zeer vaak toe, zowel in particuliere woningen als in woningbouwprojecten (nrs. 419, 587).

520 **Ontwerp showruimte Betonbedrijf Lips** Drunen

1956-1957
opdrachtgever
M. Lips
niet uitgevoerd

Rietveld was gevraagd om een openlucht showruimte te ontwerpen voor de produkten van de betonfabriek. Blijkens een memo van Lips was een eerder ontwerp van de eigen architect afgekeurd door de Drunense Welstandscommissie, waarbij werd opgemerkt dat wanneer de opdrachtgever 'Architect Rietveld zou nemen, er wel een mooi project zou komen dat zeker hun goedkeuring zou wegdragen'. Het ontwerp van Rietveld is een driedimensionale presentatie van tegels, stenen en blokken. Op het eerste gezicht doet de schets sterk denken aan het Sonsbeekpaviljoen (nr. 481). Het ontwerp, dat aan de gemeentegrens van Drunen zou worden gebouwd, werd uiteindelijk door de welstandscommissie afgewezen met als argument dat de showruimte van betonartikelen 'de entree van Drunen zal ontsieren'.[1]

[1] Documentatie over dit ontwerp, waaruit hier wordt geciteerd, bevindt zich in het Rietveld-archief NAi.

Ontwerptekening
potlood, inkt op transparant
50,5 x 77 cm
NAi

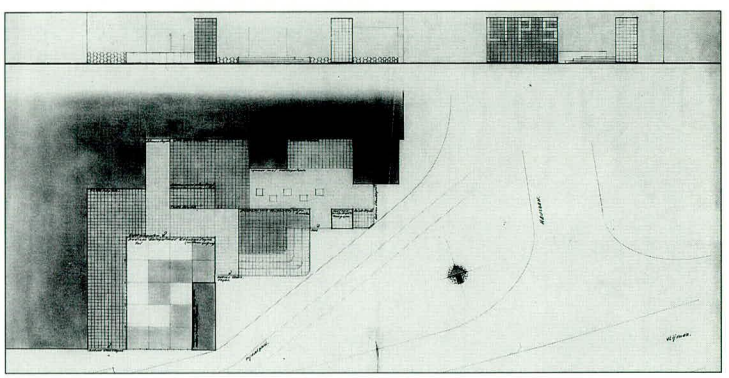

1957

521 **Eengezinswoningen, autoboxen en een transformatorstation**
Saffierlaan en Topaaslaan, Utrecht

1956-1957
opdrachtgever
Bouwbedrijf Barreveld & Rijksen N.V. Utrecht
medewerker
J.B. van Grunsven
gewijzigd

De woningen die Rietveld in opdracht van de bouwbedrijven Barreveld & Rijksen N.V. en Wildschut's Bouwbedrijf N.V. (zie nr. 581) ontwierp, zijn op enkele details na identiek. Het zijn blokjes van zes woningen. De kopwoningen hebben de voordeur in de zijgevel; de ingangen van de tussenwoningen liggen twee aan twee in uitgebouwde portaaltjes.
De indeling van de woningen was zodanig dat deze, afhankelijk van de gezinssamenstelling, makkelijk kon worden gewijzigd. De achterkamer kon bijvoorbeeld als slaapkamer of als eetkamer dienst doen. In het laatste geval was het mogelijk de kastruimte tussen kamer en keuken te wijzigen in een directe doorgang en kon de wand tussen eetkamer en woonkamer zonder veel moeite worden verwijderd.

foto 1992

522 **Ontwerp 32 eengezinswoningen**
Bergeyk

1956-1957
niet uitgevoerd

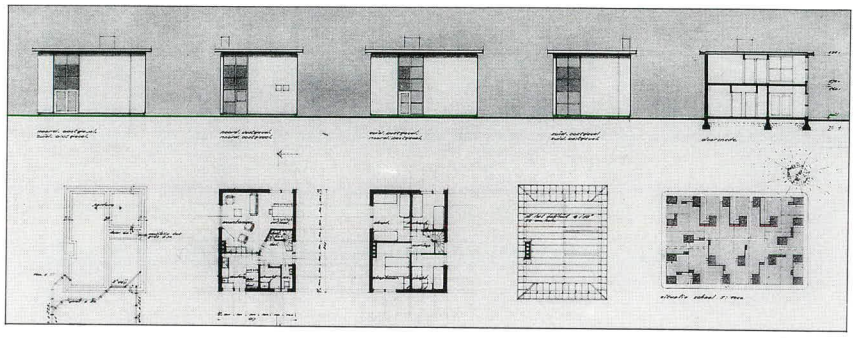

Ontwerptekening
potlood, inkt op transparant
50 x 77 cm
NAi

523 **Ontwerp woning Blijenburg**
Bergeyk

1956-1957
opdrachtgever
P. Blijenburg
niet uitgevoerd

524 **Verbouwingen schoenwinkel Ket**
Nieuwestad 57, Leeuwarden

1956-1957 en 1959-1960
opdrachtgever
J. Ket

Rietveld veranderde het interieur van de winkel van een rommelige stapel schoenendozen in een showroom met verlichte vitrinekasten.
De wanden werden voor 6/7 bedekt met een wandbekleding van een grof weefsel van witte draden tegen een zwarte achtergrond. De verlichting bestond uit een aaneenschakeling van buislampen die waren aangebracht op de scheiding van wandbekleding en stucwerk. De fauteuils en pasbankjes

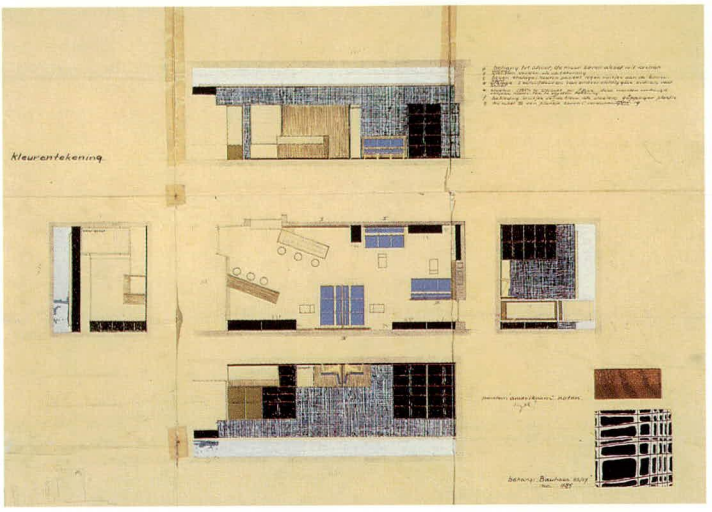

werden naar ontwerp van Rietveld door de UMS (Utrechtsche Machinale Stoel- en Meubelfabriek) gemaakt.

In 1959 werd Rietveld gevraagd een ontwerp te maken voor een uitbreidingsverbouwing. Deze werd in 1960 uitgevoerd, ondanks moeilijkheden met de schoonheidscommissie over de bovenpui van de winkel.

Ontwerptekening
potlood, inkt, waterverf, behang, hout op lichtdruk
46 x 63,5 cm
NAi

525 Ontwerp staande lamp

perspex
1957

De schetsen voor een staande lamp van perspex tonen een rechthoekige en een trechtervormige variant.

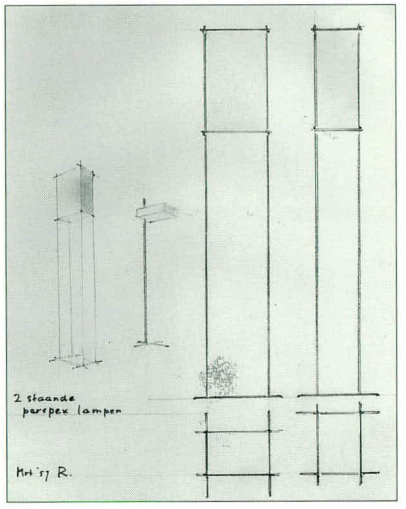

Ontwerptekening
potlood, inkt op papier
27 x 21 cm
NAi

1957

526 Inrichting Nederlandse Afdeling Triënnale
Milaan

1957

foto ca. 1960

foto uit **folder**
Krommenie 1957

527 Ontwerp woning Van Leyden
Loosdrecht

1957
opdrachtgever
E. van Leyden

528 Ontwerp woning Müller

1957

Voor zover bekend is het afgebeelde korte briefje met schetsje het enige wat met betrekking tot deze opdracht bewaard is gebleven.

Brief met schetsontwerp
kleurpotlood, inkt op papier
27 x 21 cm
NAi

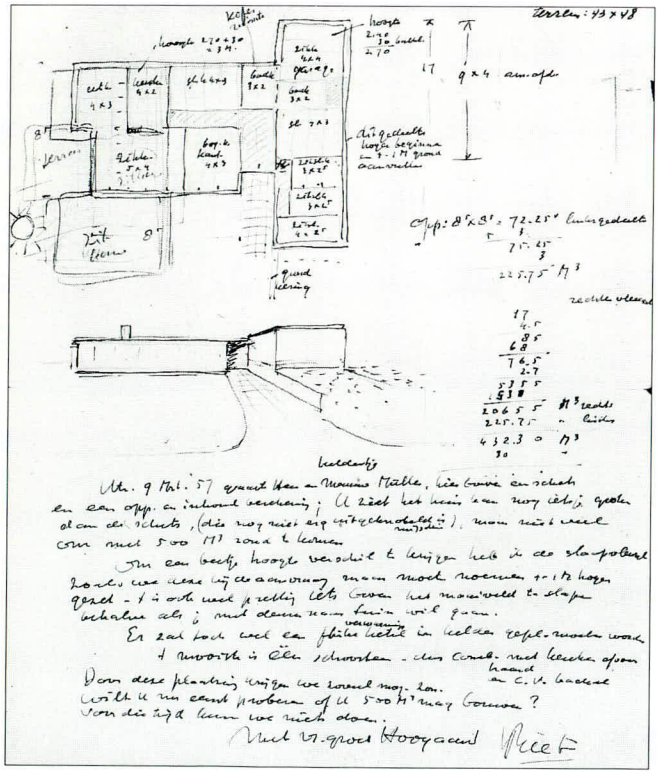

529 Ontwerp verbouwing begrafenisonderneming
Utrecht

1957

530 Ontwerp restauratie chauffeurswoning met garage
Waldeck Pyrmontkade 20, Utrecht

1957
niet uitgevoerd

Het doel van de tekeningen is niet duidelijk. Mogelijk betrof het een voorgenomen restauratie van de chauffeurswoning (nr. 112).

531 Ontwerp fantasiehuis Engels
Curaçao

1957

Voor het vriendenboek van Chris Engels maakte Rietveld een schets van een naar zijn idee ideaal huis voor de arts.

Schetsontwerp
potlood, inkt, balpen, waterverf op transparant
33 x 41,6 cm
RSA

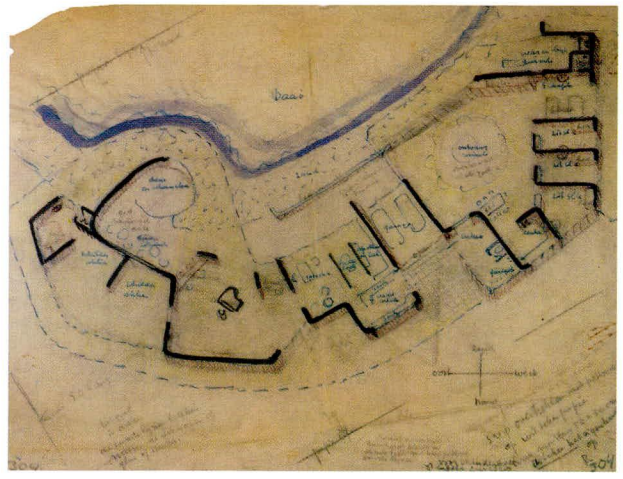

532 Stoel 'Mondial'

staal, aluminium
1957
in samenwerking met
W. Rietveld

Dit industrieel geproduceerde ontwerp ontstond in samenwerking met zijn zoon Wim Rietveld, die bij N.V. Gispen Stalen Meubelen in Culemborg werkte. Voor de Wereldtentoonstelling van 1958 in Brussel ontwikkelden zij de stapel-koppelstoel 'Mondial'. Het model werd met en zonder armleuningen in prototype uitgevoerd. Tegen de zin van Wim Rietveld produceerde Gispen de stoel uiteindelijk met een polyester rug en zitting.[1]

[1] Cat. tent. Amersfoort 1991, 30-31.

Stoel 'Mondial'
staal, aluminium, glasvezel, polyester
75 x 49 x 42 cm
CMU

1957

533 Ontwerp leunstoelen

1957

In het Nederlands Architectuurinstituut bevinden zich twee schetsen voor fauteuils met een rug en zitting van rechthoekige gestoffeerde blokken op een frame van houten planken.

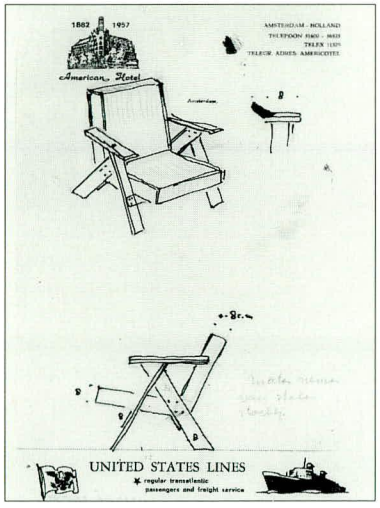

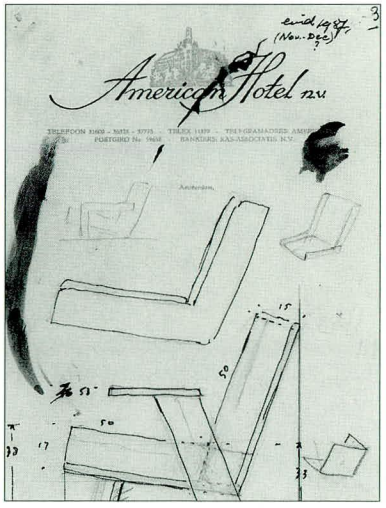

Schetsontwerp
inkt op papier
21,5 x 13,5 cm
NAi

Schetsontwerp
inkt op papier
21,5 x 13,5 cm
NAi

534 Kantoor Schrale Beton
Willemsvaart 21, Zwolle

1957
medewerker
J.C. Meulenbelt

Meubilair Schrale Beton

Vignet Schrale Beton

Rietveld ontwierp voor het kantoor van Schrale Beton enkele meubelen, onder andere de bank in de hal, waarvoor hij diverse schetsjes maakte.

535 Stand voor Leerdam
Brussel

ca. 1957

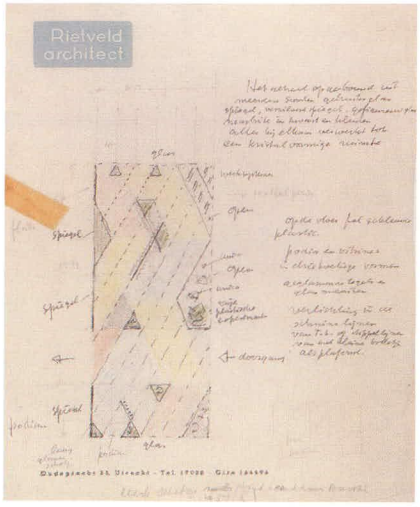

Schetsontwerp
potlood, kleurpotlood, inkt op briefpapier
27,7 x 21,8 cm
RSA

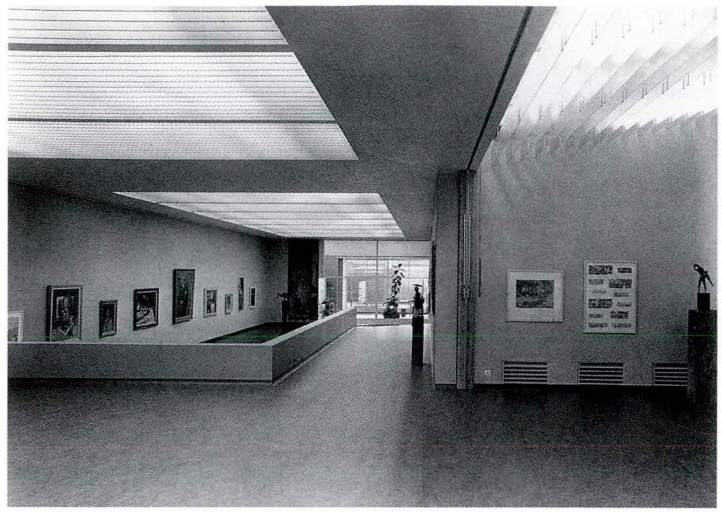

536 Verbouwing tentoonstellingszaal en aula Rijksacademie voor Beeldende Kunsten
Stadhouderskade 86, Amsterdam

1954-1958
opdrachtgever
Rijksgebouwendienst
gewijzigd

Ontwerp stoel Rijksacademie voor Beeldende Kunsten

hout, stoffering
1957

De verbouwing vormde, na het Sonsbeek- en het Biënnale-paviljoen (nrs. 481 en 463), Rietvelds derde tentoonstellingsruimte. Een van de belangrijke problemen was de verlichting van de ruimte. Onder een gedeeltelijk glazen dak bracht Rietveld draadglazen schoepen aan waartussen TL-balken werden gehangen. Het TL-licht werd door het glas gefilterd. Het was een oplossing waarbij het daglicht én het kunstlicht vanuit dezelfde richting kwamen.

Ontwerptekening stoel
potlood, kleurpotlood op papier
18,5 x 16 cm
NAi

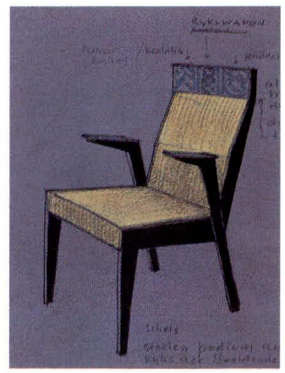

534
foto ca. 1957

536
Tentoonstellingszaal
foto ca. 1958

1957

537 Woning Van Daalen
Fazantlaan 14, Bergeyk

1956-1958
opdrachtgever
R.D. van Daalen
medewerkers
J.B. van Grunsven en
H. Schröder

R.D. van Daalen was mededirecteur van Weverij De Ploeg (zie nr. 541) en kende Rietveld al geruime tijd. Voordat Rietveld de woning voor Van Daalen ontwierp, logeerde hij een nacht bij de familie om het gezin te leren kennen. De wensen van de opdrachtgever waren kort samengevat: de mogelijkheid om op elk moment van de dag de zon in huis te hebben en voor ieder kind een eigen slaapkamer met een deur naar buiten. De woonkamer ligt op het zuidoosten. De vleugel met slaapvertrekken staat haaks op het gedeelte dat de woonkamer, speelkamer, studeerkamer en keuken bevat. Alle slaapkamers hebben een eigen buitendeur. Het huis dat werd gebouwd, wijkt weinig af van de eerste schets die Rietveld maakte.

537
foto ca. 1958

538 Woningen Scholten/ Strumphler
Kleiweg 32a en 32b, Baambrugge

1956-1958
opdrachtgevers
H.J. Scholten en
C.W.N. Strumphler
medewerker
H. Boswijk
gewijzigd, huis Scholten in 1973 verbouwd door
B. Premsela

Voor de textielkunstenaars Herman en Desirée Scholten ontwierp Rietveld een woning met atelier. Uit financiële overwegingen besloten zij tijdens de ontwerpfase een dubbel woonhuis te bouwen. De Scholtens zochten via een kranteadvertentie een medebouwer. C. Strumphler en zijn vrouw reageerden. Aan het exterieur van de schakelbungalow is nauwelijks te zien dat het om een dubbel woonhuis gaat. De woning Scholten heeft, net als die van Strumphler, een bijzonder compacte indeling. Er is geen gang; de woonkamer en badkamer fungeerden als doorloop naar de slaapkamers. In 1973 werd het huis Scholten door

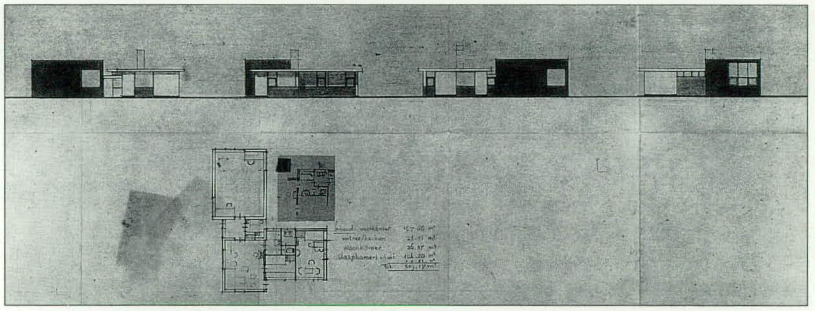

Ontwerptekening
inkt op lichtdruk en inkt op transparant
57,3 x 62,2 cm
particuliere collectie Baambrugge

foto ca. 1973

Benno Premsela verbouwd. Zowel het atelier als de woning werden uitgebreid.

In 1963 deed Scholten nogmaals een beroep op Rietveld. Toen in dat jaar de Gemeenteraad een plan had aangenomen om Baambrugge drastisch te bebouwen, besloot Scholten bezwaar in te dienen bij Gedeputeerde Staten in Utrecht. Hij wilde echter goed beslagen ten ijs komen en vroeg Rietveld een alternatief uitbreidingsplan voor de Gemeente te maken, wat Rietveld deed maar dat niet werd uitgevoerd.

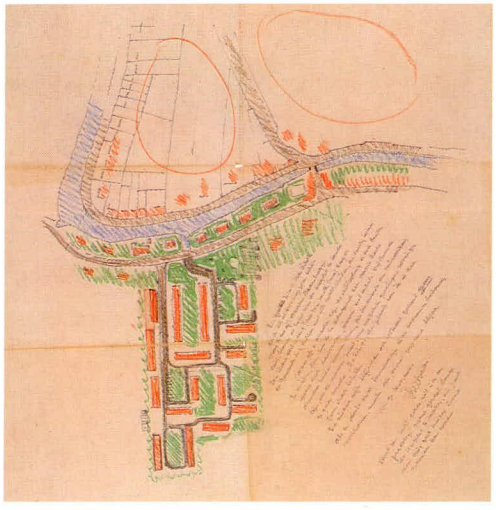

Schetsontwerp
uitbreidingsplan
Baambrugge
inkt, pastel op
transparant
57,3 x 62,2 cm
ca. 1963
particuliere collectie
Baambrugge

539 Veertig flatwoningen
Toermalijnlaan, Utrecht

1956-1958
opdrachtgever
Bouwbedrijf Barreveld & Rijksen N.V. Utrecht
medewerker
J.B. van Grunsven
gewijzigd

Tot nu toe werd aangenomen dat Rietvelds bijdrage aan de uitbreidingsplannen van Utrecht zich beperkte tot de woningen die hij voor de woningbouwverenigingen Hoograven en de Utrechtse Woningstichting ontwierp. Het blijkt echter dat er in de wijk Tolsteeg veel meer eengezins- en flatwoningen naar zijn ontwerp zijn gebouwd (zie ook nrs. 521, 540 en 581). Aan de Toermalijnlaan in Utrecht zijn twee blokken flatwoningen naar ontwerp van Rietveld tegenover elkaar gebouwd. De opdracht voor het ene blok kwam van Bouwbedrijf Barreveld & Rijksen N.V.; een jaar later volgde de opdracht van Wildschut's Bouwbedrijf N.V. (nr. 562). Elk flatgebouw bevat veertig woningen verdeeld over vier lagen. De woningen komen zowel qua indeling als qua uiterlijk sterk overeen met de flats die Rietveld in Hoograven had gebouwd en met de flats waaraan hij op dat moment in Tolsteeg werkte (nrs. 512 en 540).

540 Eengezins- en etagewoningen
Tolsteeg, Utrecht

1956-1958
opdrachtgevers
Woningbouwvereniging Hoograven en Utrechtse woningstichting
medewerkers
J.B. van Grunsven en H. Schröder
gewijzigd

541 **Weverij De Ploeg**
Riethovensedijk 20, Bergeyk

1956-1958
opdrachtgever
Weverij De Ploeg N.V.
in samenwerking met
Ingenieursbureau
G. Beltman

De opdracht een fabriek te ontwerpen met een gunstig en aangenaam klimaat voor de werknemers en waarbij rekening moest worden gehouden met de fraaie landschappelijke omgeving, zal Rietveld hebben aangesproken. Voordat hij zijn eerste ontwerp tekende, maakte hij met de directie van De Ploeg en ingenieur G. Beltman een studiereis van twee weken naar Zwitserland en Italië. Zij bezochten spinnerijen, weverijen en diverse openbare gebouwen om een indruk te krijgen van moderne (fabrieks)bouw. De materialen en constructie van het gebouw werden zorgvuldig en op basis van de laatste technologische vindingen gekozen. Zo werd als overkapping een schaaldak toegepast, dat als voordeel had dat het een grote ruimte kon overspannen met relatief weinig draagpunten (kolommen). Bovendien is een gewelfd schaaldak bij een geringe dikte toch heel sterk. Voor de grote glasoppervlakken werd thermopane gebruikt. De vloeren werden bedekt met het naadloze Plasnalo, een strijkplasticmateriaal dat Rietveld ook in de Julianahal van de Koninklijke Jaarbeurs in Utrecht had toegepast (nr. 495). Een produktietechnische primeur had de weverij met de afvoer van de verfbaden in een gesloten systeem van roestvrij stalen leidingen.

foto 1988

1958

foto 1988

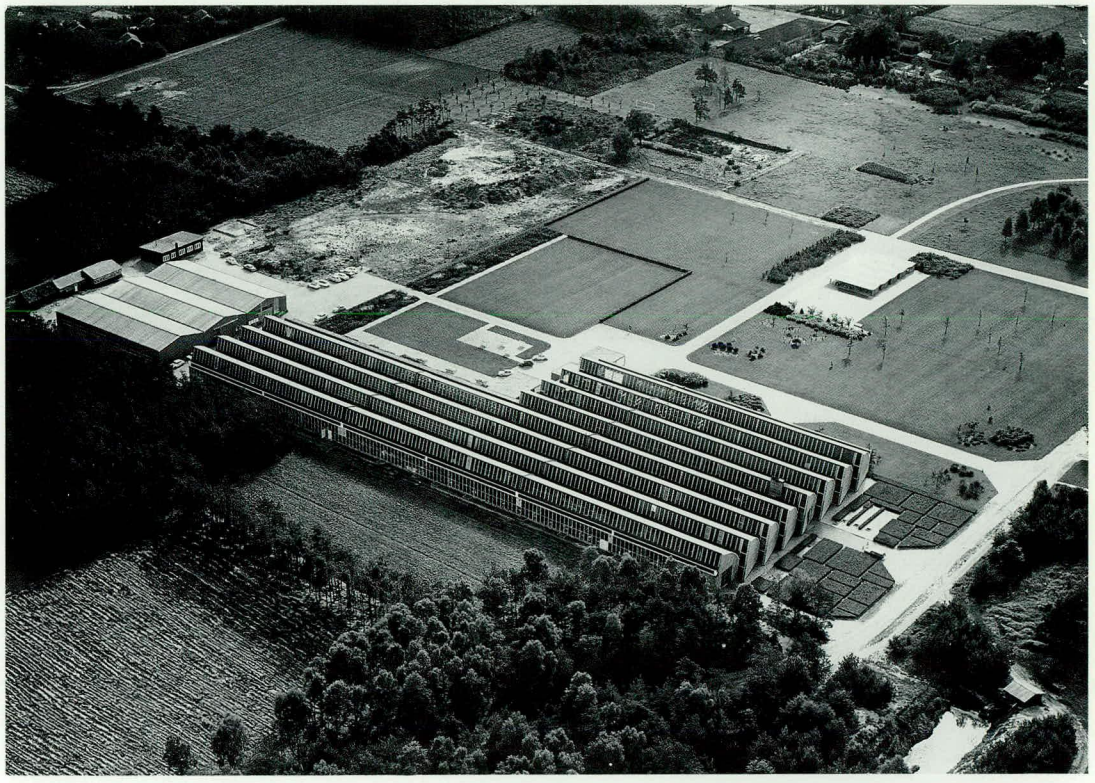

foto ca. 1958

verkocht, één aan G. van Laar en de andere aan Ir. A. Scheffer. Beiden bouwden er in 1959 een door Rietveld ontworpen bungalow (zie nrs. 564 en 565). Deze weken af van de bungalow die Rietveld voor Bolte had gebouwd.

542 **Woning Bolte** Groenekanseweg 33, De Bilt

1957-1958
opdrachtgever
J. Bolte
medewerker
J.B. van Grunsven
gewijzigd

De N.V. Bouw- en Aannemingsmaatschappij Bakhuizen vroeg Rietveld twee typen bungalows te ontwerpen waarvan er aanvankelijk totaal vijf en later vier zouden worden gebouwd aan de Groenekanse weg in De Bilt (zie nr. 507). Voor de vier woningen werd in juli 1958 een bouwvergunning verleend. De bungalows zijn echter nooit volgens de opzet van Bakhuizen gebouwd. J. Bolte, een bouwkundige, had inmiddels een deel van de grond gekocht en liet daar voor zichzelf een bungalow naar Rietvelds ontwerp bouwen. In december 1958 liet het bouwbedrijf de Gemeente weten twee andere bouwpercelen te hebben

foto ca. 1958

543 **Inrichting perskamer Unesco-gebouw** Parijs

1957-1958
opdrachtgever
De Staat der Nederlanden
afgebroken 1982

Rietveld kreeg van de Nederlandse regering de opdracht de perskamer in te richten van het nieuwe gebouw van de Unesco, dat op 3 november 1958 in Parijs werd geopend. In de onregelmatig gevormde ruimte legde Rietveld een linoleumvloer met een patroon van gekleurde vlakken, gebaseerd op een vierkant van 241,5 bij 241,5 centimeter, met lijnen die vanuit de hoeken naar het midden van de tegenoverliggende zijden liepen. Het patroon liep onder en op de tafelbladen door. Hierdoor kreeg de ruimte een heldere structuur. Om de wanden daarbij te betrekken gebruikte Rietveld voor de afwerking hetzelfde materiaal als voor de stoelen: suide. In het smalle gedeelte suggereerde een spiegelwand een rechthoekige ruimte. Via deze kunstgrepen slaagde hij erin rust in de onregelmatige ruimte te creëren. Als meubilair ontwierp Rietveld een grote tafel, een tafel met een lichtbak waarin een wereldkaart was gemonteerd, typetafels, kleine tafels, een muurkast, twee boekenkasten met schuifdeuren en kasten voor documenten.
Uit schetsen in het Nederlands Architectuurinstituut blijkt dat Rietveld ook een ontwerp voor een fauteuil op een draaivoet heeft gemaakt. Uiteindelijk zijn hier de fauteuils die hij voor de Wereldtentoonstelling van 1958 in Brussel had ontworpen geplaatst,

foto uit **folder**
Krommenie 1958

waarbij de poten van het ene model vijf centimeter zijn verhoogd (nr. 560). Voor de typetafels koos Rietveld rechte stoelen ontworpen door F. Kramer en J. Penraat.
Een deel van de meubelen bevindt zich in de collectie van de Rijksdienst Beeldende Kunst in Den Haag.

Rietveld 1959.
Küper 1988, 169-180.

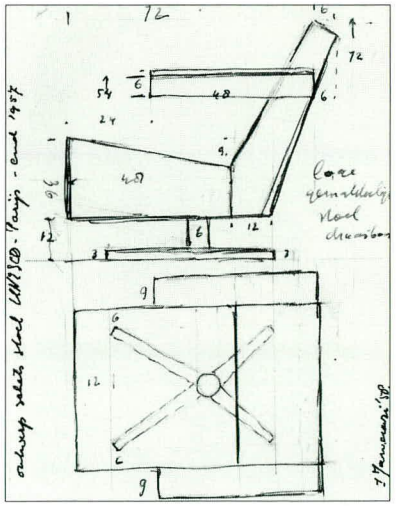

Schetsontwerp stoel
potlood, inkt op papier
16 x 11,5 cm
NAi

544 Ontwerp Nederlands paviljoen Wereldtentoonstelling Brussel

1957-1958
niet uitgevoerd

Stand Nederlandse Textielafdeling

1958
in samenwerking met J. Bons

Ontwerp tentoonstellingspaviljoen Philips

1957-1958
niet uitgevoerd

Het nationaal paviljoen op de Wereldtentoonstelling van 1958 in Brussel was ontworpen door ingenieur J.W.C. Boks. Rietveld was ook gevraagd een schetsontwerp te maken maar uiteindelijk viel de keuze toch op het plan van Boks. Het werd uitgewerkt onder supervisie van J.J.P. Oud en in samenwerking met prof. ir. J.H. van den Broek, J.B. Bakema en Rietveld.

Voor de vormgeving van de verschillende afdelingen van het Nederlands complex werden verscheidene andere architecten en beeldende kunstenaars aangetrokken, zoals Jan Rietveld, Henk Vriend, Carel Blazer en Karel Appel. Samen met Jan Bons verzorgde Rietveld de textielafdeling. Hij was echter niet alleen als medewerkend architect bij het project

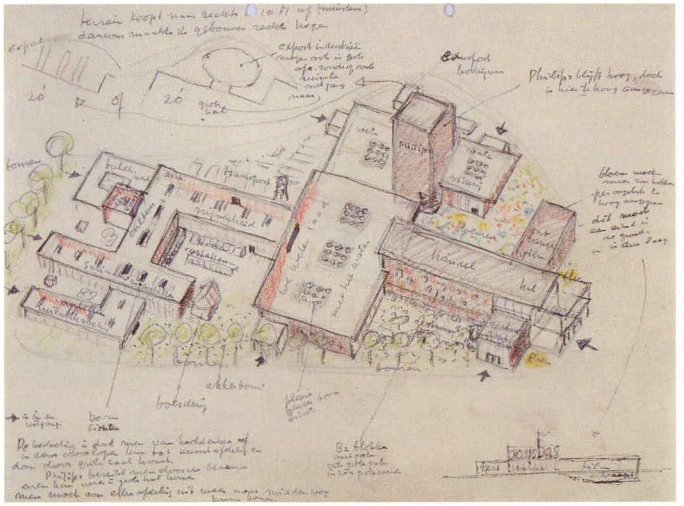

Schetsontwerp
Nederlands paviljoen
kleurpotlood, inkt op papier
21 x 27 cm
NAi

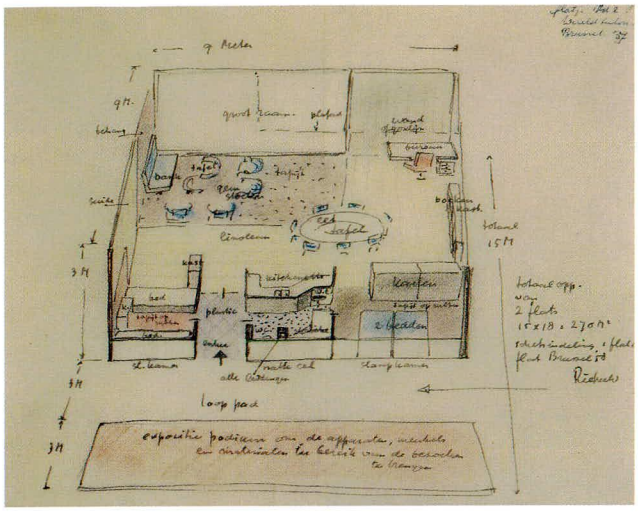

Ontwerptekening
'ideale flat'
potlood, kleurpotlood, inkt op transparant
26 x 31 cm
NAi

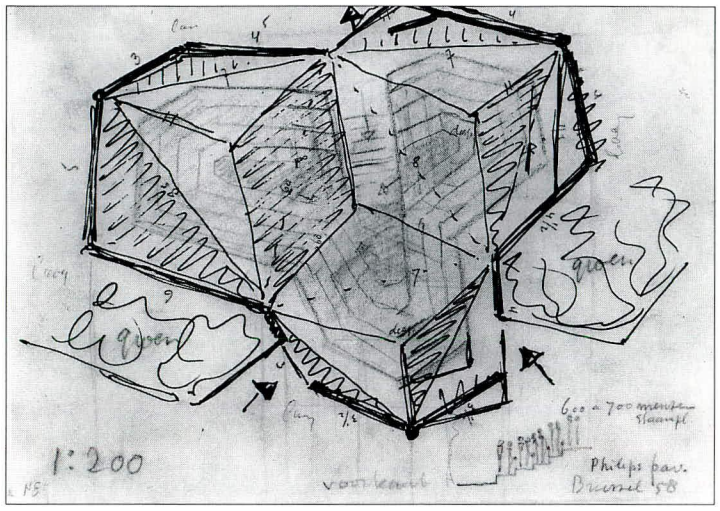

Schetsontwerp
Philipspaviljoen
potlood, kleurpotlood, inkt op transparant
16 x 21,5 cm
RSA

betrokken. Er werden op de verschillende afdelingen ook meubelen van hem getoond, waarvan enkele speciaal voor de tentoonstelling waren ontworpen. Er was bovendien een modelinterieur te zien, de 'ideale flat', waarin zijn meubelen waren geplaatst (nrs. 559, 560) en een

een binnenkant, die héeft geen buitenkant (...) 't is net een slokdarm, zo gaan ze erin en zo eruit.'[1]

[1] Bibeb 1958.

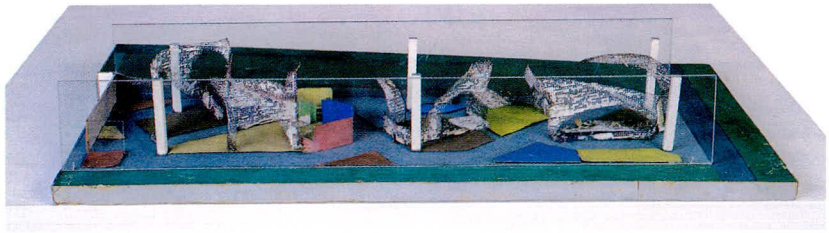

Maquette stand Nederlandse textielafdeling
hout, papier, ijzergaas, karton
9,5 x 59 x 27,5 cm
Jan Bons, Amsterdam

grotendeels uit plastic vervaardigd geprefabriceerd sanitair element, dat een keuken, badkamer en wc bevatte (zie nr. 509).

Het ontwerp van het Philipspaviljoen dat, hoewel het een afzonderlijk gebouw was, ook bij de Nederlandse inzending hoorde, was door ingenieur L.C. Kalff van Philips aan Le Corbusier toegewezen. In 1956 werd Rietveld benaderd voor samenwerking met Le Corbusier. Hij zou het ontwerp van het exterieur voor zijn rekening nemen. Hij maakte enige schetsen, maar ze bleken overbodig. Le Corbusier peinsde er niet over het Philipspaviljoen met een ander te delen, hij zou gezegd hebben: 'Rietveld, ik maak

545 Bureau

Het bureau is ontworpen voor de informatiestand van de Nederlandse textielafdeling op de Wereldtentoonstelling van 1958 in Brussel.

vurehout, multiplex, linoleum
72 x 200 x 86,5 cm
1958
particuliere collectie Alsemberg (België)

546 Ontwerp tentoonstellingsgebouw, openbare leeszaal, bibliotheek en vergaderruimte
J.R. de Kampstraat, Brunssum

1957-1958
in samenwerking met
J. Drummen
niet uitgevoerd

Ontwerptekening
potlood, inkt op transparant
50 x 68 cm
NAi

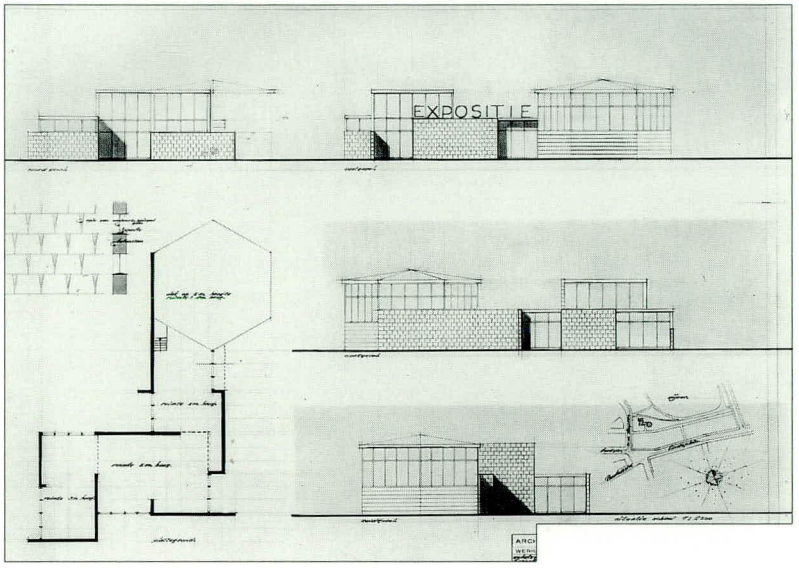

1958

547 Ontwerp bekledings- en kleurenschema DC-7C, DC-8, Lockheed Electra

1957-1958
opdrachtgever
Koninklijke Luchtvaart Maatschappij N.V.
niet uitgevoerd

In 1957 werd Rietveld de opdracht verleend voor het ontwerpen van een bekledings- en kleurenschema voor een DC-8 en een Lockheed Electra vliegtuig. Dezelfde opdracht werd ook aan twee andere interieurarchitecten verstrekt. In oktober van dat jaar kreeg Rietveld te horen dat 'niet voldoende tijd beschikbaar is om deze proeven voldoende te ontwikkelen, zodat wij wat betreft dit project in belangrijke mate zullen moeten steunen op het werk van Amerikaanse ontwerpers.' In dezelfde brief krijgt Rietveld een nieuwe opdracht, namelijk de vernieuwing van het interieur van de serie Douglas DC-7C vliegtuigen.[1] De ontwerpen zijn geen van alle uitgevoerd. In Rietvelds werk zijn ze van belang als voorbeelden van zijn vermogen met kleuren de vorm van een gegeven ruimte te manipuleren.

[1] Documentatie Rietveld-archief NAi.

Schetsontwerp
vliegtuiginterieur
potlood, verf op papier
35 x 43,5 cm
NAi

548 Woning Van den Doel
Monnickendammerrijweg 31c, Ilpendam

1957-1958
opdrachtgever
H. van den Doel

Ontwerp tuinhuis bij woning Van den Doel

1961
opdrachtgever
H. van den Doel
niet uitgevoerd

De woning die Rietveld voor de arts H. van den Doel ontwierp, is een hoogtepunt in zijn architectonische oeuvre. Zo luidde vanzelfsprekend niet de opdracht en juist daarom had het volgens Rietveld de potentie een hoogtepunt te worden. 'Ik heb een huis gebouwd in een stuk polderland, het is een goed huis open naar de zon en uitnodigend naar de wegzijde, waar de keuken is. Er is zoveel echt waarderende en hoogdravende taal aan besteed in de bladen, dat ik het huis niet zo had kunnen bouwen wanneer mijn principaal dit resultaat van mij gevergd zou hebben bij de opdracht. Ik zou me opgeschroefd hebben in plaats van argeloos te doen wat goed scheen op dat terrein', schreef hij omstreeks 1960 in een concepttekst voor een boek over architectuur. In een in het *Bouwkundig Weekblad* van 1960 gepubliceerde tekst was hij net zo kort en krachtig: 'Door het volledig ontbreken van storende afdekdetails werken alle vormonderdelen mee met de architectuur van het geheel; dit is het resultaat van tientallen jaren experimenteren.' De harmonische en ogenschijnlijk eenvoudige compositie van het huis in Ilpendam laat zich het best vergelijken met die van het Rietveld Schröderhuis (nr. 84). In Ilpendam waren de middelen kubische volumen in plaats van vlakken en lijnen en werden de kleuren bepaald door het materiaal: witte, zwarte, blauwe en groen-grijze geglazuurde bakstenen in combinatie met betonblokken.
De betonblokken zijn verwerkt in twee haaks op de woning staande muurtjes die als het ware een verlengstuk vormen van het huis en het binden aan de omgeving: aan de tuin, de weilanden, de polder. De noord-oostgevel is bijna geheel gesloten; de woning opent zich naar het zuiden waar een grote glaswand uitzicht biedt op water en weilanden. De indeling van de woning, die een uitgestrekte plattegrond heeft, weerspiegelt zich in de verschillende bouwvolumen. Zo bevindt de 3,80 meter hoge woonkamer met slaaphoek zich in het uit zwarte steen opgetrokken blok. Slaapkamers, keuken en badkamer liggen in een lager gedeelte. De hal ontsluit alle vertrekken. Rietveld maakte in de atelierruimte voor de vrouw des huizes gebruik van glazen bouwstenen, wat voor hem vrij ongewoon was.

Ontwerptekening
lichtdruk
47 x 55 cm
particuliere collectie
L'Estang

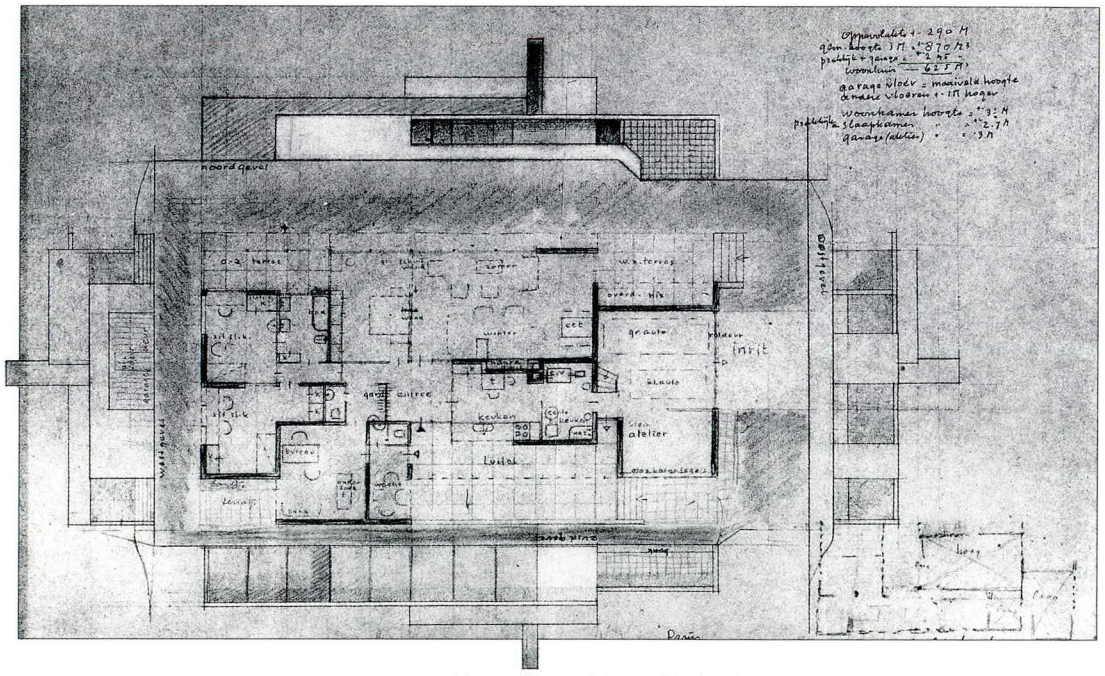

1958

1958

foto ca. 1958

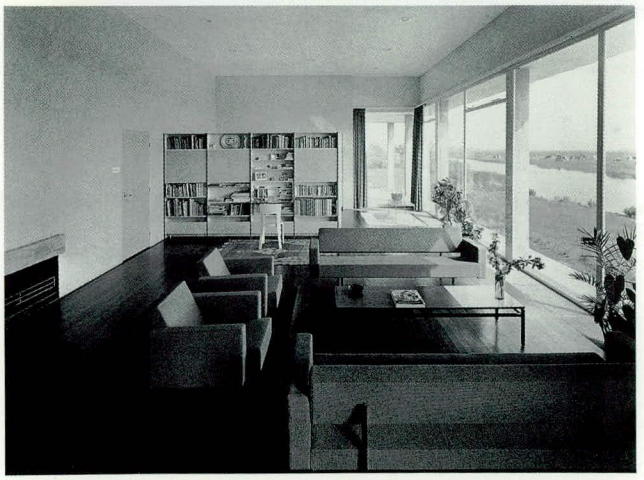

Woonkamer
foto ca. 1958

549 **Verbouwing woning Moolenbeek**
Utrechtseweg 326, De Bilt

1958
opdrachtgever
C. Moolenbeek

550 **Ontwerp woning met werkplaats Rietveld**
Koppeldijk, Abcoude

1958
opdrachtgever
E. Rietveld

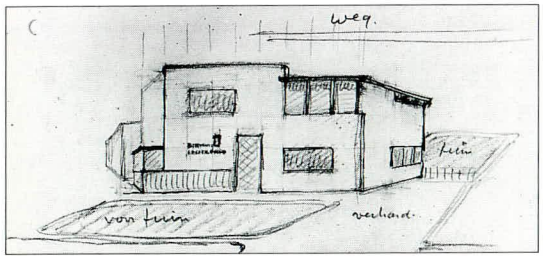

Schetsontwerp
potlood, kleurpotlood, inkt op papier
24,4 x 21 cm
NAi

551 **Verbouwing woning Ten Doesschate**
Lindelaan, Zeist

1958
opdrachtgever
J. ten Doesschate

552 **Ontwerp motel**
Utrecht

1958
niet uitgevoerd

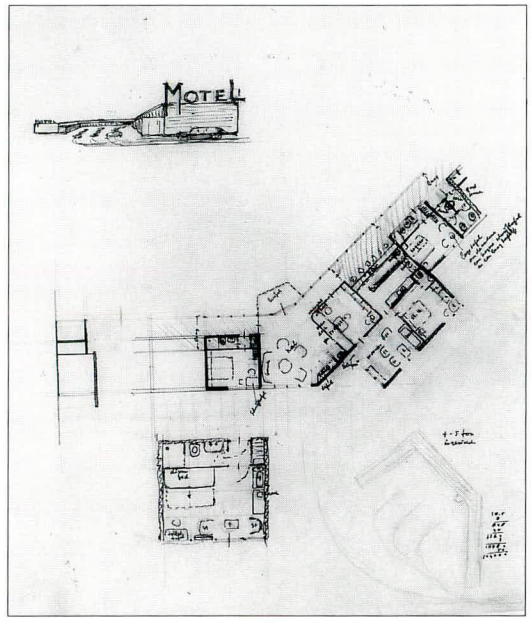

Ontwerptekening
potlood, inkt op transparant
57,2 x 50,4 cm
NAi

553 **Ontwerp uitbreidingsplan**
Wijchen

1958
niet uitgevoerd

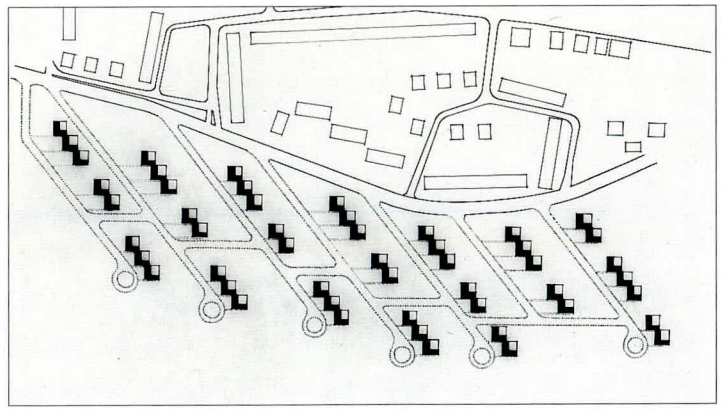

Ontwerptekening
inkt op transparant
44 x 51 cm
NAi

554 **Affiche tentoonstelling '100 jaar oogheelkunde'**

1958

Affiche
druk
41,5 x 32,2 cm
RSA

555 **Omslag dissertatie Th. M. Brown**

1958

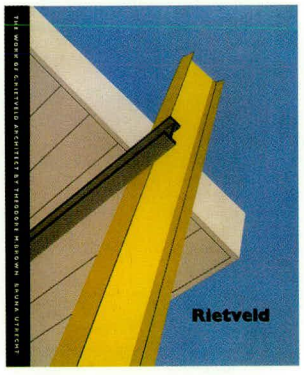

Omslag
druk
26 x 21 cm
RSA

556 **Bedankkaart i.v.m. 70e verjaardag Rietveld**

1958

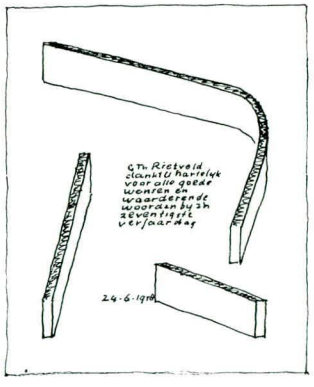

Bedankkaart
druk
13,5 x 10,5 cm
RSA

557 **Affiche tentoonstelling 'Rietveld. Bijdrage tot vernieuwing der bouwkunst'**

Uitnodiging tentoonstelling

1958

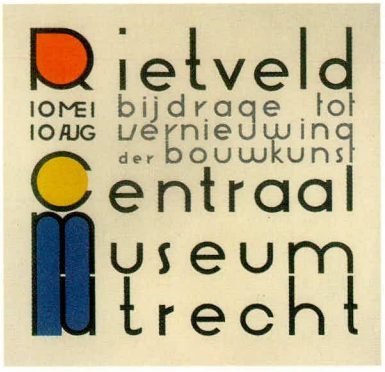

Affiche
druk
28 x 28 cm
RSA

druk
1958
RSA

558 **Inrichting tentoonstelling 'Rietveld. Bijdrage tot vernieuwing der bouwkunst'**
Centraal Museum
Agnietenstraat 1, Utrecht

1958

1958

559 Stoel 'zwaan', Artifort nr. 142

hout, stoffering
1958

Rietveld ontwierp twee fauteuils voor de 'ideale flat', een onderdeel van de Nederlandse inzending op de Wereldtentoonstelling van 1958 in Brussel (nr. 544, zie ook nr. 543). Beide werden door de firma Artifort in Maastricht geproduceerd en waren korte tijd in de collectie opgenomen. Bij de consument vonden ze weinig weerklank. Pas enige jaren later werden geheel gestoffeerde volumineuze meubelen weer populair. Het model 'zwaan' is in vorm verwant aan de breistoel voor mevrouw Max uit 1953 (nr. 461), maar het houten raamwerk heeft een andere constructie en maatvoering. De voorkant loopt om praktische redenen iets terug. De stoelen hadden namelijk geen poten, zodat ruimte voor benen en voeten op een andere manier moest worden gecreëerd. De vorm wordt daardoor echter heel massief. Het lijkt wel of Rietveld niet goed raad wist met deze volumineuze vormen, maar niet wilde kiezen voor de geijkte oplossing van een gestoffeerde rug en zitting op een dun houten of metalen onderstel.
De monumentale stoel laat zich slecht rijmen met Rietvelds andere werk, maar onderscheidt zich door de eigenzinnige vorm wel in gunstige zin van de vele saaie contemporaine ontwerpen.

Stoel 'zwaan' nr. 142
exemplaar CMU
hout, stoffering
77 x 63 x 90 cm
foto ca. 1958

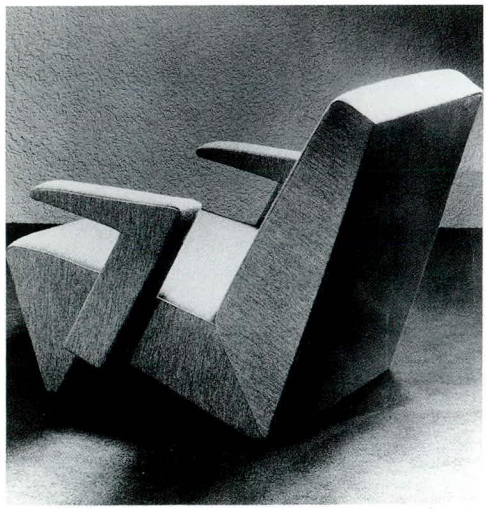

560 Stoel Artifort nr. 143

hout, stoffering
1958

Een van de twee stoelen die Rietveld voor de Wereldtentoonstelling van 1958 in Brussel ontwierp (nr. 544) gaat direkt terug op de fauteuil uit 1937 (nr. 258). In een schetsje op de werktekening uit het Artifort-archief geeft Rietveld dat verband zelf aan. Dit model is voor Brussel ook eenmalig als vierzitsbank uitgevoerd. De Artifortstoelen plaatste Rietveld onder andere in de perskamer in het Unescogebouw (nr. 543). Voor die gelegenheid verlengde hij de poten met vijf centimeter. Bij de werktekeningen schaal 1:1 voor Artifort zit ook een tekening van de Deense stoel (nr. 399). Rietveld heeft misschien gehoopt aan Artifort ook dit ontwerp uit 1946-1950 te kunnen slijten.
Voor zover bekend is dat niet gelukt.

Ontwerptekening
potlood, inkt op lichtdruk
88,3 x 138 cm
Artifort Archief
Maastricht

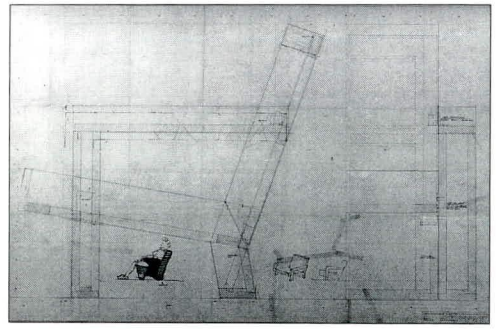

1958

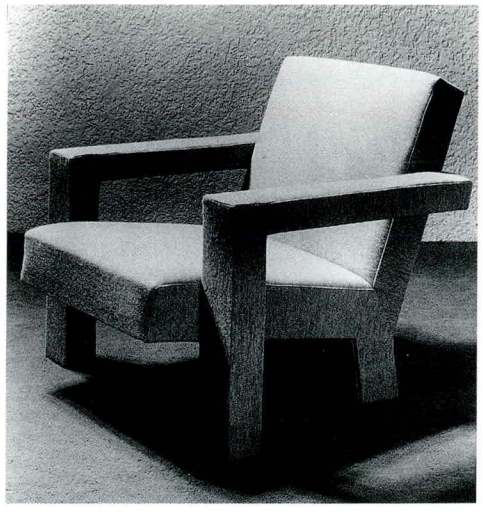

Stoel nr. 143
exemplaar CMU
hout, stoffering
74 x 71 x 78 cm
foto ca. 1958

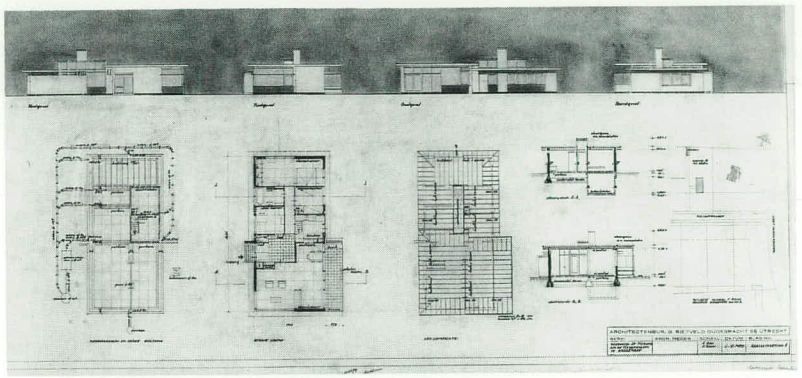

561 **Ontwerp woning Nathans**
Wassenaar

1954-1959
opdrachtgever
S. Nathans
niet uitgevoerd

Ontwerptekening
potlood, inkt op
transparant
50,5 x 94 cm
NAi

foto 1992

1959

562 **Veertig flatwoningen**
Toermalijnlaan, Utrecht

Tegenover het flatgebouw dat Rietveld in opdracht van het bouwbedrijf Barreveld & Rijksen N.V. bouwde (nr. 539) werd een vergelijkbaar flatgebouw neergezet. De onderbouw is helemaal als garageruimte bestemd, in tegenstelling tot de tegenovergelegen flat waarin in de onderbouw ook slaapkamers liggen.

1957-1959
opdrachtgever
Wildschut's
Bouwbedrijf N.V.
Utrecht
medewerker
J.B. van Grunsven
gewijzigd

563 **52 eengezinswoningen**
Erasmusweg, Jan van Hooftstraat en Van Goghstraat, Reeuwijk

In opdracht van de Gemeente Reeuwijk ontwierp Rietveld een eengezinswoning waarvan er 52 in zes blokjes gebouwd werden. Het bijzondere is dat de woningen om-en-om zijn geplaatst. Er is in feite geen voor- en achtergevel. De plattegrond is zo ingedeeld dat een gang overbodig is.

1957-1959
opdrachtgever
Gemeente Reeuwijk
medewerker
J.C. Meulenbelt
gewijzigd

Ontwerptekening
potlood, inkt op
transparant
39 x 69 cm
NAi

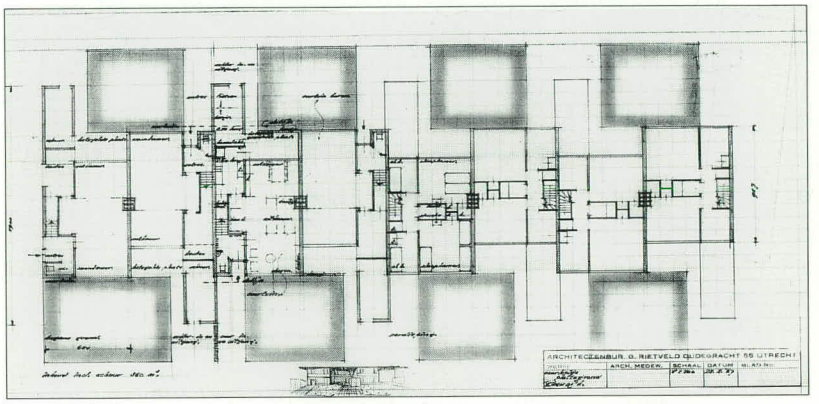

foto 1992

564 **Woning Van Laar**
Groenekanseweg 37, De Bilt

1958-1959
opdrachtgever
G. van Laar
gewijzigd
(zie nr. 542)

foto 1992

565 **Woning Scheffer**
Groenekanseweg 39, De Bilt

1958-1959
opdrachtgever
A. Scheffer
gewijzigd
(zie nr. 542)

566 **Tuinbanken voor de N.V. Calvéfabrieken**
Delft

ijzer, teakhout
69 x 210 x 55 cm
1958-1959
N.V. Calvéfabrieken
Delft

De opdracht voor de tuinbanken kreeg Rietveld via de Stichting Kunst en Bedrijf in Amsterdam. De banken waren bestemd voor een tuin ontworpen door M. Ruys en werden door het personeel aangeboden ter gelegenheid van een jubileum van de fabriek. Rietveld schetste drie modellen. De bank met rugleuning is uitgevoerd en is nog steeds in gebruik.[1]

[1] Vöge 1992, nr. 362.

567 **Museum De Zonnehof**
Zonnehof 8, Amersfoort

1958-1959
opdrachtgever
Gemeente Amersfoort

Bij het ontwerp is uitgegaan van een maateenheid van drie bij drie meter, ook in de hoogte. Het gebouw heeft een vierkante plattegrond. De gevels zijn afwisselend glasvlakken en metselwerk in witte of blauwe geglazuurde stenen. De spouwmuren binnen zijn opgetrokken in kalkzandsteen. Het gebouw heeft geen echte verdieping maar een open galerij. De dakbedekking bestaat gedeeltelijk uit glas met daaronder een soort jaloezieën, wat een goede bovenverlichting geeft voor het exposeren van sculptuur.

In 1963 maakte Rietveld een schetsontwerp voor uitbreiding van het museum, dat echter niet werd uitgevoerd.

Ontwerptekening
uitbreiding
'De Zonnehof'
potlood, inkt op transparant
39 x 41 cm
1963
NAi

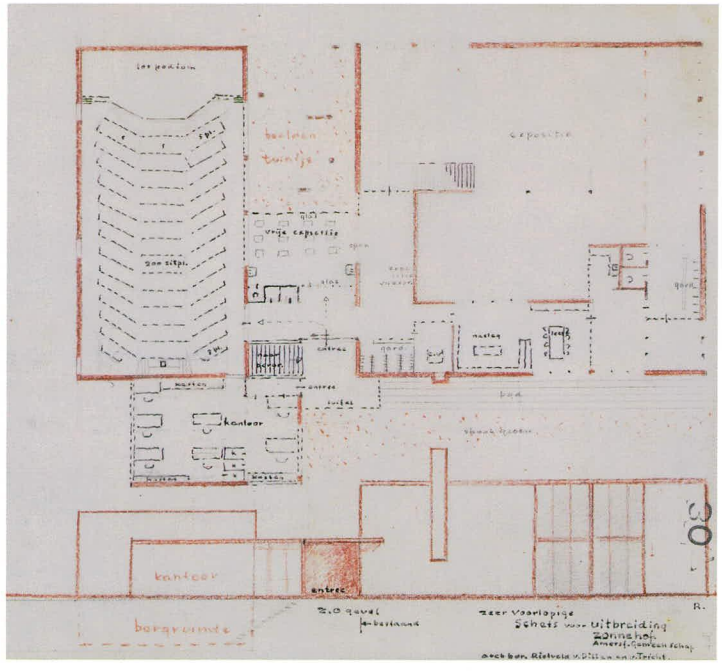

1959

1959

foto ca. 1959

Interieur
foto ca. 1959

568 **Woning Theissing**
Breitnerlaan 11, Utrecht

1958-1959
opdrachtgever
E.M. Theissing
medewerker
J. van Dillen
gewijzigd

Het ontwerp voor een dubbele woning op dit stuk grond werd in 1956 door de Gemeente Utrecht verworpen omdat het strijdig was met het uitbreidingsplan (nr. 511). Twee jaar later werd een nieuw plan ingediend voor een enkel woonhuis voor E. Theissing, werkzaam bij Bredero's Bouwbedrijf. Een van de opvallendste aspecten aan Rietvelds eerste huis in Utrecht, het Rietveld Schröderhuis (nr. 84), was de vrije indeling van de plattegrond. Bij de woning Theissing, zijn laatste huis in Utrecht, werkte hij nog steeds volgens dit uitgangspunt. Eet-, woon- en studeerkamer konden, door de verplaatsbare wanden te verwijderen, worden samengevoegd tot één ruimte. In het eerste huis werd de zelfstandigheid van de verschillende delen (vlakken en lijnen) geaccentueerd door de kleur. Bij het huis voor Theissing gebeurde iets vergelijkbaars, door het materiaal. Verschillende soorten bouwblokken van Bredero's Bouwbedrijf werden in het huis verwerkt. Rietveld zag grote economische en esthetische voordelen in B-2 blokken ten opzichte van de traditionele baksteen. Juist op grote schaal verwerkt, zouden de blokken arbeidsbesparend zijn.
De inventiviteit waarmee Rietveld al in 1924 tot onconventionele oplossingen kwam, was hij in 1959 nog niet kwijt. Hij gebruikte de betonblokken op ongebruikelijke en speelse wijze. Bij één muur van het huis zijn de blokken op hun kant gelegd en zijn de openingen met glas dichtgemaakt.

Ontwerptekening
stukjes gekleurd karton
op lichtdruk
66 x 99,5 cm
RSA

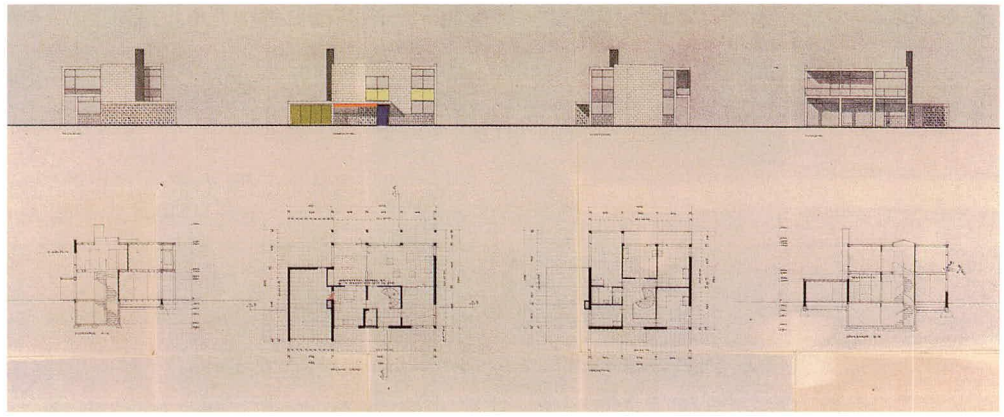

foto ca. 1959

1959

569 Woning Muus
Breitnerlaan 9, Utrecht

In 1956 werd voor de eerste maal een bouwvergunning aangevraagd voor dit perceel (nr. 510). Het betrof een woning met praktijkruimte voor een op dat moment nog anonieme toekomstige bewoner en eigenaar. H. Muus werd pas als bewoner vermeld bij de tweede aanvraag in januari 1959; hij werd hierin overigens abusievelijk mr. Muur genoemd. De indeling van de woning is vergelijkbaar met de woning voor Theissing die in dezelfde tijd werd gebouwd (nr. 568).

1958-1959
opdrachtgevers
Wildschut's Bouwbedrijf N.V. Utrecht en H. Muus
medewerkers
J.C. Meulenbelt en H. Schröder
gewijzigd

foto 1992

570 Nieuwjaarskaart

1959
verf op papier
9 x 9 cm
RSA

571 Ontwerp bank bioscoop Vreeburg

ijzer, meubelplaat, stoffering
1959

De bank is ontworpen toen het interieur van de bioscoop werd vernieuwd.

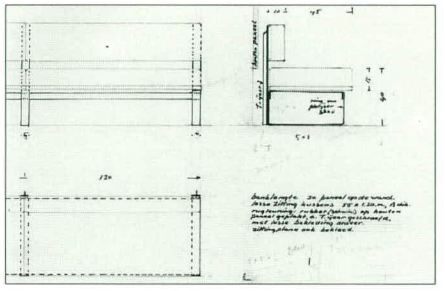

Ontwerptekening
potlood, inkt op transparant
57,2 x 50,4 cm
NAi

572 Prins Bernhardhal Landbouwbeurs
Zuid-Laren

1959
afgebroken

foto's ca. 1959

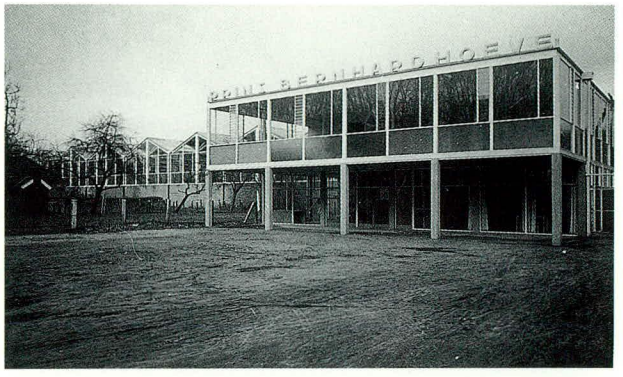

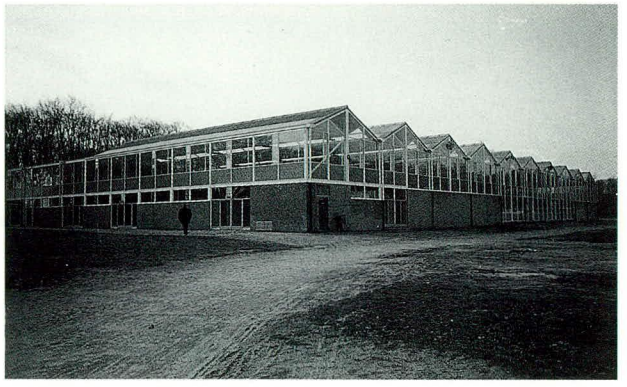

573 Ontwerp bungalows, kinderspeelzaal annex bibliotheek
Schiermonnikoog

1959
in samenwerking met
Architectenbureau
Ooms en Kuyper,
Groningen
niet uitgevoerd

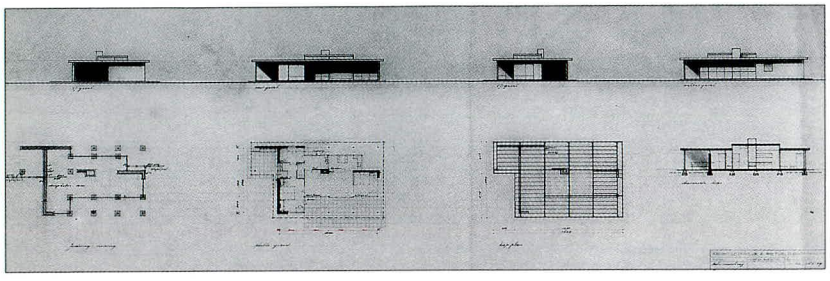

Ontwerptekening
potlood, inkt op
transparant
57 x 117 cm
NAi

574 Ontwerp woning Kalbfleisch
Monnikensteeg 2, Arnhem

1959

Ontwerptekening
potlood, inkt op
transparant
52 x 74 cm
NAi

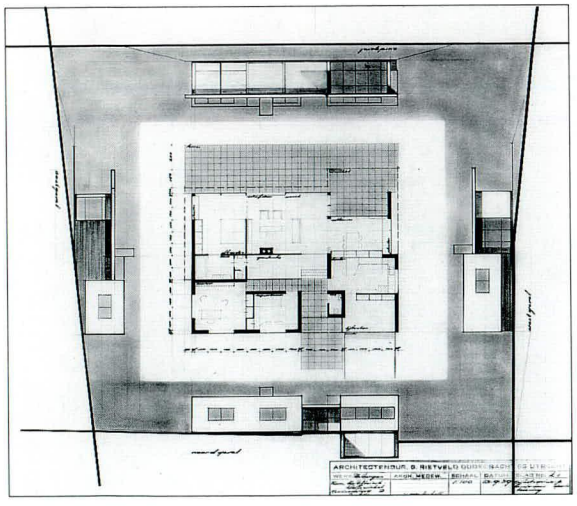

575 Ontwerp Jaarbeursstand Veilig Verkeer Nederland

ca. 1950-1960

Schetsontwerp
potlood, inkt op papier
60 x 32 cm
RSA

576 Ontwerp twaalf flatwoningen
Hoek Kerklaan/
Utrechtseweg, De Bilt

1955-1960

Schetsontwerp
potlood, kleurpotlood
op transparant
31 x 31,8 cm
RSA

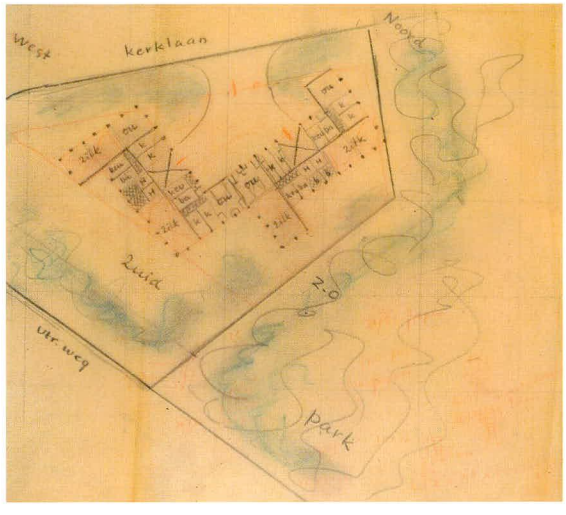

577 Ontwerpen tafels

ca. 1930-1960

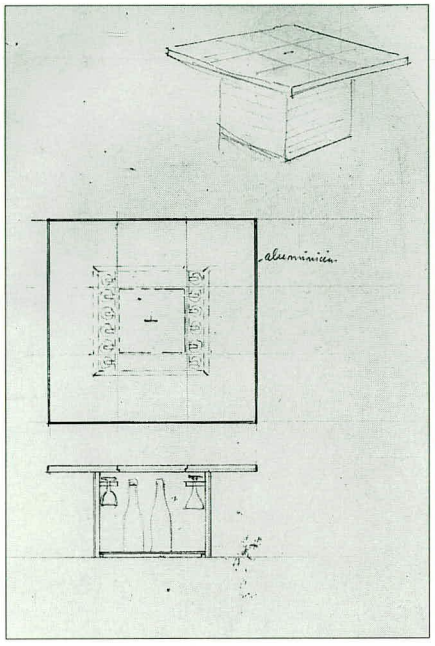

In het Rietveld Schröder Archief en het Nederlands Architectuurinstituut zijn vele ontwerptekeningen voor tafels aanwezig. De vormgeving is meestal zo elementair dat een datering voornamelijk gebaseerd moet worden op kenmerken van de tekening: het papier, stempels en handschriften. Veel van deze ontwerpen zijn ongetwijfeld uitgevoerd voor particulieren, maar nu niet meer te achterhalen.

Ontwerptekening
bartafeltje
potlood op papier
50 x 23,8 cm
NAi

Ontwerptekening
tafeltje
potlood op papier
21,5 x 27,4 cm
NAi

Ontwerptekening
uitschuiftafel
potlood, kleurpotlood
op papier
32,5 x 52 cm
NAi

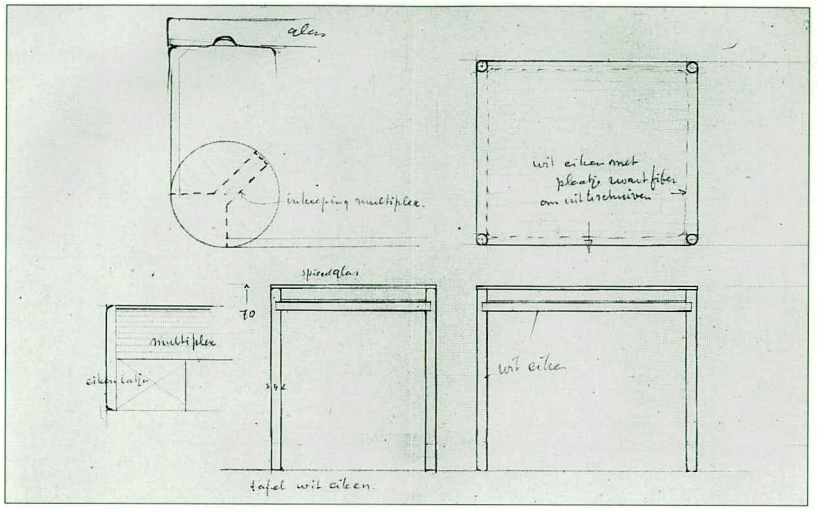

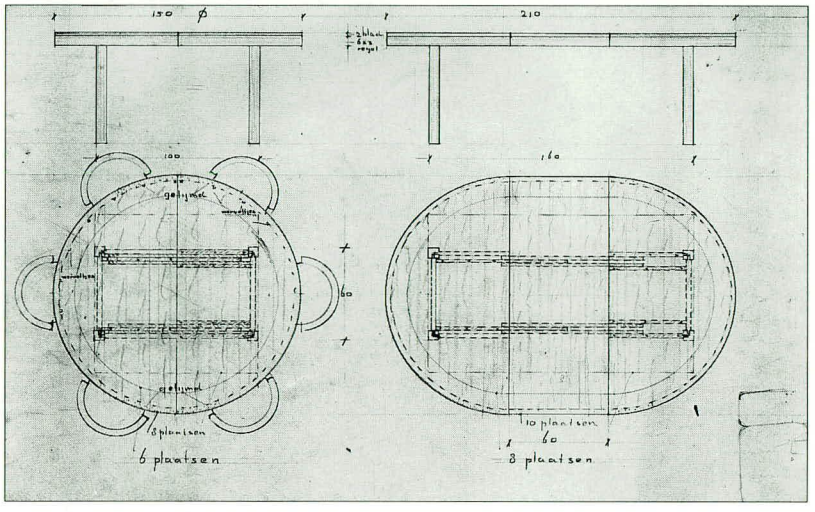

1960

578 Ontwerp Vignet UKR

potlood, verf op papier
20 x 20 cm
ca. 1950-1960

579 Briefhoofd Truus Schröder-Schräder

ca. 1955-1960

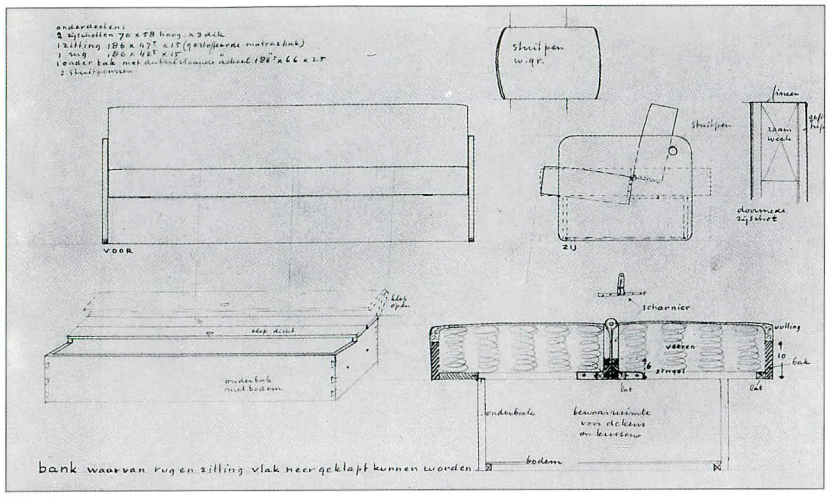

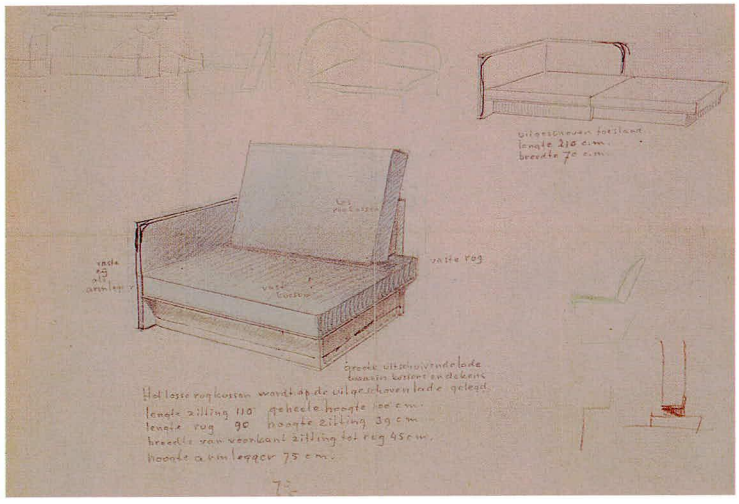

580 Ontwerpen banken en bedbanken

ca. 1930-1960

In het Rietveld Schröder Archief en het Nederlands Architectuurinstituut bevinden zich vele ontwerptekeningen voor zitbanken, die bij voorkeur ook als bed dienst konden doen.
Datering van deze veelal gestoffeerde meubelen met rechthoekige kussens is moeilijk. Soms kan op basis van de kenmerken van de tekening: het papier, stempels en handschriften, een periode worden geschat. Veel van deze ontwerpen zijn ongetwijfeld uitgevoerd voor particulieren, maar nu niet meer te achterhalen.

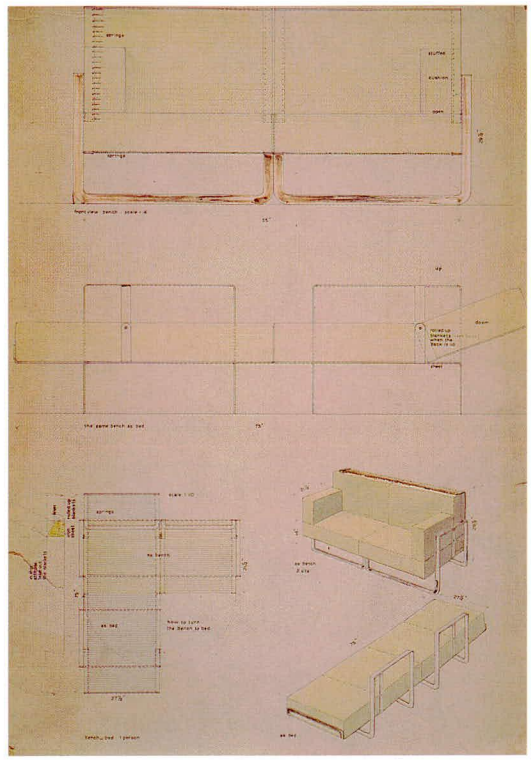

Ontwerptekening
potlood op transparant
32 x 49,7 cm
NAi

Ontwerptekening
potlood, kleurpotlood
op papier
32,5 x 36 cm
NAi

Ontwerptekening
potlood, kleurpotlood,
inkt, waterverf op papier
76,5 x 52 cm
NAi

581 64 eengezinswoningen en autoboxen
Turkooislaan, Opaalweg, Robijnlaan, Saffierlaan en Kornalijnlaan, Utrecht

1957-1960
opdrachtgever
Wildschut's Bouwbedrijf N.V.
Utrecht
medewerker
J.B. van Grunsven
gewijzigd

582 92 eengezinswoningen
Groen van Prinstererlaan, Kamerlingh Onnesstraat, Boerhaavestraat, Jan van Hooftstraat en Van Goghstraat, Reeuwijk

1958-1960
opdrachtgever N.V.
Coördinatiebouw/N.V.
Bouw- en Aannemings-
maatschappij Bakhuizen
Hilversum
gewijzigd

De woningen liggen in dezelfde wijk als de om-en-om woningen die Rietveld korte tijd daarvoor in Reeuwijk had gebouwd (nr. 563) en zijn van hetzelfde type als de woningen in de wijk Transwijk in Utrecht (nr. 587).

583 **Ontwerp uitbreidingsplan wijk Hatert**
Nijmegen

1958-1960
opdrachtgever
Gemeente Nijmegen
in samenwerking met
G. Holt, W. Verschoor en A. Bodon
niet uitgevoerd

Ontwerp eengezinswoningen in de wijk Hatert

1958-1961
opdrachtgever
Woningbouwvereniging Nijmegen
in samenwerking met
G. Holt
niet uitgevoerd

1960

Het was de bedoeling om in Hatert, op een oppervlakte van 126 hectare, ongeveer 3300 woningen en een aantal openbare gebouwen neer te zetten. Er zouden premiebouw- en woningwetwoningen van verschillende typen, eengezins- en etagewoningen, worden gebouwd, waaronder ook het type woning dat Rietveld voor Reeuwijk had gebruikt (nr. 582). Rietveld maakte zoals gebruikelijk verschillende studies voor de stedebouwkundige opzet van de wijk. Toen na een aantal jaren werken nog steeds geen overeenstemming was bereikt tussen architecten en opdrachtgever over het stedebouwkundig plan, trok Rietveld zich terug uit het project.

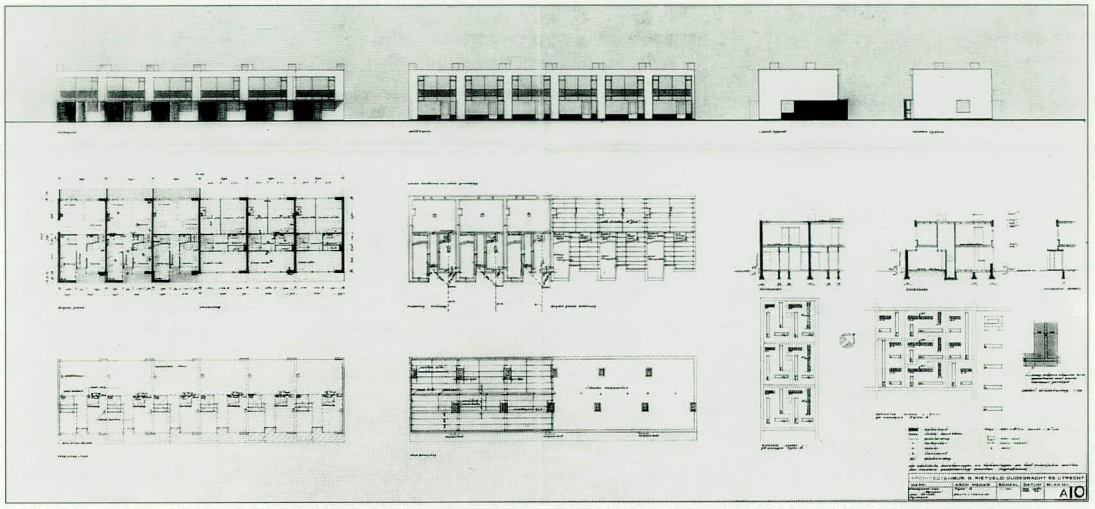

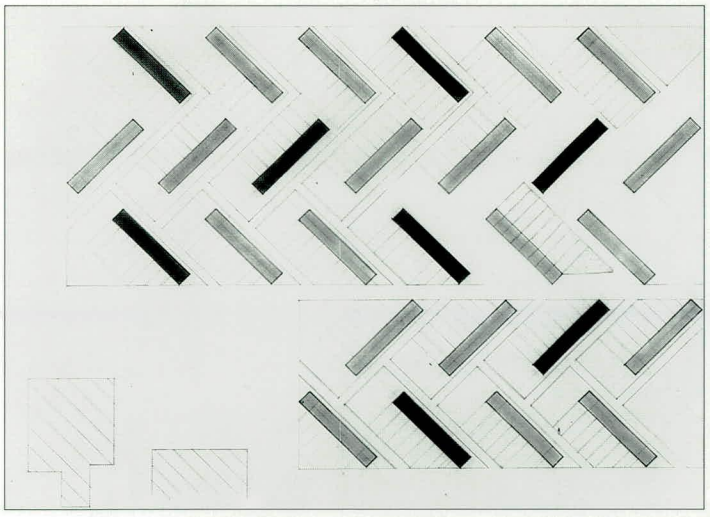

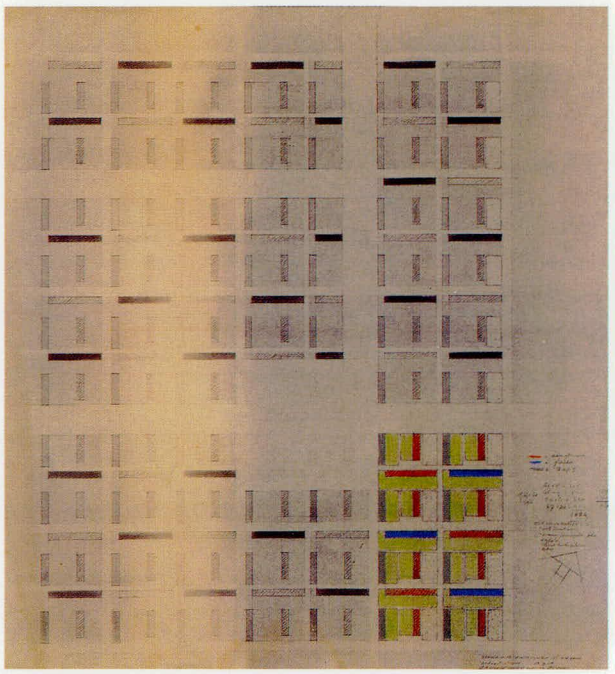

Ontwerptekening
eengezinswoningen
inkt op transparant
67 x 125 cm
1961
NAi

Ontwerptekening
uitbreidingsplan
potlood, inkt op transparant
57,5 x 80 cm
NAi

Ontwerptekening
uitbreidingsplan
kleurpotlood op lichtdruk
84 x 73,5 cm
1958
NAi

584 **Woning Koot**
Ruychrocklaan 244,
's-Gravenhage

1958-1960
opdrachtgever
B. Koot
medewerker
J.B. van Grunsven

kamer en keuken bevinden, is van vloer tot plafond van glas, deels helder, deels mat. Met alleen licht en verhoudingen wist Rietveld in deze ruimte een buitengewoon staaltje van architectuur te creëren. Dora Mees ontwierp de keuken in de woning van de Van Dantzigs.

Schetsontwerp
potlood, kleurpotlood, inkt op transparant
24,6 x 33,8 cm
NAi

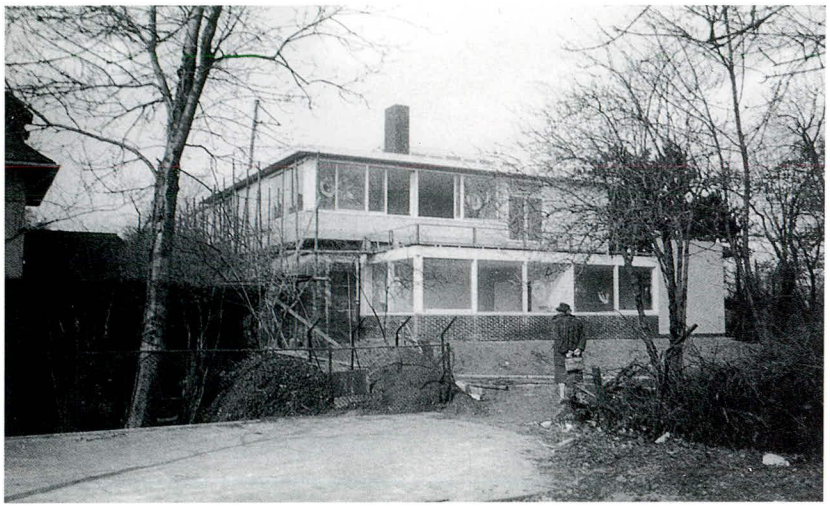

foto ca. 1960

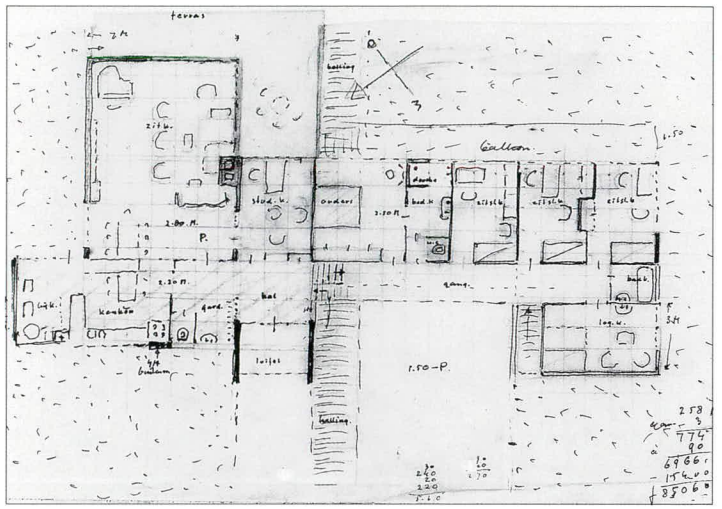

585 **Woning Van Dantzig**
Harddraverslaan 60,
Santpoort

1959-1960
opdrachtgever
H.M. van Dantzig
medewerker
J.C. Meulenbelt

Mevrouw Van Dantzig is een dochter van de heer en mevrouw Mees (zie nr. 246). Haar zuster Dora Mees had eind jaren dertig korte tijd bij Rietveld gewerkt. De keuze voor architect Rietveld was dus niet zo verwonderlijk. Bij het ontwerp van de woning voor Van Dantzig is het niveauverschil in het bouwterrein door Rietveld volledig benut. Op het laagste deel van het terrein heeft de woning twee lagen terwijl de woonkamer, waarboven geen verdieping is, op een hoger gelegen deel ligt. Met name de hal getuigt van Rietvelds talent om zijn ideeën over ruimte te vertalen in architectuur. In de hal en de buitenruimte ligt een lager portaal, dat als een soort tunnel zowel binnen als buiten de ruimte insteekt. De hoek van de hal waar zich de deuren naar

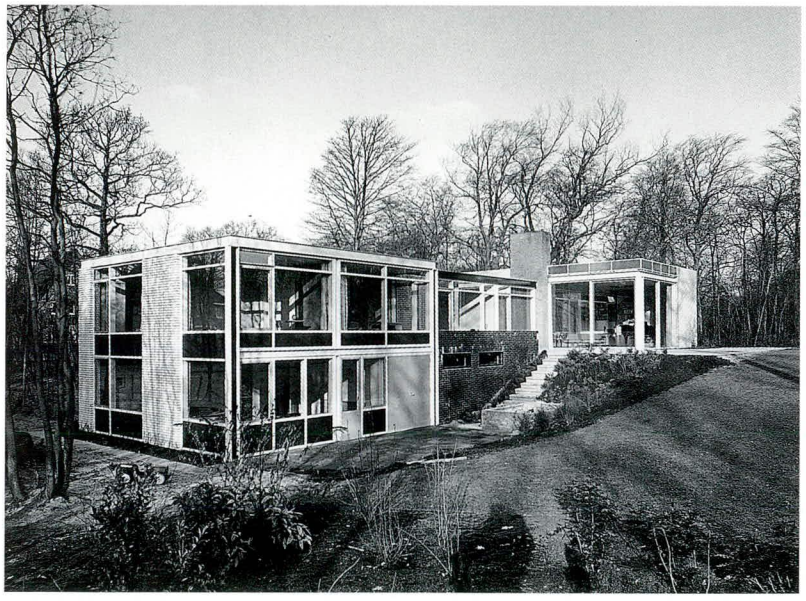

foto ca. 1960

1960

586 **Woning Freeman**
Bachlaan 7, Voorschoten

1959-1960
opdrachtgever
R.R. Freeman
medewerker
J.C. Meulenbelt
gewijzigd

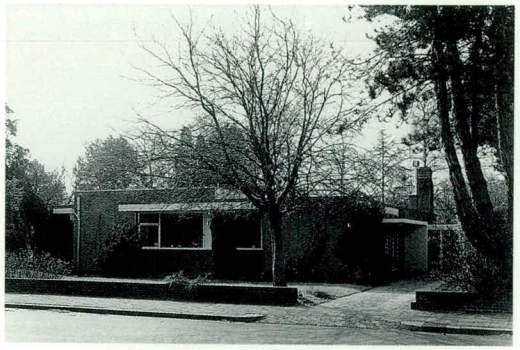

foto ca. 1992

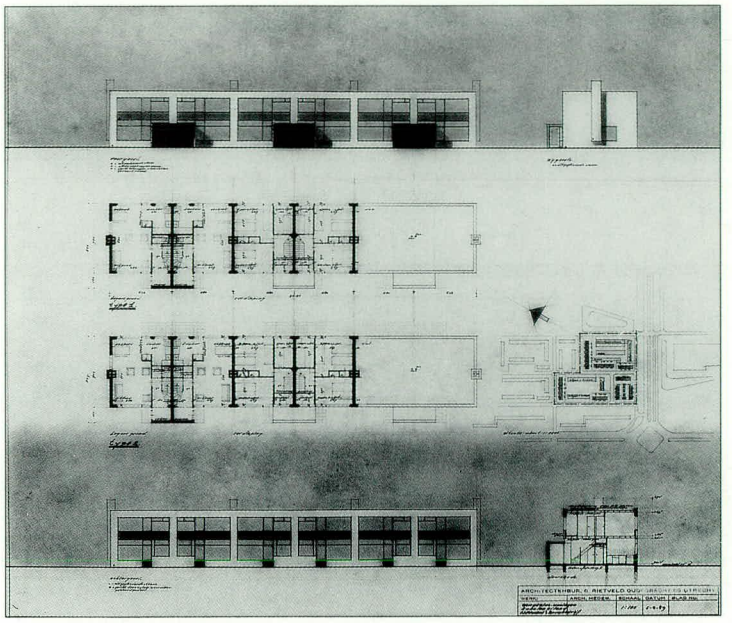

587 **Eengezins-, flatwoningen en twee praktijkwoningen in de wijk Transwijk**
Struyckenlaan, Eysingalaan, Vollenhovenlaan, Koningin Wilheminalaan, De Louterlaan en Asserlaan, Utrecht

1959-1960
opdrachtgever
Wildschut's Bouwbedrijf N.V. Utrecht
gewijzigd

1960

Bijna gelijktijdig werden in Transwijk en Reeuwijk (nr. 582) hetzelfde type woningen gebouwd. In Reeuwijk is voor het kleurverschil in de gevels gebruik gemaakt van rode en paarse bakstenen; in Utrecht van witte, zwarte en blauwe verglaasde stenen. Dit laatste was overeenkomstig Rietvelds oorspronkelijke bedoeling. Naast de eengezinswoningen zijn ook de flats in Transwijk in deze stenen opgetrokken. De flatwoningen zijn luxueuzer dan die Rietveld in de wijken Hoograven en Tolsteeg had gebouwd (nrs. 512 en 540). Ze werden in een brochure van Wildschut's Bouwbedrijf N.V. aangeprezen als superflats, 'een van de schoonste scheppingen in dit genre, van een onzer allergrootste bouwmeesters, de architect en kunstenaar G. Rietveld'. Vanzelfsprekend was de flat voorzien van 'supervoorzieningen' zoals een zonneterras, huistelefoon, boodschappenlift, fluorescerende schakelaars en 'transportabele separatiewanden'. Wildschut mocht nog zo trots adverteren, het waren wel faciliteiten die Rietveld dertig jaar eerder ook al in zijn woningen toepaste (zie nrs. 84 en 163).

Ontwerptekening
eengezinswoningen
potlood, inkt op transparant
71 x 101 cm
1959
NAi

Flatwoningen en eengezinswoningen, foto's 1992

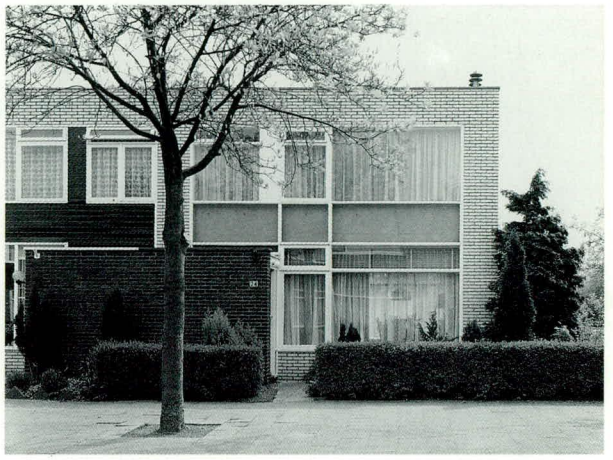

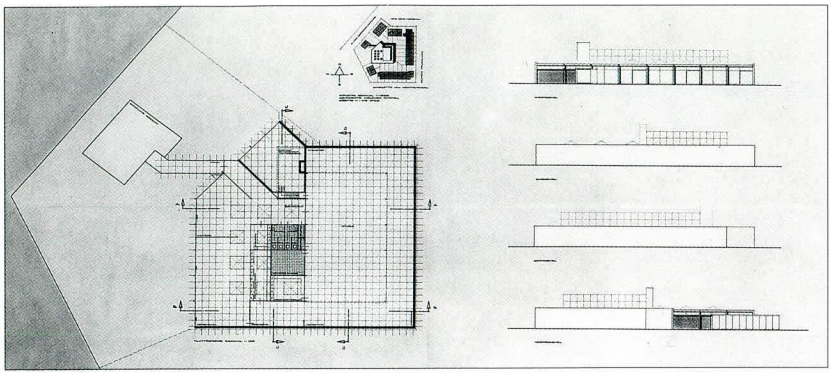

588 **Ontwerp filmstudio N.V. Anglo-Dutch Group**
W. van Borsselenweg, Nieuwer-Amstel

1959-1960
medeontwerper
J. van Tricht

Ontwerptekening
potlood, inkt op transparant
67 x 128 cm
NAi

589 **Ontwerp stadsgehoorzaal**
Amersfoort

1959-1960
medeontwerper
J. van Tricht
niet uitgevoerd

Schetsontwerp
potlood, inkt op papier
23 x 31 cm
RSA

590 **Ontwerp zes woningen en duplexflatwoningen**
Monnikensteeg, Arnhem

1959-1960
opdrachtgever
firma Rietbergen

De dienst Gemeentewerken van Arnhem maakte tegen de bouw van de zes bungalows bezwaar omdat in Rietvelds plan de bebouwingsstroken werden overschreden en Rietveld bij twee woningen de ingang had geplaatst aan een gemeentelijke groenstrook. Dat mocht niet. Een bijzonder ontwerp dat mogelijk voor de firma Rietbergen is gemaakt, toont een flatgebouw van vier verticaal geplaatste bouwvolumen waarvan de vloeren ten opzichte van elkaar verspringen. Het omgaande trappenhuis doet afwisselend de opeenvolgende woningen aan. De woningen hebben een langgerekte plattegrond. Het idee was om, wanneer de woningnood zou afnemen, twee naast elkaar gelegen flatwoningen door te breken tot één woning met een paar treden niveauverschil: een duplexflatwoning.

Ontwerptekening
duplexflatwoningen
potlood, kleurpotlood, lak, krijt op lichtdruk
47,5 x 58 cm
NAi

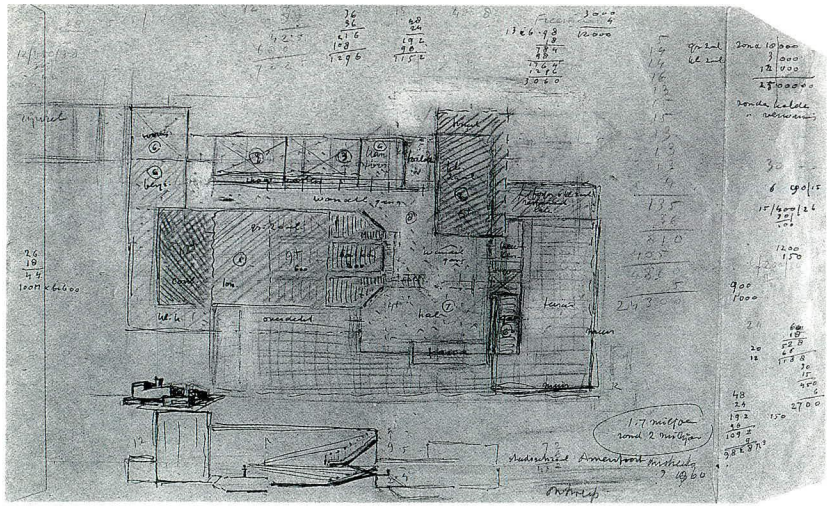

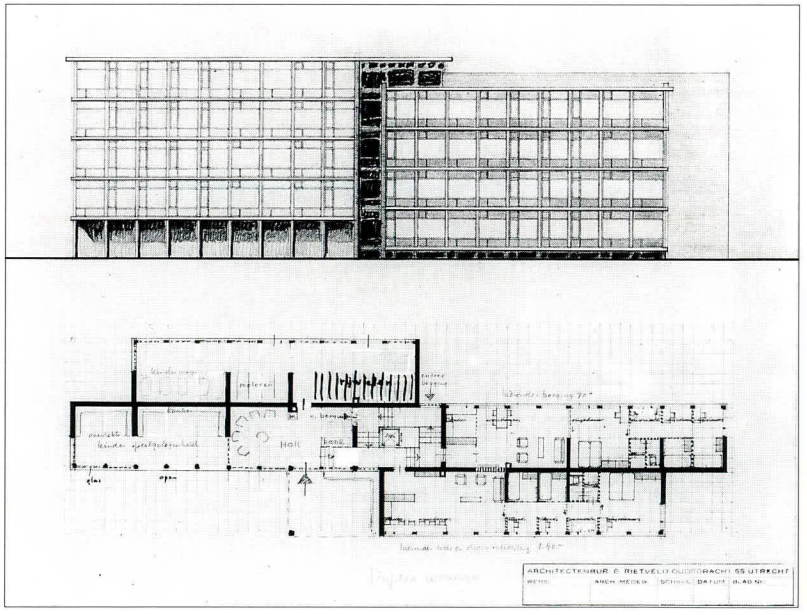

591 Zomerhuis Hamburger
Ligusterweg 8, Noordwijk

1959-1960
opdrachtgever
J.A. Hamburger
medewerker
J.C. Meulenbelt

Aanvankelijk had Rietveld een ontwerp gemaakt voor een zomerhuis met plat dak, van het type dat op Schiermonnikoog gebouwd zou worden (nr. 573). Hij werkte dit ontwerp niet verder uit en maakte een ontwerp – het uitgevoerde – voor een bungalow met een lessenaarsdak en een grote luifel. Tussen de daklijn en de lager hangende luifel zijn bovenlichten aangebracht. Het dak is van zink gemaakt op verzoek van de opdrachtgever, die een zinkpletterij had. De twee slaapkamers aan de voorzijde liggen iets lager dan de rest van het huis, wat het mogelijk maakte tussen het slaapkamerdak en het lessenaarsdak een bergruimte aan te brengen. Een haaks op de woning gebouwde muur van gekantelde B-2 blokken vormt de scheiding tussen het zonneterras bij de woonkamer en de tuin achter het huis. In 1963 maakte Rietveld een ontwerp voor uitbreiding van het huis met een bijkeuken, maar dit ging niet door.

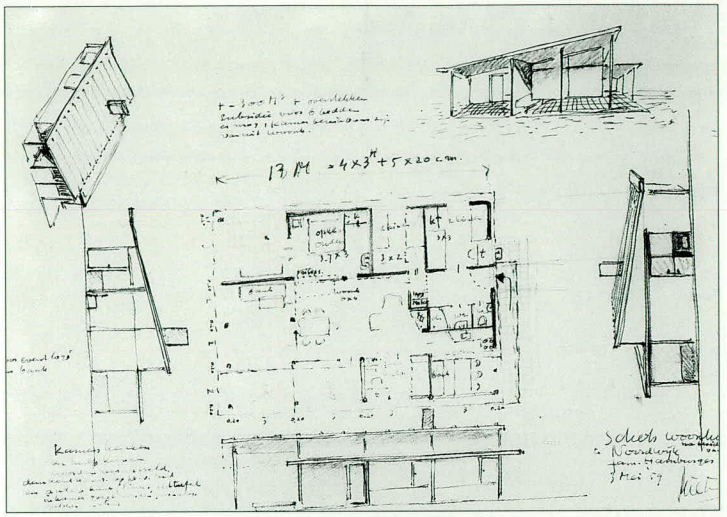

Schetsontwerp
potlood, inkt op transparant
27 x 39,5 cm
NAi

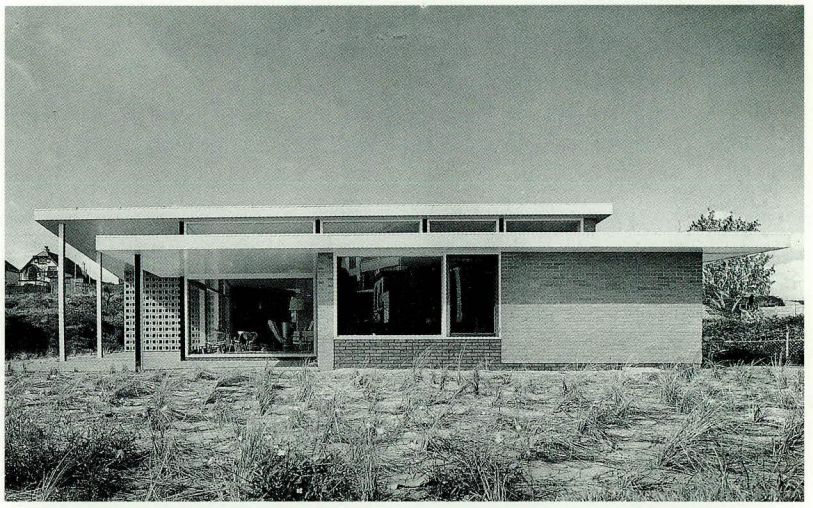

foto ca. 1960

1960

592 Ontwerp tafel

eikehout
1960

Rietveld maakte dit ontwerp voor meubelfabriek 't Spectrum. De tafel is niet in produktie genomen,

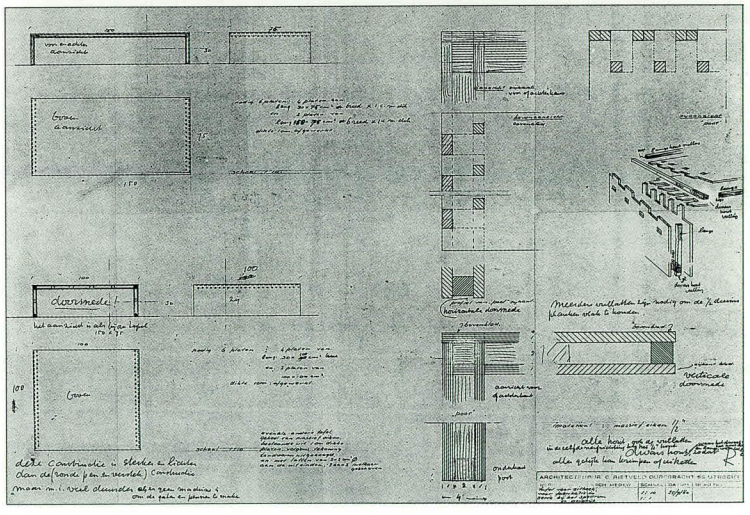

Ontwerptekening
lichtdruk
51,8 x 72,5 cm
RSA

593 Ontwerp bijzettafeltjes

metaal, meubelplaat, formica
1960

Ontwerptekening
potlood op papier
58 x 49,5 cm
NAi

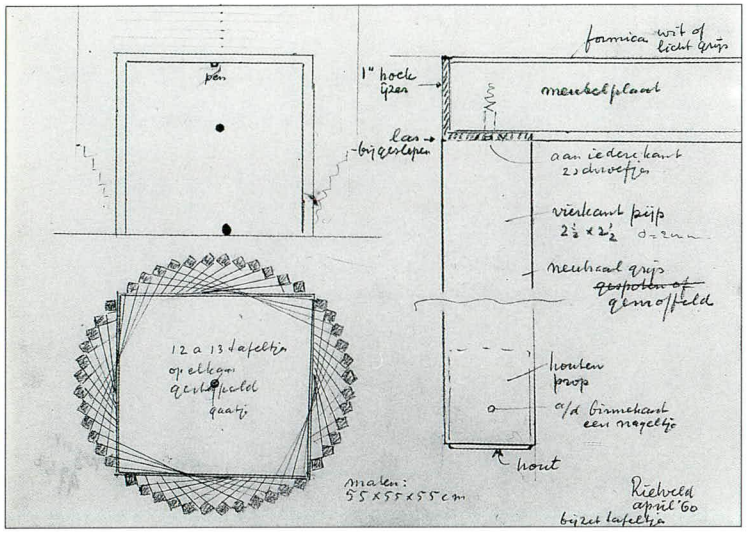

594 Ontwerp studenten-sociëteitsgebouw Unitas
Notenboomlaan, Utrecht

1960
opdrachtgever
Studentenvereniging Unitas
niet uitgevoerd

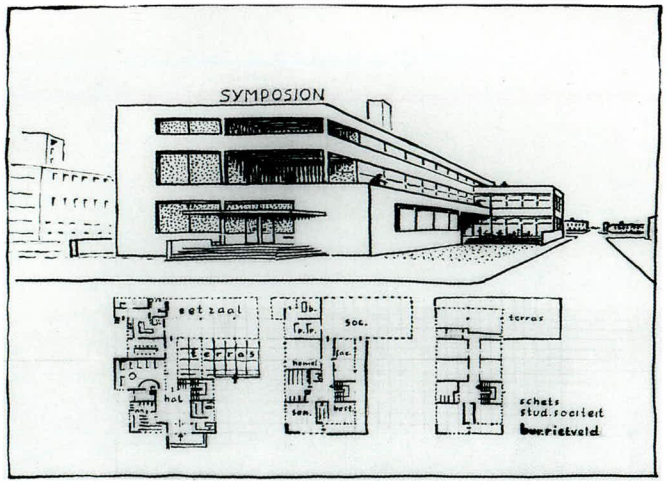

595 Ontwerp verbouwing woning Ten Doesschate
Catharijnesingel 53, Utrecht

1960
opdrachtgever
G. ten Doesschate

596 Ontwerp uitbreiding bibliotheek
Meppel

1960

597 Interieur Kloosterman
Stadionflat, Utrecht

1960

Schetsontwerp
potlood, inkt op transparant
52 x 62 cm
NAi

598 **Inrichting tentoonstelling 'De Stijl 1917-1930'**
Galleria Nazionale d'Arte Moderna, Rome

1960

Affiche tentoonstelling

Ontwerptekening
verf op papier
72 x 72 cm
RSA

599 **Ontwerp nieuwjaarskaart**

potlood, inkt op papier
9 x 12 cm
1960
RSA

600 **Ontwerp interieur meisjeskamer**
Pater Euwensweg 34, Willemstad, Curaçao

1960
opdrachtgever
C. Engels
niet uitgevoerd

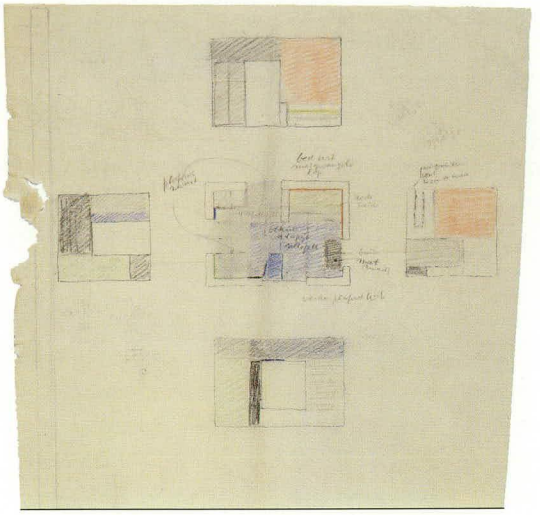

Ontwerptekening
kleurpotlood op transparant
52 x 37,5 cm
NAi

601 **Ontwerp gebouw Frans Cultureel Centrum**
Rotterdam

ca. 1960
niet uitgevoerd

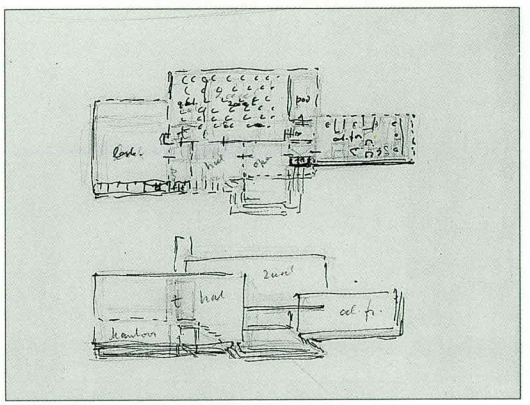

Ontwerptekening
potlood, inkt op papier
20,5 x 27 cm
NAi

602 **Ontwerp stoel**

ca. 1950-1960

Op de achterkant van een blauwdruk voor de woning Max (nr. 435) schetste Rietveld verscheidene stoelontwerpen. Dit model lijkt op het stoeltje van Breuer dat Rietveld in het interieur van de Tintorettostraat plaatste (nr. 260).

Detail **schetsontwerp**
kleurpotlood, inkt op papier
61 x 85 cm
NAi

603 **Ontwerp bioscoop** Vredenburg, Utrecht

1950-1961

604 **Ontwerp 'school voor zeer moeilijk lerende kinderen'** 's-Hertogenbosch

1956-1961
in samenwerking met
H. en P. de Graaf

1960

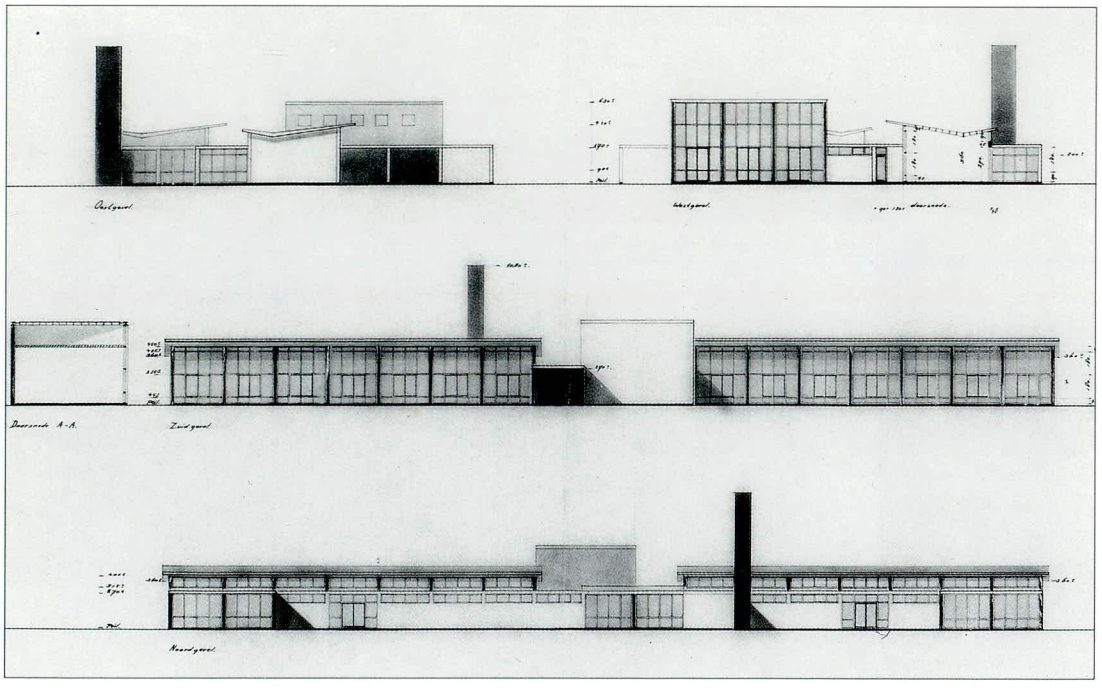

Ontwerptekening
potlood, inkt op transparant
62,5 x 99,5 cm
1956
NAi

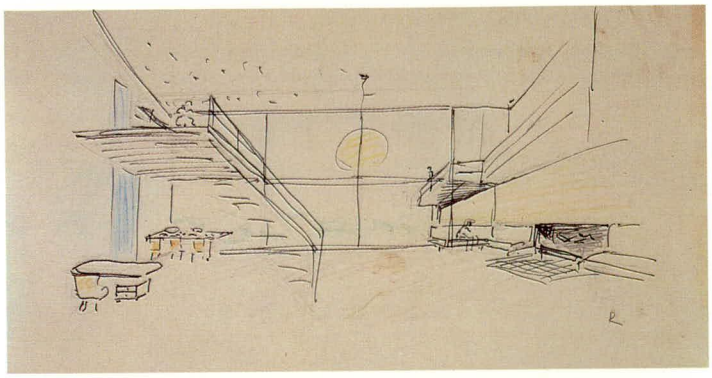

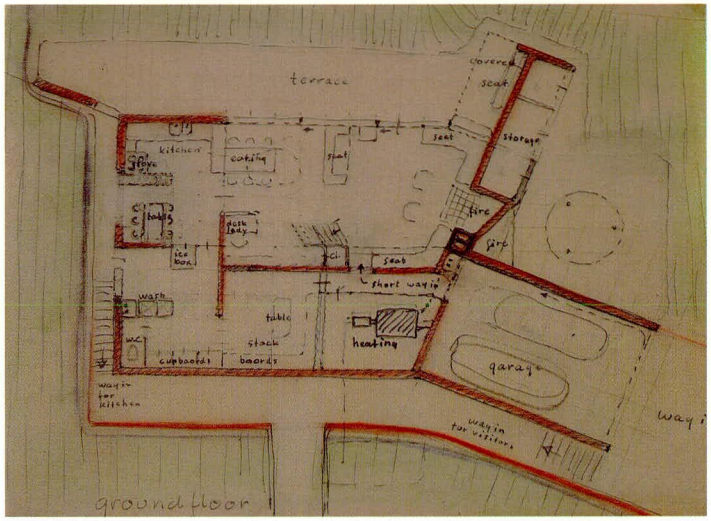

1961

605 **Woning Parkhurst**
Becker Road, Oberlin, Ohio

Professor Charles Parkhurst was in 1956 en 1957 als gastdocent verbonden aan het Kunsthistorisch Instituut van de Rijksuniversiteit Utrecht. Via Theodore M. Brown, een andere Amerikaan, die op dat moment bij het Kunsthistorisch Instituut aan een proefschrift over Rietveld werkte (zie nr. 555), kwam Parkhurst in contact met de architect. Hij vroeg Rietveld een woning voor hem te ontwerpen die hij wilde laten bouwen in Oberlin in de Verenigde Staten. Het ontwerp werd uitgevoerd na te zijn aangepast door een plaatselijke architect.

1957-1961
opdrachtgever
C. Parkhurst
ontwerp gewijzigd en gerealiseerd door
architect Vishnapuu

Ontwerptekening
potlood, kleurpotlood, inkt op transparant
19 x 27 cm
NAi

Ontwerptekening
potlood, kleurpotlood, inkt op transparant
22,5 x 29 cm
NAi

Maquette
papier, glas
11,8 x 41 x 34,5 cm
CMU

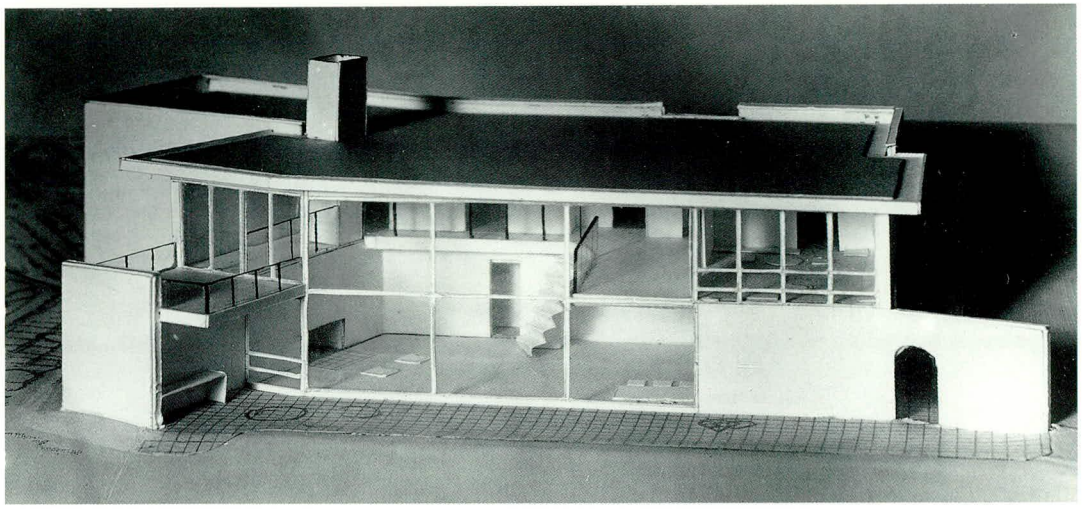

606 **Woning Karssiens/Mulder**
Hofdijck 40, Oegstgeest

1958-1961
opdrachtgevers
A.H. Karssiens, later Mulder
medewerker
J.C. Meulenbelt
gewijzigd

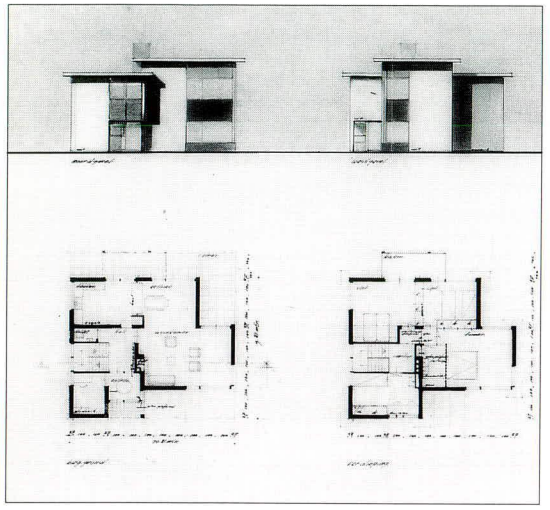

Detail **ontwerptekening**
potlood, inkt op transparant
56,5 x 106,5 cm
NAi

607 **Vier woningen**
Hertog van Gelre-straat 26-29, Rozendaal

1958-1961
opdrachtgever N.V. Bouw- en Aannemingsmaatschappij Bakhuizen
medewerker
J.C. Meulenbelt
gewijzigd

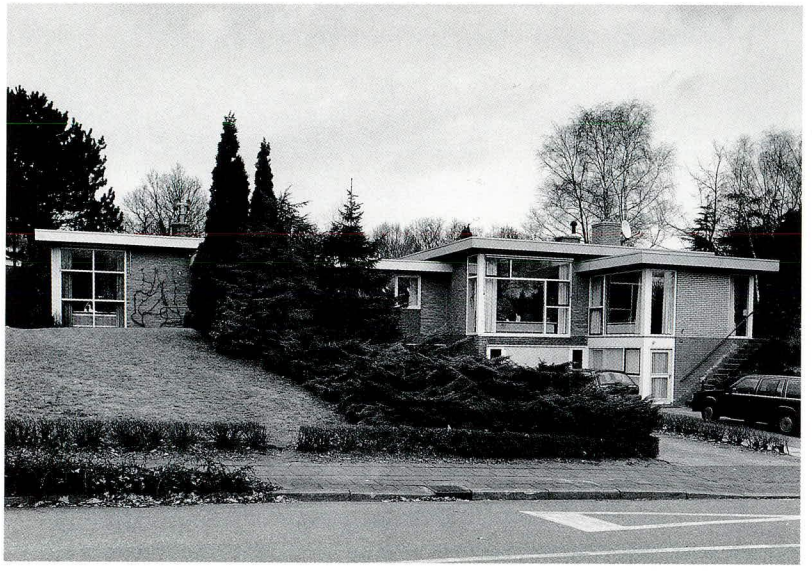

foto 1991

608 **Woning Erdman**
Kievietslaan 34, Wassenaar

1959-1961
opdrachtgever
P. Erdman
medeontwerper
J. van Dillen
gewijzigd, in 1966 verbouwd door
Hein Salomonson

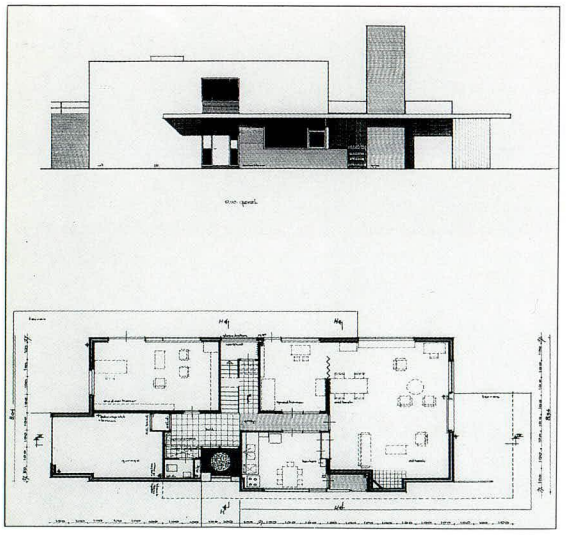

Detail **ontwerptekening**
inkt op transparant
84,5 x 115 cm
NAi

foto 1992

1961

609 **Woning Schmidt**
Wagnerlaan 21, Bilthoven

1960-1961
opdrachtgever
G. Schmidt
medeontwerper
J. van Dillen

611 **Zomerhuis Kramer**
Mr. P.C. Hennequinlaan 12, Cadzand

1960-1961
opdrachtgever
G. Kramer
medeontwerper
J. van Dillen
gewijzigd

1961

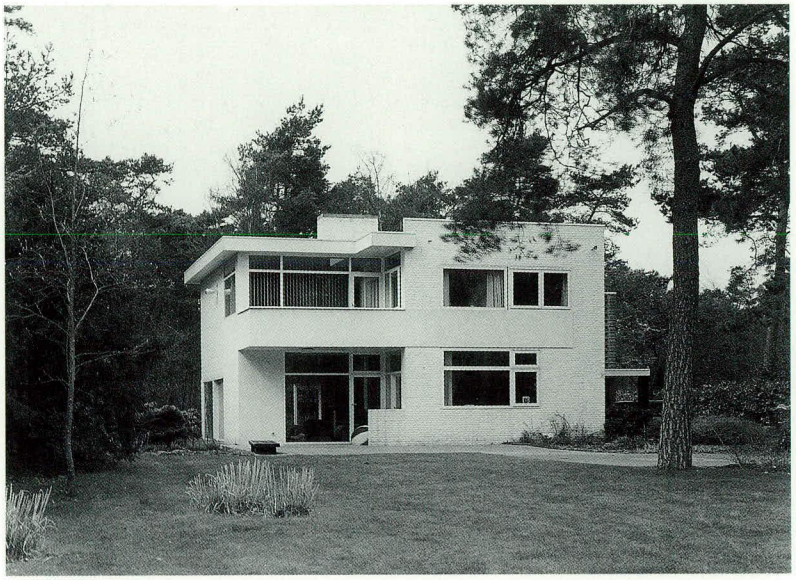

foto 1992

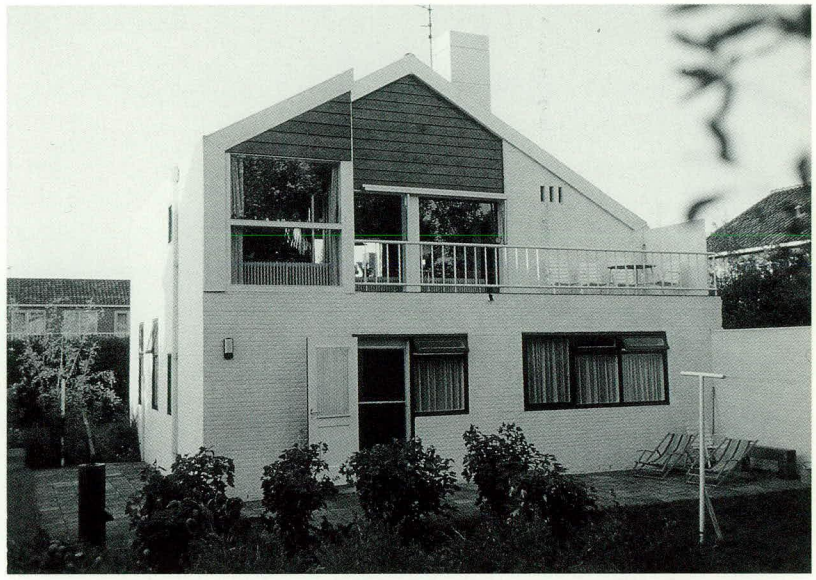

foto ca. 1990

610 **Ontwerp postkantoor**
Nagele

1960-1961

612 **Ontwerp Cultureel Centrum**
Dedemsvaart

1961
medeontwerper
J. van Tricht
niet uitgevoerd

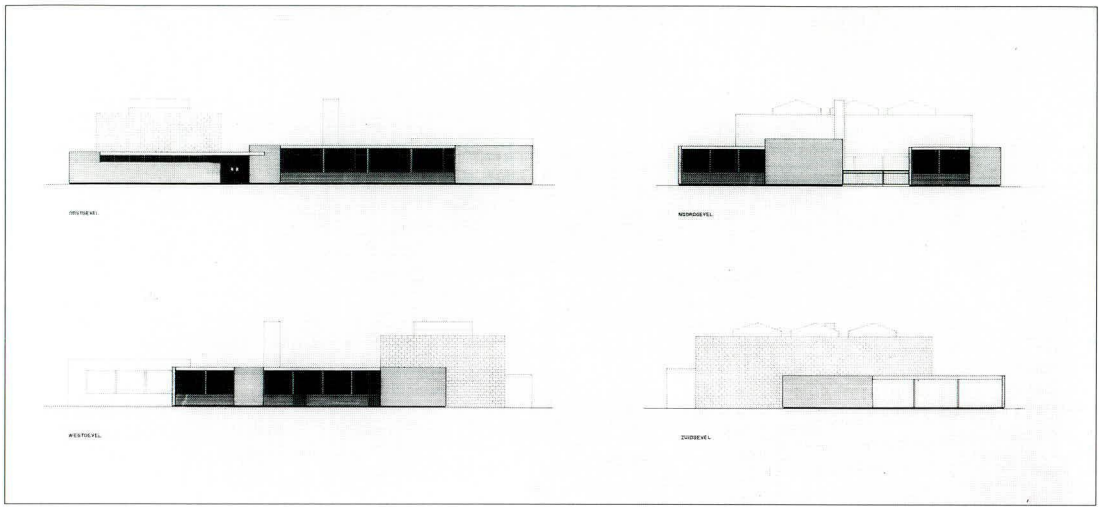

Ontwerptekening
inkt op transparant
55 x 97,5 cm
NAi

613 **Ontwerp Vormingscentrum voor Bedrijfsjeugd**
Mr. Tripkade, Utrecht

1961
niet uitgevoerd

614 **Ontwerp woning Börger**
B. van der Helststraat, Hoogezand

1961
opdrachtgever
J. Börger

615 **Ontwerp uitbreiding bedrijfsgebouw Börger**
Hoogezand

1961
opdrachtgever
J. Börger

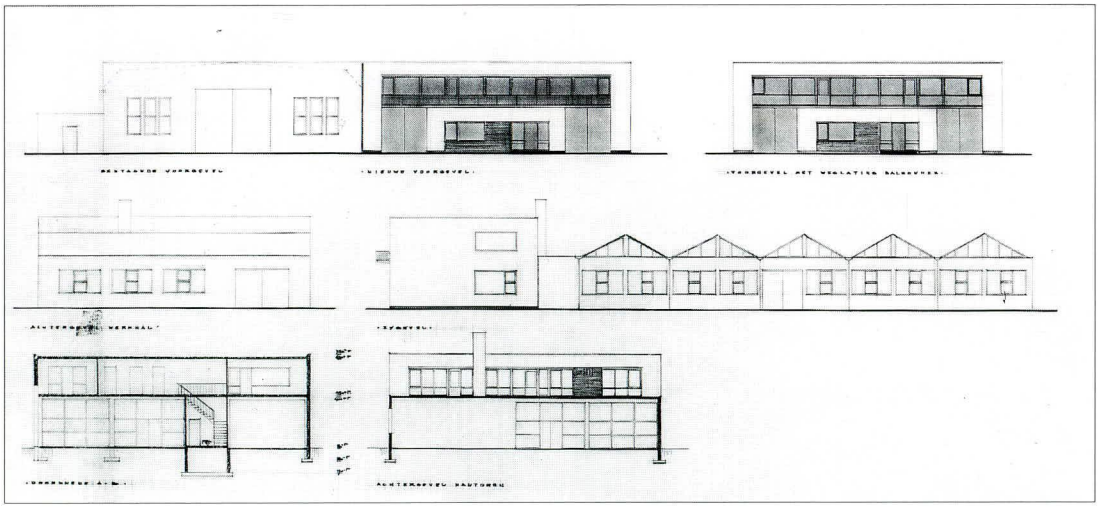

Ontwerptekening
potlood, inkt op transparant
50 x 88 cm
NAi

616 **Verbouwing kantoorboekhandel Mado**
Oudegracht 116-119, Utrecht

1961

Vignet Mado

ca. 1961

Ontwerptekening
potlood, kleurpotlood, inkt op transparant
45 x 60 cm
NAi

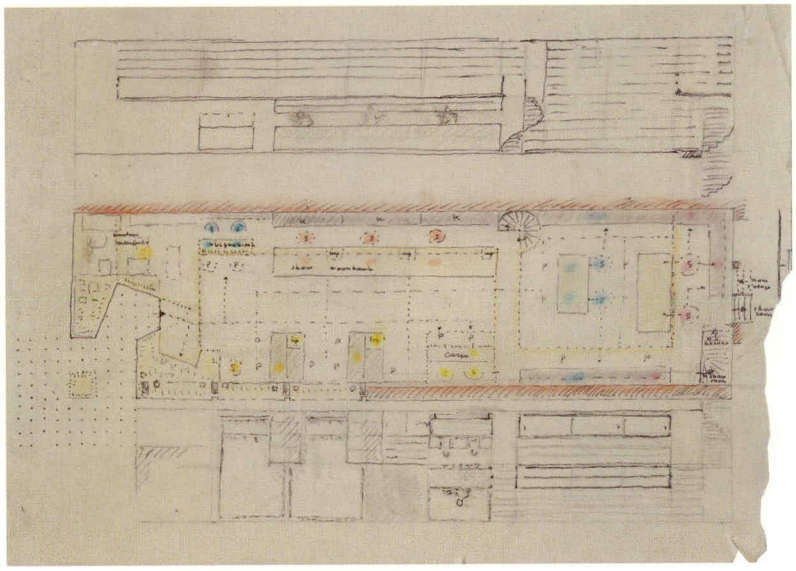

617 **Ontwerp woning Ten Kley**
Doorn

1961

Ontwerptekening
lichtdruk
58,5 x 79,5 cm
RSA

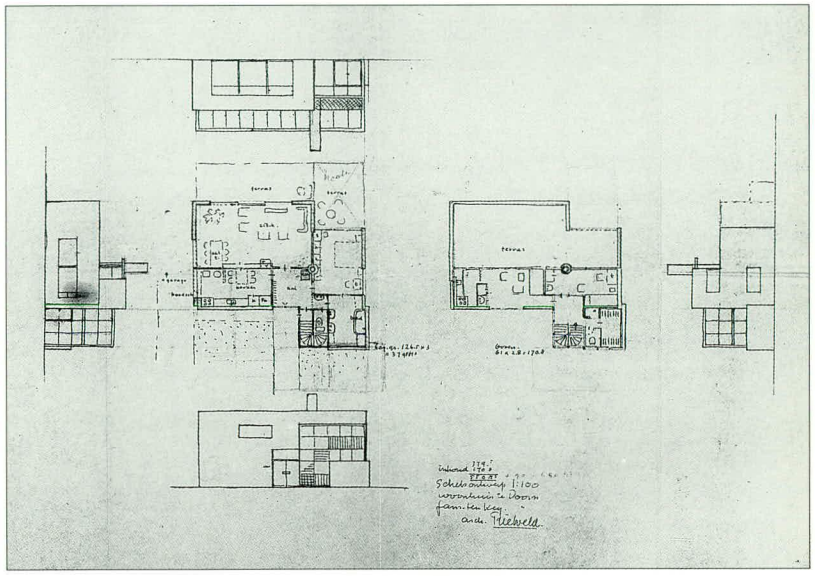

1961

foto 1992

618 **Verbouwing woning Rietveld**
Korte Blekersweg 33, Wissel

1961
opdrachtgever
E. Rietveld

619 **Buitenbank voor Rijksmuseum Kröller-Müller**
Otterlo

beton
68 x 263 x 77 cm
1961

620 **Lagere school**
Edisonstraat 3,
Badhoevedorp

1958-1962
opdrachtgever
Gemeente
Haarlemmermeer

621 **Briefhoofd Maatschap Rietveld, Van Dillen en Van Tricht**

1961

foto ca. 1962

1961

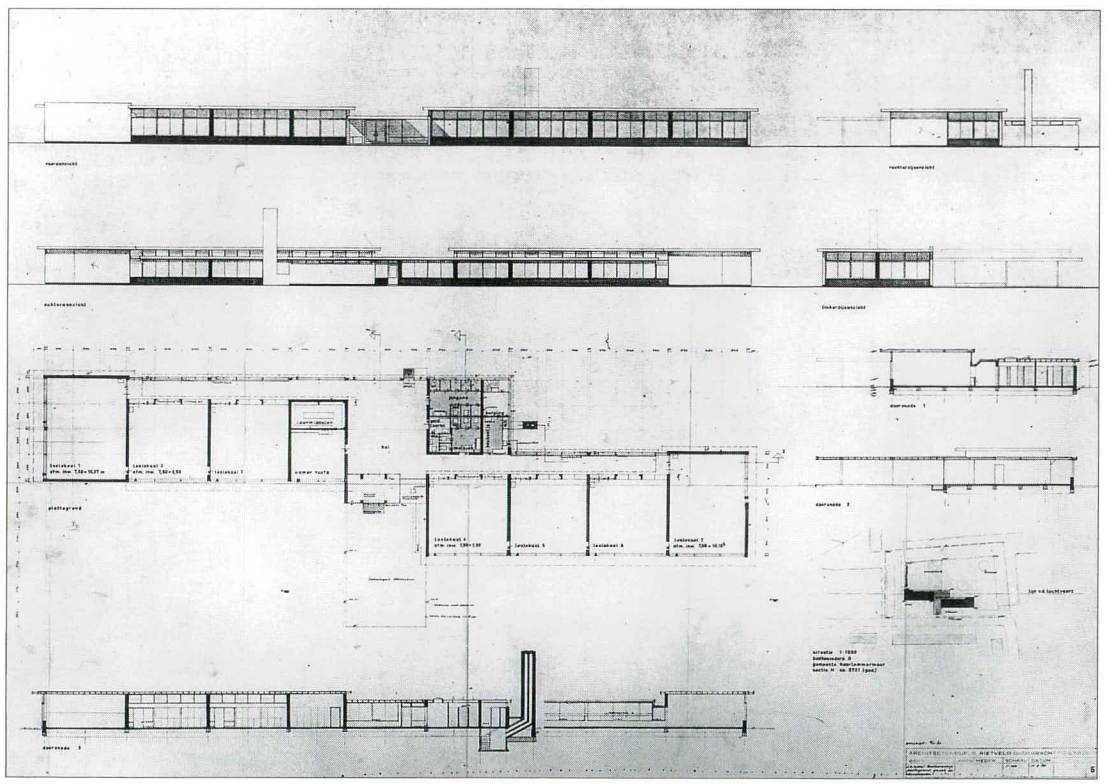

Ontwerptekening
lichtdruk
81,3 x 108,7 cm
RSA

622 **Ontwerp bedrijfsruimte met bovenwoning Vermeer**
Ambachtstraat,
Industrieterrein De Bilt

1961-1962
opdrachtgever
J. Vermeer
medeontwerper
J. van Tricht
niet uitgevoerd

Hoewel de vergunning voor de bouw van een werkplaats met atelier en bovenhuis was verleend, werd de aanvraag in 1963 zonder opgaaf van redenen ingetrokken.

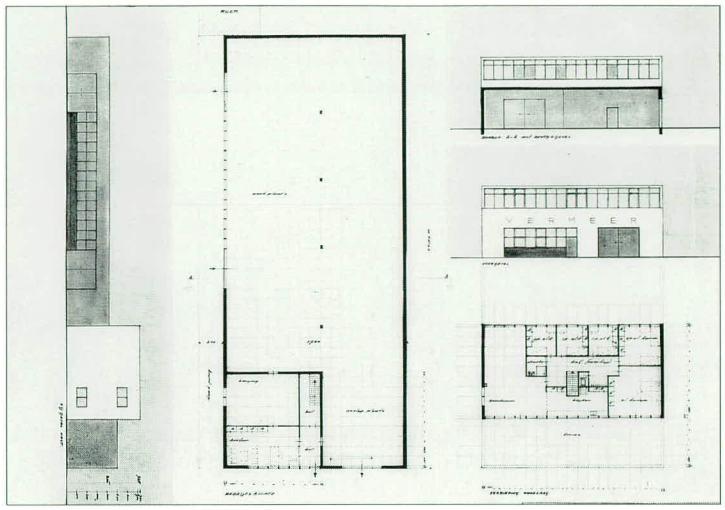

Ontwerptekening
potlood, inkt op transparant
58,5 x 76,5 cm
NAi

623 **Woning Singelenberg**
Horstweg 32, Hengelo

1961-1962
opdrachtgever
O.A. Singelenberg
medeontwerper
J. van Dillen

1961

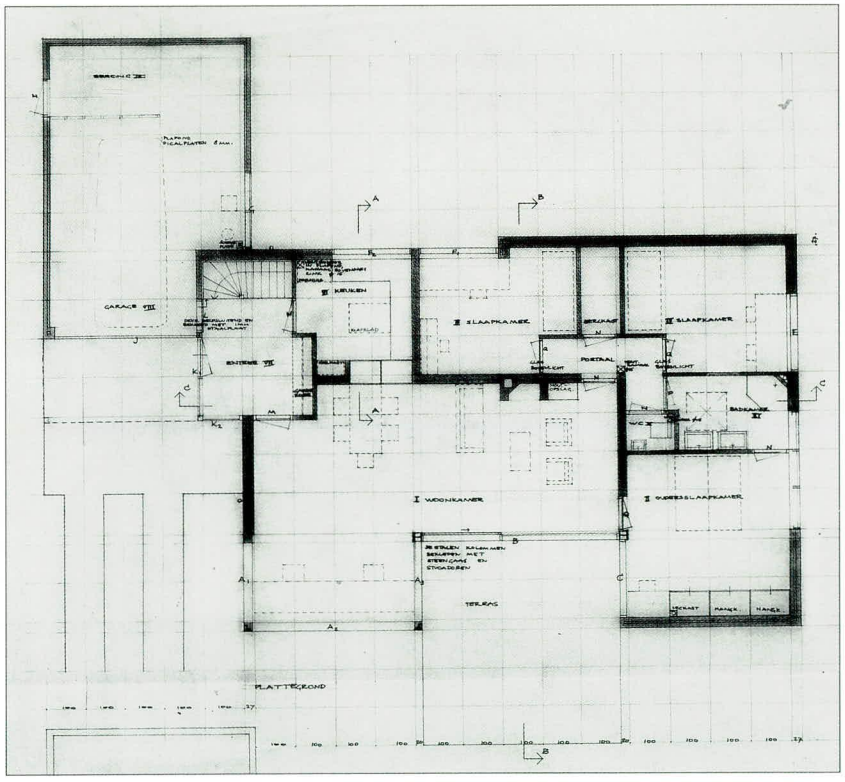

Detail **ontwerptekening**
potlood, inkt op transparant
88 x 115 cm
NAi

foto 1992

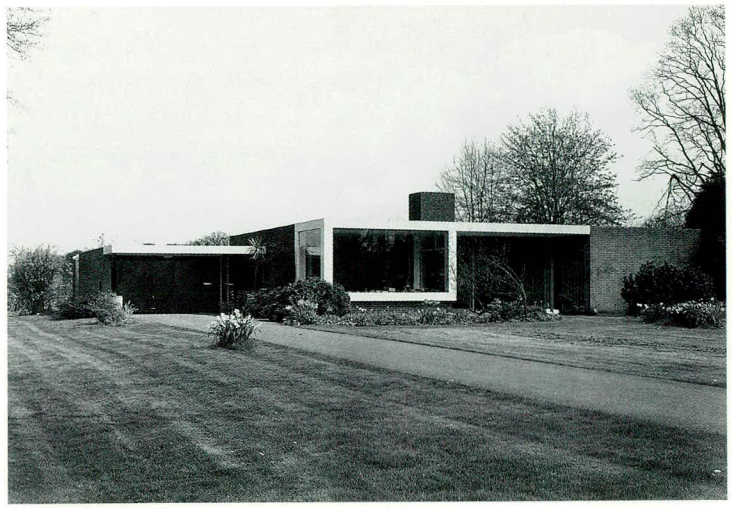

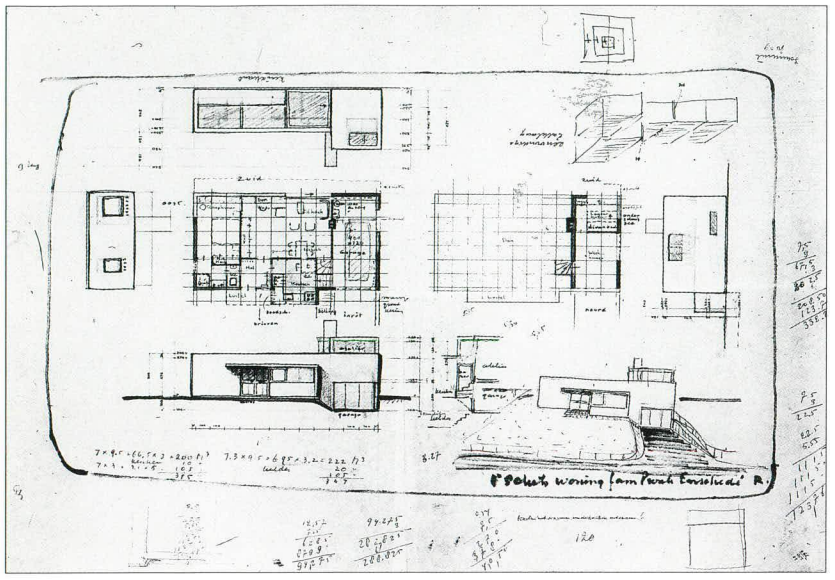

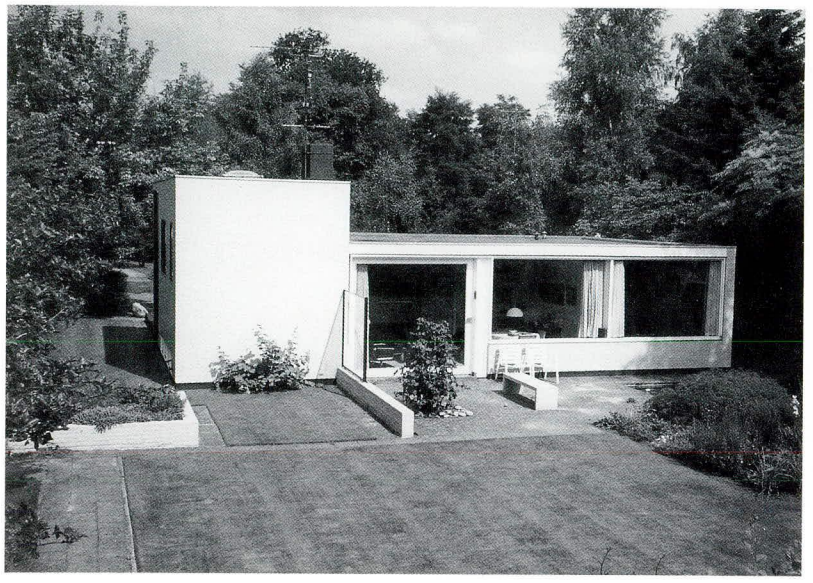

624 **Woning Pronk**
Twickellaan 16, Enschede

1961-1962
opdrachtgever
J.D.J. Pronk
medewerker
B. Mulder

Schetsontwerp
inkt, balpen op lichtdruk
40,5 x 48,5 cm
RSA

foto ca. 1990

1962

625 **Ontwerp woning Bakker**
Scherpenzeel

1962

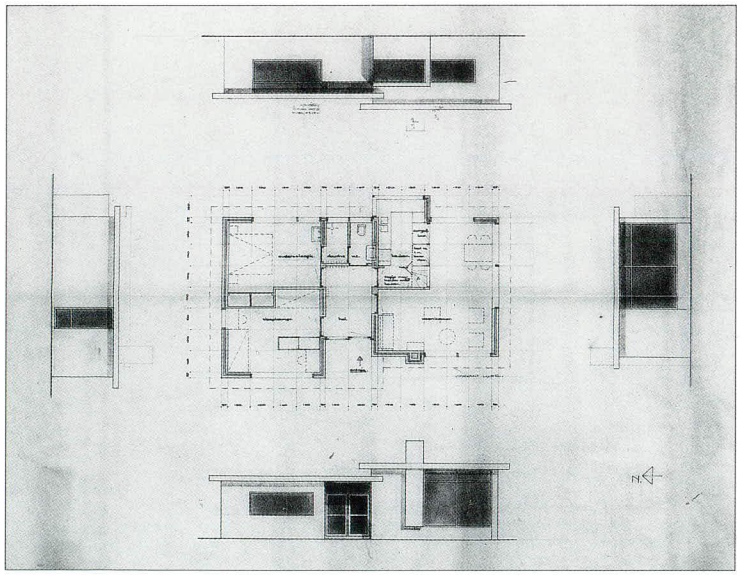

Ontwerptekening
potlood, inkt op
transparant
67 x 78 cm
NAi

626 **Verbouwing en inrichting Centrum voor Industriële Vormgeving**
Beurs van Berlage, Amsterdam

1961-1962
opdrachtgever
Stichting voor Industriële Vormgeving
in samenwerking met
Kho Liang Ie
verloren gegaan

Conferentietafel

hout, metaal, linoleum
72,5 x 220,5 x 140 cm
SMA

Ontwerptekening
conferentietafel
potlood, inkt op transparant
37 x 46,5 cm
NAi

Tentoonstellingsruimte
foto ca. 1960

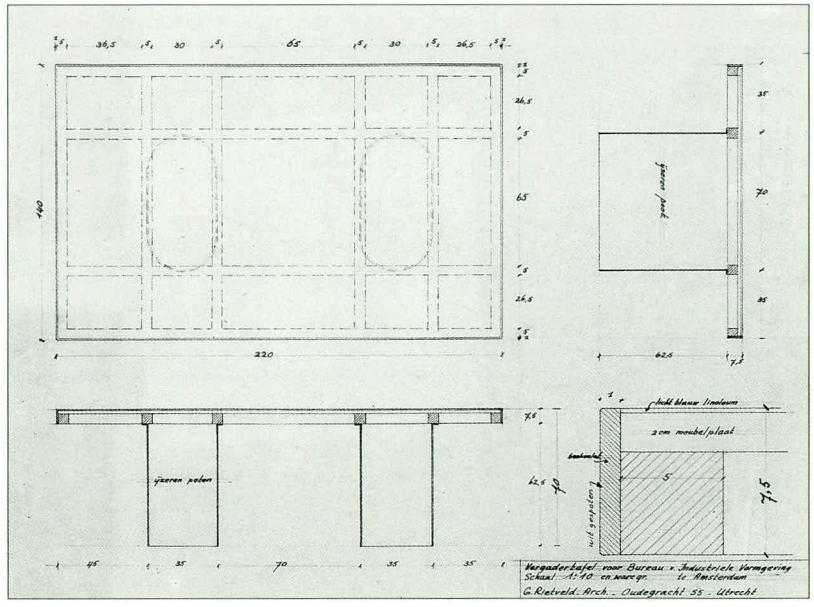

1962

Op 15 oktober 1962 werd door prinses Beatrix het Centrum voor Industriële Vormgeving in Amsterdam geopend. De doelstelling van het centrum was het presenteren van kwaliteitsprodukten op het gebied van industriële vormgeving. Het centrum was ondergebracht in een deel van het Beursgebouw van H.P. Berlage. Rietveld had de ingang gewijzigd en samen met de interieurarchitect Kho Liang Ie het interieur aangepast. De vloer van de Graanbeurs was verhoogd en in de hoge ruimte was bovendien vijf meter boven deze vloer een plafond van repen aluminium aangebracht; het oorspronkelijke plafond bleef zo nog zichtbaar. De vitrines waren ook door Rietveld ontworpen.

627 **Ontwerp verbouwing woning**
Utrecht

1962
opdrachtgever
J. Wildschut

628 **Vitrines Aartsbisschoppelijk Museum**
Utrecht

glas, hout
1962
opdrachtgever
Het Aartsbisschoppelijk Museum Utrecht

Rietveld ontwierp voor de tentoonstelling 'Het Wonder. Miracula Christi' in het Aartsbisschoppelijk Museum in Utrecht een grote glasvitrine, kleine vitrines en legvitrines. De vitrines zijn na de tentoonstelling in de vaste opstelling gebruikt. In 1979 is één kleine vitrine geschonken aan het Stedelijk Museum in Amsterdam.[1]

[1] Mededeling A.M. Janssens 1992.

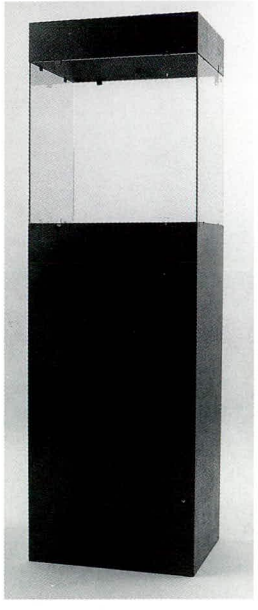

Vitrine
glas, hout
206 x 61 x 49 cm
SMA

629 **Ontwerp uitbreiding C&A en ontwerp bioscoop op de vierde en vijfde verdieping**
Vredenburg, Utrecht

1962

630 **Academie voor Beeldende Kunsten**
Onderlangs 9, Arnhem

1958-1963
medeontwerper
J. van Dillen

Oorspronkelijk was het de bedoeling de academies in Amsterdam (nr. 672) en Arnhem gelijktijdig te bouwen. Door allerlei vertragingen in Amsterdam werd uiteindelijk de academie in Arnhem eerder opgeleverd. Rietveld koos bij beide academies voor eenzelfde constructie en een gelijke eenheidsmaat: 2,10 meter. De constructie bestaat uit een betonnen kern waaraan (geprefabriceerde) voorgespannen betonbalken waren gemonteerd. Daaromheen werd een niet-dragende gevel van glazen panelen, een zogenaamde vlies- of gordijngevel, gemaakt. In 1963, het jaar waarin de academie in gebruik werd genomen, werd begonnen met de bouw van een kantoor van de Provinciale Gelderse Electriciteits Maatschappij, pal achter de glazen creatie van Rietveld. Hij was nooit ingelicht over de bouwplannen en had de academie ontworpen met het idee dat de achtergrond een begroeide helling zou blijven. De pers reageerde verontwaardigd. 'Nieuwbouw PGEM miskenning van Rietvelds werk' kopte het *Arnhems Dagblad* van 8 juni 1963, 'Arnhem solt met wereldreputatie' stond er in *Het Vrije Volk*, 23 maart 1963, en 'Kwalijk kantoor nabij bouwwerk van Rietveld' in *De Tijd/Maasbode*, 10 juni 1963.

1962

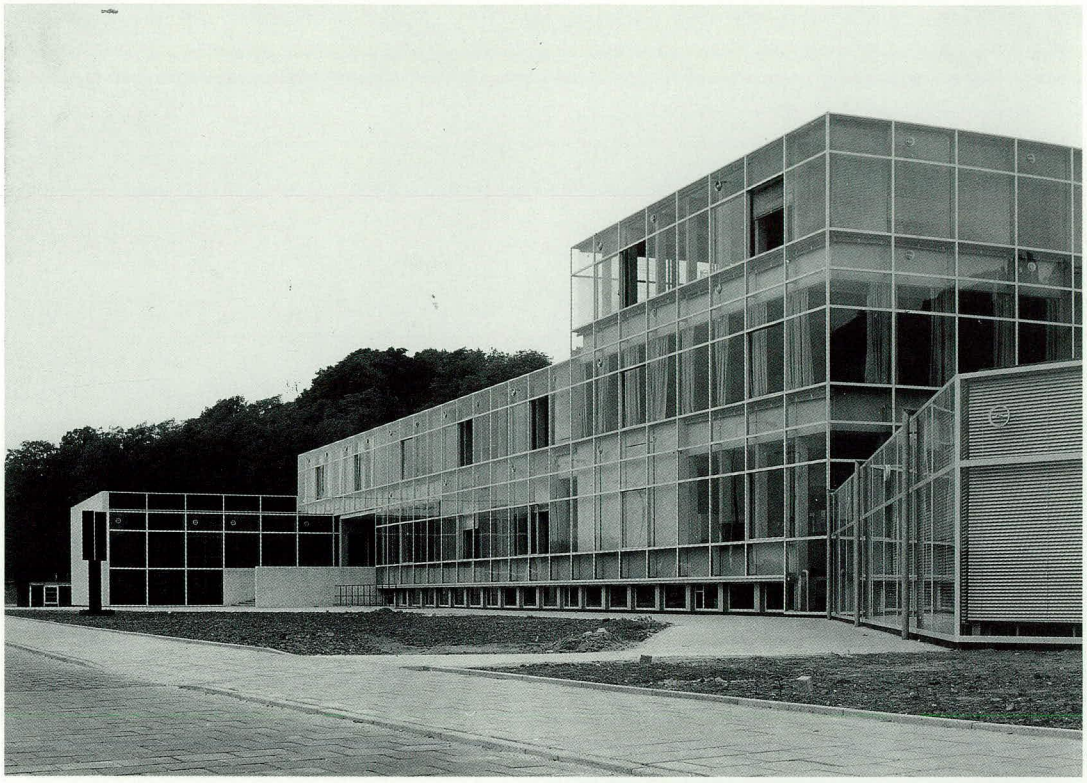

foto's ca. 1963

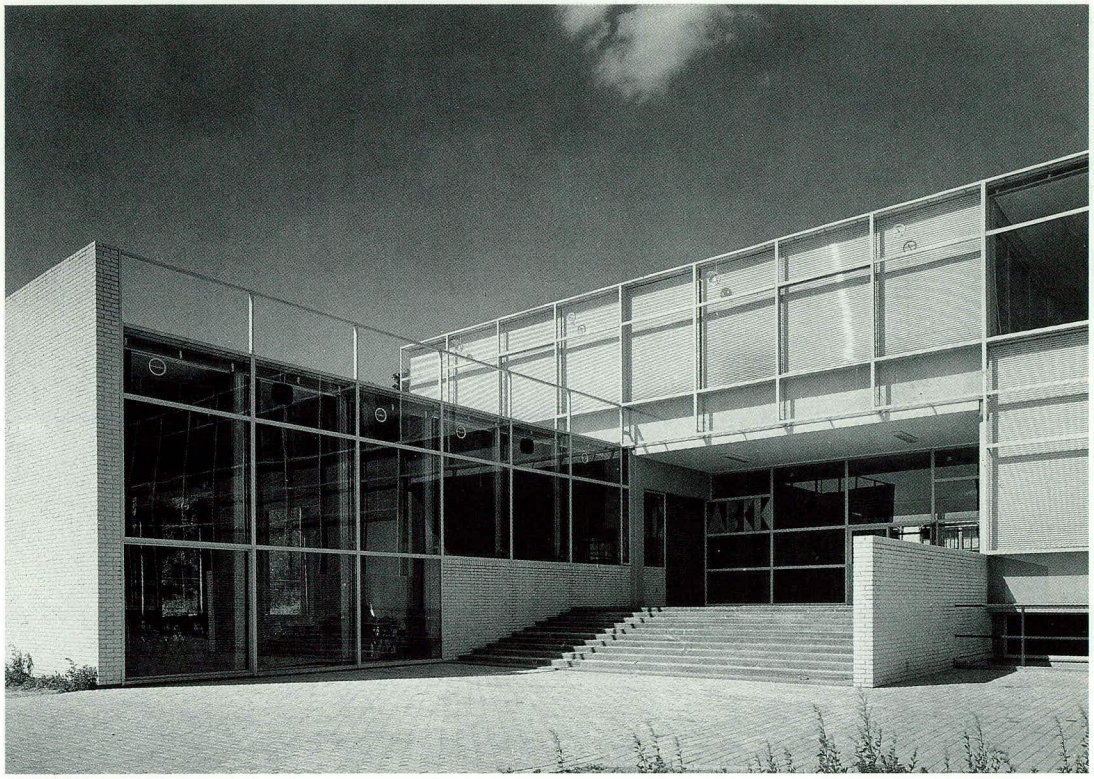

Schets
verf op foto
20 x 28 cm
RSA

631 Ontwerp uitbreiding Centraal Museum
Agnietenstraat 1, Utrecht

1960-1963
opdrachtgever
Gemeente Utrecht
medeontwerper
J. van Dillen
niet uitgevoerd

632 Woning Kronenberg
Hollandseweg 362,
Wageningen

1961-1963
opdrachtgever
H.G. Kronenberg
medeontwerper
J. van Dillen
medewerkster
V. Scheffers

In 1958 zag H. Kronenberg de tentoonstelling van Rietveld in het Centraal Museum in Utrecht, die een grote indruk op hem maakte. In april 1961 bezocht hij het huis Stoop in Velp (nr. 419) en in juni legde hij het eerste contact met Rietveld voor het ontwerpen van een bungalow. Rietveld was positief over het bouwperceel en schreef op 16 juni aan Kronenberg: 't Viel me heel erg mee – op tek. lijkt het zo'n buurtje met straten doch t blijft wel bos – in ieder geval geen straten'. Hij beloofde binnen een week de eerste schets te sturen, die hij maakte op basis van Kronenbergs voorstel voor een bungalow met een U-vormige plattegrond. Om de rechte lange gang in de slaapvleugel te breken bracht hij hierin halverwege een knik aan. Hij ontwierp de plattegrond op het stramien van één meter. Ook de bouwvolumen meten zowel binnen als buiten veelvouden en delen van de meter: 2,50, 2,75, 3,00 en 3,25 meter. Het hoogste punt is de vijf meter lange schoorsteen.
De laatste tekeningen dateren van november 1962 en geven aanwijzingen over de afwerking van gevels, het verlaagde glazen plafond, het keukeninterieur en de in de Rietveldwoningen van na de oorlog veel voorkomende ronde, verzonken vloermat bij de voordeur. In het voorjaar van 1963 namen de Kronenbergs hun intrek in de nieuwe woning.

Een verslag in een door de familie Kronenberg bijgehouden album over de bouwgeschiedenis van het huis geeft een aardig beeld van Rietvelds improviserende manier van werken: 'Vrij laat ontdekte Rietveld dat de hal een speciaal plafond moest hebben omdat het ene deel de hoogte van de slaapvleugel had, het andere de hoogte van de woonvleugel. Zo ontstond een verlaagd, glazen plafond. Maar de hal-vloer was geen hele

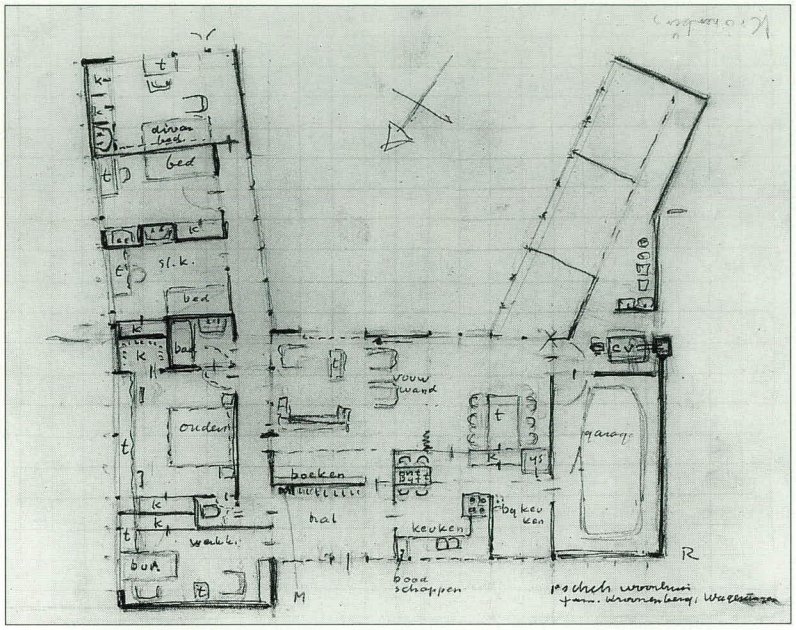

Schetsontwerp
potlood, inkt op papier
21 x 26,9 cm
particuliere collectie
Wageningen

meters groot. Geen nood de ruiten in de hal werden een kwartslag gedraaid en toen paste het (bijna) In overeenstemming met het plafond werden de vloertegels ook een kwartslag gedraaid.' Een leuk deel van dit album vormen de eerste reacties van familie en vrienden, variërend van: 'Wel wat klein' en 'Is dat hele huis voor jullie alleen' tot 'Ik kan nooit wennen aan een huis zonder dak'. Rietveld zei: 'Toch wel aardig, eenvoudig huis geworden' en schreef na de tweede oplevering in het najaar van 1963: 'Wat betreft het resultaat het volgende: gezien uw afmetingen heb ik steeds het gevoel, dat de schaal van het huis, vooral wat hoogte betreft 1/5 ruimer had moeten zijn. Ik hoop dat het U niet heeft gehinderd.'[1] Blijkbaar had hij zich achteraf pas gerealiseerd hoe lang de bewoners wel waren.

[1] De citaten zijn afkomstig uit brieven en documentatiemateriaal die zich bij de familie Kronenberg bevinden.

1963

foto 1992

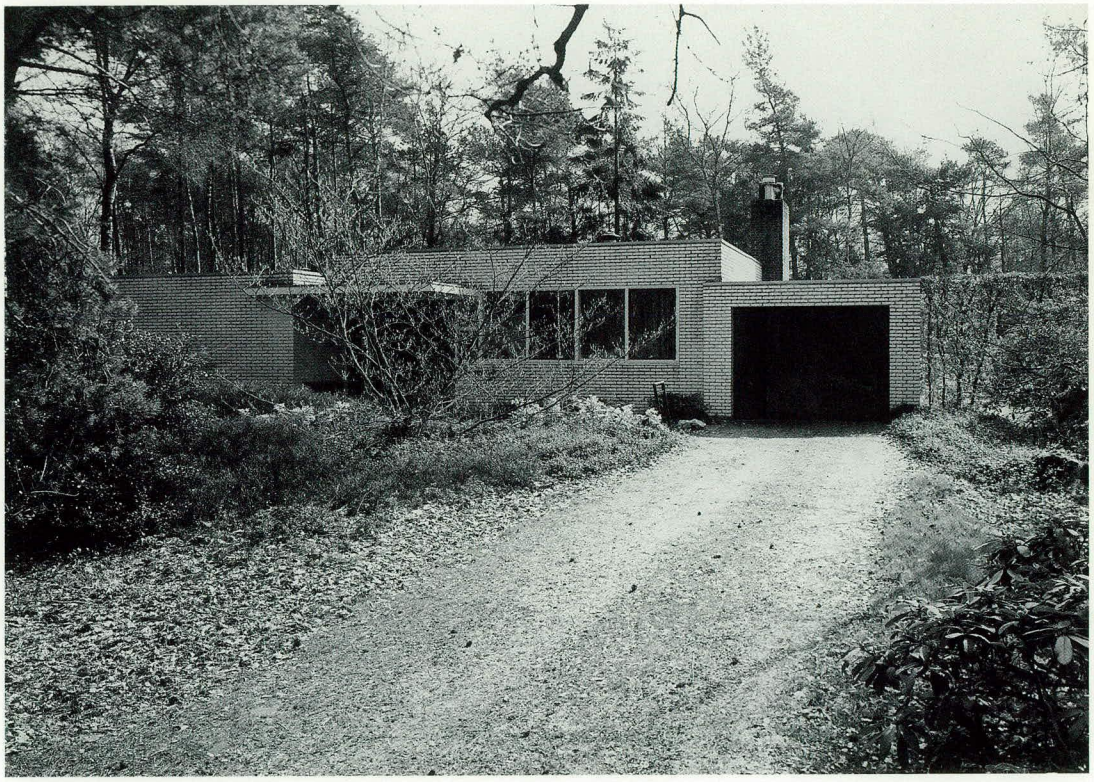

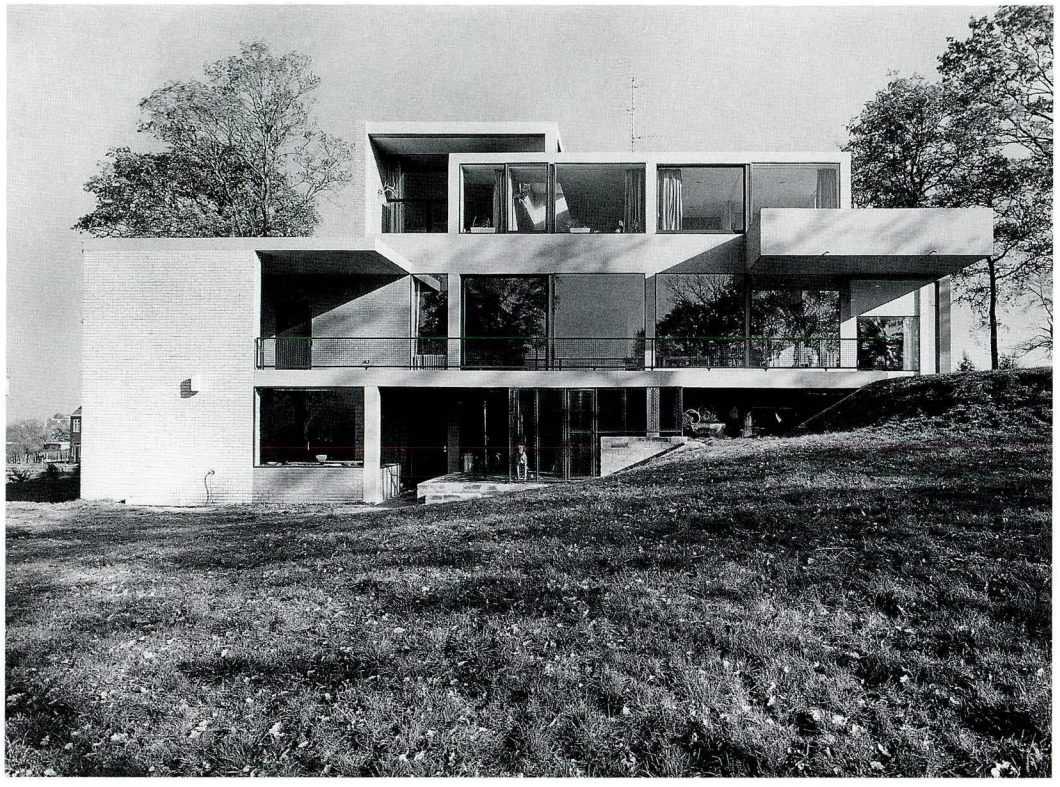

foto ca. 1963

Studeerkamer
foto ca. 1963

633 Woning Van Slobbe
Zandweg 122, Heerlen

1961-1963
opdrachtgever
B. van Slobbe
medeontwerper
J. van Dillen
gewijzigd

De woning die Rietveld voor de mijndirecteur B. van Slobbe op een glooiend terrein in het Limburgse Heerlen bouwde, is in alle opzichten karakteristiek voor de stijl van Rietvelds laatste ontwerpen. Een van de opvallende overeenkomsten met de huizen voor O. Singelenberg, G. Schmidt en J. Koning (nrs. 623, 609 en 668) is het gebruik van brede kaders. Deze kunnen dragende betonnen delen zijn of de omlijsting van de raamkozijnen. De nadruk ligt meer op de kracht van de lijn dan op het vlak, zoals ook in Rietvelds laatste stoelontwerp voor Steltman (nr. 649). Het huis Van Slobbe is het grootste dat Rietveld ooit bouwde. De opdrachtgever wenste een 'vooral niet te pompeus' ontwerp. Dit gaf Rietveld alle vertrouwen dat hij een (voor beiden) 'acceptabel' plan kon leveren.[1]

[1] Szénássy 1976, 6.

634 **Ontwerp tweede hal beurscomplex Prins Bernhardhal**
Zuid-Laren

1961-1963

635 **Woning Manassen**
Anna Paulownalaan 42,
Amersfoort

1961-1963
opdrachtgever
G. Manassen
medeontwerper
J. van Tricht
gewijzigd

636 **Ontwerp verbouwing kantoor Schrale Beton**
Willemsvaart 21, Zwolle

1962-1963

637 **Ontwerp uitbreiding kunstnijverheidschool en restaurant**
Gregoriussingel/Hekellaan,
's-Hertogenbosch

1963
niet uitgevoerd

Ontwerptekening
potlood, inkt op transparant
63 x 100 cm
NAi

1963

foto 1992

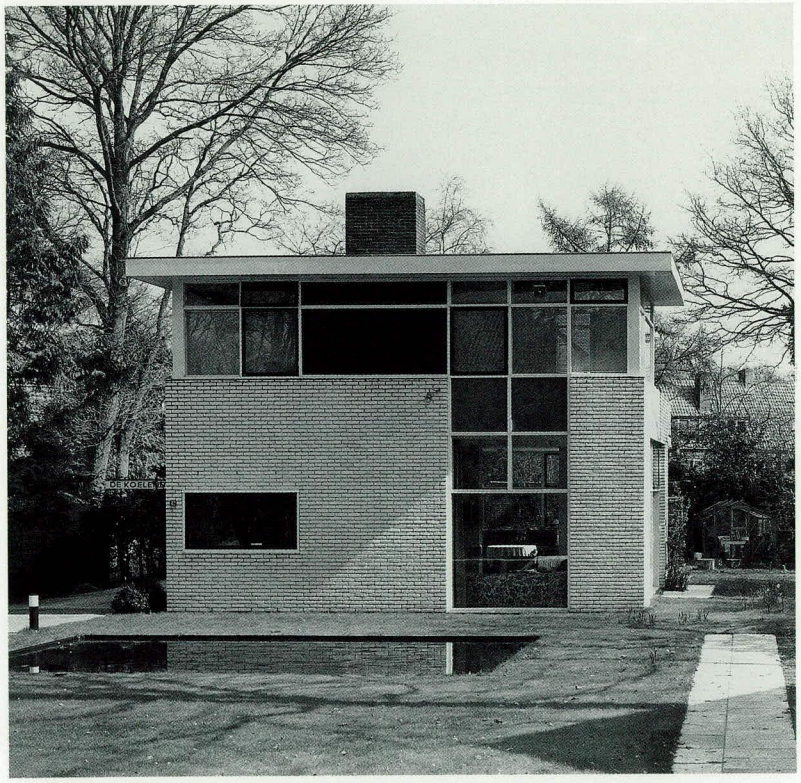

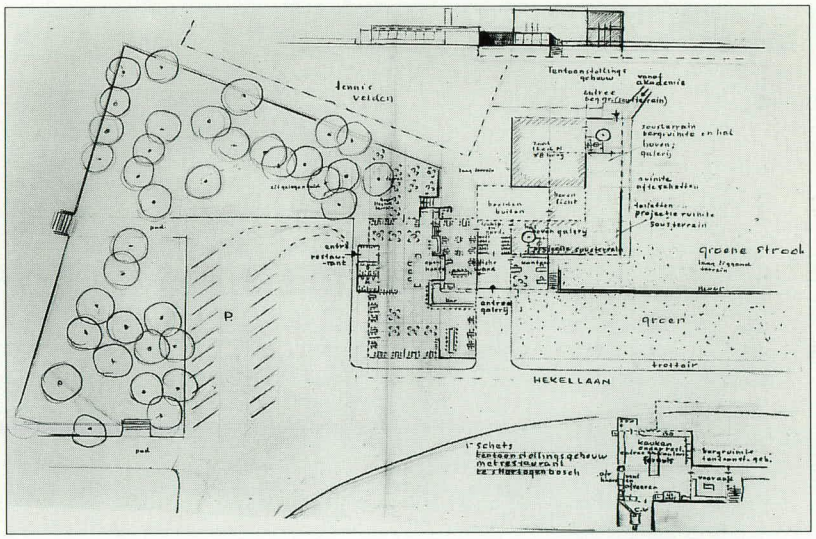

638 Ontwerp verbouwing woning Bosschaert
Amsterdam

1963

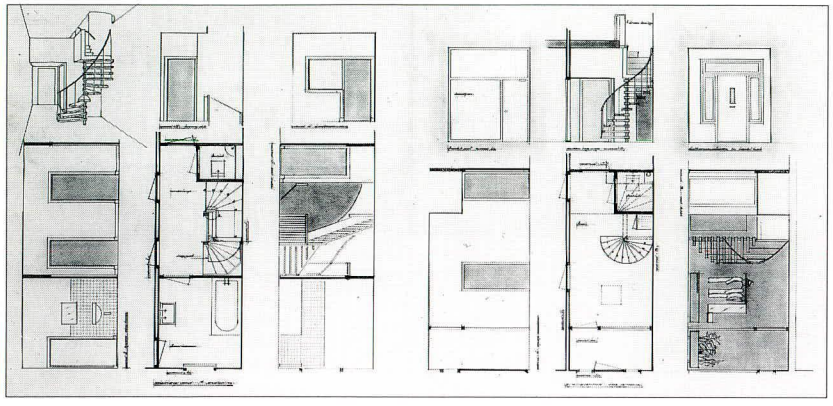

Ontwerptekening
potlood, inkt op transparant
86 x 140 cm
NAi

639 Verbouwing woning
Chopinstraat 29, Amsterdam

1963
opdrachtgever
S.N. Levie

Ontwerptekening
potlood op transparant
82,5 x 108,5 cm
NAi

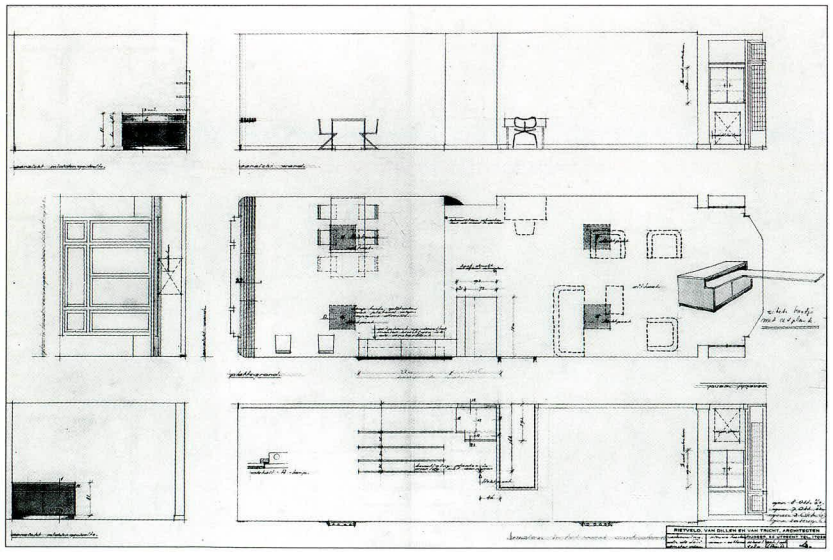

640 Ontwerp Geestelijk Centrum en studentenflats Technische Hogeschool Twente
Enschede

1963
niet uitgevoerd

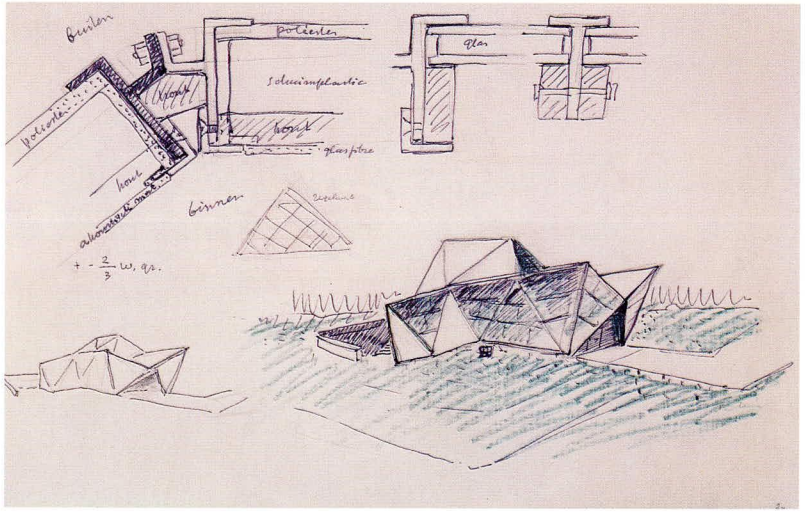

Ontwerptekening
Geestelijk Centrum
potlood, kleurpotlood, inkt op transparant
42,5 x 63 cm
NAi

641 **Verbouwing eetzaal universiteitshuis**
Lepelenburg, Utrecht

1963
afgebroken

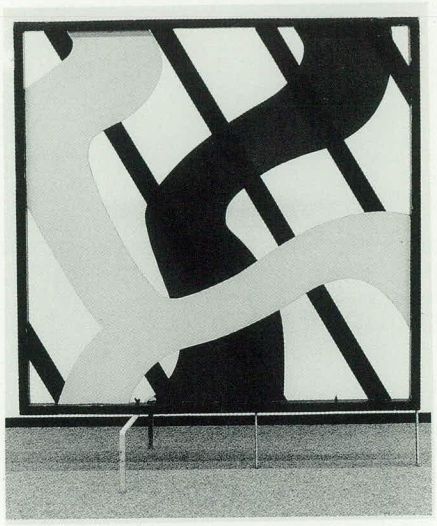

Scherm voor eetzaal
hout
140 x 140 cm
Bonnefantenmuseum
Maastricht

642 **Ontwerp raadhuis**
Leerdam

1963
niet uitgevoerd

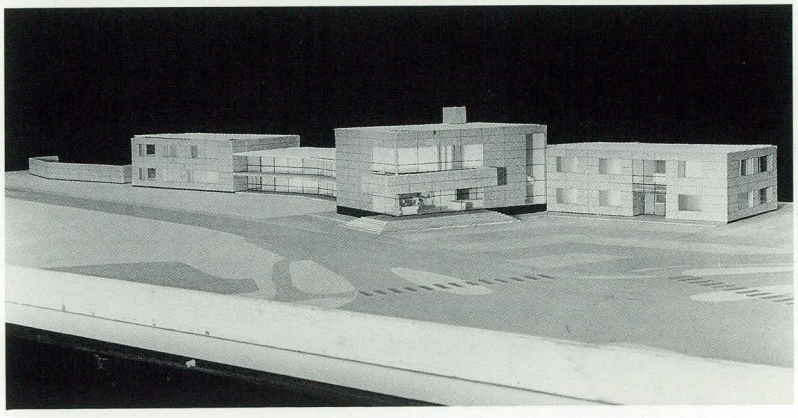

Maquette
foto ca. 1963

643 **Ontwerp bibliotheek Kunsthistorisch Instituut van de Rijksuniversiteit Utrecht**
Drift 25, Utrecht

1963
niet uitgevoerd

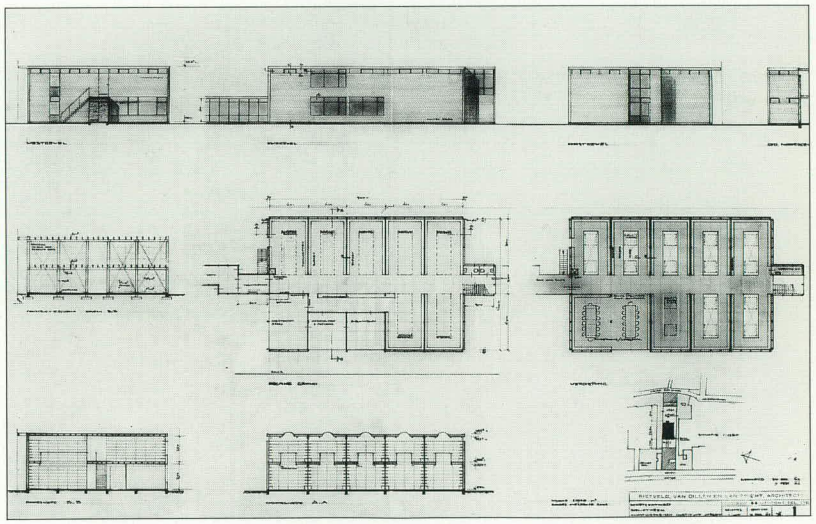

Ontwerptekening
potlood, inkt op transparant
63 x 91 cm
NAi

644 **Publiciteitsmedium** 1963
Eindhoven

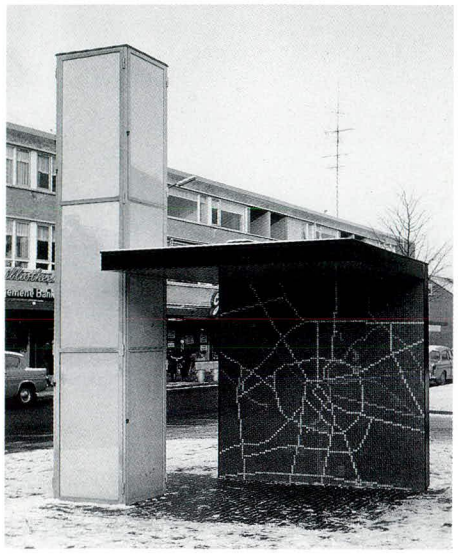

foto ca. 1963

645 **Kindercommode**

meubelplaat,
spaanplaat, hardboard,
vurehout
95 x 110 x 52 cm
1963
SMA

646 **Steltmanstoel**

hout
1963

De stoel voor de juwelierszaak Steltman neemt een aparte plaats in. Als laatste in de rij van meubelontwerpen sluit hij weer aan bij Rietvelds vroege werk en minder bij zijn na-oorlogse pogingen ontwerpen voor de meubelindustrie te maken. De aard van de opdracht, enkele unica voor een juweliersinrichting, heeft daar ongetwijfeld mee te maken.
Voor Steltman werd de stoel met een bekleding van wit leer uitgevoerd.
De asymmetrische vorm begrenst de ruimte niet, maar heeft een open structuur, zoals Rietveld ook in de meubelen uit de periode 1918-1924 trachtte te realiseren. De vorm is verwant aan een aantal na-oorlogse woonhuizen, bijvoorbeeld het huis Slobbe (nr. 633). In dat huis is de compositie van de gevels opgebouwd uit brede stroken muur van geglazuurde, vaak witgekleurde baksteen en donkere of doorzichtige ramen- en deurvlakken. Deze stroken en vlakken geven visueel hetzelfde beeld als de regels en stijlen van de Steltmanstoel.
G. van de Groenekan heeft de stoel na Rietvelds overlijden onder andere voor Bep Eskes-Rietveld en Truus Schröder vervaardigd.

Steltmanstoel
eikehout
69,9 x 48,9 x 44,7 cm
CMU

1963

647 **Bedankkaart i.v.m. 75ste verjaardag Rietveld** 1963

649 **Interieur Marian Schröder** ca. 1963
Otterlo

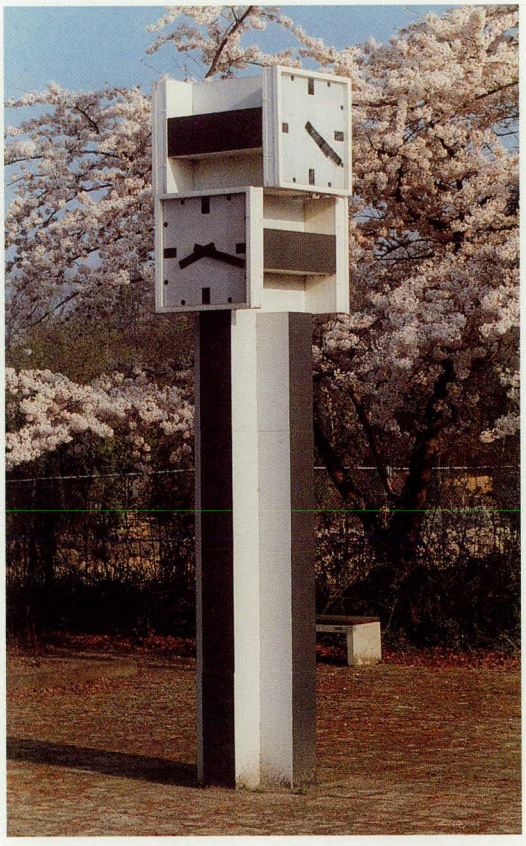

Straatklok
foto ca. 1990

648 **Straatmeubilair**
Bergeyk

ca. 1963

opdrachtgever
Weverij De Ploeg N.V.

De Ploeg schonk de gemeente Bergeyk een klok, twee buitenbanken en een wachthokje bij de bushalte, die in het centrum werden geplaatst. De banken zijn verloren gegaan.

Wachthokje
foto ca. 1990

650 **Woning Schenkkan**
Weldam 10, Amsterdam

1960-1964
opdrachtgever
A. Schenkkan

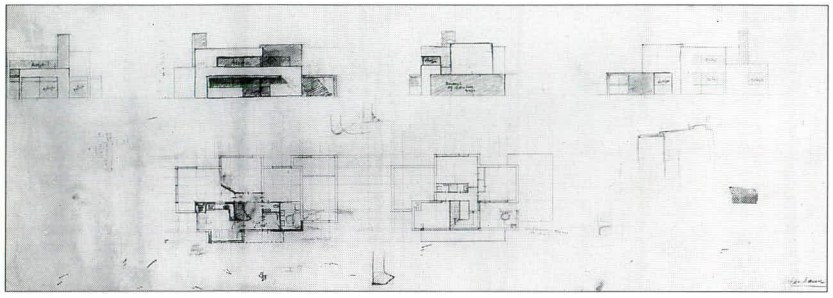

Ontwerptekening
potlood, inkt op transparant
38,2 x 106 cm
NAi

foto 1992

651 **Woning Verpaalen**
Overaseweg 9, Breda

1960-1964
opdrachtgever
O.A.C. Verpaalen

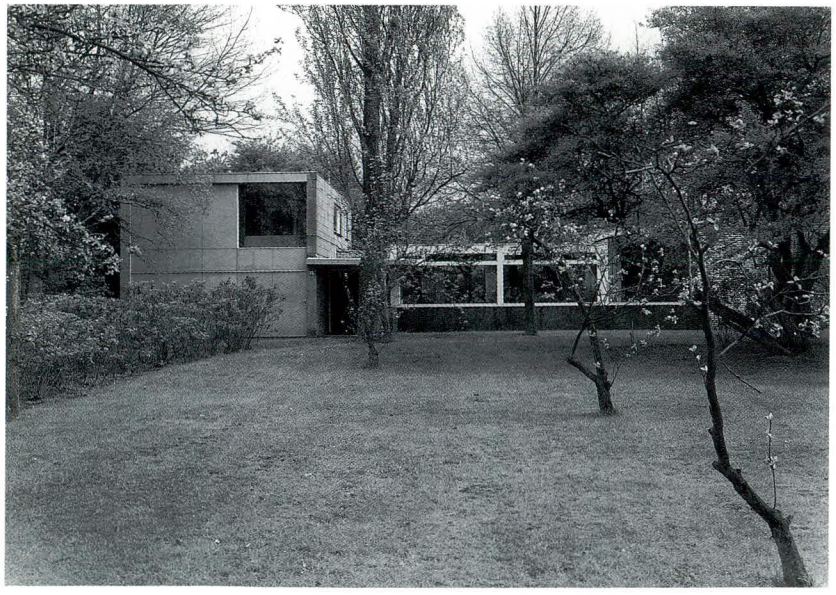

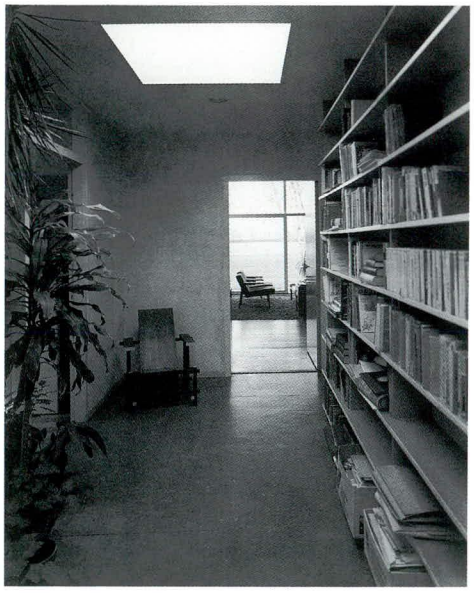

foto 1992

Hal
foto 1992

1964

652 **Woning Berkovich**
Pastoor Eykenweg 1,
Knegsel

1960-1964
opdrachtgever
E. Berkovich
gewijzigd

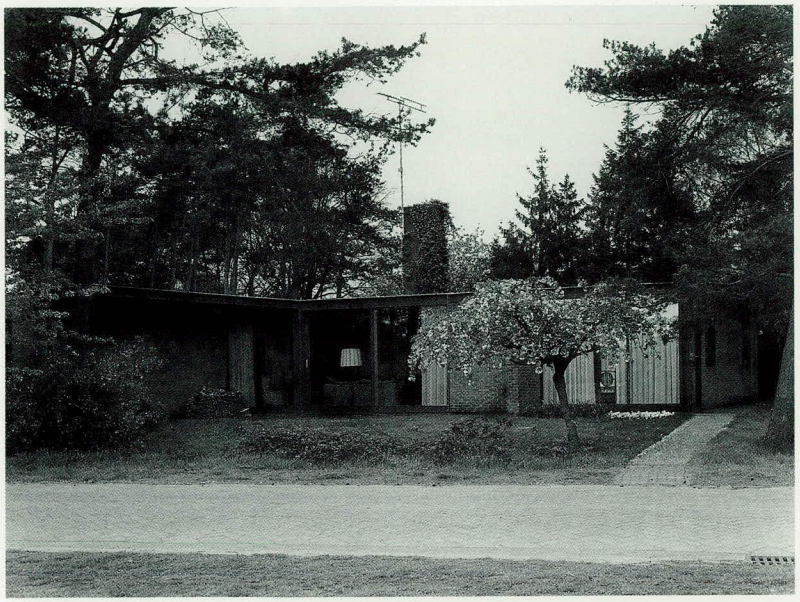

foto 1992

653 **Woning Bouhuys**
Durgerdammerdijk 184,
Durgerdam

1961-1964
opdrachtgever
P. Bouhuys
medeontwerper
J. van Dillen

Het huis in Durgerdam ontwierp Rietveld voor zijn kleindochter en haar echtgenoot.

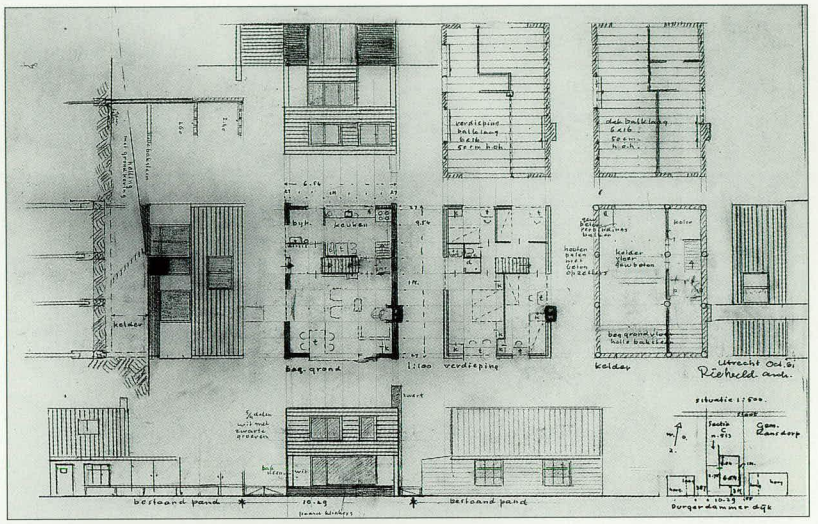

Ontwerptekening
potlood, inkt op transparant
44 x 57,2 cm
NAi

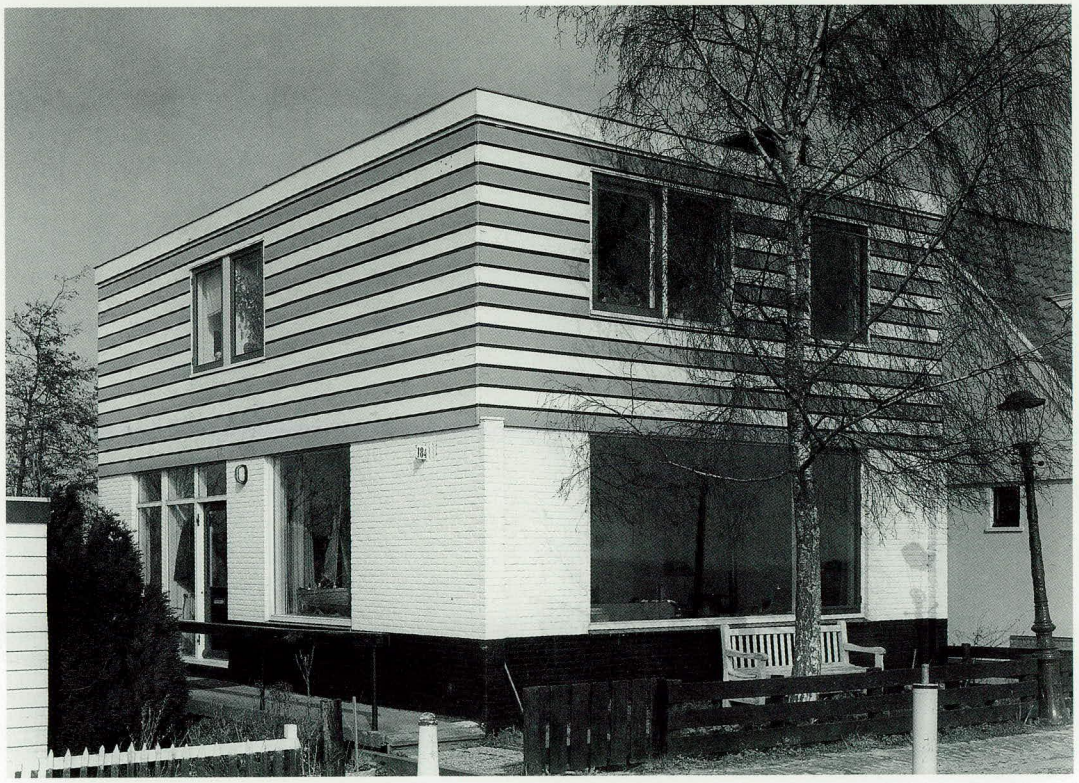

foto 1992

1964

654 **Twee woningen**
Churchilllaan 3-5, Axel

1962-1964
opdrachtgever
Nederlandse Stikstof
Maatschappij N.V.
medeontwerper
J. van Dillen
gewijzigd

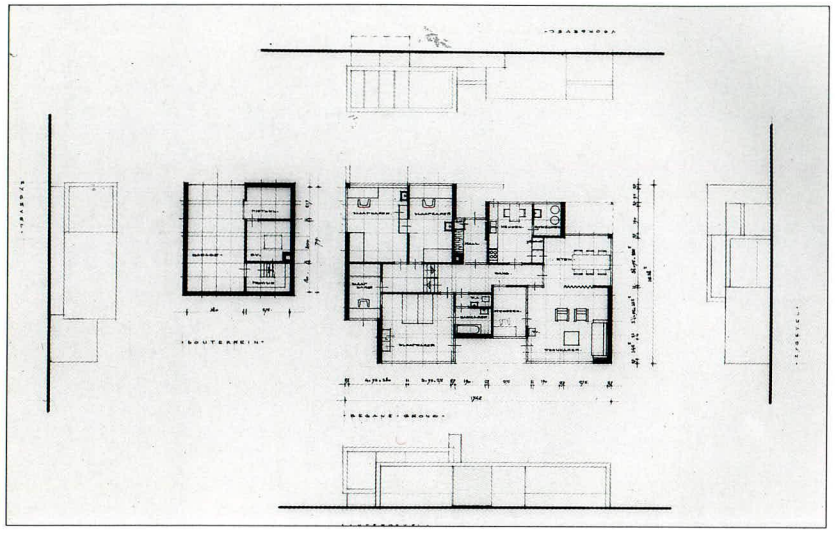

Ontwerptekening
potlood, inkt op
transparant
46,5 x 60,5 cm
NAi

655 **Woning Kloosterman**
Zuidsingel, Axel

1963-1964
opdrachtgever
B. Kloosterman
gewijzigd

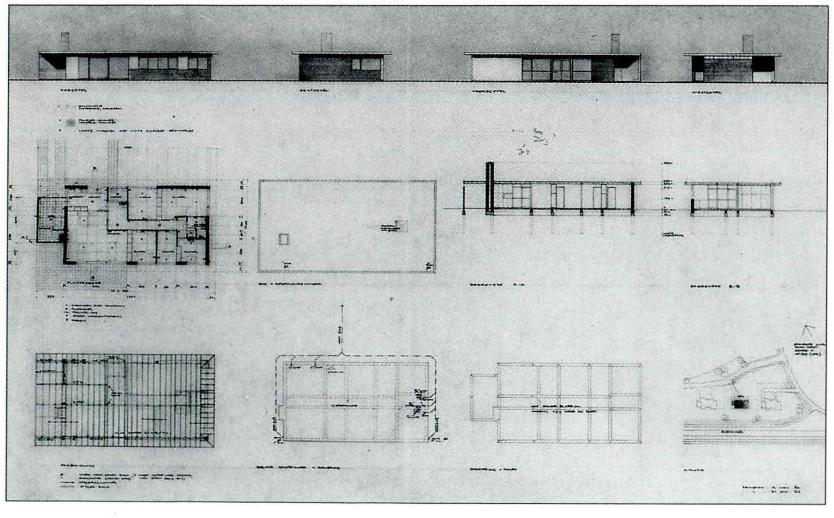

Ontwerptekening
potlood, inkt op
transparant
66 x 96 cm
NAi

656 **Kleurtoepassing op mijnwerkersbarakken**
Wolfsweg 55, Eygelshoven

1964
verloren gegaan

657 **Klokkentoren Technische Hogeschool Twente**
Enschede

1964

1964

658 **Ontwerp bejaardencentrum 'De Nudehof'**
Thorbeckestraat 1,
Wageningen

1959-1965
medeontwerper
J. van Tricht
gerealiseerd door
J. van Tricht

Maquette
foto ca. 1959

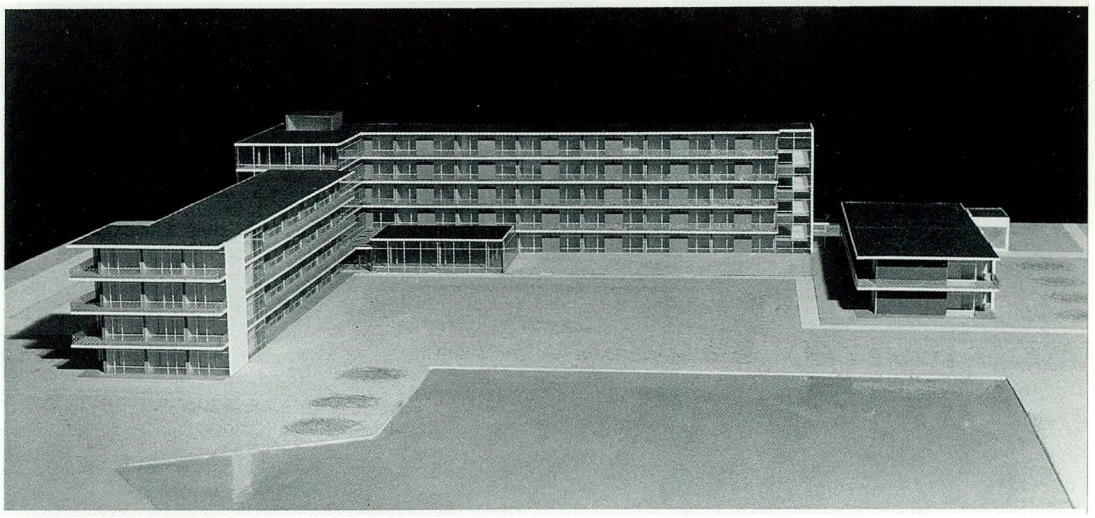

659 **Bedankkaart i.v.m. eredoctoraat Rietveld**

1964

660 **Kerk De Hoeksteen**
Hugo de Grootlaan 1, Uithoorn

1960-1965
opdrachtgever
Hervormde Gemeente Uithoorn
medeontwerper
J. van Tricht
gerealiseerd door
J. van Tricht

Een 'kerk van Rietveld' werd door de Hervormde Bouw- en Restauratiecommissie in 's-Gravenhage een 'daad van cultuurhistorisch belang' geacht. De commissie raadde de kerkvoogdij in Uithoorn sterk aan Rietveld als architect van de nieuwe kerk te kiezen. Rietveld aanvaardde de opdracht, op de voorwaarde dat het gebouw ook voor andere doeleinden zou dienen; er kwamen een toneelzaal, een foyer en een crèche.[1] In de verantwoording van zijn ontwerp zei hij naar de meest simpele vormen te hebben gestreefd; 'vormen die overeenstemmen met de aard van het Christendom'. Een belangrijke factor in het ontwerp van de kerk is de situering. Rietveld maakte gebruik van het water waaraan het gebouw zou komen te staan. De weerspiegeling van de halve kubusvorm van het complex in het water completeert de kubus.
De constructie bestaat uit een betonnen frame, dat zichtbaar wordt gelaten en ingevuld is met metselwerk van speciaal voor de kerk gemaakte witte B-2 blokken. In de twee uitbouwen werden de crèche, de kosterswoning en het trappenhuis ondergebracht. Alleen de hoofdingang vormt een accent aan het sobere gebouw. Rietveld ontwierp de ingang als een open portaal, een ruimte overkapt met een aan de onderzijde blauw geschilderde luifel en eronder een paar banken, waar zoals Rietveld zei 'ieder op zijn gemak de ander kan ontmoeten'. De kerkzaal meet 12,5 bij 25 meter. Door de ramen, die aan één zijde over de totale hoogte zijn aangebracht, is de ruimte overvloedig verlicht en lijkt ze groter dan ze is. Het interieur is sober. De muren en het plafond waarin de verlichting is weggewerkt, zijn in een lichte kleur ruw gestukadoord, de wand waartegen het kruis hangt, is blauwgrijs, en de vloer geelgrijs. In de andere ruimten, zoals de toneelzaal, zijn fellere kleuren gebruikt. Voor de inrichting ontwierp Rietveld onder andere een roodgranieten, cilindervormige doopvont, een kansel, een avondmaaltafel, een kruis en kerkbanken van paraner pine.
De kansel, een tafel en enige banken zijn door de huidige eigenaar, Rijksmuseum Kröller-Müller, in permanente bruikleen afgestaan aan het Amsterdamse verpleeg- en verzorgingstehuis De Buitenhof.[2]

[1] Anon., 'Kerk van Rietveld bijna klaar', in *Trouw*, 29 mei 1965.
[2] Straus 1992.

foto ca. 1965

Interieur
foto ca. 1965

1965

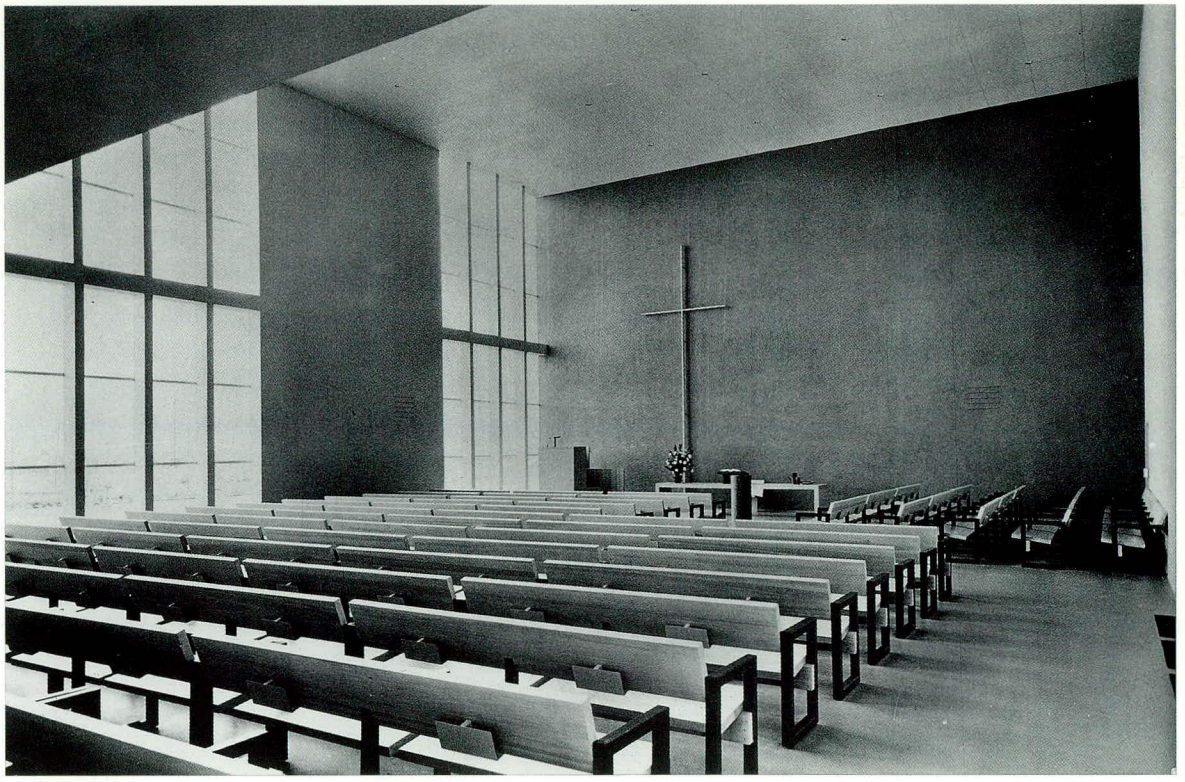

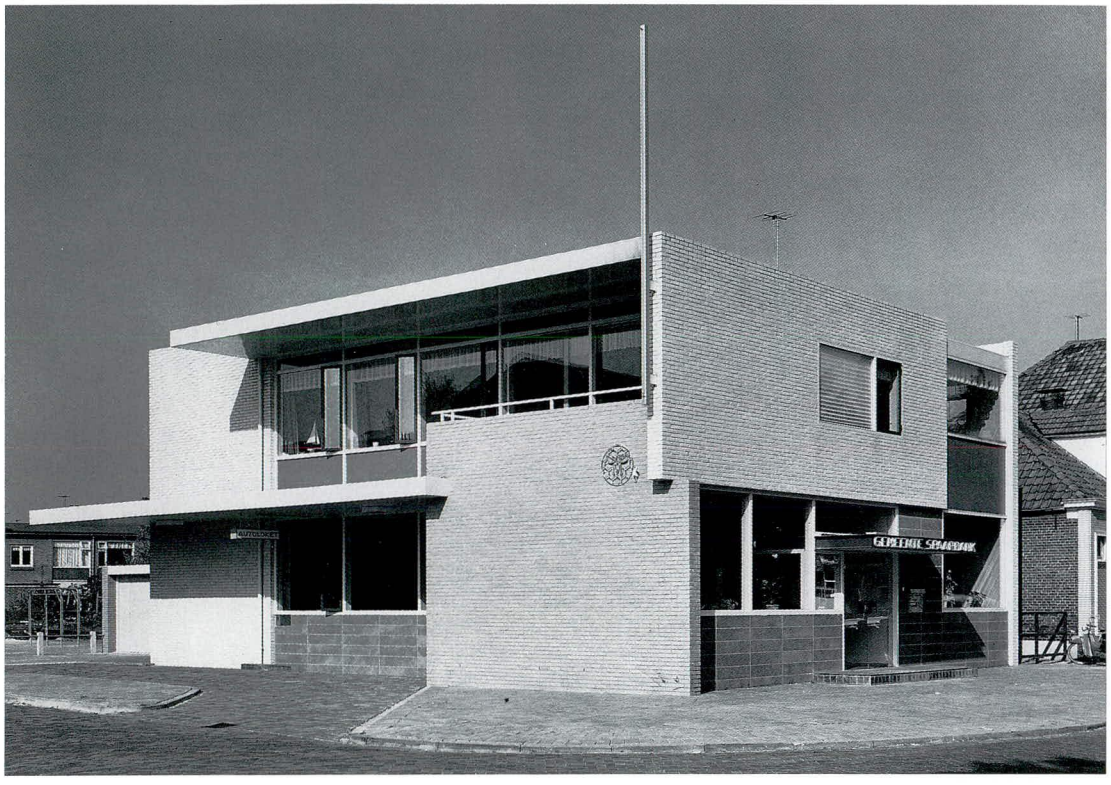

foto ca. 1965

Interieur
ontwerp
J. van Tricht
foto ca. 1965

1965

661 Gemeente Spaarbank
Dedemsvaart

1962-1965
medeontwerper
J. van Tricht
gerealiseerd door
J. van Tricht
gewijzigd

Dankzij de voorzitter van de Raad van Bestuur van de bank, de toenmalige burgemeester van Dedemsvaart Jhr. Snouck Hurgonje, kreeg Dedemsvaart een Rietveld. 'Eens', schreef *Het Vrije Volk* op 25 september 1965, 'zal het gebouw opgenomen worden in de lijst van klassieke meesterwerken van de Nederlandse architectuur en dan kan men er misschien bij zeggen, dat deze zwaluw zomer maakte en dat zij ook de niet-stedelingen de ogen opende voor de mogelijkheden van de moderne architectuur.'

1965

662 Verbouwing juwelierswinkel Steltman
Paleisstraat 2,
's-Gravenhage

1963-1965
opdrachtgever
J. Steltman
gewijzigd

Vignet Steltman Juweliers

Rietveld was zijn architectenloopbaan begonnen met de verbouwing van een juwelierswinkel en hij eindigde ermee. Het uitgevoerde resultaat van het ontwerp voor de verbouwing heeft hij niet meer kunnen meemaken. De verkoopruimte werd door Rietveld ingericht in overwegend wit en zwart en met speciaal voor de winkel ontworpen meubelen (zie nr. 646). Rietveld verwijderde in het trappenhuis, de entree en op de verdieping de boardplaten waarachter tot dan toe stukadoorsvlijt en ornamentiek schuilgingen. Het ovale koepeltje bij de ingang werd gewijzigd in een lichtbron.

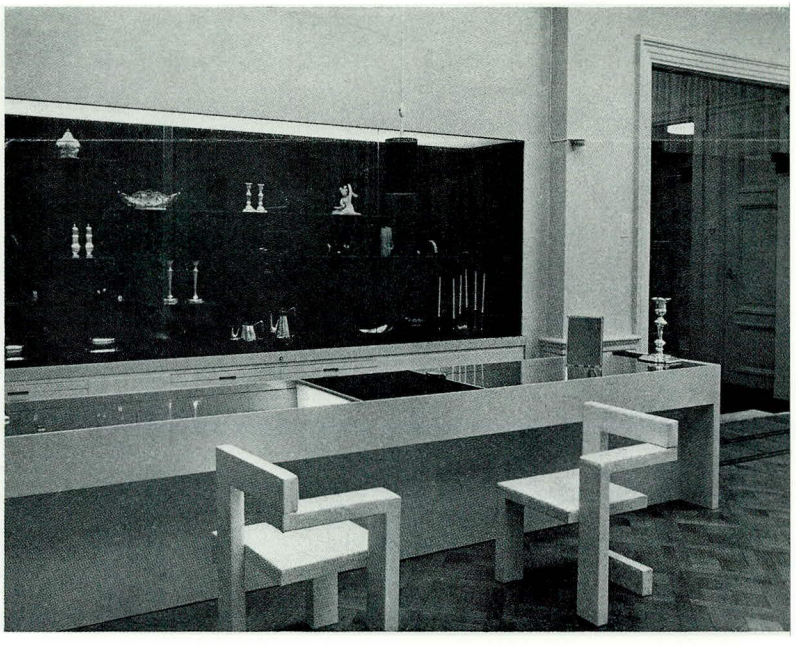

foto uit *Bouwkundig Weekblad* 83 (1965) 23.

663 Ontwerp zomerhuis
Sectie F nr. 103,
Breukelen St. Pieters

1963-1965
opdrachtgever
W. Bakhuys Roozeboom

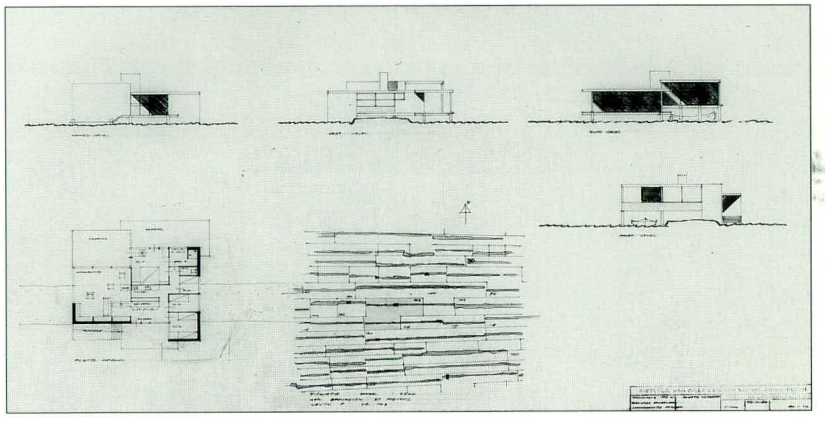

Ontwerptekening
potlood, inkt op transparant
56 x 87 cm
NAi

664 Ontwerp verbouwing woning Veldkamp
Utrechtseweg 125, Arnhem

1964-1965

665 **Schakelstoel**

ca. 1964-1965

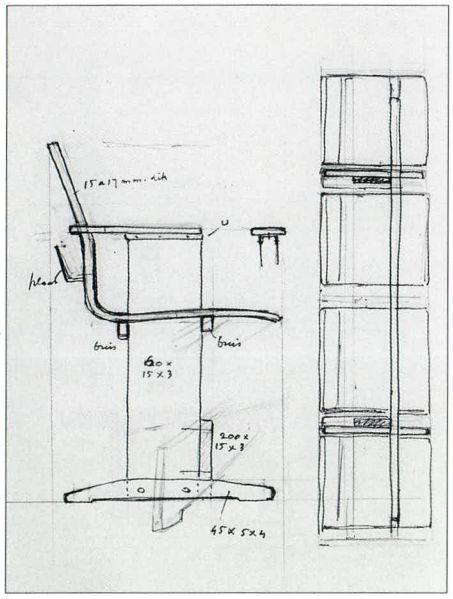

Schetsontwerp
potlood, inkt op papier
27,5 x 22 cm
NAi

666 **Woning Koning**
Baambrugse Zuwe 125e,
Vinkeveen

1962-1966
opdrachtgever
J.A.N. Koning
medeontwerpers
J. van Dillen en
J. van Tricht
gerealiseerd door
J. van Dillen en
J. van Tricht
gewijzigd, in 1973
verbouwd door
Architectenbureau
Van Tricht en Timmler

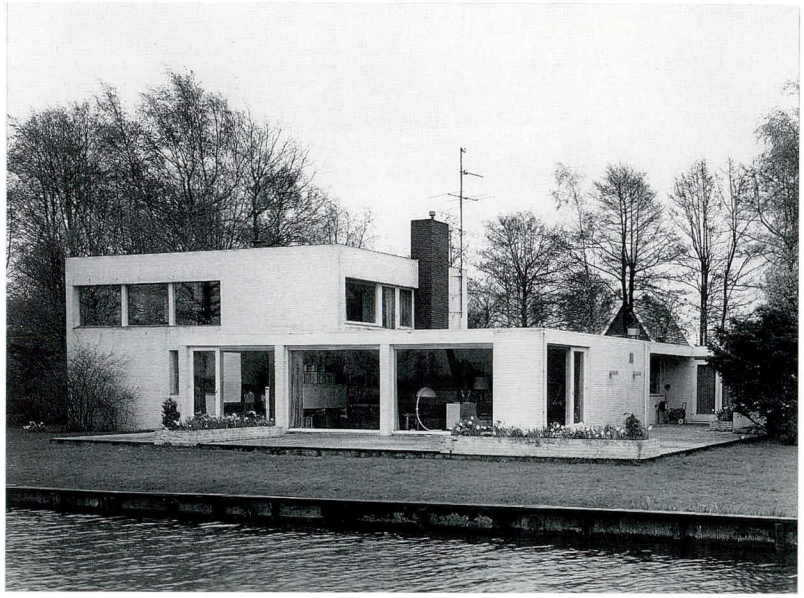

foto 1992

1965

667 Ontwerp Cultureel Centrum
Gamersche straat, Zaltbommel

1962-1966
medeontwerper
J. van Tricht

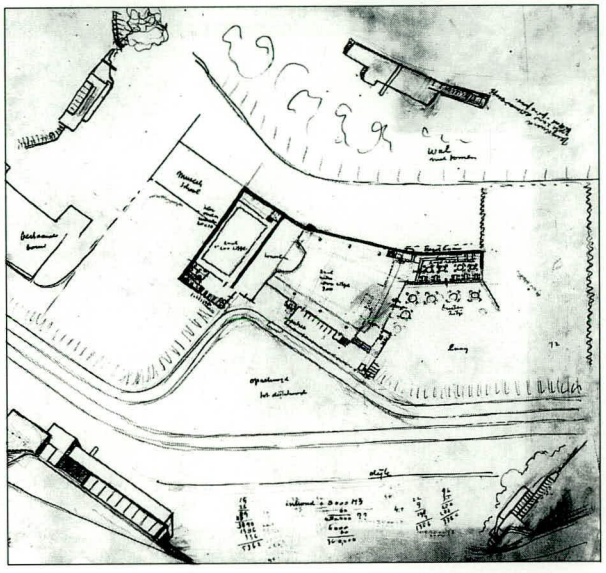

Schetsontwerp
potlood, inkt op transparant
56,3 x 59,4 cm
NAi

668 Woning Rietveld
Pasteurstraat 1, Badhoevedorp

1963-1966
opdrachtgever
W. Rietveld
uitgevoerd naar een gewijzigd ontwerp van
J. Rietveld
gewijzigd

Voor zijn zoon Wim maakte Rietveld een schets voor een bungalow. De plattegrond van de woning had de vorm van een kwart segment van een cirkelomtrek met een rechthoekige aanbouw. Rietveld overleed in de ontwerpfase. Zijn zoon Jan, die ook architect was, voltooide het project. Hij wijzigde de plattegrond enigszins; de gebogen lijnen in de plattegrond werden rechte lijnen.

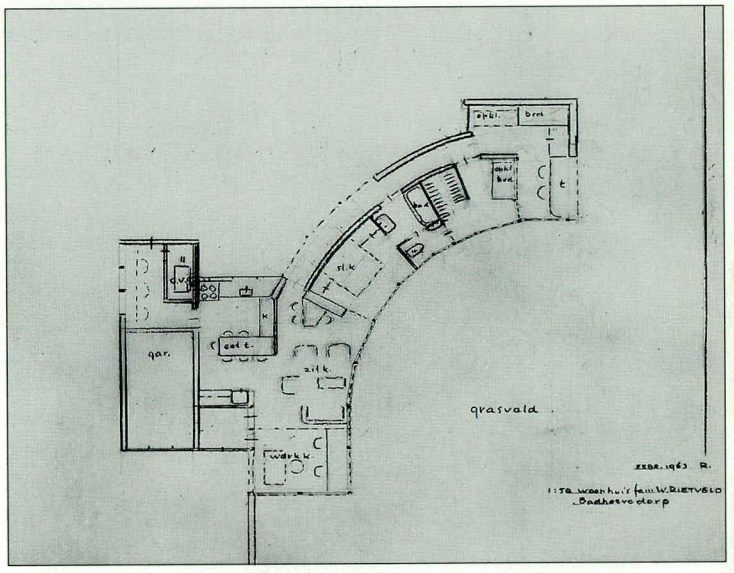

Ontwerptekening
potlood op transparant
55 x 65,5 cm
NAi

Ontwerptekening
potlood, inkt op
transparant
59,5 x 126 cm
NAi

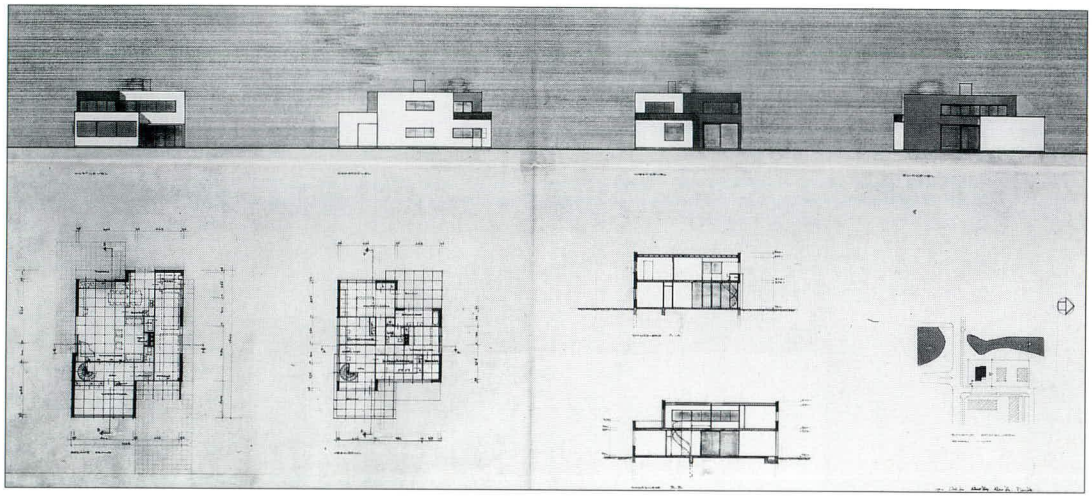

1966

669 Woning Dolk
Straat van Mozambique 1, Amstelveen

1964-1966
opdrachtgever
G.A.J. Dolk
gerealiseerd door
J. van Dillen en
J. van Tricht

De woningen voor G. Dolk, F. Engelhard (nr. 670) en A. Wijs (nr. 671) liggen naast elkaar. Aanvankelijk bestond het plan dat de drie opdrachtgevers hetzelfde type huis zouden bouwen, maar toen bleek dat zij verschillende eisen hadden ten aanzien van hun woning, werd van dit idee afgezien. Rietveld maakte voor ieder van de opdrachtgevers een schets en een globale opzet, overeenkomstig hun individuele wensen. Hij overleed echter voordat de definitieve bouwtekeningen en bestekken konden worden gemaakt. Het werk werd voltooid door J. van Dillen en J. van Tricht.

foto 1992

671 **Woning Wijs**
Straat van Mozambique 5,
Amstelveen

1964-1966
opdrachtgever
A.M.J.H. Wijs
gerealiseerd door
J. van Dillen en
J. van Tricht
gewijzigd

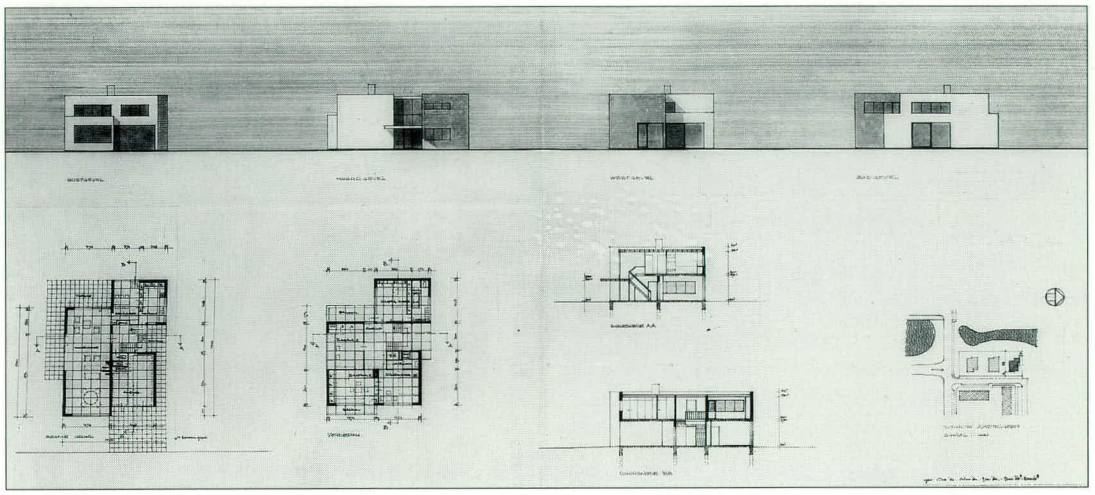

1966

670 **Woning Engelhard**
Straat van Mozambique 3,
Amstelveen

1964-1966
opdrachtgever
F.M.A. Engelhard
gerealiseerd door
J. van Dillen en
J. van Tricht

Ontwerptekening
potlood, inkt, waterverf
op transparant
59,5 x 129 cm
NAi

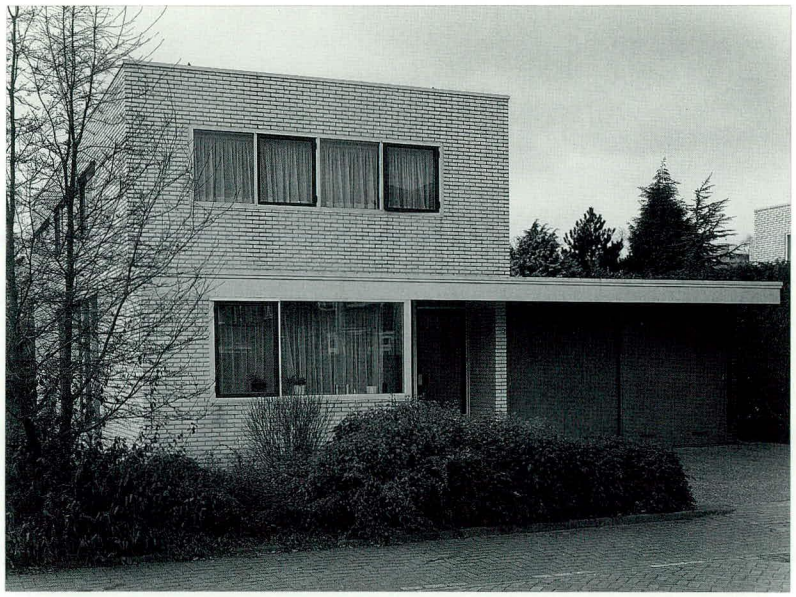

foto 1992

672 Academie voor Beeldende Kunsten, Gerrit Rietveld Academie

Fred. Roeskestraat 96, Amsterdam

1956-1967
medeontwerper
J. van Dillen
gerealiseerd door
J. van Tricht
gewijzigd

De plannen voor de bouw van wat destijds nog het Instituut voor Kunstnijverheid heette, dateren al van omstreeks 1950. Aanvankelijk werkte Rietveld aan het project met B. Merkelbach, totdat deze stadsarchitect van Amsterdam werd. Omdat de locatie lange tijd onzeker was, maakte Rietveld schetsen maar ook uitgewerkte tekeningen voor het Museumplein en, samen met Merkelbach, voor het terrein aan de Wibautstraat bij het Station Amstel (nr. 447). De definitieve plaats werd tenslotte Amsterdam-Zuid. De structuur van het gebouw was deels bepaald door de organisatie van de opleiding.
De vakken op het gebied van ruimtelijke vormgeving werden gedoceerd op de begane grond, de afdeling textiel zat op de eerste verdieping, de grafische sector op de tweede, en het basisjaar en de lerarenopleiding op de derde verdieping.

Het was Rietvelds bedoeling dat de indeling van het interieur gewijzigd kon worden. De wanden zijn gemakkelijk te verplaatsen. De scheiding tussen de lokalen bestaat uit stalen frames die tot een hoogte van 2,10 meter dichtgemaakt zijn met spaanplaat en daarboven met glas. Tussen lokalen en gangen staan kastelementen afgewisseld met vitrines. In de gang is op 3,15 m hoogte een plafond van losse delen aangebracht. In de ruimte tussen het plafond en de bovengelegen vloer lopen de leidingen, een systeem dat ook bij de Julianahal van de Koninklijke Jaarbeurs was toegepast (nr. 495).
De constructie van het academiegebouw bestaat uit een betonnen skelet van balken en kolommen waartegen, op veertig centimer afstand, een vliesgevel is geplaatst (zie ook nr. 630). De constructie van de werkplaatsen is een staalskelet.

Rietveld heeft het gebouw nooit in voltooide staat gezien, hij overleed toen men nog met het voorbereidende grondwerk bezig was. In 1967 werd de academie naar hem vernoemd.

1967

foto ca. 1967

673 **Aula begraafplaats**
Vijfhuizerweg,
Haarlemmermeer

1958-1967
gerealiseerd door
J. van Dillen en
J. van Tricht

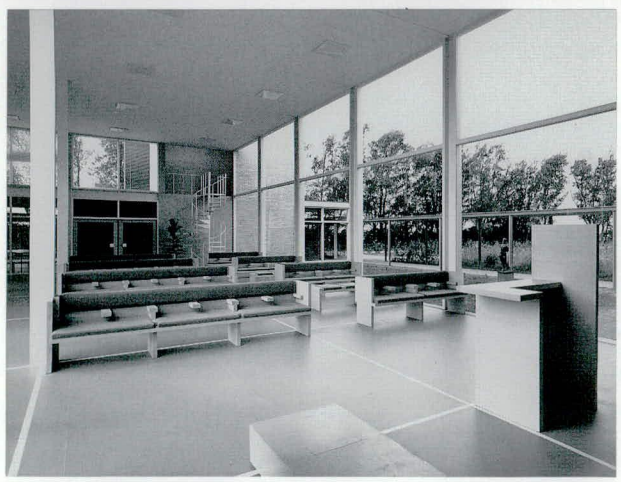

foto ca. 1967

Interieur
foto ca. 1967

674 **Woning Bosschaert**
Lange Wijnen 9, Laren

1961-1967
opdrachtgever
A.A. Bosschaert
medeontwerper
J. van Dillen
gerealiseerd door
T. Bakker

foto ca. 1967

1967

675 **Woning Nuesink**
De Roos van Dekema 5, Amstelveen

1964-1967
opdrachtgever
G.O.J.A. Nuesink
gerealiseerd door
J. van Dillen en
J. van Tricht
gewijzigd

G. Nuesink had een stuk grond gekocht dichtbij de Laan van Mozambique waar, zoals hij wist, drie woningen van Rietveld zouden worden gebouwd (nrs. 669-671). Ook hij was geïnteresseerd in een ontwerp van de inmiddels zeer bekende architect. Vlak voor zijn overlijden maakte Rietveld nog een schets voor de woning voor Nuesink. Het ontwerp moest echter worden uitgewerkt en gerealiseerd door J. van Dillen en J. van Tricht.

Ontwerptekening
potlood, inkt op transparant
59,5 x 114,7 cm
NAi

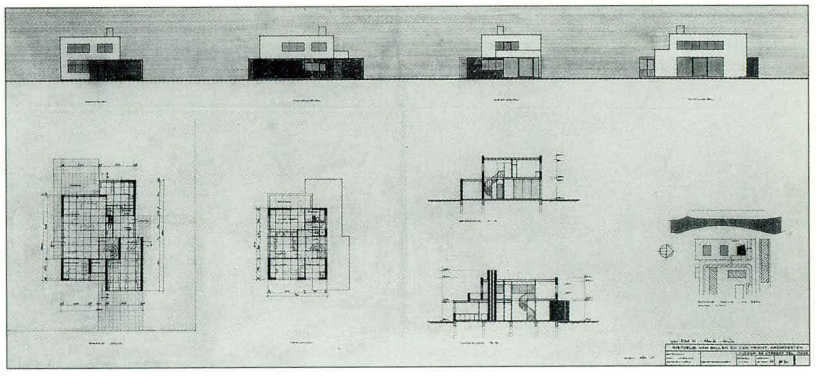

676 **Gebouw Vrije Gemeente**
Van der Boechhorst-
straat 26, Amsterdam

1964-1967
medeontwerper
J. van Tricht
gerealiseerd door
J. van Tricht

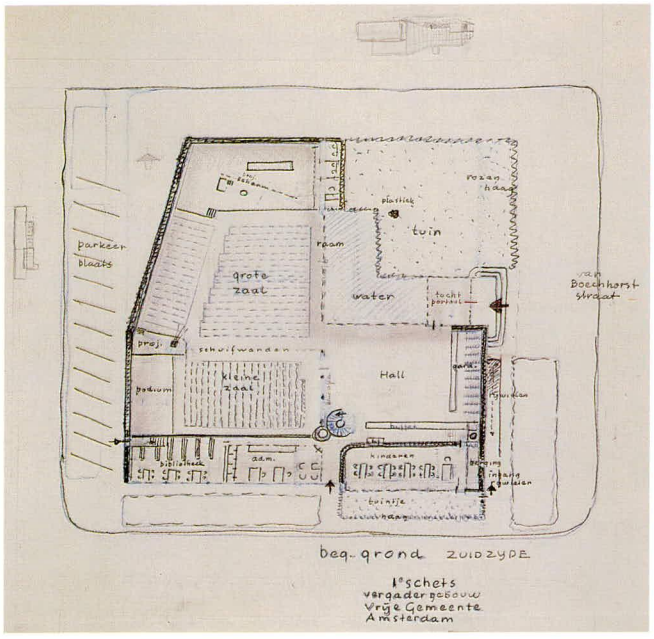

Schetsontwerp
potlood, kleurpotlood,
inkt op transparant
91 x 82 cm
NAi

foto ca. 1967

1967

677 **Raiffeisenbank**
Prinses Christinalaan, 23
Uithoorn

1964-1968
medeontwerper
J. van Tricht
gerealiseerd door
J. van Tricht

679 **Serviceflat**
Utrechtseweg/Hulkesteinseweg, Arnhem

1955, 1961 en
1964-1968
opdrachtgever
Bouwonderneming
L. de Vries
gerealiseerd door
J. van Dillen en
J. van Tricht

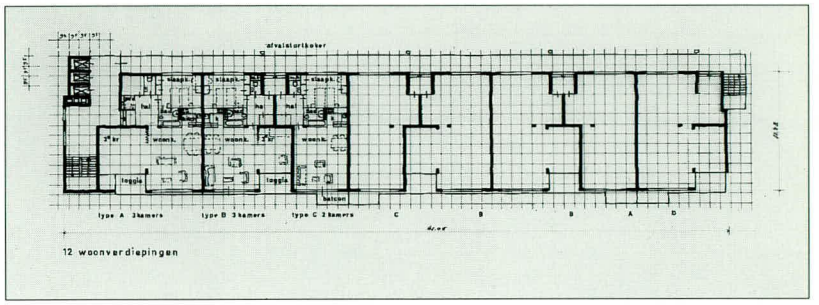

Detail **ontwerptekening**
inkt op transparant
74 x 89 cm
NAi

678 **Gevelaanpassing filiaal schoenenwinkel Van Haren**
Vredenburg/Willemstraat, Utrecht

1962-1969
gerealiseerd door
J.J.H. van Leeuwen en
J.B. van Grunsven

1968

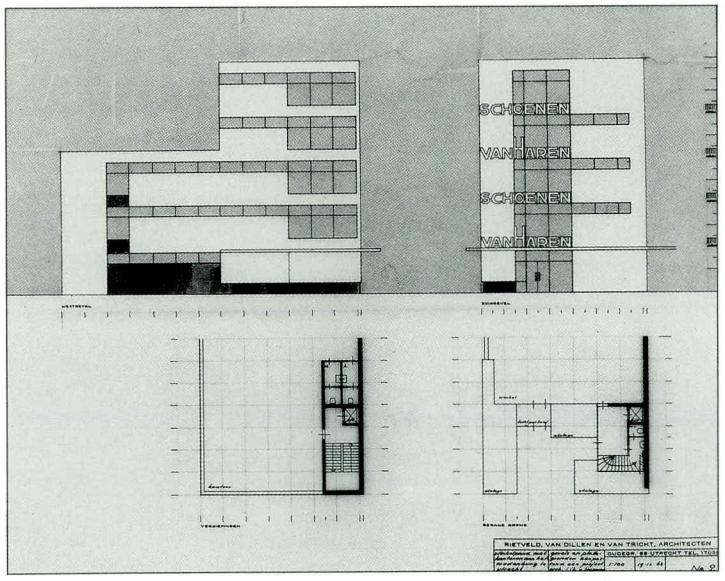

Ontwerptekening
potlood, inkt op transparant
60 x 73,5 cm
NAi

foto 1992

680 **Nieuw Gemeentelijk Lyceum**
Kruisbergseweg 4,
Doetinchem

1961-1971
opdrachtgever
Gemeente Doetinchem
medeontwerper
J. van Tricht
gerealiseerd door
J. van Tricht
gewijzigd

De opdracht voor de bouw van het lyceum werd in 1961 aan architectenbureau Rietveld, Van Dillen en Van Tricht verstrekt. Toen Rietveld overleed, was voor de bouw nog geen rijksgoedkeuring verleend. Ofschoon hij in de beginfase wel nog bij het ontwerp betrokken is geweest, is de school gebouwd onder supervisie van Van Tricht, die Rietvelds ontwerp uitwerkte en aanpaste.

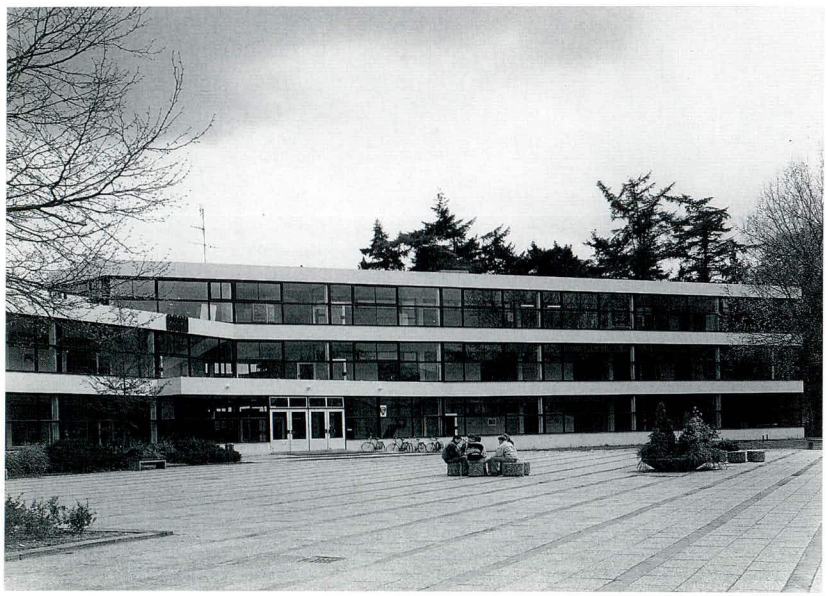

foto 1992

681 **Rijksmuseum Vincent van Gogh**
Paulus Potterstraat 7,
Amsterdam

1963-1973
opdrachtgever De Staat der Nederlanden
medeontwerpers
J. van Dillen en
J. van Tricht
gerealiseerd door
J. van Tricht

Het ontwerpen van het Rijksmuseum Vincent van Gogh in Amsterdam was een unieke opdracht. Het museum werd speciaal gebouwd voor het werk en de collectie van één kunstenaar. De opdrachtgever, de Staat der Nederlanden, en de initiatiefnemer tot de bouw van het museum, V. van Gogh, de zoon van Vincents broer Theo, hadden een aantal eisen. De belangrijkste waren dat er rekening werd gehouden met de schaal van de overige bebouwing, met name met het belendende Stedelijk Museum, en dat de expositieruimte van bovenaf met daglicht verlicht werd. Rietveld schetste een eerste ontwerp waarin aan beide eisen werd voldaan. Het toont een drie verdiepingen tellend gebouw. Evenals bij zijn andere expositiegebouwen (nrs. 463 en 481) maar ook bij enkele van zijn woningen (nrs. 419 en 632) baseerde hij de ordening van de ruimte op een meterstramien. In het

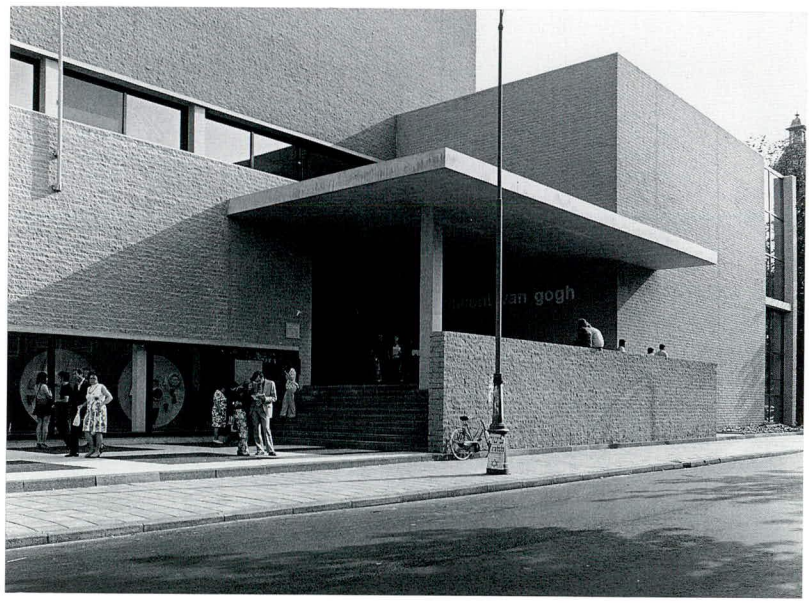

foto 1973

1973

midden was een centrale hal gepland die de hoogte van het gebouw had. De verdiepingen zijn als open galerijen getekend. Naarmate een verdieping hoger ligt, neemt het vloeroppervlak af. Zo zou de bezoeker eveneens zicht hebben op de onderliggende verdiepingen en de hal. Eigenlijk was het principe voor het interieur hetzelfde als in De Zonnehof (nr. 567), alleen had Rietveld voor het Van Gogh-museum een meer gecompliceerde en uitgebreide versie in gedachten. Een schets geeft aan dat het daglicht door glazen openingen in het dak moest binnenvallen. Rietvelds plan bracht het niet verder dan het stadium van een programma van eisen en globale schetsontwerpen. Na Rietvelds overlijden in 1964 werkte J. van Dillen op basis van Rietvelds schetsen aan de opdracht. Toen Van Dillen in 1966 overleed, nam J. van Tricht de fakkel over. Het museum werd uitgevoerd naar een gewijzigd ontwerp van Van Tricht.

1973

foto 1973

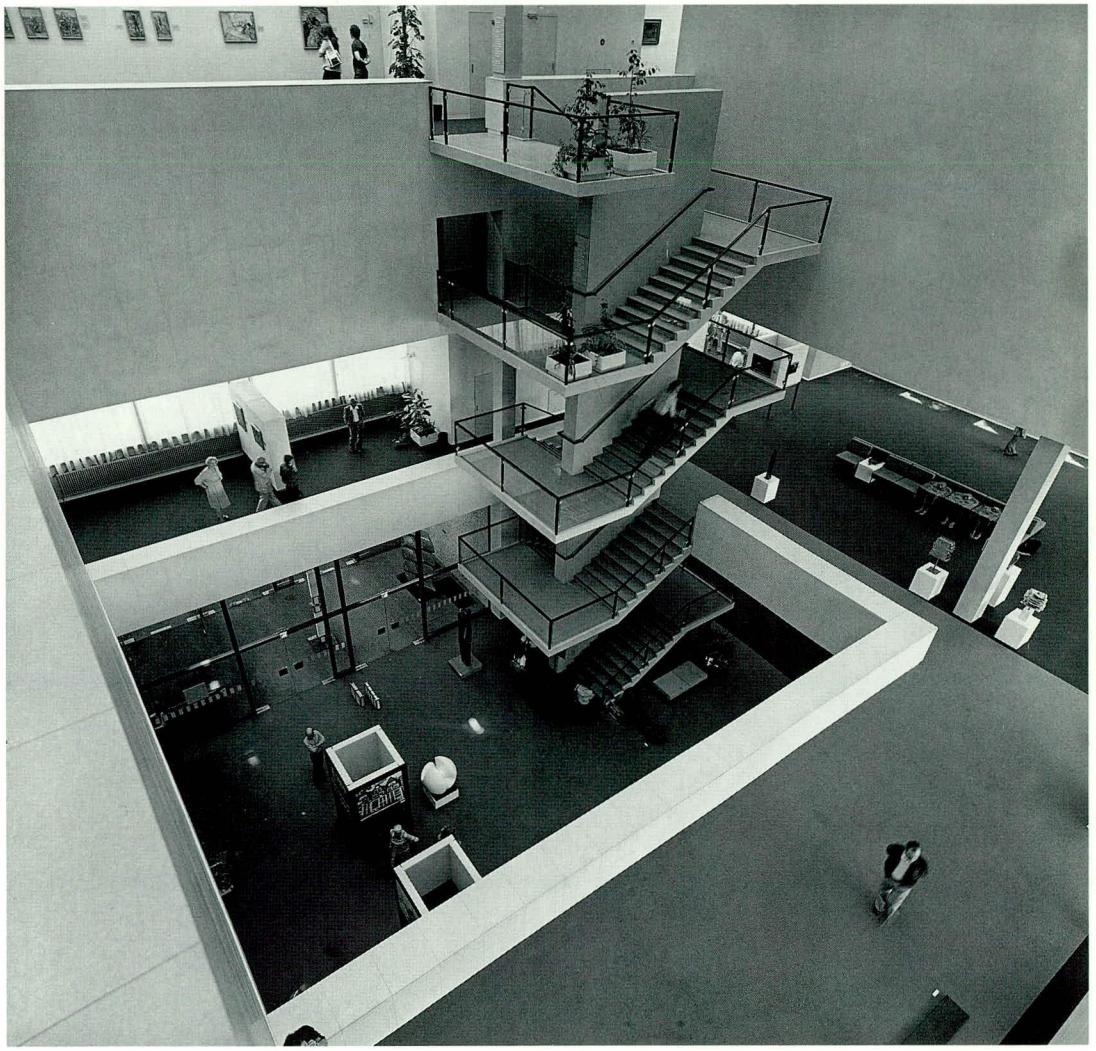

Rietveld als tekenaar bij
de edelsmidswerkplaats
van C.J.A. Begeer.
Foto 1913.

Biografische gegevens

Gezinssamenstelling familie Rietveld senior

Ouders:
Johannes Cornelis Rietveld,
Utrecht 1860 – Utrecht 1933.
Elisabeth van der Horst,
Monnickendam 1860 – Utrecht 1927.
Het huwelijk werd gesloten op 12 mei 1886 te Utrecht.

Geboortedata kinderen:

21 januari 1887	Johannes Cornelis
24 juni 1888	Gerrit Thomas
10 februari 1890	Willem
11 juni 1894	Franciscus Jacobus
8 augustus 1897	Marijtje
27 december 1898	Johanna Francina

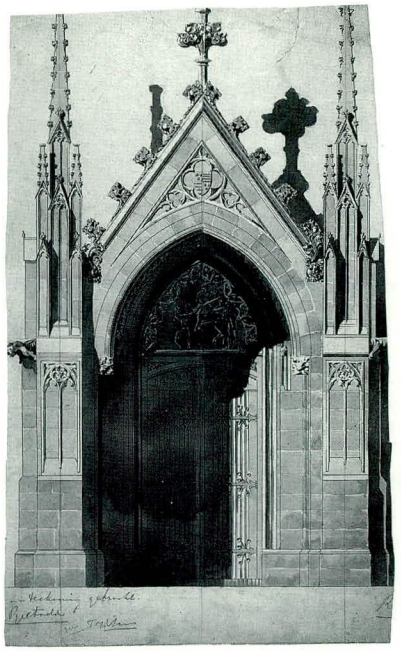

Portaal van de Dom in Utrecht, door Rietveld tussen 1904 en 1908 getekend.

1888 24 juni 1888. Geboorte Gerrit Rietveld, Ooftstraat 14, Utrecht.

1890 20 juni 1890. Verhuizing van het gezin naar Adriaanstraat 1, Utrecht.

1891 3 juli 1891. Verhuizing van het gezin naar Poortstraat 98, Utrecht.

1900 Rietveld verlaat de lagere school en gaat bij zijn vader in de meubelwerkplaats – Poortstraat 98, Utrecht – werken.

1904 1904-1908. Avondcursus bij 'Het Kunstindustrieel Onderwijs der Vereeniging "Het Utrechtsch Museum van Kunstnijverheid te Utrecht"'; gedurende de cursus is Rietveld overdag werkzaam bij de edelsmidswerkplaats van de juwelier C.J.A. Begeer.

1906 circa 1906. Avondcursus bij architect P.J.C. Klaarhamer, Heerenstraat 19, Utrecht.

1907 Eerste vermelding in het Utrechtse adressenboek, beroep: 'meubelmaker'.

1909 circa 1909-1913. Werkzaam bij C.J.A. Begeer.

1910 Beroep volgens het Utrechtse adressenboek: 'teekenaar'.

1911 28 september 1911. Huwelijk met Vrouwgien Hadders (geboren 1883, Assen).
12 oktober 1911. Vestiging op de

Oudegracht Tolsteegzijde 61 (nu 231), Utrecht.

1912 Lid van de vereniging Kunstliefde.
Tentoonstellingen
21 april – 5 mei 1912
'Tentoonstelling van werken door leden van het Schilder- en Teekenkunstig Genootschap "Kunstliefde" vervaardigd', Gebouw van Kunstliefde, Utrecht.

1913 5 mei 1913. Verhuizing naar Ooftstraat 23, Utrecht
26 oktober 1913. Geboorte dochter Elizabeth.
Geen beroep genoteerd in het Utrechtse adressenboek.

1915 13 augustus 1915. Geboorte zoon Egbert.

1917 1 mei 1917. Verhuizing naar Adriaen van Ostadelaan 25 (later 93), Utrecht.
Op dit adres wordt de meubelwerkplaats gestart.
Beroep volgens het Utrechtse adressenboek: 'meubelmaker'.
winter 1917-18. Gerard van de Groenekan (geboren 1904) komt als leerjongen bij Rietveld werken.

1918 6 mei 1918. Geboorte dochter Vrouwgien.
Lid van Voor de Kunst.

1919 27 april 1919. Geboorte zoon Johannes Cornelis.
Eerste contact met Theo van Doesburg en met J.J.P. Oud.
Medewerker van het tijdschrift *De Stijl.*
Tentoonstellingen
22 september – 22 oktober 1919
'Tentoonstelling voor Aesthetisch uitgevoerde gebruiksvoorwerpen', Museum voor Kunstnijverheid, Haarlem.

1920 *Tentoonstellingen*
juli-augustus 1920
Inrichting modelwoning in een woningblok van J.J.P. Oud, Spangen, Rotterdam.

1921 Eerste opdracht van Truus Schröder-Schräder (Deventer 1889 – Utrecht 1985).
september-oktober 1921. Reis naar Berlijn/Hannover.
21 oktober 1921. Geboorte zoon Gerrit.
Tentoonstellingen
maart 1921
Tentoonstelling van Kunstnijverheid, Zwolle

1923 Kennismaking met Bruno Taut, die in Utrecht een lezing geeft, met Kurt Schwitters, die tijdens een Dada-toernee Utrecht aandoet, en met El Lissitzky.
Tentoonstellingen
19 mei – 17 september 1923
'Grosse Berliner Kunstausstellung', Landesausstellungsgebäude, Lehrter Bahnhof, Berlijn.
15 oktober – 15 november 1923
'Les Architectes du Groupe De Stijl', Galerie L'Effort Moderne, Parijs.
najaar 1923
'Juryfreie Kunstschau' in samenwerking met Vilmos Huszár, Landesausstellungsgebäude, Lehrter Bahnhof, Berlijn.

1924 5 mei 1924. Verhuizing naar Bachstraat 11, Utrecht.
Op dit adres wordt tot november 1924 ook de meubelwerkplaats gevestigd, waarna deze verhuist naar Oude Kamp 3a, Utrecht. G. van de Groenekan neemt de werkplaats over.
Beroep volgens het Utrechtse adressenboek: 'architect int.'.
18 juli 1924. Geboorte zoon William.
Tentoonstellingen
april 1924
'De Tentoonstelling van Kunstnijverheid', georganiseerd door de Utrechtse Kunstkring, Gebouw voor Kunst en Wetenschappen, Utrecht.
oktober 1924
Rotterdamse Kring, Rotterdam.

1925 Vestiging als architect in het Rietveld Schröderhuis, Prins Hendriklaan 50, Utrecht.

1926 Opnieuw ontmoeting met El Lissitzky, wanneer deze op 27 september 1926 met Mart Stam het Rietveld Schröderhuis bezoekt.
Tentoonstellingen
7 mei – 15 juni 1926
'Typen Neuer Baukunst', Staatliche Kunstgewerbeschule, Hamburg.
Wander Ausstellung der Städtische Kunsthalle Mannheim / BDA Landesbezirk Norden.

1927 Eerste contact met László Moholy-Nagy.
1927-1930. Lid van het bestuur van de Utrechtse afdeling van de Nederlandsche Filmliga (voorzitter: S. van Ravesteyn, penningmeester: M.R. Radermacher Schorer, overige leden: L.M. Kuitenbrouwer, A.J. Vos, H.F. Mertens en G. Seyler).
Tentoonstellingen
25 juni – 10 juli 1927
Inrichting 'werkkamertje' in modelwoning, in samenwerking met T. Schröder-Schräder; georganiseerd door het Instituut voor arbeidersontwikkeling, Beetsstraat 158, 's-Gravenhage.
Kunstzaal van Molly Melius, Grimburgwal, Amsterdam.
Eerste tentoonstelling van Moderne Architectuur in Moskou.
'Internationale Plan- und Modell-Ausstellung Neuer Baukunst "Die Wohnung"', Stuttgart.

1928 Deelname aan het voorbereidende congres voor de Congrès Internationaux d'Architecture Moderne (CIAM) in La Sarraz (Zwitserland); andere Nederlandse aanwezigen zijn H.P. Berlage en Mart Stam.
Lid Genootschap Nederland-Nieuw Rusland.
Redacteur architectuur *Nieuw Rusland.*
Enige bezoeken aan Wesel en Kleef in Duitsland in verband met opdrachten.
Tentoonstellingen
4 februari – 1 maart 1928
Architectuur, Schilderkunst en Beeldhouwkunst (ASB) tentoonstelling, Stedelijk Museum, Amsterdam; Rietveld exposeert hier apart en in samenwerking met T. Schröder-Schräder.
september – oktober 1928
'Der Stuhl', Städtischen Ausstellunggebäude, Interimtheaterplatz, Stuttgart.

1929 Lid van de tentoonstellingscommissie van de Utrechtsche Kunstkring.
Met Mart Stam de Nederlandse afvaardiging naar de CIAM 'Die Wohnung für das Existenzminimum', Frankfurt am Main.
Jurylid voor een prijsvraag meubelontwerpen, uitgeschreven door het Thonet Mundus Concern; de andere juryleden waren: Oliver Bernard, Londen; Le Corbusier en Pierre Jeanneret, Parijs; Joseph Frank, Gustav Siegel en Hans Weill, Wenen; Edmund Farago, Boedapest; Joseph Cocar, Praag; Enrico Griffini, Milaan; Bruno Paul, Berlijn; Adolf Schneck, Stuttgart; en Ernst Wiesner, Brünn.
Reis naar Wenen.

Deelnemers aan de eerste bijeenkomst van de CIAM. Foto 1928.

Tentoonstellingen
maart 1929
'Der Stuhl', Frankfurt am Main.
20 april – 20 mei 1929
'Der Stuhl', Staatliche Kunstbibliothek, Lichthof des Ehemaligen Kunstgewerbe-museums Prinz Albrecht Strasse 7 [plaats onbekend].
29 juni – 28 juli 1929
'Moderne Nederlandsche toegepaste kunst', Stedelijk Museum, Amsterdam.
oktober 1929
Wanderausstellung 'Neues Bauen', Bouwkundige tentoonstelling van de Utrechtsche Kunstkring, Utrecht.
2 – 24 november 1929
Architectuur Schilderkunst en Beeldhouwkunsttentoonstelling; Architectuur: Wanderausstellung des Deutschen Werkbundes 'Neues Bauen', Stedelijk Museum, Amsterdam.

1930 *Tentoonstellingen*
september 1930
'Union des Artistes Modernes', Pavillon de Marsan, Parijs.

1931 Erelid Internationale Architectenbond Kyoto.
Bestuurslid Kunstliefde.
Tentoonstellingen
7 – 28 februari 1931
'Artibus Sacrem', in samenwerking met T. Schröder-Schräder, Arnhem.
18 april – 10 mei 1931
'Expositie Utrechtsche Jongeren', Voor de Kunst, Nobelstraat 12, Utrecht.
4 – 25 oktober 1931
Inrichting modelwoning, in de rij van vier woningen naar ontwerp van Rietveld en T. Schröder-Schräder, Erasmuslaan, Utrecht.

1932 Reis naar Wenen ter gelegenheid van de opening van de Wiener Werkbundsiedlung.
Tentoonstellingen
mei – juni 1932
Meubeltentoonstelling, Metz & Co, Hoogstraat, 's-Gravenhage.
25 juni – 6 juli 1932
'Rationelle Bebauungsweise', Middelbare Technische School, Amsterdam.

1933 Verhuizing van Architectenbureau Rietveld naar Oudegracht 55 I, Utrecht.
Tentoonstellingen
september 1933
'Op het dak', Metz & Co, Keizersgracht 455, Amsterdam.
23 december 1933 – 15 februari 1934
Tentoonstelling van de Nederlandsche Vereeniging voor Ambachts- en Nijverheidskunst VANK [plaats onbekend].

1934 *Tentoonstellingen*
Inrichting modelwoning in de Bergpolderflat (ontwerp W. van Tijen, J.A. Brinkman en L.C. van der Vlugt), Rotterdam.
14 december 1934 – 23 januari 1935
Stoelententoonstelling van de VANK, Stedelijk Museum, Amsterdam.

1935 Lid van de jury voor een prijsvraag voor houten en stalen meubels, uitgeschreven door Metz & Co; de andere juryleden waren J.J.P. Oud en Willem Penaat.
Tentoonstellingen
december 1935
Jubileumtentoonstelling 'Bouwkunst en Aanverwante Vakken', Rotterdam.

1937 Verhuizing naar Vredenburg 8 bis, Utrecht, echter inschrijving op het adres van het architectenbureau Oudegracht 55 I, Utrecht.
Tentoonstellingen
'De nieuwe woning', Metz & Co, Hoogstraat 10, 's-Gravenhage.

1938 *Tentoonstellingen*
'Het nieuwe meubel', Metz & Co, Keizersgracht 449, Amsterdam.

1940 *Tentoonstellingen*
Meubeltentoonstelling, Metz & Co, Keizersgracht 449, Amsterdam.

B. Merkelbach, Rietveld en Ch. Karsten met in de kist de taart die Rietveld voor zijn vijftigste verjaardag van *De 8 en Opbouw* kreeg. Foto 1938.

1941 *Tentoonstellingen*
5 juli – 3 november 1941
'In Holland staat een huis', Stedelijk Museum, Amsterdam.
'Woonmogelijkheden in het nieuwe Rotterdam', Nieuwe Beurs, Rotterdam; georganiseerd door N.V. Volkswoningbouw Rotterdam.

1944 1944-1955. Docent Architectonisch ontwerpen aan het Voortgezet Hoger Bouwkunst Onderricht (vanaf 1946: Academie van Bouwkunst) te Amsterdam.

1945 Lid voorbereidingscommissie Tentoonstelling van het Verzet 'Weerbare Democratie'.

1946 20 maart 1946. Officiële inschrijving op het adres Vredenburg 8 bis, Utrecht.
Lid selectiecommissie tentoonstelling 'Nederlandse Decoratieve kunst' (1946 Luik en Gent en 1947 Parijs).
Redactielid *Open Oog* (met Wim Brusse, W. Sandberg, J.P. Kloos, H.L.C. Jaffé en Mart Stam).
Lid van de Provinciale Commissie voor Oorlogs- of Vredesgedenktekens, Utrecht.
Reis naar Stockholm.
Tentoonstellingen
oktober 1946
'Nederlandse Decoratieve Kunst', Académie Royale des Beaux Arts, Luik.
november 1946
'Nederlandse Decoratieve Kunst', Gent.

1947 Lid van de Technische Commissie Tentoonstelling Ambacht en Nijverheidskunst, 's-Gravenhage 1948.
Reizen naar Parijs, New York en Chicago.
1947-1951. Docent Architectonisch ontwerpen aan de Academie van Beeldende Kunsten en Technische Wetenschappen te Rotterdam.
Tentoonstellingen
20 juni – 20 juli 1947
'L'art décoratif hollandais', Orfèvrerie Christofle, Parijs.

1948 Lid van de Vereniging Beoefenaars van Gebonden Kunsten.
Lid van de Stichting 'Comité tot oprichting van een monument voor de gevallenen in het verzet van de stad Utrecht'.
1948-1958. Lid Utrechtse Schoonheidscommissie.
1948-1951. Docent Architectonisch ontwerpen aan de Stichting Voortgezet Bouwkunst Onderricht te Arnhem.
Tentoonstellingen
Salon des Artistes Décorateurs, Parijs.

1949 Lid van de organisatiecommissie en van de jury ter beoordeling van de inzendingen voor de tentoonstelling 'Schoonheid in Huis en Hof', Amersfoort 1950.
Lid van de jury voor de studieprijsvraag 'Ontspanningsgebouwtje bij kleine fabriek', uitgeschreven door het Landelijk Contactorgaan van de Cursistenvereniging van Voortgezette en H.B.O. opleidingen.
Reizen naar Chicago, New York en Curaçao.

1950 Lid van de commissie, ingesteld door de Voorlopige Raad voor de Kunst, die tot taak had het ontwerpen van een verplaatstbare tentoonstellingsruimte (met G.H.M. Holt en B. Merkelbach).

Curator van de Stichting 'Academie voor Beeldende Kunsten, Kunstnijverheid en Industriële Vormgeving Utrecht'.
Reis naar Parijs (Meudon, met Willem Sandberg).
1950-1954. Docent Practische esthetica en vormgeving aan de Academie van Beeldende Kunsten te 's-Gravenhage.
Tentoonstellingen
15 juli – 28 augustus 1950
'Schoonheid in Huis en Hof', Stedelijk Gymnasium, Amersfoort.

1951 *Tentoonstellingen*
8 oktober – 15 november 1951
'Kunst en Kitsch', Haags Gemeentemuseum, 's-Gravenhage.
'De Stijl 1917-1928', Stedelijk Museum, Amsterdam.
mei – september 1951
Triënnale, Milaan.

1952 Reis naar Mexico.
Tentoonstellingen
Kunstnijverheidstentoonstelling, Kopenhagen.
'De Stijl 1917-1928', Grieks paviljoen Biënnale, Venetië.
december 1952 – februari 1953
'De Stijl 1917-1928', Museum of Modern Art, New York.

1953 *Tentoonstellingen*
21 november 1953 – 5 januari 1954
'Mens en Huis' [plaats onbekend].

1954 Benoeming tot Officier in de Orde van Oranje Nassau.
Tentoonstellingen
'Het kleurenplan 1954', in samenwerking met Constant, De Bijenkorf, Amsterdam.

1955 Lid van de Commissie van Advies van de School voor Industriële Vormgeving te Eindhoven met L.C. Kalff en K. Sanders.
Lid van de Nationale Selectiecommissie voor Nederland voor de Internationale Meubeltentoonstelling in het Bouwcentrum Rotterdam 1955-1956.
Lid van de Commissie Atelierbouw (met o.a. J.H. van den Broek, M. Flothuis, B. Groenier, Ch.J.F. Karsten, J. Kassies, en G. Lataster).
Tentoonstellingen
11 juli – 18 september 1955
'Nederland bouwt 1945-1955', Haags Gemeentemuseum, 's-Gravenhage.

1956 Lid van de jury voor de Karel de Grote Prijs voor architectuur van de Gemeente Nijmegen.
Lid van de jury voor de ideeënprijsvraag uitgeschreven door Illustrissimus Senatus Studiosorum Amstelodamensium en de Huisvestingscommissie van de Civitas, ter gelegenheid van het 65ste lustrum van de Universiteit van Amsterdam.
1956-1957. Lid van de Museumcommissie Gemeente Utrecht.

1957 31 maart 1957. Overlijden van Vrouwgien Rietveld-Hadders.
Buitenlands lid van de Koninklijke Vlaamsche Academie voor Wetenschappen, Letteren en Kunsten; klasse Schone Kunsten.
Voorzitter van de Commissie tot Voorbereiding van de Nederlandse inzending van de XIe Triënnale in Milaan.
Lid van de tentoonstellingscommissie voor de B.N.A. jubileumtentoonstelling in Amsterdam 1958.
Lid van de Adviescommissie voor een geschenk aan de Koninklijke Jaarbeurs Utrecht.

1958 Lid Huldigingscommitee 'Vilmos Huszár 75 jaar'.
Tentoonstellingen
Wereldtentoonstelling, Brussel.
maart 1958
De Stijl-tentoonstelling, Virginia Museum of Fine Arts.
10 mei – 10 augustus 1958
'Rietveld. Bijdrage tot de vernieuwing der bouwkunst', in het kader van het Holland Festival, Centraal Museum, Utrecht.

1959 *Tentoonstellingen*
6 maart – 6 april 1959
'Rietveld. Bijdrage tot de vernieuwing der bouwkunst', Stedelijk Museum, Amsterdam.
16 – 25 maart 1959
'Cocos-huis': stand ontworpen door Edo Spier voor de Nederlandse Cocosconventie waarin meubels van Rietveld en Ch. en R. Eames waren geplaatst, Huishoudbeurs, RAI, Amsterdam.

1960 17 juni 1960. Ontvangst van de Sikkensprijs voor 1959.
Lid van de jury (met Mr. Jan Derks en de graficus C.J. Kelfkens) van een landelijke etalage- en slagzinwedstrijd uitgeschreven door uitgeverij Het Spectrum.
Lid van de organisatiecommissie van de Stijl-tentoonstelling in Rome (1960-61) en Milaan (1961).
Lid van de jury voor de prijsvraag voor een kinderdagverblijf, uitgeschreven door de Koninklijke Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst en de Gemeente 's-Hertogenbosch.
Lid van de Adviescommissie voor Beeldende Kunst en Kunstnijverheid, Utrecht.
Tentoonstellingen
juni 1960
'Meubelen van deze tijd', Metz & Co, Amsterdam en 's-Gravenhage.
15 november 1960 – 17 januari 1961
'De Stijl 1917-1930', Galleria Nazionale d'Arte Moderna, Rome.

1961 Oprichting Maatschap Rietveld, Van Dillen en Van Tricht.
15 november 1961. Inschrijving op het adres van het Rietveld Schröderhuis, Prins Hendriklaan 50 Utrecht.
Tentoonstellingen
21 september – 7 oktober 1961
'Pioniers van het hedendaagse interieur', De Bijenkorf, Rotterdam.
september – december 1961
Zesde Biënnale van Sao Paulo.

1962 februari 1962. Lid van de jury voor de Karel de Grote Prijs voor Cultuur.
Medewerker aan het tijdschrift *Kunst in Utrecht.*

1963 Lid van de jury voor een meervoudige opdracht tot ontwerp van een kerkgebouw voor Opleidings-en Vormingscentrum Kerk en Wereld in Driebergen (met J.B. Bakema, Ir. Brouwe, Christiaan de Moor en de theoloog H.R. Blankensteijn).
5 juli 1963. Ontvangst van stadsmedaille in zilver van de Stad Utrecht met de inscriptie 'Zijn bouwen is bewaren en scheppen tevens'.
Tentoonstellingen
februari 1963
'Pioniers van het hedendaagse interieur', De Bijenkorf, 's-Gravenhage.
september 1963
'Maaltijd der vrienden', Museum De Zonnehof, Amersfoort.

1964 Eredoctoraat Technische Hogeschool, Delft.
Erelid Bond Nederlandse Architecten.

Rietveld en J. van den Broek bij de uitreiking van Rietvelds eredoctoraat in Delft. Foto 1964.

25 juni 1964. Rietveld overlijdt in het Rietveld Schröderhuis te Utrecht.
Tentoonstellingen
mei – juni 1964
'De Stijl', Museum am Ostwall, Dortmund.

Belangrijkste tentoonstellingen na 1964

1966 3 juni – 4 september 1966
'Vijftig jaar zitten', Stedelijk Museum, Amsterdam.

1968 23 februari – 24 maart 1968
'De Stijl', Camden Arts Centre, Londen.

1971 27 november 1971 – 28 januari 1972
'Gerrit Rietveld', Stedelijk Museum, Amsterdam.

1972 1 februari – 12 maart 1972
'Gerrit Rietveld', Hayward Gallery, Londen.

1976 'Zomeropstelling Toegepaste Kunst', Stedelijk Museum, Amsterdam.

1976-1977 'Architect G. Rietveld in Limburg', Bonnefantenmuseum, Maastricht.

1977 28 oktober – 18 december 1977
'Classics of Modern Design', Camden Arts Centre, Londen.

1979 1 december 1979 – 28 januari 1980
'Gerrit Rietveld', De Zonnehof, Amersfoort.

1982 'De Stijl: 1917-1931', Walker Art Centre, Minneapolis.
'De Stijl: 1917-1931', Hirschhorn Museum and Sculpture Garden, Smithsonian Institute, Washington.
6 augustus – 4 oktober 1982
'De Stijl: 1917-1931', Stedelijk Museum, Amsterdam en Rijksmuseum Kröller-Müller, Otterlo.

1983 16 juli – 11 september 1983
'Rietveld als meubelmaker. Wonen met experimenten, 1900-1924', Centraal Museum, Utrecht.
zomeropstelling 'Gerrit Rietveld. Maquettes / Models by Gerrit Rietveld', Stedelijk Museum, Amsterdam.

1986 7 oktober – 3 november 1986
'De Stijl csoport', Magyar Nemzeti Galéria, Boedapest.

1988 25 juni – 14 augustus 1988
'Rietveld Schröder archief', Centraal Museum, Utrecht.
3 oktober – 12 november 1988
'Gerrit Rietveld: A Centenary Exhibition', Barry Friedman Ltd., New York.
9 december 1988 – 16 januari 1989
'Gerrit Rietveld: A Centenary Exhibition', Struve Gallery, Chicago.

1989 3 februari – 6 maart 1989
'Gerrit Rietveld: A Centenary Exhibition', Dayton Art Institute.

1991 27 augustus – 29 september 1989
'Rietveld Furniture and The Schröder House', Royal Festival Hall, Londen.

Bibliografie

De bibliografie is chronologisch. De auteursnamen zijn in de index opgenomen. Bij de publikaties die tijdens het leven van Rietveld zijn verschenen, is gestreefd naar volledigheid. Publikaties van na 1964 zijn geselecteerd op inhoudelijk belang.

1919

Doesburg, Th. van, Aanteekeningen bij een leunstoel van Rietveld, in *De Stijl* 2 (1919) 11, 133, bijlage XXII.

1920

Anon., Dressoir en armstoel van Rietveld, in *De Stijl* 3 (1920) 5, 45, bijlage VII.

Anon., Zit-eetkamer architect G. Rietveld, in *Doelfray's Schildersblad* 20 (1920) 1, 1.

Doesburg, Th. van, Aanteekening bij de bijlage. (XIV, Theo van Doesburg, Proeve van kleuren-compositie in interieur (1919). Meubelen van G. Rietveld), in *De Stijl* 3 (1920) 12, 103.

Doesburg, Th. van, Schilderkunst van Giorgio de Chirico en een stoel van Rietveld, in *De Stijl* 3 (1920) 5, 46.

1921

Anon., z.t., in *Elseviers Geïllustreerd Maandschrift* 31 (1921) 5, 354.

1922

Anon., G. Rietveld 1918, in *De Stijl* 5 (1922) 12, 219.

Boeken, A., Eenige opmerkingen over de winkelverbouwing Kalverstraat 107 te Amsterdam. Arch. G. Rietveld, in *Bouwkundig Weekblad* 43 (1922) 49, 476.

Doesburg, Th. van, Der Wille zum Stil. (Neugestaltung von Leben, Kunst und Technik), in *De Stijl* 5 (1922) 2, 23-32; vervolg in *De Stijl* 5 (1922) 3, 33-41.

1923

Anon., Dokterskamer (uitgevoerd bij Dr. Den Hartogh te Maarssen), in *De Stijl* 6 (1923) 3/4, bijlage na 40.

Anon., Holland und die Baukunst unserer Zeit, in *Schweizerische Bauzeitung* 82 (1923) 18, 225-229.

Anon., G. Rietveld. Kinderstoel (1923), in *De Stijl* 6 (1923) 5, 64.

Boeken, A., De winkelpui Kalverstraat 107 te Amsterdam. Architect G. Rietveld, in *Bouwkundig Weekblad* 44 (1923) 45, 455.

1924

Anon., Maquette: G. Rietveld, in *De Stijl* 6 (1924) 6/7, bijlage na 84.

Anon., Rietveld. Een kleine collectie hoogst originele meubelen, in *Nieuwe Rotterdamsche Courant*, 23 oktober 1924, avondblad B, 1.

Anon., Winkelhuis. Architect G. Rietveld, in *De Stijl* 6 (1924) 6/7, bijlage na 84.

Boeken, A., Bij een paar afbeeldingen van werk van G. Rietveld, in *Bouwkundig Weekblad* 45 (1924) 39, 381.

Doesburg, Th. van, Tot een beeldende architectuur, in *De Stijl* 6 (1924) 6/7, 78-83; ook verschenen als: De nieuwe architectuur, in *Bouwkundig Weekblad* 45 (1924) 20, 200-204.

A.M.H[ammacher], De tentoonstelling van kunstnijverheid. Utr. Kunstkring, in *Utrechtsch Provinciaal en Stedelijk Dagblad*, 20 april 1924.

Havelaar, J., *Het moderne meubel*, Rotterdam, 1924, 56.

1925

Anon., Boutiques 1921, in *L'Architecture Vivante* najaar/winter (1925), afb. 6.

Anon., Interieur (indeelbaar) van het woonhuis gereproduceerd in no. 10/11. Architecten G. Rietveld en Schräder, in *De Stijl* 6 (1925) 12, 140.

Anon., Maison de Mme Schräder à Utrecht, in *De Stijl* 6 (1925) 10/11, 160.

Badovici, J., Entretiens sur l'architecture vivante. Maison à Utrecht par T. Schraeder et G. Rietveld, in *L'Architecture Vivante* najaar/winter (1925), 28-29, afb. 31-33.

Doesburg, Th. van, Appèl de protestation. Contre le refus de la participation du groupe De Stijl à l'exposition des arts décoratifs (Section des Pays-Bas), in *De Stijl* 6 (1925) 10/11, 149-150.

Doesburg, Th. van, Die neue Architektur und ihre Folgen, in *Wasmuths Monatshefte für Baukunst* 9 (1925) 12, 502-518.

Gropius, W. en **Moholy-Nagy, L.**, *Internationale Architektur*, München, 1925, 76-77, [Bauhausbücher 1].

Jansen, A.H., *Het industrieel uitgevoerde meubel*, Rotterdam, 1925, 44.

Kuiler, K., De Bouwraad, in *Architectura* 29 (1925) 33, 295-296.

Wattjes, J.G., Moderne bouwkunst in Utrecht, in *Het Bouwbedrijf* 2 (1925) 2, 315-332.

1926

Anon., In kleur en vorm doorgebeeld interieur, in *De Stijl* 7 (1926) 73/74,31.

Anon., Stoel, in *De Stijl* 7 (1926) 75/76, 33.

Anon., Vitrine voor T.S.F. installaties, in *De Stijl* 7 (1926) 75/76, 34.

Bourgeois, V., Vitrines & étalages. De la nécessité d'une conception urbaine de l'architecture, in *Le Document. Organe de l association des architectes et dessinateurs d art de Belgique* (1926) 46, 60.

Lissitzky, E., Rabota uorych architektorov, in *Ctponteabha en Stroitll naja Promyslennostk* (1926) 12, 877-881.

Meurs, P.K. van, Een woonhuis te Utrecht, architect G. Rietveld, in *Bouwen (tijdschrift voor Holland en Indië)* (1926) 5, 242-243.

Meyer, E., *Der neue Haushalt. Ein Wegweiser zu wirtschaftlicher Hausführung*, Stuttgart, 1926, 64.
Moorsel, C.M. van, Twee landhuizen, in *Bouwkundig Weekblad* 47 (1926) 40, 406-408.
Oud, J.J.P., *Holländische Architektur*, 1926, 45 [Bauhausbücher 10].
Wattjes, J.G., *Nieuw-Nederlandsche bouwkunst. Fotografische afbeeldingen*, Amsterdam, 1926, afb. 102-103.

1927
Anon., Rietveld-Schröder, in *Vouloir* (1927) 25, 6-7.
Anon., Tentoonstelling van woninginrichting. Woningen in Spoorwijk 's-Gravenhage, in *Nieuwe Rotterdamsche Courant*, 3 juli 1927, ochtendblad.
Doesburg, Th. van, Data en feiten betreffende de invloedsontwikkeling van De Stijl in het buitenland, die voor zich spreken, in *De Stijl* 7 (1927) 79/84, 53-62.
Doesburg, Th. van, 10 jaren Stijl, in *De Stijl* 7 (1927) 79/84, 1-9.
Kok, A., Na 10 jaren: het elementaire, in *De Stijl* 7 (1927) 79/84, 34.
Lauweriks, J.L.M., *Nieuwe Nederlandsche ruimtekunst*, Blaricum, 1927, 61-63.
Wattjes, J.G., Verbouwing van het woonhuis Weteringschans 141, Amsterdam. Architecten Mevr. Schröder-Schräder en Rietveld, in *Het Bouwbedrijf* 4 (1927) 6, 137-139.

1928
Anon., De architect G. Rietveld, in *De Nieuwe Eeuw*, Helmond, 25 augustus 1928.
Anon., cat. tent. 'Architectuur, Schilderkunst en Beeldhouwkunst', Amsterdam, Stedelijk Museum, 1928, 5-6, 17.
Anon., Le congrès international d'architecture moderne CIAM La Sarraz, in *Architecture. Formes et functions* (1928) 5, 110-111.
Anon., Holländische Garage, in *Die Bauwelt* 19 (1928) 52, 1228.
Anon., Kleine woningen te Utrecht. Architect Rietveld, in *i10* 2 (1928) 17/18, 91.
Anon., Moderne meubelinrichting. G. Rietveld, in *Het Binnenhuis* 10 (1928) 17, 233-236.
Anon., Rietveld: het argeloze kenmerkt zijn gesprek, in *Utrechtsch Provinciaal en Stedelijk Dagblad*, 18 aug. 1928, avondblad, 2.
Anon., Rietveld-Schräder. Interieur (1925), in *De Stijl* 8 (1928) 85/87, 120.
Anon., Woning te Amsterdam, in *Bouwkundig Weekblad* 49 (1928) 12, 90-91.
Anon., Woonhuis te Wassenaar, in *i10* 2 (1928) 17/18, 108.
Büddeman, Ausstellung 'Der Stuhl' Stuttgart 1928, in *Die Form* 3 (1928) 10, 304-308.
Doesburg, Th. van, L'élémentarisme et son origine, in *De Stijl* 8 (1928) 87/89, 19-25.
Jong, J. de (samenst.), *Uitzichten en stroomingen in de kunstnijverheid. Jaarboek van Nederlandsche ambachts- & nijverheidskunst 1928*, Rotterdam, 1928, 45-46, 96, 97.
Schneck, A.G., *Der Stuhl. Stuhltypen aus verschiedenen Länder und Versuche neuzeitlicher Lösungen in Ansichten und Masszeichnungen*, Stuttgart, 1928, 10, [Baubücherband 4].
Tussenbroek, O. van, Drie stoelen van G. Rietveld, in *Het Binnenhuis* 10 (1928) 5, 71.

1929
Anon., Architecture moderne : garage avec habitation, in *l'Effort* 3 (1929) 164.
Anon., cat. tent. 'Architectuur uit verschillende landen', Amsterdam, Stedelijk Museum, 1929, 23.
Anon., Der schöne Zweckbau. Das neue Haus der Fa. C. Zaudy, Wesel, in *Deutsche Teppich Zeitung* (1929) 2, 18.
Conrad-Hansen, A., Wie wohnen wir gesund und schön?, in *Die Lesestunde* 6 (1929) 9, 160.
Eesteren, C. van, Städtebau, in *i10* 2 (1929) 21/22, 170-171.
Gouwe, W.F. (samenst.), *Ruimte. Jaarboek van Nederlandsche ambachts- & nijverheidskunst 1929*, Rotterdam, 1929, 163-164, 171-172, 187.
Gruyter, W.J. de, Bouwkundige tentoonstelling van den Utr. Kunstkring, in *Utrechtsch Provinciaal en Stedelijk Dagblad*, 22, 23 en 24 oktober 1929.
Jong, J. de, *De nieuwe richting in de kunstnijverheid in Nederland. Schets eener geschiedenis der Nederlandsche Kunstnijverheidsbeweging*, Rotterdam, 1929, 5, 15-16, 20, 35, 40, 83.
Sartoris, A., Standardizzazione dell'architettura, in *La Arte Plastiche* 6/7 (1929) 2.
Teige, K., Moderni architectura v Holandsku, in *MSA* (1929) 1, 103-106.

1930
Anon., Een modern complex van Rietveld in de Prins Hendriklaan, in *Utrechtsch Provinciaal en Stedelijk Dagblad*, 3 januari 1930, ochtendblad.
Anon., *Die Wohnung für das Existenzminimum (Auf Grund der Ergebnisse des II. Internationalen Kongresse für Neues Bauen*, Frankfurt am Main, 1930, 40, 139, afb. 8.
Gouwe, W.F. (samenst.), *Werk. Jaarboek van Nederlandsche ambachts- & nijverheidskunst 1930*, Rotterdam, 1930, 10, 67, 79, 103, 141-142, 148.
Niehaus, K., Van der Leck's tapijten, in *De Telegraaf*, 18 september 1930, avondblad.
Schröder-Schräder, T., Een inleidend woord tot binnenarchitectuur, in *De werkende vrouw* 1 (1930) 3, 93-94.

1931
Anon., L'architettura mondiale, in *Casabella* (1931) 123, 39.
Anon., Het Corbusiaanse beginsel in den woningbouw. Een interessante proefneming in Utrecht, in *Het Vaderland*, 5 oktober 1931, avondblad C, 2.
Anon., Doelmatige woningen. Hoe de Utrechtse architect Rietveld het woonprobleem oplost, in *Utrechtsche Courant*, 24 oktober 1931, 4.
Anon., Expositie Utrechtsche jongeren. Het werk van Rietveld, in *Utrechtsch Provinciaal en Stedelijk Dagblad*, 30 april 1931, avondblad, 3.
Anon., Flatbouw Bredero's Bouwbedrijf. Architecten Schröder en Rietveld, in *Utrechtsch Provinciaal en Stedelijk Dagblad*, 10 oktober 1931, avondblad, 4.
Anon., Heerenhuizen te Utrecht. Rietveld heeft met één slag een deel van het publiek gewonnen, in *De Telegraaf*, 27 oktober 1931, avondblad, 9.
Anon., Huizen van glas en staal, in *Utrechtsch Provinciaal en Stedelijk Dagblad*, 5 oktober 1931, avondblad.
Anon., Hypermoderne woningbouw Erasmuslaan te Utrecht. Architectuur G. Rietveld en Mevr. T. Schröder-Schräder, in *De Standaard*, 16 oktober 1931, 3-5, [bijlage Bouw- en Interieurkunst].
Anon., Moderne woningbouw en inrichting. Het werk van architect G. Rietveld, in *Utrechtsche Courant*, 5 oktober 1931.
Anon., Een modern staalskelet woonblok aan de Erasmuslaan te Utrecht, in *Het Bouwbedrijf* 8 (1931) 46, 581-582.
J.W., Artibus Sacrum, in *Nieuwe Rotterdamsche Courant*, 11 februari 1931.
Berkovich, E., Hedendaagse interieurkunst. Het werk van W. Penaat en G. Rietveld, in *Delver* 5 (1931/1932), 5.
Giedion, S. (samenst.), *Rationelle Bebauungsweisen*, Frankfurt am Main, 1931.
Merkelbach, B., Nieuwe woonhuizen te Utrecht. Architecten Schröder en Rietveld, in *De Groene Amsterdammer*, 17 oktober 1931, 13.
Ravesteyn, S. van, Rietveld huizen te Utrecht, in *De Gemeenschap* (1931) 7, 446-449.

1932
Anon., Erasmuslaan. Arch. Rietveld, in *Arkitekturo Internacia* 4 (1932) 4-7, 6-7.
Anon., Die Eröffnung der Werkbundsiedlung, in *Neues Wiener Tageblad*, 5 juni 1932, 7.
Anon., Una esposizione di case. Settanta edifici construiti da trentadue architetti, in *La Tribuna*, 8 juni 1932, 3.
Anon., *Die grösste Bauausstellung Europas. Werkbundsiedlung*, Wenen, 1932, [vouwblad bij tentoonstelling].
Anon., Ein holländischer Stahlskelettbau. Architekt G. Rietveld, in *Wasmuths Monatshefte für Baukunst und Städtebau*, 7 juli 1932, 345-346.
Anon., Internationale Bau- und Siedlungsausstellung, in *Der Wiener Tag*, 5 juni 1932, 28.
Anon., Die internationale Werkbundsiedlung Wien 1932, in *Die neue Stadt* 6 (1932) 4, 82-84.
Anon., Is architectuur... goochelkunst?. Nieuwe muziekschool te Zeist van architect Rietveld, in *Roomsch Katholiek Bouwblad*, (1932), 95.
Anon., Die moderne Gartenstadt. Die grösste Bauausstellung Europas in Wien, in *Reichspost*, 3 juni 1932, 6.

Anon., *Nieuwe zakelijkheid in de Nederlandse architectuur*, Amsterdam, 1932.

Anon., G. Rietveld. Radové domy y kolonii Werkbunde ve Vidni, in *Stavba* 10 (1932) 11, 177.

Anon., Werkbundgedanke und Heimbauhilfe, in *Arbeiter Zeitung*, 4 juni 1932, 8.

Anon., Die Werkbundsiedlung in Wien, in *Das schöne Heim* 3 (1932) 12, 375.

Anon., Eine Werkbundsiedlung in Wien, in *Neue Züricher Zeitung*, 8 juni 1932, 1.

Anon., De Werkbund tentoonstelling te Weenen, in *De 8 en Opbouw* 3 (1932) 15, 149 153.

Bromberg, P., *Het Hollandsche interieur*, Amsterdam, z.j., 49-50.

Bromberg, P., Tentoonstelling bij Metz & Co, in *Het Binnenhuis* 14 (1932) 11, 81-83.

Duiker, J., Bespreking van het boek 'Moderne Bouwkunst in Nederland', in *De 8 en Opbouw* 3 (1932) 24, 236-237.

Ermers, M., Werksiedlung Wien-Lanz, in *Bauweltheft* (1932) 24, 2, 5-6.

Grimme, K.M., Kritischer Führer durch die Werkbundsiedlung in Wien, in *Der getreue Eckart* 9 (1932) 9, 66, 70.

Grimme, K.M., Die Werkbundsiedlung in Wien, in *Tagesport*, 9 juni 1932, 1.

Lauweriks, J.L.M., Vier Wohnhäuser in Utrecht von Architekt Rietveld, in *Die Form* 7 (1932) 5, 160-161.

Loghem, J.B. van, Landhuis te Breda, in *De 8 en Opbouw* 3 (1932) 23, 230.

Lotz, W., Die Wiener Werkbund-siedlung, in *Die Form* 7 (1932) 7, 201-204.

Merkelbach, B., Tentoonstelling bij de firma Metz & Co. te Amsterdam, in *De 8 en Opbouw* 3 (1932) 10, 99-101.

Merkelbach, B., Verwarming en ventilatie in het hoenderpark, in *De 8 en Opbouw* 3 (1932) 21, 210.

Merkelbach, B., Wonen, in *De 8 en Opbouw* 3 (1932) 1, 1-5.

Speijer, M., Ingezonden brief aan de redactie van de 8 en Opbouw, in *De 8 en Opbouw* 3 (1932) 21, 212.

Tijen, W. van, Nog eens de belangstelling bij Metz & Co., in *De 8 en Opbouw* 3 (1932) 12, 118.

Wattjes, J.G., Nieuwe muziekschool te Zeist. Architect Rietveld, in *Het Bouwbedrijf* 9 (1932), 335.

1933

Anon., Glazen landhuis te Blaricum?, in *De Telegraaf*, 21 november 1933.

Anon., Het Nieuwe Bouwen. Adres aan gedeputeerde staten van Noord-Holland betreffende de architectuur van G. Rietveld te Laren, in *Bouwkundig Weekblad* 54 (1933) 50, 450.

Anon., Reactie van de Gemeenteraad van Laren op het ontwerp van G. Rietveld, in *De Telegraaf*, 25 november 1933; ook verschenen in *De 8 en Opbouw*, 11 december 1933, 225.

Boeken, A., Het bouwen te Laren. Landhuis arch. G. Rietveld, in *Bouwkundig Weekblad* 54 (1933) 39, 342.

Broek, J.H. van den, Nog eens Laren en het Nieuwe Bouwen. Vragen aan Rietveld, in *De 8 en Opbouw* 4 (1933) 25, 221-224.

Bromberg, P., G. Rietveld bij Metz & Co Amsterdam, in *Het Binnenhuis* 15 (1933) 20, 138-139.

Buys, H., Aesthetische criteria en geestelijke vrijheid, in *De 8 en Opbouw* 4 (1933) 22, 191-192, 194-195.

Buys, H., Depressie en volkswoningen, in *Het Bouwbedrijf* 10 (1933) 13, 146-147.

Buys, H., Laren argumenteert, in *De 8 en Opbouw* 4 (1933) 25, 227-229.

Duiker, J., Een bezoek aan Metz & Co's woning van het nieuwe bouwen, in *De 8 en Opbouw* 4 (1933) 21, 185-187.

Duiker, J., Correctie op een bijschrift van Rietveld in de 8 en Opbouw, 3, 23 (1932), p. 230, in *De 8 en Opbouw* 4 (1933) 2, 16.

Duiker, J., Het huis van Dr. D'Alsace in de Rue St Guillaume te Parijs, in *De 8 en Opbouw* 4 (1933) 18, 155-164.

Duiker, J., Wat de redactie ervan denkt, in *De 8 en Opbouw* 4 (1933) 25, 226.

Elzas, A., Rietveld en de schoonheids-commissie te Laren, in *De 8 en Opbouw* 4 (1933) 23, 207-208.

Hausbrand, F., Goed en afgekeurd werk van Rietveld, in *Bouwkundig Weekblad* 54 (1933) 44, 388-389.

Loeff-Bokma, A.H., Op het dak bij Liberty te Amsterdam, in *Eigen Haard* (1933), 688.

Merkelbach, B., Ontwerp voor een woonhuisje. Architect G. Rietveld, in *De 8 en Opbouw* 4 (1933) 1, 5-7.

Platz, G.A., *Wohnräume der Gegenwart*, Berlijn, 1933, 37, 39, 82, 107, 147, 151, 184, 300-302.

Rogge, E.M., Op het dak van het Liberty-magazijn te Amsterdam, in *De Vrouw en haar huis* (1933/1934), 343.

Tussenbroek, O. van, Toegepaste kunst. Tentoonstelling 'Op het Dak' bij Metz & Co., in *De Groene Amsterdammer*, 30 september 1933, 9.

1934

Broek, J.H. van den, Ingezonden brief, in *De 8 en Opbouw* 5 (1934) 5, 38.

Duiker, J., Rietveld-Laren nabeschouwingen, in *De 8 en Opbouw* 5 (1934) 5, 39-40.

Falkenberg-Liefrinck, I., Staal en Textiel. Tentoonstelling in het Stedelijk Museum Amsterdam, in *De 8 en Opbouw* 5 (1934) 5, 37-38, 43-44.

Hausbrand, F., De nieuwe magazijnen voor huisinrichting van Metz & Co. in den Haag, Hoogstraat 16. Architecten Penaat, van der Leck en Rietveld, in *Bouwkundig Weekblad* 55 (1934) 48, 505-507.

Jans, J., *Bouwkunst en Cultuur,* Amsterdam, 1934, 80.

Ravesteyn, S. van, Nieuwe zakelijkheid in de Nederlandse architectuur, in *De Gemeenschap* 10 (1934), 801.

Staal, A., Vragen over de vragen aan Rietveld, in *De 8 en Opbouw* 5 (1934) 1, 8.

1935

Anon., Le béton et l'habitation. Habitations de série en beton, à Utrecht. Architectes Rietveld et Schröder (1932), in *Bâtir* (1935) 28, 109.

Anon., Interieur met meubelen van G. Rietveld, in *Bouwkundig Weekblad* 56 (1935) 47, 488.

Anon., Weekend meubelen. Ontw. G. Rietveld, in *De 8 en Opbouw* 6 (1935) 8, na 94.

Buys, H., Aesthetische normen en architectonische evolutie, in *Bouwkundig Weekblad* 56 (1935) 47, 483.

Buys, H., Architectuur G. Rietveld, interieurs W. Penaat, in samenwerking met den schilder B. van der Leck, in *Het Landhuis* 30 (1935) 11, 369-371.

Gruyter, W.J. de, Het nieuwe gebouw van Metz & Co. te Den Haag, in *Elseviers Weekblad* (1935) 45, 63.

Janzen, J.A.F., Een architect aan het woord. Gesprek met Rietveld, in *Utrechtsch Nieuwsblad*, 14 december1935, 15.

Meijer, J. de, Over de foto's door de redactie bij het stukje van den heer Rietveld geplaatst, in *Bouwkundig Weekblad* 56 (1935) 51, 528.

Meijer, J. de, Vakverrotting, in *Bouwkundig Weekblad* 56 (1935) 44, 463.

Oud, J.J.P., *Nieuwe Bouwkunst in Holland en Europa*, 's-Gravenlande, 1935, 20, 25.

Oud, J.J.P. en Wiekart, K. (samenst.), *Ter wille van een levende bouwkunst*, 's-Gravenhage/ Rotterdam, z.j., 7-8, 139, 142-143.

[Stam, M.], De Stoel gedurende de laatste 40 jaar, in *De 8 en Opbouw* 6 (1935) 1, 1-8.

Traa, C. van, Een nieuw woonhuis van architect Rietveld, in *Elseviers Weekblad* (1935) 89, 279.

Zwierzina, W.K.F., *Penningen geslagen of gegoten in de jaren 1880-1935, Koninklijke Nederlandse Edelmetalen Bedrijven*, Den Haag/Utrecht, 1935, deel III.

1936

Anon., Trap in eetruimte. Fam. Hondius-Crone, Bloemendaal, in *De 8 en Opbouw* 7 (1936) 12, 146.

Anon., Woonhuis te Blaricum. Rietveld architect, in *De 8 en Opbouw* 7 (1936) 2, 20-21.

Boeken, A. en Elzas, A., *Architectuur*, Amsterdam, 1936, 39.

Buys, H., Het huis Rapsodie te Santpoort, in *De vrouw en haar huis* 30 (1936), 516-520.

Kuiler, K., Een landhuis van architect Rietveld in Den Haag, in *Het Landhuis* (1936) 13, 441-443.

Ottenhof, F. (samenst.), *Goedkoope arbeiderswoningen*, Rotterdam, 1936, 70-71, 107.

Sijmons, Boekbespreking van 'Goedkoope woningen', uitgave W.L. en J. Brusse, Rotterdam 1936, in *De 8 en Opbouw* 7 (1936) 12, 144-145.

1937

Anon. Interieurs ontworpen door G. Rietveld en E. Berkovich: uitvoering Metz & Co, in *Het Landhuis* 32 (1937) 16, 586-587.

Anon., Landhuis Van Ouwenlaan, Den Haag. Architect G. Rietveld, in *Het Landhuis* 32 (1937) 1, 9-11.

Anon., Woonhuis te Den Dolder, in

De 8 en Opbouw 8 (1937) 20, 189.
Anon., Woonhuis Van Ouwenlaan 42 Den Haag, in *De 8 en Opbouw* 8 (1937) 20, 193.
Buys, H., Interieur met meubelen van G. Rietveld, in *Het Landhuis* 32 (1937) 19, 706-707.
Falkenberg-Liefrinck, I., Tentoonstelling De Nieuwe Woning bij Metz & Co., in *De 8 en Opbouw* 8 (1937) 13, 123-124.
Giedion, S., Nederland op de Parijsche wereldtentoonstelling, in *De 8 en Opbouw* 8 (1937) 18/19, 167-169.
Loeff-Bokma, A.H., Tentoonstelling 'De nieuwe woning' bij Metz & Co., in *Het Landhuis* 32 (1937) 15, 518.
Lugten-Reys, S., Landhuis 'De Lage Den' te Den Dolder, in *Het Landhuis* 32 (1937) 6, 190-191.
Maaskant, H., Woonhuis Hillebrand van architect Rietveld, in *De 8 en Opbouw* 8 (1937) 23, 218-221.
Merkelbach, B., Verplaatsbaar houten zomerhuisje ontwerp Rietveld en Schröder, in *De 8 en Opbouw* 8 (1937) 23, 223-224.
Niehaus, K., De Nieuwe Woning. Compact interieur van G. Rietveld, in *De Telegraaf*, 16 juni 1937, avondblad, 7.
Schaake, J., Een zomerplan voor de winter, in *Het Landhuis* 32 (1937) 23, 809.
Schelling, H.G.J., Nieuw werk van architect Rietveld, in *Bouwkundig Weekblad* 58 (1937) 5, 45-54.

1938
Anon., Winkels, in *De 8 en Opbouw* 9 (1938) 9, 79.
A.B., Interieur expositie bij Metz & Co, in *De Telegraaf*, 8 februari 1938, avondblad, 7.
Bromberg, P., *Practische woning-inrichting. Een handleiding voor iedereen*, Amsterdam, 1938, 135.
Brusse, H.J., De bioscoop Vreeburg te Utrecht, in *De 8 en Opbouw* 9 (1938) 1, 3-5.
Oven, R. van, Het flatgebouw Ehawo te Haarlem, in *Binnenhuis en Buitenwereld* 20 (1938) 11, 111-113.
Ravesteyn, S. van, Rede uitgesproken bij de opening van de meubel-tentoonstelling van de firma Metz & Co. te Amsterdam, in *De 8 en Opbouw* 9 (1938) 3, 21.
Ruyter-v.d.Veer, R. de, Flatgebouw voor allenstaande vrouwen, in *Utrechtsch Nieuwsblad*, 15 mei 1938.
Ruyter-v.d.Veer, R. de, Haarlemsch flatgebouw, in *Utrechtsch Nieuwsblad*, 19 november 1938.
Tijen, W. van, Beschouwing over de tentoonstelling Metz & Co., in *De 8 en Opbouw* 9 (1938) 3, 25-30.

1939
Anon., Wien Werkbund Siedlung, in *De 8 en Opbouw* 10 (1939) 17/18, 198.
Boeken, A., De hedendaagse architectuur. De beweging van 'Het Nieuwe Bouwen en de bouwkunst', in *De Telegraaf*, 1 januari 1939, 7.
Boerhave Beekman, W., *Hout van oerwoud tot interieur*, Deventer, 1939, 684.
Wattjes, J.G., Woonhuis aan de Van Ouwenlaan in Den Haag, in *Het Bouwbedrijf* 16 (1939) 21/22, 277-280, 301.

1940
Anon., Architect Rietveld en een rieten dak. Van zijn werk is meer te leren dan van het beste standaard werk, in *Utrechtsch Dagblad*, 7 augustus 1940, avondblad, 2.
Anon., Toonzaal tegelhandel Driessen Arnhem, in *De 8 en Opbouw* 11 (1940) 15/16, 143.
Bodon, A., Meubeltentoonstelling bij Metz & Co, in *De 8 en Opbouw* 11 (1940) 25/26, 216-223.
Gruyter, W.J. de, Rede uitgesproken ter gelegenheid van de opening der meubeltentoonstelling bij de Fa. Metz & Co. te Amsterdam, in *De 8 en Opbouw* 11 (1940) 25/26, 215-216.
Merkelbach, B., Bij het werk van Rietveld, in *De 8 en Opbouw* 11 (1940) 15/16, 137.
Penaat, W., Interieur huiskamer van woonhuisje te Tongeren, in *De 8 en Opbouw* 11 (1940) 15/16, 139.

1941
Anon., In Holland staat een huis, in *De 8 en Opbouw* 12 (1941) 2, 15-30.
Bakema, J.B., De vrije vorm, in *De 8 en Opbouw* 12 (1941) 8, 106-107.
Kloos, J.P., Zomerhuisje aan de Loosdrechtse Plassen, in *De 8 en Opbouw* 12 (1941) 8, 103-105.
Tussenbroek, O. van, Over wonen en wat dies meer zij. Z.M. de stoel, in *Interieur* 58 (1941) 401, 78-79.
Tijen, W. van, e.a., *Woonmogelijkheden in het nieuwe Rotterdam*, Rotterdam, 1941, 78-79.

1942
Anon., Interieur meubelen-tentoonstelling Metz & Co., in *De 8 en Opbouw* 13 (1942) 6, 81.
Bakema, J.B., Inleiding gehouden tijdens studieweekend HBO-Delft, in *De 8 en Opbouw* 13 (1942) 9, 105-106.
Taut, B., *Die Neue Wohnung. Die Frau als Schöpferin*, Leipzig, 1942, 37-38.

1946
Anon., Experiment uit één blad gevouwen, uit te voeren in fibre, in *Open Oog* (1946) 3.
Schenk, M.G., Na-oorlogsche stoelen, in *De Groene Amsterdammer*, 16 maart 1946.
Schmidt, G., Von der Beziehung zwischen Architektur und Malerei um 1920, in *Werk* 33 (1946) 7, 230.

1948
Broek, J.H. van den, Vijftig jaar Nederlandse architectuur, in *Bouw* 3 (1948) speciaal nummer september, 2, 4, 7.

1949
Anon., Verbouwing winkel Leidsestraat, Amsterdam. Chocolaterie 'Dauphine'. Arch. G. Rietveld, in *Forum* 4 (1949) 2/3, 95.
Anon., Verleden en heden. Diskussie tussen G.Th.Rietveld en Ir. Poude-royen, in *Bouw* 4 (1949) 10, 154.
Bodon, A. en Salomonson, H., De Nederlandse inzending op de Salon des Artistes, in *Forum* 4 (1949) 8, 300.
Boom, A. van der, en Plantenga, J.H., *Vijftig eeuwen bouw-, beeldhouw- en schilderkunst. Een inleiding tot de Westerse kunstgeschiedenis in haar voornaamste uitingen*, Zutphen, 1949, 390.
Goldwater, R. en d'Harnoncourt, R., *Modern Art in Your Life*, New York, 1949, vol. XVII no.1, 13.
Vriend, J.J., Gesprek met Rietveld over moderne architectuur op een Utrechts balcon, in *De Groene Amsterdammer*, 13 augustus 1949, 10; ook verschenen in J.J. Vriend, *Reflexen*, Amsterdam, 1959, 66-69.

1950
Anon., Amersfoort laat zien wat wonen is, in *Het Parool*, 17 juli 1950.
Anon., Eenvoud en harmonie moeten in onze woningen heersen. Expositie Schoonheid in Huis en Hof duurt vijf weken, in *Het Vrije Volk*, Hilversum, 18 juli 1950.
Anon., Expositie van wooncultuur die heel Nederland moet zien. Rietveld koos moderne uitgangspunten, in *Dagblad voor Amersfoort*, 5 augustus 1950, 3.
Anon., Huis en Hof trekt steeds meer bezoekers. Tentoonstellings-commité reikt Amersfoorters de hand, in *Dagblad voor Amersfoort*, 5 augustus 1950, 2.
Anon., Minister J. in 't Veld opende expositie Schoonheid in huis en hof, in *Trouw*, 17 juli 1950.
Anon., Modern is not one but many styles, in *Retailing Daily*, 21 juli 1950, 4.
Anon., Nieuwe flats voor vrouwen, in *De Haagse Post*, 15 oktober 1950.
Anon., Ritratto de Gerrit Rietveld, in *Crônica de Holanda* 6 (1950) 34, 38-40.
Anon., Schoonheid in huis en hof, in *De Beyaard* 4 (1950) 7, 1.
Anon., Schoonheid in huis en hof, in *Vrij Nederland*, 15 juli 1950.
Anon., Schoonheid in huis en hof. Landelijke tentoonstelling te Amersfoort van 15 juli t/m 27 augustus, in *Goed Wonen* 3 (1950) 8, 113-128.
Anon., Schoonheid in huis en hof. Tentoonstelling, in *Forum* 5 (1950) 9, 353- 354.
Broek, J.H. van den, Burgerlijke bouwkunde, in J. Bot en R.J. Forbes (red.), H.J. Pos e.a. (samenst.), *Eerste Nederlandse systematisch ingerichte encyclopedie*, Amsterdam, 1950, deel IX, 135-136.
Leviticus, W., Nieuwe woningen, nieuwe ideeën. Huisvrouw adviseert architect, in *Elseviers Weekblad*, 24 juni 1950, 29.
Molendijk, H., Schoonheid in huis en hof, in *De Beyaard* 4 (1950) 3, 1-3.
Vriend, J.J., De schoonheid van Huis en Hof, in *De Groene Amsterdammer*, 29 juli 1950, 3.

1951
Anon., Interieurfoto's Rietveld, in *Goed Wonen* 4 (1951) 6, 83.
Anon., cat. tent. 'De Stijl', Amsterdam, Stedelijk Museum, 1951, 97.
Anon., Wohnhaus für einen Arzt in Kinderdijk. Architekt G. Rietveld, in *Werk* 38 (1951) 11, 333.
Asscher, S., Iets over de problematiek

van bouw- en binnenhuiskunst, in *Hoe wonen wij?* 1 (1951) 7, 202-206.
Bleeker, R.D., Negende triennale. Tent. van architectuur en toegepaste kunst te Milaan, in *Bouw* 6 (1951) 48, 818.
Oven, R.L. van, Oud-nieuw en nieuw-oud, in *Hoe wonen wij?* 1 (1951) 7, 206-210.
Salomonson, H., Tentoonstelling 'De Stijl in Amsterdam', in *Goed Wonen* 4 (1951) 10, 156-158.
Schenk, M.G., Een huis in de zon, in *De vrouw en haar huis* 45 (1951) 3, 116-119.
Vriend, J.J., Het meubel in de laatste halve eeuw, in *Goed Wonen* 4 (1951) 6, 81-84.

1952
Anon., De gebrekkige kinderen in een tehuis als een paleis. Modern licht en koel en zoveel ruimte als zij maar willen hebben, in *Beurs en Nieuwsberichten*, 8 november 1952, 1.
Anon., Gloriedag voor het gebrekkige kind, in *Het Wit-Gele Kruis* (1952) 16.
Anon., Het kaduke Nederlandse paviljoen op de Biënnale, in *Nieuwe Rotterdamse Courant*, 19 juni 1952, 3.
Anon., Liefde en barmhartigheid hebben hun tehuis gevonden op Santa Maria. Architect G. Rietveld, in *Beurs en Nieuwsberichten*, 10 november 1952.
Anon., Mexicanen verdringen zich op 'Asi es Holanda', in *De Volkskrant*, 3 november 1952.
Anon., cat. tent. 'De Stijl: 1917-1928', New York, The Museum of Modern Art, 1952, vol. XX no. 2, 3-4, 6, 12-13.
Anon., Tehuis der gebrekkige kinderen, groots monument van sociale zorg geopend. Architect G. Rietveld, in *De Curaçao*, 5 november 1952.
Anon., Tehuis voor gebrekkige kinderen, in *Beurs en Nieuwsberichten*, 13 november 1952, 3.
Ferguut, Architect Rietveld wil onze huizen van sleur bevrijden, in *De Telegraaf*, 2 februari 1952, 9.
Kjær, J., Fremmede og danske stole, in *Dansk Kunsthaandværk* 25 (1952) 4, 55-60.

1953
Anon., G. Rietveld. Zwervende propagandist der moderne architectuur, in *De Tijd*, 24 januari 1953, 7.
Anon., Wohnhaus in Velp bei Arnhem, Holland. Architekt G. Rietveld, in *Bauen und Wohnen* 7 (1953) 3, 144-146.

1954
Anon., Biënnale te Venetië geopend. Rietveld bouwde een Nederlands paviljoen, waarin men gaarne komt, in *Algemeen Handelsblad*, 23 juni 1954, 5.
Anon., Hedendaagse keuken in landhuis. Arch. G. Rietveld, in *Goed Wonen* 7 (1954) 1, 4.
Anon., Een keuken in een buitenhuis. Ontwerp G. Rietveld, in *Goed Wonen* 7 (1954) 1, 10.
Anon., Nationaal Paviljoen op E 55 in schets gereed. Gouden koets in middelpunt, in *De Volkskrant*, 26 november 1954, 5.
Anon., Nederland geeft de toon aan op de Biënnale in Venetië, in *Nieuwe Rotterdamse Courant*, 21 juni 1954, 5.
Anon., Nederlands paviljoen op de biennale door G.Th. Rietveld, in *Bouw* 9 (1954) 41, 813.
Anon., Nederlands paviljoen voor deelname aan Biënnale te Venetië, in *Nieuw Utrechts Dagblad*, 11 februari 1954, 7.
Anon., *Il nuovo padiglione olandes sul terreno della biennale di Venezia*, Wormerveer, 1954, [vouwblad].
Anon., Op de manifestatie E 55 te Rotterdam, volgend jaar, komt ook een nationaal paviljoen, in *Nieuwe Rotterdamse Courant*, 26 november 1954, 1.
Anon., Rationele binnenhuis-architectuur van G. Rietveld in de Bijenkorf, in *Het Parool*, 13 februari 1954, 5.
Anon., G. Rietveld officier Oranje Nassau Orde, in *Nieuw Utrechts Dagblad*, 23 juni 1954.
B.E., Woonsuggesties van architect G. Rietveld in de Bijenkorf te Amsterdam, in *Goed Wonen* 7 (1954) 4, 63.
Barr, A.H. en Johnson, Ph.C. (red.), Architecture and design collections, cat. tent. 'Masters of art', New York, The Museum of Modern Art, 1954, 217.
Braat, L.P.J., De biennale van Venetië, in *Kroniek van kunst en cultuur* 14 (1954) 7, 121.
Jaffé, H.L.C., Wonen en wonen, in *Goed Wonen* 7 (1954) 7, 109-110.
Mieras, J.P., *Na-oorlogse bouwkunst in Nederland*, Amsterdam/Antwerpen, 1954, 45, 159.
Oven, R.L. van, Kleurenplan 1954. Rietveld en Constant, in *Interieur* (1954) 506, 145-147.
Schipper, J., Een woonsuggestie, een kleurenplan..., in *Wonen* (1954), 183.
Vriend, J.J., Bij het Nederlandse paviljoen van de 27ste biennale te Venetië, in *De Groene Amsterdammer*, 24 juli 1954, 9.
Vriend, J.J., *Na-oorlogse kleine landhuizen in Nederland*, Amsterdam/Antwerpen, 1954, 80-87.
Vriend, J.J., Nieuwe meubelen en interieurs in de Bijenkorf, in *De Groene Amsterdammer*, 20 februari 1954, 7.

1955
Anon., Architect Rietveld valt huldiging ten deel. 'Dank dat u mijn verleden hebt geordend', in *Utrechtsch Nieuwsblad*, 5 juli 1955, 4.
Anon., Complex van Rietveld is blikvanger van rondweg, in *Nieuw Utrechts Dagblad*, 4 augustus 1955, 2.
Anon., Sculpture pavilion, Arnhem, Holland. G. Rietveld, in *Architectural Design* 25 (1955) 12, 383-386.
Anon., De tentoonstelling E 55 is een demonstratie van energie in Nederland ontwikkeld van 1945-1955, in *Bouwkundig Weekblad* 73 (1955) 33/34, 383.
Anon., Woningen van Rietveld, in *Nieuw Utrechts Dagblad*, 5 augustus 1955, 2.
Braat, L.P.J., Rietvelds beeldhouw-paviljoen te Sonsbeek, in *Forum* 10 (1955) 11, 364-369.
Mees, J., Sonsbeek, in *Bouwkundig Weekblad* 73 (1955) 31/32, 361-365.
Merkelbach, B., Samenvatting van de 11e leergang A.& A. te Doorn, in *Forum* 10 (1955) 12, 427-428.
Noorlag, W. e.a., Tocht door Utrecht, in *Technisch Gemeenteblad* 41 (1955) 13, 161-163.
Schenk, M.G., Holland en Amerika, in *De vrouw en haar huis* 49 (1955) 9, 388-390.
Vriend, J.J., Rietveld op zijn best, in *De Groene Amsterdammer*, 18 juni 1955, 9.
Wentinck, Ch., De muzen in de ban van de energie. Spel van kleur op de E 55, in *Elseviers Weekblad*, 14 mei 1955, 7.

1956
Anon., Buffet op de Biennale, in *Elseviers Weekblad*, 14 juli 1956.
Anon., Huis aan de Hulksteinseweg te Arnhem. Architect G. Rietveld, in *Forum* 11 (1956) 5, 178-179.
Anon., Huis te Den Dolder. Architect G. Rietveld, in *Forum* 11 (1956) 4, 122-123.
Anon., Julianahal te Utrecht, in *Bouw* 11 (1956) 34, 718-720.
Anon., Sculpture pavilion by G. Rietveld, in *Arts and Architecture* 73 (1956) juni, 16-17.
Anon., Stalling bij station is eind september klaar. Fleurig accent in grauwe hoek, in *Nieuw Utrechts Dagblad*, 14 augustus 1956.
Bakema, J.B., Het 'Tweede Vrijz.-Christ. Lyceum' van Oud gezien in verband met de architectuur ontwikkeling, in *Forum* 11 (1956) 7, 229-230.
Blijstra, R., Rietveld pionier van moderne architectuur. Tentoonstelling in Centraal Museum, in *Het Vrije Volk*, 23 mei 1956.
Giedion, S., *Architektur und Gemeinschaft*, Hamburg, 1956, 28, 89.
Hovenkamp, J.M., Een huis met een dak, in *De vrouw en haar huis* 50 (1956) 6, 300-302.
Jaffé, H.L.C., *De Stijl 1917-1931*, Amsterdam, 1956, 18, 23-24, 27, 36, 146, 163-167, 207, 290; afb. 5, 19, 36, 37.
Nicolaï-Chaillet, C., *Woon prettig en practisch*, Amsterdam/Assen, 1956, 113.
Schenk, M.G., Het huis, waarnaar wij opgaan, in *De vrouw en haar huis* 50 (1956) 11, 538-540.
Seuphor, M., De Stijl, in *L Oeil*, 22 oktober 1956, 34-35.
Tijen, W. van, Rietveld op Sonsbeek, in *Forum* 11 (1956) 4, 142-143.
Vriend, J.J., Een koninklijke jaarbeurs-entree. Nieuw werk van G. Rietveld, in *De Groene Amsterdammer*, 17 maart 1956, 9.
Wind, J.G., Het uitbreidingsplan Tolsteeg-Hoograven, in *Polytechnisch Tijdschrift* 11 (1956) 50/51, 900b-908b.
Wood, J., Two exihibitions 1955. Pavilion designed by Rietveld for the international sculpture exhibition at Arnhem, Holland, in *Architects Yearbook* 7 (1956), 100-113.

1957
Anon., Ausstellungsbauten in Holland.

Pavillon für Kleinplastik in Arnhem. Architekt G. Rietveld, in *Neue Läden* (1957) 2, 153-154.
Anon., Droomhuis van G. Rietveld, in *Nieuw Utrechts Dagblad*, 20 mei 1957.
Anon., Flat met slaapnissen, in *De Volkskrant*, 12 december 1957.
Anon., Geboorte van een buurt en enige slotopmerkingen bij de woningen van Rietveld, in *Goed Wonen* 10 (1957) 9, 189-203.
Anon., cat. tent. 'Hand en Machine' Amsterdam, Stedelijk Museum 1957, 2, 20, 24.
Anon., Hoograven, in *Utrechtsch Nieuwsblad*, 5 april 1957.
Anon., 'Hoograven bouwt weer', in *Utrechtsch Nieuwsblad*, 11 april 1957.
Anon., Julianahal van de jaarbeurs te Utrecht, in *Bouwkundig Weekblad* 75 (1957) 3, 25-28.
Anon., Nog niet in de handel. Stapelstoel ontwerp G. Rietveld en W. Rietveld, in *Goed Wonen* 10 (1957) 5, 101-102.
Anon., Rietveld aan de eer, in *De Bouwwereld* 53 (1957) 1, 16.
Anon., Rietveld expositie in Centraal Museum. Geschenk voor architect bij zijn zeventigste verjaardag, in *Nieuw Utrechts Dagblad*, 24 september 1957, 3.
Anon., La salle de presse de L'Unesco. Une création néerlandaise, oeuvre de Gérard Rietveld, in *Nouvelles de Hollande. Information de l'ambassade des Pays-Bas* (1957), 1-2.
Anon., Een stijlvolle schoenzaak te Leeuwarden, in *Misset's vakblad van de schoenmakerij en de schoenwinkel* (1957) 11, 187.
Anon., De IXe triennale te Milaan, in *OKW-medelingen. Weekblad van het departement van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen* 21 (1957) 32/33, 373.
Anon., Wereldtentoonstelling 1958 te Brussel. Bouw van Nederlandse Textielafdeling begint in oktober a.s., in *Algemeen Handelsblad*, 24 augustus 1957.
Anon., Woningbouw van G. Rietveld te Hoograven Utrecht, in *Goed Wonen* 10 (1957) 9, 187-188.
Blijstra, R., *Nederlandse bouwkunst na 1900*, Amsterdam, 1957, 61, 63, 83, 89.
Engelman, J., De koevoet en het urbanisme, in *De Groene Amsterdammer*, 19 januari 1957.
Salomonson, H., Landhuizen, in *Bouwkundig Weekblad* 75 (1957) 26, 316-318.
Sandberg, W., Rietveld und seine Stuhle, in *Form* (1957) 1, 22-26.
Schaafsma, H., Een controverse in de deftige Domstad, in *De Groene Amsterdammer*, 5 januari 1957.
Sliedrecht, D. van, Het meubel vandaag, in *Wonen* (1957), 138-139.
Vriend, J.J. en Oud, J.J.P. (inl.), *Nieuwere architectuur. Beknopt overzicht van de ontwikkeling der architectuur van 1800 tot heden*, Bussum, 1957, 49, 52, 116-118.
Vries, R., Water, in *Bouwkundig Weekblad* 75 (1957) 27/28, 335.

1958

Anon., z.t., [over Bernhardhoeve], in *Nieuwe Provinciale Groninger Courant*, 21 oktober 1958.
Anon., Academie van Bouwkunst 50 jaar. Architect Rietveld: 'De nieuwe generatie zal niemand volgen', in *Haarlems Dagblad*, 13 oktober 1958.
Anon., L'Architecte Rietveld. Une exposition consacrée à son oeuvre au Musée d'Utrecht, in *Nouvelles de Hollande. Information de l'ambassade des Pays-Bas*, 24 mei 1958, 3.
Anon., Architect Gerrit Rietveld 70 jaar. Utrechts meubelmaker werd internationaal beroemd architect, in *Haagse Post*, 21 juni 1958, 7-9.
Anon., Architect Rietveld exposeert, in *Trouw*, 10 mei 1958.
Anon., Architect Rietveld gaf een visie op zijn eigen werk, in *Utrechtsch Nieuwsblad*, 23 juli 1958, 5.
Anon., Architect Rietveld geëerd met prachtige tentoonstelling, in *Nieuw Utrechts Dagblad*, 10 mei 1958; ook verschenen in *Dagblad voor Amersfoort*, 10 mei 1958.
Anon., Architect G. Rietveld over de moderne bouwkunst, in *Cobouw*, 14 november 1958.
Anon., Architect G. Rietveld spreekt voor 900 mensen. Radioverbinding tussen tuinzaal en aarts-bisschoppelijk museum, in *Nieuw Utrechts Dagblad*, 6 augustus 1958.
Anon., Architect G. Rietveld voor Haarlemse B.N.A.: ruimte moet primair blijven in de architectuur van onze tijd, in *Nieuwe Haarlemsche Courant*, 7 november 1958.
Anon., Architect Rietveld werkte in de toekomst, in *Nieuwe Schiedamsche Courant*, 12 mei 1958.
Anon., Architect G. Rietveld woensdag zeventig jaar. Jarige vertoeft in Scandinavië, in *Het Centrum*, 24 juni 1958.
Anon., Architect G. Rietveld 70. Vernieuwing der bouwkunst. Belangwekkende expositie in Utrechts Centraal Museum, in *Het Parool*, 22 mei 1958.
Anon., Architect G.Th. Rietveld 70 jaar, in *Haagsche Courant*, 24 mei 1958, wekelijks bijvoegsel, 1.
Anon., Artifort-meubelen volgens een ontwerp van G.Th. Rietveld, in *Visie* (1958) 7, 10.
Anon., Ausstellungsbau auf der Biennale di Venezia 1953/54. Architekt G. Rietveld, in *Die Bauzeitung* 63 (1958) 4, 166.
Anon., België onderscheidt Nederlanders op Expo, in *Trouw*, 22 augustus 1958.
Anon., Belgische onderscheidingen voor Nederlanders, in *Nieuwe Rotterdamse Courant*, 22 augustus 1958.
Anon., Berlijners waren weg van Rietveld-woning, in *Utrechtsch Nieuwsblad*, 6 oktober 1958.
Anon., Bouw van 40 koopflats, in *Nieuw Utrechts Dagblad*, 5 september 1958.
Anon., Dr. Th.M. Brown gaat na promotie op G. Rietveld als prof terug naar V.S., in *Nieuw Utrechts Dagblad*, 8 juli 1958, 3.
Anon., B. en W. vragen raad krediet voor een tentoonstellingsgebouwtje. Ontwerpen van Rietveld voor het terrein Zonnehof, in *Dagblad voor Amersfoort*, 26 juli 1958.
Anon., Centraal Museum. Bezoek, rondleidingen en ontvangsten tijdens de tentoonstelling 'Rietveld, bijdrage tot de vernieuwing der bouwkunst', in *Verslag van de Gemeente Utrecht*, 1958, bijlage 22, 4, 9, 23-24.
Anon., Einbauküche des G. Rietveld, in *Möbel und Dekoration*, 6 juni 1958, 294.
Anon., Ere-tentoonstelling architect Rietveld, in *De Volkskrant*, 12 mei 1958.
Anon., Etagebouw te Utrecht, in *Bouw* 13 (1958) 40, 1020.
Anon., Expositie Rietveld naar Zürich, in *Nieuw Utrechts Dagblad*, 18 juni 1958.
Anon., Expositiegebouw op Zonnehof. Ontwerp Rietveld, in *Amersfoortse Courant*, 26 juli 1958.
Anon., Exposition G.Th. Rietveld, in *Architecture d'Aujourd'hui* 29 (1958) 77.
Anon., Grote belangstelling voor architect Rietveld, in *De Tijd*, 23 juli 1958.
Anon., H.B.O.-studie voor een stadswijk, in *Forum* 13 (1958) 8/9, 290-295.
Anon., De hele wereld in zakformaat, in *Goed Nieuws*, Haarlem, 30 augustus 1958, 4.
Anon., Honderden plaatsen te kort bij lezing architect Rietveld, in *Trouw*, 23 juli 1958.
Anon., Jonge architecten ontwerpen concrete luchtkastelen, in *Vrij Nederland*, 25 oktober 1958.
Anon., Jubileum Academie van Bouwkunst in de hoofdstad gevierd, in *Nieuwe Rotterdamse Courant*, 13 oktober 1958, 2.
Anon., Ein Kunstpavillon in Arnhem/ Holland. Architekt G. Rietveld, in *Die Bauzeitung* 63 (1958) 4, 164-165.
Anon., Landbouwbeurs in Zuidlaren biedt veel perspectieven, in *Handels- en Transport Courant*, 23 oktober 1958.
Anon., Leistungen der Niederländer, in *Der Regenbogen* (1958) 11.
Anon., Mede dank zij ponymarkt: Vierhonderd paarden méér dan vorig jaar, in *Provinciaalse Drentsche en Asser Courant*, 22 oktober 1958.
Anon., Minister ir. H.B. Witte opent Rietveld-expositie. Deels hulde, deels een noodzakelijkheid, in *Nieuw Utrechts Dagblad*, 12 mei 1958.
Anon., Minister Witte opende Rietveld-tentoonstelling, in *Algemeen Handelsblad*, 12 mei 1958.
Anon., Minister Witte opende Rietveld-tentoonstelling in Utrecht, in *Eindhovens Dagblad*, 13 mei 1958.
Anon., Minister Witte opent Rietveld-expositie, in *Het Centrum*, 12 mei 1958.
Anon., Una mostra dell opera dell architetto Rietveld, in *Emporium* (1958) 764, 90-93.
Anon., Nederland deed Unesco een perskamer cadeau, in *Trouw*, 4 november 1958.
Anon., Nederlanders op Expo onderscheiden, in *Algemeen Dagblad*, 22 augustus 1958; ook verschenen in *De Tijd*, 22 augustus 1958.

Anon., Het Nederlandse paviljoen op de Expo. Ontwerp van Boks, Van den Broek, Bakema en Rietveld. Buitenlandse waardering, in *Bouw* 13 (1958) 36, 922-923.

Anon., Nederlands geschenk aan de Unesco in Parijs, in *Leids Dagblad*, 4 november 1958.

Anon., Nederlands geschenk aan Unesco, in *Noord-Ooster Wildervank*, 4 november 1958.

Anon., La IXe triennale de Milan, in *Journal de l'ameublement* (1958) 713, 146.

Anon., Niet bouwmassa maar ruimte in architectuur. Lange rij voor lezing van Rietveld. Tweede lezing op dinsdag 5 augustus, in *Het Centrum*, 23 juli 1958.

Anon., Het nieuwe Unesco-gebouw is geopend. Peperduur complex van vergissingen, in *Elseviers weekblad*, 8 november 1958, 29.

Anon., Nieuw gebouw van Unesco ingewijd, in *Het Parool*, 4 november 1958.

Anon., Nieuw Unesco-paleis in Parijs is boeiende staalkaart van de modernste kunststromingen, in *Leids Dagblad*, 8 november 1958, 3.

Anon., Openingswoord uitgesproken door de minister van Volkshuisvesting en Bouwnijverheid bij de tentoonstelling van Rietveld, 10 mei 1958, in *Bouwkundig Weekblad* 76 (1958) 25, 308-309.

Anon., Overzichtsexpositie van werk van Rietveld, in *Het Centrum*, 9 mei 1958.

Anon., Paviljoen Sonsbeek, in *Kroniek van kunst en cultuur* 18 (1958) 5, 102.

Anon., Project voor Kanaleneiland, in *Nieuw Utrechts Dagblad*, 10 mei 1958.

Anon., Rietveld, in *Architect and Building News* (1958) 213, 845.

Anon., Rietveld, in *De vrouw en haar huis* 52 (1958) 6, 246-247.

Anon., G. Rietveld, in *Forum* 13 (1958) 3, 2-42.

Anon., Rietveld baanbreker van het nieuwe bouwen, in *Nieuwe Rotterdamse Courant*, 24 mei 1958.

Anon., G.Th. Rietveld, bouwend kunstenaar. Tentoonstelling in Utrecht bij 70ste verjaardag, in *Eindhovens Dagblad*, 24 mei 1958.

Anon., Rietveld-expositie door minister Witte in Utrecht geopend, in *Het Parool*, 12 mei 1958.

Anon., G.Th. Rietveld geb. 1888, in *Goed Wonen* 11 (1958) 6, 130-132.

Anon., Rietveld. Niet arm en niet rijk maar kind van de aarde. Causerie over achtergrond van het eigen werk, in *Nieuw Utrechts Dagblad*, 23 juli 1958.

Anon., Rietveld over bouwkunst in de toekomst: 'Beste architect moet beste teamleider zijn', in *Nieuw Utrechts Dagblad*, 13 oktober 1958.

Anon., G. Rietveld sprak feestrede uit, in *Het Parool*, 13 oktober 1958.

Anon., Rietvelds scheppende werk belangrijk voor gemeenschap, in *Utrechtsch Nieuwsblad*, 12 mei 1958.

Anon., Rietvelds werk in negen facetten weerspiegeld, in *Trouw*, 10 mei 1958.

Anon., Rietveldtentoonstelling te Utrecht geopend, in *Nieuwe Rotterdamse Courant*, 12 mei 1958.

Anon., G.Th. Rietveld, vernieuwer en zoeker, in *Deventer Dagblad*, 23 mei 1958.

Anon., G.Th. Rietveld, vernieuwer en zoeker, in *Helderse Courant*, 24 mei 1958; ook verschenen in *Schager Courant*, 24 mei 1958; *Provinciale Zeeuwse Courant*, 24 mei 1958; *Amersfoortse Courant*, 24 mei 1958; *Dagblad van het Oosten*, 14 juni 1958.

Anon., Rietveld zelf. Overstelpende belangstelling, in *Het Vrije Volk*, Utrecht, 23 juli 1958.

Anon., G. Rietveld 70 jaar, in *Forum* 13 (1958) 3, 75.

Anon., G. Rietveld zeventig jaar, in *Het Parool*, 23 juni 1958.

Anon., Robot speelt een hoofdrol bij opening Rietvelds aula, in *Nieuw Utrechts Dagblad*, 20 maart 1958, 4.

Anon., Robot speelt rol bij inwijding vernieuwde aula Rijksacademie. Knappe vondsten architect Rietveld, in *Het Parool*, 20 maart 1958.

Anon., Sociale regeling in de particuliere sector, in *Het Centrum*, 5 september 1958.

Anon., Stijlbeweging. Expositie in Duitsland, in *De Tijd*, 18 september 1958.

Anon., Tentoonstelling over Rietveld geopend, in *De Tijd*, 12 mei 1958.

Anon., Tentoonstelling Rietveld. Bijdrage tot de vernieuwing der bouwkunst, in *Het Bouwbedrijf* 35 (1958) 9, 88; ook verschenen in *De Schakel, personeelsorgaan van de Gemeente Utrecht*, 25 juni 1958, 16-17.

Anon., Symbool van samenwerking. Drie bouwmeester maken Unesco-paleis, in *De Volkskrant*, 13 november 1958.

Anon., Unesco betrekt nieuw gebouw te Parijs, in *Nieuwe Rotterdamse Courant*, 4 november 1958.

Anon., Het Unesco-complex, in *Nieuwe Rotterdamse Courant*, 22 november 1958, 5.

Anon., Unesco-gebouw in Parijs geopend. Nederland zorgde voor de perskamer, in *De Tijd*, 4 november 1958.

Anon., Utrechtse primeur: eigen huis voor een zeer laag beginkapitaal, in *Trouw*, 6 september 1958.

Anon., Utrecht start met sociale woningbouw, in *Het Vrije Volk*, 5 september 1958.

Anon., Van de stoel tot de stad in Rietvelds bouwkunst, in *Trouw*, 17 mei 1958, 9.

Anon., Van het oude vak naar de vrijere architectuur. Indrukwekkende tentoonstelling in het Centraal Museum van het werk van Rietveld, in *Het Binnenhof*, 17 mei 1958, 15.

Anon., Vernieuwer en zoeker. Bij de 70ste verjaardag van een vooraanstaand architect, in *Provinciale Drentsche en Asser Courant*, 31 mei 1958.

Anon., Voor architect Rietveld. Minister opende van een papiertje, in *Algemeen Dagblad*, 12 mei 1958.

Anon., Werk van Rietveld in Utrechts Centraal Museum, in *Eindhovens Dagblad*, 10 mei 1958.

Anon., Zeventigjarige architect spreekt met milde zelfspot over eigen werk. Enorme belangstelling voor lezing van Rietveld, in *Trouw*, Utrecht, 24 juli 1958.

Anon., Zuidlaardermarkt trok weer enorm veel bezoek, in *Winschoter Courant*, 22 oktober 1958.

Anon., Zuidlaren was weer de grote trekpleister, in *De Noord-Ooster*, 22 oktober 1958.

Andriessen, N.H., Rietveld: een dichter, in *Katholiek Bouwblad*, 25 (1958) 21, 321-324.

Bakema, J.B., Het Moderne Bouwen. Een serie voordrachten gehouden voor de Stichting Studium Generale te Delft, november 1958, 13.

Bakema, J.B., De sociale individualist Rietveld, in *De Groene Amsterdammer*, 17 mei 1958, 9.

Bakema, J.B. e.a., cat. tent. 'Rietveld. Bijdrage tot de vernieuwing der bouwkunst', Utrecht, Centraal Museum, 10 mei-10 augustus 1958.

Beek, M. van, Rietveld zeventig jaar. Overzichtstentoonstelling in Centraal Museum Utrecht, in *De Tijd*, 17 mei 1958, 9.

Betting, W. en Vriend J.J., *Bungalows. Duitsland, Engeland, Italië, Nederland, België, Denemarken*, Amsterdam, 1958, 48-49, 60-61.

Beusekom, H.G. van, G.Th. Rietveld. Kunstenaar van het ongekunstelde, in *Nieuwe Haagsche Courant*, 7 juni 1958; ook verschenen in *Rotterdamsch Parool*, 7 juni 1958.

Bibeb, Wij maken maar een achtergrond. Gesprek met architect Rietveld, in *Vrij Nederland*, 19 april 1958, 3.

Blijstra, R., Rietveld: pionier van moderne architectuur, in *Het Vrije Volk*, 20 mei 1958.

Bosman, A., Rietveld zeventig jaar, in *Algemeen Dagblad*, 24 mei 1958.

Broek, J.H. van den, en Boot, J., 50 jaar Nederlands bouwen, in *Bouwkundig Weekblad* 76 (1958) 50/51, 589.

Brown, Th.M., *The Work of G.Th. Rietveld, architect*, Utrecht/Cambridge, 1958.

Buffinga, A., Door een gekleurde bril de toekomst zien, in *Elseviers Weekblad*, 19 juli 1958, 21.

Buffinga, A., De eeuwig jonge bouwkunst van Rietveld, in *Elseviers Weekblad*, 17 mei 1958, 7.

Buffinga, A., Rietveld. Opmerkingen in de kantlijn, in *Bouw* 13 (1958) 33, 851.

Buys, B., De bijdrage van Rietveld tot de vernieuwing van de bouwkunst, in *Haarlems Dagblad*, 24 mei 1958.

Doelman, C., Rietveld. A pioneer of modern architecture, in *Delta* 1 (1958) 3, 56.

Engelman, H., G.Th. Rietveld's levenswerk op overzichtstentoonstelling, in *De Telegraaf*, 20 mei 1958, 7.

Eyck, A. van, De bal kaatst terug, in *Forum* 13 (1958) 3, 104-111.

Eyck, A. van, Kwadraten met een glimlach, in *De Groene Amsterdammer*, 17 mei 1958, 9.

Franquinet, R., Mislukte greep naar artistieke hoogtepunten in de nieuwe Unesco-tempel, in *Vrij Nederland*, 25 oktober 1958, 5.

Hartsuyker, H., Rietveld 70 Jahre, in *Werk* 45 (1958), 183-184.

Hekker, R.C., Scheppingen van de architect Rietveld vertonen opgaande lijn, in *Het Vaderland*, 24 juni 1958.

Huijgens, S., Paarden en krentenbrood, in *Nieuws van de Dag*, 22 oktober 1958; ook verschenen in *De Telegraaf*, 28 oktober 1958.
Jaffé, H.L.C., G. Rietveld 70 jaar, in *Bouwkundig Weekblad* 76 (1958) 25, 301-307.
Kultermann, U., *Baukunst der Gegenwart. Dokument des Neuen Bauens in der Welt*, Tübingen, 1958, 136, 140-141.
Mus, C., Architect G.Th. Rietveld 70 jaar. Persoonlijke herinneringen en her-ontmoetingen, in *Ons Huis* 16 (1958) 8, 1130-1141.
Mus, C., Bij het werk van architect G. Rietveld sr.: 70 jaar, in *Rotan Staal Plastic* 2 (1958) 4, 11-14.
Oliemuller, T., Indringende en heldere studie over architect G. Rietveld, in *Het Centrum*, 19 augustus 1958, 5.
Oliemuller, T., G. Rietveld en de vernieuwing van de bouwkunst, in *Het Centrum*, 17 mei 1958.
Pearson, M., Rietveld, in *Architectural Design* 28 (1958) 6, 246.
Redeker, H., Kunst en vliegwerk in het nieuwe Unesco-gebouw, in *Algemeen Handelsblad*, 1 november 1958.
Roh, J., Bauen und Formen in Holland 1920 bis heute, in *Werk und Zeit* (1958) 11.
Sarneel, K., Gerrit Rietveld 70 jaar, in *De Linie*, 31 mei 1958, 7.
Schaafsma, H., Architect Rietveld zeventig, in *Nieuw Utrechts Dagblad*, 21 juni 1958.
Schaafsma, H., Forum eert Rietveld, in *Nieuw Utrechts Dagblad*, 7 juni 1958.
Schaafsma, H., Geïnspireerd vernieuwer van de bouwkunst. Rietveld, in *Haags Dagblad*, 24 mei 1958.
Schaafsma, H., Kinderstoel van Rietveld, in *Nieuw Utrechts Dagblad*, 31 mei 1958.
Schaafsma, H., Rietveld de spreker, in *De Groene Amsterdammer*, 16 augustus 1958.
Schaafsma, H., Rietveld. Geen brave burgerlijkheid, in *Nieuw Utrechts Dagblad*, 24 mei 1958, 7.
Schaafsma, H., Rietvelds abc der ruimte, in *Nieuw Utrechts Dagblad*, 17 mei 1958.
Schröder, H., Rietveld: een stimulerend architect, in *Museumjournaal voor Moderne Kunst* 4 (1958) 2, 32-36, 40-42.
Smit, G., Architect Rietveld pionier van moderne bouwkunst. Waardering van werk kwam erg laat, in *De Volkskrant*, 21 juni 1958.
Smithson, A., Rietveld, in *The Architect and Building News* 26 (1958) 213, 845.
Swillens, P.T.A., Architect Rietveld wordt zeventig. Uitzonderlijk begaafd kunstenaar, in *Utrechtsch Nieuwsblad*, 17 mei 1958, 15.
Tuynman, G.W., Rietveld 70 jaar, in *Bouwkundig Weekblad* 76 (1958) 25, 307.
Vreugdenhil, J.M., Het ideale wonen, in *Moeder vrouwenpost*, augustus 1958, 354-355.
Vriend, J.J., Brussel. Optocht der architectuur, in *De Groene Amsterdammer*, 19 april 1958, 5.
Vriend, J.J., Muzikale Spoetnik, in *De Groene Amsterdammer*, 29 maart 1958, 11.
Vriend, J.J., G. Rietveld. Bij zijn tentoonstelling en zijn 70ste verjaardag, in *De Groene Amsterdammer*, 17 mei 1958, 9.
Witte, H.B., Rietveld. Spirituele aspecten van het nieuwe bouwen. Volstrekte klaarheid, uiterste eenvoud, in *Bouw* 13 (1958) 21, 533.
Zanuccoli, L., Cominciò la carriera con una seggiola il più grande architetto olandese, in *Cronaca di Firenze*, 2 juni 1958, 3.

1959

Anon., Das Abenteuer des Wohnens, in *Magnum* (1959) 25, 20-21.
Anon., Affiche-ontwerpen voor tentoonstelling G. Rietveld in Stedelijk Museum Amsterdam. Ontw. van J. Bons, W. Crouwel en O. Treumann, in *Forum* 14 (1959) 5, 164.
Anon., Amersfoort, schone slaapster, kwam laatste jaren tot ontwaken, in *Trouw*, 27 april 1959.
Anon., Amersfoort viert feest om zijn 700-jarig bestaan, in *Nieuwe Rotterdamse Courant*, 9 juni 1959.
Anon., Amersfoort zeven eeuwen oude stad gaat feesten, in *Rotterdamsch Parool*, 13 juni 1959.
Anon., Amersfoort 700 jaar stad. In enkele jaren anders geworden, in *Hier Rotterdam*, 19 juni 1959.
Anon., Architect Rietveld bouwt 50 bungalows in vierde duinkom op Schiermonnikoog, in *Leeuwarder Courant*, 11 april 1959.
Anon., Architect G.Th. Rietveld ontwierp voor Amersfoort een tentoonstellingsgebouw, in *Amersfoortse Courant*, 22 mei 1959.
Anon., Architect Rietveld sr. bouwt aula voor begraafplaats in Hoofddorp, in *Nieuwe Haarlemsche Courant*, 9 mei 1959.
Anon., Boekje voor schooljeugd doet Rietveld recht, in *Nieuw Utrechts Dagblad*, 1 juli 1959.
Anon., Boek over en voor Rietveld, in *Trouw*, Utrecht, 7 juli 1959.
Anon., Bouw kunstacademie start nog dit jaar. Ontwerper is G. Rietveld, in *Trouw*, 11 april 1959.
Anon., Brown over Rietveld: 'Schepper nieuwe levensstijl', in *Nieuw Utrechts Dagblad*, 3 januari 1959.
Anon., Bungalowpark op Schiermonnikoog, in *Cobouw*, 25 april 1959.
Anon., Het denken komt later pas, in *De Gelderlander*, Nijmegen, 28 april 1959.
Anon., Het eeuwfeest kan nu beginnen, in *Dagblad voor Amersfoort*, 9 juni 1959.
Anon., Goede methode, in *Nieuws van de Dag*, 21 april 1959.
Anon., Grote vis, geschenk of grap?, in *De Noord-Amsterdammer*, 10 juli 1959.
Anon., Hoog en droog, in *Nieuwe Haagsche Courant*, 7 oktober 1959.
Anon., In De Zonnehof te Amersfoort herleven zevenhonderd jaren historie in archivalia, maquettes en foto' s, in *Nieuw Utrechts Dagblad*, 20 juni 1959.
Anon., Kantoorgebouw voor Schrale's Beton te Zwolle. Architect G.Th. Rietveld, in *Bouwkundig Weekblad* 77 (1959) 36, 430-431.
Anon., Karakteristiek door architect G. Rietveld. Oude meubel eiste iets van ons, 't moderne eist niets, in *Nieuw Utrechts Dagblad*, 21 maart 1959.
Anon., Kunstnijveraars in een glazen huisje. Amsterdam hoopt een echte Rietveld te verwerven, in *De Nieuwe Dag*, 4 juni 1959; ook verschenen in *De Tijd*, 4 juni 1959.
Anon., Kunstnijverheidsonderwijs in indrukwekkend gebouw, in *Het Vrije Volk*, Amsterdam, 5 juni 1959.
Anon., Kunstnijverheidsonderwijs. Plannen voor nieuw instituut bij stadion, in *Trouw*, 4 juni 1959.
Anon., Kunstoefening over 2 jaar in een glazen huis. Met bouw nieuwe school wordt dit jaar begonnen, in *Het Vrije Volk*, 1 april 1959.
Anon., Merkelbach over het werk van Rietveld. Architectuur als levensuiting, in *Gooische Courant*, 6 maart 1959; ook verschenen in *De Nieuwe Dag*, Amsterdam, 6 maart 1959; *De Tijd*, 6 maart 1959.
Anon., Nieuwbouw Kunstoefening in Arnhem, in *Cobouw*, 5 juni 1959.
Anon., Nieuwbouw van Kunstoefening aan Onderlangs begint dit jaar. Prachtige schepping van architect G. Rietveld, in *Nieuwe Zeister Courant*, 13 april 1959.
Anon., Nieuwe Finse stoffen van Bij den Dom, in *Utrechtsch Nieuwsblad*, 11 maart 1959.
Anon., Het nieuwe 'Kunstoefening' van architect G. Rietveld, in *Arnhems Dagblad*, 11 april 1959.
Anon., Nieuwe school kunstnijverheid voor zevenhonderd leerlingen, in *De Volkskrant*, 5 juni 1959.
Anon., Nieuw gebouw Instituut Kunstnijverheid voor zevenhonderd leerlingen. Minister hecht goedkeuring aan ontwerp van architect Rietveld, in *Het Parool*, 4 juni 1959.
Anon., Nieuw gebouw voor kunstnijverheidschool, in *Nieuwe Rotterdamse Courant*, 5 juni 1959.
Anon., Nijmegen gaat uitbreiden. Nieuwe wijken geënt op parochie-eenheid, in *Algemeen Handelsblad*, 10 juni 1959.
Anon., Ontwerp nieuwe kunstnijverheidsschool is gereed. Plannen goedgekeurd door O.K. en W, in *Algemeen Handelsblad*, 4 juni 1959.
Anon., Paars tegen blauw en het vloekte niet..., in *Libelle*, 2 mei 1959, 44-45.
Anon., Le pavillon des Pays-Bas à la biennale de Venise de l'architecte G. Rietveld, in *Schweizerische Technische Zeitschrift* 56 (1959) 7, 120-121.
Anon., G. Rietveld, in *Haarlems Dagblad*, 18 maart 1959.
Anon., Rietveld, in *Het Centrum*, 20 juni 1959.
Anon., Rietveld, bouwmeester van een nieuwe tijd. Boekje voor 6de klassers, in *Utrechtsch Nieuwsblad*, 4 juli 1959.
Anon., G. Rietveld bouwt in Nijmegen, in *Nieuw Utrechts Dagblad*, 10 juni 1959.
Anon., Rietveld in Amsterdam. Boeiende tentoonstelling, in *Utrechts Nieuwsblad*, 14 maart 1959.
Anon., Rietveld's schepping te

Ilpendam belevenis van Stijlprincipes, in *Nieuwe Noordhollandse Courant*, 8 mei 1959.
Anon., Rietvelds tentoonstelling naar Amsterdam, in *Utrechtsch Nieuwsblad*, 2 februari 1959.
Anon., Stadsuitbreiding te Nijmegen, in *Cobouw*, 12 juni 1959.
Anon., Stadsuitbreiding te Nijmegen, in *Nieuwe Rotterdamse Courant*, 10 juni 1959.
Anon., Tentoonstelling, in *De Nieuwe Dag*, 12 maart 1959.
Anon., Tentoonstellingsgebouw Zonnehof bijna gereed. Rietvelds schepping een uitkomst voor Amersfoort, in *Amersfoortse Courant*, 22 mei 1959.
Anon., Velerlei exposities in en rond Rietvelds Zonnehof, in *Algemeen Handelsblad*, 30 juni 1959.
Anon., Woningwetwoningen met flexibele kamerwanden. Nieuwtje bij bouw op Kanaleneiland, in *Nieuw Utrechts Dagblad*, 15 augustus 1959.
Anon., Zonnehof in de buitenlandse belangstelling, in *Dagblad voor Amersfoort*, 11 oktober 1959.
Anon., Zuidlaarder markt is nieuw gebouw rijker, in *Algemeen Handelsblad*, 20 oktober 1959.
Anon., Zuidlaren heeft op 1 oktober 1959 landbouwbeurs van Rietveld, in *Provinciaalse Drentsche en Asser Courant*, 27 februari 1959.
Bartman, J.H., De kringloop der stijlen. Honderd jaar na de industriële revolutie breekt een nieuwe stijlperiode aan, in *Haarlems Dagblad*, 11 maart 1959.
Biemen, A. van, Het werk van Rietveld, in *Tijd en Taak*, 11 april 1959, 7-8.
Buffinga, A., Facetten, in *Bouw* 14 (1959) 20, 561.
Buffinga, A., Het hoofdkwartier van de Unesco te Parijs, of hoe de kunsten wel samen werkten, in *Bouw* 14 (1959) 40, 1137.
Buffinga, A., Zwolle bouwt voor 200.000 mensen. Verantwoording van een mislukking, in *Elseviers Weekblad*, 27 september 1959, 25.
Gispen, W.H., Tentoonstellingen van nieuwe meubelen bij Metz & Co, in *Nieuws van de Dag*, 8 juli 1959.
Gool, J. van, Architect Rietveld: éénmanswerk met eigen visie. Tentoonstelling in Stedelijk Museum, in *Het Parool*, 24 maart 1959.
Jaffé, H.L.C., Rietveld, in *Goed Wonen* 12 (1959) 3, 91-92.
Jaffé, H.L.C., Het werk van G. Rietveld, in *Nieuwe Rotterdamse Courant*, 3 april 1959, 5.
Kultermann, U., Rietveld – neu bewertet, in *Möbel und Decoration* 7 (1959) mei.
Lodewig, F., Der Architekt G. Rietveld, in *Schweitzerische Technische Zeitschrift* 7 (1959) februari, 117-120.
Molendijk, H., Expositieruimte voor de beeldende kunst, in *De Nederlandse Gemeente* 13 (1959) 44, 573-574.
Roth, A., L Oeuvre de Gerrit Rietveld, in *Architecture. Formes et Fonctions* 6 (1959), 88-95.
Schaafsma, H., *Gerrit Rietveld. Bouwmeester van een nieuwe tijd*, Utrecht, 1959.
Ubink, J., Bart van der Leck en G. Rietveld. Stijl-exposities in Stedelijk Museum te Amsterdam, in *Nieuwsblad van het Noorden*, 28 maart 1959.
Vriend, J.J., Een boek over G. Rietveld, in *De Groene Amsterdammer*, 31 januari 1959.
Vriend, J.J., Er bestaat geen oude of nieuwe architecuur – alleen goede of slechte, in *De Groene Amsterdammer*, 26 oktober 1959, 11, 14.
Vriend, J.J., *Reflexen. Nederlands bouwen na 1945*, Amsterdam, 1959, 64-73, 76.
Vriend, J.J., *De schoonheid van ons land. Architectuur van deze eeuw*, Amsterdam, 1959, 35, 36, 62; afb. 38-40, 54-64.

1960

Anon., Architect Rietveld bouwde een kunstcentrum. Expositieruimte te Amersfoort, in *Utrechtsch Nieuwsblad*, 26 augustus 1960.
Anon., Architect Rietveld ontving Sikkensprijs, in *Bouw* 15 (1960) 25, 760.
Anon., Buildings designed by Gerrit Rietveld, architect, in *Architettura* 6 (1960) 8, 534-542.
Anon., Centraal Museum met stijlkamers verrijkt. Ook schenking van architect G.Th. Rietveld, in *Amersfoortse Courant*, 19 mei 1960.
Anon., Centraal Museum. Twee stijlkamers erbij gekregen gewijd aan Rietveld en C.A. Lion Cachet, in *Utrechtsch Nieuwsblad*, 19 mei 1960.
Anon., Expositiepaviljoen is pure architectuur, in *Nieuwe Vlaardingsche Courant*, 21 oktober 1960.
Anon., Front van jaarbeurs wordt niet verbouwd. Architect Rietveld krijgt toch zijn zin, in *De Rotterdammer*, 2 september 1960.
Anon., Geen verbouwing jaarbeurs, in *De Volkskrant*, 3 september 1960.
Anon., Geen verbouwing jaarbeursfront, in *Delftse Courant*, 3 september 1960.
Anon., Jubileum cadeau ontwerp van befaamd architect, in *Het Vrije Volk*, 20 oktober 1960.
Anon., Ontwerp-opdracht vergroting Centr. Museum aan G. Rietveld, in *Utrechtsch Nieuwsblad*, 29 november 1960.
Anon., Plan voor nieuw gebouw ten bate van Centraal Museum, in *Nieuwe Rotterdamse Courant*, 30 november 1960.
Anon., Rietveld bouwt vleugel tussen tuinzaal en artilleriestallen. Eerste fase voor uitbreiding Centraal Museum, in *Trouw*, 2 december 1960.
Anon., Rietveld kan plan museum ontwerpen, in *Nieuw Utrechts Dagblad*, 10 december 1960.
Anon., cat. tent. 'De Stijl', Rome, Galleria Nazionale d'Arte Moderna, 1960, 7-8.
Anon., Vele specialisten zijn tezamen architect. Symposium over ruimtekunst, in *Nieuw Utrechts Dagblad*, 8 april 1960.
Anon., Vlaardingen krijgt straks permanent beeldhouwpaviljoen. Architect G. Rietveld, in *Het Vrije Volk*, Rotterdam, 21 oktober 1960.
Anon., Woonhuis te Ilpendam. Architect G. Rietveld, in *Bouwkundig Weekblad* 78 (1960) 7, 145-148; ook verschenen in *Thuis* 27 (1960) 108, 24-25.
Anon., Zonnehof te Amersfoort, in *Bouwkundig Weekblad* 78 (1960) 14, 323-326.
R.B., Architect Rietveld tovenaar van kleine culturele gebouwen, in *Het Vrije Volk*, Utrecht, 20 augustus 1960.
Argan, G.C., De Stijl. Una buona battaglia per restituire l'arte agli uomini, in *Giornale Avanti*, 23 november 1960.
Banham, R., *Theory and Design in the First Machine Age*, London, 1960.
Benevolo, L., *Storia dell Architettura Moderna*, Bari, 1960, 405-407, 409-410, 550; ook verschenen als: *Geschichte der Architektur des 19. und 20. Jahrhunderts*, München, 1964, en als: *History of Modern Architecture*, London, 1971.
Beukman, R., Beter wonen voor allen, in *Algemeen Dagblad*, 15 maart 1960, 7; ook verschenen in *Rijn en Gouwe*, 17 maart 1960, 7.
Everts, F.E.C., Nederland op de wereldtentoonstelling Brussel 1958, 's-Gravenhage, 1960, 12, 93.
Eyck, A. van, Overwegend vuile was, in *Forum* 15 (1960) 4, 150-156.
Goethem, J. van, Quattro opere di Gerrit Rietveld in Olanda, in *Architettura* 6 (1960) 62, 534-542.
Looman, H.J. (samenst.), Snel + goedkoop = slecht, in *Elseviers Weekblad*, 24 december 1960.
Sandberg, W. (org.), cat. tent. 'Jonge Nederlandse Schilderkunst', Amsterdam, Stedelijk Museum, 1960, 2; ook verschenen als: cat. tent. 'Junge holländische Malerei', Fränkische Galerie, Nürnberg, 1960.
Vriend, J.J., Driemaal Rietveld, in *De Groene Amsterdammer*, 18 juni 1960, 14.

1961

Anon., Architect Rietveld kan aan de slag. Plan uitbreiding museum komt in bespreking, in *Het Vrije Volk*, Utrecht, 27 juni 1961.
Anon., *Centraal Museum Utrecht. Keuze uit tien jaar aanwinsten 1951-1961*, Utrecht, Centraal Museum, 1961, 69, 76-77, 109.
Anon., Nederlandse architectuur naar de Biënnale, in *Trouw*, 25 juli 1961.
Anon., Nova cadeira hollandesa, in *Habitat* (1961) 65, 5.
Anon., Rietveld, in *Sele Arte* 9 (1961) 50, 2-13.
Anon., Verwezenlijking uitbreiding Centraal Museum komt nabij. Voorlopig ontwerp van architect G. Rietveld, in *Het Centrum*, 26 juni 1961.
Anon., Woonhuis te Santpoort, in *Bouw* 16 (1961) 45, 1707.
Anon., Woonhuis te Santpoort. Architect G.Th. Rietveld, in *Bouwkundig Weekblad* 79 (1961) 17, 333-336.
S.N., Wohnhaus in Ilpendam / Niederlände, in *Deutsche Bauzeitschrift* 9 (1961) november.
Goethem, J. van, 40 jaar moderne bouwkunst in Nederland. Een beschouwing over Rietveld naar aanleiding van een lezing gehouden op 28 maart in Den Bosch, in *Het Huisgezin*, 1 april 1961.

Menna, F., Gerrit Rietveld e le origini di De Stijl, in *Art Oggi* (1961) 12, 21-25.
Mus, C., Wij spraken met Rietveld over zijn opvattingen, in *Ons Huis* 19 (1961) 5, 808-813.
Osselen, W. van, Permanent expositiecentrum komt in de beurs van Berlage, in *Maandbericht van het Instituut voor Industriële Vormgeving* (1961) 112, 2-4.
Sandberg, W. en Jaffé, H.L.C., cat. tent. 'Kunst van het heden in het Stedelijk', Amsterdam, Stedelijk Museum, 1961, 133-134.
Tijen, W. van, Discussieavond A. et A., in *Forum* 15 (1961) 9, 312-325.
Vriend, J.J., Pioniers van het heden, in *De Groene Amsterdammer*, 2 september 1961.
Vriend, J.J., Pioniers van het heden. Expositie 'Wonen 1870 tot morgen', Amsterdam/ Rotterdam/ Den Haag, De Bijenkorf, 1961. [vouwblad]

1962
Anon., Architect Rietveld maakt schets voor Amersfoortse schouwburg. Officieel niets beslist, officieus keuze wel degelijk bepaald, in *Dagblad voor Amersfoort*, 11 januari 1962.
Anon., Dall Olanda. A Santpoort, presso Haarlem, la più recente villa di Rietveld, in *Domus* (1962) 396, 1-11.
Anon., Gehoorzaalplannen een zaak van burgers, industrie en overheid?, in *Het Centrum*, 26 juni 1962, 5.
Anon., Kunstnijverheidsschool hoopt op nieuw gebouw, in *Het Parool*, 10 maart 1962.
Anon., cat. tent. 'Kunst von 1900 bis heute', Wenen, Museum des 20. Jahrhunderts, 1962, 81.
Anon., Ook de architect moet de moderne tijd verstaan. Lezing van Rietveld voor de Friese Bouwkring, in *Friese Koerier*, 17 november 1962.
Anon., Prullen als contrast tegen mooie produkten, in *Het Vrije Volk*, 13 oktober 1962.
Anon., Verzorgingsflat van veertig meter hoogte langs Utrechtseweg. Architect Rietveld, in *Het Vrije Volk*, Arnhem, 27 maart 1962.
Anon., Weverij 'De Ploeg' kreeg een nieuw gebouw in Bergeyk, in *Cobouw*, 10 februari 1962.
S.N., Ausstellungspavillon Zonnehof in Amersfoort (Niederlände), in *Deutsche Bauzeitschrift* 10 (1962) januari.
Blijstra, R., Werk van Berlage omzichtig verbouwd, in *Het Vrije Volk*, 15 oktober 1962.
Kultermann, U., Der Rot-Blau Stuhl von Rietveld, in *Deutsche Bauzeitung* 67 (1962) 3, 186-187.
Reeskamp, D.J., Architect Rietveld, in *Mars* 10 (1962) 9, 237-239.
Salomons, I., Woningen, in *Delftse School* (1962) december, 175-180.
Seegers, H., Leuchtende Glasarchitektur zerbarst in Kristallnacht. Weseler Kaufhaus Zaudy Meisterwerk des Architekten Rietveld, in *Neue Ruhr Zeitung Kreis Rees*, 10 maart 1962.
Vriend, J.J., Berlage en het Centrum voor Industriële Vormgeving, in *De Groene Amsterdammer*, 20 oktober 1962.
Wiekart, K., Nieuw woonhuis van Rietveld, in *Vrij Nederland*, 6 januari 1962, 6.

1963
Anon., Academie voor beeldende kunst en kunstnijverheid te Arnhem. Architecten Rietveld, Van Dillen en Van Tricht, ontwerp Rietveld, in *Bouwkundig Weekblad* 81 (1963) 24, 464-466.
Anon., Amsterdam krijgt een kunstnijverheidsinstituut, in *Cobouw*, 21 september 1963.
Anon., Architect Rietveld groot kunstenaar, in *Het Vrije Volk*, Delft, 12 december 1963.
Anon., Architect Rietveld kreeg stadsmedaille in zilver, in *Het Centrum*, 8 juli 1963.
Anon., Architect G. Rietveld treffend geëerd. Pionier van de moderne bouwkunst, in *Het Vrije Volk*, Amsterdam, 24 juni 1963.
Anon., Architect Rietveld 75, in *De Nieuwe Linie* 18 (1963) 899, 15.
Anon., Architect Rietveld 75, in *De Standaard*, 27 juni 1963.
Anon., Architect Rietveld wil Rietveldhuis afbreken. Schepping wordt weggedrukt door talud, in *Brabants Dagblad*, 3 september 1963.
Anon., Architect G. Rietveld wil zijn meesterwerk slopen. Rietveld huis wordt weggedrukt in talud van Rijksweg 12, in *Nieuwe Eindhovense Krant*, 4 september 1963.
Anon., Architect G. Rietveld zaterdag eredoctor. TH-Delft honoreert werk van allure, in *Utrechtsch Nieuwsblad*, 10 januari 1963.
Anon., Architectuur als voorwaarde voor de keuze van vrijheid, in *Algemeen Handelsblad*, 22 juni 1963.
Anon., Befaamd Stijl-huis wordt wellicht gesloopt, in *Het Vaderland*, 11 september 1963
Anon., Eerlijke omgeving voor de mens van bouwmeester G.Th. Rietveld, in *Het Centrum*, 22 juni 1963.
Anon., Eerste kerk van Rietveld wordt in Uithoorn gebouwd, in *Cobouw*, 10 april 1963, 5, 7.
Anon., Eindhoven krijgt vijftien publiciteitsmedia, in *Nieuwe Eindhovense Krant*, 10 januari 1963.
Anon., Fraai lijnenspel in bungalows, in *Het Vaderland*, 4 april 1963, 15.
Anon., Hulde voor – straks 75-jarige – Rietveld, en Plan brengt Utrecht in één klap omhoog, in *Nieuw Utrechts Dagblad*, 10 juni 1963.
Anon., Kerkelijk centrum te Uithoorn. Architectenbureau Rietveld, Van Dillen en Van Tricht, in *Bouw* 18 (1963) 23, 749.
Anon., Kerk ontbrak nog in oeuvre van Rietveld, in *Trouw*, 30 maart 1963.
Anon., Kritiek bij opening akademie: Nieuwbouw PGEM miskenning van Rietvelds werk, in *Arnhems Dagblad*, 8 juni 1963.
Anon., Kunstoefening in nieuw home, in *Nieuwe Apeldoornse Courant*, 15 juni 1963.
Anon., Kwalijk kantoor nabij bouwwerk van Rietveld, in *De Tijd/Maasbode*, 10 juni 1963.
Anon., Licht en schaduw over nieuwe kunstacademie, in *Arnhemse Courant*, 8 juni 1963.
Anon., Nieuwe eredoctor T.H. begon carrière als meubelmaker. Architect G.Th. Rietveld bezit het scheppend vermogen van de zeer grote kunstenaar, in *Delftse Courant*, 11 december 1963.
Anon., Ondemocraties, in *Haagse Post*, 19 juni 1963.
Anon., Rietveld, in *Knaurs Lexikon der modernen Architektur*, München/ Zürich, 1963, 214-216.
Anon., Rietveld Academie in Arnhem. Praktijk overtroeft de theorie, in *Nieuwe Rotterdamse Courant*, 22 juni 1963.
Anon., Rietveld bouwen is scheppen en bewaren. Utrecht eert bouwmeester met zilveren stadspenning, in *Nieuw Utrechts Dagblad*, 6 juli 1963.
Anon., Rietveld bouwt herv. kerk Uithoorn, in *Trouw*, 30 maart 1963.
Anon., G. Rietveld bouwt in industriecentrum Uithoorn zijn eerste kerk, in *Nieuw Utrechts Dagblad*, 9 april 1963.
Anon., Rietveld huis wordt gesloopt. Creatie achter talud rijksweg, in *Het Binnenhof*, 2 september 1963.
Anon., Rietveld onbarmhartig en diep getroffen, in *Utrechtsch Nieuwsblad*, 19 december 1963.
Anon., Rietveld ontwerpt kerk voor Uithoorn, in *Het Vrije Volk*, Amsterdam, 10 april 1963.
Anon., Rietveld 75 jaar, in *Kunst in Utrecht* 1 (1963) 17, 248.
Anon., Scherpe kritiek op gemeente Arnhem, in *De Rotterdammer*, 8 juni 1963.
Anon., Schröder Huis, in *Kwadraatblad*, drukkerij de Jong & co, Hilversum, 1963.
Anon., Schröder huis in geschonden ruimte, in *Bouwkundig Weekblad* 81 (1963) 25, 8-11.
Anon., Schröder huis loopt gevaar, in *De Nieuwe Dag*, 4 september 1963.
Anon., Sloop bedreigt Schröder huis in Utrecht, in *De Telegraaf*, 11 september 1963; ook verschenen in *Nieuws van de Dag*, 11 september 1963.
Anon., Stadsmedaille voor architect Rietveld, in *Utrechtsch Nieuwsblad*, 6 juli 1963.
Anon., De toekomst van het Schröder huis, in *Cobouw*, 17 september 1963.
Anon., Utrecht huldigde architect Rietveld, in *Arnhems Dagblad*, 6 juli 1963; ook verschenen in *De Gelderlander*, 6 juli 1963.
Anon., Utrechtse stadsmedaille voor architect G. Rietveld, in *Cobouw*, 8 juli 1963.
Anon., Utrechtse stadsmedaille voor architect G. Rietveld, in *Eindhovens Dagblad*, 6 juli 1963.
Anon., Utrechts meest bekende inwoner krijgt zilveren stadsmedaille. Rietvelds werk erkend, in *Trouw*, 6 juli 1963.
Anon., Verhoogde weg bedreigt Utrechts Rietveldhuis. Architect overweegt sloop, in *Twentsche Courant*, 3 september 1963.
Anon., Woonhuis te Utrecht, in *Bouwkundig Weekblad* 81 (1963) 3, 48-50.
Anon., Zal Schröder huis vallen onder de slopershamer?, in *Het Centrum*, Amersfoort, 2 september 1963.
Anon., Zilveren medaille van Utrecht voor Rietveld, in *De Nieuwe Dag*, Amsterdam, 6 juli 1963; ook

verschenen in *De Tijd/Maasbode*, Amsterdam, 6 juli 1963.
Anon., Zilveren stadsmedaille van Utrecht voor Rietveld, in *Algemeen Handelsblad*, 24 juni 1963.
M., Rietvelds jongste gebouw, in *De Tijd*, 9 september 1963; ook verschenen in *De Nieuwe Dag*, 9 september 1963.
Balen, H.J. van, Rietveld, in *Tijdschrift voor architectuur en beeldende kunsten* 25 (1963) 17, 389-395.
Blijstra, R., G.Th. Rietveld. Een twijfelaar die weet wat hij wil, in *Het Vrije Volk*, 12 augustus 1963, 11.
Blijstra, R., Rietvelds academie duidelijk architectonisch hoogtepunt. Bergkristal aan groene Rijnoever, in *Het Vrije Volk*, Arnhem, 18 juli 1963.
Brown, Th.M., Geeft Nederland wel iets om zijn kunstwerken?, in *Vrij Nederland*, 14 december 1963, 8.
Buffinga, A., Alarmklokken in Utrecht. Het Schröder huis van Rietveld in gevaar?, in *Bouw* 18 (1963) 39, 1280-1281.
Buffinga, A., Rietvelds academie van beeldende kunsten, in *Bouw* 18 (1963) 44, 1477-1479.
Burken, R.S., Ondemocratisch. Rietvelds stoelen zijn niet om in te zitten, zijn gebouwen niet om in te wonen, in *Haagse Post* 50, 3 augustus 1963.
Büttinghausen, J., Arnhem kreeg een nieuwe Academie, in *De Wereldkroniek*, 3 augustus 1963.
Kroon, B., Rietveld is Vandaag. De weelde van de soberheid, in *De Tijd*, 29 juni 1963.
Lehning, A. en Schrofer J., *De internationale avantgarde tussen de twee wereldoorlogen. Een keuze uit de internationale revue i10*, Den Haag, 1963.
Mus, C., Architect Rietveld Sr. 75 jaar, in *Vakblad voor de meubelindustrie* 44 (1963) 42, 3068.
Pruys, S.M., Het testament van Rietveld, in *Het Parool*, 31 juli 1963.
Rooij, A.J.J. van, Architect Rietveld 75 jaar. Meubelmakerszoon werd baanbreker van de bouwkunst, in *De Volkskrant*, 24 juni 1963.
Singelenberg, P., Rietveld's huizen en Utrechts wijsheid, in *Nieuw Utrechts Dagblad*, 14 september 1963.
Sipkes, K., Achter Academie wordt zonder overleg glasgevel neer gelaten. Arnhem solt met wereld-reputatie, in *Het Vrije Volk*, 23 maart 1963.
Swagerman, H., Schröder huis, in *Het Parool*, 16 september 1963.
Vriend, J.J., Een cultuurmonument in de knoei, in *De Groene Amsterdammer*, 21 september 1963, 11.
Vriend, J.J., G.Th. Rietveld, in *De Groene Amsterdammer*, 29 juni 1963, 12.
Wiekart, K., Het Centrum voor Industriële Vormgeving, in *Vrij Nederland*, 9 maart 1963.
Wiekart, K., Het Schröder huis en het viaduct, in *Vrij Nederland*, 28 september 1963.
Wiekart, K., Vormwil en vormnoodzaak. Rietvelds ontwikkeling in twee woonhuizen gespiegeld, in *Kunst in Utrecht* 1 (1963) 15, 227-231.
Wit, C. de, Architectuur als achtergrond voor het leven. Rietveld (75 jaar) nog steeds pionier en schepper, in *Het Parool*, 22 juni 1963, 11; ook verschenen in *Haags Dagblad*, 22 juni 1963.
Wit, C. de, Betonskelet in glazen stolp. Academie voor Arnhem: radicale architectuur van Rietveld, in *Het Parool*, 7 juni 1963.
Zuylen, G. van, De architectuur van het onmogelijke, in *Vrij Nederland*, 17 augustus 1963.
Zuylen, G. van, De verbouwing in Berlages Beurs, in *Vrij Nederland*, 15 oktober 1963.

1964

Anon., Arbeidsbesparing door B2 blokken, in *Cobouw*, 5 maart 1964.
Anon., Architecten Granpré Molière, Rietveld en wijlen Merkelbach geëerd. B.N.A. benoemt ereleden, in *De Gooi en Eemlander*, 20 maart 1964.
Anon., Architecten Granpré Molière, Rietveld gehuldigd, in *Nieuwe Rotterdamse Courant*, 20 maart 1964.
Anon., Architect had jeugdige onvermoeibare geest. Rietvelds genie pas later breder gewaardeerd, in *Trouw*, 26 juni 1964.
Anon., Architect G.Th. Rietveld, in *Goed Wonen* 17 (1964) 7, 19.
Anon., Architect Rietveld eredoctor in technische wetenschappen, in *Nieuwe Rotterdamse Courant*, 13 januari 1964.
Anon., Architect G. Rietveld eredoctor T.H. Delft, in *Het Binnenhof*, 11 januari 1964.
Anon., Architect G.Th. Rietveld eredoctor van Delft: 'Op den duur misschien louter fysische afpaling van ruimte', in *De Tijd/Maasbode*, 13 januari 1964.
Anon., Architect G.Th. Rietveld. Expositie nagelaten werken in Bouwcentrum te Rotterdam, in *Cobouw*, 1 december 1964.
Anon., Architect Dr. G.Th. Rietveld groot vernieuwer uit de Stijlgroep. Een der belangrijkste bouwmeesters uit ons land heengegaan, in *Het Binnenhof*, 26 juni 1964, 7.
Anon., Architect Rietveld heden doctor h.c., in *Utrechtsch Nieuwsblad*, 11 januari 1964.
Anon., Architect Rietveld overleden, in *Utrechtsch Nieuwsblad*, 26 juni 1964; ook verschenen in *Amersfoortse Courant*, 26 juni 1964.
Anon., Architect G. Rietveld plotseling overleden, in *Het Centrum*, 26 juni 1964, 1.
Anon., Architect Dr. G.Th. Rietveld plotseling overleden. Baanbrekend werk van vooraanstaand bouwmeester, in *Cobouw*, 27 juni 1964, 1, 3.
Anon., Architect Rietvelds laatste scheppingen. Expositie in het Bouwcentrum, in *Het Vrije Volk*, 2 december 1964.
Anon., Architect G.Th. Rietveld. Vernieuwer in onze bouwkunst, in *Het Vaderland*, 26 juni 1964.
Anon., Architect Rietveld was ambitieus vernieuwer, in *Het Vrije Volk*, Hilversum, 26 juni 1964.
Anon., Architect G.Th. Rietveld werd ere-doctor, in *Delfts Katholiek Dagblad*, 11 januari 1964.
Anon., Architect Rietveld werd eredoctor in 'techniek', in *Nieuwe Apeldoornse Courant*, 13 januari 1964.
Anon., Architect G.Th. Rietveld: 'Wij staan nog aan het begin', in *Cobouw*, 16 februari 1964.
Anon., Baanbreker van het nieuwe bouwen. Architect Rietveld in Utrecht overleden, in *Algemeen Dagblad*, 27 juni 1964, 7.
Anon., Bij de dood van Gerrit Rietveld, in *De Waarheid*, 29 juni 1964.
Anon., BNA installeert twee ereleden: Prof. Granpré Molière en Dr. Rietveld, in *Cobouw*, 21 maart 1964.
Anon., Bureau Rietveld blijft onverlet doorwerken, in *Nieuw Utrechts Dagblad*, 5 augustus 1964, 5.
Anon., Centraal Museum wordt na uitbreiding eens zo groot, in *Nieuw Utrechts Dagblad*, 16 maart 1964.
Anon., Citaat en portret van G.Th. Rietveld, in *Forum* 19 (1964) 3, 1-2.
Anon., Doctor Rietveld: hedendaagse niet te veel fixeren, in *Rotterdamsch Parool*, 13 januari 1964.
Anon., Eerste paal H.T.S. een school voor kunstnijverheid, in *Amstelveens Weekblad*, 12 maart 1964.
Anon., Ere-promotie Delftse T.H. van architect Rietveld, in *Het Vaderland*, 13 januari 1964.
Anon., Gerrit Rietveld. De boom is gevallen, in *Haagse Post*, 4 juli 1964.
Anon., Dr. Gerrit Th. Rietveld. Het geweten van onze architectuur, in *Algemeen Handelsblad*, 26 juni 1964.
Anon., Gerrit Rietveld. Pionier van moderne bouwkunst in Utrecht overleden, in *De Telegraaf*, 27 juni 1964.
Anon., Gerrit Rietveld. Van meubelmaker tot ere-doctor, in *De Volkskrant*, 11 januari 1964.
Anon., Prof. Granpré Molière en dr. Rietveld erelid BNA, in *Trouw*, 20 maart 1964; ook verschenen in *Delftse Courant*, 20 maart 1964.
Anon., In memoriam Rietveld. Als bouwkunstenaar wereldberoemd, in *Utrechtsch Nieuwsblad*, 26 juni 1964, 5.
Anon., In memoriam Rietveld. Begenadigd kunstenaar, in *De Tijd/Maasbode*, 26 juni 1964.
Anon., Jonge doctor. Gerrit Th. Rietveld, in *Goed Wonen* 17 (1964) 2, 1.
Anon., Laatste Rietveld-interieur, in *Cobouw*, 5 december 1964.
Anon., Lagere school te Badhoevedorp. Architectenbureau Rietveld, Van Dillen en Van Tricht, in *Bouw* 19 (1964) 28, 1012-1013.
Anon., Ir. H. Lammers installeert tot ereleden van het BNA: Rietveld, puur artiest en Molière denker, in *De Tijd/Maasbode*, 20 maart 1964.
Anon., Late erkenning voor architect G. Rietveld, in *Nieuw Utrechts Dagblad*, 10 januari 1964; ook verschenen in *Dagblad voor Amersfoort*, 10 januari 1964.
Anon., Nieuwe plannen voor gemeentehuis voor Leerdam, in *De Gecombineerde*, Leerdam, 26 februari 1964.
Anon., Nieuwe ruimtebeleving verandert architectuur. Erepromotie Delftse T.H., in *Nieuwe Haagse Courant*, 11 januari 1964; ook verschenen in *Dordts Dagblad*,

11 januari 1964; *Nieuwe Leidse Courant*, 11 januari 1964.
Anon., Piraat in het bouwen kreeg een eredoctoraat. Erkenning voor architect Rietveld, in *Algemeen Dagblad*, 13 januari 1964.
Anon., Reacties op het overlijden van Dr. G. Rietveld, in *Kunst in Utrecht* 3 (1964) 1, 13.
Anon., Rietveld eredoctor, in *Maandbericht van het Instituut voor Industriële Vormgeving* (1964) 1, 2.
Anon., Dr. G. Rietveld erelid B.N.A, in *Utrechtsch Nieuwsblad*, 20 maart 1964.
Anon., Dr. Rietveld in promotie-rede: het echte bouwen moet nog beginnen, in *Haagsche Courant*, 13 januari 1964.
Anon., Rietveld, jong gebleven architect, in *Nieuwe Rotterdamse Courant*, 27 juni 1964.
Anon., Rietveld, Molière en – in gedachten – Merkelbach; erelidmaatschap B.N.A., in *Bouwkundig Weekblad* 82 (1964) 7, 1B-6B.
Anon., Dr. G.Th. Rietveld overleden, in *Bouw* 19 (1964) 27, 983.
Anon., Dr. G.Th. Rietveld overleden, in *Bouwkundig Weekblad* 82 (1964) 13, 18-19.
Anon., Dr. G.Th. Rietveld overleden. Meubelmaker werd een briljant bouwmeester, in *Het Vrije Volk*, 26 juni 1964.
Anon., G.Th. Rietveld. Schepper baanbrekende ontwerpen. Late erkenning van prestaties, in *De Volkskrant*, 27 juni 1964, 7.
Anon., Rietveld's projecten in Bouwcentrum, in *Utrechtsch Nieuwsblad*, 22 december 1964.
Anon., G. Rietveld. Twee stoelen en een tafel, in *Goed Wonen* 17 (1964) 10, 18.
Anon., Rietveld, u hebt voor ons het huis met één bron, één vuur en één licht gebouwd: uzelf, in *Arnhems Dagblad*, 20 maart 1964.
Anon., Rietveld: zijn bouwen is bewaren en scheppen tevens, in *De Gelderlander*, 26 juni 1964.
Baer, H., Gedenkblatt für den Architekten Gerrit Th. Rietveld, in *Frankfurter Rundschau*, 11 juli 1964, 50.
Beek, M. van, Laatste handdruk met Rietveld, in *De Tijd/Maasbode*, 27 juni 1964.
Bekaert, G., G.Th. Rietveld leeft voort, in *Streven* 17 (1964) 11-12, 1098-1105.
Beusekom, H.G. van, Huisvesting van de massa, in *Trouw*, 22 augustus 1964.
Blaser, W. en Burckhardt, L., Haus Schröder in Utrecht, in *Werk* 51 (1964) 11, 392
Blijenburg, J., Weberei De Ploeg in Bergeyk, Holland, in *Möbel – Interior Design* 12 (1964) 10, 7-10.
Bosman, A., Architect Rietveld eredoctor. Late erkenning voor pionier in de Bouw, in *Algemeen Dagblad*, 11 januari 1964, 17.
Brattinga, P. (red. en ontw.), cat. tent. 'Industrial Design in the Netherlands', New York, Walker Art Center, 1964, cat.no. 20-23.
Broek, J.H. van den, Bij het overlijden van een groot Nederlander, Rietveld. Bouwkunst van een uitnemend kunstenaar, in *Het Vrije Volk*, 27 juni 1964.
Broek, J.H. van den, G.T. Rietveld, eredoctoraat der Technische Hogeschool Delft, in *De Ingenieur* 76 (1964) 5, 62-65.
Brown, Th.M., Rietveld herdacht, in *Kunst in Utrecht* 3 (1964) 1, 2-6.
Buffinga, A., Afblijven van de ruimte van en om het Schröder huis, in *Bouw* 19 (1964) 2, 58.
Buffinga, A., Afscheid van een groot mens, in *Bouw* 19 (1964) 28, 1014-1016.
Buffinga, A., In memoriam Gerrit Rietveld, in *Elseviers Weekblad*, 4 juli 1964, 21.
Buffinga, A., Een promotie wegens de eer, in *Bouw* 19 (1964) 4, 133.
Dillen, J. van, Academie van beeldende kunst en kunstnijverheid in Arnhem van Rietveld, in *Delftse School* (1964) 11, k12-k20.
Frenken, T., Rietveld ontwierp nieuwe vleugel. 125 jaar Centraal Museum Utrecht, in *Nieuwe Eindhovense Krant*, 21 maart 1964.
Frenken, T., Gerrit Rietveld. Een groot, wijs en menselijk bouwmeester, in *Eindhovens Dagblad*, 27 juni 1964; ook verschenen in *De Helmondse Courant*, 27 juni 1964; *Brabants Dagblad* 27 juni 1964.
Jaffé, H.L.C., cat. tent. 'De Stijl', Dortmund, Museum am Ostwall, 1964, afb. 7, 14, 17, 18, 20.
Mus, C., Eredoctoraat voor architect Rietveld, in *Vakblad voor de meubel industrie* 45 (1964) 14, 1194-1196.
Mus, C., In memoriam architect dr. G.Th. Rietveld Sr., in *Vakblad voor de meubelindustrie* 45 (1964) 3 augustus.
Penning, R.E., Gerrit Rietveld (1888-1964) overleden. Eenvoud was zijn waarmerk, in *Haagsche Courant*, 26 juni 1964, 1, 9.
Penning, R.E., Eenvoud in Dr. Rietvelds interieur aan het Noordeinde, in *Haagsche Courant*, 10 december 1964, 7.
Pica, A., Pensieri di Gerrit Rietveld, in *Domus* (1964) 414, 15-16.
Pica, A., Rietveld, in *Domus* (1964) 420, 2-3.
Rolling, W., De 5 gebouwen met de 5 sterren, in *Goed Wonen* 17 (1964) 7, 8-11.
Singelenberg, P., De ruimtekunst van G.Th. Rietveld, in *Verslag van het Provinciaal Utrechts Genootschap van Kunsten en Wetenschappen*, 12 mei 1964, 57-65.
Singelenberg, P., De werkelijkheid van G. Rietveld, in *Kunst in Utrecht* 3 (1964) 1, 7-12.
Smithson, P., Gerrit Rietveld 1888-1964, in *Architectural Design* 34 (1964) 9, 424.
Vriend, J.J., G.Th. Rietveld, in *De Groene Amsterdammer*, 29 juni 1964, 9, en idem, 4 juli 1964, 9.
Vriend, J.J., Twee Delftse promoties, in *De Groene Amsterdammer*, 25 januari 1964, 10.
Vriend, J.J., Waardig eerbetoon aan Rietveld, in *De Groene Amsterdammer*, 9 januari 1964.
Wiekart, K., De kleine dingen van de grote Rietveld. Vormgever van een levenswijze, in *Vrij Nederland*, 11 juli 1964, 7.
Wiekart, K., Rietveld eredoctor, in *Vrij Nederland*, 18 januari 1964, 7.
Wilson, C., Gerrit Rietveld, 1888-1964, in *Architectural Review* 136 (1964) 814, 399-402.
Wingen, E., Bouwkunst is een wetenschap. Delftse T.H. erkent Rietveld en Bakema, in *De Telegraaf*, 4 maart 1964.
Wit, C. de, Architect Rietveld overleden. Sober leven van beperkingen, in *Het Parool*, 27 juni 1964.

1965
Anon., z.t., [over kerk Uithoorn], in *Het Vrije Volk*, 9 juli 1965.
Anon., Hervormde kerk 'De Hoeksteen', in *De Nieuwe Dag*, 8 juli 1965.
Anon., Hervormd kerkelijk centrum 'De Hoeksteen', in *Ons Weekblad*, 8 juli 1965.
Anon., Hoeksteen in Uithoorn, in *De Rotterdammer*, 28 juli 1965.
Anon., De Hoeksteen officieel geopend, in *Het Vrije Volk*, 9 juli 1965.
Anon., Kerkelijk centrum in Uithoorn, in *Cobouw*, 12 juli 1965.
Anon., Kerk van Rietveld bijna klaar. Uithoorn straks een begrip als Ronchamp?, in *Trouw*, 29 mei 1965.
Anon., Kerk van Rietveld 'De Hoeksteen' in Uithoorn, in *De Volkskrant*, 10 juli 1965.
Anon., Het laatste Rietveld-huis. Metamorfose aan Noordeinde, in *Het Vaderland*, 13 januari 1965, 14.
Anon., Op de Hoge Veluwe in en nabij Rietveld's paviljoen, in *Nieuwe Rotterdamse Courant*, 12 juni 1965.
Anon., Paviljoen van Rietveld weer opgetrokken, in *Trouw*, 11 mei 1965.
Anon., Rietveld bouwde zijn enige kerk in Uithoorn, in *Algemeen Handelsblad*, 10 juli 1965.
Anon., Rietveld-huisje in Woensel, in *Eindhovens Dagblad*, 10 april 1965.
Anon., Rietveld-paviljoen geschenk van tweehonderd architecten. Herbouwd in Kröller-Müllermuseum, in *De Tijd/Maasbode*, 11 mei 1965.
Anon., Rietveld-paviljoen in gebruik, in *Delftsche Courant*, 11 mei 1965.
Anon., Rietveld-paviljoen in gebruik genomen, in *De Tijd/Maasbode*, 10 mei 1965.
Anon., Rietveld-paviljoen kwam van Sonsbeek 1954, in *Gelders-Overijsselse Courant*, 12 mei 1965.
Anon., Rietveld-paviljoen overgedragen aan rijk. Hoogtijdag voor architectuur, in *Cobouw*, 11 mei 1965.
Anon., Rietveld-paviljoen overgedragen aan Staat der Nederlanden. Fraaie aanwinst van Kröller-Müller Museum, in *Graafschap Bode*, 10 mei 1965.
Anon., Rietveld-paviljoen prijkt thans bij Kröller-Müller. Geschenk aan Nederlandse staat, in *Het Vrije Volk*, 10 mei 1965.
Anon., Rietveld's laatste schepping officieel in gebruik gesteld. 'De Hoeksteen' in Uithoorn, in *Algemeen Dagblad*, 12 juli 1965, 5.
Anon., Rietveld's last works, in *Architectural Review* 138 (1965) 825, 314-315.
Anon., Rietveld's meubelen in goede handen, in *Uit de Verf* (1966) 25, 3.
Anon., Rietveld's schepping staat nog steeds leeg, in *Het Centrum*,

Amersfoort, 1 september 1965.
Anon., Het Sonsbeek paviljoen herbouwd, in *Bouwkundig Weekblad* 83 (1965) 11, 189.
Anon., Uithoorn verrijkt met een uniek kerkelijk centrum. Architect Rietveld's schepping 'De Hoeksteen' officieel in gebruik genomen, in *De Dorpsstem*, 15 juli 1965.
Anon., Veel kleine steentjes maakten één 'Hoeksteen' in hervormd Uithoorn, in *Trouw*, 10 juli 1965.
Anon., De veel omstreden aanleg van een viaduct voor Rietvelds Schröderhuis te Utrecht, in *Bouw* 20 (1965) 12, 411.
Anon., Verbouwing winkelpand te 's-Gravenhage. Architectenbureau Rietveld, Van Dillen en Van Tricht, in *Bouwkundig Weekblad* 83 (1965) 8, 141-144.
Anon., Woonhuis te Santpoort. Architectenbureau Rietveld, Van Dillen en Van Tricht; ontwerp G. Rietveld, in *Bouw* 20 (1965) 45, 1706-1707.
Bakema, J.B., Erinnerungen an Rietveld, in *Bauen und Wohnen* 19 (1965) 11, 422.
Blijstra, R., De Hoeksteen verraadt de hand van de meester(s), in *Het Vrije Volk*, 6 november 1965.
Blijstra, R., Spaarbank in Dedemsvaart gaaf stuk werk van G.Th. Rietveld, in *Het Vrije Volk*, 25 september 1965.
Brown, Th.M., Rietveld's egocentric vision, in *Journal of the Society of Architectural Historians* 24 (1965) 4, 292-296.
Brown, Th.M., Rietveld und seine Bedeutung in der modernen Architektur, in *Bauen und Wohnen* 19 (1965) 11, 419-420.
Brown, Th.M., Zo veel met zo weinig, in *Museumjournaal voor Moderne Kunst* serie 10 (1965) 6, 149-155.
Buffinga, A., Rietveld en zijn opdrachtgevers, in *Elseviers Weekblad*, 14 juli 1965.
Buffinga, A., Rietvelds Sonsbeek-paviljoen op de Veluwe, in *Bouw* 20 (1965) 24, 202-203.
Buffinga, A. en Tricht, J. van, Hervormd kerkelijk centrum De Hoeksteen te Uithoorn, in *Bouw* 20 (1965) 50, 1944-1947.
Choisy, J.L., Gerrit Rietveld, in *Architecture: formes et fonctions* 12 (1965/66) 1, 30-33.
Embden, S.J. van, Rietveld-paviljoen geopend, in *De Groene Amsterdammer*, 15 mei 1965.
Hodin, J.P., Rietveld in Otterlo, in *Werk* 52 (1965) 7, 150-151; ook verschenen in *Quadrum* 9 (1965) 18, 154-155.
Mills, J.F., Barbara Hepworth at the Rietveld Pavilion Kröller Müller Museum, in *Connoisseur* (1965) 159, 242-243.
Mus, C., Architect G. Rietveld, in *Stijl* 5 (1965) 2, 58-63; ook verschenen in *Intervorm* 9 (1965) 2, 58-63.
Mus, C., Kleur in het interieur, in *Vakblad voor de meubelindustrie* 46 (1965) 36, 3062-3065.
Oxenaar, R.W.D., De herbouw van het Rietveld-paviljoen, in *Museumjournaal voor Moderne Kunst* 10 (1965) 6, 145-148.
Penning, R.E., Beeldhouwkunst van Barbara Hepworth komt goed uit in Rietveld-paviljoen. Monument van klaarheid en eenvoud, in *Haagsche Courant*, 11 mei 1965.
Rowaan, H., Nieuwe architectuur wordt niet gerespecteerd, in *Bouw* 20 (1965) 12, 410-411.
Sandberg, W., Gerrit Rietveld. Un padiglione, una scola, una casa, in *Domus* (1965) 430, 1-9.
Smithson, A. en P., The heroic period of modern architecture, in *Architectural Design* 35 (1965) 12, 591-592, 597, 614.
Smithson, P., Rietveld Baumeister und Möbeltischler, in *Bauen und Wohnen* 19 (1965) 11, 421.
Wirth, G. e.a., Gerrit Thomas Rietveld 1888-1964, in *Bauen und Wohnen* 19 (1965) 11, 423-458.

1966
Anon., Hedendaagse bouwkunst in Nederland, in *Bouwkundig Weekblad* 84 (1966) 21, 339-341.
Anon., Hervormd kerkelijk centrum 'de Hoeksteen' te Uithoorn, in *Bouwkundig Weekblad* 84 (1966) 5, 65-68.
Anon., Woonhuis te Heerlen, in *Bouw* 21 (1966) 24, 910-914.
Brown, Th.M., Rietveld and the man-made object, in G. Kepes (red.), *The man-made object*, New York, 1966, 126-134.
Crouwel, W. (samenst.), cat. tent. 'Vijftig jaar zitten', Amsterdam, Stedelijk Museum, 1966.
Dillen, J. van, Woonhuis te Heerlen, in *Bouwkundig Weekblad* 84 (1966) 2, 17-19.
Visser, H., Zonnehof Amersfoort: uniek tussen droom en daad, in *Museumjournaal voor Moderne Kunst* 11 (1966) 9/10, 297-302.

1967
Anon., Heroic Relics, in *Architectural Design* 37 (1967) 12, 544.
Anon., Rietveld Academie: eerbetoon aan inspirerend kunstenaar, posthuum werk van de bouwmeester, in *De Tijd/Maasbode*, 17 mei 1967.
Fusco,R. de, Avanguardia e sperimentalismo nella storia dell' architettura moderna, in *L'Arte Moderna* 11 (1967) 93, 118.
Jalk, G., Rietveld, in *Mobilia* 87 (1967) 149, 1-20.
Vriend, J.J., *Architectuur als samenspel van ruimte en vorm*, Amsterdam/Antwerpen, 1967, 28, 64, 114-118.
Vriend, J.J., Gerrit Rietveld Akademie, in *De Groene Amsterdammer*, 27 mei 1967.
Wiekart, K., Een posthume overwinning; Gerrit Rietveld Academie in Amsterdam, in *Vrij Nederland*, 27 mei 1967.

1968
Anon., Aan museumplein in Amsterdam; Van Goghmuseum wil in 1971 openen, in *De Tijd*, 12 juni 1968.
Anon., Bewondering voor moderne pioniers; 'De Stijl' voor het eerst op expositie in Londen, in *Brabants Dagblad*, 23 februari 1968
Anon., Bouw Rijksmuseum Van Gogh begint nog dit jaar, in *Tubantia*, 12 juni 1968.
Anon., Bouw Rijksmuseum Van Gogh kan dit jaar beginnen, in *Nieuwe Rotterdamse Courant*, 12 juni 1968.
Anon., Collectie Van Gogh in 1971 onder eigen dak, in *Algemeen Handelsblad*, 12 juni 1968.
Anon., Engeland wijdt eerste expositie aan de Stijl, in *De Tijd/Maasbode*, 23 februari 1968.
Anon., Engelse aandacht voor de Stijl, in *De Telegraaf*, 29 februari 1968.
Anon., Instituut voor kunstnijverheidonderwijs 'Gerrit Rietveld Academie' te Amsterdam, in *Bouwkundig Weekblad* 86 (1968) 11, 173-177.
Anon., Plan Van Goghmuseum klaar, in *Het Parool*, 12 juni 1968.
Anon., Rietveld-stoel blijft goed, in *Trouw*, 10 april 1968.
Anon., Schepping van Rietveld in Hoofdstad; Van Goghmuseum is in 1971 klaar, in *De Telegraaf*, 12 juni 1968.
Anon., Stijl-tentoonstelling in Londen met accent op architectuur, in *Cobouw* (1968) maart.
Anon., Stormloop op de rood-blauwe, in *De Tijd*, 8 april 1968.
Anon., Traditie van Rietveld leidt niet tot vormen-verstarring. Expositie werkgroep spectrum te Antwerpen, in *De Standaard*, 17 februari 1968.
Anon., Van Goghmuseum in 1971 gereed, in *Het Binnenhof*, 12 juni 1968.
Anon., Vincent van Goghmuseum opent tegen eind 1971, in *De Volkskrant*, 12 juni 1968.
Anon., Woonhuis te Heerlen. Architectenbureau Rietveld, Van Dillen en Van Tricht; ontwerp G. Rietveld, in *Bouwkundig Weekblad* 86 (1968) 2, 17-19.
Broek, J.H. van den, Rietveld. Bijdrage tot vernieuwing der bouwkunst, in *Bouwkundig Weekblad* 86 (1968) 25, 310-313.
Brown, Th.M., Mondrian and Rietveld. The divining rod and the compass, in *Nederlands Kunsthistorisch Jaarboek* 19 (1968), 205-214.
Burn, G., De Stijl, in *Arts Review and Gallery Guide* 20 (1968) 4, 97.
Fanelli, G., *Architettura Moderna in Olanda 1900-1940*, Firenze, 1968; ook verschenen als: *Moderne architectuur in Nederland 1900-1940*, 's-Gravenhage, 1978.
Housden, B., De Stijl. The other face of tradition, in *Design* 19 (1968) 231, 26-31.
Milner, J., Ideas and influences of De Stijl, in *Studio* (1968) 10, 115, 118, 119.
Overy, P., De Stijl and style, in *Art and Artists* 2 (1968) 12, 24-27.
Pevsner, N., *The Sources of Modern Architecture and Design*, London, 1968, 186-187.
Tolsma, H., Centrum voor religie en cultuur van 'De Vrije Gemeente' te Amsterdam. Architectenbureau Rietveld, Van Dillen en Van Tricht; ontwerp Rietveld, in *Bouwkundig Weekblad* 86 (1968) 20, 317-321.
Tricht, J. van, Aula op de begraafplaats te Hoofddorp, in *Bouwkundig Weekblad* 86 (1968) 20, 313-316.
Tricht, J. van, en Buffinga, A., Gerrit Rietveld Academie; Instituut voor Kunstnijverheidsonderwijs te Amsterdam, in *Bouw* 23 (1968) 20, 790-797.

1969
Anon., Van Goghmuseum zal signatuur van drie mannen dragen, in *Trouw*, 29 november 1969.

Broadbent, G., Meaning into Architecture, in Ch. Jencks en G. Baird (red.), *Meaning in architecture*, London, 1969, 69-73.
Jonker, G., Architectuur-overzicht roept vraagtekens op, in *De Telegraaf*, 21 mei 1969.
Overy, P. en Herbert, D. (red.), *De Stijl*, London/New York, 1969, 6, 50-51, 114-134, e.v.; ook verschenen in het Japans.
Pica, A., De Stijl, in *Domus* (1969) 475, 1-3, 7.
Pruys, S.M., De Nieuwe Onzakelijkheid, in *Nieuwe Rotterdamse Courant*, 25 maart 1969; ook verschenen in *Algemeen Handelsblad*, 25 maart 1969.
Santen, Ch. van, en Haaren, H. van (voorw.), *Doen en Zien*, Den Haag, 1969, 62-64, 87-88.
Szénássy, I.L., *Architectuur in Nederland 1960-1967*, Amsterdam, 1969.
Vriend, J.J., De Stijl, in *De Groene Amsterdammer*, 18 januari 1969

1970

Anon., Jonge monumenten 1900-1940, in *Plan* 1 (1970) 4, 277-279.
Anon., Kunstwerk van de maand. November 1970, Utrecht, Centraal Museum, 1970.
Anon., cat. tent. 'Modern chairs 1918-1970', London, Victoria and Albert Museum/Whitechapel Art Gallery, 1970.
Blijstra, R., Kerkbouw, in *Bouw* 25 (1970) 40, 1510.
Nagel, S., Gerrit-Rietveld-Akademie in Amsterdam, in *Deutsche Bauzeitschrift* 18 (1970) februari.
Tricht, J. van, Het groeiproces. De ontwikkelingsgeschiedenis. Van Goghmuseum Amsterdam, in *Plan* 1 (1970) 5, 317-327.
Visser, M., Dall Olanda. Una casa per una collezione intervento di Aldo van Eyck in un edificio di Rietveld, in *Domus* (1970) 491, 16-20.

1971

Anon., Alles uit de blokkendoos, in *Elseviers Weekblad*, 4 december 1971.
Anon., Oprichting Stichting Rietveld Schröderhuis, in *Bouw* 26 (1971) 9, 364.
Anon., Rietveld, een bouwer zonder kapsones, in *De Telegraaf*, 16 december 1971.
Anon., afb. Stalling opgeheven, in *Utrechtsch Nieuwsblad*, 29 juli 1971.
Anon., Stichting werkt aan restauratie Rietveld-huis, in *Utrechtsch Nieuwsblad*, 16 februari 1971.
Anon., Vernieuwer Rietveld geëerd met instructieve tentoonstelling, in *Utrechtsch Nieuwsblad*, 31 december 1971.
Bertheux, W. en Oorthuys, G., (red.) en Szénássy I.L. (inl.), cat. tent. 'G. Rietveld Architect', Amsterdam, Stedelijk Museum, 1971 en Londen, Hayward Gallery, 1972.
Buffinga, A., *Rietveld*, Amsterdam, 1971 (verschenen in het Nederlands, Engels en Duits).
Duister, F., Gerrit Rietveld indrukwekkend, in *De Tijd*, 14 december 1971.
Ginneken, L. van, Van Goghmuseum in Amsterdam nadert voltooiing, in *NRC Handelsblad*, 15 oktober 1971.
Heuvel, W.J. van, Rietvelds roodblauwe stoel opnieuw herontdekt, in *Cobouw*, 9 april 1971.
Heuvel, W.J. van, Ruimtelijke meubelen van Rietveld werden herontdekt, in *Accent*, 6 maart 1971.
Heuvel, W.J. van, Werk van Gerrit Rietveld, Stedelijk Museum Amsterdam tot 9 januari, in *Cobouw*, 3 december 1971.
Juffermans, J., Gerrit Rietveld de geweldige, in *Algemeen Dagblad*, 18 december 1971.
Reedijk, H., De invloed van vorm en theorie op het Nieuwe Bouwen 20-40', in cat. tent. 'Bouwen 20-40. De Nederlandse bijdrage aan het Nieuwe Bouwen', Eindhoven, Van Abbemuseum, 1971, 51-67.
Rolf, R., Rietveld: Weteringschans 141, in *Proef* (1971) december, 119-128.
Smit, G., Zicht op het werk van architect Rietveld, in *De Volkskrant*, 11 december 1971.
Uitert, E. van, De sobere zelfhandhaving van Rietveld, in *Vrij Nederland*, 18 december 1971.
Vriend, J.J., Het Rietveldhuis in Utrecht mogelijk veilig gesteld, in *De Groene Amsterdammer*, 13 maart 1971.
Wiekart, K., Rietveld, actueler dan ooit, in *NRC Handelsblad*, 10 december 1971.

1972

Anon., I Maestri van Cassina, in *Stijl* 12 (1972) 10, 21.
Anon., Rietveld, in *Architects Journal* (1972) 155, 168-172.
Anon., G.T. Rietveld 1888-1964, in *Building* 222 (1972) 6717 (nr. 7), 67-74.
Anon., Rietveld Architect: exhibition in the Hayward Gallery London, in *Apollo* (1972) 95, 138.
Anon., Rietveld Architect: exhibition in the Hayward Gallery London, in *Architectural Design* 43 (1972) 3, 196.
Anon., Rietveld Architect: exhibition in the Hayward Gallery London, in *Art International* (1972) 16, 50.
Anon., Rietveld Architect: exhibition in the Hayward Gallery London, in *Burlington Magazine* (1972) 114, 190.
Anon., Rietveld celebrated at London's Hayward Gallery, in *Architectural Forum* (1972) 136, 23.
Anon., Rietveld in Italia, in *Casabella* (1972) 366, 8.
Anon., Tornano due sedie di Gerrit Rietveld, in *Ottagono* 7 (1972) 26, 20-29.
Anon., Van Goghmuseum is ingewikkeld, in *NRC Handelsblad*, 9 augustus 1972.
Croix, H. La, e.a., (samenst.), *A.K.I. Architectuurverslag*, Amsterdam, 1972, 12, 26-27.
Gogh, V.W. van, De bouw van het Rijksmuseum Vincent van Gogh, in *Vincent. Bulletin van het Rijksmuseum Vincent van Gogh* 3 (1972) 2, 10-14.
Melville, R., Modelmakers, in *Architectural Review* 151/CL1 (1972) 902, 249-252.
Mus, C., Nogmaals G. Rietveld. Naar aanleiding van de tentoonstelling over zijn werk, die onlangs in het Stedelijk Museum te Amsterdam werd gehouden, in *Ons Huis* 30 (1972) 4, 458-462.
Overy, P., Arts in society. Social privacy, in *New Society* (1972) 490, 353.
Pruys, S.M., *Dingen vormen mensen. Een studie over produktie, consumptie en cultuur*, Bilthoven, 1972.
Simons, E., Rietveld tentoonstelling in Amsterdam, in *Vakblad voor de meubelindustrie* 53 (1972) januari.
Smit, G., Van Gogh zelf wilde aardappeleters op een korengele wand, in *De Volkskrant*, 19 september 1972.
Tricht, J. van, Architect Van Tricht over Rietveld en de geschiedenis van het museum, in *Vincent. Bulletin van het Rijksmuseum Vincent van Gogh* 3 (1972) 2, 16-19.
Tucker, W., U.K. Commentary. Rietveld exhibition Hayward Gallery, London, in *Studio* (1972) 183, 175-176.
Vaizey, M., Gerrit Rietveld, architect. Hayward Gallery London, in *Connoisseur* 179 (1972) 722, 301-302.
Wingen, E., Gerrit Rietveld : een menselijk architect, in *De Architect* 3 (1972) 3.

1973

Anon., Hernieuwde internationale belangstelling voor Rietveld, in *Stijl* 13 (1973) 1.
Anon., Rijksmuseum Vincent van Gogh draait proef – niet voor publiek, in *NRC Handelsblad*, 15 mei 1973.
Anon., Vincent van Gogh Museum in Amsterdam, in *Bauen und Wohnen* 27 (1973) 10, 414-416.
Graevenitz, A. von, Vincent-van-Gogh. Museum oder Mausoleum? in *Weltkunst* 19 (1973) 43, 1272.
Heuvel, W.J. van, Rijks Museum Vincent van Gogh, in *Cobouw*, 23 februari 1973.
Jay, M., Never mind the pictures, just feel the atmosphere, in *Light & Lighting* 11 (1973) 66, 342-346.
Jonker, G., Een goed Van Gogh Museum, in *Bouw* 28 (1973) 38, 1127-1129.
Juffermans, J., Van Goghmuseum – architect Ir. J. van Tricht: 'in de meeste musea wordt het publiek gesloopt', in *De Nieuwe Linie*, 30 mei 1973.
Maeskens, J., The Vincent van Gogh National Museum in Amsterdam. Architects Rietveld, Van Dillen & Van Tricht, in *Arch. Plus* (1973) november, 23-26.
Ober, J., Zitten is ook een werkwoord, zei Gerrit Rietveld, maar relaxen is een nieuwe situatie waar Gijs Bakker op ingaat, in *Scheppend Ambacht* 6 (1973) 24, 114-116.
Padovan, R., Rietveld for Van Gogh, in *The Architectural Review* 154 (1973) 922, 376-385.
Rooy, M. van, Sober lichtpaleis voor Vincent van Gogh, in *NRC Handelsblad*, 30 maart 1973.
Smit, G., Een huis voor Van Gogh, in *De Volkskrant*, 15 mei 1973.
Tricht, J. van, Het Van Goghmuseum, in *De Groene Amsterdammer*, 1 augustus 1973.
Tricht, J. van, Vincent van Gogh Museum in Amsterdam, in *Bouw* 38

(1973) 28, 1130-1136; ook verschenen in *Polytechnisch Tijdschrift* 25 (1973) 28, 819-828.
Vriend, J.J., De bouw van het Van Goghmuseum, in *De Groene Amsterdammer*, 4 juli 1973.
Vriend, J.J., De eerste krabbels zijn niet altijd de beste. Het Van Goghmuseum : afsluiting van de Rietveld-periode in de moderne architectuur, in *De Groene Amsterdammer*, 23 mei 1973.

1974
Anon., Daylight in Amsterdam. Architects Rietveld, Van Dillen en Van Tricht, in *Building* 227 (1974) 6847, 51-58.
Anon., *Het Rietveld Schröder huis vijftig jaar. Betekenis, aankoop, restauratie en toekomst*, Utrecht, 1974.
Anon., Rietveld troppo diffuso su Van Gogh, in *l Architettura* 20 (1974) 1, 48-49.
Anon., Rietveld, Van Dillen en Van Tricht. Vincent van Gogh National Museum, in *Architecture & Urbanism* 8 (1974) 4, 63-70.
Anon., Van Gogh's work moved into the proper light, in *Architektur & Wohnwelt* 82 (1974) 2, 82-87.
Berg, E., Rietveld og hans udstillingsbygninger, in *Arkitekten* 5 (1974) 76, 95-103.
Drugowitsch, K., Zwei Beispiele rationalistischen Bauens, in *Bauforum* 7 (1974) 41, 28-31.
Kroon, B., De geboorte van het Rietveld Schröder huis, in *De Tijd* 1 (1974) 13, 29 november, 24-26.
Rook, G.J. de (samenst.), cat. tent. 'Rietveld Schröder huis 50 jaar, 7 maart t/m 4 mei 1975', Centraal Museum Utrecht.

1975
Anon., Funds sought to save Rietveld Schröder House, in *AIA Journal* 64 (1975), 15.
Anon., Le Musée van Gogh, in *Architecture d'Aujourd hui* 47 (1975) 17, 19.
Anon., Een nieuw monument: Rietveld Schröder huis, in *Keesings Antenne* 9 (1975) 20, 157.
Anon., Rietveld fondazione a Utrecht, in *Domus* (1975) 548, 49.
Benton, T. en Ch., *Form and Function*, London, 1975, 166-167; ook verschenen als *Architecture and Design: 1890-1939*, New York, 1975.
Geest, J. van, e.a., cat. tent. 'Metalen buisstoelen 1925-1940', Delft, Het Prinsenhof/Haarlem, Frans Halsmuseum, [1975], 34-35.
Henket, H.J., Van Gogh Museum, in *Studio* (1975) 189, 205.
Kultermann, U., Der Rot-Blau Stuhl von Rietveld, in *Alte und Moderne Kunst* 20 (1975) 141, 20-22.
Mulder, B. en Rook, G.J. de (samenst.) en Blotkamp, C. (inl), *Rietveld Schröder huis 1925-1975*, Utrecht/ Antwerpen, 1975.
Rooy, M. van, Rietveld Schröder huis, in *De 3e Vorm* (1975) juni/juli, 3-5.
Schilp, C.A., Het Rietveld Schröder huis. In1924 gebouwd, vandaag nog even verrassend, in *Arts en Auto* 41 (1975) 9, 806-809.
Singelenberg, P., The Rietveld Schröder house fifty years later... an international appeal for acquisition and restauration, in *Museumjournaal voor Moderne Kunst* (1975) 4, 174.
Yee, R., A touch of the Stijl. Vincent van Gogh Museum, Amsterdam, in *Progressive Architecture* 3 (1975) 56, 68-71.

1976
Juffermans, J., *Met stille trom. Beeldende kunst en Utrecht sinds 1900*, Utrecht, 1976.
Nagao, S. en Tominaga, Y., The Schröder House, 1924, in *Space Design* (1976) maart, 54-59.
Szénássy, I.L., cat. tent. 'Architect G. Rietveld in Limburg. Tijdgenoten S. Claessens, J. Slothouber, W. Graatsma, J. Rietveld, G. Snelder', Maastricht, Bonnefantenmuseum, 1976.
Winter, Th. de, De stoel van Rietveld, in *Hollands Diep* 2 (1976) 5, 28-29.

1977
Anon., Sessel in blau und rot, 1919, in *Werk* 64 (1977) 4, 36.
Armstrong, R., cat. tent. 'The modern chair. Its origins and evolution', La Jolla, California, La Jolla Museum of Contemporary Art, 1977.
Baroni, D., *I mobili di Gerrit Thomas Rietveld*, Milano, 1977; ook verschenen als *Gerrit Thomas Rietveld Furniture*, London, 1978; *The furniture of Gerrit Thomas Rietveld*, New York, 1978; *Ursprung des modernen Möbels. Das Werk Rietvelds*, Stuttgart, 1979.
Bless, F., cat. tent. 'Willem van Leusden – Gerrit Rietveld', Maarssen, 1977.
Dreibholz, W., The international Werkbund, Vienna 1932, in *Bauforum* 10 (1977) 61, 19-28.
Gay, B. (red.), cat.tent. 'Classics of Modern Design', Londen, Camden Arts Centre, 1977, 16.
Gay, B. (red.), cat.tent. 'De Stijl', Londen, Camden Arts Centre, 1977, 17, 21-25, 38-39.
Pica, A., I mobili di Gerrit Thomas Rietveld, in *Domus* (1977) 574, 11.
Plantenga, H., cat. tent. 'Rietveld', Amsterdam, Stedelijk Museum, 1977.
Walden, R., Humanism in Holland, in *New Zealand Institute of Architects Journal* (1977) 5, 36-53.

1978
Anon., A Milano i mobili di Gerrit Th. Rietveld, in *Domus* (1978) 580, 30.
Anon., Stijlgroep. Rationele vormgeving, in *Woonsignatuur* (1978) juni, 36-40.
Davis, F., Furniture of geometrical severity, in *Country Life* (1978) 163, 670.
Fooy, B., Volkswoningbouw in Rotterdam. Voorbeeldige projecten in een tijdperk van behoudzucht en alkovenstrijd, in *Wonen-TABK* 6 (1978) 4, 10.
Mang, K., *Geschichte des modernen Möbels. Von der handwerklichen Fertigung zum industriellen Produktion*, Stuttgart, 1978, 94-97, 99.
Selle, G., *Die Geschichte des Design in Deutschland von 1870 bis heute. Entwicklung der industriellen Produktkultur*, Köln, 1978, 90, 93.

1979
Anon., Steltman Chair, 1963 and Armchair, 1908, in *Architectural Design* 49 (1979) 2, 60.
Bellingham, J., Furniture of Gerrit Rietveld, in *Fine Wood* (1979) 15, 26.
Hellemond, N. van, cat. tent. 'Gerrit Rietveld', De Zonnehof, Amersfoort, 1979.
Mulder, B., Notities over architectuur, in *Mededelingen Centraal Museum Utrecht* (1979) 27, 15, 40, 66.
Rens, H. (samenst.), *Gerrit Rietveld Teksten*, Utrecht, 1979

1980
Anon., Dutch furniture. Wadsworth Atheneum, Hartford exhibition, in *Antiques* 118 (1980) augustus, 118.
Anon., Red and blue chair, 1918, in *Casabella* (1980) 44, 3; ook verschenen in *Domus* (1980) 612, 3.
Anon., *Stoelen*, Delft, 1980, 22, 42, 44, 95, 139, 177, 186, 196.
Brederoo, N.J., Het atelier van Charley Toorop, in *Nederlands Kunsthistorisch Jaarboek* 31 (1980), 555-562.
Burton, S., Furniture journal. Rietveld, in *Art in America* 9 (1980) 68, 102-108.
Frampton, K., *Modern Architecture. A Critical History*, London, 1980, 142-148.
Garner, Ph., *Twentieth-century Furniture*, Oxford, 1980, 94-95.
Johnston, Ph., cat. tent. 'In focus: Gerrit Thomas Rietveld', Hartford, Wadsworth Atheneum, 1980.
Jong, C. de, e.a. (red.), en Nooteboom, C. (inl.), *Nooit gebouwd Nederland*, Amsterdam, 1980, 48-49.
Miller, J., cat.tent. '10 twentieth century houses', Workington, Carnegie Arts Center, 1980.
Oorthuys, G., Gerrit Rietveld, in *Forum* 27 (1980) 1, 11-14.
Salomons, I., Mevrouw Schröder en haar huis, in *Forum* 27 (1980) 1, 8-10.
Singelenberg, P., Rietveld en woningtypologie 1927-1936, in *Kunstwerk* (1980) 20/21, 3-19.
Wilson, C., Architect designed chairs, in *Architectural Design* 50 (1980) 11/12, 169.

1981
Bergvelt, E., Bertheux, W. e.a., cat. tent. '80 jaar wonen in het Stedelijk', Amsterdam, Stedelijk Museum, 1981, 11, 23, 30-31.
Bless, F., Rietveld. Mythe en werkelijkheid, in *Forum* 27 (1980/ 1981) 3, 41.
Bois, Y.A., Mondrian et la théorie de l'architecture, in *Revue de l'art* 14 (1981) 53, 39-52.
Glancey, J., Preserving the masters, in *Architectural Review* 170 (1981) 1014, 124-127.
Oorthuys, G., Uit vele Rietveldstoelen, in *Forum* 27 (1980/1981) 3, 38-40.
Padovan, R., The pavilion and the court. Cultural and spatial problems of De Stijl architecture, in *Architectural Review* 170 (1981) 1018, 359-368.
Perreault, J., Not all chairs are equal, in *Artforum* 19 (1981) april, 30-32.
Wilk, Ch., *Marcel Breuer, Furniture and Interiors*, New York, 1981.

1982
Anon., Cassina. Mackintosh e Rietveld, in *Abitare* 77 (1982) 202, 4.

Anon., Fotografisch verslag van de kerkhofkapel te Hoofddorp, architecten Rietveld & Van Dillen, in *Architect* 13 (1982) 1, 67-72.

Abercrombie, S., Furnishings. De Stijl: Some artifacts of a remarkable movement, in *AIA Journal* 71 (1982) 2, 96-99.

Bless, F., *Gerrit Thomas Rietveld 1888-1964. Een biografie*, Amsterdam, 1982.

Bless, F., G.Th. Rietveld van Schröder huis naar volkswoning, in F. Bless e.a., *Het Nieuwe Bouwen. Voorgeschiedenis*, Delft, 1982, 135-143.

Blotkamp, C. e.a., *De beginjaren van de Stijl 1917-1922*, Utrecht, 1982; ook verschenen als *De Stijl. The formative years*, Cambridge, Massachusetts/ Londen, 1986; *De Stijl. Nascita di un movimento*, Milaan, 1989.

Bock, M., Die Suche nach der 'richtigen' Konstruktion, in *Die Weltkunst* 52 (1982) 19, 2616-2619.

Boenders, F., De avantgarde van gisteren. Eenvoud vol mogelijkheden. Begrenzing van het onbegrensde van Gerrit Rietveld, in *Vrij Nederland*, 14 augustus 1982, 22-23. (boeken-bijlage)

Ex, S., Vilmos Huszár, in C. Blotkamp e.a., *De beginjaren van de Stijl 1917-1922*, Utrecht, 1982, 83-124.

Filler, M., The furniture of Gerrit Rietveld. Manifestoes of a new revolution, in cat. tent. 'De Stijl, 1917-1931. Visions of Utopia', New York / Minneapolis, Walker Art Center, 1982, 124-135; ook verschenen als: De meubels van Gerrit Rietveld. Manifesten voor een nieuwe revolutie, in cat. tent. 'De Stijl, 1917-1931', Amsterdam, Stedelijk Museum / Otterlo, Museum Kröller-Müller, 1982, 125-137.

Forgey, B., Straight lines and right angles were very much 'The Style', in *Smithsonian* 12 (1982) 11, 110-119.

Hilhorst, C., Bart van der Leck, in C. Blotkamp e.a., *De beginjaren van De Stijl 1917-1922*, Utrecht, 1982, 155-186.

Küper, M., Gerrit Rietveld, in C. Blotkamp e.a., *De beginjaren van De Stijl 1917-1922*, Utrecht, 1982, 263-284.

Oudsten, F. den (fotograaf), The Rietveld/Schröder House, in M. Friedman (red.), *De Stijl: 1917-1931*, New York, 1982, 137-145.

Overy, P., De Stijl, in *Studio International* 195 (1982) november/ december, 72-74.

Polano, S., De Stijl/Architecture = Nieuwe Beelding, in M. Friedman (red.), *De Stijl: 1917-1931*, New York, 1982, 87-98.

Ragan, M., Géométrie pour une synthèse, in *Connaissance des Arts* (1982) 361, 76-81.

Rothuizen, W., De maximale eenvoud van Gerrit Rietveld, in *Haagse Post*, 24 juli 1982, 32-37.

Vermeulen, E., Robert van 't Hoff, in C. Blotkamp e.a., *De beginjaren van De Stijl 1917-1922*, Utrecht, 1982, 207-232.

Wolfe, T., *From Bauhaus to Our House*, 1982; ook verschenen als *Van Bauhaus tot ons huis. Het geschilderde woord*, Amsterdam, 1989.

1983

Bergvelt, E. e.a., Het Nieuwe Bouwen en het interieur, in E. Bergvelt e.a., *Het Nieuwe Bouwen. Amsterdam 1920-1960*, Delft, 1983, 16, 44, 114, 124, 126, 129, 138-139, 141.

Boekraad, C. e.a. (red.), cat. tent. 'Het Nieuwe Bouwen: De Stijl. De Nieuwe Beelding in de architectuur', Delft/Den Haag, Haags Gemeentemuseum, 1983, 12-13, 40, 42-43, 48.

Doumato, L., *Gerrit Thomas Rietveld, 1888-1964*, Monticello, Illinois, 1983.

Fanelli, G., Casa Schröder di Gerrit Rietveld, in *De Stijl, guida all architettura moderna*, Roma, 1983, 148-160.

Fanelli, G., Sedia rosso-blu di Gerrit Rietveld, in *De Stijl, guida all architettura moderna*, Roma, 1983, 115-120.

Jansen, K., De millimeters van Rietveld, in *NRC Handelsblad*, 19 augustus 1983.

Keja, W. en Koopmans, P., *De leunstoel van Gerrit Rietveld*, Amsterdam, 1983 [bouwpakket].

Küper, M., cat. tent. 'Rietveld als meubelmaker. Wonen met experimenten 1900-1924', Utrecht, Centraal Museum, 1983.

Oakley, N., Gerrit Rietveld (1888-1964), in *Architecture and Surveyor* 5 (1983) 58, 24-25.

Troy, N., Gerrit Rietveld Wohnraum im Schröder Haus, in *Architese* 13 (1983) 1, 6-8.

Troy, N., *The De Stijl environment*, Cambridge, Massachusetts, 1983.

Veldhuizen van Zanten, V., *Bouwplaat Rietveld Schröder huis*, Gouda, 1983.

Welter, B., Het isolement van een heroïsche beweging. Vijf exposities over het Nieuwe Bouwen, in *Wonen-TABK* (1983) 24, 11-15.

1984

Brummelen, J. van, en Slothouber, E. (samenst.), *De Rietveld Academie. Een academiegebouw als model*, Amsterdam, 1984.

Diggele, H. van, en Hellinga, H. (samenst.), cat. tent. 'Gerrit Rietveld Maquettes / Models by Gerrit Rietveld', i.s.m. Afd. Toegepaste Kunst en het Nederlands Documentatiecentrum voor de Bouwkunst, Amsterdam, Stedelijk Museum, 1984.

Filler, M., A living landmark, in *House and Garden* 9 (1984) 156, 82, 87, 88.

Mezei, O., A De Stijl csoport a Nemzetti Galériában, in *Budapest Müvészet* 4 (1984) 28, 38-41.

1985

Anon., La fabbrica De Ploeg, in *Abitare* 80 (1985) 236, 98-101.

Bodt, S. de, en Koldewey, J., Meubelen van Rietveld, in *Antiek* 20 (1985) 1, 42-44.

Ex, S. en Hoek, E., cat.tent. 'Vilmos Huszár', 's-Gravenhage, Haags Gemeentemuseum, 1985.

Fanelli, G., *Stijl-architektur: der niederländische Beitrag zur frühen Moderne*, Stuttgart, 1985.

Koopmans, P., *De Berlijnse stoel en het zijtafeltje*, Amsterdam, 1985 [bouwpakket].

Singelenberg, P., *Over zakelijkheid bij Berlage en rationalisme bij Rietveld*, Nijmegen, Katholieke Universiteit, 1985.

Yamaguchi, H. e.a., The Netherlands, paradise of modern architecture, in *Space Design* 8 (1985) 251, 5-64.

1986

Barbieri, S.U., Architecture and color, in *Dutch Art and Architecture Today* 10 (1986) 19, 33-37.

Bool, F. e.a., cat. tent. 'De Stijl csoport 1917-1931', Boedapest, Magyar Nemzeti Galéria, 1986, 23, 25, 41.

Colquhoun, A., Conflitti ideologici del moderno, in *Casabella* 50 (1986) 520/521, 11-18.

Drijver, P. en Niemeijer, J., *Rietveld meubels om zelf te maken. Werkboek*, Delft, 1986.

Goes, A.W.A. van der, Van Reparatiën ende Meloratiën: vier eeuwen onderhoud en verbouwen van Slot Zuylen, in *Jaarbericht 1986, Stichting Utrechtse Kastelen*, 1986, 15-32.

Overy, P., De Stijl in France, in *Studio International* 199 (1986) juni, 48-53.

Schaaf, N. van der, Architectuur in miniatuur, in *Tableau* (1986) 9, 68-70 [kartonnen miniaturen van architect V. Veldhuyzen van Zanten naar originelen van Rietveld].

Scharabi, M., Geschichte der klassischen modernen Architektur, in *Baugeschichte und europäische Kultur* II, Berlin, 1986, 122-130.

1987

Barnard, M., *Rietveld gids Utrecht*, Utrecht, 1987.

Casciato, M., Gerrit Thomas Rietveld, Truus Shröder Schräder. Casa unifamiliare, Utrecht 1924, in *Domus* (1987) 686, 40-49.

Giersbergen, M. van, Rietveld Schröder huis open voor het publiek, in *Archis* (1987) 5, 2-3.

Gordon, G., The furniture of Gerrit Rietveld, tracing roots at the modern movement, in *Fine Woodwork* (1987) 65, 42-45.

Groenendijk, P. e.a., *Gids voor moderne architectuur in Nederland*, Rotterdam, 1987, 7, 20-29.

Johnston, Ph. en Munoz, M.Th. (red), Casa Schröder, in *Arquitectura* 68 (1987) 269, 108-115.

Kroon, B., Het beroemdste huis van Nederland. Gerrit Rietveld, Truus Schröder en de weelde van soberheid, in *De Tijd* 13 (1987) 14, 32-40.

Kulvik, B., The Rietveld Schröder house: an extravagance in light and air despite its small size, in *Form Function Finland* (1987) 3, 26-30.

Küper, M. en Schijndel, M. van, Der Sitzgeist. Over het ontstaan van de zigzagstoel, in *Jong Holland* 3 (1987) 2, 4-11.

Küper, M. en Akker, P. van den, Rietveld-Schröderhuis voor een deel onttakeld, in *De Volkskrant*, 16 april 1987.

Lösel, A., Schönheiten mit Vergangenheit, in *Art, das Kunstmagazin (G.F.R.)* (1987) 12, 64-69.

Mens, R., Rietveld Schröder huis

opengesteld, in *De Architect* 18 (1987), 25.
Nagtegaal, C., *Truus Schröder-Schräder. Bewoonster van het Rietveld Schröder huis*, Utrecht, 1987.
Overvoorde, Ch., *Bolderwagen*, Delft, 1987 [bouwplaat].
Overy, P., The great Rietveld in all his works, in *Crafts* (1987) 86, 38-45.
Schilp, C.A., Rietveld-Schröder huis nu deel Centraal Museum, in *Arts en Auto* 53 (1987) 11, 830-835.
Wilk, Chr., Developments in bent wood and metal furniture in the period 1925-1946, in D.E. Ostergard (red.), *Bent wood and metal furniture 1850-1946*, New York, 1987.

1988
Anon., Gerrit Thomas Rietveld, in *Projekt* 30 (1988) 5, 50 [tekst in Sloveens].
Anon., Hundertsten Geburtstag Gerrit Thomas Rietveld, in *Bauwelt* 79 (1988) 26, 1108.
Anon., Möbelproduktionshalle und Stuhlmuseum in Weil am Rhein, in *Detail* 6 (1988) 28, 611-616.
Anzivino, G., Rietveld e l Olanda, in *Domus* (1988) 700, 13-18.
Büller, L. en Oudsten, F. den, Schröder House. A work by Gerrit Rietveld between myth and metaphor, in *Lotus International* (1988) 60, 32-57.
Drijver, P. e.a., *Architectuurgids*, Delft, 1988.
Friedman, B., cat. tent. 'Gerrit Rietveld, a centenary exhibition. Craftsman and Visionary', New York, Barry Friedman Ltd. / Chicago, Struve Gallery / Dayton, Dayton Art Institute, 1988/1989.
Fumagalli, P., Das Rietveld Schröder Haus, in *Werk, Bauen und Wohnen* 10 (1988) 75, 42-49.
Hertzberger, H., A fond l espace, à l'occasion du centenaire de la naissance de Rietveld, la célèbre maison Schröder, Utrecht, in *Architecture d'Aujourd'hui* 60 (1988) 257, 64-66.
Hilpert, Th., *Geometrie der Architekturzeichnung*, Braunschweig, 1988.
Ibelings, H., Rietveld als architect van de minimale ruimte, in *Archis* (1988) 7, 2.
Küper, M. en Zijl, I. van, cat.tent. 'Rietveld Schröder Archief', Utrecht, Centraal Museum, 1988.
Laudani, M., Gerrit Thomas Rietveld: Poltrona Utrecht, Cassina, in *Domus* (1988) 697, 117-119.
Meisenheimer, W., Die weisse Wand, in *Daidalos* (1988) 30, 88-95.
Mulder, B., Op zoek naar de weelde van de soberheid. Herinneringen aan een persoonlijk contact met Gerrit Rietveld, in *Architectuur/ Bouwen* 4 (1988) 6/7, 69-75.
Norberg-Schulz, Ch., *Architecture, Meaning and Place. Selected essays*, New York, 1988.
Overy, P. e.a., *Het Rietveld Schröder huis*, Houten, 1988. Ook verschenen in het Engels (The Rietveld Schröder House).
Polak-van t Kruys, J.C., Ilpendam wereldberoemd door drie blokken met platte daken, in *Nieuwe* Noordhollandse Courant, 20 augustus 1988.
Riewoldt, O., In Utrecht wurde das Meisterwerk des Architekten Gerrit Rietveld restauriert. Eine Puppenstube der Moderne, in *Ambiente* (1988) 10, 38-44.
Rond, D. de, en Terstal, A., *Rietveld in Amsterdam. Alle uitgevoerde en niet uitgevoerde projecten*, Gerrit Rietveld Academie (project 51), 1988.
Rosenberg, H.P.R., Vaillant, Ch. e.a., *Architectuurgids Den Haag 1800-1940*, 's-Gravenhage, 1988, 19-20, 295-296.
Ruytinx, C., La maison Schröder de G.Th. Rietveld. Un chef-d'oeuvre d'architecture 'anti-technique', in *Annales d'Histoire de l'Art et d'Archéologie de l'Université Libre de Bruxelles* (1988) 1, 87-98.
Vercelloni, M., Al Centraal Museum di Utrecht. Scuderie per l arte, in *Casa* (1988) 202, 186-187.

1989
Boterenbrood, H., *Weverij De Ploeg*, Rotterdam, 1989.
Eldonk, J. van, en Fassbinder, H., Flexibilität im niederländischen Wohnungsbau, in *Arch. plus* (1989) 100/101, 65-73.
Haagsma, I. e.a., *Amsterdamse Gebouwen*, Utrecht/Antwerpen, 1989, 120.
Küper, M., Gerrit Rietveld, in J. Brand en H. Janselijn (red.), cat. tent. 'Architectuur en Verbeelding', Zwolle, 1989, 114-117.
Philips, P.C., Gerrit Rietveld. Barry Friedman Ltd. New York exhibition, in *Artforum* 27-1 (1988/89) januari, 117.

1990
Anon., cat. tent. 'Visions in Paradise. Furniture by Gerrit Rietveld', Jarrow (Engeland), Bede Gallery, 1990.
Casciato, M. en Helmond, T. van, i10. Lettre documenti immagini, in *Casabella* 54 (1990), 40-58.
Gill, R., The architecture of Rietveld on Curaçao. A sense of place and people, in H.E. Coomans (red.), *Building up the future from the past*, Zutphen, 1990, 157-164.
Johnson, W.E., Visions in paradise. Furniture by Gerrit Rietveld. Bede Gallery, Jarrow, England, exhibition, in *Arts Review* 42 (1990) maart, 155.
Laan, B.M., *Rietveld route Utrecht. Cycle tours in Utrecht and nearby, looking at buildings designed by Gerrit Rietveld*, Utrecht, Dienst Volkshuisvesting, 1990.
McLaren, R., Design. Der unbekannte Meister, in *Häuser* (1990) 1, 66-70.
Overy, P., cat. tent. 'Rietveld furniture and the Schröder House', Londen, South Bank Centre, 1990.
Reerink, H., Snoep, R. e.a., *100 jaar Architectuur in Hengelo*, Hengelo, 1990.
Reinhartz-Tergau, E., *J.J.P. Oud architect/architekt*, Rotterdam, 1990.
Wolff, M. de, De mooiste ruimte die ik ken. Het paviljoen van Gerrit Rietveld, in *Kunstschrift* 34 (1990) 3, 35.
Zijl, I. van, Het Rietveld Schröder Huis, *Museumkrant,* Centraal Museum Utrecht, 1990.

1991
Anzivino, G. en Casciato, M., Disavventure di un garage. Architetto G. Rietveld, 1927, in *Casabella* 55 (1991) 577, 34.
Hughes, G., Rietveld furniture and the Schröder House. Withworth Art Gallery, Manchester, England. Traveling exhibition, in *Arts Review* 43 (1991) januari, 20-21.
Rodijk, G.H., *De huizen van Rietveld*, Zwolle, 1991.
Thijsen, A. (red.), Monumenten varen wel bij herwaardering van de stad, in *Steeds, Utrechts gemeentelijk orgaan*, maart 1991, 4-7.

1992
Frank, S.S., Rietvelds 'slinger van Foucault' in VN-gebouw, in *Archis* 5 (1992), 12-15.
Futagawa, Y. (red. en foto's), Zijl, I. van (inl.), Gerrit Thomas Rietveld The Schröder House, Utrecht, The Netherlands, 1923-24, in *Global Architecture* (1922) nr. 68.
Straus, C., De kansel van Rietkerk staat weer in de kerk, in *Trouw*, 16 april 1992.
Vöge, P., *The Complete Rietveld Furniture*, Rotterdam, 1992 [manuscript geraadpleegd].

Publikaties van Gerrit Rietveld

1919
Aanteekening bij kinderstoel (bijlage No. XVIII), in *De Stijl* 2 (1919) 9, 102.

1926
z.t. (vier stellingen, 1. Het Neo Plasticisme..., 2. De vorm..., 3. De kleur..., 4. Deze styluiting...), 1926, RSA.
Niet een landhuis maar een gewoon huis, in *Bouwkundig Weekblad* 47 (1926) 44, 456.
z.t., in *De Stijl* 7 (1927) 79/84, 46-48.

1927
Nut, constructie: (schoonheid: kunst), in *i10* 1 (1927) 3, 89-92.

1928
Inzicht, in *i10* 2 (1928) 17/18, 89-90.
Moderne meubelinrichting, in *Het Binnenhuis* 10 (1928) 17, 233-236.
Garage met chauffeurswoning, in *i10* 2 (1928) 13, 13.

1930
De stoel, in *De Werkende Vrouw* 1 (1930) 9, 244.
Architectuur, in *De Werkende Vrouw* 1 (1930) 11/12, 316-318.
Beschouwing over het interieur, in *Bouwbedrijf* 7 (1930), 507 [lezing gehouden tijdens de internationale leergang voor nieuwe architectuur te Delft voor het studentengezelschap 'Practische Studie', RSA].
Over de toestand van de hedendaagsche kunst, openingsrede bij de 'Expositie Utrechtsche Jongeren bij Voor de Kunst', Utrecht, 1930.

1931
Het binnenhuis, in *De Baanbreker*, weekkalender, week 17, 1931, RSA.
Met Schröder, T., z.t. (De taak van de hedendaagsche architectuur is:...), gedrukte tekst als inleiding bij de tentoonstelling van werken door J. Bendien, P. Citroen, T. Schröder en G. Rietveld, Artibus Sacrum, Arnhem, 1931, RSA.

1932
Nieuwe zakelijkheid in de Nederlandsche architectuur, in *De Vrije Bladen* 9 (1932) schrift 7, 1-27.
Meubels, in *De 8 en Opbouw* 3 (1932) 10, 93-95.
Zelfs te Weenen zit men nog niet bij de pakken neer, in *De 8 en Opbouw* 3 (1932) 15, 149-152.
Landhuis te Breda, in *De 8 en Opbouw* 3 (1932) 23, 230.

1933
Antwoord van Rietveld op vragen van Arthur Staal, in *De 8 en Opbouw* 4 (1933) 25, 224.

1934
Bij het overlijden van Berlage, in *De 8 en Opbouw* 5 (1934) 18, 156.

1937
Indrukken op de Parijsche tentoonstelling, in *De 8 en Opbouw* 8 (1937) 18/19, 176-177.
Rietveld schreef bij dit nummer..., in *De 8 en Opbouw* 8 (1937) 20, 185.
Over de vorm van het meubel, in *De 8 en Opbouw* 8 (1937) 21, 198-199.

1938
Verbouwing van het woonhuis Maliebaan 10a te Utrecht: architect J.P. Kloos, in *De 8 en Opbouw* 9 (1938) 4, 34-35.
Kantteekeningen van Rietveld bij woongebouw de Kralingsche plas van W. van Tijen en H. Maaskant, in *De 8 en Opbouw* 9 (1938) 11, 21-23.

1939
Nieuwste werken van J.J.P. Oud, in *De 8 en Opbouw* 10 (1939) 3, 21-23.
Eenige uitspraken over architectuur, gezien als één der plastische kunsten, in *De 8 en Opbouw* 10 (1939) 6, 53-56.

1940
Vacantiehuis te Oostvoorne, in *De 8 en Opbouw* 11 (1940) 3, 23-24, 26-27.
Woonhuisje te Tongeren (Gld.), in *De 8 en Opbouw* 11 (1940) 15/16, 139.
Woonhuis te Doorn Hoogzand, in *De 8 en Opbouw* 11 (1940) 15/16, 140-141.
Zomerhuis te Petten (N.H.), in *De 8 en Opbouw* 11 (1940) 15/16, 142.

1941
De vier oorzaken: doel, materiaal, werkwijze en vorm van bouwkunst, inleiding Leergang Architectura & Amicitia te Doorn, 1941, RSA.
Een nieuwe plattegrond voor een volkswoning, in *Bouwkundig Weekblad* 62 (1941) 27, 226-228.
Verbouwing van den schouwburg 'Kunstmin te Dordrecht', in *De 8 en Opbouw* 12 (1941) 5, 61-65.
Een nieuwe volkswoning, in *De 8 en Opbouw* 12 (1941) 9, 122-127.
Het nationaal luchtvaartlaboratorium: architecten Van Tijen en Maaskant, in *De 8 en Opbouw* 12 (1941) 10, 131-132.
Verbouwing Mij. voor Hypothecair Crediet, in *De 8 en Opbouw* 12 (1941) 12, 170.

1942
Antwoord op de vraag: wat hoopt en verwacht U van de Nederlandse Architectuur in de komende tijd?, in *De 8 en Opbouw* 13 (1942) 9, 109.

1945
z.t. (Het gebruik van werktuigen...), Leergang Architectura & Amicitia te Doorn, september 1945, RSA.
z.t. (Ik ben me bewust,...), openingsrede bij tentoonstelling 'Werkman', november 1945, RSA.

1946
Over kennis en kunst, in *Lezingencyclus over stedebouw gehouden voor de Poorters*, Utrecht, 1946, 56-57.
Industriële vormgeving, in *Open Oog* 1 (1946) 1.
Verhouding beeldhouwkunst en architectuur, lezing, Stedelijk Museum Amsterdam, november 1946, RSA.

1947
z.t., rede bij opening tentoonstelling 'Le Corbusier', Stedelijk Museum, Amsterdam, januari 1947, RSA [deze tekst diende eveneens als uitgangspunt voor de radio-uitzending 'Artistieke Staalkaart', VARA, 1 februari 1947].
Le Corbusier, een ruimtekunstenaar, in *Het Vrije Volk*, 29 januari 1947.
De verhouding tusschen beeldhouwer en architect, in *Nieuw Utrechtsch Dagblad*, 14 februari 1947 [lezing].

1948
Het interieur, in *Bouwkundig Weekblad* 66 (1948) 25 en 26, 188-201, 206-209 [lezing gehouden voor de leerlingen van de Academie voor Beeldende Kunsten te Rotterdam, maart 1948].

1949
Aspecten van het nieuwe bouwen, in *Forum* 4 (1949) 2/3, 93-95.
Verleden en heden, in *Bouw* 4 (1949) 10, 154 [beschouwing naar aanleiding van het artikel

'Confrontatie aan het verleden van C. Pouderoyen'].

1950

Bouw en inrichting van de moderne woning, in *Beurs en Nieuwsberichten*, 31 januari 1950, 3.

Geen uitstalling, maar een overzicht: toegepaste kunst in de woning gedurende de laatste tientallen jaren, in *De Beyaard* 4 (1950) 7, 2.

De bedoeling van de tentoonstelling, cat. tent. 'Schoonheid in huis en hof', Amersfoort, 15 juli t/m 27 augustus 1950.

Met Vriend, J.J., Inrichting van woning en gebouw, in J. Bot en R.J. Forbes (red.), H.J. Pos e.a. (samenst.), *Eerste Nederlandse systematisch ingerichte encyclopedie* (Deel IX), Amsterdam, 1950, 208-221.

Ontwerp van stoel Rietveld, in *Goed Wonen* 3 (1950) 11, 162.

De functie van bedrukte papieren en stoffen, in *Ensemble* (1950), najaar.

1951

Over architect Oud, in *Forum* 6 (1951) 5/6, 132-134.

Die Nachkriegsarchitektur in Holland, in *Werk* 38 (1951) 11, 326-328.

Rondgang, in cat. tent. 'Kunst en Kitsch', Haags Gemeentemuseum, 's-Gravenhage, 1951, 18-21.

Vacantiehuisjes voor het personeel van de superphosphaatfabriek 'Albatros' en van De Vries-Robbé, in *Goed Wonen* 4 (1951) 7, 104-105.

1953

Rationele vormgeving, lezing gehouden ter gelegenheid van de leergang-beëindiging der Haagsche Academie en M.T.S. te Den Haag, mei 1953, RSA.

Een brief, in *Goed Wonen* 6 (1953) 4, 62-63.

Met Eskes-Rietveld, B., Kleur ontstaat waar de duisternis overheerst en het licht zich in wanhoop blijft verzetten, in *Goed Wonen* 6 (1953) 4, 64-65.

1954

Nederlands paviljoen op de Biennale, in *Bouw* 9 (1954) 41, 815-819.

Zonder titel (Collega s, ik ben ervan overtuigd,...), lezing voor de BNA Utrecht, 1954, RSA.

In memoriam architect P.J. Klaarhamer, in *Bouwkundig Weekblad* 72 (1954) 13/14, 101.

De consequenties van het structuurplan van Utrecht voor de binnenstad, in *Bouwkundig Weekblad* 72 (1954) 23/24, 205-209.

1955

Mondriaan en het Nieuwe Bouwen, in *Bouwkundig Weekblad* 73 (1955) 11, 127-128.

Het kleinplastiek paviljoen op Sonsbeek is een tijdelijk geval, in *Goed Wonen* 8 (1955) 8, 145.

Moord op Utrechts binnenstad: of levensvoorwaarde voor een stad, in *Elseviers Weekblad*, 15 oktober

1955

Willem Penaat, in *Goed Wonen* 8 (1955) 11, 182.

1956

De jaarbeursgebouwen in 40 jaren, in *Forum* 11 (1956) 3, 2-9 [extra Jaarbeurs-editie].

1957

Ontwerper en materiaal, in *Visie* 1 (1957) 5, 20-21.

Julianahal van de Jaarbeurs te Utrecht, in *Bouwkundig Weekblad* 75 (1957) 3, 25-28.

Opdracht en streven, in *Goed Wonen* 10 (1957) 9, 187.

1958

Wat is de zin van tentoonstellen?, in *Goed Wonen* 11 (1958) 5, 99-100.

De aula in de Rijksacademie voor Beeldende Kunsten te Amsterdam, in *Bouwkundig Weekblad* 75 (1958) 25, 314.

Professor F.A. Eschauzier, in *Forum* 13 (1958) 7, 217 [openingsrede tentoonstelling 'F.A. Eschauzier', Stedelijk Museum, Amsterdam, 15 januari 1958].

A view of life, in *Delta* 1 (1958) 3, 57-59.

Feestrede ter gelegenheid van 50 jaar Academie van Bouwkunst, in *Forum* 13 (1958) 8/9, 258-259. Ook gepubliceerd als: Over de toekomst der architectuur: feestrede bij het vijftigjarig bestaan van de Academie van Bouwkunst te Amsterdam, in *Bouw* 13 (1958) 43, 1123-1124, en als: 50 jaar Academie van Bouwkunst, in *Bouwkundig Weekblad* 76 (1958) 52, 615-616.

Tweede min of meer herhaalde lezing Hr. Rietveld, tijdens de architectuurtentoonstelling in het Centraal Museum te Utrecht, 26 november 1958, RSA.

1959

Causerie over de bouwkunst voor leerlingen van de Jan van Nassaukweekschool te Utrecht, 1959, RSA

z.t. (Dames en Heren, ik hoop, dat ik u niet teleurstel...), lezing voor Stylos, Delft, 20 februari 1959, RSA.

z.t., rede bij de opening van de verbouwde woninginrichtingzaak 'Bij den Dom', Utrecht, 20 maart 1959.

Modernisme of weloverwogen functionalisme, in *Algemeen Dagblad*, 6 maart 1959.

Bouwen, in *Museumjournaal* serie 4 (1959) 8/9, 163-165 [tekst van bandopname Stemmenarchief Stedelijk Museum, Amsterdam, 27 juni 1957].

Architectuur, in *De Nieuwe Stem* 14 (1959) 8/9, 560-572.

1960

Kunstenaar en verzet, Amsterdam, 1959, rede uitgesproken ter gelegenheid van de uitreiking van twee jaarlijkse prijzen door de Stichting Kunstenaarsverzet 1942-1945 in het Concertgebouw te Amsterdam, 13 februari 1960, ook gepubliceerd in *De Spieghel*, Amsterdam.

Maak van de Beurs architectuurmuseum, in *De Tijd/Maasbode*, 4 juni 1960, 21.

Met het oude Utrecht moeten we zuinig zijn: met het nieuwe Utrecht toonaangevend, in *Nieuw Utrechts Dagblad*, 22 juni 1960, 13.

Boekbespreking van 'Le nombre plastique' van Dom H. van der Laan, in *Bouwkundig Weekblad* 78 (1960) 18, 403.

Brief aan Bakema, in *Forum* 15 (1960/61) 4, 133.

1961

Woonhuis van een chirurg te Ilpendam, in *Goed Wonen* 14 (1961) 2, 47-49.

Hoe burgerlijk!, in *De Volkskrant*, 27 mei 1961 [opmerkingen uit betoog gehouden door Rietveld tijdens Reflex-manifestatie in 's-Hertogenbosch].

1962

Geen laagbouw, in *Vizier*, 6 okt. 1962, 15.

Voor definitieve stadsplannen is tijd nu niet rijp, in *Nieuw Utrechts Dagblad*, 18 juni 1962, 5.

z.t., lezing 'Kleurendag', Amsterdam, 17 november 1962, RSA.

Relatie tussen vrije kunsten en technische vormgeving, in *Kunst in Utrecht* 1 (1962) 3, 34-36.

1963

Kleurgebruik in ruimten architectonisch bezien: de toepassing dient verantwoord te zijn, in *Utrechtsch Nieuwsblad*, 16 maart 1963.

Kunstnijverheidsschool te Amsterdam, in *Bouw* 18 (1963) 16, 497.

Kleur in architectuur, in cat. tent. 'Mens Kleur Ruimte', Nationaal Bouwcentrum, Antwerpen, 1963, 46-56 [lezing bij de opening van de tentoonstelling 'Kleur in de woning' en 'Kleur in het onderwijs'].

Kjærholm zoekt naar onaangeboorde mogelijkheden, in *Goed Wonen* 16 (1963) 7, 14-16 [openingsrede bij de tentoonstelling 'Meubelen van Poul Kjærholm', Op het Dak bij Metz & Co., Amsterdam, 17 mei 1963].

We zijn er nog niet..., in *Goed Wonen* 16 (1963) 12, 12 [lezing bij de opening van de meubelbeurs].

z.t., openingsrede bij de tentoonstelling van Peter Struycken in de Kunstzaal De Reiger, Utrecht, 14 september 1963, RSA.

Schröder huis, Amsterdam, 1963, herdruk van 1924, serie Kwadraat Bladen; ook verschenen als: *Schröderhuis 1924*, Utrecht, 1985.

1964

Nieuwe technieken; nieuwe vormen, in *Kunst in Utrecht* 2 (1964) 6, 117-120 [rede uitgesproken bij de opening van de 9de vakbeurs voor woning- en meubeltextiel, november 1963].

Antwoord van Dr. G.T. Rietveld op de rede van promotor Prof. Ir. J.H. van den Broek, in *De Ingenieur* 76 (1964) 5, 65-66.

Het Nieuwe Bouwen moet nog beginnen, in *Goed Wonen* 17 (1964) 2, 2-3.

Schröder huis: loskomen van sleuroverschotten, in *Goed Wonen* 17 (1964) 2, 4-5.

Zomerhuis te Noordwijk aan Zee, in *Bouw* 19 (1964) 8, 242-243.

Rietveld: het echte nieuw bouwen moet nog beginnen, in *Bouw* 19 (1964) 8, 262 [samenvatting van de rede bij het ontvangen van het eredoctoraat in de technische wetenschappen door de senaat van de Technische Hogeschool Delft 11 januari 1964].

posthuum

Lagere school te Badhoevedorp, in *Bouwkundig Weekblad* 86 (1968) 9, 148.

Nieuw Utrecht, in *Ons Nederland*, z.j., 39, Utrecht-Jaarbeurs-nummer.

Plaatsnamenregister

Abcoude, 296
Alsemberg (België), 292
Amersfoort, 62, 187, 233, 249, 265, 300, 310, 329, 359, 360, 361, 362
Amstelveen, 344, 345, 349
Amsterdam, 40, 60, 62, 63, 67, 71, 83, 91, 95, 110, 115, 118, 121, 123, 124, 132, 137, 143, 145, 147, 148, 151, 165, 177, 184, 185, 186, 202, 203, 210, 213, 214, 218, 220, 221, 222, 234, 238, 243, 245, 246, 252, 256, 260, 267, 286, 300, 323, 330, 334, 346, 350, 352, 357, 358, 359, 360, 361, 362
Antwerpen (België), 65
Apeldoorn, 278, 280
Arnhem, 191, 225, 260, 261, 266, 304, 310, 324, 341, 351, 358
Axel, 336
Baambrugge, 273, 287, 288
Badhoevedorp, 320, 343
Bennekom, 272, 275
Bergen, 119, 137
Bergen (N-H.), 157
Bergeyk, 266, 267, 273, 282, 287, 289, 333
Berlijn, 91, 356, 357
Best, 279
Bilthoven, 208, 275, 317
Blaricum, 133, 152, 162, 165, 166, 199, 261
Bloemendaal, 164, 173, 183
Boedapest, 357, 362
Bosch en Duin, 242, 254
Boxtel, 160
Breda, 139, 148, 188, 334
Breukelen St.Pieters, 160, 204, 341
Brünn (Brno, Tsjechoslowakije), 357
Brunssum, 293
Brussel, 55, 186, 228, 186, 258, 276, 286, 290, 291, 292, 298, 360
Bunnik, 69
Cadzand, 317
Chicago (Verenigde Staten) 359, 362
Culemborg, 285
Curaçao, 248, 255, 256, 284, 313, 359
De Bilt, 69, 158, 228, 275, 290, 296, 300, 304, 321
Dedemsvaart, 317, 340
Delft, 114, 300, 361
Den Bosch, zie 's-Hertogenbosch
Den Dolder, 171, 256
Den Haag, zie 's-Gravenhage
Doetinchem, 352
Doorn, 193, 319
Dordrecht, 224, 226, 232, 234, 238
Dortmund (Duitsland), 361
Driebergen, 278, 361
Drunen, 281
Dubbeldam, 233
Durgerdam, 335
Ede, 220, 272
Eerbeek, 244
Eindhoven, 274, 332, 360
L'Estang (Frankrijk), 294
Elst (U), 232
Enschede, 322, 330, 337
Epe, 190
Eygelshoven, 337
Frankfurt am Main (Duitsland), 35, 109, 123, 129, 357, 358
Geleen, 163
Gent (België), 221, 359
Gorinchem, 215, 226, 245
's-Gravenhage, 88, 103, 114, 128, 149, 154, 161, 168, 169, 177, 179, 192, 195, 214, 228, 236, 242, 246, 251, 262, 308, 338, 341, 357, 358, 359, 360, 361
Haarlem, 75, 114, 163, 182, 356,
Haarlemmermeer, 348
Hamburg (Duitsland), 357
Hannover (Duitsland), 356
Heemstede, 120
Heerlen, 328
Hengelo, 321
's-Hertogenbosch, 314, 329
Hilversum, 128
Hoevelaken, 67, 71, 89
Holland (Michigan, Verenigde Staten) 223
Hoogezand, 318
Houten, 132, 195
Huis ter Heide, 69, 166, 180
Huizen, 199
IJsselstein, 224
Ilpendam, 294
Karlsruhe, (Duitsland), 90
Kinderdijk, 231
Kleef (Duitsland), 124, 125, 357
Knegsel, 335
Kopenhagen, 360
Krimpen aan de Lek, 201
Laren (N-H.), 152, 264, 349
Leerdam, 331
Leeuwarden, 282
Leipzig (Duitsland), 83
Lieshout, 184
Lissabon, 234
Loenen, 117
Londen, 75, 357, 362
Loosdrecht, 136, 150, 201, 284
Luik (België), 221, 359
Maarssen, 87
Maastricht, 298, 331, 362
Mannheim (Duitsland), 357
Markelo, 244
Meppel, 312
Mexico Stad, 252
Milaan (Italië), 283, 357, 360, 361
Minneapolis (Verenigde Staten), 362
Moskou, 357
Nagele, 229, 230, 317
New York, 40, 75, 77, 82, 213, 235, 251, 265, 359, 360, 362
Nieuwer-Amstel, 310
Nieuwersluis, 117
Nijmegen, 307, 360
Noordwijk, 271, 311
Norden (Duitsland), 357
Oberlin (Ohio, Verenigde Staten), 315
Oegstgeest, 223, 255, 316
Ommen, 173
Otterlo, 320, 333, 362
Oud-Zuylen, 59
Parijs, 54, 100, 127, 223, 290, 356, 357, 358, 359, 360
Petten, 194
Philadelphia (Verenigde Staten), 237, 243
Pittsburgh (Verenigde Staten), 82
Praag, 357
Reeuwijk, 299, 306, 307, 309
Rhoon, 262
Rome, 313, 361
Rotterdam, 77, 78, 148, 207, 222, 226, 267, 268, 313, 356, 358, 359, 360, 361
Rozendaal, 316
Santpoort, 153, 154, 308
Sao Paulo (Brazilië), 361
La Sarraz (Zwitserland), 357
Scherpenzeel, 322
Schiermonnikoog, 304, 311
Stockholm, 359
Stuttgart (Duitsland), 117, 357
Teteringen, 200
Uithoorn, 338, 351
Utrecht, 40, 59, 61, 62, 64, 68, 71, 80, 82, 84, 86, 95, 96, 97, 101, 105, 107, 112, 116, 120, 122, 123, 124, 125, 129, 130, 133, 140, 142, 150, 151, 156, 162, 169, 171, 173, 176, 187, 188, 189, 203, 205, 207, 219, 228, 237, 239, 240, 244, 246, 249, 253, 267, 269, 270, 271, 275, 276, 277, 278, 280, 281, 282, 284, 288, 296, 299, 302, 303, 306, 309, 312, 314, 318, 319, 323, 324, 326, 331, 351, 355, 356, 358, 359, 360, 361, 362
Velp, 241, 263
Venetië (Italië) 251, 258, 360
Vinkeveen, 198, 342
Vlaardingen, 235, 264, 266
Voorschoten, 309
Waalre, 263, 280
Wageningen, 326, 327, 337
Washington D.C., 271, 362
Wassenaar, 95, 108, 131, 150, 299, 316
Weimar (Duitsland), 88, 89
Wenen, 35, 128, 138, 357, 358
Wesel (Duitsland), 122, 124, 357
Wijchen, 296
Wissel, 165, 319
Wolphaartsdijk, 173
Zaandam, 146
Zaltbommel, 343
Zeist, 141, 158, 207, 257, 268, 296
Zoetermeer, 62
Zuid-Laren, 303, 329
Zwolle, 84, 188, 189, 286, 329, 356

Namenregister

A

Aalto, A., 117
Aartsbisschoppelijk Museum, Utrecht, 324
Abercrombie, S., 377
Académie Royale des Beaux Arts, Luik, 359
Academie van Beeldende Kunsten, 's-Gravenhage, 360
Academie van Beeldende Kunsten en Technische Wetenschappen, Rotterdam, 359
Academie van Bouwkunst, Amsterdam, 359
Academie voor Beeldende Kunsten, Arnhem, 324, 325, 326
Academie voor Beeldende Kunsten, Rotterdam, 25
Academie voor Beeldende Kunsten Gerrit Rietveld, Amsterdam, 346, 347
Academie voor Beeldende Kunsten, Kunstnijverheid en Industriële Vormgeving, Utrecht, 360
Adviescommissie voor Beeldende Kunst en Kunstnijverheid, Utrecht, 361
Akker, P. van den, 378
Albatros, Superfosfaatfabriek, 244, 245
Algemene Begraafplaats Brandenburg, De Bilt, 162
AMCB, 150
Amsterdamsche Bank, 210, 214
Andriessen, N.H., 369
Anglo-Dutch Group, N.V., 310
Anzivino, G., 379
Appel, K., 291
Architectura, 97
Architectura et Amicitiae, Utrechtsche Leden van Genootschap, 80
L'Architecture Vivante, 78, 83, 91
Argan, G.C., 371
Armstrong, R., 377
Arnhems Dagblad, 324
Artifort, Firma, 258, 298
Asscher, S., 366

B

Badisches Landesmuseum, Karlsruhe, 90
Badovici, J., 363
Baer, H., 374
Bakema, J.B., 205, 361, 366, 367, 369, 374
Bakhuizen, Bouw en Aannemingsmaatschappij, 275, 278, 290, 306, 316
Bakhuys Roozeboom, 341
Bakker, 322
Bakker, T., 349
Bakker, W.A. den, 266
Bakkeren, K., 257
Balen, H.J. van, 372
Banham, R., 371
Barbieri, S.U., 378
Barnard, M., 378
Baroni, D., 377
Barr, A.H., 367
Barreveld & Rijksen, N.V. Bouwbedrijf, 282, 288, 299
Bartman, J.H., 370
Bartók, B., 153
Bavel, Technisch Bureau C.J. van, 112
BDA Landesbezirk Norden, 357
Beek, Van, 180
Beek, M. van, 369, 374
Begeer, 83, 158
Begeer, A., 65
Begeer, Anth., 65
Begeer, C.J., 62, 80, 173
Begeer, C.J.A., 61, 62, 65, 67, 84, 355
Bekaert, G., 374
Bellingham, J., 377
Beltman, Ingenieursbureau G., 289
Bendien, J., 110, 135
Benevolo, L., 371
Benton, T. en Ch., 377
Berg, E., 377
Berg, J.A. van den, 270
Bergoss, 207
Bergvelt, E., 377, 378
Berkovich, E., 128, 233, 234, 255, 335, 364
Berlage, H.P., 33, 63, 64, 75, 323, 357
Bernard, O., 357
Bertheux, W., 376, 377
Bertrand, G.H., 142
Besnyö, E., 159, 182
Betting, W., 369
Beukman, R., 371
Beurden, P. van, 203
Beusekom, H.G. van, 369, 374
Bibeb, 292, 369
Biemen, A. van, 371
Bijenkorf, De, 233, 260, 361
Bijhouwer, J., 229
Bill, I., 101
Binnenhuis, 115
Birza, W., 121, 267
Biscuit & Chocoladefabriek Victoria, N.V., 226
Bláha, O.F., 279
Blankensteijn, H.R., 361
Blaser, W., 374
Blazer, C., 291
Bleeker, R.D., 366
Bless, F., 14, 64, 69, 76, 87, 377
Blijenburg, J., 374
Blijenburg, L., 261
Blijenburg, P., 282
Blijstra, R., 367, 368, 369, 372, 374, 376
Blotkamp, C., 14, 377
Bock, M., 377
Bodegraven, W. van, 229
Bodon, A., 25, 185, 202, 229, 307, 366
Bodt, S. de, 378
Boeken, A., 363, 365, 366
Boekraad, C., 378
Boenders, F., 377
Boerhave Beekman, W., 196, 366
Bohema, 255
Bois, Y.A., 377
Boks, J.W.C., 291
Bolte, J., 290
Bond Nederlandse Architecten (BNA), 360, 361
Bond Nederlandse Architecten (BNA)-archief, 187
Bonnefantenmuseum Maastricht, 331, 362
Bons, J., 224, 252, 291
Bool, F., 378
Boom, A. van der, 366
Boot, J., 369
Börger, J., 318
Bosch, J. van den, 63, 72
Bosman, A., 369, 374
Bosschaert, 330
Bosschaert, A.A., 349
Boswijk, H., 287
Boterenbrood, H., 379
Bouhuys, P., 335
Bourgeois, V., 363
Bouwkundig Weekblad, 25, 83, 113, 152, 155, 205, 294, 341
Braak, A.J. ter, 270
Braat, L.P.J., 367
Brand, F., 136
Brandenstein-Zaudy, 122
Brandt Corstius, J.C., 194
Brattinga, P., 374
Bredero's Bouwbedrijf, 134, 140, 158, 215, 302
Brederoo, N.J., 377
Breebaart, 225
Breuer, M., 23, 103, 132, 314
Brinkman, J.A., 25
Brinkman en Van der Vlugt, architectenbureau, 37, 181, 358
Broadbent, G., 375
Broek, J.H. van den, 31, 141, 152, 291, 360, 365, 366, 369, 374, 375
Broekhuis, 199
Brom, L., 142
Bromberg, P., 168, 364, 365
Brouwe, 361
Brown, Th.M., 13, 69, 72, 76, 91, 234, 235, 297, 315, 369, 372, 374, 375
Bruck, 97
Brugman, T., 76, 93
Brummelen, J. van, 378
Brusse, H.J., 169, 365
Brusse, W., 359
Bruynzeel, 146, 161
Büddeman, 118, 364
Buffinga, A., 369, 371, 372, 374, 375, 376
Buitenhof, Verpleeg- en verzorgingstehuis, 338
Buitensociëteit, Zwolle, 84

Büller, L., 379
Buning, R.R.T., 214
Bunjes, H., 82
Burckhardt, L., 374
Bureau voor Levens- en Gezinsmoeilijkheden, Utrecht, 239
Burken, R.S., 372
Burn, G., 375
Burton, S., 13, 377
Büttinghausen, J., 373
Buys, B., 369
Buys, H., 149, 152, 162, 232, 365

C
C & A, 324
Calvéfabrieken, N.V., 300
Camden Arts Centre London, 362
Cantré, J., 25
Carnegie Museum of Art Pittsburgh, The, 82
Casciato, M., 378, 379
Cassina, 76, 175
Cats, Gebr., 212
Centraal Museum Utrecht, 13, 14, 59, 60, 71, 80, 81, 86, 87, 90, 92, 93, 94, 98, 102, 103, 104, 106, 111, 112, 118, 127, 140, 146, 155, 156, 164, 181, 182, 196, 198, 199, 200, 204, 206, 212, 219, 220, 221, 222, 233, 234, 239, 240, 247, 251, 258, 262, 269, 285, 326, 332, 360, 362
Centrum voor Industriële Vormgeving, 267, 274, 323
Choisy, J.L., 375
Christie's Amsterdam, 63, 104, 118, 121, 146, 162, 165, 206, 235, 236, 240
Citroen, P., 76
Cocar, J., 357
Colquhoun, A., 378
Comité tot oprichting van een monument voor de gevallenen in het verzet van de stad Utrecht, 359
Commissie Atelierbouw, 360
Commissie inzake Huishoudelijke voorlichting en gezinsleiding, 216
Commissie tot Voorbereiding van de Nederlandse Inzending van de XIe Triënnale Milaan, 360
Commissie van Advies van de School voor Industriële Vormgeving, Eindhoven, 360
Congrès Internationaux d'Architecture Moderne (CIAM), 19, 123, 129, 136, 357
Conrad-Hansen, A., 364
Constant, 260
Coöperatieve Vereniging Politie Bond Utrecht, 281
Copier, A.D., 242
Cordemeyer, A.R., 280
Croix, H. la, 376
Crouwel, W., 375

D
D3, 151
Daalen, R.D. van, 287
Dantzig, H.M. van, 308
Dantzig-Mees, M. van, 200, 308
Davis, F., 377
Dayton Art Institute, 362
De 8, 192, 229
De 8 en Opbouw, 25, 139, 145, 152, 155, 189, 192, 193, 202, 205, 206
Derks, J., 361
Diggele, H. van, 378
Dillen, J. van, 14, 302, 316, 317, 320, 321, 324, 326, 328, 335, 336, 342, 344, 345, 346, 348, 349, 351, 352, 353, 374, 375
Doel, H. van den, 294
Doelman, C., 369
Doesburg, Th. van, 13, 19, 74, 76, 77, 78, 89, 92, 98, 100, 101, 120, 356, 363, 364
Doesschate, Familie ten, 232
Doesschate, G. ten, 210, 312
Doesschate, J. ten, 207, 275, 296
Dolk, G.A.J., 344
Doorn de Jong, E.L.G. den, 251
Doumato, L., 378
Dreibholz, W., 377
Driessen, W.,260
Driessen's Bouwstoffen en Tegelhandel, 191, 228, 246, 261
Drijver, P., 378, 379
Drugowitsch, K., 377
Drummen, J.,293
Dudok, W.M.,133
Duiker, J., 25, 364, 365
Duister, F., 376
Dulling, N.V., Adviesbureau, 270

E
Eames, Ch., 29, 30, 235, 361
Eames, R., 235, 361
Economische Voorlichtingsdienst, 223, 228, 243, 252
Eerste Algemene Begraafplaats Soestbergen, Utrecht, 62
Eesteren, C. van, 98, 100, 229, 364
Einstein, A., 54
Eldonk, J. van, 379
Elling, P.J.,77, 78, 79, 84, 88, 229
Elsevier's Geïllustreerd Maandschrift, 84
Elzas, A., 365
Embden, S.J. van den, 266, 375
Engelhard, F., 344
Engelman, H., 369
Engelman, J., 368
Engels, C., 256, 284, 313
Engels, F., 267
Erdman, P., 316
Ermers, M., 364
Erts Letterkundige Almanak, 125
Eschauzier, F.A., 150
Eskes-Rietveld, E., 71, 332
Everts, F.E.C., 371
Ex, S., 91, 378
Eyck, A. van, 229, 273, 369, 371

F
Falkenberg-Liefrinck, I., 141, 185, 192, 365
Fanelli, G., 375, 378
Farago, E., 357
Fassbinder, H., 379
Ferguut, 367
Filler, M., 13, 378
Filmliga, 357
Flatstichting voor Vrouwen door Vrouwen, 182
Flothuis, M., 360
Fokker Koninklijke Nederlandse Vliegtuigenfabriek, N.V., 274
Fooy, B., 377
Forgey, B., 378
Fraenkel, 82, 124
Fraenkel-Nieuwstraten, E.M., 82, 123, 124
Frampton, K., 377
Frank, J., 357
Frank, S.S., 265, 379
Franquinet, R., 369
Frans Cultureel Centrum, 313
Freeman, R.R., 309
Frenken, T., 374
Friedman, B., 77, 82, 213, 362, 379
Friedman, M., 378
Fumagulli, P., 379
Fusco, R. de, 375

G
Gaarenstroom, J.H., 160
Galerie L'Effort Moderne, Parijs, 100, 356
Galleria Nazionale d'Arte Moderna, Rome, 361
Garner, Ph., 377
Gay, B., 377
Gebouw voor Kunst en Wetenschappen Utrecht, 356
Geest, J. van, 377
Gelderen, W. van, 229
Gemeenschap, De, 107,112
Gemeente Amersfoort, 300
Gemeente Amsterdam, 151
Gemeente Breda, 188
Gemeente Haarlemmermeer, 320
Gemeente 's-Hertogenbosch, 361
Gemeente Reeuwijk, 299
Gemeente Rotterdam, 78
Genootschap Nederland-Nieuw Rusland, 122, 357
Geuns, C.P.R., 122
Giedion, S., 129, 364, 365, 367
Giersbergen, M. van, 378
Gijsbertse-van Brakel, G., 105
Gill, R., 379
Gimbel Brothers, 243
Ginneken, L. van, 376
Gispen, W.H., 371
Gispen Stalen Meubelen N.V., 257, 285
Glancey, J., 377
Goed Wonen, 234, 249, 260, 269
Goes, A.W.A. van der, 59, 378
Goethem, J. van, 371
Gogh, Th. van, 352
Gogh, V. van, 352, 376
Goldwater, R., 366
Gonsenheimer, 124
Gool, J. van, 371
Gooyer, Showroom De, 268
Gordon, G., 378
Gottschalk, J. en G., 83
Goud en Zilversmid's Compagnie, 83, 88, 116
Gouwe, W.F., 115, 364
Graaf, H. en P., 314
Graevenitz, A. von, 376
Grafische Kunstinrichting, N.V., 237
Grewel, 124
Griffini, E., 357
Grimme, K.M., 364
Groene Amsterdammer, De, 209, 233, 234
Groenekan, G.A. van de, 63, 74, 75, 86, 92, 94, 134, 146, 209, 212, 213, 234, 332, 356
Groenendijk, P., 378
Groenendijk, W., 254
Groenier, B., 360
Gropius, W., 88, 89, 363
Grunsven, J.B. van, 241, 242, 249, 254, 258, 260, 263, 270, 277, 279, 280, 281, 282, 287, 288, 290, 299, 306, 308, 351
Gruyter, W.J. de, 364, 365, 366

H
Haags Gemeentemuseum, 's-Gravenhage, 88, 114, 262, 360
Haagsma, I., 379
Haaren, H. van, 375
Hadders, V., 63, 335, 360
Haeften-Van Eik, S. van, 62
Hamburger, A.D., 151
Hamburger, J.A., 311
Hammacher, A.M., 363
Haren, Van, 351
d'Harnoncourt, R., 366
Harrenstein, R.J., 110, 111, 130, 132, 135
Harrenstein-Schräder, A., 23, 104, 110
Hartmann, G.H.R.E., 222
Hartog, A.M., 76, 87, 88, 114
Hartsuyker, H., 369
Hasselaar, J., 116
Hausbrand, F., 261, 365
Havelaar, J., 363
Hayward Gallery London, 362

Hekker, R.C., 369
Hekking, 150
Hellemond, N. van, 377
Hellinga, H., 378
Henket, H.J., 377
Herbert, D., 375
Hertzberger, H., 379
Hervormde Gemeente Uithoorn, 338
Heukelom, J. van, 62
Heuvel, W.J. van, 376
Hildebrand, A.D., 153, 162, 165, 168, 195
Hilhorst, C., 378
Hillebrandt, G.M., 161, 162, 171, 200
Hilpert, Th., 379
Hirschhorn Museum and Sculpture Garden, Smithsonian Institute, Washington, 362
Hodin, J.P., 375
Hoek, E., 378
Hoekstra-Hulker, 88
Hoeyenbosch, J., 156, 162
Hoeyenbosch, Drukkerij J., 156
Hoff, R. van 't, 25, 69
Hölscher, J.H., 187
Holt, G., 307, 359
Hondius-Crone, A.H., 25, 164, 167, 222
Hoogezand, J.R., 106
Horst, E. van der, 355
Houtzagers, P., 59
Housden, B., 375
Hovenkamp, J.M., 367
Huffet, 103
Hughes, G., 379
Huijgens, S., 369
Humanistisch Verbond, 239, 278
Huszár, V., 76, 91, 93, 101, 356, 360

I
i10, 23, 116, 123
Ibelings, H., 379
Inspectie Volksgezondheid Utrecht, 224
Instituut voor Industriële Vormgeving, Amsterdam, 267, 274, 323
Instituut voor Kunstnijverheids-onderwijs, Amsterdam, 252, 346
Internationaal Informatiecentrum en Archief Voor de Vrouwenbeweging, Amsterdam, 216
Internationale Architectenbond Kyoto, 358

J
Jaffé, H.L.C., 359, 367, 369, 371, 374
Jalk, G., 375
Jansen, A.H., 104, 363
Jansen, J., 280
Jansen, K., 378
Janssens, A.M., 324
Janzen, J.A.F., 365
Jay, M., 376
Jeanneret, P., 357
Jesse, N., 206, 213, 217, 234, 240
Johnson, W.E., 379
Johnston, Ph., 377, 378
Jong, De, 163
Jong, C. de, 377
Jong, J. de, 364
Jonker, G., 375, 376
Juffermans, J., 376, 377

K
Kalbfleisch, 304
Kalff, L.C., 292, 360
Kamerling, M., 229
Karssiens, A.H., 316
Karsten, Ch.J.F., 360
Kassies, J., 360
Katholiek Militair Tehuis, Utrecht, 93
Keja, W., 378
Kelfkens, C.J., 361
Keller, J.C., 189
Kerk en Wereld, 361
Ket, J., 282
Ketting, P., 120
Kho Liang Ie, 323
Kiesler, F., 112
Kist, 245
Kjaer, J., 235, 367
Klaarhamer, P.J.C., 63, 72, 76, 355
Klaassen, W., 254
Klep, A.M.F., 139
Klerk, M. de, 34
Kley, Ten, 319
Klinkert, H., 188
Kloos, J.P., 229, 359, 366
Kloosterman, 312
Kloosterman, B., 336
Koch, P., 181, 189
Koch, Kunsthandel, 222
Koelman, 65
Koff, A. de, 101
Kok, A., 363
Koldewey, J., 378
Kolthoff, M., 124
Komter, A., 185
Koning, J.A.N., 328, 342
Koninklijke Jaarbeurs, 240, 270, 289, 346, 360
Koninklijke Luchtvaart Maatschappij N.V. (KLM), 293
Koninklijke Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, 361
Koninklijke Nederlandsche Meubelfabriek H.P. Mutters & Zoon, 181
Koninklijke Utrechtsche Fabriek van Juweelen, Zilverwerken en Penningen, 62
Koninklijke Vlaamsche Academie voor Wetenschappen, Letteren en Kunsten, 360
Koopmans, P., 378
Koot, B, 308
Kramer, F., 109
Kramer, Friso, 291
Kramer, G., 317
Kramer, P., 110
Kramer, T., 210
Krommenie, 283, 291
Kronenberg, H.G., 326, 327
Kroon, B., 373, 377, 378
Kuiler, K., 363, 365
Kuitenbrouwer, L.M., 357
Kultermann, U., 369, 371, 372, 377
Kulvik, B., 378
Kunst in Utrecht, 361
Kunsthistorisch Instituut Rijksuniversiteit Utrecht, 315, 331
Kunstnijverheidschool, 's-Hertogenbosch, 329
Küper, M., 14, 75, 76, 78, 85, 89, 92, 93, 111, 115, 147, 152, 183, 291, 378, 379

L
Laan, B.M., 379
Laar, G. van,290, 300
Labree-Appun, Mevr., 169, 195
Landelijk Contactorgaan van de Cursistenvereniging van Voort-gezette en H.B.O. opleidingen, 359
Landhuis, Het, 161
Lange, De, 157
Lanjouw, J., 201, 275
Lataster, G., 360
Laudani, M., 379
Lauweriks, J.L.M.,363, 364
Leck, B. van der, 75, 76, 127, 154
Le Corbusier, 23, 25, 29, 35, 98, 100, 292, 357
Leemhuis en Gratama, 233
Leer, L. van, 128
Leerdam, Glasfabriek, 286
Leeuw, H. de, 233, 261
Leeuw/Metz Archief, De, 167, 171, 175, 177, 179, 198, 211, 212, 227, 233
Leeuwen, J.J.H. van, 351
Léger, F., 30
Lehning, A., 373
Lels, M., 193
Lely, J.W. van der, 265
Levie, S.N., 330
Leviticus, W., 366
Leyden, E. (van), 150, 284
Ligt, B. de, 77, 78
Limburg Antiquairs Amsterdam, 63, 95
Lion, 234
Lips, M., 281
Lissitzky, El, 356, 357, 363
Lodewig, F., 371
Loeff-Bokma, A.H., 365
Loghem, J.B. van, 139, 195, 364
Löhle, J., 186
Lommen, M.J.L., 108
Looman, H.J., 371
Lösel, A., 378
Lotz, W., 364
Lugten-Reys, S., 365
Luthman Architectenbureau, 236

M
Maaskant, H.A., 226, 256, 365
Maatschappij voor Hypothecair Crediet Nederland, N.V., 165, 192, 203
Mado, 319
Maeskens, J., 376
Magyar Nemzeti Galéria, Boedapest, 362
Maly, F., 235
Manassen, G., 329
Mang, K., 88, 109, 377
Maronier, 86
Maronier, J.H., 81, 82, 86, 129
Max, 258
Max, B.J., 242, 249, 251, 258, 314
McLaren, R., 379
Mees, J., 367
Mees, R.T.A., 161, 168, 169, 195
Mees-Mees, D., 168, 308
Meijer, J. de, 155, 365
Meissenheimer, W., 379
Melville, R., 376
Menna, F., 371
Mens, R., 378
Merkelbach, B., 141, 229, 252, 346, 359, 364, 365, 366, 367
Mertens, H.F., 357
Metz & Co, 76, 111, 118, 127, 128, 130, 131, 134, 135, 138, 143, 144, 145, 146, 148, 154, 155, 156, 162, 163, 168, 170, 174, 175, 177, 178, 184, 185, 189, 190, 202, 204, 211, 212, 214, 222, 243, 247, 358, 361
Meulenbelt, J.C., 286, 299, 303, 308, 309, 311, 316
Meurs, P.K. van, 363
Meyden, F. van de, 141
Meyer, E., 363
Mezei, O., 378
Middelbare Technische School voor Bouwkunst/Academie van Beeldende Kunsten, Den Haag, 25, 28, 358
Middelbeek, Firma, 106
Mieras, J.P., 367
Mies van der Rohe, L., 165
Mildenberg, 125
Miller, J., 377
Mills, J.F., 375
Milner, J., 375
Miró, J. 29, 30
Moholy-Nagy, L., 357, 363
Molendijk, H., 366, 371
Mondriaan, P., 13, 76, 101
Moock, P. van, 103, 115, 147
Moolenbeek, C., 206, 213, 296
Moolenbeek & Partners, 214

Moor, Chr. de, 361
Moore, H., 29
Moorsel, C.M. van, 363
Morgenstern, Chr., 23
Mulder, 316
Mulder, B., 64, 95, 165, 200, 322, 377, 379
Müller, 284
Muller, M.L., 105
Munoz, M.Th., 378
Mus, C., 369, 371, 373, 374, 375, 376
Museum am Ostwall, Dortmund, 361
Museumcommissie Utrecht, 360
Museum De Zonnehof, Amersfoort, 300, 353, 362
Museum of Modern Art, New York, 251, 360
Museum voor Kunstnijverheid, Haarlem, 75
Muus, H., 303

N
Nagao, S., 377
Nagel, S., 376
Nagtegaal, C., 378
Nathans, S., 299
Nationale Bankvereeniging Utrecht, N.V., 96
Nationale Selectiecommissie voor Nederland voor de Internationale Meubeltentoonstelling in het Bouwcentrum Rotterdam, 360
Nederland-Nieuw Rusland, Genootschap, 122, 357
Nederlandsch-Amerikaansche Stoomvaartmaatschappij, N.V., 181
Nederlandse Hervormde Burgerschool, 62
Nederlandse Spoorwegen, 68, 82, 86
Nederlandse Stichting voor Psychotechniek, 219
Nederlandse Stikstof Maatschappij N.V., 336
Nemefa, 233
Nes, Van, 223
Neutra, R., 29
Nicolaï-Chaillet, C., 367
Niegeman, J., 229
Niehaus, K., 364, 365
Niemeijer, J., 378
Nierstrasz-Maronier, 86
Nieuwe Kerk, Amsterdam, 238
Nieuwe Stem, De, 25
Nieuwe Vlaardingsche Courant, 266
Nijland, 275
Nijland, D., 104
Nijland, E., 62
Nijland, J., 169, 228
Nijland jr., J., 170, 171, 208
Nolte, H.J., 248
Noordenne, J. van, 62
Noorlag, W., 367
Noppen-Rietveld, T., 95
Norberg-Schulz, Ch., 379
Nuesink, G.O.J.A., 349
Nuyens, C., 148

O
Oakley, N., 378
Ober, J., 376
Oliemuller, T., 369
Ommeren, S.M. van, 221, 232
Onrust, H., 103, 115, 147
Ooms en Kuyper, Architectenbureau, 304
Oorthuys, G., 376, 377
Opbouw, 229
Open Oog, 220, 359
Orfèvrerie Christoffle, 223, 359
Osselen, W. van, 371
Ottenhof, F., 365
Oud, H., 78, 90
Oud, J.J.P., 23, 25, 31, 35, 71, 77, 78, 89, 90, 152, 154, 181, 219, 277, -291, 356, 358, 363, 365, 368
Oudsten, F. den, 378
Oven, R.L. van, 183, 366, 367
Overvoorde, Ch., 378
Overy, P., 76, 84, 375, 376, 378, 379
Oxenaar, R.W.D., 375

P
Padovan, R., 376, 377
Parkhurst, C., 315
Paul, B., 357
Pavillon de Marsan, Parijs, 127, 358
Pearson, M., 369
Penaat, W., 127, 130, 154, 190, 358, 366
Penning, R.E., 374, 375
Penraat, J., 291
Perreault, J., 377
Pevsner, N., 375
Philips, 291, 292
Philips, P.C., 379
Pica, A., 374, 375, 377
Picasso, P., 29
Pijper, W., 120
Pimentel, H., 255
Plantenga, H., 377
Plantenga, J.H., 366
Platz, G.A., 365
Pliester, A.C., 150
Pluym, P. van der, 93
Polak, A., 149
Polak-van 't Kruis, J.C., 379
Polano, S., 378
Postcheque- en Girodienst, 242
Posthuma, S., 173
Posthumus, 158
Pot, C., 201
Premsela, B., 287
Prey, W., 270
Prins, 153, 166
Pronk, J.D.J., 322
Provinciale Commissie voor Oorlogs- en Vredesgedenktekens, 359
Provinciale Gelderse Electriciteits Maatschappij, 324
Pruys, S.M., 373, 375, 376

Q
Querido, A., 255

R
Radermacher Schorer, M.R., 107, 357
Ragan, M., 378
RAI, 361
Rasch, B., 145
Ravesteyn, S. van, 82, 160, 357, 364, 365, 366
Ravesteyn-Hintzen, D. van, 155, 160, 174, 176, 204, 264
Redeker, H., 369
Redelé, Ch., 232
Redelé, J.M., 224, 226
Reedijk, H., 376
Reerink, H., 379
Rees, Van, 199
Reeskamp, D.J., 372
Reinhartz-Tergau, E., 76, 379
Reinhold-Bouvy, A., 271
Reinhold-Brown Gallery, New York, 75
Reiss, V.d., 177
Rens, H., 377
Repelaer, 173
Rietbergen, Firma, 310
Rietveld, E., 296, 319, 356
Rietveld, Elizabeth, zie ook Eskes-Rietveld, E., 356
Rietveld, F. J., 355
Rietveld jr., G., 356
Rietveld, J.C. (vader), 59, 142, 355
Rietveld, J.C. (broer) 355
Rietveld, J.C. (zoon) 71, 76, 229, 232, 234, 235, 291, 343, 356
Rietveld, J.F. 355
Rietveld, M., 355
Rietveld, V., 356
Rietveld, W. (broer), 355
Rietveld, W. (zoon), 209, 252, 285, 343, 356
Rietveld, Van Dillen en Van Tricht, Maatschap, 14, 320, 361
Riewoldt, O., 379
Rijksacademie voor Beeldende Kunsten, Amsterdam, 286
Rijksdienst Beeldende Kunst, 's-Gravenhage, 291
Rijksgebouwendienst, 286
Rijksmuseum Kröller-Müller, Otterlo, 266, 320, 338, 362
Rijksmuseum Vincent van Gogh, Amsterdam, 352, 353
Rinsema, Th., 110
Rodijk, G.H., 14, 379
Rogge, E.M., 365
Roh, J., 369
Rolf, R., 111, 376
Rolling, W., 374
Rond, D. de, 379
Rooij, A.J.J. van, 373
Rook, G.J. de, 377
Rooy, M. van, 376, 377
Rosenberg, H.P.R., 379
Rosenberg, L., 100
Roth, A., 371
Rothuizen, W., 378
Rotterdamse Kring, 356
Rowaan, H., 375
Royal Festival Hall, London, 362
Ruys, M., 229, 300
Ruyter-v.d.Veer, R., 366
Ruytinx, C., 379

S
Salomons, I., 372, 377
Salomonson, H., 229, 255, 316, 366, 368
Salon des Artistes Décorateurs, 209, 359
Sandberg, W., 359, 368, 371, 375
Sanders, K., 360
Sanders, M., 218, 234
Santen, Ch. van, 375
Sarneel, K., 369
Sartoris, A., 364
Schaaf, N. van der, 378
Schaafsma, H., 368, 369, 370, 371
Schaake, J., 365
Scharabi, M., 378
Scheffer, A., 290, 300
Scheffers, V., 326
Schelling, Erven, 71
Schelling, Familie, 85
Schelling, A., 89
Schelling, H.G.J., 71, 72, 77, 81, 82, 365
Schelling, J., 81
Schelling, J.K., 70, 71
Schellink, S., 81
Schenk, M.G., 209, 234, 366, 367
Schenkkan, A., 334
Schijndel, M. van, 378
Schilder- en teekenkundig Genootschap 'Kunstliefde', 62, 65, 144, 355, 358
Schilp, C.A., 377, 378
Schipper, J., 367
Schmidt, G., 317, 366
Schmidt, Tj., 171
Schneck, A.G., 118, 328, 357, 364
Scholten, H.J., 287
Schrale Beton, 286, 329
Schröder, B., 128, 169, 176
Schröder, F., 84, 97
Schröder, H., 147, 155, 233, 235, 252, 258, 272, 273, 276, 277, 287, 288, 303, 370
Schröder, M., 144, 212, 333
Schröder-Schräder, T., 23, 65, 84, 88, 97, 100, 102, 107, 109, 110, 111,

121, 123, 125, 128, 130, 131, 133, 134, 135, 156, 157, 164, 166, 169, 176, 182, 189, 212, 216, 220, 225, 226, 262, 305, 332, 356, 357, 364
Schutte, G.F.M., 183
Schweitzerische Bauzeitung, 83
Schwitters, K., 110, 356
Seegers, H., 372
Selle, G., 377
Servo Balans, 236, 238
Seuphor, M., 367
Seyler, G., 357
Siegel, G., 357
Siemens, Firma, 170
Sijmons, 365
Simon, L., 170
Simons, E., 376
Singelenberg, O.A., 321, 328
Singelenberg, P., 373, 374, 377, 378
Singer, F., 177
Sipkes, K., 373
Slegers, P.A.M., 263
Sliedrecht, D. van, 368
Slobbe, B. van, 328
Slothouber, E., 378
Smedes, J.J.A., 171, 172, 272
Smit, G., 370, 376
Smit, L.C., 231
Smithson, A., 370, 375
Smithson, P., 374, 375
Snoep, R., 379
Snouck Hurgonje, 340
Sotheby's Amsterdam, 213
't Spectrum, 241, 261, 311
Spectrum, Het, 361
Speijer, M., 365
Spier, E., 361
Spoelstra, D.B., 265
Staal, A., 194,365
Stam, M., 23, 147, 229, 357, 359, 365
Staat der Nederlanden, De, 265, 290
Staatliche Kunstbibliothek, 358
Städtische Kunsthalle, Mannheim, 357
Städtischen Ausstellungsgebäude, Stuttgart, 357
Stedelijke Avondschool voor Kunstindustrieel Onderwijs, Utrecht, 59
Stedelijk Museum, Amsterdam, 13, 60, 96, 104, 111, 115, 117, 119, 125, 132, 136, 145, 147, 158, 159, 203, 204, 210, 214, 234, 239, 253, 324, 332, 357, 358, 359, 360, 361, 362
Stedelijk Van Abbemuseum, Eindhoven, 274
Steltman, J., 341
Stichting Het Van Kempen en Begeer Museum, Zoetermeer, 62
Stichting Kunst en Bedrijf, 300
Stichting Sonsbeek, 281
Stichting Utrechtse Jeugdactie, 249
Stichting voor Industriële Vormgeving, 323
Stichting Voortgezet Bouwkunst Onderricht, Arnhem, 359
Stijl, De, 13, 16, 19, 23, 54, 69, 76, 77, 89
Stijl, De, 23, 72, 74, 75, 77, 83, 87, 92, 112, 120, 356
Stoop, G.J., 241, 326
Stoop, N., 241
Straus, C., 338, 379
Strumphler, C.W.N., 287
Struve Gallery, Chicago, 362
Studiegroep Architectonische Verzorging Na-oorlogsche Woningbouw, 215
Swagerman, H., 373
Swillens, P.T.A., 370
Székely, Z., 153
Szénássy, I.L., 328, 375, 376, 377

T
Tagore, R., 71
Taut, B., 356, 366
Technische Commissie Tentoonstelling Ambacht en Nijverheidskunst, 359
Technische Hogeschool Delft, 361
Technische Hogeschool Twente, 330, 337
Teige, K., 364
Terstal, A., 379
Theissing, E.M., 302
Thijsen, A., 379
Thonet, 23, 27, 357
Tibbe, H., 81
Tijd/Maasbode, De, 324
Tijen, W. van, 207, 226, 256, 266, 358, 365, 366, 367, 371
Toekomst, Meubelfabriek de, 249
Tolsma, H., 375
Tomado, Dordrecht, 234, 238
Tominaga, Y., 377
Toorop, Ch., 76, 110, 137
Traa, C. van, 365
Tricht en Timmler, Architectenbureau Van, 342
Tricht, J. van, 310, 317, 321, 329, 337, 338, 340, 342, 343, 344, 345, 346, 348, 349, 350, 351, 352, 353, 375, 376
Triënnale Milaan, 283, 360
Troost, 245
Trouw, 338
Troy, N., 91, 378
Tucker, W., 376
Tussen de Rails, 279
Tussenbroek, O. van, 104, 115, 118, 364, 365, 366
Tuyll van Serooskerken, F.L.S.F. van, 59
Tuynman, G.W., 370

U
Ubink, J., 371
Uhlenbeck, G.E., 189
Uitert, E. van, 376
Uiterwaal, J., 118
UKR, 305
UMS (Utrechtsche Machinale Stoel- en Meubelfabriek), 283
Unesco, 290, 298
Unitas studentensociëteit, 312
Universiteit van Amsterdam, 360
Utrechtsch Museum van Kunstnijverheid Utrecht, 355
Utrechtsch Provinciaal en Stedelijk Dagblad, 135
Utrechts Studentencorps, 112
Utrechtse Bouwraad, 80
Utrechtse Hypotheekbank, 59
Utrechtse Kunstkring, 113, 129, 358
Utrechtse Nachtveiligheidsdienst, 237
Utrechtse Woningstichting, 277, 288
Urk, K. van, 133

V
Vaillant, Ch., 379
Vaizey, M., 376
Veen, J.A. van der, 117
Veilig Verkeer Nederland, 304
Veldhuizen van Zanten, V., 378
Veldkamp, 341
Veltman, Stomerij Ververij, 220
Vercelloni, M., 379
Vereeniging voor Ambachts- en Nijverheidskunst VANK, 114, 358
Verenigde Naties, 265
Vereniging Beoefenaars van Gebonden Kunsten, 359
Vereniging tot Verbetering der Volkshuisvesting 'Patrimonium's Woningen', 235, 264
Verloop, J., 69
Vermeer, J., 321
Vermeulen, E., 69, 378
Verpaalen, O.A.C., 334
Verrijn Stuart, G.M., 63, 142, 187, 202, 204, 221
Verschoor, W., 307
Victoria, zie Biscuit & Chocoladefabriek Victoria, N.V.
Victoria & Albert Museum, Londen, 75
Vishnapuu, Architect, 315
Visser, H., 375
Visser, M., 273, 274, 376
Vlugt, L.C., 25
Vöge, P., 14, 235, 300, 379
Volkswoningbouw Rotterdam, N.V., 359
Volmer, G., 173
Voor de Kunst, Genootschap, 356, 358
Voorlopige Raad voor de Kunst, 359
Voortgezet Hoger Bouwkunst Onderricht, Amsterdam, 359
Vorm, Van der, 262
Vormingscentrum voor Bedrijfsjeugd, 318
Vos, 199
Vos, A.J., 357
Vreugdenhil, J.M., 370
Vriend, H., 291
Vriend, J.J., 233, 366, 367, 368, 370, 371, 372, 373, 374, 375, 376
Vries, R., 368
Vries, De, 260
Vries, C. de, 229, 269
Vries, Bouwonderneming de, 351
Vries Robbé, De, 245
Vrije Bladen, 25,144
Vrije Gemeente, De, 350
Vrije Volk, Het, 324, 340
Vrouw en haar huis, De, 171
Vuurst de Vries, H. van der, 112
VVV, 237

W
Waarheid, Nieuwsbulletin De, 220
Waasdijk, Mevr. van, 124
Wagner, H., 275
Walden, R., 377
Walker Art Center Minnaepolis, 362
Wattjes, Prof.J.G., 96, 111, 363, 365, 366
Waveren-Resink, E.J. van, 182
Weill, H., 357
Welter, B., 378
Wentinck, Ch., 367
Wereldbibliotheek, Uitgeverij, 265
Wereldtentoonstelling, 258, 290, 291, 292, 298, 360
Werkende Vrouw, De, 23, 109
Wessels en Zoon, Firma E., 93, 96, 116
Weve, H.J.M., 146, 159
Weverij De Ploeg, 266, 289, 333
Weynschenk-Dufour, 269
Wiekart, K., 372, 373, 374, 375, 376
Wiesner, E., 357
Wijburg, P., 169, 195
Wijs, A., 344,345
Wijsman, J., 184
Wilde, E.L.L. de, 274
Wildschut, J., 323
Wildschut's Bouwbedrijf N.V., 271, 276, 278, 299, 302, 306, 309
Wilk, C., 103, 132, 377, 378
Wilma, 165, 174
Wilson, C., 374, 377
Wind, J.G., 367
Wingen, E., 374, 376
Winter, Th. de, 377
Wirth, G., 375
Wit Gele Kruis, 248, 255
Wit, C. de, 373, 374
Witte, H.B., 370
Wolfe, T., 378
Wolff, M. de, 379
Women's Pioneer Housing Ltd., 182
Woningbouwvereniging Hoograven, 277, 288

Woningbouwvereniging Nijmegen, 307
Wood, J., 367
Wright, F.L., 29, 34, 69, 70, 75

Y
Yamaguchi, H., 378
Yee, R., 377

Z
Zanucolli, L., 370
Zaudy, winkel, 122
Zeilinga, F.J., 136
Zijl, I. van, 379
Zuidam, Drukkerij, 82
Zuylen, G. van, 373
Zwaanenburgh, N. van, 169
Zweep, D. van der, 135
Zwierzina, W.K.F., 62, 365

Zakenregister

In het zakenregister is het merendeel van Rietvelds ontwerpen opgenomen alsook de belangrijkste tentoonstellingen waar zijn werk te zien was.

A
Apotheek
Birza, 137, 267
Huffet, 103
Aula begraafplaats, 348

B
Bank
Gemeente Spaarbank, Dedemsvaart, 340
Hypothecair Crediet Bank, 's-Gravenhage, 165, 192
Raiffeisenbank, Uithoorn, 351
Bejaardencentrum
Curaçao, 255
Nudehof, 337
Serviceflat, Arnhem, 351
Tehuis voor ouden van dagen, Beurs van Berlage, 323
Bedrijfsruimte
Börger, 318
Vermeer, 321
Bibliotheek
Brunssum, 293
Kunsthistorisch Instituut Utrecht, 331
Meppel, 312
Schiermonnikoog, 304
Bioscoop, 324
Joy en Cinema, 267
Stereoscopische bioscoop, 186
Vreeburg, 133, 169-171, 200, 221, 228, 303
Bolderwagen, 66, 89, 106
Buffet, 78, 102, 103
Bureau, 134

C
Chauffeurswoning, 112
CIAM, 123, 129, 136
Clubhuis
Gispen, 268
Jeugdclubhuis, 249
Crematorium, 208
Cultureel Centrum
Dedemsvaart, 317
Frans Cultureel Centrum, Rotterdam, 313
Zaltbommel, 343

D
Divantafeltje, 93

E
Ekawo, 156, 182, 183

F
Fietsenstalling, Utrecht, 269
Flatwoningen, 188, 203, 205, 256, 264, 275, 277, 278, 288, 299, 304, 309, 310, 330

G
Gebouw Vrije Gemeente, Amsterdam, 350
Geestelijk Centrum, Enschede, 330

H
Hangvitrine, 111, 130, 135
Holland Festival, 360
Hôtel Particulier, 100

I
Interieur
Birza, 121
Harrenstein, 110, 111
Hartog, 87
hut 'Nieuw Amsterdam', 181
De Jong, 163
kinderkamer Muller, 105
muziekkamer, 120
V.d. Reiss, 177
Schröder-Schräder, 84
Toorop, 137
vergaderzaal Utrechtsche Hypotheekbank, 59

J
Julianahal, 270, 289, 346

K
Kantoor Schrale Beton, 286, 329
Kinderkruiwagen, 89, 90
Kerk De Hoeksteen, 338, 339
Kern, 125, 126, 188, 189
Kratmeubel, 147, 155, 156, 166, 176, 200

L
Lamp
Hanglamp, 88
Plafondlamp, 167
Tafellampje, 106

M
Meubels om zelf te maken, 118, 216
Meubilair
Albatros en De Vries Robbé, 245
Bláha, 279
Ten Doesschate, 207
Hillebrandt, 161
kindermeubilair Schelling, 85
Kolthoff, 124
Max, 249
Metz & Co, 243
Nathans, 95
Rietveld, 63, 64
Rietveld Schröderhuis, 102
Schelling, 68, 71, 72
Schrale Beton, 286
Smedes, 172, 272
Straatmeubilair, Bergeyk, 333
Verloop, 69
Visser, 274
Weve, 159
De Wilde, 274
Wilma, 165, 174
Modelinrichting Erasmuslaan, 118, 128, 131, 134, 135, 136
Modelinrichting 'De Nieuwe Woning', 175, 177, 179
Modelwoning 'Goed Wonen', 269
Museum
Centraal Museum Utrecht, 326
Rijksmuseum Vincent van Gogh, 352, 353
De Zonnehof, 300, 353
Muziekstandaard, 120

N
Natte cel, 276
Nieuw Amsterdam, passagiersschip, 181

P
Poppenhuis Jesse, 206, 240

Postkantoor Nagele, 317
Pottenbakkersatelier Wagner, 275
Prins Bernhardhal, 303, 329

R
Raadhuis Leerdam, 331
Radiokast, 107

S
School
Academie voor Beeldende Kunsten, Arnhem, 324, 325
Academie voor Beeldende Kunsten, Gerrit Rietveld Academie Amsterdam, 324, 346, 347
Gemeentelijk Lyceum Doetinchem, 352
Instituut voor Kunstnijverheidsonderwijs, Amsterdam, 252
Kunstnijverheidschool 's-Hertogenbosch, 329
Lagere school, Badhoevedorp, 320
Muziekschool, Zeist, 141
School voor zeer moeilijk lerende kinderen, 's-Hertogenbosch, 314
Seriemeubelen, 130, 135, 204
Servo Balans, 236, 238
Showroom
Driessen, 191, 261
De Gooyer, 268
Tomado, 238
Showruimte Lips, 281
Stand
Bond voor Kunst in Industrie, 228
Cocos-huis, 361
Enka, 268
Erven & Co, 253
Gebonden Kunsten Federatie, 228, 244
Hoe verpakt Amerika?, 237
Hollandmanifestatie, 237
Internationale Demonstratie van Ambachts- en Nijverheidskunst, 228
Rath en Doodeheefver, 228
Zuivel, 253
Zwitsersch gasapparatenfabriek Cornelis van Bavel, 112
Stapelkast, 102,104
Stoel
Aluminium armstoel, 114, 209, 236
Amersfoortse stoel, 102, 233
Artifort nr. 142 'Zwaan', 258, 298
Artifort nr. 143, 298
Bankstoeltje, 62, 75
Berlijnse stoel, 92, 101, 102, 103, 104, 124
Beugelstoel, 117, 118, 124, 135, 210
Birzastoel, 115, 196, 236
Breistoel, 249, 258
Deense stoel, 234, 250, 298
Draadstoel, 236
Gestoffeerde leunstoel, 175
Kinderstoel 1918, 72
Kinderstoel 1919, 68, 80
Kinderstoel 1923, 90
Leunstoel 'Eerste Model', 118
Leunstoel gebogen buis, 127
Leunstoel Hartog, 114
Leunstoel 'de rood-blauwe', 72, 74, 75, 82, 87, 98, 101, 127, 145
Leunstoel met ronde stokken, 104
Militaire stoel, 93, 95, 102, 106, 121
Mondial, 285
pianostoel, 90
Steltmanstoel, 102, 328, 332, 341
Stoel met verende zitting, 106
Zigzagstoel, 102, 114, 121, 145-147, 156, 159, 196, 202, 217, 238

T
Tehuis voor gehandicapte kinderen 'Mgr. Verriet Instituut', Curaçao, 248
Tentoonstelling
Architect G. Rietveld in Limburg, 362
Architectuur Schilderkunst Beeldhouwkunst (ASB), 104, 115, 117, 219, 357, 358
Art décoratif néerlandais, 221
L'art décoratif hollandais, 223, 359
Artibus Sacrum, 358
Así es Olanda, 252
Les Architectes du Groupe De Stijl, 356
Bouwkunst en Aanverwante Vakken, 358
Centenary Holland, 223
Classics of Modern Design, 362
E-55, 268
Expositie Utrechtsche Jongeren, 358
Gerrit Rietveld: A Centenary Exhibition, 362
Gerrit Rietveld. Maquettes/ Models, 362
Grosse Berliner Kunstausstellung, 356
In Holland staat een huis, 203, 359
Juryfreie Kunstschau, 91, 356
Het Kleurenplan 1954, 360
Kunst en Kitsch, 246, 360
Kunst in het harnas, 219
Maaltijd der Vrienden, 361
Mens en huis, 360
Meubelen van deze tijd, 361
Moderne Nederlandsche toegepaste kunst, 358
Nederland bouwt 1945-1955, 360
Nederlandse Decoratieve Kunst, 359
Neues Bauen, 125
Het Nieuwe Meubel, 185, 358
De Nieuwe Woning, 175, 177, 179, 358
Op het dak, 143, 145, 148, 358
Pioniers van het hedendaagse interieur, 361
Rationelle Bebauungsweise, 358
Rietveld als meubelmaker. Wonen met experimenten, 362
Rietveld. Bijdrage tot vernieuwing der bouwkunst, 60, 63, 297, 360, 361
Rietveld Furniture and The Schröder House, 362
Rietveld Schröder archief, 362
De Rijn in de Rai, 252
Salon des Artistes Décorateurs, 209
Schoonheid in huis en hof, 233, 359, 360
De Stijl, 360, 361
De Stijl 1917-1928, 246, 251, 360
De Stijl 1917-1930, 313, 360, 361
De Stijl 1917-1931, 362
De Stijl csoport, 362
Der Stuhl, 357, 358
Tentoonstelling voor Aestetisch uitgevoerde gebruiksvoorwerpen, 356
Tentoonstelling van Kunstnijverheid, 356
Tentoonstelling van werken van leden van het Schilder- en Teekenkundig Genootschap 'Kunstliefde', 356
Typen neuer Baukunst, 357
Union des artistes modernes, 127, 358
Vijftig jaar zitten, 362
Vooruitzichten, 222
Wanderausstellung 'Neues Bauen', 358
Weerbare Democratie, 221
Die Wohnung, 357
Die Wohnung für das Existenzminimum, 123, 357
Woning en Kleding voor Ons, 250, 276
Woonmogelijkheden in het nieuwe Rotterdam, 359
Zomeropstelling Toegepaste Kunst, 362
Tentoonstellingspaviljoen
Biënnale Venetië, 258, 259
Brunssum, 293
Nederland, Brussel, 291
Philips, Brussel, 291, 292
Sonsbeek, Arnhem, 248, 266

V
Vliegtuiginterieur
DC-7C, 293
DC-8, 293
F 29, 274
Lockheed Electra, 293
Vormingscentrum voor Bedrijfsjeugd, Utrecht, 318
Vouwmeubelen, 196, 236

W
Weverij de Ploeg, 266, 289, 333
Wiener Werkbundsiedlung, 138, 358
Winkelverbouwing
Begeer, 71, 80, 173
Dauphine, 220
Gijsbertse-van Brakel, 105
Gonsenheimer, 124
Goud en Zilversmid's Compagnie, 83, 88
Van Haren, 351
Ket, 282
Löhle, 186
Mado, 319
Metz & Co Amsterdam, 148, 184
Metz & Co Den Haag, 154
Mildenberg, 125
Record, 116, 122
Wessels en Zoon, 96, 97
Zaudy, 122
Woning
Bakker, 322
Bakkeren, 257
Van Beek, 180
Begeer, 158
Berkovich, 242, 335
Bláha, 279
Blijenburg, 282
Börger, 318
Bolte, 290
Bosschaert, 349
Bouhuys, 335
Broekhuis, 199
Buning, 214
Buys, 152, 153, 232
Copier, 242, 255
Cordemeyer, 242, 280
Van Daalen, 267, 287
Van Dantzig, 308
Van den Doel, 294
Dolk, 344
Driessen, 260
Engelhard, 344, 345
Engels, 284
Erdman, 316
Freeman, 309
Groenendijk, 254
Hildebrand, 162, 163, 165
Hillebrandt, 161, 171
Hölscher, 187
Jansen, 280
Kalbfleisch, 304
Karssiens/Mulder, 316
Klaassen, 254, 255
Klep, 139
Ten Kley, 319
Kloosterman, 336

Koning, 242, 342
Koot, 308
Kramer, 195
Kronenberg, 326, 327
Van Laar, 300
Labree-Appun, 169, 195
De Lange, 157
Van der Lely, zie Spoelstra (265)
Van Leyden, 284
Lion, 234
Lommen, 108
Manassen, 329
Max, 242, 249, 314
Mees, 168
Mulder (zie Karssiens)
Müller, 284
Muus, 303
Nathans, 299
Van Nes, 223
Nijland, 208
Nuesink, 349
Nuyens, 148
Van Ommeren, 221, 232
Parkhurst, 315
Penaat, 190, 242
Posthumus, 158
Pot, 201
Prins, 166
Pronk, 322
Querido, 255
Van Ravensteyn-Hintzen, 264
Van Rees, 199
Reinhold-Bouvy, 271
Rietveld, E. 296
Rietveld, W. 343
Rietveld Schröderhuis, 88, 97-101, 102, 103, 104, 108, 109, 110, 116, 130, 134, 141, 146, 156, 181, 194, 196, 199, 200, 221, 294, 303,
Scheffer, 300
Schenkkan, 334
Schmidt, 317
Scholten, 287
Singelenberg, 321
Slegers, 263
Van Slobbe, 328, 332
Smedes, 171, 272
Smit, 231
Spoelstra, 265
Stoop, 241
Strumphler, 287
Székely, 153, 154
Theissing, 302
Troost, 245
Van Urk, 133
Van der Veen, 117
Verpaalen, 334
Visser, 242, 273
'voor architect', 221
Van der Vorm, 262
Vos, 199
Weynschenk-Dufour, 180
Wijburg, 195
Wijs, 344, 345
Wijsman, 184
Woningbouw
Akkerstraat, Driebergen, 278
arbeiderswoningen, 188, 189
Bergeyk, 282
Den Dolder, 256
Erasmuslaan 5-11, Utrecht, 134
Erasmusweg/Jan van Hooftstraat/Van Goghstraat, Reeuwijk, 299
Groen van Prinstererlaan/Kamerlingh Onnesstraat/Boerhaavestraat/Jan van Hooftstraat/Van Goghstraat, Reeuwijk, 306
Hatert, Nijmegen, 307
Hoograven, Utrecht, 277
IJsselstein, 224
Laan van Soestbergen, Utrecht, 205
Kerklaan/Utrechtseweg, De Bilt, 304
Van Meelstraat 1-35, Utrecht, 281
Monnikensteeg, Arnhem, 310
montagebouw, Gorinchem, 215
Nagele, 229
Prins Hendriklaan/Erasmuslaan, Utrecht, 157
Robert Schumannstraat 13-19, Utrecht, 140
Saffierlaan/Topaaslaan, Utrecht, 282
studiegroep na-oorlogse woningbouw, 215
Toermalijnlaan, Utrecht, 288, 299
Tolsteeg, Utrecht, 288
Transwijk, Utrecht, 309
Turkooislaan/Opaalweg/Robijnlaan/Saffierlaan/Kornalijnlaan, Utrecht, 306
Tweede Berkenlaan, Apeldoorn, 278
Vinkenburgstraat 26-28, Utrecht, 203
Vlaardingen, 235, 264
Werkbundsiedlung, Wenen, 138
Wijchen, 296
Zuidwijk, Rotterdam, 226

Z
Zomerhuis
Bakhuys-Roozeboom, 341
Brandt Corstius, 194
Gaarenstroom, 160, 176
Hamburger, 311
Houten Zomerhuis, 176
Lanjouw, 201
Lels, 193
Kramer, 317
Van Ravensteyn-Hintzen, 160, 174, 176, 204
Repelaer, 173
Superfosfaatfabriek Albatros en De Vries Robbé, 244
Verrijn Stuart, 202, 204, 205, 221
Zeilinga, 136

Fotoverantwoording

Artifort 298
Badisches Landesmuseum Karlsruhe 90 b
Eva Besnyö 137 lo, 154 lb, 161 ro, 164 lb/lo, 168 l, 172 lo/ro, 183 lo/ro
Carine Bex 333
Bonnefantenmuseum 331 lb
Centraal Museum Utrecht 80 ro, 81 m/o, 98 b, 111 r, 112 lb/rb, 156 ro, 174 rm, 206 lb
Centraal Museum Utrecht/Axel Funke 61 r, 62 lb/rb, 64 b, 65 l, 67 l, 69 lb/lo, 71 r, 74, 86, 87 l, 90 lo/ro, 92, 93, 95 lb, 102, 103 b, 104 rb, 106 rb/ro, 117 o, 118 lo, 120 r, 124 l, 127 b, 128 b, 131 o, 132 ro, 140 lb, 143 ro, 146 l/m, 148 lb, 151 lb, 155 r, 156 lb, 159 rb, 164 ro, 181 l, 182 rb, 196 r, 198 ro, 199 ro, 200 l, 204 lo, 210 l, 212 l, 215 l, 219 b, 220 lb, 221 o, 233, 234 r, 239 rb, 240 lb, 247 lo, 250 rb, 251 b, 258, 262 lo/rb, 282 l, 285 b, 292 lo, 299 lo/ro, 300 l, 303 l, 309 lb/mo/ro, 316 ro, 317 l, 319 lo, 321 ro, 327 o, 329 l, 332 ro, 334 lo/rb/ro, 335 lb/o, 342 r, 344 o, 345 o, 349 l, 351 ro, 352 l
Centraal Museum Utrecht/Ernst Moritz 101, 163 ro
Christie's Amsterdam 63, 104 ro, 146 r, 162 l, 165 lo, 206 o, 213 m, 236 r, 240 lo
Violette Cornelius 260 lo
Erven Elling 79 o
Fischer, Curaçao 248 b
Barry Friedman Ltd New York 75, 77 l, 82 l/r, 213 o
Gemeentearchief Amsterdam Historisch-topografische Atlas 186 lb
Gemeentearchief Utrecht/E.A. van Blitz 99, 100 l
Haags Gemeentemuseum 88
P.E. Hoekstra 292 ro
B. Hofmeester 340
A.H.R. Hoogezand 106 l
Paul Huf 231 r
Nico Jesse/Nfa 149 lb, 170 b, 205 lb, 208 r
KLM Aerocarto 289 rb
Marijke Küper 160 m, 200 r
E.J. Lagerwey-Polak 149 lo
De Leeuw/Metz Archief 127 o
Limburg Antiquairs/Ruud van Bueren 95 rm
Jannes Linders 272 ro, 316 rb
Bertus Mulder 245 l
Nederlands Architectuurinstituut/Retina 95 lo, 105 lm, 108 o, 109 ro, 113 b, 118 lb, 119 rb, 123, 130 o, 131 m, 138 l, 140 lo/ro, 141 l, 143 rb, 144, 145, 148 r, 152 rb, 153 r, 159 ro, 163 rb/rm, 164 rb, 166 lb/ro, 168 rb, 169 l, 171 r, 174 l/ro, 176 lo/ro, 180 l/rb, 181 r, 182 lb/lo, 184 lm, 186 r, 187, 188 l, 189 r, 190 b, 192 lo, 193 l, 195 lo, 197 lb/lo/rb, 198 lo, 199 lb, 201 lb/ro, 203 rb, 204 r, 209 l, 215 r, 216 lo/ro, 217 lo, 219 o, 220 rb, 221 b, 223, 224 r, 226 lo/rb, 227 b/o, 228 lo/ro, 229 o, 232 lb/ro, 235, 236 l/m, 237 l, 238, 240 rb, 242 r, 243 l/rb, 244 lb/rb, 247 lb/rb/ro, 249 rb, 250 lo/ro, 251 o, 252 lb, 256 b, 257 o, 262 lb/ro, 263 b, 264 b, 267, 268 lb/rb, 269 l, 270 b, 271 b/m, 272 l, 274 r, 275, 277 lm/lo, 278, 281, 282 r, 283 lb/rb, 284 l, 285 lo/ro, 286 ro, 290 b, 291 lo/ro, 292 lb, 293, 296, 299 lb/rb, 300 r, 303 rb, 304 lb/lo, 305, 306, 307, 308 rb, 309 rb, 310 lb/ro, 311 b, 312, 313 rb/ro, 314, 315 b/m, 316 lb/lo, 318, 319 lb, 321 lo/rb, 322 o, 323 r, 329 r, 330, 331 r/lo, 334 lb, 335 rb, 336, 341 r, 342 l, 343, 344 b, 345 b, 349 r, 350 b, 351 lo/rb
Paul de Nooijer 289 l
Jaap d'Oliveira/Nfa 137 lb, 143 lo, 179 rm, 190 o, 202 r
Cas Oorthuys 259 o
Gerrit Oorthuys 65 r
Rietveld Schröder Archief (reprodukties tekeningen: Fotodienst Gemeente Utrecht) blz. 2 tot 59, 60, 61 l, 64 o, 67 rb/ro, 68 l, 69 r, 70, 71 l, 73, 77 rb/ro, 78, 79 b, 80 l/rb, 81 b, 83, 84, 87 r, 89, 91, 94, 95 ro, 97, 98 o, 100 rb/ro, 103 o, 104 l, 105 lb/ro, 107 rb/ro, 108 b, 109 lb/rb, 110, 112 lo, 113 o, 114, 115 m, 116, 117 b, 120 l/m, 121, 122, 124 r, 125 lb/lm/r, 126, 128 o, 129, 130 b, 131 b, 132 lo, 133, 134, 135, 136 r, 137 r, 138 r, 139, 140 rb, 141 rb/ro, 142, 143 lb, 147 rb/ro, 148 lo, 149 r, 150, 151 lo/r, 152 l/ro, 153 lb/lo, 154 r, 155 l, 156 lo, 157, 158 lb/lo/rb/rm, 159 lo, 160 lo/rb, 161 lb/rb, 162 r, 163 lb, 165 ro, 166 lo, 167, 168 ro, 169 rb/ro, 170 o, 171 lb/lo, 172 lb, 173, 174 rb, 175, 176 lb/rb, 177, 178, 179 l/rb/ro, 180 ro, 182 ro, 183 lb, 184 lb/rb/ro, 185, 186 lo, 188 rb/ro, 189 lb/lo, 191, 192, 193 rb/ro, 194, 195 lb/rb/ro, 196 lb/lo, 197 ro, 198 lb/rb, 199 lo/rb, 201 lo/rb, 202 l, 203 l/ro, 205 lo/r, 206 rb, 207, 208 l, 211, 212 r, 213 b, 214 r, 216 lb, 217 lb/rb/ro, 220 lo/ro, 222, 224 l, 225, 226 ro/lm, 227 m, 228 rb, 229 b, 231 lb/lo, 232 lo/rb, 234 lb, 237 r, 239 l, 240 ro, 241 lb, 243 ro, 244 ro, 245 r, 246, 248 o, 249 ro, 252 lo/ro, 253 l, 254 lb/rb/ro, 255, 256 o, 257 b, 259 lb/rb, 260 lb, 263 m, 265, 266 l, 268 ro, 269 rb/ro, 270 o, 271 o, 272 rb, 273 l, 276, 279 b, 283 lo/ro, 284 r, 286 lo, 287 rb, 288, 291 lb, 292 rb, 294, 297, 302 b, 303 rm/ro, 304 rb/ro, 308 l, 310 lo, 311 o, 313 lb, 315 o, 319 r, 320 o, 322 lb/rb, 326, 327 b, 332 lb, 337, 341 l, 347
G.H. Rodijk 184 lo, 317 r
Ton Roelofsma 320 rb, 328, 339, 348, 350 o
Rijksmuseum Kröller-Müller/Cary Markerink 320 lb
Erven Schelling 66, 68 r, 72, 85 l/r
Stedelijk Museum Amsterdam 76, 96, 111 l, 115 o, 118 ro, 119 l, 125 lo, 132 rb/rm, 136 l, 147 l, 158 ro, 159 lb, 176 rm, 204 lb, 209 r, 210 r, 214 l, 218, 234 lo, 239 ro, 253 r, 324, 332 lo
Stedelijk Van Abbemuseum/Peter Cox 274 lo
Utrechts Nieuwsblad/L.H. Hofland 252 rb
Fridtjof Versnel 352 r, 353
Jan Versnel 163 lo, 241 lo/r, 242 l, 249 lb/lo, 254 lo, 260 ro, 261, 263 o, 264 o, 266 r, 273 r, 274 lb, 277 lm/rm, 279 o, 280, 286 lb/rb, 287 lb/ro, 289 ro, 295, 301, 302 o, 308 ro, 311 m, 323 l, 325
F.F. v.d. Werf 290 o

Uitgave en tentoonstelling werden
mede mogelijk gemaakt door:

fortis

Stichting VSB FONDS

Nederlandse Spoorwegen

Ministerie van WVC

Provincie Utrecht

Gemeente Utrecht

Stichting Herinneringsfonds Vincent van Gogh

nv Bouwfonds Nederlandse Gemeenten

ptt nederland

Colofon

Catalogus
Auteurs: Marijke Küper, Ida van Zijl
Bibliografie: Marijke Küper, Jaap Oosterhof, Jori Zijlmans
Redactie: Els Hoek, Melchior de Wolff
Fotoredactie: Len van den Berg
met assistentie van: Petra Faber
Eindredactie en produktie: Jan Brand, Hans Schopping
met assistentie van: Dorine Duyster, Catelijne de Muynck
Ontwerp: Walter Nikkels, Dordrecht
Zetwerk: Mart. Spruijt bv, Amsterdam
Druk en distributie: Snoeck Ducaju & Zoon n.v., Gent
Uitgave: Centraal Museum, Utrecht
Postbus 2106
3500 GC Utrecht

Deze publikatie verschijnt in het kader van de tentoonstelling 'Gerrit Rietveld 1888-1964', georganiseerd door het Centraal Museum te Utrecht en het Nederlands Architectuurinstituut te Rotterdam, in Utrecht, Centraal Museum, 28 november 1992 – 21 februari 1993; Parijs, Centre Pompidou, 23 juni – 27 september 1993, en een tweetal nog nader te bepalen plaatsen in 1993/94.

ISBN 90-73285-16-X

© Copyright 1992 de auteurs, Centraal Museum, Utrecht, G. Rietveld 1919 c/o Beeldrecht, Amsterdam, J. van Tricht, Werkhoven.
Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op welke manier, zonder voorafgaande toestemming van de uitgever.
All rights reserved. Nothing in this publication can be copied, stored in an automated database, or published in any manner or form, be it electronic, mechanical, by photocopying, recordings or in any other way, without prior written permission from the publisher.

CIP-gegevens Koninklijke Bibliotheek, Den Haag
Küper, Marijke
Gerrit Rietveld 1888-1964, het volledige werk / Marijke Küper, Ida van Zijl.- Utrecht: Centraal Museum.- Ill.
Met lit. opg., reg.
ISBN 90-73285-16-X geb.
Trefw.: Rietveld, Gerrit; levensbeschrijvingen / bouwkunst; Nederland; geschiedenis; 20e eeuw / meubelkunst; Nederland; geschiedenis; 20e eeuw

Tentoonstelling
Samenstelling: Hans Ibelings, Marijke Küper, Ida van Zijl
Ontwerp inrichting: Jan van Grunsven, Arno van der Mark
Restauraties: Jurjen Creman, Peter Kipp
Organisatie: Sjarel Ex, Suzanna de Sitter
Medewerkers Centraal Museum: Marina Alings, Ellen Altona, Len van den Berg, Maarten Brinkman, Monique Ellemers, Petra Faber, Marjan Groothuis, Mark van Hattem, Marja de Jongh, Lydia van Oosten, Eveline Reeskamp, Hans Schopping, Gaudia van Tilburg; Technische Dienst en Huishoudelijke Dienst Centraal Museum Utrecht
Medewerkers Nederlands Architectuurinstituut: Jean Paul Baeten, Wijnand Bloemink, Ruud Brouwers, Martin Kerkhoff, Hans Vaessen, Irene de Vries, Mariet Willinge
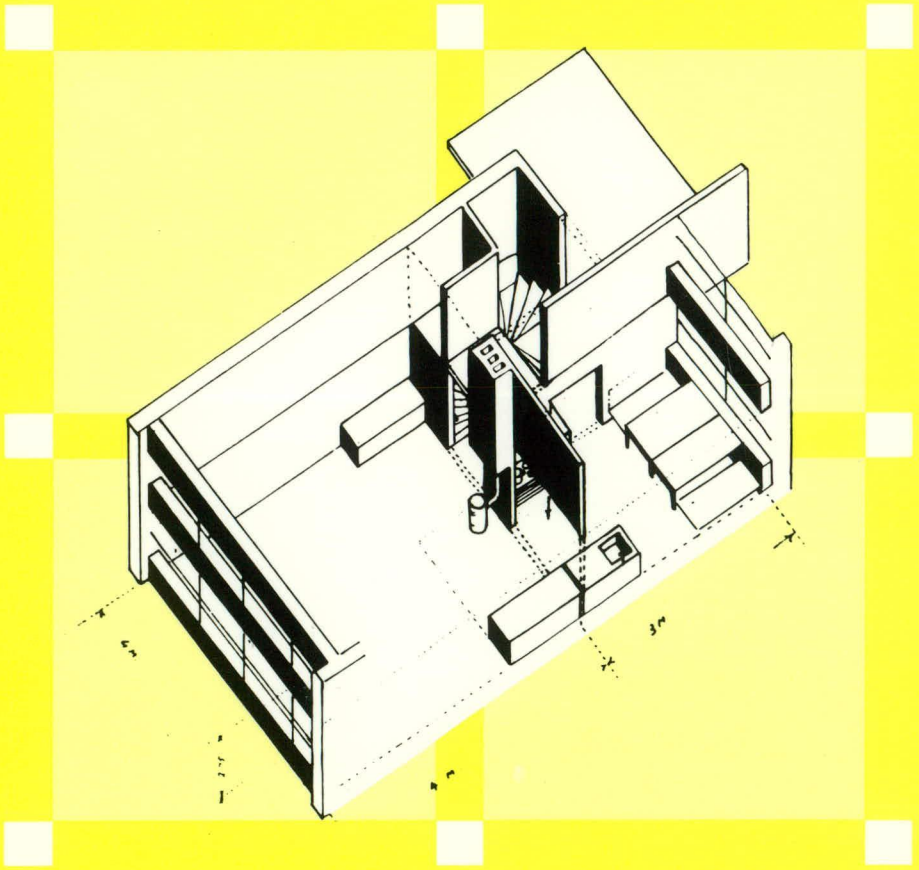
Verdere overname van de tentoonstelling in het buitenland zal mogelijk worden gemaakt door:
Koninklijke PTT Nederland NV